

A KÁRPÁT-MEDENCE RÉGIÓI 13.

DÉL-PANNÓNIA

A KÁRPÁT-MEDENCE RÉGIÓI 13.

A Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete
és
a Dialóg Campus Kiadó
sorozata

Sorozatszerkesztő
HORVÁTH GYULA

DÉL-PANNÓNIA

Szerkesztette

HAJDÚ ZOLTÁN

NAGY IMRE

Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete

Dialóg Campus Kiadó

Pécs-Budapest, 2013

A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Szigetvári Takarékszövetkezet támogatta.

Szerzők

BALI LÓRÁNT (XI. fejezet); ĆURUVIJA, MILOŠ (IX.4. fejezet); ERDŐSI FERENC (IX.3.5. fejezet); GERDESICS VIKTÓRIA (IX.4. fejezet); GRÜNHUT ZOLTÁN (VII.2. fejezet); GULYÁS LÁSZLÓ (IV. fejezet); HAGYMÁS ISTVÁN (IX.3.4. fejezet); HAJDÚ ZOLTÁN (Bevezetés, I., VI., XI. fejezet); HARDI TAMÁS (II.2. fejezet); HORVÁTH GYULA (IX.5. fejezet); KOVÁCS SÁNDOR ZSOLT (IX.2.1–2.2., 2.4., 3.1–3.3. fejezet); LAUC, ZVONIMIR (VII.1. fejezet); MEZEI CECÍLIA (X. fejezet); MUJIĆ, NIHADA (VI. fejezet); NAGY IMRE (Bevezetés, III., IX.1.2., XII. fejezet); PÁGER BALÁZS (VIII., IX.2.3., 3.4. fejezet); PÁMER ZOLTÁN (X. fejezet); PÓLA PÉTER (V. fejezet); RÁCZ SZILÁRD (II.1., VI. fejezet); REISINGER ADRIENN (II.2. fejezet); ROMELIĆ, JOVAN (XII. fejezet); TÓTH PÁL PÉTER (V. fejezet); ZÁGOREC-CSUKA JUDIT (XI. fejezet); VÉGH ANDOR (IX.1. fejezet)

© Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete, 2013

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOM

Ábrajegyzék	13
Táblázatok jegyzéke.....	16
Bevezetés	21

I. FEJEZET A KUTATÁSI TERÜLET

1. A kutatási terület lehatárolása	26
2. Emberi történeti mértékkel alig változó természeti földrajzi „térkép”	27
3. Az etnikai összetétel folyamatos változásai	31
4. Történetileg változó politikai terek	32
5. Területi szerkezet – permanensen átalakuló területi politika.....	36

II. FEJEZET DÉL-PANNÓNIA HORVÁTORSZÁG ÉS SZLOVÉNIA MAKROREGIONÁLIS SZERKEZETÉBEN

1. Horvátország makroregionális sajátosságai.....	38
1.1. A népesség területi szerkezete	40
1.1.1. Területi különbségek a demográfiai mutatókban	40
1.1.2. Etnikai térszerkezet	48
1.1.3. Munkaerőpiac, képzettség.....	51
1.2. Településállomány, urbanizáció	55
1.3. A közigazgatás területi szerkezete	57
1.4. A gazdaság területi szerkezete.....	58
1.4.1. Területi fejlettség, fejlődés és versenyképesség.....	59
1.4.2. Területi gazdaságszerkezet.....	64
1.4.3. A közlekedés területi szerkezete	65
1.4.4. Az idegenforgalom regionális jellemzői	68
1.4.5. Külkereskedelem, határ menti együttműködések.....	69
2. Szlovénia makroregionális sajátosságai és a dél-pannon területek helyzete az országon belül.....	72
2.1. Területi különbségek és folyamatok.....	72
2.1.1. A regionális különbségek történeti háttere, a térszerkezet jellegzetességei.....	72
2.1.2. Gazdasági fejlettségi különbségek	76
2.1.3. Területi különbségek a demográfiai mutatókban	81

III. FEJEZET

A RÉGIÓ TERMÉSZETI ADOTTSÁGAI ÉS ERŐFORRÁSAI

1. Geológiai felépítés és domborzat	87
2. Éghajlat	89
3. Vízrajz	90
3.1. A régió felszín alatti vizei.....	90
3.1.1. Termálvízforrások	90
3.2. Felszíni vizek.....	93
4. Vegetáció és talajborítottság	95
5. Természetvédelmi területek	97
5.1. A természetvédelmi park (természetközeli park)	98
5.2. Regionális természetvédelmi parkok.....	99
6. Dél-Pannónia környezeti állapota.....	100
6.1. A környezetállapot értékelése.....	100
6.2. Vízellátás, vízminőség.....	103
6.2.1. A felszíni vizek minősége	103
6.3. Hulladékkezelés.....	104
7. Horvátország és Szlovénia környezetvédelmi politikája és intézményrend- szere, s érvényesülésük Dél-Pannóniában	107
7.1. Horvátország környezetpolitikája.....	107
7.1.1. Környezetvédelmi Ügynökség	112
7.1.2. A Kulturális Örökség Minisztériumának Természetvédelmi Hivatala	113
7.1.3. A természetvédelmi felügyelet.....	114
7.1.4. A helyi önkormányzatok környezetvédelmi intézményrendszere	115
7.1.5. A környezetvédelem finanszírozása	117
7.1.6. A civil szervezetek tevékenysége.....	117
7.2. Szlovénia környezetvédelmi politikája és intézményrendszere.....	119
8. Nemzetközi környezetvédelmi egyezmények és együttműködés (a Kárpát- medencét illető szerződések).....	121
8.1. A Magyar Köztársaság és Horvátország Köztársaság között megkötött vízgazdálkodási együttműködésről szóló egyezmény	121
8.2. Stabilitási Paktum – Száva Kezdeményezés.....	121
8.3. PHARE, INTERREG IIIA, CARDS támogatások a határon átnyúló együttműködésre a környezet- természetvédelem és a vízgazdálkodás területén	121
8.4. A Kárpát-medence környezetvédelmét érintő bilaterális fejlesztési támogatások.....	122

IV. FEJEZET

DÉL-PANNÓNIA REGIONÁLIS TÖRTÉNETE, S HELYE A HORVÁT ÉS A SZLOVÉN TÖRTÉNETI STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOKBAN

1. Dél-Pannónia: változó pozíciók térben és időben	124
1.1. Délszláv honfoglalások és beilleszkedés a politikai-hatalmi környezetbe ...	124
1.2. A horvát-magyar államközösség a középkorban	127
1.3. Dél-Pannónia a török hódítás árnyékában	128
1.4. A horvát széttagoltság	129
1.4.1. Szlavónia	129
1.4.2. „Szűkebb Horvátország”, illetve Horvát-Szlavónország	130
1.4.3. Katonai Határőrvidék (Vojna Krajina)	130
1.5. A horvát nacionalizmus és a magyar állam viszonya 1790–1849	130
1.6. A szlovén modernizációs folyamatok	133
1.7. A horvát-magyar kiegyezés és előzményei	134
1.8. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a horvát-magyar államközösség felbomlása	136
1.9. Az új jugoszláv–magyar határ születése	139
1.10. Dél-Pannónia helyzete a jugoszláv államban	140
1.10.1. Az első Jugoszlávia (1918–1941) keretei között	140
1.10.2. Az önálló horvát állam, felosztott Szlovénia, 1941–1945	144
1.10.3. Dél-Pannónia a második Jugoszláviában, 1945–1991	147
2. A független Horvátország és Szlovénia 1991 után	149
2.1. Háború és etnikai homogenizáció	149
2.2. A független Szlovénia „báronyos útja”	151
2.3. A horvát–szlovén határvita	152

V. FEJEZET

DEMOGRÁFIA

1. Népességszám, népsűrűség	154
2. Korszerkezet	158
3. Természetes szaporodás, vándorlási különbözet	161
4. Nemzetiségek	164
5. Magyarok Dél-Pannóniában – történeti áttekintés	167
6. Dél-pannóniai magyarok a XXI. század elején	187

VI. FEJEZET

TELEPÜLÉSRENDSZER

1. Bevezetés	188
2. A településhálózat hosszú távú történeti formálódásának tendenciái	189
3. Dél-Pannónia és településhálózata Szlovénián és Horvátországon belül	194
3.1. Dél-Pannónia településhálózati pozíciója Szlovéniában	194

3.2. Dél-Pannónia településhálózati pozíciója Horvátországban.....	202
3.3. Dél-Pannónia települési sajátosságainak összefoglaló jellemzése	212
4. Összegzés	216

VII. FEJEZET KÖZIGAZGATÁS

1. A horvát közigazgatás	218
1.1. A horvát közigazgatás hagyományai	218
1.2. A mai struktúrák kialakítási folyamata és működésük	221
1.2.1. A Horvát Köztársaság Alkotmánya.....	221
1.2.2. A közigazgatás törvényi szabályozása	223
1.3. Az önkormányzati egységek feladatai	230
2. A szlovén közigazgatás	235
2.1. Történelmi előzmények	235
2.2. A független Szlovénia önkormányzati rendszere	236
2.2.1. A települési önkormányzatok feladatai	240
2.2.2. Az önkormányzati szervezeti struktúra	241
2.2.3. A helyi hatalomgyakorlás közvetlen formái.....	243
2.2.4. A kisebbségek képviselte	244
2.2.5. A községi hivatal szervezete és működése	244
2.2.6. Önkormányzatok társulásának szabadsága.....	245
2.2.7. Önkormányzatok finanszírozása	245
2.2.8. Az önkormányzatok felügyelete.....	247

VIII. FEJEZET A RÉGIÓK VERSENYPÉSSÉGE

1. Bevezetés.....	248
2. A horvát és szlovén gazdaság teljesítménye versenyképességi kutatások tükrében.....	249
2.1. IMD – World Competitiveness Center	249
2.2. World Economic Forum – globális versenyképességi mutató.....	251
3. A dél-pannon megyék területi versenyképessége.....	254
3.1. A dél-pannon megyék általános fejlettségének felmérése	255
3.2. A főváros és a körzetében lévő megyék versenyképessége	257
3.3. Az északnyugati határ mentén található megyék versenyképessége	261
3.4. Az északkelet-horvátországi megyék	263
3.5. A délkelet-horvátországi megyék	265
3.6. A szlovén Dél-Pannónia régiói.....	268

IX. FEJEZET GAZDASÁGI SZERKEZET

1. Dél-Pannónia mezőgazdasága	270
1.1. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	270
1.1.1. A mezőgazdaság természeti alapjai	270
1.1.2. Általános helyzetkép, a mezőgazdaság fejlődésének irányai 1945-öt követően.....	271
1.1.3. A termelés területi szerkezete, regionális különbségek	275
1.1.4. Birtok-, üzem- és művelésiág-szerkezet.....	277
1.1.5. Vetésszerkezet és mezőgazdasági termelés	282
1.1.6. Növénytermesztés	284
1.1.6.1. Szántóföldi növények.....	284
1.1.6.2. Zöldség- és gyümölcstermesztés.....	284
1.1.6.3. Szőlő- és bortermelés	289
1.1.7. Állattenyésztés	291
1.1.8. Erdőgazdálkodás	293
1.1.9. Egyéb ágazatok, fontos termelvények, agrár-ipari termékek	294
1.1.10. Agrárfoglalkoztatottság és agrártechnológia	294
1.1.11. Összegzés	297
1.2. A Muravidék és a Drávamente mezőgazdasága	297
1.2.1. A mezőgazdasági termelés mértéke és intenzitása	298
1.2.2. A térség agrárszerkezete.....	298
2. Ipar	302
2.1. Bevezetés	302
2.2. A dél-pannon térség ipari szerkezete	304
2.3. Pannon-Horvátország megyéi az ipar tükrében	305
2.3.1. Nehézipari tevékenységek.....	308
2.3.2. Fafeldolgozás, bútoripar, nemfém ásványi termékek	310
2.3.3. Élelmiszeripar	311
2.3.4. Gyógyszeripar	314
2.3.5. Textil- és ruhaipar, bőripar	314
2.3.6. Építőipar.....	315
2.4. Ipari körkép Dél-Pannónia szlovén oldalán.....	317
2.4.1. Élelmiszeripar	317
2.4.2. Textilipar.....	318
2.4.3. Fafeldolgozás és építőipar.....	319
2.4.4. Gép- és elektronikai eszközgyártás	319
3. Szolgáltatások.....	320
3.1. A dél-pannon területek szolgáltatási szerkezete	321
3.2. Kereskedelmi szolgáltatások	325
3.3. Pénzügyi szolgáltatások.....	328
3.3.1. A banki, pénzügyi szolgáltató struktúra átalakulásának eredményei Jugoszlávia felbomlását követően Horvátországban és Szlovéniában	329

3.3.2.	Dél-Pannónia bankszolgáltatási szerkezete	331
3.3.3.	A biztosítási szektor néhány összefüggése Dél-Pannóniában	336
3.3.4.	A zágrábi tőzsde	336
3.4.	Egészségügyi szolgáltatás a dél-pannon megyékben.....	337
3.5.	Közlekedés	347
3.5.1.	Dél-Pannónia az európai közlekedési térben.....	347
3.5.2.	A közlekedési hálózat kialakulására ható belső és külső tényezők ...	347
3.5.3.	A vasúti közlekedés.....	350
3.5.3.1.	A történeti közlekedés-földrajzi folyamatok ellentmondásai: a vasúthálózat kialakulása, majd zsugorodása	350
3.5.3.2.	A mai vasúti közlekedés	354
3.5.3.3.	A vasútra alapozott intermodális szállítás.....	360
3.5.4.	Közúti közlekedés	362
3.5.4.1.	A közútállomány hierarchikus összetétele és sűrűsége.....	362
3.5.4.2.	A főúthálózat szerkezete	367
3.5.4.3.	A közúti gépjármű-ellátottság területi jellegzetességei.....	368
3.5.4.4.	A közúti forgalom.....	369
3.5.5.	Belvízi közlekedés	369
3.5.5.1.	A vízi utak jellemzői.....	369
3.5.5.2.	A vízi utak gazdasági jelentősége (forgalom, kikötők).....	374
3.5.5.3.	Egy „politikai-csatorna” terve	378
3.5.6.	A légi közlekedés	381
4.	Turizmus	388
4.1.	A dél-pannon térség idegenforgalmi potenciálja	388
4.1.1.	Horvátország	388
4.1.2.	Szlovénia.....	396
4.2.	A dél-pannon vidéken megjelenő turizmustípusok	403
4.3.	A térség idegenforgalmának erőforrásai és a turistaforgalom	407
4.4.	A hazai lakosság turisztikai aktivitása	410
4.5.	Trendek Pannon-Horvátország idegenforgalmi fejlődésében.....	413
4.6.	Összegzés	415
5.	Kutatás-fejlesztés, innovációs rendszerek	417
5.1.	Országos helyzetkép	417
5.2.	Felsőoktatás	419
5.3.	Kutatás-fejlesztés.....	422
5.4.	A pannon térség szellemi és kutatási-fejlesztési potenciálja	423
5.5.	Felsőfokú képzés	424
5.6.	Kutatás-fejlesztés.....	427

X. FEJEZET TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERE

1. Bevezetés.....	430
2. Területi különbségek Szlovéniában.....	431
2.1. A területfejlesztés eszköz- és intézményrendszere Szlovénia pannon statisztikai régióiban.....	431
2.2. Nemzeti fejlesztési dokumentumok.....	434
2.3. Regionális fejlesztési elképzelések és lehetőségek.....	437
2.4. Európai uniós regionális fejlesztési források Szlovéniában.....	439
3. Területi különbségek Horvátországban.....	441
3.1. A területfejlesztési intézményrendszere Horvátországban és a dél-pannon megyékben.....	444
3.2. A dél-pannóniai megyék számára elérhető fejlesztési források.....	446
3.2.1. Hazai fejlesztési preferenciák és források és azok felhasználása.....	446
3.2.2. Uniós források felhasználásának lehetőségei a kontinentális horvát régiókban.....	451
4. Összefoglalás.....	454

XI. FEJEZET ÁLLAMHATÁROK ÉS HATÁROKON ÁTNYÚLÓ KAPCSOLATOK 1990 UTÁN

1. Országok, határok, „határrégió”.....	456
2. A „régi államhatárok” és határon átnyúló kapcsolatok sajátosságai.....	457
2.1. Az osztrák–szlovén határszakasz.....	457
2.2. A szlovén–magyar határszakasz sajátosságai.....	461
2.3. A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok sajátosságai.....	464
3. Az új jugoszláv utódállami államhatárok.....	470
3.1. A szlovén–horvát határ.....	471
3.2. A horvát–szerb határ.....	472
3.3. A horvát–boszniai határ.....	473
4. Összegzés.....	474

XII. FEJEZET DÉL-PANNÓNIA REGIONÁLIS SAJÁTÓSÁGAI

1. Zágráb megye.....	475
2. Zágráb megyei jogú város.....	480
3. Belovár-Bilogora megye.....	481
4. Bród-Szávamente megye.....	487
5. Kapronca-Körös megye.....	491
6. Krapina-Zagorje megye.....	494
7. Muraköz megye.....	498
8. Eszék-Baranya megye.....	502
9. Pozsega-Szlavónia megye.....	507

10. Sziszek-Moslavina megye.....	511
11. Varasd megye.....	514
12. Verőce-Drávamente megye.....	517
13. Vukovár-Szerém megye.....	521
14. A szlovéniai Muravidék	525
15. A szlovéniai Drávavidék	528
 Irodalom.....	 532
A kötet szerzői	551

ÁBRAJEGYZÉK

1. A Karszt északi lehatárolásának változatai	28
2. Dél-Pannónia lehatárolása	29
3. Horvátország makroregionális egységei	39
4. A népsűrűség (fő/km ²) és a lakosságszám (ezer fő) a megyékben, 2011	41
5. Horvátország nagyobb nemzetiségeinek megyei eloszlása, 2011	50
6. Az urbánus lakosság aránya, 2011	56
7. Az egy főre jutó GDP változása makroregionális és nemzeti szinten, 2000–2010	60
8. A bruttó hozzáadott érték (GVA) főbb szektoronkénti aránya Horvátország megyéiben, 2010	64
9. Az igenforgalom területi különbségei Horvátország turisztikai régióiban, 2009	68
10. Szlovénia területi statisztikai beosztása: a NUTS2 és NUTS3 szintű területi egységek, 2010	73
11. A népsűrűség és a lakosságszám a szlovén régiókban, 2011	74
12. Az urbánus lakosság aránya a szlovén régiókban, 2011	75
13. A NUTS2 szinten mért GDP/fő PPS aránya, 2000–2009	77
14. A szlovén községek fejlettség szerinti besorolása Rován és Sambt szerint	78
15. A főbb népmozgalmi jellemzők a szlovén régiókban, 2006–2010	82
16. Belföldi, régióközi vándorlási irányok, s bevándorlás külföldről Szlovéniában	85
17. Dél-Pannónia hidrogeológiai térszerkezete	91
18. Dél-Pannónia geotermikus adottságainak térképe	92
19. Dél-Pannónia talajtérképe	96
20. Dél-Pannónia védett területei	98
21. Környezetvédelmi, Területfejlesztési és Építésügyi Minisztérium (KTÉM) szervezeti vázlata	109
22. A szlovéniai Mezőgazdasági és Környezetvédelmi Minisztérium szervezeti vázlata	120
23. A jugoszláv bánságok, 1931	143
24. Jugoszlávia felosztása és a „Független Horvát Állam”	146
25. Jugoszlávia utódállamai	150
26. A népsűrűség területi különbségei Dél-Pannóniában, 2011	155
27. Népességváltozás Dél-Pannónia megyéiben, 1991–2011	157
28. Dél-Pannónia korfája és a korstruktúra változása, 2001–2011	159
29. Az öregedési index változásának területi különbségei Dél-Pannóniában, 2001–2011	161
30. Természetes fogyás és vándorlási egyenlegek Dél-Pannóniában, 2004–2011	162
31. A természetes fogyás területi különbségei, 2004–2011	163
32. A vándorlási egyenleg alakulása Dél-Pannónia megyéiben, 2001–2011	164
33. Nemzetiségek Szlavóniában és Közép-Horvátországban, 2011	165
34. Szlovénia városai, 2011	195

35. Szlovénia funkcionális városhálózata	200
36. Horvátország városai, 2011	207
37. Horvátország funkcionális városhálózata	209
38. Dél-Pannónia városi vonzáskörzetei, 2000	217
39. Horvátország versenyképességi pilléreinek alakulása, 2008–2011	253
40. Szlovénia versenyképességi pilléreinek alakulása, 2008–2011	254
41. A vizsgálatba bevont horvát megyék egy főre jutó GDP értéke, 2001–2009	256
42. Az egy főre jutó GDP alapján a megyék kategorizálása, 2001–2009	258
43. A munkanélküliségi ráta a dél-pannon megyékben	259
44. A főváros környéki megyék érzékelt indikátorainak helyezése	260
45. Az északnyugat-horvátországi megyék érzékelt versenyképességi indikátorainak helyezése	262
46. Az északkelet-horvátországi megyék érzékelt indikátorainak helyezése	264
47. A kelet-horvátországi megyék érzékelt indikátorainak helyezése	266
48. Pannon-Horvátország területeinek mezőgazdasági adottságai	271
49. Horvátország pannon területeinek földhasználati térképe	278
50. A GDP megoszlása a gazdasági ágak között, 2011	303
51. Az ipari foglalkoztatottak aránya, 2012	305
52. Az egy ipari foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték, 2011	306
53. A szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak aránya, 2011	322
54. A kereskedelmi szolgáltatások által előállított hozzáadott érték változásai, 2000–2010	326
55. A százezer lakosra jutó orvosok száma a horvát dél-pannon megyékben, 2011	339
56. Dél-Pannónia egészségügyi intézményeinek területi elhelyezkedése	342
57. A TEN-T közlekedési folyosók Dél-Pannónia térségében	348
58. A dél-pannoniai vasúthálózat szerb csapatok által ellenőrzött (és részben szétrombolt) vonalszakaszai (vonalkázott részek) 1993-ban	355
59. Dél-Pannónia vasúthálózatának műszaki jellemzői, 2010	359
60. Dél-Pannónia és környezetének várható intermodális vasúti forgalma 2020-ban	361
61. Dél-Pannónia útsűrűsége, valamint a nemzeti útállomány kategóriák szerinti megoszlása, 2010	364
62. A burkolat nélküli utak részaránya	365
63. Dél-Pannónia főúthálózata	366
64. A belvízi kikötők és a közforgalmú repülőterek	373
65. A felsőfokú hallgatói létszám alakulása a Nyugat-Balkán országaiban, 1991–2008, ezer fő	420
66. Ezer lakosra jutó felsőfokú hallgatók száma lakóhely szerint, 2010	425
67. A dél-pannon megyék felsőoktatási intézményeinek hallgatói létszáma és tudományági megoszlása, 2008	426
68. Szlovénia Területfejlesztési Stratégiájának városhálózati „képe”	436
69. Horvátország megyéi és régiói, 2013	441
70. Horvátország megyéinek GDP/versenyképesség mátrixa	444

71. Különös kezelésű területek Horvátországban régióként, 2008	447
72. Horvátország megyei fejlettségi indexük alapján, 2010	449
73. Határátkelők, 2012	458
74. Magyarország–Horvátország közötti fizető utasforgalom	469
75. Dél-Pannónia „államközi helyzete”, jelentősebb települései, a közlekedési hálózat alapeleme	476
76. Zágráb megye és Zágráb város térszerkezeti vázlata	477
77. Belovár-Bilogora megye áttekintő térképe	482
78. Bród-Szávamente megye áttekintő térképe	488
79. Kapronca-Körös megye áttekintő térképe	492
80. Krapina-Zagorje megye áttekintő térképe	495
81. Muraköz megye áttekintő térképe	499
82. Eszék-Baranya megye áttekintő térképe	503
83. Pozsega-Szlavónia megye áttekintő térképe	507
84. Sziszek-Moslavina megye áttekintő térképe	512
85. Varasd megye áttekintő térképe	515
86. Verőce-Drávamente megye áttekintő térképe	518
87. Vukovár-Szerém megye áttekintő térképe	522
88. A Muravidék áttekintő térképe	526
89. A Drávavidék áttekintő térképe	529

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. Természetes szaporodás Horvátország megyéiben, 2001–2011	44
2. Vándorlási egyenleg Horvátország megyéiben, 2002–2011	46
3. Horvátország megyéinek korstruktúrája, 2011	47
4. Horvátország nagyobb nemzetiségeinek korstruktúrája, 2011	49
5. Képzettségi adatok Horvátország megyéiben, 2011	52
6. Regisztrált munkanélküliségi ráta Horvátország megyéiben, 2002–2012	54
7. A horvát NUTS2 régiók fontosabb közigazgatási jellemzői, 2011	57
8. A horvát megyék fejlettségi rangsora, 2000–2010	62
9. Horvátország főbb megyei fejlettségi mutatói, 2010	63
10. Megyei közúti közlekedési és infrastrukturális adatok, 2011	67
11. Horvátország megyei külkereskedelmi adatai, 2011	70
12. Határ menti együttműködési projektek Horvátország megyéiben, 2013. január	71
13. A régiók fejlettségi rangsora, 1996–2009	79
14. A természetes szaporodás értékei Szlovénia egyes régióiban, 2000–2010	80
15. Nemzetközi és belföldi vándorlási különbözetek Szlovénia egyes régióiban, 2000–2010	83
16. Horvátország becsült megújuló felszín alatti vízmennyisége	92
17. Hévíz- és ásványvízforrások	93
18. Régiónkénti talajdegradációs folyamatok Horvátországban	102
19. A közüzemi vízellátás és szennyvízhálózat összehasonlítása a környező országokban, 2002	104
20. A keletkező hulladékmennyiség és a hulladékgyűjtésbe kapcsolt lakosság aránya, 2005	105
21. Horvátország és Szlovénia helye a környezetvédelmi mutatók tekintetében az EU-s tagállamokkal összehasonlítva	106
22. Támogatott projektek és civil szervezetek	118
23. Dél-Pannónia megyéinek népessége, népsűrűsége, 2011	154
24. Dél-Pannónia népességének alakulása, 1991–2011	156
25. Öregedési index és változása Dél-Pannónia megyéiben, 2001–2011	160
26. Természetes szaporodás, vándorlási különbözet Dél-Pannóniában, 2005–2011	162
27. Nemzetiségek Dél-Pannóniában, 2001	166
28. Nemzetiségek Szlavóniában és Közép-Horvátországban, 2011	166
29. Horvát-Szlavónország népessége vármegyénként, 1870–1891	177
30. A 16 éven felüli lakosság családi állapot szerinti megoszlása, 1891	178
31. Horvát-Szlavónország lakosságának szülőhely és illetőség szerinti megoszlása, 1891	179
32. Szlavónia népessége és a magyarországi szülőhellyel rendelkezők száma, százalékos megoszlása vármegyénként, 1891	179
33. Horvát-Szlavónország lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása, 1881–1891	180

34. Horvát-Szlavónország népességének etnikai összetétele, 1840–1921	182
35. A népesség számának nemzetiségek szerinti összetétele a Muravidék mai területén, 1787–1921	183
36. Horvátország népességének etnikai összetétele, 1921–2001	185
37. Szlovénia statisztikai régióinak népességi alapadatai, 2011	196
38. Szlovénia statisztikai régióinak települési alapadatai, 2011	198
39. Szlovénia statisztikai régióinak közigazgatási alapadatai, 2011	199
40. Urbánus települések Szlovéniában, 2012	201
41. Horvátország megyéinek népességi alapadatai, 2011	203
42. Horvátország megyéinek települési alapadatai, 2011	204
43. Horvátország megyéinek közigazgatási alapadatai, 2011	205
44. Urbanizáció Horvátország megyéiben, 2011	208
45. Dél-Pannónia pozíciója Horvátországban, 2011	211
46. Dél-Pannónia megyéinek települési alapadatai, 2011	213
47. Dél-Pannónia megyéinek közigazgatási alapadatai, 2011	214
48. A városok súlya Dél-Pannónia megyéiben, 2011	215
49. A szlovén községek népességi mutatói, 2009	238
50. Önkormányzatok kiadásai feladatok szerint, 2009	246
51. Önkormányzatok bevételei források szerint, 2009	247
52. Horvátország és Szlovénia versenyképességi helyezése az IMD felmérésében, 2008–2012	250
53. A horvát mezőgazdaság ágazati és birtokszerkezete, 1995	274
54. Pannon-Horvátország megyéinek néhány fontosabb mezőgazdasági mutatója, 2003	276
55. A családi és a vállalkozói mezőgazdasági területek mennyiségi mutatói megyénként, 2003	279
56. A mezőgazdasági területek csoportosítása nagyságuk szerint, megyénként, 2003	280
57. Pannon-Horvátország mezőgazdasági területeinek megoszlása művelési ágak szerint, 2003	281
58. Pannon-Horvátország mezőgazdasági területeinek vetésszerkezete haszon-növény típusok szerint, 2007	283
59. A fontosabb szántóföldi növényi kultúrák termelésének évi mennyisége és átlagtermései, 2000–2008	285
60. A legfőbb gyümölcs és zöldségfélék termelési mutatói Pannon-Horvátországban, 2008	287
61. A zöldségtermelés mennyiségi mutatói, 2005–2008	288
62. A szőlő- és bortermelés mennyiségi mutatói Pannon-Horvátországban, 2006–2008	290
63. Pannon-Horvátország állatállománya megyénként, 2003	291
64. Néhány, az agrártechnológiát meghatározó mutató, 2008	296
65. A mezőgazdaság részesedése a gazdaságban Muravidék régióban, 2005–2006	298
66. A Muravidék régiónkénti mezőgazdasági földhasználat szerkezete, 2006	299

67. A Muravidék gazdaságainak és a használatban levő földterületek birtokszerkeze, 2003–2007	300
68. A Muravidék kategóriánkénti állatállománya, 2003–2007	301
69. Az állattartó gazdaságok száma és aránya és az átlagos állatállomány száma, 2003–2007	301
70. Az ipari szektor aránya a horvát dél-pannon megyék bruttó hozzáadott értékében, 2001–2010	307
71. A dél-pannon megyék iparának bruttó hozzáadott értéke, 2001–2010	308
72. A legnagyobb faipari exporttal rendelkező megyék, 2009	310
73. Az építőipar bruttó hozzáadott értékének (GVA) alakulása a dél-pannon megyékben, 2001–2010	316
74. A szolgáltatási ágazatok néhány fontosabb statisztikája, 2011	321
75. A szolgáltatások szerepe a dél-pannon területek GDP-jében	323
76. A kereskedelemben foglalkoztatottak aránya, 2011	327
77. A bankok száma Horvátországban és Szlovéniában, 1995–2012	330
78. A tulajdonosi struktúra megoszlása a horvát és a szlovén bankrendszerben, 2000–2011	331
79. Dél-Pannónia bankfiók és ATM ellátottsága	333
80. A bankfiók- és ATM-hálózat sűrűsége Dél-Pannóniában	335
81. Az egészségügyi foglalkoztatottak száma, 1990–2010	338
82. Az egészségügy intézményi szerkezetének főbb jellemzői Horvátországban, 2002–2010	338
83. Az egészségügyi intézmények száma a horvát dél-pannon megyékben	341
84. A horvát dél-pannon megyei általános kórházak fontosabb jellemzői	343
85. Az egészségügyi foglalkoztatottak száma Szlovéniában a végzettség foka és meghatározott intézménytípusok szerint, 2010	346
86. A megszüntetett vasútvonalak főbb adatai	354
87. Horvát Dél-Pannónia vasúthálózatának 2002. évi perspektivikus fejlesztési terve vonalak/vonalszakaszok szerinti bontásban időpontok és prioritások szerint	357
88. Az úthálózat összetételének változása Horvátországban, 1990–2010	363
89. Az egyes megyék gépjármű-állományának összetétele és ellátottsága, 2010. december 31.	370
90. A nemzetközi közúti áruszállítás megoszlása a horvátországi Dél-Pannónia és a szomszéd országok között, 2007	372
91. A Száva hajózási paraméterei	373
92. A vukovári kikötő forgalmának alakulása 2006–2010 között a ki- és berakott szállítmányok teljes mennyisége és aránya alapján	375
93. A vukovári kikötő forgalmának árunemek szerinti összetétele, 2006–2009	375
94. Az egyes folyamszakaszok részaránya a Száva tkm-forgalmából, 1983–1990	376
95. A horvátországi Száva- és Dráva-kikötők forgalmának alakulása, 1990–2007	377

96. Vukovár és Eszék folyami kikötők infrastruktúrájának és szuprastruktúrájának főbb jellemzői	379
97. Horvátország polgári kereskedelmi légiflottájának főbb jellemzői, 1995–2010	382
98. Horvátország nemzetközi légi forgalmának főbb irányok szerinti megoszlása, 2002	385
99. Horvátország pannon területének vendégforgalma, 2010–2011	409
100. Az ágyszám alakulása Horvátországban és a pannon megyékben, 2010–2011	411
101. A nyugat-balkáni országok helyezése a globális versenyképességi rangsorban, 2011–2012	417
102. A felsőfokú végzettségűek mutatói a régiókban, 2005–2010	418
103. A balkáni országok felsőoktatásának néhány jellemző mutatója, 2007–2008 tanév	421
104. Regionális különbségek Szlovéniában	424
105. Szlovénia forrásainak megoszlása a 2004–2006-os programozási időszakban	440
106. A szlovén NSRK operatív programjainak pénzügyi keretei, 2007–2013	440
107. Horvátország megyéinek alapadatai	443
108. A horvát területi szintek szerepe a területfejlesztésben	445
109. Önkormányzatok száma megyénként fejlettségi indexük alapján, 2010	450
110. Horvátország számára rendelkezésre álló IPA-források a 2007–2013-as időszakban	452
111. A magyar–szlovén határt átlépő vasúti áruforgalom alakulása, 2002–2013	463
112. A magyar–horvát határt átlépő vasúti áruforgalom alakulása, 2002–2013	467
113. Zágráb megye népességének alakulása, 1857–2011	478
114. Zágráb megye területhasznosítási szerkezete, 2005	479
115. Zágráb népességszámának alakulása, 1857–2011	480
116. Belovár-Bilogora megye népességszámának alakulása, 1857–2011	483
117. A művelhető és mezőgazdasági területek nagysága Belovár-Bilogora megyében és Horvátországban, 2005	484
118. A szántók hasznosítási szerkezete, 2007	485
119. Bród-Szávamente megye népességének alakulása, 1857–2011	488
120. A szántók hasznosítási szerkezete Bród-Szávamente megyében, 2006–2007	490
121. Kapronca-Körös megye népességének alakulása, 1857–2011	491
122. Krapina-Zagorje megye népességének alakulása, 1857–2011	496
123. Muraköz megye népességének alakulása, 1857–2011	498
124. A mezőgazdasági területek szerkezete Muraköz megyében, 2010	500
125. Agrárgazdaságok és a mezőgazdasági területek, 2010	501
126. Eszék-Baranya megye népességének alakulása, 1857–2011	504
127. Eszék-Baranya megye agrárterületeinek szerkezete	505
128. A vetésszerkezet alakulása, 2007	505
129. Pozsega-Szlavónia megye népességének alakulása, 1857–2011	508

130. Sziszek-Moslavina megye népességének alakulása, 1857–2011	511
131. Varasd megye népességének alakulása, 1857–2011	516
132. Verőce-Drávamente megye népességének alakulása, 1857–2011	519
133. A megye néhány mezőgazdasággal kapcsolatos adata, 2007	520
134. Vukovár-Szerémségi megye népességének alakulása, 1857–2011	523
135. A Muravidék népességének korszerkezete, 2001–2008	527
136. Regisztrált munkanélküliek száma, 2008–2010	527
137. A Muravidék és a Drávavidék népességének foglalkoztatottsági megoszlása	530

BEVEZETÉS

A „Kárpát-medence régiói” sorozat kötetei általában a NUTS2-es (vagy azoknak tekintett) szintű területi egységeket dolgozták fel (Magyarországon kivétel nélkül), ugyanakkor egyes kötetek (Dél-Szlovákia) elszakadtak ettől az általános jellegű megközelítéstől, sajátos területi egységeket elemeztek.

A „Dél-Pannónia” kötet az utóbbi felfogásban határozta meg, illetve határolta le kutatási-elemzési terét. Mind Horvátország, mind pedig különösen Szlovénia esetében kisebb területeket ölel fel a kutatás, mint az az adott ország 2013-ban érvényes NUTS2-es területi beosztásából következne.

A Dél-Pannónia kötet a sorozat egyetlen olyan tagja, mely nem egy-egy országon belüli régiót elemez, hanem két országból határolja le a kutatási területet. Ennek az az oka, hogy a Mura–Dráva-medence síkvidéki szakasza olyan egységet képezett történetileg, jelenleg is, s a jövőben az Európai Unió keretei között feltehetően még inkább, hogy szétválasztása ésszerűtlennek és célszerűtlennek tűnt.

A kutatási terület lehatárolásakor többféle kompromisszumot kellett kötnünk, úgy, hogy a lehatárolt terület „egészében, egységében” értelmezhető legyen. Ezzel együtt is tisztában vagyunk azzal, hogy a kompromisszumos lehatárolás nem csak előnyöket, de bizonyos hátrányokat is hordoz. A vizsgált terület nagy, meghaladja a 31 ezer km²-t, népességszáma pedig a 3,1 millió főt.

Minden korszakban az adott politikai–állami–közigazgatási keretek, tudományos lehetőségek és társadalompolitikai célok határozták meg a közép-európai térségben az elemzési kereteket, illetve lehetőségeket. Minden folyamat elemzés szükségszerűen korszak-kötött metszetek rendszeréből épül fel, s ugyanakkor a megszületése pillanatában egyben maga is ilyen jellegű.

A vizsgált régió meghatározó sajátossága, hogy a modernitás korszakában változó politikai keretek mindenkor újrendezték a területi kutatások legfőbb viszonyítási pontjait is. Anélkül, hogy túlságosan messze tekintenénk vissza a múltba – hiszen a sorozat alapvetően jelen-orientált – a vizsgált terület egészére vonatkozóan utalnunk kell az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben magyar–osztrák sorozatra, mely a mintegy százhusz évvel ezelőtti időszakról nyújtott, sok tekintetben részletes képet a különböző kötetekben az általunk vizsgált régióról.

A tudományos népszerűsítő sorozat már célként fogalmazta meg a Monarchia és részei megismerésének és megismertetésének programját. Több szinten megjelent a területi identitások formálásának szándéka.

A lóczy Lóczy Lajos által szerkesztett, a Szent Korona országait bemutató kötet (1918) az akkor Ausztriához tartozó szlovén részekre nem tért ki, de a horvátországi területeket sokoldalúan elemezte.

Jovan Cvijić már a nagy délszláv állam létrejötte utáni balkáni területi struktúrákat ragadta meg. A korábban Kárpát-medenceinek mondott területek „átke-rültek a Balkánhoz”.

Jugoszlávia fennállásának időszakában az ország egységének és részeinek sokszínűsége egyszerre került bemutatásra. Az egyes tagköztársaságok sokoldalú feldolgozása részletekbe menően is megtörtént.

Jugoszlávia szétesése után a függetlenné vált Horvátország és Szlovénia területének „nemzeti identifikációs bemutatása folyt” mind a különböző jellegű atlaszok, mind pedig a regionális tudományi feldolgozások esetében.

Szlovénia európai uniós csatlakozásával (2004), valamint Horvátország belépésével (2013) megindult az európai uniós „régioportrék” megrajzolása. Ezekben a portrékban az egységes megközelítés alapvető kíváncsalmként jelent meg.

Mindegyik megközelítésnek önálló logikája volt, illetve van, de mintegy közös elemként ki lehet emelni a következőket:

- a régió földrajzi sajátosságai, természeti erőforrásai,
- a régió történeti fejlődése,
- az államterek és a belső politikai-területi struktúrák folyamatos változása,
- a népesség demográfiai sajátosságainak átalakulása,
- a gazdasági struktúrák alakulása,
- a települések és az infrastruktúra fejlődése és adott állapota,
- a területközi kapcsolatok jellege és hatásai.

Ha egy úrfelvételről nézzük a vizsgált terület szélesebb értelemben vett környezetét, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az Alpok keleti lejtőiről induló vizek, majd nagy folyók (Mura, Dráva, Száva) a Dunával együtt egy nagyon sajátos, folyók határolta hatalmas félszigetet alakítanak ki. A Mura–Dráva–Duna–Száva között elterülő, osztott medencés területi struktúra Európa egyik legizgalmasabb földrajzi-topográfiai egységét képezi.

Ez a földrajzi helyzet nem csak a múltban volt érdekes és fontos (a folyók tájékozódási és vonulási irányt szabtak a politikai terek számára, különösen a nagy árvízjárta, mocsaras szakaszokon mintegy politikai határként „kínálkoztak”), hanem napjainkban még inkább felértékelődik, méghozzá jelentős részben az Európai Unió támogatásai révén.

Mind a Mura–Dráva-medence, mind pedig különösen a Száva-medence a nemzetközi együttműködés, együtt gondolkodás, a közös fejlesztés terévé kezd formálódni. Mindkét medence esetében sok ország együttműködéséről kell beszélnünk. A Száva-medence együttműködési tere meghaladja a 95 ezer négyzetkilométert, tehát nagyobb több ország területénél. (Az együttműködésben részt vevő kis államok esetében ez kiemelkedő jelentőségű.)

Az együttműködés nem csak a vízügyi kérdésekre terjed ki, de azt mondhatjuk, hogy potenciónalisán szinten minden ágazatot érint a kidolgozott tervek szerint.

A Mura–Dráva-medence és az együttműködésben részt vevő területek kisebb földrajzi kiterjedésűek, de Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Magyarország, valamint a Dráva-torkolattal szemközti Szerbia számára jelentős a kapcsolatépítés.

Horvátország és Szlovénia a kezdetektől (1978) bekapcsolódott az Alpok–Adria Munkaközösség tevékenységébe. Az akkori két tagköztársaság ezzel jelezte, hogy orientációja nyugati jellegű. A munkaközösség tevékenysége sok területet átfogott, de áttörő sikert nem tudott elérni. Jelenleg 13 területi egység tagja a munkaközösségnek, területe meghaladja a 190 ezer km²-t, lakosság-száma pedig a 26 millió főt.

A Duna–Dráva–Száva Euroregionális Együttműködés megindulása (1998) a délszláv konfliktus éles szakaszának lezárása utáni időszakra tehető, s létrejötté egyértelműen az Európai Unió hatásának tekinthető. Az együttműködés nem ment zavartalanul, de egymás kölcsönös megismerését elmélyítette. Ma mintegy 2,4 millió lakos él az együttműködési térségben. Horvátországnak csak a keleti megyéi csatlakoztak hozzá.

A vizsgált régió történeti fejlődésében szinte folyamatosan megjelent a Nyugat–Kelet (Nyugatrómai–Keletrómai, Habsburg–Török Birodalom) az Észak–Dél küzdelem és megosztottság. Részben topográfiai helyzeténél, jelentős részben azonban földrajzi sajátosságainál fogva a régió történeti folyamatai rendkívül bonyolultak, több európai hatalom volt jelen, még ha csak rövid ideig is. (Napóleon 1809-ben létrehozta az Illír Provinciákat, e képződmény meglehetősen rövid életűnek bizonyult. Az 1867-ben létrejött, s 1918-ban megszűnő Osztrák–Magyar Monarchia megosztotta a vizsgált területen, meghatározó része Magyarországhoz, kis része Ausztriához tartozott. 1920 után a régió a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd 1929-től Jugoszlávia része. 1941–1944/45 között Németország, Olaszország, Magyarország uralta a terület kisebb részét, míg meghatározó volt az Önálló Horvát Állam jelenléte. 1945–1991 között a terület egésze Jugoszlávia része volt. 1991 után kisebb része Szlovénia, nagyobb része Horvátország területéhez tartozik. 2013 nyara óta a térség egésze az Európai Unió részévé is vált.

Az államterek instabilitásához hasonló a belső közigazgatási térfelosztás alakulása is. Minden új hatalom új közigazgatási beosztást is hozott a térségbe. Ez még azokban az esetekben is megjelent, amikor csak „stílusváltás” következett be egy-egy országban. II. József a felvilágosult abszolutizmus racionalitása bázisán Zala megyét a Zágráb székhelyű kerületbe osztotta be, tudomást sem véve a több évszázados magyar–horvát alkotmányos jellegű és jelentőségű közigazgatási határról.

Jugoszlávia összeomlása után Horvátországban alapvető funkcionális és területi reform, míg a szlovén területeken inkább csak funkcionális reform következett be, területi korrekciókkal.

A népességtörténeti folyamatok szinte követték a permanens államterületi átrendeződések hatásait. A népesség mozgatása (ki- és betelepítés) a mindenkori államhatalom céljaival egyezően történt. A török kiűzése után nagyon sokféle népességet telepítettek be a régióba, majd 1920 után az új délszláv hatalom erőteljes „népességmozgatásba” fogott. Az igazi nagy demográfiai változtatásokra 1945 után került sor, melynek révén felszámolták a németek jelenlétét a régióban.

1991 után különösen a horvátországi részekben került sor a népesség erőszakos „mozgatására”. A szerb jelenlétet erősen lecsökkentették 1995 után a volt határőrvidéki területeken.

Az Európai Unió tág lehetőségeket kínál most már a munkaerő, kisebb részben a népesség egésze önkéntes mozgása számára. Még nem bontakoztak ki igazán ezek az új tendenciák.

A gazdasági fejlődés folyamatai térben erősen differenciáltan játszódtak le a térségben. Egyértelműen egy északnyugat–délkelet irányú „lejtős” fejlődésről kell beszélnünk, s ez egyben egyfajta jóléti lejtőt is jelentett, illetve jelent mind a mai napig.

A települések, a településhálózat és az infrastruktúra fejlődése a politikai-területi struktúra-átrendeződések és állami beavatkozások, valamint a „lejtős gazdasági fejlődés” hatásai nyomán alakultak.

Az infrastrukturális fejlesztések kérdésköre a tengerhez vezető utak tekintetében korán megjelent, de a legizgalmasabbá a vasútépítések megkezdésével kapcsolatban fogalmazódott meg. A vasúthálózat fejlesztése politikai-stratégiai kérdés volt és maradt a területen.

A területközi kapcsolatok, a területi-táji munkamegosztás alapkérdései történetileg korán megjelentek. A kapcsolatrendszerek részben a nagy folyók mentén formálódtak, részben pedig azokat keresztezően, haránt jellegűen.

A Jugoszlávián belüli munkamegosztás fejlesztése „tervszerű kereteket kapott”, melyben kezdetben elsődlegesen az országos, majd a köztársasági érdekek, szempontok is megjelentek. Dél-Pannónia területe nem tartozott a kiemelten fejlesztendő területek közé.

Az Európai Unió hatásai már Magyarország, Szlovénia csatlakozása (2004) előtt megjelentek, majd Horvátország belépésével (2013) kiszélesedtek. Az Európai Unió több szintű, elhatárolt tartalmú és célú területi politikát érvényesít. A területi keretek eltérő jellegűek, s a különböző NUTS szintekhez adott esetben más-más célok kapcsolódnak. A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése alapvetően a NUTS3-as szintre, míg a strukturális alapokból történő fejlesztések a NUTS2-es egységekhez kapcsolódnak leginkább. A több államot is érintő fejlesztések időnként területi átfedéseket is jelentenek, egy-egy ország több térségben is részt vesz. A Duna-stratégiával együtt megjelent a vízgyűjtő területek fejlesztéspolitikai integrálása is.

Nem „térzavarról” van szó feltehetően, hanem a különböző célokhoz rendelt adekvát méretnagyság és a többszintű tervezés és kormányzás kölcsönhatásainak kereséséről.

A régió belső területi és népességi arányaiból következik, hogy terjedelmileg lényegesen nagyobb a horvát részek elemzése, de ez reményeink szerint nem jelenti a szlovéniai körzetek „elhanyagolását”.

A kötet a magyar olvasóközönség számára készült elsősorban, így a települések nevét (melyek közül soknak latin, horvát, szlovén, szerb, német, magyar neve is van) általában magyarul írjuk. (A magyar megnevezés sem mindig következetes, a XIX. és XX. században egyszerre volt használatos a Bród, Szávamenti Bród és a Szlavonbród városnév is).

A névhasználat bonyolult és részben ellentmondásos, történetileg változó folyamatára a Lelkes György által szerkesztett „Magyar helységnév-azonosító szótár” utal a legjobban (de nem vettük át a szótár kutatási területre vonatkozó névanyagát, mert szinte kezelhetetlenül megnövelte volna az amúgy is nagy terjedelmű kötet anyagát).

Pécs, 2013. augusztus

A szerkesztők

I. FEJEZET

A KUTATÁSI TERÜLET

1. A kutatási terület lehatárolása

A földrajzi nagyterek lehatárolása és megnevezése az európai tudományosság egyik történetileg változó problémája. Ez vonatkozik az Alpok – a Kárpátok – a Dinári-hegység által körbezárt hatalmas területre is. Különböző területi kiterjedésben és értelemben megjelent a térségre vonatkozóan a Közép-Duna-medence, a Kárpát-medence, valamint a Pannon-medence megnevezés is. Egyes érintett közösségek, illetve szaktudományok is más hangsúllyal kezelik a kategóriákat. A magyar földrajztudományban a Kárpát-medence, a délszláv országokban a Pannon-medence honosodott meg elsődleges kategóriaként.

Ha nem az egész Kárpát-medencével azonosítjuk a Pannon-medence fogalmát, akkor is vannak eltérések a fogalomhasználatban, mégpedig történetileg meghatározottan, illetve változva. A legtöbb esetben „Pannónia” a Duna – a Száva – és az Alpok által határolt területet jelenti.

Az egész Kárpát-medence „medence-központi szemléletében” Pannónia a medence nyugati harmadát jelenti. Dél-Pannónia így a Kárpát-medence déli és délnyugati részén helyezkedik el. Ez a régió az egyik legösszetettebb területi komplexuma a medence egészének. Strukturális, térszemléleti szempontból meghatározó jellemzője Dél-Pannóniának, hogy a hegységperemet nem a Kárpátok, hanem nyugat felé az Alpok, déli irányban pedig a Dinári-hegység jelenti számára. A Kárpát-medencéből a legrövidebb út Dél-Pannónián keresztül vezet az Adriai-tengerhez.

Az érintett közösségek saját topográfiai pozíciójuk, térszemléletük és hagyományaik bázisán határozzák meg szűkebb és tágabb földrajzi helyzetüket. A szlovénok számára a nagy térség megnevezése nem Kárpát-medence, hanem „Panonska nizina”, s a horvát földrajztudományban és közbeszédben is a „Panonska nizina” az elterjedt megnevezés. Ez összefügg azzal, hogy az érintett közösségek szívesebben használják a „rómaiaktól örökölt” „Pannonia” megjelölést, mint a tőlük nagyon messze fekvő, őket nem elsődlegesen érintő Kárpátokét.

A Kárpát (Pannon)-medence déli részének határait korszakonként szakmai alapokon is eltérő módon fogalmazták meg, s a történeti fejlődés XIX–XX. századi államterület-változási folyamatai nem egyszerűsítették, hanem bonyolították a lehatárolásokat, s térszemléleteket. A változó államkeretek, átfogalmazódó

érdekek és értékek mentén permanensen újrendeződött a pannon területek földrajzi helyzete, országon belüli topográfiai megnevezése.

Dél-Pannónia lehatárolása esetünkben már bizonyos mértékig részben megtörtént, hiszen a Kárpát-medence régiói sorozatban megjelent Dél-Dunántúl és Vajdaság kötet már meghúzta a kutatási területünk keleti és északi határait.

A kutatási terület délnyugati határainak problematikája önmagában is bonyolult, s egyértelmű, hogy nem lehet mindenki számára elfogadható tartalmú és területi kiterjedésű. Sem a természeti tényezők (domborzat, éghajlat, vízrajz, talajtakaró, természetes növény- és állatvilág stb.) a maguk részben elkülönülő területi megjelenésükben (*1. ábra*), sem pedig a társadalmi, gazdasági és politikai alrendszerek (a népesség területi elrendeződése, a településhálózat jellege és kapcsolatrendszerei, a közigazgatási beosztás, az állami hovatartozás stb.) területi konfigurációi nem esnek egybe teljesen. Mindegyik tényező területi lehatárolása önmagában szakszerű és korrekt lehet, de szintézisük egyértelmű kidolgozása rendkívül nehéz, s mindenkor vitatható valamilyen szempontból.

Mivel a kötetsorozat elsődleges célja a területi folyamatok és fejlődés jelen és jövőorientált elemzése, a konkrét területi lehatároláskor többfaktorú kompromisszumra kellett jutnunk. A területi határok kijelölésekor jelentős mértékben, de korántsem kizárólag támaszkodtunk a horvát és szlovén területi struktúraelemzések eredményeire, ugyanakkor azt is tudomásul vettük, hogy a két országban folytatott területi kutatások sem jutottak „végső” eredményekre (*2. ábra*).

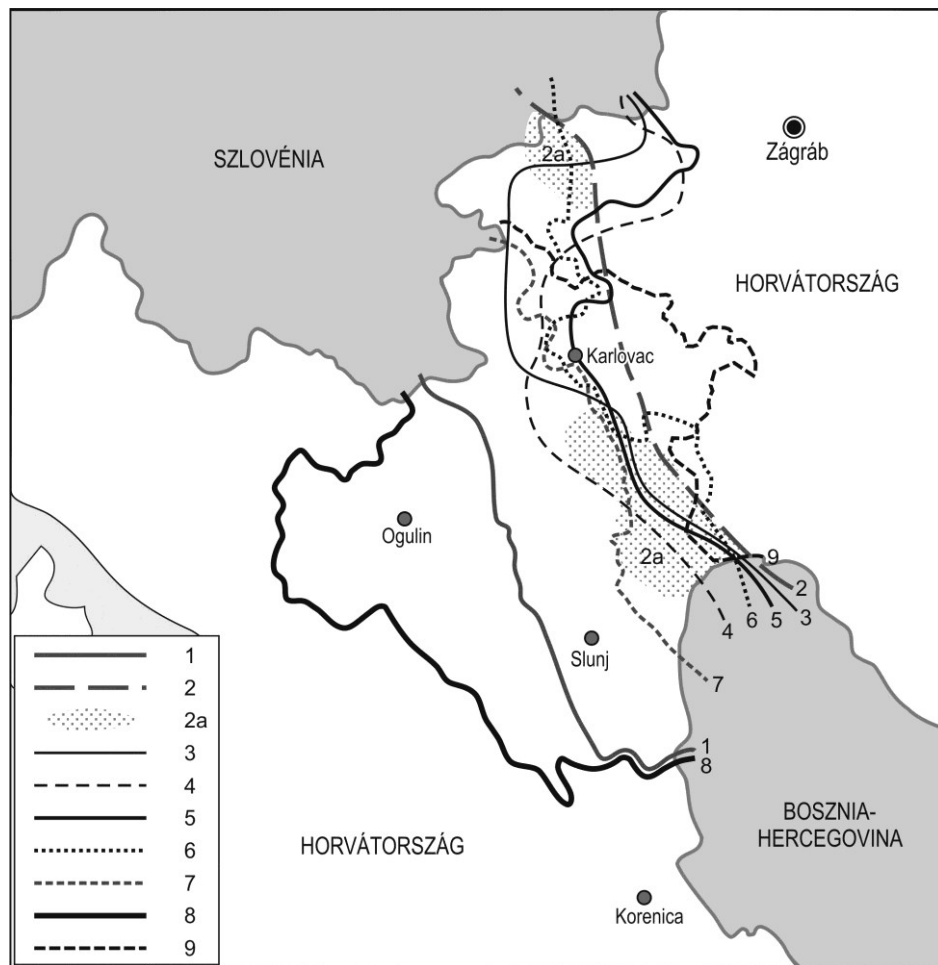
Horvátország esetében a NUTS rendszer kialakítása körüli viták minden tekintetben feltárták az ország területi sokszínűségét, a nagyobb statisztikai egységek kialakításának területi és érdekütközéseit. A rendszer bevezetésekor (2007) kialakított kompromisszum csak rövid távúnak bizonyult, 2013-ra jelentős mértékben újraszabták a NUTS2-es egységek konfigurációját.

Szlovénia esetében is erőteljes viták folytak az ország területi kérdéseiről, a regionalizáció és a statisztikai tagolás tartalmi és formai megoldásairól. Szlovénia elsődlegesen a középfokú települési központok körül alakította ki a statisztikai régiókat.

2. Emberi történeti mértékkel alig változó természeti földrajzi „tér alap”

A „Pannónia” (a magyar szövegkörnyezetben a ma elfogadott, a történeti elemzésben a római használat szerint írjuk a földrajzi nevet) megnevezés népnévből alakult területi, közigazgatási fogalom, a római történeti fejlődésben. Ez azt jelenti, hogy a változó uralmi és közigazgatási felosztások során változó területi

1. ábra

A Karszt északi lehatárolásának változatai

Jelmagyarázat: 1 – D. Bura (1958); 2 – J. Roglić (1969); 2a – J. Roglić; 3 – M. Herak (1972); 4 – Strategija pros. ured. RH (1997); 5 – Izv... RH (1998); 6 – D. Pejnović (2005); 7 – M. Bogunović – A. Bensa (2005); 8 – A NUTS2-es régió határa; 9 – A vizsgált terület határa.

Forrás: <http://www.geografija.hr/clanci/1011/rasirenost-krsa-u-hrvatskoj> alapján.

2. ábra

Dél-Pannónia lehatárolása

Szerkesztette: Hajdú Z.

egység a kialakításakor az északi és keleti határait illetően támaszkodott a rómaiak által elsődlegesnek tekintett stratégiai-természeti földrajzi elemre, a Dunára, de a déli és nyugati területeken nem volt megerősítendő belső „természeti-természetes határa”. Sem a Dráva, sem a Száva, sem pedig a potenciális déli hegységperem nem tett szert ilyen pozícióra.

A későbbiekben a Pannónia-fogalom, illetve fogalmak egyik lényegi, szintetizálónak tekinthető összetevője a „pannon táj”, illetve annak jellege, karaktere, a vele való azonosulás lehetősége lett. A különböző tudományos, de leginkább szépirodalmi művekben megjelenő „pannon táj” kellemes környezet, sík- és dombvidéki morfológiai meghatározottságokkal jellemezhető, semmi esetre sem magas hegyvidéki jellegű.

Ha ebből a szémszögből közelítünk Dél-Pannóniához, akkor azt kell mondanunk, hogy a különböző közösségek némileg másképpen élték és élük meg a „pannon lelkület táji alapjait”. A magyar tudományban és szépirodalomban a pannon táj elsősorban a Dunántúlhoz kötődött (bár voltak olyan időszakok is, amikor az egész országra „kivetítették”) és kapcsolódik nagyrészt ma is. Az Al-

föld a legtöbb esetben – mássága miatt – nem volt része annak. Bonyolítja a fogalom megértését, hogy a szerb tudományban és szépirodalomban az északi síkvidéki területek (lényegében a természetföldrajzi értelemben vett Alföld déli területei) Pannónia részeként kerültek megfogalmazásra, s ma is a leggyakrabban annak számítanak.

A magyar földrajztudományban az 1918-ig megszülető munkákban a Dráva–Duna–Száva közének természetföldrajzi elemzése megjelent, de nem vált meghatározó irányzattá. A magyar lehatárolások inkább térképi tanulmányok, s részben terepbejárások bázisán álló munkák, s nem részletes analitikai kutatások eredményei.

Jugoszlávia fennállásának időszakában természetes módon az „ország-egység” szempontjából elemezték a természeti földrajzi struktúrákat is. Az ország északi részének síksági és dombosági tájai részben egységes szemléletű térkategóriaként jelentek meg a természeti földrajzban.

Az 1950-es évektől folyó természetföldrajzi tájfelosztási, természeti regionalizációs kutatások nem jutottak teljes konszenzussal elfogadott eredményre (mint ahogy más országokban sem), de a J. Roglič, majd a V. Rogič által szintetizált lehatárolások elfogadottsága jelentős volt.

Az „országegység” mellett a föderatív struktúra miatt természetes módon az egyes tagköztársaságok is meghatározták most már a saját területükre vonatkozó alapstruktúrákat. Horvátország esetében ez azzal járt, hogy az ország háromosztatú tagoltsága (pannon, hegyvidéki, tenger melléki) beépült mind a kutatásba, mind pedig az oktatásba. A pannon területek részletes belső tagolása kis kiterjedésű természeti földrajzi tájakat eredményezett. Mozaikos volt a Dráva mente, a Dráva–Száva köze és a Száva mente egyaránt.

Szlovénia esetében szintén felvetődött a háromosztatúság (pannon, alpi, mediterrán), de némileg eltérő módon. A legkisebb területi egységként a pannon területek kerültek lehatárolásra.

Az önálló államok létrejöttével megszűnt a korábbi makroszemlélet és részben közösségvállalás. Minden új ország már a saját függetlensége bázisán határozta meg földrajzi helyzetét, illetve belső tagolódásának alapvonalait.

A horvát földrajztudományban, felső- és középfokú oktatásban egyaránt az egyértelmű hármas tagolás jelent meg, s ezen belül természetföldrajzi tekintetben az ország területének „mintegy 55%-át” tekintik „Panonska (Nizinska) Hrvatska” részének. (Ezen belül az egyes természetföldrajzi részstruktúrák eltérő határok mentén kerülnek lehatárolásra.) A horvát földrajztudományban némileg eltérő területi kiterjedésben jelennek meg a „Panonska nizina”, a „Panonska regija” fogalmi és térkategóriák.

Szlovéniában hasonló a helyzet, számukra is a „Pannónia” megközelítés a szinte kizárólagos, s a „Panonska Slovenija” az ország egyik jellegzetes földrajzi egységként, illetve részeként kerül meghatározásra. A terület egyik meg-

határozó vonása, hogy szinte minden vonatkozásban érvényesül az országhatármentisége.

Hogy még bonyolultabb legyen a helyzet a mai magyar történeti, földrajzi, kultúrtörténeti felfogásban, az idegenforgalmi szemléletben és marketing tevékenységben „Dél-Pannónia” nagyon sok esetben egybeesik a Dél-Dunántúllal. Ez nem más, mint a változó államhatárokhoz való igazodás és alkalmazkodás következménye.

A rövidebb áttekintés (s nem mély elemzés) alapján azt kell megállapítanunk, hogy a sok szempontból „objektív” természeti földrajzi alapok megélése is ellentmondásos Pannóniával kapcsolatban. Így mindenki által elfogadott, avagy elfogadható lehatárolásról Dél-Pannónia esetében sem beszélhetünk. Ebből az is következik, hogy Dél-Pannónia lehatárolásának kizárólagos, avagy egyedüli szempontja nem lehet a természetföldrajzi környezet.

3. Az etnikai összetétel folyamatos változásai

A Mura–Dráva–Duna és a Száva–Duna közti területek hosszú távú történeti-etnikai struktúrái az európai népességmozgásoknak megfelelően történetileg nagyon bonyolultan alakultak. Nagyon sok nép tűnt fel a térségben (a különböző forrásokban csaknem két tucat nép megjelenését lehet regisztrálni a térség egészét tekintve). Az illírek megjelenésével (Kr.e. 1000 körül) indul az „ismert népek története”, majd folyamatos átrendeződés zajlott le. Az európai népvándorlás szinte minden csoportja érintette valamilyen mértékben a területet. Részben földrajzi, részben etnikai okokból a terület egyszerre lett „átjáró-ház”, valamint „népesség-torlódási régió”. Voltak közösségek, melyek a fenyegetettség tudatában át- és kivonultak a térségből (a longobárdok például Észak-Itáliába), a többség azonban valamilyen módon alkalmazkodott a változó feltételekhez, a legtöbb esetben beolvadt az újra és újra megtelepülők soraiba. A VI. századtól kezdve hosszú távon a délszlávok váltak a térség meghatározó, sok tekintetben integráló népességévé.

A különböző délszláv népek (horvátok, szerbek, szlovénok) szállásterületei részben homogén területi jelleggel formálódtak, részben egymással keveredve különböző területi kombinációk alakultak ki. A délszláv népek szállásterületei északi irányban a magyarokkal, nyugati részeken a németekkel, délen pedig az olaszokkal fonódtak egybe, megint csak többféle formációt kialakítva.

A demográfiai érintkezések, részben keveredések többféle kulturális átvételi hatásmechanizmusokat alakítottak ki. Ha nem is jött létre egységes regionális kultúra, de egymás ismerete hosszú távon hatott.

Dél-Pannónia mai népességének döntő többsége délszláv (horvát, szlovén, szerb), de települési, mikro területi szinten homogén jelleggel jelen vannak a magyarok, a németek, a ruszinok, a csehek stb. is.

Az Európai Unió bővülése, ha nem is indított el erőteljes népességi mozgásokat, de megteremtette annak a lehetőségeit. Ugyanakkor az 1990-es évek tragikus eseményeinek hatásai még nem múltak el. A szomszédsági környezetből nem igazán várhatók nagymértékű népességmozgások.

4. Történetileg változó politikai terek

Nem csak a könyveknek, de a ma használt térfogalmaknak is meg van a maguk története. A szélesebb értelemben vett Duna-medencében a historizáló gondolkodás miatt a történetiség egyfajta legitimációs eszközként jelent meg szinte folyamatosan. A „már a rómaiak...” fordulat egy-egy adott terület történeti múltjának, illetve fontosságának meghatározó elemeként szerepelt.

Pannóniát Kr.e. 35 és Kr.u. 49 között több hullámban foglalták el a rómaiak. Kr.u. 10-ben az addig meghódított területeket „Illyricum Inferior” megnevezéssel szervezték meg önálló provinciaként. A provincia a mai Dunántúl nyugati területeit foglalta igazgatási keretbe. A térség első római megnevezése így „Illyricum”, s nem „Pannonia”, vagyis a rómaiak természetes módon délről néztek, a már megszervezett területekhez viszonyítva határozták meg az először meghódított és integrálandó területet.

49-re befejeződött a Dunántúl keleti területeinek a meghódítása is, s ennek eredményeként rendezték újra a szélesebb térség közigazgatását, szervezték meg Pannonia provinciát. „Pannónia” közigazgatási térfogalma így a mai tudásunk szerint 49-ben jelent meg először a Római Birodalomban. A térfogalom a korábban itt élt pannon népnevet „örökítette” át, első tartalmi meghatározottságában közigazgatási jellegű volt. A provincia közigazgatási központja Carnuntum (mai utóda Bad Deutsch-Altenburg) lett. A közigazgatási felosztás a kor viszonyai között is egyértelműen meghatározott (ha ma vannak is rekonstrukciós problémáink) vonalas határt jelentett.

106-ban egy északkelet–délkelet irányú vonal mentén közigazgatásilag kettéosztották (Pannonia Inferior, Pannonia Superior) a korábban egységes területet. Pannonia Inferior (Alsó-Pannónia) székhelye Carnuntum maradt, míg Pannonia Superioré (Felső-Pannónia) Aquincum lett.

A katonai, stratégiai helyzet megváltozása miatt 296-ban a korábbi két provinciát négy részre tagolták: Pannonia Superiorból jött létre Pannonia Prima (Savaria székhellyel), valamint Pannonia Savia (Siscia központtal), Pannonia Inferiorból alakult Pannonia Secunda (Sirmium központtal), valamint Pannonia

Valeria (Sophianae székhellyel). Az átalakuláskor a mai szlovén területek pannóniai részét leválasztották az átszervezett provinciából és a Noricumhoz csatolták. Pannonia Savia és Pannonia Secunda északi határa csaknem teljes egészében a Dráva volt. (A két provincia kialakítása maga is jelezte, hogy nem egyszerűen a Dráva–Száva közötti terület szervezéséről van szó, hanem a két terület elkülönítésében szerepet kapott a folyókat harántoló térszerkezeti tagoltság is. Pannonia Secunda a Dunára tekintett jelentős részben.)

A Római Birodalmon belül a meghódításától, megszervezésétől kezdve, átalakulásain keresztül Pannónia, illetve átszervezett utódai lényegében határterületnek számítottak. A térség elsődleges funkciója védelmi jellegű volt.

A Római Birodalom kettéválása (395) érintette Pannónia területét is. Külön kell beszélnünk a későbbiekben római és bizánci Pannóniáról. A Keletrómai Birodalmon belül közigazgatási egységként megjelenő Pannonia csak a Dráva–Száva közének kis kiterjedésű, keleti területeit foglalta magában, lényegében Sirmiumot és környékét, a későbbi Szerémséget.

409–433 között Pannónia teljes területe a hunok kezére került. A népvándorlás forgatagában több nép szervezett hosszabb-rövidebb ideig fennálló államot. A gyorsan változó politikai keretek nem teremtettek hosszabb ideig ható struktúrákat.

A Nyugatrómai Birodalom bukása után újrarendeződő európai magterület egyfajta „határzónaként” tekintett az Alpok előterére. Nagy Károly, majd későbbi utódai örgrófsági övezetet hoztak létre a határzóna megerősítésére.

Az avarok voltak azok, akik tartósabban (568–803) meg tudták szervezni a Kárpát-medence, benne Pannónia területének nagyobb részét. Dél-Pannónia szempontjából a történeti időszak abból a szempontból érdekes, hogy a népesség korábban is sokszínű összetétele még bonyolultabbá vált az avarok és a délszlávok tömeges megtelepedése miatt. A politikai tér szervezése tekintetében Nagy Károly birodalma és az Avar Kaganátus egyfajta érintkezési és ütközési területévé vált Dél-Pannónia nyugati része.

A délszláv államosodási folyamatok megindulásával a terület elsődleges szervezőivé rövid időre a horvátok és epizódszerűen a szlovének léptek. Különösen a horvát politikai térszerveződések (Pannon Horvátország) történeti tudatöröksége vált erőssé.

A Pannónia területi fogalom tudata, sőt varázsa megmaradt, mint a korábbi (római) magas szintű civilizáció történeti kifejeződése. Az 1000-ben megalakult keresztény Magyar Királyság uralkodóját a pápa, illetve a Német-római Birodalom császára „Pannónia királya” címmel szólította meg.

A Mura, Dráva és a Száva felső szakaszai a formálódó Német-római Birodalom határterületei maradtak, politikai szerveződésük, társadalmi, gazdasági fejlődésük az ottani minta szerint alakult.

A Dráva és a Száva medencék dombsági és síksági területei a horvát–magyar államközösség kialakulásától kezdve integrálódtak a Magyar Királyságba. A terület egy része közvetlenül, másik része pedig úgy, hogy történeti-területi autonómiáját megtartotta.

A Habsburg és a Török Birodalom küzdelme következtében Dél-Pannónia területe is több évszázadra (az 1520-as évektől az 1790-es évekig) nagyhatalmi ütközőzónává, konfliktusterületté vált. A Dráva–Száva közének keleti, nagyobb része tartósan török uralom alá került, míg a keskeny, sávszerűen megmaradt nyugati területeket folytonos támadásokkal zaklatta a török.

Dél-Pannónia szempontjából tér- és társadalomtörténeti jelentőségű kérdés volt a katonai határőrvidék kiépítése, működtetése, s hosszú ideig történő fenn-tartása. A katonai határőrvidék etnikai összetétele jelentősen eltért a környező területekétől, lényegesen magasabb volt a szerb és a német lakosság aránya. Eszék, Kapronca és még jó néhány város története nem érthető meg a katonai határőrvidék életében betöltött szerepének ismerete nélkül.

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével a Dél-Pannóniának tekintett területek döntő része a Magyar Királysághoz, míg kisebb része az Osztrák Császársághoz került. A Magyar Királysághoz tartozó részek is két közjogi egységbe (anyaország, illetve Horvát-Szlavonország) tartoztak. Gazdasági szempontból szinte minden tekintetben adott volt a terület egészére kiterjedő tevékenység, de a legtöbb „puha” ágazatban a politikai térfelosztás elkülönítő hatásai azért megjelentek. (Ennek ellenére, ha valaki nagyon tudatosan rendezkedett be a térség gazdasági folyamataiba minden különösebb gond nélkül sikeresen tudta működtetni vállalkozását, építeni kapcsolatrendszerét.)

A kiépülő modern infrastruktúra elsődlegesen a nagytérségi gazdasági érdekeknek rendelődtt alá. A nagy kapacitású és fontos vasútvonalak a medence magterületéből, Budapestről kiindulva a tenger felé futottak. A később kiépített belső vasútvonalak elsődlegesen Zágráb központtal jöttek létre.

Az első világháború után Dél-Pannónia területe a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, mely 1929-től a Jugoszlávia nevet viselte. Az új államon belül a térség a fejlettebb területek közé tartozott, különösen, ha az ország dél-keleti részéhez viszonyítjuk. Jelentős etnikai mozgásokra került sor a területi átrendeződés és határváltozások után, de átfogó, a terület etnikai, gazdasági jellegét teljesen megváltoztató szervezett áttelepítésekre nem.

Az országon belüli közigazgatási változások nem kezelték sohasem egységként Dél-Pannónia területét. Zágráb és Ljubljana vált mezoszinten a változó közigazgatási területbeosztás két központjává.

A második világháború alatti területváltozások részben visszaállították az 1920 előtti államhatárokat, a Baranya-háromszög és a Muraköz visszatért Magyarországhoz. Ugyanakkor az Önálló Horvát Állam megalakulásával Zágráb a

terület nagyobb részének politikai központjává vált. Maribor és környéke a Harmadik Birodalom része lett.

A második világháború alatt és után alapvető demográfiai átrendeződések játszódtak le a régióban. A Magyarországtól visszaszerzett területeken jelentős, véres leszámolásokkal kísért lakosságcsökkentést hajtottak végre Tito katonái. A német népesség legnagyobb részét táborokba zárták, illetve kiűzték a térségből.

A világháború után újjáalakult Jugoszláviában Dél-Pannónia területének legnagyobb része Horvátországhoz, kisebb része pedig Szlovéniához került, illetve tartozott. A szövetségi berendezkedés a gazdaságfejlesztés és a gazdasági kapcsolatok formálása szempontjából nem jelentett érdemi akadályokat, a „puha” struktúrákban ekkor is megjelentek eltérő elemek. A térség meghatározó gazdasági, térszerkezeti vonalává a Belgrád–Zágráb–Ljubljana vonal vált a Szávamedencében. A Dráva mentén egy sokkal kisebb jelentőségű, belső térszerkezeti vonal is kialakult, mely az Eszék–Zágráb közötti területeket fűzte fel Horvátországon belül. Szlovéniában a Muraszombathely–Ljubljana térszerkezeti vonal az ország északi összeköttetését biztosította, de szerepe az osztrák térkapcsolatokhoz képest alárendelt maradt.

Sem a horvát sem pedig a szlovén részek nem váltak zárt egységgé. A lakossági mozgások szempontjából a két tagállami főváros (Zágráb, Ljubljana) kitüntetett pozícióba került. Mindkét város, különösen Zágráb növekedése erőteljesen felgyorsult.

A délszláv válság, illetve a polgárháború különösen a horvát részeken érintette Dél-Pannónia területét. Az 1990–1998 közötti időszak semmilyen szempontból nem kedvezett a térség fejlődésének. Felborultak az évszázadok alatt kialakult demográfiai struktúrák, a nemzetiségek közötti arányok, a háborús pusztítások városi (Vukovár) és területi jelleggel is súlyossá váltak.

A határőrvidék fennállásának időszakában letelepedett szerbek önálló államalapítási, illetve területi autonómia-törekvései 1998-ig sajátos, s egyben bizonytalanságokkal terhelt szituációt eredményeztek, különösen a Baranya-háromszög és Kelet-Szlavónia területén.

Szlovénia 2004. évi európai uniós tagságával ismét új helyzet állt elő. Horvátország és Szlovénia határa egyben az Európai Unió külső határa is lett. Az új határ korábban szervesen kiépült kapcsolatokat szakított ketté a vizsgált terület északnyugati részeiben.

Horvátország 2013. évi európai uniós belépésével helyreállt az a már többször megfigyelhető állapot, hogy a makrostruktúrákban létrejön egyfajta területi egység (illetve annak a formális lehetősége) a Dél-Pannóniában élő népesség számára, ugyanakkor a közös uniós tagság mellett a tagállami határok (és a nemzeti közigazgatási területszervezés) el is különítik a két részt (szlovént, horvátot) egymástól.

5. Területi szerkezet – permanensen átalakuló területi politika

A régió területi beágyazottsága – főként az államhatárok változásai miatt – folyamatosan újrendeződött és újraértékelődött. Nemcsak a terület topográfiai helyzete változott meg a politikai tér átstrukturálódásakor, hanem a tartalmi viszonyítás elemei is.

Az új államalakulatok keretei között mindig új területi érdekek és új politikák jelentek meg. A mindenkori politikai elit az aktuális fővárosból tekintett az országra, s annak megfelelően kezelte a régiót.

A „fejlett” és „fejletlen” fogalma is relativizálódott. A szlovén területek 1920 előtt nem tartoztak Ausztria legfejlettebb részei közé, az új délszláv államban viszont igen.

A kutatási terület lehatárolásakor érvényesítettük a természetföldrajzi struktúrák tekintetében a „magterületi Pannóniához való tartozás elvét”, vagyis hogy azok a szlovén statisztikai régiók, illetve horvát megyék kerüljenek be a vizsgálati területbe, amelyek csaknem minden belső (horvát, szlovén) megközelítésben is szinte egyértelműen „Pannónia” részeként jelennek meg.

A „Száva-medence” fejlesztési nagytérsgékként egyre több szempontból megjelenik, s közös törekvések hordozójává válik. Ezzel együtt nem volt szándékunk a medence egészét bevonni a vizsgálatokba, különösen nem a tartósan EU-n kívül maradó Bosznia-Hercegovina területeit. A Száva-medence felől tekintve a kérdést, lényegében megmaradtunk a „félmedencés” lehatárolásnál, illetve elemzésnél.

Történeti szempontból is kompromisszumos a lehatárolás, hiszen a tértörténeti fejlődés során általában „nagyobb területek mozogtak együtt”. A lehatároláskor jelentős mértékben figyelembe vettük az egész térség „államhatár-mentiségét”.

Szlovénia két statisztikai régiója lefedi a „Panonia Slovenija” földrajzi térség döntő részét, s nem integrál túlságosan nagy „természetföldrajzi másságot” a területi egységbe. Muraszombathely szinte minden szempontból valószínű közép fokú térségi központ, Maribor pedig regionális településhálózati központ, mely részben betölti ezt a funkciót, részben pedig „lezárja” ebből a szempontból a kapcsolatokat Ljubljana irányában. Ennek ellenére kompromisszumosnak tekintjük a két statisztikai régióra szorítkozó lehatárolásunkat Szlovénia esetében.

Horvátország esetében az egyetlen igazi kérdés az volt, hogy a Varasd–Zágráb–Rijeka országos, sőt kiemelkedő nemzetközi jelentőségű tengely mentén „túlmenjünk-e Zágrábon”, avagy Zágrábbal mintegy lezárjuk az elemzési te-

rületünket. A választott megoldás mint az előző esetben is, kompromisszumos jellegű.

Dél-Pannónia mint topográfiai-földrajzi, történeti-közigazgatási, politikai és politikailag szétszabdalt terület egyaránt megjelent történetileg. Az általunk lehatárolt terület egyrészt „országközi” jellegű (Horvátországhoz tartozik a nagyobb, Szlovéniához a kisebb része). Ez a jellege Horvátország 2013-as európai uniós taggá válása után régi-új tartalmat kapott, nevezetesen, hogy egy gazdasági-politikai nagytérbe tartozik, mint többször korábban (Osztrák–Magyar Monarchia, Jugoszlávia). Ugyanakkor a nagy gazdasági térség mellett potenciálisan magában hordja a földrajzi adottságaihoz (Mura, Dráva, Száva, Duna) közös területi alkalmazkodás lehetőségeit.

Dél-Pannónia régióinak nincs egyetlen politikai-területi központja, hiszen két ország között oszlik meg, s nincs kizárólagos települési-funkcionális központja sem, belső tagozódásában magában hordja a többpólusúság megszilárdulásának a lehetőségeit is.

Demográfiai-kulturális szempontból „délszláv domináns” a régió, mely rendelkezik belül egyfajta multikulturális hagyományokkal. A régiót övező államhatárok sokszínűsége (horvát–szerb, horvát–boszniai, horvát–magyar, szlovén–horvát, szlovén–magyar, szlovén–osztrák, pontszerűen magyar–osztrák) okán valóságos kitüntetettje lehet az Európai Unión belül a határ menti és az államhatárokon átnyúló együttműködéseknek.

Ezek a kapcsolatok 2004 előtt – és különösen azóta – egyre gyorsabban, s egyre átfogóbban formálódnak. Az Európai Unió hatásai ma már „átszövik, behálózzák” a belső és még részben külső határterületeket. Ebben az értelemben a történeti folytonosság adott, a régió – most talán már csak kizárólag előnyére válva – ismét strukturális határterület lett.

Mind a kétoldalú (magyar–horvát, magyar–szlovén), mind pedig a hármas határon megjelenik az Európai Unió területfejlesztési politikájának hatása, illetve pénzügyi eszköz- és fejlesztési intézményrendszere.

Ezzel együtt a területfejlesztési területi egységek határai „nincsenek köbe vésve”, mint a horvát NUTS2 szint lehatárolása körüli éles viták, majd a korábban elfogadott beosztás módosítása mutatja, hogy az országos, területi érdekek következtében változhatnak a regionális fejlesztési terek is.

II. FEJEZET

DÉL-PANNÓNIA HORVÁTORSZÁG ÉS SZLOVÉNIA MAKROREGIONÁLIS SZERKEZETÉBEN

1. Horvátország makroregionális sajátosságai

E fejezet célja Horvátország jelenlegi makroregionális struktúrájának felvázolása a fontosabb térszerkezeti jellemzők bemutatásával. Miután egy ország térbeli struktúrájának kialakulásáért több tényező együttesen felelős, ezért a következőkben a legmarkánsabb természet-, társadalom-, gazdaság- és politikai földrajzi különbségek számbavétele következik.

Horvátországot viszonylag kis államterülete ellenére markáns különbségekkel jellemezhető régiók alkotják (*Klemenčič* 1994). Ez elsősorban az ország sajátos földrajzi elhelyezkedésének, illetve különleges formájú államterületének köszönhető. Az országterület több szempontból is különböző viszonyrendszerű területeket integrál, amelyek részben átfedik egymást:

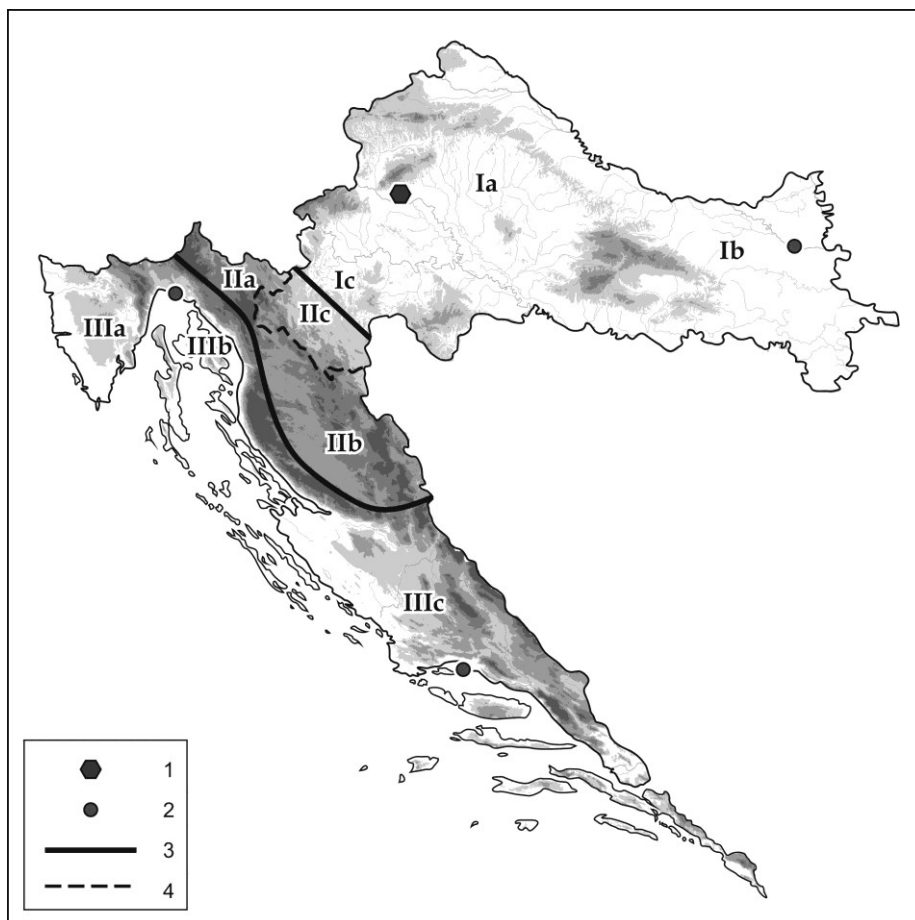
- természetföldrajzi: Kárpát- és Duna-medence, Dinári-hegység, Adria;
- domborzati: alföldi-dombvidéki, hegyvidéki, tengerparti;
- éghajlati: kontinentális, hegyvidéki, mediterrán;
- vízhez való viszony alapján: szárazföldi (folyóközi, kontinentális), tengeri (szigetek, tengerpart);
- társadalmi, kulturális: Közép-Európa, Mediterráneum, Balkán;
- aktuálpolitikai: posztoszocialista, posztjugoszláv, nyugat-balkáni, délkelet-európai, közép-európai, európai uniós;
- történeti-hatalmi: Nyugatrómai Birodalom, Bizánc, Velence, Magyar Királyság, Habsburg Birodalom, Oszmán Birodalom, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Jugoszlávia;
- vallási: római katolikus, ortodox, iszlám;
- etnikai: horvát, latin, germán, magyar, szerb, török, bosnyák.

Ezek a természeti, társadalmi, történeti stb. tényezők erőteljes térszerkezet-alakító hatással bírnak, bár egyik esetben sem beszélhetünk determinisztikus, kizárólagos térformáló hatásról. A horvát nagytérségek kialakult, létező és működő területi egységek, így elviekben nincs szükség az államterület szubjektív felosztására. Az egyes (földrajzi-funkcionális) makro- és mezoregiók lehatárolásai azonban óhatatlanul a határok pontos meghúzását kívánják, így ezek esetében a horvát földrajztudomány közmegegyezéssel határvonalait használjuk

(Magaš 2003, 2011, Pavić 2008, Rogić 1962, 1973, 1983, Roglić 1955, Vresk 1995). Az ország három nagy (domborzati) egységre osztható: a pannóniai (alföldi-dombvidéki), az adriai (tengerparti) régióra és a kettőt elválasztó dinári (középhegységi) részre. Mindhárom nagyrégió tovább tagolható (3. ábra).

3. ábra

Horvátország makroregionális egységei

Jelmagyarázat: I – Folyóközi/Kontinentális/Pannon-Horvátország; a – Közép-Horvátország; b – Szlavónia; c – Peri-Pannon-Horvátország; II – Magas/Hegyvidéki-Horvátország; a – Gorski Kotar, b – Lika; c – Ogulin-Plaški völgy; III – Tengeri/Mediterrán/Adriai-Horvátország; a – Isztria; b – Kvarner; c – Dalmácia; 1 – Zágráb főváros; 2 – Makroregionális központok (Eszék, Rijeka, Split); 3 – Természettföldrajzi régiók határai; 4 – NUTS2 régiók határa.

Szerkesztette: Rác Sz.

1.1. A népesség területi szerkezete

Horvátország népességének területi szerkezete igen heterogén a rendkívül változatos államterületnek köszönhetően. A demográfiai különbségek a második világháború óta növekednek, e folyamatot a népességmegtartó feltételek (pl. a gazdasági szerkezetváltás) alakulása mellett számos más tényező együttesen eredményezi. Bár a jelentős népességmozgásokat kiváltó folyamatok – agrárátalakulás, szocialista iparosítás, extenzív városfejlődés, délszláv háború – a XX. században lezárultak, számos folyamat folytatódott (rurális népességvesztés, nagyvárosi régiókba migrálás). Mindezek ellenére a kistelepülések magas száma a horvát településhálózat jellegzetessége maradt.

1.1.1. Területi különbségek a demográfiai mutatókban

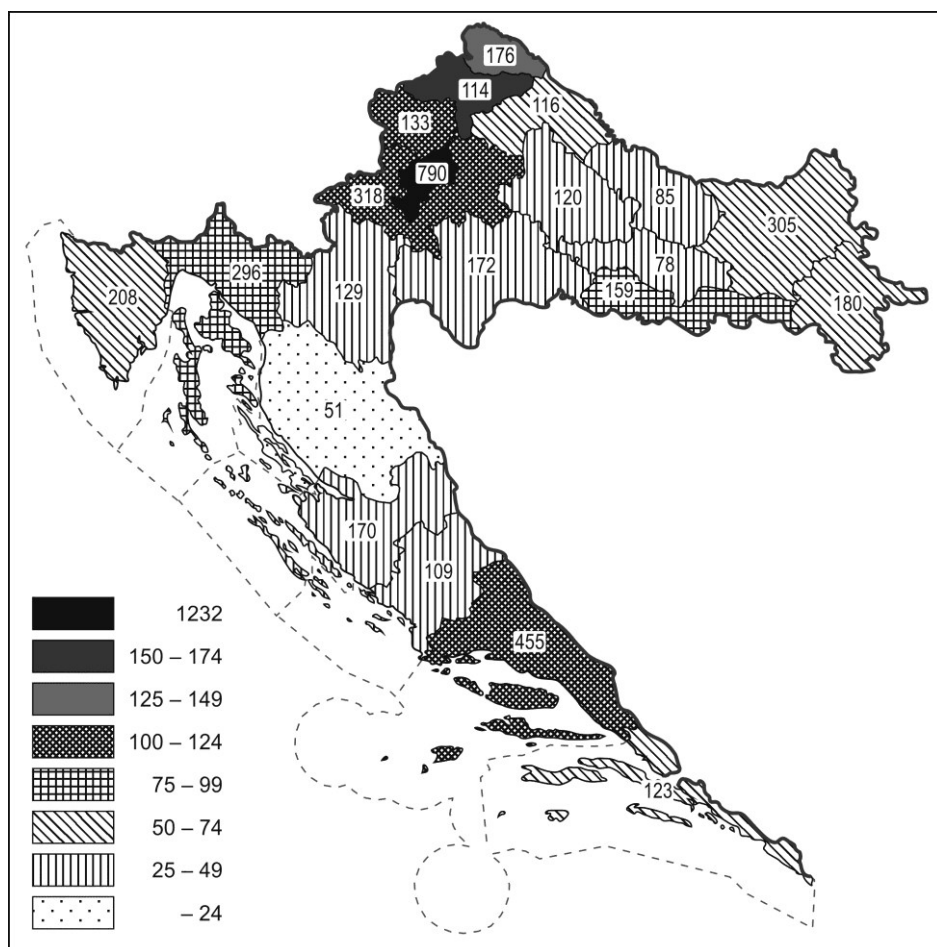
A népesség területi szerkezetét megyei dimenzióban vizsgáljuk tovább (4. ábra), mert a regionális értékek jelentős belső különbségeket takarnak. A 2011. évi népszámláláskor a nagyvárosi megyék voltak a legnépesebbek (a fővárosi régió 1,1 millió, Split 455 ezer, Eszék és Rijeka megyéje mintegy 300 ezer fős), a többi megyét átlagosan 133 ezren lakták (a legritkábban lakott hegyvidéket 50 927 fő). A népsűrűség országos átlaga 75,71 fő (ez az EU27 65%-a, amiért leginkább a tagolt felszín és a népességmegtartó-képességet korlátozó domborzati viszonyok felelősek). Európai átlagot meghaladó a főváros, valamint Muraköz és Varasd népsűrűsége, 100 fő/km² feletti Krapina, Zágráb és Split megye. Tengermellék és Bród értékei haladják meg a nemzeti átlagot. A hegyvidék igen ritkán lakott, Lika megyében mindössze 9,51 fő jut egy km²-re.

Horvátország népessége a délszláv háborúig növekedett (1971–1981 között 3,96%-kal, 1981–1991 3,97%-kal). A háborús évtized alatt azonban megváltoztak a demográfiai trendek, és a jelentős népességmozgások következtében 1991–2001 között már számottevő népességcsökkenés (6,11%) volt tapasztalható. A népességvesztés az új évezredben folytatódott, 2001–2011 között 2,67%-kal csökkent Horvátország lakossága (2001-ben megváltozott a népesség népszámlálási definíciója is). Már a jugoszláv időkben is voltak megyék, amelyeket tartós népességcsökkenés jellemezett (Krapina, Sziszek, Karlovác, Kapronca, Belovár, Lika, Verőce), 10% feletti veszteséget azonban egyedül a hegyvidék szenvedett az 1970-es években. Az 1990-es években mindössze öt megye nem veszített lakosságából (a főváros és Zágráb megye, Bród, Isztria, Muraköz), ez egyrészt a fővárosi szuburbanizáció felfutásával, másrészt a menekültek, lakóhely-változtatók befogadásával áll összefüggésben. A szerbek elűzése a heterogénebb etnikumú megyék esetében eredményezte a legnagyobb népességvesztéseget, a Boszniából ideérkező horvát családok ugyanis nem fel-

tétlenül választották a háború sújtotta Krainákat új lakóhelyüknek. Lika vesztesége 34,94% volt, míg Sziszek (*Braičić* et al. 2009), Zadar, Šibenik és Karlovác lakossága negyedét-ötödét veszítette el. 1991-ben még 581 663 fő vallotta magát szerb nemzetiségűnek (12,16%), 2001-ben már csak 201 631 fő (4,54%). A háború által érintett szlavóniai megyék (Pozsega, Vukovár, Eszék, Verőce) országos átlag feletti csökkenést szenvedtek.

4. ábra

A népsűrűség (fő/km²) és a lakosságszám (ezer fő) a megyékben, 2011

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

Az ezredfordulót követően erősödtek a tradicionális (főváros, tengerpart felé irányuló) népességáramlási trendek. Az adriai régió lakossága 1,1%-kal (15 073 fővel) csökkent, míg a kontinentális területeken 10% (124 417 fő) volt a veszteség. Zágráb (10 872 fő, 1,4%), Zágráb megye, Isztria és Zadar (7972 fő, 4,9%) növelte népességét. A litorális megyék az országos átlagnál kisebb ütemben veszítettek lakosaikból. 10% feletti volt Vukovár, Bród és Belovár negatívuma, Eszék és Vukovár megyék együtt több mint 50 ezer fővel csökkentek. Az elmúlt négy népszámlálási ciklust áttekintve mindössze három megye (Zágráb város és Zágráb, valamint Isztria megyék) népességváltozása volt végig pozitív, míg hét megye (a főváros körüli Krapina, Kapronca, Belovár, Sziszek, Karlovác, valamint Lika és Verőce) csak negatív értékekkel bírt.

Horvátországban a születéskor várható élettartam a második világháború óta növekszik. Az időskorúak (65 év feletti) aránya: 1953 – 7%, 1991 – 11,8%, 2011 – 17,7%. Ez a súlypontváltozás a fiatal generációk (14 év alattiak) rovására történik: 1953 – 27%, 1991 – 19,7%, 2011 – 15,2%. Az aktív népesség aránya az elmúlt hét népszámlálás alatt kiegyensúlyozott volt (65,3–68,5%). A népesség átlagéletkora emiatt folyamatosan növekszik (1953 – 30,7 év, 1991 – 37,1 év, 2011 – 41,7 év), európai viszonylatban a magasabbak közé tartozik (EU27: 41,5 év). A megyék közül átlagéletkor szempontjából a legfiatalabbnak számít Muraköz (40 év), Vukovár, Bród és Zágráb (40,6), a legöregebbnek az adriai-hegyvidéki térség: Lika (45,3), Šibenik (44,1), Karlovác (44,0), Tengermellék (43,9). Az időskorúak száma már meghaladja a fiatalokét (az országos öregedési index 115%), ennek hátrányos társadalmi, gazdasági, államháztartási következményei közismertek. Az eltartottság szempontjából ez a folyamat az EU27 átlagához képest jelenleg még kedvező képet mutat, a fiatalok munkaképes korúakhoz viszonyított aránya 22,1% (EU27: 23,4%), míg az idős/munkaképes arány 25,6% (EU27: 26,8%). Az átlagéletkor és az öregedés megyei sorrendje igen hasonló képet mutat, ami trendszerű folyamatokat és hosszú távú következményeket rejt magában. Az öregedési index (a 60 év feletti és a 19 év alattiak aránya) mindössze négy pannon megyében 1 alatti, ezek Muraköz, Bród, Vukovár és Pozsega. Az előregedés a legmagasabb átlagéletkorú megyéket sújtja leginkább (a legmagasabb érték 1,66).

A 65 év feletti férfiak és nők aránya közötti különbség is fokozatosan növekszik (jelenleg 6,3 százalékpont). Ennek egyik oka, hogy a nők várható élettartama nagyobb mértékben növekedett egészen a legutóbbi népszámlálásig (az EU-átlaghoz képest a horvát nők 2,8 évvel, míg a férfiak 3,5 évvel rövidebb életre számíthatnak). Napjainkban a horvát nők várható életkora 6,5 évvel haladja meg a férfiakét (az unióban 5,8 évvel) (DZS 2013a).

A nagyregionális adatok (2010. évi) alapján megállapítható, hogy a születéskor várható élettartam a férfiaknál Közép- és Pannon-Horvátország esetében országos átlag körüli, míg az adriai térségben közel 2 évvel magasabb. A nőknél

kisebb a NUTS2 szintű szórás: Közép-Horvátország országos átlag közeli, Adria +1,5 év, Pannónia –1 év. A harmincéves előrettekintés alapján a férfiaknál ez a különbség fokozódni fog, az adriai területekhez képest Közép-Horvátország 2 évvel, a Pannon régió 3 évvel fog elmaradni, ugyanez a nőknél hasonló regionális sorrendben, de kisebb 1, illetve 2 éves lemaradást jelez. A nagyregionális statisztika belső különbségeit tekintve az adriai régióhoz tartozó Lika, és a főváros mutat jelentős divergenciát. A férfiak várható élettartamát megyei szinten számba véve a legalacsonyabb átlagéletkorú megyék (Zágráb, Bród, Vukovár és Muraköz) számítanak átlagosnak, míg számos pannóniai megyében 1-2 évvel is rövidebb az életkilátás. A nagyregionális átlagot a főváros kiemelkedő mutatója javítja. Kisebb szórással, de ugyanezek a különbségek köszönnek vissza a nők esetében is. Leghosszabb – a horvát átlagot 2,5 évvel meghaladó – életre mindkét nem Dubrovnik megyében számíthat. A legrövidebb életkilátással Krapina megyében születnek a fiúk (átlag –3,8 év) és Belovár megyében (átlag –1,93 év) a lányok (DZS 2011c).

A népességváltozást egyrészt a természetes szaporodás, másrészt a migráció befolyásolja. A születések száma az elmúlt évtizedben már csak 40–45 ezer fő között mozgott, míg a halálozások (1980 óta kiegyensúlyozottan) az 50–55 ezer fős sávban ingadoztak. Az élveszületéseket 1998 óta tartósan meghaladja az elhalálozások száma, amelyet a születésszám drasztikus visszaesése okoz (ez a trend az 1970-es évek vége óta tart). A következmények: öregedő népesség és természetes fogyás. A háborús időszak sajátossága volt, hogy az 1991–1995 közötti természetes fogyást a konfliktust követő két évben az „elhalasztott” gyermekszületések átmenetileg ellensúlyozták. A természetes szaporodás tízéves megyei adatait mutatja az 1. táblázat. Mindössze három megye átlaga volt pozitív: Splité, Dubrovniké és Muraközé. Zadar és a főváros esetében mondható még el, hogy volt néhány év, amikor pozitív volt a szaporodási ráta. Az országos átlagnál kisebb fogyás jellemezte Zágráb, Isztria, Bród és Vukovár megyéket. A legnagyobb természetes fogyás a fővárosi régió körüli gyűrűben (Krapina, Kapronca, Belovár, Sziszek, Karlovác) és a hegyvidéken mutatkozott. A migrációs egyenleg a legtöbb esetben a természetes szaporodáshoz hasonló irányban befolyásolta a megyei népesség alakulását.

A nettó migráció szempontjából markánsan elkülöníthető három térség: az immigrációval jellemezhető tengerparti és fővárosi régió, a tartós elvándorlással sújtott hegyvidék és Szlavónia, illetve az északi megyék – Muraköz, Varasd, Krapina, Kapronca –, amelyek népességváltozásában elenyésző szerepet játszik a migráció. 2002 és 2011 között közel 20 ezer fővel gyarapodott a főváros és Zágráb megye is. Tízezer főt meghaladó pozitív egyenlege volt Zadar, Split és Isztria megyéknek. A három másik tengerparti megye 2,6–7 ezer fővel gyarapodott. Varasd (+167 fő) és Krapina (–85 fő) lakosságát nem befolyásolta érdemben a migráció. Muraköz és Kapronca csekély, mintegy 700 fős vesztesé-

1. táblázat

Természetes szaporodás Horvátország megyéiben, 2001–2011, ezer főre

Megye	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Belovár-Bilogora	−4,8	−5,3	−6,3	−5,5	−4,8	−4,8	−5,5	−5,0	−5,5	−4,6	−5,5
Bród-Szávamente	−0,6	−2,0	−2,1	−2,2	−1,3	−1,5	−2,1	−1,9	−1,3	−2,8	−2,2
Dubrovnik-Neretva	0,8	−0,3	−1,3	0,4	−0,0	1,0	0,6	1,1	1,1	1,1	−0,1
Eszék-Baranya	−1,8	−2,4	−3,8	−2,8	−2,8	−3,1	−3,9	−3,1	−2,8	−3,8	−3,5
Isztria	−2,7	−2,5	−3,2	−2,0	−2,1	−1,7	−1,5	−0,7	−1,4	−2,0	−1,9
Kapronca-Körös	−4,1	−4,5	−4,9	−5,2	−3,7	−4,7	−4,6	−4,3	−4,4	−4,2	−4,3
Karlovác	−6,7	−6,9	−7,7	−7,7	−7,4	−6,4	−6,7	−6,6	−7,1	−6,6	−7,7
Krapina-Zagorje	−5,8	−5,3	−6,5	−5,4	−4,9	−5,1	−5,2	−5,2	−5,2	−4,8	−5,2
Lika-Zengg	−7,8	−7,9	−8,1	−7,3	−7,6	−8,9	−9,6	−9,9	−7,8	−8,5	−8,8
Muraköz	0,9	−0,6	−0,2	−0,3	−0,2	−0,6	−0,1	0,1	0,4	0,4	−0,0
Pozsega-Szlavónia	−1,6	−1,8	−2,2	−2,7	−1,8	−3,0	−3,3	−2,2	−3,4	−3,7	−4,5
Šibenik-Knin	−2,5	−3,8	−4,8	−4,6	−4,7	−5,0	−4,6	−4,1	−4,2	−4,7	−4,6
Split-Dalmácia	0,9	1,2	0,0	1,6	0,9	1,2	0,8	0,4	0,5	0,8	−0,2
Sziszek-Moslavina	−4,7	−5,6	−6,0	−5,6	−5,7	−5,8	−6,8	−5,8	−5,6	−6,2	−6,3
Tengermellék-Hegyvidék	−3,4	−3,8	−4,0	−2,9	−3,5	−3,2	−3,7	−3,0	−2,7	−3,3	−3,4
Varasd	−2,6	−3,5	−4,4	−2,8	−2,0	−2,0	−3,3	−3,5	−2,8	−3,1	−3,4
Verőce-Drávamente	−3,8	−4,0	−4,7	−4,1	−3,9	−4,3	−4,7	−4,7	−4,3	−4,5	−5,1
Vukovár-Szerém	−0,3	−1,5	−1,7	−1,0	−1,4	−1,5	−1,8	−1,7	−2,0	−2,7	−3,2
Zadar	1,0	−0,4	−1,2	−0,3	0,5	0,2	−0,7	0,0	−0,2	0,1	−0,2
Zágráb	−1,6	−1,8	−1,7	−1,3	−1,2	−0,7	−0,8	−0,3	−0,3	−0,5	−0,2
Zágráb város	−1,3	−1,5	−1,6	−0,9	−1,1	−0,8	−0,9	0,0	0,4	0,4	0,0
Horvátország	−1,9	−2,4	−2,9	−2,1	−2,1	−2,0	−2,4	−1,9	−1,8	−2,0	−2,3

Forrás: A Horvát Statisztikai Hivatal adatai alapján Rácz Sz. számítása.

get szenvedett. Az elvándorlás hosszú ideje jellemző a hegyvidéken, Likát 1237 fő hagyta el. Az ennél jelentősebb 3–5 ezer főt kibocsátó megyék Szlavóniában találhatók, Vukovár és Sziszek megyéből több mint 8 ezren távoztak. Az ezer főre számított mutatókat tekintve a 2002–2011 közötti időszakban a nettó migráció a fővárosi régióban és az adriai megyékben volt pozitív, 2,2–6,6 fő közötti értékekkel (kiemelkedő volt Zadar megye 8,4 fős átlaga). Az elvándorlás alig érintette Varasd és Krapina megyéket, de a másik két északi megye vesztesége sem haladta meg a 0,6 főt. Eszék megyéje −1,5 fős értékkel a legjobb volt Szlavóniában. A hegyvidék és a többi pannóniai megye jelentősebb, évente átlagosan 2,3–5,0 ezrelékes nettó veszteséget szenvedett. 2003-ig Zágráb megye, majd Zadar térsége vonzotta arányait tekintve a legtöbb bevándorlót. Az egyes évek közötti legnagyobb különbséget Šibenik (16,3) és Lika (13,3) mutatta.

A vándorlás belső szerkezetét tekintve a nemzetközi és a belső migrációt kell feltérképeznünk. A külföldről bevándorlók elsősorban a két nagyvárost (Zágráb és Split) választották, 14 és 11 ezer fővel növelve ezek népességét. A nemzetközi bevándorlók hagyományos célpontjai a tengerparti területek és a fővárosi agglomeráció voltak. A szlavóniai megyék közül egyedül a Száva menti Bród tett szert pozitív nettó egyenlegre, ami feltehetően a déli szomszédból jövő bevándorlóknak köszönhető (a nemzetközi migráció állampolgársági adatairól a statisztika csak országos adatot közöl). 2001 és 2011 között +66 682 fő volt Horvátország nettó migrációs egyenlege. A be- és kivándorlók egységesen 88,9%-a volt horvát állampolgár. A legtöbb külföldi a volt jugoszláv utódállamok útlevélével rendelkezett (boszniaival a bevándorlók 4%-a, az emigrálók 2,6%-a). A világgazdasági válságig 1,3 ezreléket meghaladó volt a nemzetközi vándorlási pozitívum (a 2003. évben minden megye nettó befogadó volt). 2008-tól azonban a trend megfordult (2010 és 2012 között már egy ezreléknyi kivándorlást mértek). Tágabb időhorizontot tekintve 1998-tól (a szuverenitás helyreállításától) 2008-ig +163 443 fő volt a migrációs egyenleg, a 254 068 immigráns 93,5%-a horvát, 2,5%-a boszniai, 1,3%-a szerb-montenegrói állampolgársággal regisztrált. A 90 625 kivándorló 79,7%-a volt horvát, 6,7% boszniai, 3,4% szerb-montenegrói (8,6% ismeretlen) volt. 2009 és 2012 között Horvátország 14 430 fős migrációs veszteségét már kevésbé befolyásolták térségi trendek (pl. a menekültek visszatérése). A 45 376 fős kivándorlásért 85,1%-ban horvát, 4,3%-ban boszniai, 0,8%-ban szerb, 0,4%-ban macedón (4,6%-ban nem ismert) állampolgárok voltak felelősek, míg a 30 946 érkezőknél jelentősen színesedett az eddigi kép: 67% horvát, 11,3% boszniai, 3,2% szerb, 2% szlovén, 1,9% német, 1,7% macedón, 1,5% kínai, 1,1% olasz, illetve orosz útlevéllel rendelkezett. 2002 és 2011 között három megye volt minden évben nettó befogadó (Zadar, Varasd és Zágráb megyék). Összességében 13 megye népességét növelte a nemzetközi migráció. Az ezer főre vetített értékek alapján elmondható, hogy négy adriai megye (Zadar, Dubrovnik, Split, Isztria) éves átlagban 2,7–4,4 fővel gyarapodott, a többi tengerparti, valamint a fővárosi régió 1,4–1,8 fővel. Mind a négy északi megye éves átlaga +0,3 fő volt. Jelentősnek számít Bród +1,1 fős értéke. A hét szlavóniai kibocsátó megye közül Eszék vesztesége volt a legkisebb (–0,1), Sziszeké a legnagyobb (–2,4). A legsúlyosabb elvándorlás Lika megyét jellemezte (átlagosan –2,7 fő), amely 2005-től kezdődően számít csak nettó kibocsátónak, a csúcsérték 2009-ben –9,3 fő volt (*Mežnarić–Stubbs* 2012).

A megyék közötti költözések fő célterületei a vizsgált időszakban Zágráb megye (15 510 fő) és a főváros voltak (8154 fő). A belső vándorlás további nyertesei az Adria északi térsége (15 374 fő) és 88 fővel a hegyvidék (Lika). Érdekes, hogy a nemzetközi vándorlási trendekkel szemben Split és Dubrovnik a megyeközi mozgásoknál a nettó kibocsátók közé tartozik (–3728 fő) (*Klempić*

Bogadi – Podgorelec 2009, *Klempić* 2004). A belső elvándorlás leginkább a pannóniai országrészt érinti, a négy északi megye mintegy 3000 főt, a szlavón megyék közel 35 ezer lakost veszítettek így el tíz év alatt. Vukovár és Bród népességmegtartó képessége volt a leggyengébb. Az elmúlt évtizedben tíz pannóniai megye volt mindvégig kibocsátó, míg négy megye (Zágráb, Zadar, Isztria, Tengermellék) csak befogadószerepet játszott. A relatív mutatók Zágráb és Zadar megyék esetében haladták meg a 4 ezreléket, a fővárosi ráta éves átlagban +1,0 volt. Kiemelendő, hogy a legkedvezőtlenebb demográfiai mutatókkal jellemezhető Lika +0,2 fős értéket jegyzett. Az elvándorlók ezer főre jutó száma 0,2–1,4 volt a négy északi, valamint Split, Dubrovnik, Karlovác és Eszék megyében, míg hat szlavóniai megye esetében 2,6–3,8 (2. táblázat).

2. táblázat

Vándorlási egyenleg Horvátország megyéiben, 2002–2011, ezer főre

Megye	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Belovár-Bilogora	-1,8	-2,2	-3,0	-3,3	-3,3	-4,1	-2,2	-2,9	-5,2	-6,4
Bród-Szávamente	-0,9	-1,8	-1,5	-0,9	-1,9	-1,1	-1,1	-5,7	-4,1	-4,3
Dubrovnik-Neretva	2,7	2,1	4,4	4,0	4,3	4,1	5,8	3,9	-1,7	-1,3
Eszék-Baranya	0,0	0,1	-1,3	-1,9	-2,6	-3,3	-1,0	-1,8	-2,0	-1,8
Isztria	7,7	8,5	7,0	6,8	6,8	6,4	6,5	3,2	0,4	-0,4
Kapronca-Körös	-0,4	-0,7	-0,2	-0,6	-1,4	-0,2	0,3	-0,8	-0,9	-1,3
Karlovác	-2,3	-0,5	-0,2	-1,5	-2,6	-1,9	-1,7	-5,3	-4,0	-4,5
Krapina-Zagorje	-0,9	0,5	0,2	0,9	-0,4	-0,3	0,3	0,4	-0,4	-0,9
Lika-Zengg	0,4	3,1	1,6	-1,0	-1,5	-3,3	-1,9	-10,2	-6,2	-5,8
Muraköz	0,1	0,2	-0,5	-0,6	-1,1	-1,0	-0,9	-0,1	-0,7	-1,3
Pozsega-Szlavónia	-2,4	-3,7	-2,8	-3,8	-4,5	-4,2	-4,1	-7,6	-6,3	-8,8
Šibenik-Knin	6,3	5,6	6,2	6,3	8,1	3,7	4,2	-3,0	-6,7	-8,2
Split-Dalmácia	4,9	4,8	6,4	3,9	2,4	1,5	1,8	0,3	-0,9	0,1
Sziszek-Moslavina	-1,2	-1,6	-1,7	-3,5	-4,0	-6,6	-5,5	-8,9	-7,8	-9,0
Tengermellék-Hegyvidék	3,0	3,4	2,9	3,3	3,1	2,5	2,1	1,0	0,8	0,8
Varasd	-0,3	-0,2	-0,4	0,0	-0,2	0,8	0,7	0,3	-0,2	0,4
Verőce-Drávamente	-1,5	-2,1	-7,1	-3,2	-4,9	-4,6	-2,5	-8,3	-5,1	-3,8
Vukovár-Szerém	-4,2	-4,7	-3,9	-3,6	-3,5	-1,0	-1,2	-5,1	-7,1	-6,9
Zadar	9,3	9,9	10,6	11,5	12,1	9,4	8,3	4,3	3,8	4,4
Zágráb	10,0	10,6	8,5	8,2	6,9	6,5	5,6	4,0	2,7	2,7
Zágráb város	-0,1	3,5	3,9	1,4	2,8	3,1	3,0	2,7	1,7	2,7
Horvátország	1,8	2,6	2,5	1,7	1,5	1,3	1,6	-0,3	-1,1	-1,0

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. számítása.

A népességstruktúra aktuális megyei adatait a 3. táblázat mutatja. Makroregionális sajátosságok – a megyék nagyrégiónkénti együttmozgása – kevésbé érhető tetten az adatokban. A fiatal korosztály súlyában elsősorban a természetes szaporodás relatív értékei köszönnek vissza, de vannak kivételek is – pl. Isztria, főváros –, amit elsősorban a munkaképes korúak nagyszámú immigrációja magyarázhat. A megyei szélsőértékek a fiataloknál 4,59, az aktív korosztálynál 7,19, míg az időseknél 9,09 százalékpontos különbséget mutatnak (Lika nélkül számítva is jelentős a megyei abszolút különbség). A korfa alakulását hosszabb távon meghatározza, hogy mindössze két megyében (Muraköz, Zágráb) haladja meg a 15 év alattiak száma a 65 év felettiekét. A fiatal–idős arány országosan 86%, amely egyértelműen a hegyvidéki jellegű területek (Lika, Karlovác, Šibenik, Tengermellék, Isztria, Sziszek, Belovár) esetében tolódik el szélsőségesen a 65 év felettiek javára (Lika 55,1%). A munkaképes korúak (15–64 év közöttiek) és az eltartottak (14 év alattiak, 65 év felettiek)

3. táblázat

Horvátország megyéinek korstruktúrája, 2011, %

Megye	0–14 év	15–64 év	65 év felett
Belovár-Bilogora	15,40	66,22	18,38
Bród-Szávamente	17,07	65,37	17,56
Dubrovnik-Neretva	16,25	65,93	17,82
Eszék-Baranya	15,34	67,76	16,89
Isztria	13,37	68,63	18,00
Kapronca-Körös	15,70	66,56	17,73
Karlovac	13,44	65,45	21,11
Krapina-Zagorje	15,01	67,38	17,61
Lika-Zengg	13,60	61,71	24,69
Muraköz	16,89	67,51	15,60
Pozsega-Szlavónia	16,84	65,22	17,94
Šibenik-Knin	14,13	64,04	21,83
Split-Dalmácia	16,37	67,04	16,59
Sziszek-Moslavina	14,51	65,97	19,53
Tengermellék-Hegyvidék	12,48	68,61	18,91
Varasd	15,41	67,75	16,84
Verőce-Drávamente	15,90	66,95	17,15
Vukovár-Szerém	16,96	65,94	17,09
Zadar	15,78	65,67	18,54
Zágráb	16,33	67,82	15,85
Zágráb város	14,69	68,00	17,31
Horvátország	15,23	67,07	17,70

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. számítása.

országos aránya 203,7%. A fővárosi régió, a magas egy főre jutó GDP-jű Isztria, a négy északi megye és a három régióközpont értékei a 2:1 aránynál kedvezőbbek, amit a munkalehetőségek nagyobb száma eredményez. A szlavóniai és a magasabb várható élettartamú adriai megyékben ennél nagyobb eltartotti hányad jellemző (a szélsőérték 161,2%).

1.1.2. Etnikai térszerkezet

Horvátországban az elmúlt évtizedekben mind relatív, mind abszolút értékben csökkent a magukat nem horvát nemzetiségűnek vallók aránya (Državna Geodetska Uprava 2011). Az 1971–1991-es népszámlálásokon még 80% alatti volt a horvát nemzetiség aránya, ami a háborút követően 89,63%-ra, majd 2011-re 90,42%-ra emelkedett. Ezt elsősorban a szerbek számának – a háború alatti – drasztikus csökkenése okozta, ennek ellenére Horvátország legnagyobb kisebbsége 2011-ben is a szerb volt 187 ezer fővel, illetve 4,36%-kal (összehasonlításképpen: 1971 – 627 ezer fő, 14,16%; 1991 – 532 ezer fő, 12,16%). Hat tízezer főnél népesebb nemzetiség él még Horvátországban. Többségüket (szerbeket, olaszokat, magyarokat, szlovéneket, cseheket) egyre csökkenő népesség jellemzi a természetes fogyás, az asszimiláció és a kivándorlás miatt. Három nemzetiség mutat ezzel ellentétes trendet, a bosnyákok, albánok és romák száma nemcsak a magas fertilitási ráta, hanem a bevándorlás és a gyenge asszimilációs jellemzők miatt is növekedett. Az egyes nemzetiségek demográfiai jellemzőik alapján markánsan elkülöníthető csoportokba sorolhatók, területi elhelyezkedésük (viszonylag kis arányuk ellenére) megmagyaráznak bizonyos megyei szintű demográfiai sajátosságokat. A nagyobb etnikumokat az átlagéletkor szempontjából tekintve (az országos átlag 41,7 év) a legfiatalabbnak a romák (21,9 év) és az albánok (32,4 év) számítanak, míg a legidősebbnek a szlovének (59,7 év), a szerbek (53,1), magyarok (50,7) és az olaszok (50,3). Ezek a jellemzők a korfa és az eltartottság mutatóiban is visszaköszönnek. Az aktív korosztály kimagasló értékei (75,8%, illetve 71,3%) mutatják, hogy a bosnyák és albán népesség jellemzően munkaképes korú tagjai költöztek az országba az elmúlt két évtized folyamán (4. táblázat).

A megyék közül a regionális identitás népszámlálási affiliációját hosszabb ideje előszeretettel választó Isztrián (12,11% 2011-ben is ezt jelölte meg) a legkisebb a horvátok aránya (68,33%), míg Krapina megyében szinte csak horvátok élnek (98,84%). A horvátok aránya a községekben 89,3% (1,78–100,0% szélsőértékekkel), a városokban 90,1% (48,73–99,31%), míg a fővárosi kerületekben 93,14% (87,0–97,3%). Mindössze 22 község és egy kisváros (Buje, Isztria) van Horvátországban, amelyekben 50% alatti a horvát nemzetiségűek aránya. Ezek viszonylag kis települések, átlagos népességük kevesebb, mint

4. táblázat

Horvátország nagyobb nemzetiségeinek korstruktúrája, 2011, %

Etnikum	0–14 év	15–64 év	65 év felett
Albán	23,1	71,3	5,6
Bosnyák	11,9	75,8	12,3
Horvát	15,8	67,4	16,8
Magyar	8,2	61,9	29,9
Olasz	8,9	60,5	30,6
Roma	44,7	53,9	1,5
Szerb	6,5	61,2	32,2
Szlovén	2,5	55,7	41,9

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. számítása.

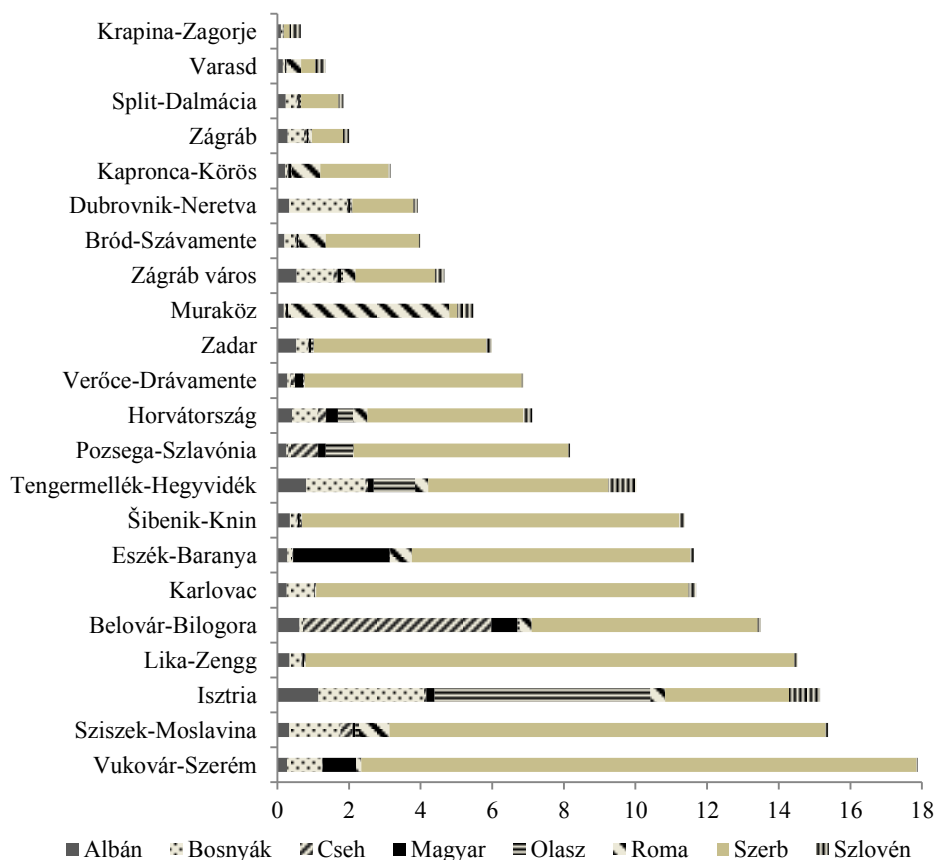
háromezer fő. Többségükben a szerbek, egyben-egyben pedig az olaszok, a magyarok, illetve a csehek képezik a legnagyobb etnikumot (5. ábra).

A szerbek 17 községben alkotnak abszolút és egyben relatív többséget (arányuk 44,71–97,19% közötti). További 36 községben és 16 városban népességarányuk meghaladja a 10%-ot. A megyei szélsőértékeket számba véve Vukovár, Lika, Sziszek, Šibenik és Karlovác szerb népessége 10% feletti (15,5%-os maximummal), míg Varasd, Muraköz, Krapina és Zágráb megyékben arányuk 1% alatti. 10 ezernél több szerb nemzetiségű lakja a fővárost, a Tengermelléket, Karlovác és Šibenik megyéket; míg Vukovár, Eszék és Sziszek megyében számuk 21–28 ezer fő közötti. A városok közül a legtöbben Zágrábban (17 526), Vukováron (9654), Rijekában (8446) és Eszéken (6751) élnek. A szerbek egész Horvátországot lakják, 25 kisközséget leszámítva.

A bosnyák nemzetiség választására csak a 2001-es népszámlálás óta van lehetőség, a 31 479 fős (a teljes népesség 0,73%-a) etnikum képezi a második legnagyobb kisebbséget. A bosnyákok Horvátországban területileg kiegyensúlyozottan helyezkednek el, mindössze 3 várost és a községek negyedét nem lakják. Arányuk három (Isztria, Karlovác és Vukovár megyei) községben haladja meg a 10%-ot. A 17 807 fős (0,42%) olasz nemzetiség 70%-a Isztria megyében él, 5 városban és 5 községben haladja meg arányuk a 10%-ot, Grožnjanban relatív többségben (39,4%) élnek. Az albánok (17 513 fő, 0,41%) területi elhelyezkedése kifejezetten diszperz, három városban (és a községek felében) nincs jelenleg albán lakos. A romák 16 975 fős (0,40%) legutóbbi népszámlálási adata egyes kutatói becslések szerint nem feltétlenül helytálló, más országokhoz hasonlóan ennél népesebbnek vélik a roma populációt. Fő szállásterületük Muraköz megye és a főváros. Négy közepes méretű muraközi községben arányuk már 10 és 20% közötti. A 14 048 fős (0,33%) magyarság egy eszék-baranyai községben, Hercegszöllősen él relatív többségben, itt

5. ábra

Horvátország nagyobb nemzetiségeinek megyei eloszlása, 2011, %

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

arányuk 38,66%, épp csak megelőzve a horvátokat (38,1%). További négy eszéki és egy vukovári községben található magyarok 10% feletti aránnyal. Kivétel nélkül minden megyében és fővárosi kerületben élnek magyarok, a 127 város 89%-ában, a községek több mint felében él legalább egy magát magyar-nak valló lakos. A szlovén etnikum aránya egyik községben sem haladja meg a 4,2%-ot. 10 517 fős (0,25%) népessége ellenére ugyanolyan területi diszperzitással jellemezhetők, mint a bosnyákok (3 várost és a községek harmadát nem lakják). A cseh nemzetiség lélekszáma az elmúlt években tízezer fő alá csökkent (2011: 9641 fő, 0,22%). Az egy cseh többségű község (Končanica 47,03%) és

négy további jelentős (10% feletti) cseh kisebbségű önkormányzat Belovár megyében található.

1.1.3. Munkaerőpiac, képzettség

A jugoszláv munkaerőt a többi szocialista országhoz képest relatíve magasabb szakképzettség jellemezte, ez a fejlettebb tagköztársaságok esetében a lakosság nagyobb hányadát érintette. Horvátországban a közép- és felsőfokú végzettségűek aránya folyamatosan emelkedik. A legalább középfokú végzettségűek aránya 1991-ben 46% volt, 2011-ben 69%.

Horvátország az EU-átlaghoz képest GDP-arányosan tartósan egy százalékponttal költ kevesebbet a nemzeti költségvetésből oktatásra. A diákok szinte kizárólag közintézményekben tanulnak, a magánszektor szerepe egy-két százalék. A kiadások belső szerkezete szerint az óvodákra és alsó tagozatra több, míg középfokú oktatásra kevesebb jut az európai átlaghoz viszonyítva. A felsőoktatási ráfordítás EU-átlag közeli, hasonlóan a többi térségi országhoz. A fertilitási ráta visszaesése és az elvándorlás nemcsak egyes térségeket, hanem az egész oktatási rendszert kedvezőtlenül érinti. A 20–24 éves korosztályban a középfokú oktatást befejezett diákok aránya a közép-európai országokban 5–15%-kal meghaladja az uniós átlagot, Horvátország e tekintetben listavezető volt 2010-ben Európában, 95,3%-kal. A felsőfokú végzettségűek szakmaszerkezetét vizsgálva kijelenthető, hogy az agrár- és állatorvos-tudományok, valamint a szolgáltatási képzési területen végzettek aránya jóval meghaladja az EU-átlagot, míg az oktatási és egészségügyi szakmáknál ez nem éri el a tagállami átlag felét sem (DZS 2013a).

A statisztikák alapján magasabb végzettséggel nagyobb az esély munkához jutni Európában és Horvátországban is (Babić et al. 2006). (A munkaerő átlagos órabére az uniós átlag mintegy harmada, a minimálbér a visegrádi országokhoz hasonlóan alakul.) Az 50%-ot alig meghaladó foglalkoztatottság jelentősen elmarad a térségi EU-tagállamok értékeitől és jelenleg az EU28-ban a legalacsonyabb. A foglalkoztatási ráta az ezredforduló utáni rövid felzárkózási időszakot követően, a válság hatására ismét jelentősen visszaesett. A legfeljebb alacsonyfokú végzettségűek 38,7%-a, a középfokú képzettséggel rendelkezők 59,7%-a, a felsőfokú tanulmányaikat befejezők 76,9%-a állt munkában 2012-ben. A 25–39 év közötti korosztály foglalkoztatási rátája a többi európai országhoz hasonlóan minden képzettségi szint esetében meghaladja a 40–64 évesek mutatóit, Horvátországban ez a különbség kétszer nagyobb az európai átlagnál, ez egyfajta kelet-közép-európai sajátosság (DZS 2013a).

A nők és férfiak közötti képzettségi különbséget tekintve megállapítható, hogy a legfeljebb alacsonyfokú végzettségűek között hosszú ideje (2011-ben 13,4

százalékponttal) a nők aránya nagyobb, míg a középfokú végzettséggel rendelkezők esetében ez fordítottn jelentkezik (a férfiak aránya 14,1 százalékponttal magasabb). A felsőfokú végzettségűeknél viszonylag kismértékű az eltérés, 2011-ben azonban a nők aránya már meghaladta a férfiakét (0,7 százalékponttal).

A megyék képzettségi adatait az 5. táblázat mutatja. A makroregionális sajátosságok jól tetten érhetők, a kontinentális megyék (Likát is ide értve) jellemzően alacsonyabb képzettségűek, mint a tengerparti térség. A főváros ebből a szempontból is külön pozíciót képvisel, a diplomások száma egyedül itt haladja meg a legfeljebb alapfokú képzettségűekét, visszatükrözve Zágráb irányító szerepét és fejlődési potenciálját. Közigazgatási szempontból tekintve a diplomások több mint fele városokban, harmaduk a fővárosban és 14,1%-uk községekben él; a középfokú végzettségűek közül 54,4% városokban, 18,5%

5. táblázat

Képzettségi adatok Horvátország megyéiben, 2011, %

Megye	Legfeljebb alapfokú	Középfokú	Felsőfokú
Belovár-Bilogora	44,0	46,5	9,3
Bród-Szávamente	39,8	50,7	9,5
Dubrovnik-Neretva	25,6	55,5	18,7
Eszék-Baranya	36,0	51,2	12,7
Isztria	27,4	55,8	16,6
Kapronca-Körös	46,4	42,8	10,7
Karlovác	36,1	50,6	12,8
Krapina-Zagorje	40,3	50,5	9,2
Lika-Zengg	40,3	49,0	10,5
Muraköz	37,9	51,8	10,1
Pozsega-Szlavónia	42,4	47,4	10,0
Šibenik-Knin	33,0	53,6	13,2
Split-Dalmácia	25,7	56,1	18,0
Sziszek-Moslavina	37,8	51,7	10,5
Tengermellék-Hegyvidék	22,0	57,7	20,1
Varasd	34,6	53,4	11,9
Verőce-Drávamente	46,0	45,7	8,2
Vukovár-Szerém	40,7	49,8	9,5
Zadar	31,6	53,1	14,8
Zágráb	32,1	55,3	12,4
Zágráb város	18,5	52,3	29,0
Horvátország	30,8	52,6	16,4

Megjegyzés: Az ismeretlen képzettségű, 0,6–4,6 ezreléknyi népességet nem tartalmazza a táblázat.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

Zágrábban, 27,2% községekben lakik; míg az ennél alacsonyabban kvalifikáltak megoszlása: 47,4%, 11,2%, 41,4%. Összehasonlításképpen a 15 évesnél idősebbek 52%-a él városokban, 18,6%-uk Zágrábban, 29,4%-uk községekben. A tudományos fokozattal rendelkezők 86%-a a regionális központokban, a négy nagy egyetemi város térségében koncentrálódik. Számottevő még – az összesből hat százalék – a kis egyetemi városok (Zadar, Dubrovnik, Pula) PhD-fokozattal rendelkező lakossága. A 15 év felettiek közül az alapfokú végzettséggel nem rendelkezők tízezer főre vetített száma országosan 171 fő, a szlavóniai megyék kivétel nélkül ennél kedvezőtlenebb adatokkal bírnak (Vukovár 348 fő), hasonlóan egyes adriai megyékhez (Šibenik 397, Zadar 290, Lika 249, Split 198 fő). A négy északi megye, a fővárosi térség és a fejlettebb adriai megyék jelentik a másik végletet (Zágráb 73, Isztria 72, Tengermellék 67 fő).

A gazdasági válság hatása jól követhető a munkanélküliségi ráta alakulásán. 2008-ig folyamatosan csökkent az álláskereső aránya, Horvátország 2009-re már megközelítette az EU-átlagot. A válság negyedik-ötödik évére azonban ismét közel megduplázódott a munkanélküliség (az ezredfordulón mért mélyponthoz hasonlóak az adatok). Az európai átlaghoz viszonyítva a válság munkaerőpiacra gyakorolt hatása Horvátországban tartósabb és erőteljesebb volt. Jelenleg a munkanélküliségi ráta tekintetében Spanyolország és Görögország előzi meg (Horvátország – 15,9%, EU27 – 10,5%). Ez a sorrend a tartósan – egy éven túl is – munkanélküliek (10,3%, EU – 4,6%) és a 25 év alattiak esetében is így alakul (43%, EU – 22,8%). A nemek munkanélküliségi rátái ellentétesen változtak az évtized alatt, míg a férfi munkanélküliek száma növekedett, addig a nőké csökkent, így jelenleg a nemek közti differencia több mint egy százalékpont a gyengébbik nem javára.

A megyei adatok a képzettséghez és a gazdasági fejlettséghez igazodva erőteljes nagyregionális együttmozgást mutatnak (*Botrić* 2003). Az elmúlt évtizedben is a hét szlavóniai megyében mérték a legnagyobb, a horvátországi átlag 130–180%-a között mozgó munkanélküliséget (6. táblázat). A főváros és Isztria hagyományosan a legfejlettebb területeknek számítanak, itt a munkanélküliségi ráta többnyire az országos átlag felén áll. A négy északi és Zágráb megye (Közép-Horvátország) a nemzeti átlag alatti mutatókkal rendelkezik. A tengerparti megyék szóródása erőteljes, Isztria mellett a Tengermellék és az utóbbi években Dubrovnik mutatója alakult kedvezően, míg Lika, Zadar, Šibenik és Split munkanélküliségi rátája tartósan a horvát átlag feletti. 2002 és 2012 között a legmagasabb mutatók Vukovár megyét jellemezték (a szélsőértékek a nemzeti átlaghoz képest 167–192% között alakultak), míg a fővárosban adódtak a legkisebb ráták (42–59%). A megyei szórás a válság első két évét leszámítva szinte változatlan volt az évtized folyamán, ennek ellenére bizonyos megyék pozíciói jelentősen változtak. Šibenik és Zadar a háborús évtized után magára találva 7-8 helyet tudott javítani a megyei listán, ezzel párhuzamosan Pozsega és Verőce

6. táblázat

*Regisztrált munkanélküliségi ráta Horvátország megyéiben,
2002–2012, %*

Megye	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Verőce-Drávamente	32,9	32,4	29,8	30,5	30,3	28,7	25,8	27,3	30,4	32,5	35,4
Bród-Szávamente	36,3	33,9	30,1	30,9	29,6	27,6	24,7	26,2	31,9	33,8	34,7
Sziszek-Moslavina	35,0	32,6	29,7	30,4	28,9	26,3	24,9	27,4	30,8	30,9	33,2
Vukovár-Szerém	40,8	37,7	34,2	33,6	31,3	29,4	27,5	28,7	31,8	32,2	32,9
Eszék-Baranya	32,4	30,4	27,8	28,0	26,1	24,2	22,0	23,3	28,2	28,5	29,3
Belovár-Bilogora	31,3	27,4	24,5	26,1	25,9	24,9	23,1	25,0	29,3	28,8	29,0
Pozsega-Szlavónia	29,5	25,5	21,4	21,8	21,7	21,1	19,4	21,5	24,4	26,2	27,6
Split-Dalmácia	30,8	27,4	24,2	23,7	22,2	21,4	19,1	19,4	22,7	24,0	25,8
Karlovác	32,9	31,2	26,5	27,2	26,1	24,1	21,8	23,0	26,0	25,0	25,7
Šibenik-Knin	39,6	36,0	31,5	28,8	25,0	23,5	19,6	20,6	23,3	23,3	24,0
Zadar	33,0	28,8	23,7	22,4	20,9	20,1	17,7	18,7	21,1	21,0	21,1
Lika-Zengg	30,9	22,1	18,3	22,5	22,1	22,0	18,8	18,9	21,5	22,3	20,9
Kapronca-Körös	21,0	19,0	17,5	18,5	17,0	16,1	14,0	14,3	18,6	18,7	20,4
Krapina-Zagorje	20,5	16,7	13,4	14,9	14,0	12,1	9,6	11,7	16,4	18,2	19,8
Dubrovnik-Neretva	26,3	23,9	21,0	20,0	18,3	17,9	15,3	15,5	17,9	18,8	19,0
Zágráb	24,4	19,9	15,2	15,4	14,2	12,9	10,6	11,6	16,3	18,0	18,6
Muraköz	19,8	17,5	16,8	17,0	15,8	14,0	11,6	12,7	16,6	16,8	18,0
Tengermellék- Hegyvidék	18,9	15,6	14,6	14,6	13,4	12,3	10,8	11,6	14,8	15,7	15,6
Varasd	18,2	15,7	15,1	15,0	13,6	11,6	9,8	11,2	14,1	15,0	15,4
Isztria	14,9	10,0	8,8	8,8	8,4	8,0	6,7	8,4	10,7	11,5	10,9
Zágráb város	13,9	11,2	9,7	10,0	9,2	7,8	6,2	6,3	8,4	9,4	9,5
Horvátország ¹	23,6	20,6	18,9	19,0	17,7	16,3	14,3	15,1	18,2	19,1	19,7
Horvátország ²	22,3	19,1	18,0	17,9	16,6	14,8	13,2	14,9	17,4	17,8	19,0
Horvátország ³	14,8	14,3	13,8	12,7	11,8	9,6	8,4	9,1	11,8	13,5	15,9

Megjegyzés: 1 – Tárgyév március 31-i adatok; 2 – Tárgyévi adatok; 3 – ILO munkanélküliségi ráta (a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet adatai más képet mutatnak, mint a Horvát Statisztikai Hivatal adatai, ugyanis az ILO a munkanélküliségi ráta alatt a 15–74 éves munkanélküliek számát a 15–74 éves gazdaságilag aktív [foglalkoztatott és munkanélküli] népesség százalékában határozza meg, ezek az adatok azonban nem érhetők el megyesorosan minden évre).

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal, Horvát Nemzeti Bank.

5-6 hellyel csúszott hátra. 2002 és 2008 között Zágráb megye és a főváros, valamint Isztria növelték leginkább relatív előnyüket, köszönhetően az új befektetések következtében létrejött munkahelyeknek. A kedvező országos folyamatokhoz képest a szlavóniai megyék mutattak leszakadást. A válság azokat a megyéket érintette erőteljesebben, ahol a világpiacnak kitettebb iparágak (turizmus, exportorientált tevékenységek) aránya magasabb volt, vagyis Zágrábot és

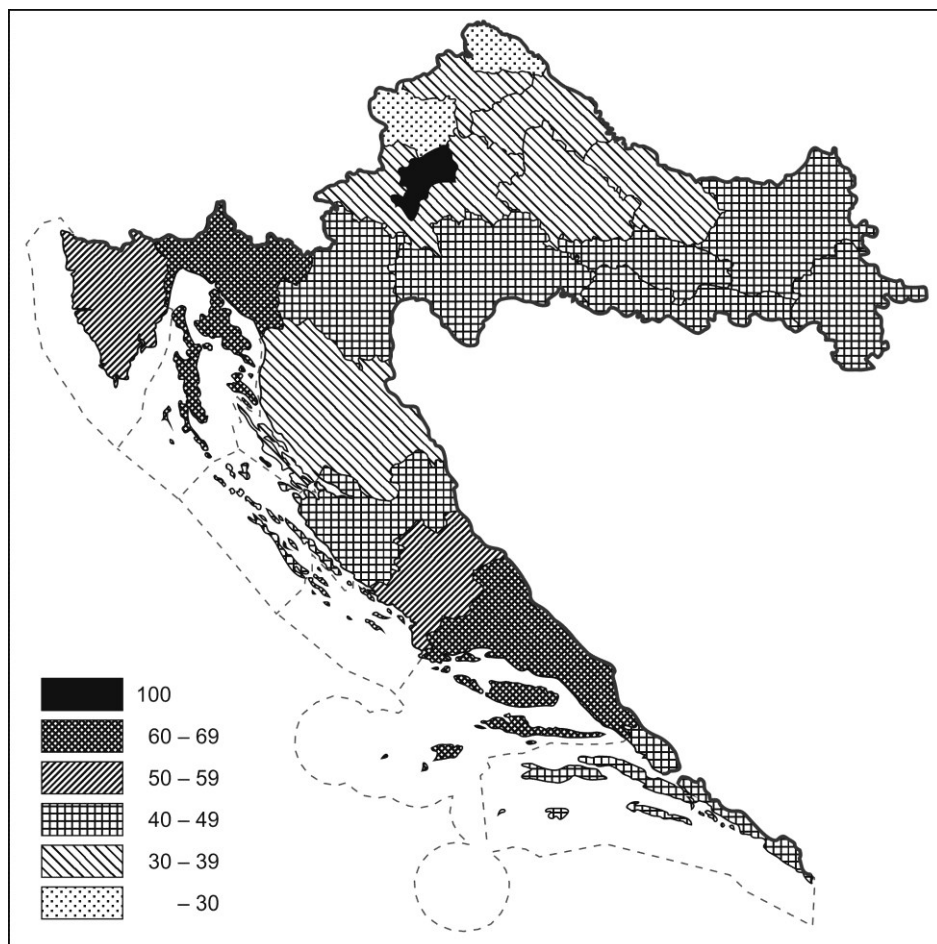
szélesebb régióját (Közép-Horvátországot), illetve Isztriát és a Tengermelléket. A válság következtében növekedő munkanélküliség csak egy-két megye esetében nem folyamatos, jelenleg még nem látszanak a tartós fellendülés jelei. A munkanélküliségi ráta várhatóan csak a legfejlettebb térségekben fog tartósan csökkenésnek indulni 2013-tól.

1.2. Településállomány, urbanizáció

A horvát településhálózat jellegzetessége a népesség diszperzitása és a kistelepülések magas száma. A lakosság mintegy harmada él 1000 főnél kisebb településen, de szinte ugyanennyien laknak az 50 ezer főnél népesebb településen. 1997 óta mindössze öttel gyarapodott a városok száma. A városi népesség aránya 55%-ra tehető (a nemzeti statisztika kevesebb, míg az ENSZ magasabb értékeket közöl), tendenciájában lassan növekvő (6. ábra). E tekintetben a nyugat-balkáni országok közül Montenegró és Macedónia előzi meg, de ezek is lényegesen alacsonyabb mutatókkal bírnak, mint az EU-átlag.

A településállomány szerkezetét vizsgálva kiindulásképpen megállapítható, hogy az elmúlt két évtizedben a települések száma alig változott (1991: 6694, 2011: 6756). A népesség településnagyság-kategóriánkénti eloszlása a következő trendeket mutatja a 1991-es és 2011-es népszámlálás között. A Balkán-félszigeten jellemző depopulizáció Horvátországban is jelentkezett. Egyre növekszik az elnéptelenedett települések száma, míg 2001-ben 105, addig 2011-ben már 150 település (az összes település 2,22%-a) lakatlan volt. A 100 főnél kisebb települések aránya (1991: 30,09%, 2011: 39,27%) és népessége (97 589, illetve 113 914 fő) egyre növekvő. Ez az egyik településméret, amely az országos népességfogyással ellentétes trendet képvisel. Ezzel párhuzamos folyamat a 100 és 1000 fő közötti települések súlyvesztése (1991: 60,89%, 2011: 50,68%) mind relatív, mind abszolút értelemben (1 366 288, illetve 1 116 095 fő). A 2653 db 100 fő alatti település meghatározóan az Isztriai-félszigeten, a főváros 30–80 kilométeres térségében, a szlavóniai hegyvidéken, valamint a Kvarner és Közép-Dalmácia (fél)szigetein helyezkedik el (Sirac 1997). A 3424 db 100–1000 fő közötti település a településállomány tulajdonképpeni szövetét jelenti azzal, hogy viszonylag egyenletesen oszlik el az országterületen, a teljes lakosság negyedének otthont adva. Az 1000–10 000 fős települések arányukat tekintve stabil kategóriának számítanak. Az 1000 és 5000 fő közötti települések népessége az országos trendek szerint csökkent 953 ezer főről 869 ezerre. Az 5–10 ezer fős települések köre (39–41 db) szinte nem is változott húsz év alatt (1991: 278 ezer, 2011: 264 ezer fő).

6. ábra

Az urbánus lakosság aránya, 2011, %

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

A 10 ezer főnél népesebb települések száma (39 db) és – egy kivétellel – köre sem változott 1991–2011 viszonylatában. A formális városi kritériumoknak önmagukban eleget tevő települések összességében az országos demográfiai jellemzők szerint veszítettek népességükből (2090 ezerről 1922 ezer főre). A nagyobb településkategóriák (függetlenül attól, hogy 20, 25 vagy 30 ezer főnél húzunk határt) közötti csekély arányeltolódás mindössze 1 vagy 2 település kategóriálépésének volt köszönhető. Zágráb mint település (a fővárosi önkormányzat összesen 70 települést integrál) az országos népesség növekvő hánya-

dának szolgál otthonául. 1991-ben Zágráb 14,77%-ot, húsz évvel később már 16,06%-ot integrált Horvátország népességéből. Ez a természetes fogyás és a szuburbanizáció folyamatai ellenére azt jelenti, hogy „belső” Zágráb abszolút értelemben alig veszített lakosságából.

1.3. A közigazgatás területi szerkezete

Az új területi közigazgatási rendszer az 1992-es önkormányzati törvénnyel alakult ki, ez alapján Horvátország területe megyékre (zsúpánságokra), valamint városokra és községekre (municípiumokra) – ezeken belül pedig településekre – tagolódik. A megyék amellet, hogy az önkormányzati középszintet jelentik, az államigazgatás területi képviselőit is funkcionálnak – hasonlóan a jelenlegi magyarországi középszinthez. Lehatárolásukban többnyire érvényesültek a történeti, közlekedési és gazdasági térkapcsolatok. A helyi önkormányzati szint alapegységei a városok és a községek. A 2011. évi népszámláláskor a 6756 település 127 városba (a fővárossal együtt) és 429 községbe szerveződött. A megyék száma 21 volt (Zágráb megyei jogú fővárossal együtt).

Az európai uniós térkategóriák szempontjából NUTS2 (7. táblázat) önkormányzati szint nincs Horvátországban, a NUTS3 szint a megyékkal, a LAU2 pedig az önkormányzatokkal (városokkal és községekkel) azonosítandó. Az európai uniós források szempontjából legfontosabbnak tekinthető NUTS2 lehatárolások egészen az EU-csatlakozásig viták alapját képezték (*Rašić Bakarić*

7. táblázat

A horvát NUTS2 régiók fontosabb közigazgatási jellemzői, 2011

Megnevezés	Kontinentális-Horvátország	Adriai-Horvátország	Horvátország
Terület, km ²	31 889	24 705	56 594
Népesség, fő	2 872 954	1 411 935	4 284 889
Népsűrűség, fő/km ²	90,1	57,2	75,7
Megyék száma	14	7	21
Városok száma	67	60	127
Községek száma	269	160	429
Települések száma	4 310	2 446	6 756
Településsűrűség, db/100 km ²	13,5	9,9	11,9
Átlagos településnagyság, fő	667	577	634
Átlagos településméret, km ²	7,4	10,1	8,4
Önkormányzatra jutó népesség, fő	8 550	6 418	7 707

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. számítása.

2003). Tucatnyi (öt, négy, három, illetve kétrégiós) elképzelés után 2007-ben három NUTS2 régió lehatárolására került sor (Adriai-, Pannon- és Közép-Horvátország), amelyeket 2012 szeptemberében kettővé vontak össze (Adriai-, illetve Kontinentális-Horvátország). Így a fejletlenebb szlavón területeknek „köszönhetően” a fővárosi régió – és egyúttal az egész ország – a 2014–2020 közötti időszakban magasabb uniós támogatásra számíthat. Ez a kettős felosztás földrajzi-funkcionális szempontból is adekvátnak tekinthető.

1.4. A gazdaság területi szerkezete

A regionális különbségeket természetesnek vehetjük az olyan különböző területi adottságokkal rendelkező ország esetében, mint Horvátország. Ez a többféle jövedelemszerzési tevékenységre lehetőséget adó sokoldalúság a gazdaság szempontjából inkább előnynek tekinthető. A gazdaság területi szerkezetét alapjaiban befolyásolják a természetföldrajzi adottságok, de a kapcsolat nem feltétlenül determinisztikus. A pannóniai területek meghatározó tevékenysége a mezőgazdaság, a városok ipari és szolgáltató centrumként funkcionálnak (a síkvidék kedvez a nagyobb népességtömörüléseknek). Az adriai régióban a szolgáltató szektor dominál, meghatározó ágazat az idegenforgalom (amelynek nemzetgazdasági súlya igen jelentős). A nagy kikötővárosok fontos tevékenysége a hajóépítés, halfeldolgozás, energetika. A mezőgazdasági tevékenység kiegészítő jellegű. Településhálózati sajátosság, hogy a lakosság (a vállalkozások) a néhány part menti nagyvárosban tömörül, míg a környező vidék és a szigetvilág jellemzően aprófalvas. A Dinári-hegyvidéken az erdőgazdaság, az állattenyésztés, és részben az ipari tevékenység jellemző. A hegyvidék ritkán lakott, demográfiaiilag kedvezőtlen helyzetben van, településhálózata szórva nyos, a városok mérete nem éri el a tízezer főt.

A történetileg kialakult regionális különbségeket az átmenet időszaka kiélezte, a délszláv háború területileg eltérő mértékű és jellegű károkat okozott. Az ezredfordulót követő folyamatok, az euroatlanti integráció, a fokozódó működőtőke-beáramlás, majd a gazdasági válság szükségszerűen nem az országon belüli, több területi szinten is értelmezhető fejlődési törésvonalak eltűnése irányába hatottak (*Karaman Aksentijević – Ježić 2011, Koči-Pavlaković – Pejnović 2005, Kordej-De Villa et al. 2005, Mezei 2010, Lovrinčević–Mikulić 2012, Lux – Mezei 2012, Puljiz – Maleković 2007, Rašić Bakarić 2007, Škuflić – Botrić 2009, Škuflić et al. 2010, Sić 2003*).

1.4.1. Területi fejlettség, fejlődés és versenyképesség

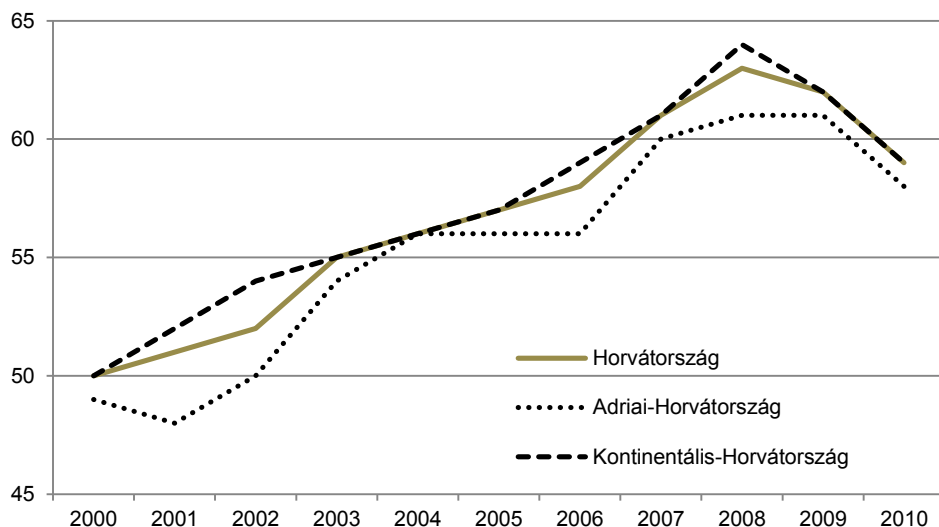
A térség országaihoz hasonlóan a főváros (és régiójának) gazdaságirányító, hatalmi szerepe kiemelkedő, gazdasági tevékenység- és népességvonzó adottságai erőtejesek. Zágráb az ország egyetlen metropolisztérsége, gazdasági, szellemi és közlekedési központ. Horvátország első számú növekedési pólusa, amely a népesség 18, a foglalkoztatottak 19, az ipari termelés 25, a GDP 33, a felsőfokú hallgatók 53 és az új befektetések 67 százalékát koncentrálja.

A három sokoldalúan fejlett makroregionális központ – Split, Rijeka és Eszék – képezi a városhálózat második vonalát, elhelyezkedésükből adódóan más-más jellemzőkkel rendelkeznek. Dalmácia fejlődésének egyik meghatározója Split (nemzeti GDP-hozzájárulása 8,8%), agglomerációjában számos kisvárossal. Ipari kapacitásai jelentősek és a turizmus fejlődése is átlagot meghaladó. Hinterlandjában a potenciális kapcsolatot Bosznia-Hercegovina jelenti, míg az Adria túloldalán fekvő Ancona irányába innen bonyolítódik a horvát kompforgalom túlnyomó része. Rijeka tradicionálisan az ország tengergazdaságának – kikötői ipar, nemzetközi teherárutranszit – központja. Teljesítményét erőteljesen javíthatja a potenciális szerb és bosnyák kapcsolat, azonban közlekedés-földrajzilag kedvezőtlenebb helyzetben van, mint Trieszt vagy Koper. Ez a térség Horvátország vezető idegenforgalmi régiója, adottságai jól kihasználtak, amelyet az is bizonyít, hogy az egy főre jutó bruttó nemzeti termék a főváros mellett csak Isztria, valamint Tengermellék–Hegyvidék megyében haladja meg évtizedek óta az országos átlagot. (A két megye nemzeti össztermékhez való hozzájárulása 8,4 és 6,2%.) Míg a két adriai nagyváros a világ számos térsége felé, addig Eszék a Kárpát-medence irányába nyit ablakot. Szlavónia gazdasági és szellemi központja a háború peremén súlyos károkat szenvedett. A geopolitikai orientációváltással a térség perifériává vált, a fejlődésben pedig egyre jobban leszakad (2010-ben a horvát GDP 5,4%-át állította elő) a turizmusban „magukra talált” tengerparti városokhoz és különösen a fővároshoz képest (*Faragó – Rácz* 2010).

Horvátország területi GDP adatai az ezredfordulótól érhetők el. A nagyrégiókat figyelembe véve megállapítható, hogy a nemzeti GDP-hez való hozzájárulás 2000 és 2010 között egyharmad-egyharmad arányban oszlik meg az adriai, a Pannon régió (Zágráb nélkül), illetve a főváros között. A NUTS2 szintű statisztika (7. ábra) jelentős belső különbségeket takar, különösen a közel hárommilliós Kontinentális-Horvátország esetében, amely a fővárost is magában foglalja. A trendeket tekintve Zágráb GDP-termelése országos viszonylatban egyre jelentősebb, az ezredfordulón 29,2%, a válság kitörésekor 31,4%, míg 2010-ben már 33,3% volt. A fővárosi GDP nyolc év alatt nominálisan megduplázódott. Az éves átlagban 10% körüli folyamatos növekedés 2008-ig tartott, amelyet egyéves visszaesés követett, de 2010-ben újra bővült a fővárosi bruttó

7. ábra

*Az egy főre jutó GDP változása makroregionális és nemzeti szinten,
2000–2010 (PPS, EU27=100%)*

Forrás: Eurostat adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

össztermék, azonban a válság előtti szintet még nem haladta meg. Az adriai NUTS2 régió a válságig közel 9%-os éves átlagos növekedési ütemmel a 2000. évi 31,3%-ról 2007-re 32,5%-ra növelte országos súlyát, ezt a szintet a visszaesést követően is tartotta a tengerpart. A GDP-termelés bővülésében Zadar, Split, Šibenik és Dubrovnik térsége játszotta a motor szerepét. Rijeka 2001-től a válság kezdetéig az országos átlag körüli növekedést mutatott, ami relatív fejlettségének tudható be, a többi megye lényegesen alacsonyabb bázisról indult. A válság első évében egyedül Isztria és Dubrovnik megyékben nem csökkent a GDP (a nemzeti visszaesés 4% feletti volt), a második évben a főváros és Šibenik megyéje mutatott 4%-ot meghaladó növekedést, miközben az országos mutató –1,5% volt. A pannon megyék a 2000–2008-as ciklusban Eszékét leszámítva országos átlag alatti GDP-bővülést mutattak, a nehézipari depresszió miatt Sziszek nominális értéke volt a legalacsonyabb (*Braičić – Lončar* 2012). A válság még jobban felerősítette a növekedési hátrányokat, a visszaesés 2008 és 2010 között (Sziszeket leszámítva) 8–18% közötti volt a kontinentális megyékben. A GDP-növekedés szempontjából Krapina és Kapronca megye is az utolsó negyedben szerepel, mindkét időszakban. Zágráb, Varasd és Muraköz megyék az országos átlag alatti közepmezőnyben helyezkednek el. Az adriai ré-

gióból egyedül Zadar szenvedett el komolyabb – a horvátországi átlagot három százalékponttal meghaladó – nominális GDP-veszteséget a válság hatására, ezt valamennyire magyarázza addigi kiemelkedő növekedési mutatója (2000–2008 között összesen 239,6%). A teljes 2000–2010 közötti időszakot áttekintve az állapítható meg, hogy a főváros és öt adriai megye GDP-növekedése volt országos átlagot meghaladó, Dubrovnik, Zadar, Šibenik megyék és Zágráb is megduplázták bruttó összterméküket a válság ellenére. A pannóniai megyék közül a zágrábi teljesített a legjobban, valamivel megelőzve Muraközt (és a Tengermelléket). A többi kontinentális megye (ide értve Likát is) 133,3 és 168,6% közötti nominális bővülést mutatott fel. A főváros nélkül értelmezett Pannónia egy évtized alatt komoly veszteséget szenvedett el, a növekedési üteme elmaradt a horvát átlagtól, a válság pedig súlyosabban érintette, ezért a horvátországi GDP-hez való hozzájárulása folyamatosan csökken (2000 – 39,5%, 2007 – 36%, 2010 – 34,1%) (8–9. táblázat).

Az egy főre jutó GDP az elmúlt évtized alatt Dubrovnik megyében és a fővárosban több mint a kétszeresére emelkedett. Országos átlagot meghaladó növekedést Zadar, Šibenik és Split megyékben mértek. A legkisebb változás Verőce és Kapronca megyékben volt tapasztalható. A nemzeti átlaghoz viszonyítva Zágráb e mutató tekintetében is (a népességnövekedés ellenére) növelte előnyét 166,5%-ról (2000) 185,4%-ra (2010). Dubrovnik alacsonyabb bázisról indult (89,9%), 2007-ben lépte át az országos átlagot, és 2010-ben már 104%-on állt. Trendfüggvénye meredekebb, mint a fővárosé, így az egyetlen felzárkózó megyéknek tekinthető, amely a fővárossal lépést tudott tartani, ez elsősorban a gyorsan felvirágzó dél-dalmáciai idegenforgalomnak köszönhető. A tradicionálisan fejlettnek számító Tengermellék-Hegyvidék és Isztria megyék az országos átlaghoz valamivel közelebb kerültek az évtized során. A hagyományosan iparosodott Sziszek azzal, hogy a válság első éveiben nem fordult recesszióba, ismét az 5. leggazdagabb megye volt 2010-ben. Az egy főre jutó GDP a többi adriai megye esetében a horvát átlag 78,4–82,3%-a közötti, a négy északi megyénél 60,5–81,6%, míg a többi pannóniai megyénél 53,3–75% közötti volt. A legszegényebb megyék hosszú évek óta Bród és Vukovár, amelyek a háborús újjáépítést követően is leszakadóban vannak, alig haladják meg a horvát GDP/fő felét, illetve az EU27 30%-át. Az európai uniós tagországok átlagos fejlettségét mindössze a főváros haladja meg (9. táblázat). A nagyregionális versenyképességi rangsor hasonlóan alakul. Az ENSZ horvátországi képviselőjének 2007. és 2010. évi rangsora is a következőképpen nézett ki (Singer – Lenardić 2011): 1. Északnyugat-Horvátország, 2. Adriai-Horvátország, 3. Pannon-Horvátország. A megyei rangsor árnyaltabb képet mutat. A legversenyképesebb megyék mindkét vizsgálatkor a főváros, Zágráb, Varasd, Muraköz és Isztria megyék voltak. Országos viszonylatban versenyképtelen volt a válság előtt és 2010-ben is: Verőce, Pozsega, Bród, Vukovár, Sziszek és Lika. A nettó átlagbért vizsgálva

8. táblázat

A horvát megyék fejlettségi rangsora, 2000–2010

2000			2005			2010		
Név	GDP euró/fő	Név	GDP euró/fő	Név	GDP euró/fő	Név	GDP euró/fő	
Zágráb város	8 800	Zágráb város	14 600	Zágráb város	18 800			
<i>Iztria</i>	6 900	<i>Iztria</i>	10 800	<i>Iztria</i>	13 000			
<i>Tengermellék-Hegyvidék</i>	6 800	<i>Tengermellék-Hegyvidék</i>	9 900	<i>Tengermellék-Hegyvidék</i>	12 500			
Kapronca-Körös	5 400	Kontinentális-Horvátország	8 200	Dubrovnik-Neretva	10 600			
Horvátország	5 300	Horvátország	8 100	Horvátország	10 200			
Kontinentális-Horvátország	5 300	Adriai-Horvátország	8 000	Kontinentális-Horvátország	10 200			
Adriai-Horvátország	5 100	Dubrovnik-Neretva	7 800	Adriai-Horvátország	10 000			
Sziszek-Moslavina	5 000	<i>Lika-Zengg</i>	7 600	<i>Lika-Zengg</i>	8 400			
Városd	4 800	Kapronca-Körös	7 000	Sziszek-Moslavina	8 400			
Dubrovnik-Neretva	4 700	<i>Zadar</i>	6 800	<i>Zadar</i>	8 300			
<i>Lika-Zengg</i>	4 400	Városd	6 700	Városd	8 300			
Muraköz	4 300	<i>Šibenik-Knin</i>	6 600	Kapronca-Körös	8 200			
<i>Split-Dalmácia</i>	4 200	<i>Split-Dalmácia</i>	6 400	<i>Split-Dalmácia</i>	8 100			
Zágráb	4 200	Zágráb	6 400	<i>Šibenik-Knin</i>	8 000			
Eszék-Baranya	4 100	Sziszek-Moslavina	6 300	Muraköz	8 000			
Karlovác	4 100	Muraköz	6 100	Eszék-Baranya	7 600			
Krapina-Zagorje	4 000	Eszék-Baranya	6 100	Karlovác	7 500			
<i>Zadar</i>	3 900	Karlovác	6 100	Zágráb	7 200			
Belovár-Bilogora	3 900	Krapina-Zagorje	6 000	Belovár-Bilogora	6 800			
Vérőce-Drávamente	3 900	Belovár-Bilogora	5 600	Krapina-Zagorje	6 100			
<i>Šibenik-Knin</i>	3 800	Pozsega-Szlavónia	5 500	Pozsega-Szlavónia	6 100			
Pozsega-Szlavónia	3 800	Vérőce-Drávamente	5 300	Vérőce-Drávamente	5 900			
Bród-Szávamente	3 200	Vukovár-Szerém	4 700	Vukovár-Szerém	5 600			
Vukovár-Szerém	3 100	Bród-Szávamente	4 400	Bród-Szávamente	5 400			

Megjegyzés: A dőlt betűvel jellettek az adriai, a normál betűvel jellettek a kontinentális NUTS2 régióba tartoznak.

Forrás: Eurostat adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

9. táblázat

Horvátország főbb megyei fejlettségi mutatói, 2010

Megye	GDP/fő (PPS) EU27 = 100%	Versenyképességi rangsor	Havi nettó átlagbér, 2011, kuna
Zágráb város	109	2	6 359
Isztria	76	3	5 348
Tengermellék-Hegyvidék	72	7	5 418
Dubrovnik-Neretva	61	9	5 348
Sziszek-Moslavina	49	19	5 135
Lika-Zengg	48	18	5 090
Varasd	48	1	4 423
Zadar	48	6	5 280
Kapronca-Körös	47	12	4 985
Split-Dalmácia	47	8	5 170
Muraköz	46	4	4 380
Šibenik-Knin	46	10	5 172
Eszék-Baranya	44	13	4 892
Karlovác	43	14	5 249
Zágráb	42	5	4 944
Belovár-Bilogora	39	15	4 538
Krapina-Zagorje	36	11	4 704
Pozsega-Szlavónia	35	21	4 794
Verőce-Drávamente	34	17	4 563
Vukovár-Szerém	32	20	4 748
Bród-Szávamente	31	16	4 761
Horvátország	59		5 429

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal, Singer – Lenardić 2011.

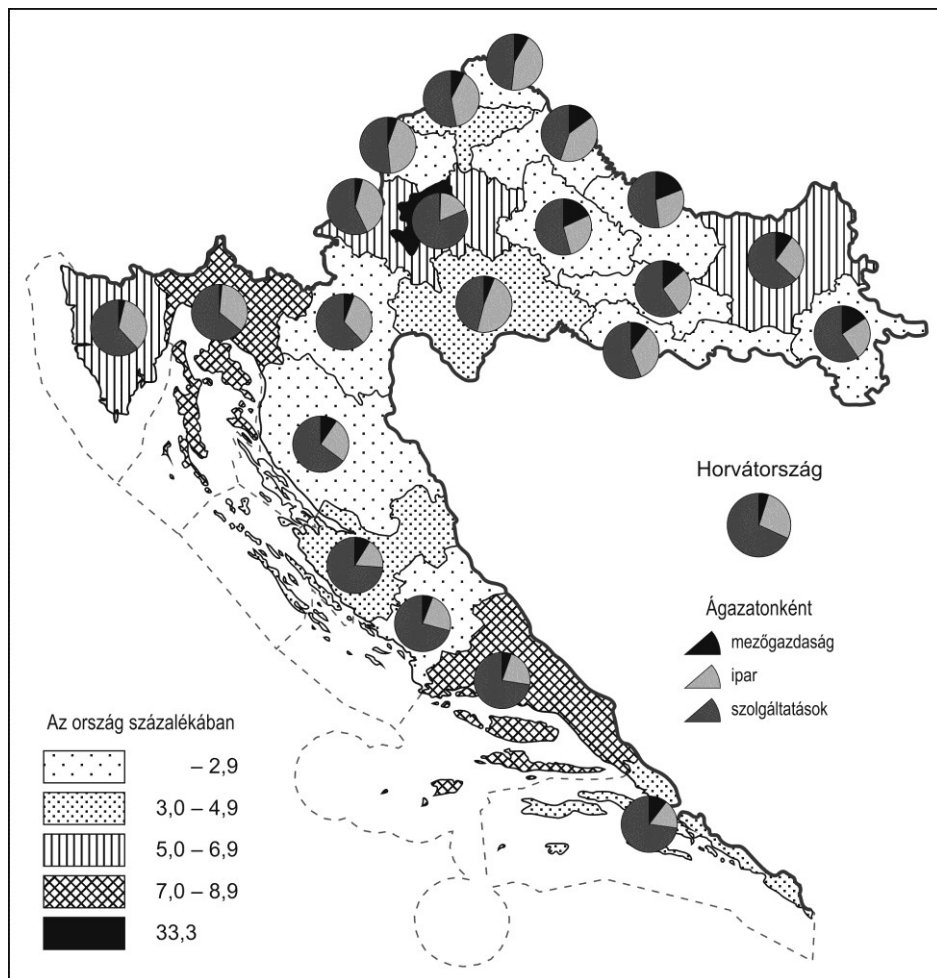
érthető meg Varasd és Muraköz megyék kiemelkedő versenyképességi helyezése, illetve a főváros első helyének elvesztése. Az átlagbér a tengerparti régióban jóval magasabb, mint a kontinentális megyékben. Az országos átlagot Zágráb javítja jelentősen, gyakorlatilag a főváros az egyetlen megye, amely a nemzeti szint feletti átlagjövedelemmel bír. Kiemelkedő – 7000 kuna feletti – átlagos ágazati fizetések a bányászati, szénhidrogén-kitermelési és -szolgáltatási ágazatban Sziszek, Kapronca, Tengermellék megyékben és Zágrábban; az energetikai szektorban Varasd, Tengermellék, Isztria, Split megyékben és Zágrábban; a szállítmányozás és raktározás területén Zágráb megyében; az infokommunikáció (Dubrovnik, Zágráb), a pénzügyi szolgáltatások (Split, Zágráb), valamint a szakmai, tudományos és műszaki tevékenységi (Zágráb) területen érhetők el (DZS 2012a).

1.4.2. Területi gazdaságszerkezet

A megyei bruttó hozzáadott érték fő szektoronkénti elemzése nagyrészt igazolja, hogy a gazdaságszerkezet erőteljesen kötődik – igazodik – a területi, természetföldrajzi adottságokhoz (8. ábra).

8. ábra

*A bruttó hozzáadott érték (GVA) főbb szektoronkénti aránya
Horvátország megyéiben, 2010*

Forrás: A Horvát Statisztikai Hivatal adatai alapján Rácz Sz. szerkesztése.

A legtöbb szlavóniai megyében meghatározó ágazat az erdő- és mezőgazdaság, aránya az országos átlag (4,9%) több mint kétszerese, egyes megyékben (Kapronca, Vukovár, Belovár, Verőce) ennél is hangsúlyosabb a jelentősége (15–19%). Szlavóniában a városok ipari és szolgáltató központok, az ipar a horvát átlagnak (26,9%) megfelelően alakul (kivétel a tradicionálisan ipari térségnek számító Sziszek 47,8%-kal), a terciér szektor aránya azonban – a mezőgazdaság súlya miatt – elmarad a nemzetgazdasági átlagtól (68,2%). A közép-horvátországi megyék (Muraköz, Varasd, Krapina, Kapronca és Zágráb) közös sajátossága az erőteljes ipari jelenlét (38,6–43,5%) és emiatt a szolgáltató szektor alacsony mutatója (44,9–57,2%). Ezt a főváros szempontjából úgy is tekinthetjük, hogy amely tevékenység Zágrábban nem folytatható költséghatékonyan, azt a környező megyékben végzik. Zágráb mutatói a térségi országok fővárosaihoz hasonlóan alakulnak: mezőgazdaság 0,2%, ipar 18,3%, szolgáltatások 81,5% (8. ábra).

A tengerparti régióban egyértelműen a terciér szektor dominál, értéke Šibenik, Split, Dubrovnik és Zadar esetében 70% feletti. A (kikötői) ipari tevékenység miatt Isztria és Tengermellék-Hegyvidék megyében a szolgáltatások szerepe valamivel alacsonyabb (61,8–64%), az ipari hozzáadott érték (34,4–34,6%) azonban alig marad el a közép-horvátországi átlagtól. A mezőgazdaság és a halászat Dubrovnik és Zadar megyékben jelent erőteljesebb (8,9–10,4%-os) térségi jövedelemkiegészítő tevékenységet (DZS 2013b).

1.4.3. A közlekedés területi szerkezete

A térszerkezeti kapcsolatrendszerek kialakulására és intenzitására a természeti tényezők hatása tekinthető a legmeghatározóbbnak. Míg a hegyvidéki területek korlátozott átjárhatósága (völgyek, szorosok) nagymértékben determinálta a közlekedési folyosók pályavezetését, addig a vizek (a tengerpart és különösen a folyók) természetes tengelyekként funkcionáltak. Az ipari forradalom időszakában a városfejlődést legjobban meghatározó vasútépítések is többnyire követték a már kialakult, természetesnek is nevezhető útvonalakat. A domborzat szerepe mellett azonban a nagyhatalmi érdekek (pl. a kereskedelmi és biztonságpolitikai megfontolások) legalább olyan jelentős hatással voltak a szárazföldi közlekedési pályák kialakításában. Ez egyértelműen nyomon követhető a XIX. századi vasúti fővonalepítések esetében, és a jugoszláviai, majd a délszláv háborút követő autópálya-építéseknel is.

Horvátország horizontális értelemben igen tagolt, szárazföldi határainak hossza a folyóvízi határokkal együtt 2374,9 km, melyből 1011,4 km (43%) Bosznia-Hercegovinára esik. Tengerpartjának hossza 6278 km, ebből 4398 km a szigetek határait jelenti. Az államterület 5,8%-án 1185 sziget (és nagyobb

szirt, szikla) osztozik, ezek közül mindössze 48 lakott (a frekvenciáltabb szigetek sűrű kompjáratokkal vagy híddal kapcsolódnak a szárazföldhöz) (Magaš 1996). Az ország alakja a belföldi közlekedés szervezése szempontjából előnytelen (Erdősi 2005). A keleti és a déli országrészek között a térracionális közlekedési tengelyek Bosznia-Hercegovinán keresztül vezetnek. Dubrovnik és Eszék között a légvonalban mért távolság 326 km, a közúti távolság 494 km, míg a horvát autópályán, Bosznia kikerülésével 876 km. Split és Eszék viszonylatában az adatok¹ a következőképpen alakulnak: 288, 451, 687 km. A közúti időráfordítás nem mutat ekkora különbséget, azonban az esetleges határátlépést, a forgalmi és útviszonyokat, illetve az autópályadíjat is érdemes számításba venni.

Horvátország az elmúlt bő évtizedben kiemelkedő gyorsasággal fejlesztette autópálya-hálózatát (1998 – 330 km, 2009 – 1244 km), egyrészt turisztikai és tranzitpotenciálja, másrészt a belső kohézió erősítése érdekében. A hálózat Zágráb-központú, de lehetővé teszi az országrészek közötti gyors közlekedést is. Az adriai A1-es autópályának – amely jelenleg Ploče közelében ér véget – már vannak érzékelhető eredményei, nőtt a dalmáciai vendégforgalom és az ingatlanok értéke (Sić 2009). Az autópálya vonalvezetése több periféria (pl. az elvándorlás által évtizedek óta sújtott Lika) feltárásában segített és a hálózatba kapcsolt olyan jelentős tengerparti városokat is, mint Zadar és Šibenik, amelyek az elmúlt évtizedben jelentősen javítottak országos pozícióikon (10. táblázat).

A közlekedési ágak közül az ország adottságai miatt a tengeri és part menti vízi közlekedés viszonylag erősnek mondható. A belvízi közlekedés kevésbé jelentős, a hajózható folyóvizek hossza kevesebb mint ezer kilométer. A fő dunai kikötő Vukovár, a Száva Sziszektól hajózható. Az utasforgalom bő tizedét, az áruforgalom több mint negyedét a tengeri, part menti, illetve belvízi szállítás teszi ki. A vízi közlekedés forgalmát a többi szállítási ághoz képest kevésbé érintette a válság. A tengeren szállított áruk (tonna) kevesebb mint tizede belföldi (part menti), a nemzetközi forgalom nagyobb része uniós tagországokkal folyik. Az árutonnában mért teherforgalom a következő kikötőkben koncentrálódik: Omišalj, Split, Rijeka, Ploče, Bakar. A legnagyobb utasforgalmú kikötők 2011-ben Split, Dubrovnik és Zadar voltak (DZS 2012b).

A vasúti személyszállítás 2009-ig erőteljes növekedést tudott felmutatni, azonban a gazdasági válság jelentős visszaesést hozott. A közúton szállított személyek száma az évtized folyamán folyamatosan csökkent, 2007 után ez felgyorsult. 2011-ben még közel egyforma volt a szállított utasok száma tekintetében a két szárazföldi közlekedési ág részesedése, utaskilométerben mérve azonban az utakon kétszer annyit utaznak, mint vasúton. A közúti és vasúti áruforgalom trendje hasonlóan alakult, a szállítmányozási konjunktúra következtében 2001 és 2007 között másfélszeresére nőtt, majd 2011-re a kiinduló érték köze-

¹ Adatok forrása: disween.com és a maps.google.com.

10. táblázat

Megyei közúti közlekedési és infrastrukturális adatok, 2011

Megye	Autópálya, km	Útsűrűség, m/km ²	Közúti szállítás ¹		Személygépjárművek ezer főre	Tehergépjárművek ezer főre
			ezer tonna	index 2008/2011		
Belovár-Bilogora	–	553	2 321	91,5	313	31
Bród-Szávamente	124	458	2 499	64,5	268	22
Dubrovnik-Neretva	–	585	741	57,8	370	41
Eszék-Baranya	43	420	6 187	94,5	294	27
Isztria	126	668	5 427	81,2	476	51
Kapronca-Körös	–	644	1 792	72,9	322	33
Karlovác	83	471	2 588	92,6	335	35
Krapina-Zagorje	39	781	1 624	53,8	331	30
Lika-Zengg	118	379	667	43,9	305	39
Muraköz	22	878	2 247	87,9	340	37
Pozsega-Szlavónia	0	409	964	60,5	309	32
Šibenik-Knin	43	432	677	96,4	330	31
Split-Dalmácia	124	587	5 619	83,6	365	37
Sziszek-Moslavina	64	430	1 685	70,2	296	24
Tengermellék-Hegyvidék	128	447	5 183	83,1	431	40
Varasd	45	957	4 466	86,0	328	38
Verőce-Drávamente	–	421	1 025	122,9	282	27
Vukovár-Szerém	50	415	2 447	94,7	258	20
Zadar	74	516	1 397	73,3	328	38
Zágráb	128	634	8 624	92,1	395 ²	43 ²
Zágráb város	44	1211	16 465	41,2		
Horvátország	1 254	520	74 645	67,4	354	36

Megjegyzés: 1 – A szállítmányozó székhelye szerint; 2 – Zágráb megye és a főváros adatai összevontan érhetők el.

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal adatai alapján Rác Sz. számítása.

lébe esett vissza. A szállítmányozás (áru-tonna, tranzittal együtt) közel 60%-a közúton zajlik, a vasút részesedése 10% körüli, a vezetékes szállításé mintegy 6%. A fajlagos mutatókat tekintve a horvát belföldi teheráru-forgalom közlekedési ágak közötti megoszlása (tonnakilométer, a csővezetékes szállítás nélkül) az EU27-hez és Magyarországhoz nagyon hasonlóan alakult 2011-ben: 74% közúton, 20,2% vasúton, 5,7% belföldi vízi utakon zajlott. A személyszállítási „modal split” (utaskilométer) is az EU-átlaghoz hasonló volt: 85,4% személyautó, 9% busz/troli, 5,6% vonat (DZS 2012b, 2013a).

A légiutas-forgalom a háborút követő turisztikai konjunktúrának köszönhetően 2001 és 2008 között megduplázódott, majd rövid visszaesést követően öt-

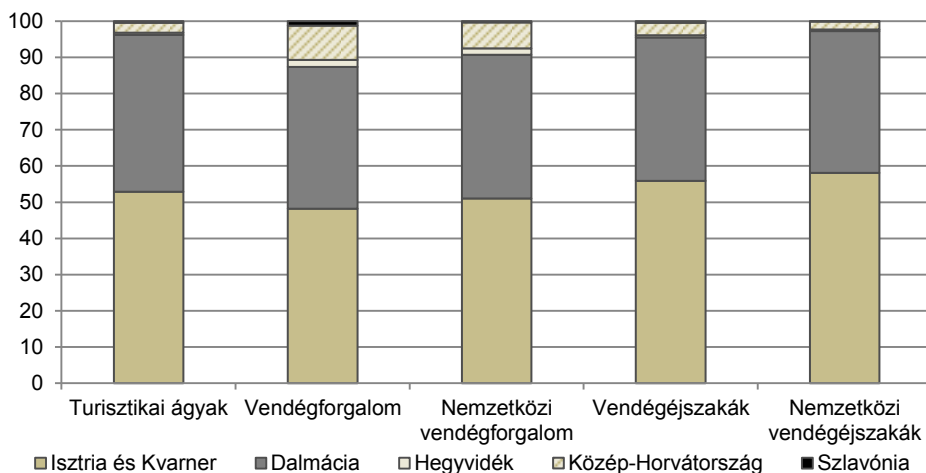
hat millió utas körül stabilizálódott, a járatok ötöde belföldi. A legnagyobb utasforgalmú repülőterek 2011-ben Zágráb (2,2 millió fő), Dubrovnik és Split (1,3 millió fő) voltak. Számottevő még Pula és Zadar negyedmillió utast meghaladó forgalma. A tengerparti városokban meghatározó a fapados járatok aránya (Gašparović et al. 2012). A többi regionális központ közül Rijeka légitikietője a válság óta már nem éri el a százezres forgalmat, a belföldi viszonylatokat működtető észéki repülőtér pedig mindössze húszezer fő használta. A teheráruforgalom európai szinten elenyésző (2011-ben nyolcezer tonna), az áruk kilenczete Zágrábból indul (DZS 2012b).

1.4.4. Az idegenforgalom regionális jellemzői

A turizmus Horvátország nagy hagyományokkal bíró, kiemelt jelentőségű nemzetgazdasági ágazata. Az elmúlt évek turisztikai szatellit számlái szerint az ágazat adja a GDP mintegy negyedét, illetve tartja el a foglalkoztatottak 27–29%-át (World Travel & Tourism Council, 2010). Bár az adottságok sokszínűek (nemzeti parkok, világörökségi helyszínek, gyógyvizek) a belföldi és külföldi turizmus meghatározó része tartósan az adriai térségre koncentrálódik. A közép-horvátországi turisztikai régió vendégforgalma a fővároshoz kötődik (9. ábra).

9. ábra

*Az igenforgalom területi különbségei
Horvátország turisztikai régióiban, 2009, %*

Forrás: Curić et al. 2012. alapján Rác Sz. szerkesztése.

1.4.5. Külkereskedelem, határ menti együttműködések

A horvátországi államosodási folyamat nemcsak a polgárháborús érintettség mértéke miatt volt bonyolultabb és összetettebb, mint Szlovéniában. A belpolitikai fordulatot követően csak az ezredfordulót követően indult el Horvátország az euroatlanti integrációs úton. A külföldi tőkebefektetések ezért Szlovéniához és a visegrádi országokhoz képest jelentős lemaradást mutattak. A megnyílt támogatási lehetőségekből (EU, EBRD, USAID, IMF, Világbank) háborús újjáépítések éppúgy folytak, mit versenyképességi beruházások. Horvátország külkereskedelmének kilenczede európai országokkal zajlik. Hagyományosan a fő külkereskedelmi partnerek: Olaszország, Németország, Szlovénia és Ausztria, továbbá Bosznia-Hercegovina és Magyarország. Az import szempontjából kiemelkedő az orosz és kínai áruforgalom.

A horvát külkereskedelem tartós problémája a jelentős deficit, az import értéke kétszerese az exportnak. A kivitel gyengesége az elmaradt (megkészt) befektetéseknek, a viszonylagos tőkehiánynak és a kuna árfolyamának a következménye. A külkereskedelmi egyenleg csak két termékcsoportban – az italok és dohánytermékek, illetve a (nem olajipari) nyersanyagok –, valamint a szolgáltatások (főképp az utazás, a szállítás és az üzleti szolgáltatások) tekintetében pozitív. A külkereskedelmi deficit a magas hozzáadott értékű iparágakban a legmagasabb, néhány sikeres ágazattól eltekintve (*Lux* 2013). Ezt a megyei külkereskedelmi adatok (11. táblázat) is alátámasztják.

A legjelentősebb vállalatok mind Zágráb központtal működnek (az összes aktív vállalkozás székhelyének harmada a fővárosban van bejegyezve). Zágráb az export 33,2 és az import 58,3 százalékáért felelős, így a főváros „állítja elő” a külkereskedelmi deficit több mint kilenczetedét. Néhány sikeres iparági központ megyéje (Sziszek – petrokémia, Isztria – hajógyártás, turizmus, Varasd – könnyű- és élelmiszeripar) tud csak jelentősebb mértékben javítani a külkereskedelmi mérlegen.

A 2007–2013 közötti uniós programozási periódusban a korábbi támogatási programok feladatait az IPA vette át. A szlovén–horvát, illetve a magyar–horvát határ menti programok közös végrehajtással, ERFA- és IPA-források együttes felosztásával valósulnak meg. A programok lehívott támogatási összege, valamint a projektek és együttműködő partnerek száma alapján is az EU-tagokkal történő együttműködés jelenti a kooperáció meghatározó részét, több mint 85%-át. A nem EU-tagokkal – Szerbiával, Montenegróval és Bosznia-Hercegovinával – fennálló bilaterális programok erősödését számos tényező korlátozza (EU-integrációs és intézményi feltételek, társadalmi-gazdasági potenciál, bizalmatlanság).

11. táblázat

Horvátország megyei külkereskedelmi adatai, 2011

Megye	Export %	Import %	Külkereskedelmi egyenleg, millió euró
Belovár-Bilogora	1,0	0,7	–19
Bród-Szávamente	1,3	1,1	–56
Dubrovnik-Neretva	0,3	0,3	–20
Eszék-Baranya	4,9	2,6	42
Isztria	10,0	4,5	226
Kapronca-Körös	2,6	1,1	62
Karlovác	2,1	1,1	31
Krapina-Zagorje	3,2	1,5	58
Lika-Zengg	0,1	0,1	–3
Muraköz	4,1	1,9	78
Pozsega-Szlavónia	1,0	0,4	27
Šibenik-Knin	2,2	1,4	–14
Split-Dalmácia	6,3	3,8	–15
Sziszek-Moslavina	5,6	1,8	242
Tengermellék-Hegyvidék	6,1	4,7	–183
Varasd	7,6	3,4	169
Verőce-Drávamente	1,0	0,5	23
Vukovár-Szerém	1,6	1,1	–25
Zadar	1,8	0,9	31
Zágráb	3,1	7,7	–951
Zágráb város	33,2	58,3	–6307
Horvátország	100,0	100,0	–6699

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal.

A Horvátországot érintő multilaterális CBC-programok közül az Adria IPA határon átnyúló együttműködési program emelkedik ki. A két EU-taggal megvalósuló projektek átlagosan kétszer nagyobb értékűek, mint többi viszonylatban. Az egyes horvát megyék programrészvételét tartalmazza a 12. táblázat. A leggazdagabb megyék (Isztria, Dubrovnik és a főváros) rendelkeznek kiemelkedően versenyképes pályázati kapacitással, ezt mutatja, hogy négy különböző programban is van nyertes pályázatuk. Két kifejezetten határ menti problémákkal jellemezhető megye (Lika és Bród) eddig sikertelenül indult a felhívásokon. A magyar–horvát határ menti megyék pályázati aktivitása igen jelentős, Eszék és Muraköz részvétele olyan sikeres, hogy az eddig elnyert összes projekt harmadát itt valósítják meg.

12. táblázat

*Határ menti együttműködési projektek Horvátország megyéiben,
2013. január*

Megnevezés	HU– HR	Adria	SI– HR	SEE	HR– BiH	HR– SR	HR– MO	Mediterrán	Projektek (programok)
Eszék-Baranya	64			4		7			75 (3)
Muraköz	30		6						36 (2)
Isztria		16	9	4				2	31 (4)
Zágráb város		5	3	16				2	26 (4)
Kapronca-Körös	23			3					26 (2)
Tengermellék- Hegyvidék		13	9	3					25 (3)
Dubrovnik-Neretva		11		2			5	1	19 (4)
Verőce-Drávamente	17								17 (1)
Vukovár-Szerém				3	5	4			12 (3)
Split-Dalmácia		9			2				11 (2)
Varasd	3		4					1	8 (3)
Krapina-Zagorje			6						6 (1)
Karlovác			3		2				5 (2)
Zágráb		1	3	1					5 (3)
Sziszek-Moslavina					4				4 (1)
Zadar		2		1	1				4 (3)
Šibenik-Knin		2		1					3 (2)
Belovár-Bilogora	2								2 (1)
Pozsega-Szlavónia	1								1 (1)
Bród-Szávamente									0 (0)
Lika-Zengg									0 (0)
Technikai segítség					3	3	3		9 (3)
Projektek száma	140	59	43	38	17	14	8	6	325 (8)
Partnerek száma	90	58	86	10	n.a.	n.a.	6	n.a.	250
Szerződések értéke, millió euró	27 111	24 964	12 498	5 357	2 202	1 728	925	335	75121

Megjegyzés: HU – Magyarország, HR – Horvátország, SI – Szlovénia, BiH – Bosznia-Hercegovina, MO – Montenegró, SEE – Délkelet-európai Területi Együttműködés.

Forrás: Sumpor et al. 2013.

2. Szlovénia makroregionális sajátosságai és a dél-pannon területek helyzete az országon belül

2.1. Területi különbségek és folyamatok

Kis területű és népességű ország esetében is létrejönnek az országon belüli területi különbségek. Igaz, ha Szlovéniát az uniós területi statisztikai beosztás alapján nézzük, akkor a NUTS2 régiók szintjén csupán két egységre oszthatjuk fel az országot: Vzhodna Slovenija (Kelet-Szlovénia) és Zahodna Slovenija (Nyugat-Szlovénia). A két régió alapvetően a kevésbé fejlett és a fejlett térségeket fogja össze, míg keleten a bruttó hazai termék az uniós regionális GDP 72%-a, addig a nyugati régió az uniós átlag felett van (105%)². Jól kitűnik hát az ország fő területi megosztottsága, de mélyebb elemzésekhez inkább a NUTS3 szintet kell használnunk, amely tizenkét térségre osztja fel Szlovéniát, így jobban tükrözi a NUTS2 szinten is fellelhető különbségek hátterét (10. ábra).

2.1.1. A regionális különbségek történeti háttere, a térszerkezet jellegzetességei

A fejlettségbeli különbségeket lényegesen befolyásolja a természeti környezet, hiszen az ország az Alpok és a Dinaridák találkozásánál helyezkedik el, természetes kaput nyitva a Kárpát-medence és a Balkán irányából Olaszország, illetve Közép- és Nyugat-Európa felé. Kis területe, sűrű népessége, a hegységekben ásványkincsei alapvetően meghatározták ipari fejlődését, s az egykori Jugoszláviában vezető gazdasági pozícióját (Marosi – Sárfalvi 1970). Az ország térszerkezetét két fontos útvonal határozza meg. A Bécset Fiumével, s a Zágrábot Trieszttel összekötő vonalak. Ezek Ljubljana térségében kereszteződnek, ezért a város jelentős átmenő forgalommal bír a történelemben, s napjainkban egyaránt (Probáld 1994). Szlovéniában regionális egyenlőtlenségekről a XIX. század közepétől beszélhetünk, ekkor történtek azok a vasúti fejlesztések, amelyek részben a Déli Vasút³ érdekeltiségébe tartoztak. Grazot összekötötték Celjével, valamint Zágrábot Celjén és Ljubljanán keresztül Trieszttel. A meghatározó közlekedési vonalak közelében fekvő települések ipari fejlődését mindez felgyorsította, a különbségek a két világháború közötti időszakban tovább nőttek. A szocialista időszak negatív hatásai kevésbé érintették az országot, azonban az erőltetett iparosítás, a vidék háttérbe szorítása a városokkal szemben tovább növelte

² 2009-ben, PPS/fő EU27=100%. Forrás: Eurostat 2012.

³ Déli Vasút – k. k. priv. Südbahn-Gesellschaft / cs. kir. szab. Déli Vaspályatársaság.

10. ábra

Szlovénia területi statisztikai beosztása: a NUTS2 és NUTS3 szintű területi egységek, 2011

Forrás: A szerzők szerkesztése.

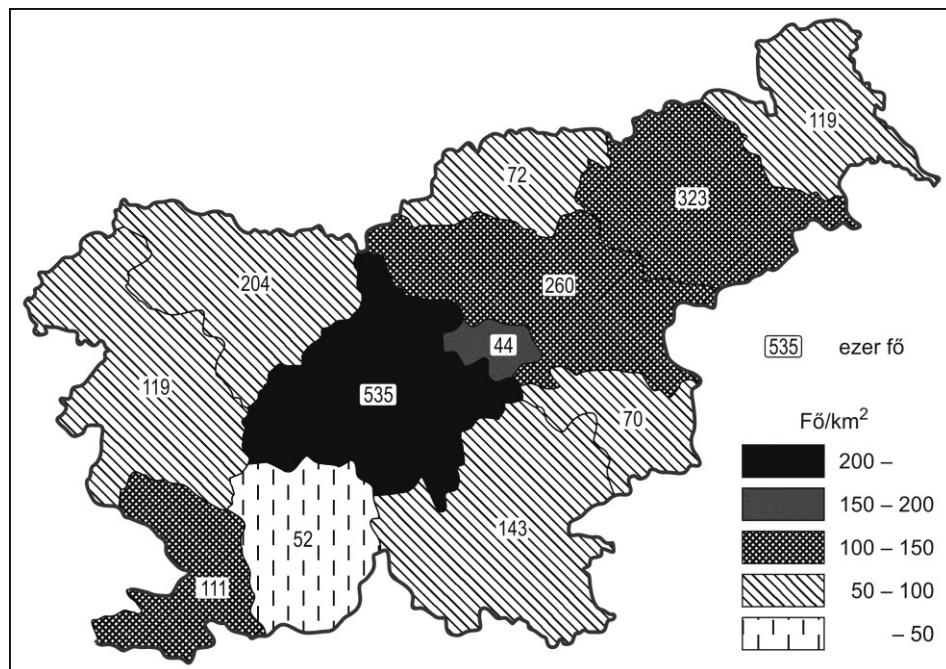
a területi egyenlőtlenségeket. A folyamat megállítása érdekében az 1970-es évek elejétől fogva felértékelődött a regionális politika szerepe az országban.

Két fontos földrajzi, városfejlődési tengely alakult ki. Kopertől Mariborig egy délnyugat–északkeleti irányú, valamint Jesenictől Novo Mestoig északnyugat–délkeleti irányban. Az 1960–1970-es években Szlovénia az ipari fejlődés hatására egy viszonylag gyors városodási folyamaton ment át, minek során a városi népesség aránya a 36,1%-ról (1961) 51%-ra nőtt (1991), s az 1990-es években is ezt a szintet tartotta 51% (2002).

Az ország viszonylag kis népsűrűséggel rendelkezik, 101,4 fő/km² (2012). Az egyes régiók értékeit összevetve, az ország nagy része a 150 fő/km², tehát a rurális térségekre meghatározott érték alatt van. Ebből csak néhány város emelkedik ki (11. ábra). Régiós szinten a magasabb népsűrűséget csak a főváros régiója, s az ipari jellegű Zasavska régió ér el. Gyorsan növekszik a lakosságszám és a népsűrűség a főváros környékén, miközben a peremeken (Muravidék, Koroška) és az ipari válságtérségben (Zasavska) csökken.

11. ábra

A népsűrűség és a lakosságszám a szlovén régiókban, 2011

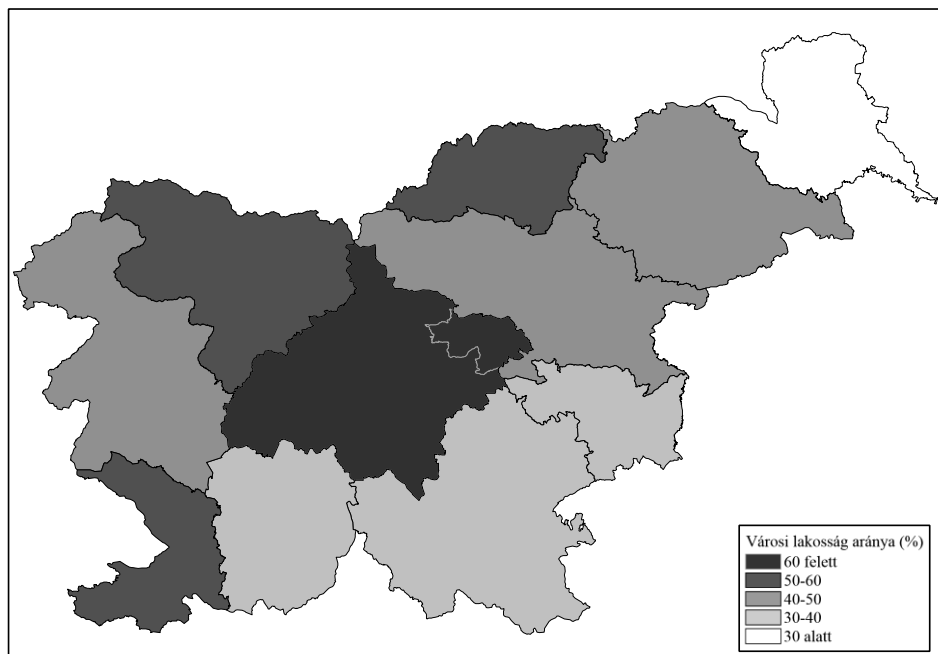

Forrás: A Szlovén Statisztikai Hivatal adatai alapján Hardi T. szerkesztése.

A városi lakosság aránya széles értékhatárok között mozog. Míg a főváros régiójában megközelíti a 70%-ot, addig a Muravidék régióban 30% alatt marad (12. ábra), természetesen ehhez tudni kell, hogy a szlovén statisztika mely településeket tekinti városoknak. A községeken belül azokat a településeket tekintik urbánusnak amelyek:

- 3000 lakosnál többel rendelkeznek,
- lakosságszámuk 2000–2999 fő közé esik, de több munkahellyel rendelkeznek, mint a helyben lakó foglalkoztatottak száma,
- a községek székhelyeit, ha 1400 lakosnál többel és munkahelytöbblettel rendelkeznek, vagy 2000 lakosnál nagyobb községi székhelyek,
- azokat a szuburbán településeket, amelyek lakosságszáma ugyan kevés, de térben és funkcionálisan integrálódnak egy 5000 lakosnál nagyobb városi településhez, annak kivételével, ha a foglalkoztatottak között magas a mezőgazdaságban alkalmazottak aránya.

12. ábra

Az urbánus lakosság aránya a szlovén régiókban, 2011

Forrás: A Szlovén Statisztikai Hivatal adatai alapján Hardi T. szerkesztése.

Az országban két nagyobb város található, Ljubljana (a város 280 ezer fős, a teljes urbánus térség 550 ezer fős) és Maribor (119 ezer lakos, agglomerációjával együtt 200 ezer lakos). A többi város kimondottan kisméretű, így a szomszédos országokban, a határok mentén elhelyezkedő nagyobb városok befolyása nagy (Graz, Trieszt). A szuburbanizáció jelensége szinte az összes nagyobb szlovén várost érinti. Szuburbán településekkel találkozunk Ljubljana, Maribor, Izola, Jesenice, Lendva, Piran, Radlje, Ravne na Koroškem, Tržic, Kranj, Celje és Nova Gorica környékén (Pak 1998). A két nagyváros (Ljubljana és Maribor) körül kialakult gyűrűk a szlovén települések hatodát és a lakosság 52%-át tömörítik, s az ország területének 18%-ára terjednek ki. A lakosság száma itt lényegesen gyorsabban nő, mint a többi városban. A városok körüli szuburbán települések lakosságszám-növekedését nemcsak a központi városokból kiköltözők, hanem a vidékről betelepülők is növelik. A munkahelyek kétharmada is ebben a zónában található. A migráció célterületei a nagy, agglomeratív zónák és a fő közlekedési korridorokhoz közelebb fekvő települések. Az agglomerálódási folyamat elsősorban Ljubljana környékére jellemző (Domžale és Kamnik,

Vrhnika, valamint Škofja Loka és Grosuplje felé), valamint a tengerparton, a Dráva mellékén, továbbá jellemző még az alábbi területeken: Krško–Brežice, Koroška és a Vipava-völgye. Az ország keleti felében Maribor és környéke alkot jelentősebb városias térséget (Drávavidék régió). Mariborhoz erősen kötődnek a szatellitvárosok, mint Ptuj, Slovenska Bistrica, Lenart és Radlje ob Dravi. A régió lakosságának mintegy 40%-a él városi településeken. Koroška régióban Dravograd, Ravne na Koroškem és Slovenj Gradec agglomerációja mintegy 46 ezer lakost tömörít, a régió lakosságának 38%-át.

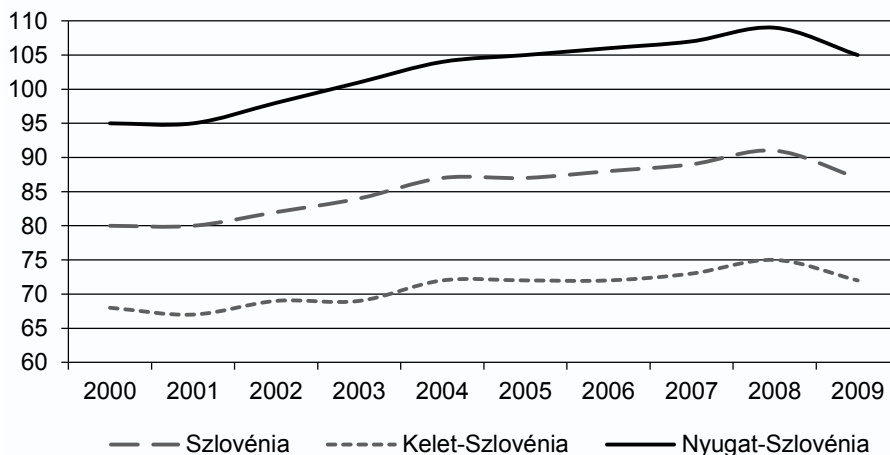
A rendszerváltozást követő gazdasági átalakulás hatására a szlovén városok is radikális változásokon mentek át. A folyamat már a nyolcvanas évek végén megkezdődött, elsősorban a megújulásra képtelen ipari ágazatokban, a fém- és a textiliparban. A változás különbözőképpen érintette a nyolc nagyobb várost (Celje, Jesenice, Koper, Kranj, Ljubljana, Maribor, Ptuj, Trbovlje). 1988 és 1996 között az összes foglalkoztatott száma Jesenicében csökkent a legkisebb mértékben (20,9%-kal, míg Mariborban, a második legnagyobb szlovén ipari központban a legnagyobb mértékben (45,7%-kal). Hasonlóképpen az ipari munkahelyek is Jesenicében csak 10%-kal, míg Mariborban 62,2%-kal csökkentek. Mind a nyolc városról elmondható, hogy az ipari munkahelyek száma lényegesen nagyobb mértékben csökkent, mint az összes munkahelyek száma.

2.1.2. Gazdasági fejlettségi különbségek

A fent vázolt térszerkezeti okok és folyamatok befolyásolták az ország fejlettségi különbségeinek kialakulását is. Lényegében a két NUTS2 régió az ország fejlett, s kevésbé fejlett területeit foglalja egységes keretbe. Ha a régiókban előállított, egy lakosra jutó bruttó hazai terméket (PPS) vizsgáljuk, akkor a nyugati régió az uniós átlagnál fejlettebb, míg a keleti régió az átlag 72%-át éri el. A keleti régióban megtermelt bruttó hazai termék (PPS) a nyugati régió 68,7%-ának felelt meg 2009-ben. A NUTS2 szinten tehát lényegesen kisebbek ezek a differenciák, mint pl. Magyarországon. Ugyanakkor a két nagy régió közötti különbség növekedett 2000 után, mivel az ezredfordulón a keleti országrészben megtermelt GDP (PPS) még a nyugati 71,7%-át tette ki. A különbségek enyhe növekedése mellett látható, hogy a fejlődés sem teljesen töretlen. Az EU27 átlagához képest a legjobb arányokat 2008-ban érte el az ország, amikor a nyugati régió az EU27 átlagának 109%-án, míg a keleti a 75%-án állt. A válság hatására 2009-re ezek az arányok romlottak (13. ábra).

13. ábra

*A NUTS 2 szinten mért GDP/fő PPS arányának változása,
2000–2009, EU27=100%*

Forrás: Eurostat adatok alapján Hardi T. szerkesztése.

A NUTS3 szintű régiók fejlettségi különbségeit a GDP-adatok alapján vizsgálhatjuk. Ahogy a NUTS2 szintnél, úgy itt is világosan látszik a nyugat–kelet fejlettségi lejtő. A legszegényebb régió (Muravidék) és a leggazdagabb (Közép-Szlovénia) között 2009-ben a megtermelt GDP (euró/lakos folyó piaci áron számítva) alapján 2,17-szeres különbséget mutathatunk ki. (Ebben az időben pl. Magyarországon Budapest és a legfejletlenebb megye között 4,14-szeres, Szlovákiában 4,24-szeres volt a különbség. Igaz, hozzá kell tennünk, a különbségeket részben az okozza, hogy Magyarországon és Szlovákiában a fővárosok, Budapest és Pozsony önálló NUTS3 egységnek számítanak, míg Szlovéniában Ljubljana a központi régió része, így a főváros magas GDP értékét a környező térség alacsonyabb értéke csökkenti.) Láthatjuk, hogy a fejlettségbeli különbségek növekedtek az elmúlt évtizedben. Szlovéniában a különbség mértéke 1996-ban csak 1,85, Szlovákiában 3,25, míg Magyarországon 3,08 volt.

A GDP növekedési ütemét vizsgálva a szegényebb és a gazdag régiók között egyaránt találunk gyorsan növekvőket. Az igazán gyors növekedést Dél-Szlovénia, valamint a fejlett ipari központok tudták felmutatni, vagyis Maribor és Ljubljana térsége. A leggyorsabban növekvő régió 1996 és 2009 között a Spodnjeposavska (118%-kal növekedett) Jugovzhodna Slovenija (116%) régió, majd a Drávavidék régió (Maribor központtal) és Osrednjeslovenska régió (Ljubljana központtal) (113-113%) mutatták fel. Ugyanakkor a legszegényebbek (Zasavska [62%] és Muravidék [81%]) a növekedésben is jelentősen alul-

maradtak a többiekhez képest. Így joggal feltételezhető, hogy az országon belüli különbségek tovább fognak növekedni az elkövetkezendő években is.

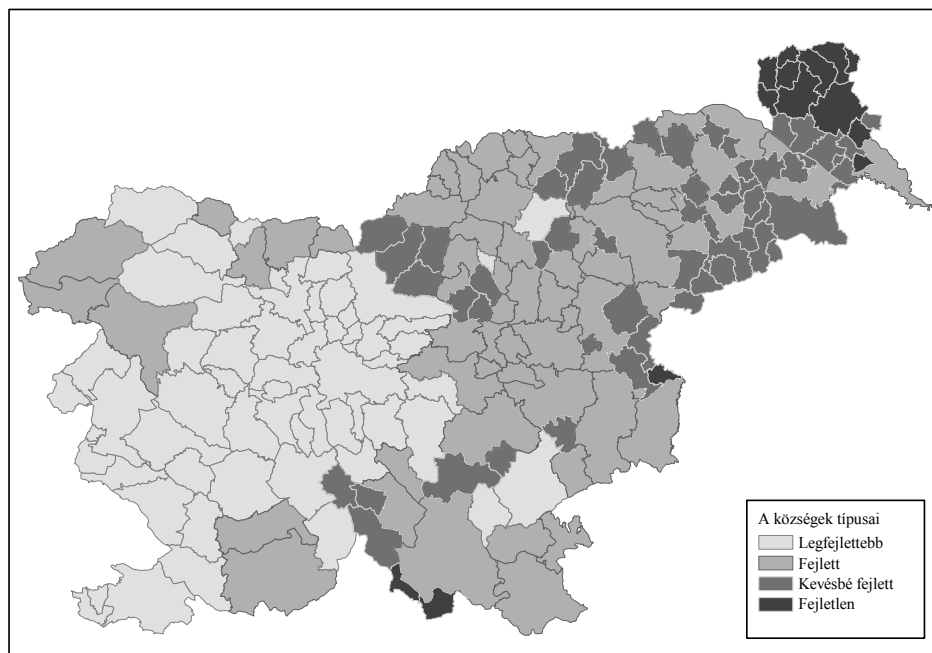
1996, 2002 és 2009 között a régiók rangsorában a három vezető régió (Osrednjeslovenska, Obalno-kraška, Goriška) helyzete nem változott, megőrizték jó pozíciójukat (13. táblázat). Ugyancsak változatlan az utolsó hely, Mura-vidék régióé. Ugyanakkor nagyon nagy visszaesést ért meg az ország közepén elhelyezkedő bányászati-nehézipari régió, Zasavska, amely a 1996-ban még a hetedik volt a rangsorban, 2009-ben már az utolsó előtti.

Úgy tűnik, a viszonylagos fejletlenségből Maribor térsége (Podravska) és Dél-Szlovénia (Spodnjeposavska és Jugovzhodna Slovenija) tud kitörni, ezek a térségek a kilencvenes évek visszaesése után találtak új gazdasági kivezető utat.

Rovan és Sambt (2003) a kilencvenes évek társadalmi-gazdasági jellemzői alapján végezték el a szlovén községek fejlettség szerinti besorolását klaszteranalízis segítségével (14. ábra).

14. ábra

A szlovén községek fejlettség szerinti besorolása Rován és Sambt szerint

Forrás: Rován – Sambt 2003. alapján szerkesztette Hardi T.

13. táblázat

A szlovén régiók fejlettségi rangsora, 1996–2009

Név	1996	2002		2009	
	GDP euró/fő	Név	GDP euró/fő	név	GDP euró/fő
<i>Osrednjeslovenska</i>	11 600	<i>Osrednjeslovenska</i>	17 000	<i>Osrednjeslovenska</i>	24 700
Nyugati regionális átlag	10 000	Nyugati regionális átlag	14 600	Nyugati regionális átlag	20 700
<i>Obalno-kraška</i>	9 100	<i>Obalno-kraška</i>	13 200	<i>Obalno-kraška</i>	18 800
Szlovén átlag	8 400	Szlovén átlag	12 300	Szlovén átlag	17 300
<i>Goriška</i>	8 400	<i>Goriška</i>	12 100	<i>Goriška</i>	16 400
Savinjska	7 700	Jugovzhodna Slovenija	11 700	Jugovzhodna Slovenija	16 000
Jugovzhodna Slovenija	7 400	Savinjska	11 100	Savinjska	15 400
<i>Gorenjska</i>	7 400	<i>Gorenjska</i>	11 100	Spodnjeposavska	14 800
Zasavska	7 100	Spodnjeposavska	10 900	Drávavidék	14 500
Keleti regionális átlag	7 000	Keleti regionális átlag	10 400	<i>Gorenjska</i>	14 200
Drávavidék	6 800	Drávavidék	10 300	Keleti regionális átlag	14 200
Spodnjeposavska	6 800	Koroška	10 100	Koroška	13 000
Koroška	6 700	Notranjsko-kraška	9 500	Notranjsko-kraška	12 500
Notranjsko-kraška	6 600	Zasavska	8 900	Zasavska	11 500
Muravidék	6 300	Muravidék	8 600	Muravidék	11 400

Megjegyzés: A dőlt betűvel jelzettek a nyugati, a normál betűvel jelzettek a keleti NUTS2 régióba tartoznak.

Forrás: Eurostat adatok alapján Hardi T. szerkesztése.

14. táblázat
A természetes szaporodás értékei Szlovénia egyes régióiban, 2000–2010

Megnevezés	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Szlovénia	-0,2	-0,5	-0,6	-1,1	-0,3	-0,3	0,4	0,6	1,7	1,5	1,8
Muravidék	-2,6	-3,5	-3,8	-3,8	-2,9	-3,6	-2,8	-2,8	-2,3	-2,2	-2,3
Drávavidék	-1,9	-1,6	-1,5	-2,2	-1,9	-1,8	-1,6	-1,7	-0,3	-0,3	-0,1
Koroška	1,3	-0,1	0,2	-0,5	0,1	-1,3	0,0	0,4	1,4	1,7	0,7
Savinjska	0,0	-0,4	-0,9	-1,3	-0,5	0,1	0,4	1,0	1,6	1,2	1,6
Zasavska	-3,5	-3,3	-3,1	-3,2	-3,0	-4,1	-1,6	0,1	-0,8	0,3	-1,6
Spodnje-posavska	-2,0	-2,1	-1,8	-2,4	-2,2	-2,0	-1,3	-2,7	-0,6	-1,5	-1,0
Jugovzhodna Slovenija	0,7	2,5	-0,1	-0,5	0,2	0,0	1,4	0,9	2,5	1,1	2,5
Ostrednjeslovenska	1,5	0,3	1,1	0,6	1,4	1,6	2,4	3,1	4,4	4,1	4,4
Gorenjska	1,8	1,3	1,5	0,6	2,1	1,6	2,9	2,1	3,0	3,1	3,5
Notranjsko-kraška	-2,3	-1,2	-2,9	-2,0	-0,7	-0,9	-0,5	-0,8	0,3	0,6	0,7
Goriška	-1,5	-1,2	-2,0	-2,2	-1,2	-1,7	-1,4	0,0	0,3	0,4	1,2
Obalno-kraška	-1,2	-2,1	-2,2	-2,1	-1,4	-1,4	-0,8	-0,2	1,9	0,8	1,3

Forrás: A Szlovén Statisztikai Hivatal adatai alapján a szerzők szerkesztése.

Négy fejlettség szerint elkülönülő csoportot különítettek el, amelyből jól látszik a már korábban is említett nyugat–keleti lejtő. Összevetve a korábban bemutatott GDP-értékekkel látszik, hogy az általuk „fejlett” kategóriába sorolt községek uralják a gyorsan fejlődő, de az 1990-es években átmenetileg problémás régiókat. A legszegényebb községek ez alapján az elemzés alapján is az ország keleti csücskében találhatók.

2.1.3. Területi különbségek a demográfiai mutatókban

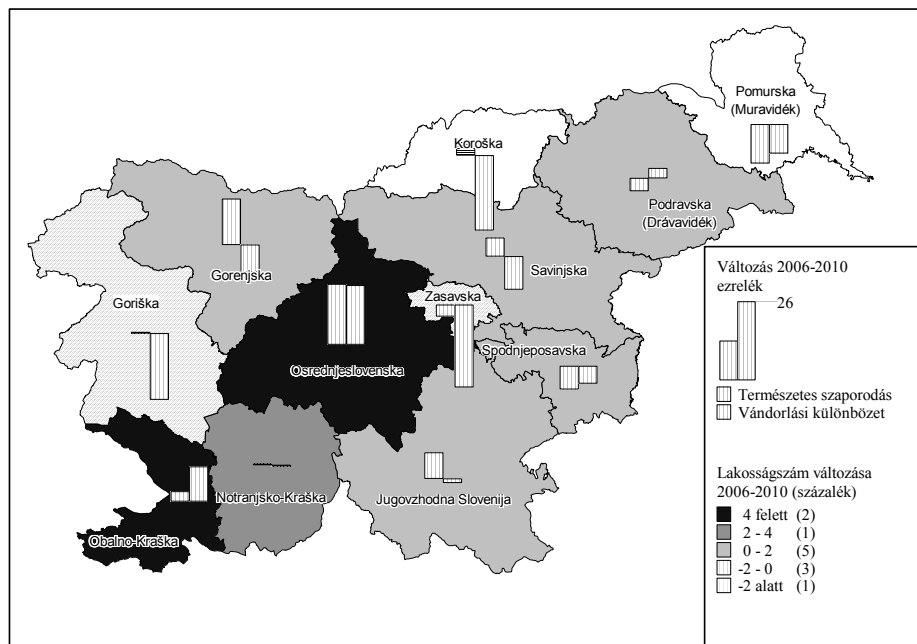
Ahhoz, hogy a demográfiai, vándorlási folyamatokról átfogó képünk legyen, egy hosszabb időtáv, a 2000 és 2010 közötti időszak népességszámát, születési, halálozási, vándorlási adatait vetettük össze Szlovénia NUTS3 régióiban. Ez az időtáv már elégséges alapot jelent ahhoz, hogy a térbeli folyamatokról véleményt mondjunk.

Szlovénia lakosainak száma a XXI. század első évtizedében növekedett, 2000. január 1-jén 1 987 755, míg 2012 elején 2 055 496 lakos élt az országban az Eurostat adatai szerint. Ez a növekedés részben a természetes szaporodás mutatóival, részben a bevándorlással magyarázható. (A természetes szaporodás értéke az időszakra vetítve 6,2 ezrelék, s az öt évben folyamatosan emelkedett 0,4-ről 1,8 ezrelékre [14. táblázat]. Hozzá kell tennünk, hogy 2006 pozitív trendforduló volt az országban, az előtte levő években természetes fogyást tapasztalhattunk).

Az ország egyes régióiban, keleten (Pomurska), a hegyvidéki régiókban (Koroška és Goriška), valamint az egykori nehézipari régióban (Zasavska) lényegesen rosszabb demográfiai helyzetet találhatunk, mint a főváros környékén és a tengerparton (15. ábra). Ezt az erős különbséget a NUTS2 határok eltakarják, de a NUTS3 régiók szintjén megmutatkozik. Mindegyiket erősen sújtja az elvándorlás, a természetes szaporodás mutatói Pomurskában a legrosszabbak az egész országban. A növekvő születési trendből a keleti régiók nem vették ki a részüket. Ezek, valamint Zasavska továbbra is természetes fogyást mutatnak. Pomurska az egész országban a legrosszabb népmozgalmi adatokat mutatja. Mind a természetes fogyás, mind az elvándorlás jelentkezik. A vizsgált időszakban a születések száma a legalacsonyabb volt, míg a halálozások száma a legmagasabb (42,3 születés és 54,6 halálozás ezer lakosra), s a vándorlási egyenleg is jelentős negatívumot mutatott (−9,1 ezrelék, amely a két hegyvidéki régió után a legrosszabb). A vándorlási népességveszteség e három régió kivül még a fővárossal szomszédos Zasavska régiót sújtja, míg az ország többi régiója népességet nyer a migrációból. Muravidék mellett hasonlóan rossz népmozgalmi adatokkal rendelkezik Spodnjeposavska is, de itt a nemzetközi vándorlás pótolja a belső veszteséget, így az öt évben a lakosságszám stagnált (+0,4%).

15. ábra

A főbb népmozgalmi jellemzők a szlovén régiókban, 2006–2010

Forrás: A Szlovén Statisztikai Hivatal adatai alapján Hardi T. szerkesztése.

A vándorlások vizsgálatánál Szlovénia esetében feltétlenül meg kell különböztetnünk a belföldi és a nemzetközi migrációt (16. ábra). Ezt azért kell megtennünk, mert egész Szlovéniában, de egyes régiókban különösen nagy jelentősége van a nemzetközi migrációnak, mind az elköltözés, mind a beköltözés tekintetében.

A nemzetközi vándorlás eredménye a XXI. század első évtizedében pozitív, tehát a ki- és bevándorlások különbségeként mintegy 70 ezer lakossal növekedett az ország népessége 2000 és 2010 között. Különösen felgyorsult a folyamat az uniós csatlakozás utáni években, s csak a válság hatására, 2010-ben látszik megtörni a folyamat: ebben az évben már többen hagyták el az országot, mint ahányan odaköltöztek (15. táblázat). Hozzáteesszük, a növekedés elsősorban a fejlett régiókat, a fővárost és a tengerpartot érinti, míg a keleti (Podravska) és a hegyvidéki régiók nemzetközi vonatkozásban veszteséget könyvelhetnek el.

A vándorlási irányok bemutatásához 2000 és 2008 közötti adatok állnak a rendelkezésünkre. Alábbi elemzésünkben a belföldi migráció alatt a régióközi mozgásokat értjük, mivel ezek mutatják meg egy ország területi különbségeinek

15. táblázat

Nemzetközi és belföldi vándorlási különbségek Szlovénia egyes régióiban, 2000–2010, ezrelék

Megnevezés	2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	külföld	belföld	külföld	belföld	külföld	belföld	külföld	belföld	külföld	belföld	külföld	belföld
Szlovénia	1,3	0,0	1,5	0,0	0,9	0,0	1,7	0,0	1,0	0,0	3,2	0,0
Muravidék	-1,0	-0,4	-0,2	-0,4	-0,3	-0,2	-0,2	-0,4	-0,3	-0,4	1,0	-0,4
Drávavidék	1,2	0,1	1,9	-0,1	0,5	0,0	0,7	0,1	0,8	0,2	2,2	0,1
Koroška	0,0	-1,1	-0,5	-0,9	-0,8	-1,4	0,1	-1,0	0,3	-1,2	2,0	-2,0
Savinjska	1,3	-0,5	1,2	0,0	1,5	-0,2	1,9	-0,6	0,8	-0,6	3,6	-0,4
Zasavska	0,6	0,0	1,5	-1,6	0,0	-1,3	0,9	-1,9	-0,6	-1,8	2,1	-1,4
Spodnje-posavska	3,0	-0,3	1,4	0,7	2,2	0,6	3,9	-0,3	1,1	-0,6	3,4	1,0
Jugovzhodna Slovenija	0,5	0,8	0,3	0,4	0,9	0,1	1,4	0,6	1,1	0,6	3,5	0,5
Osrednjeslovenska	2,1	-0,4	2,6	0,3	1,0	0,2	2,2	0,5	2,1	0,5	4,3	0,7
Gorenjska	-0,2	0,3	0,9	-0,7	0,1	-0,5	0,6	-0,6	0,0	-0,2	2,0	-0,8
Notranjsko-kraška	1,7	2,6	2,2	0,9	1,3	1,7	3,3	0,6	1,5	1,7	2,5	1,7
Goriška	2,2	-0,4	0,2	-0,3	1,9	-0,4	2,7	-0,7	0,9	-1,1	3,2	-1,1
Obalno-kraška	3,4	1,7	3,1	1,0	3,1	1,4	4,7	1,9	0,7	0,9	6,4	0,6

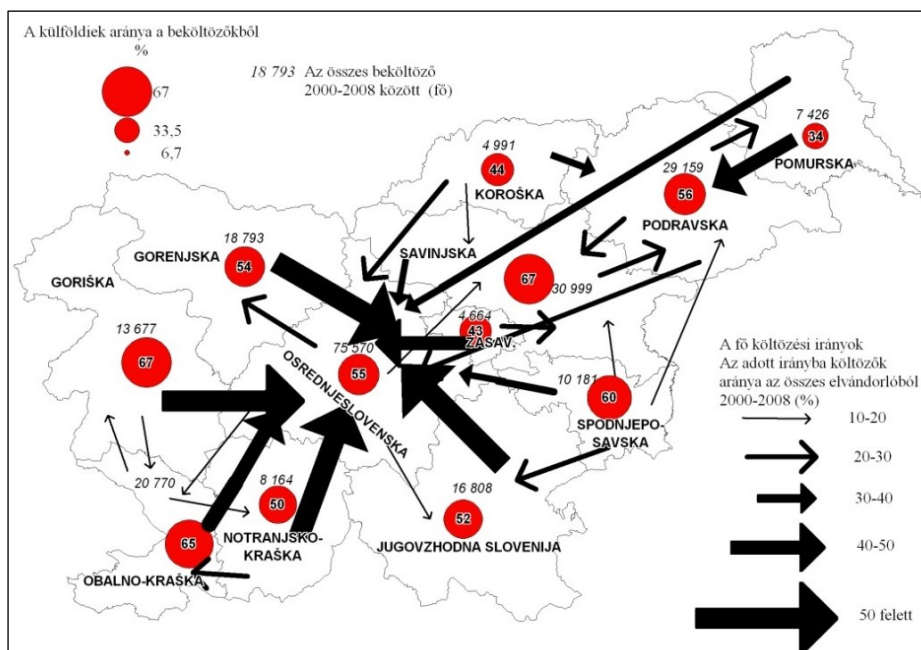
15. táblázat folytatása

Megnevezés	2006		2007		2008		2009		2010	
	külföld	belföld	külföld	belföld	külföld	belföld	külföld	belföld	külföld	belföld
Szlovénia	3,1	0,0	7,1	0,0	9,2	0,0	5,7	0,0	-0,3	0,0
Muravidék	0,1	0,0	0,7	-0,5	0,5	-5,5	-0,3	-3,0	-0,7	-0,2
Drávavidék	2,4	0,1	6,7	0,5	2,6	1,4	3,2	0,9	-0,9	0,4
Koroška	1,3	-2,4	2,6	-3,0	3,9	-8,4	2,3	-5,1	-0,3	-4,8
Savinjska	4,2	-0,5	8,8	-0,3	9,6	-4,1	4,7	-3,9	-1,1	-1,7
Zasavska	0,2	-1,9	2,3	-2,6	5,4	-4,5	4,0	-8,8	-0,9	-8,5
Spodnje-posavska	3,3	0,4	5,0	0,6	10,1	-6,4	3,7	-1,1	-0,3	0,7
Jugovzhodna Slovenija	2,9	0,1	7,2	-0,6	10,2	-1,0	5,2	0,2	0,3	-0,1
Osrednje-slovenska	4,0	1,2	7,7	1,4	13,7	8,4	9,1	4,6	-0,2	2,6
Gorenjska	1,7	-0,9	4,9	-0,9	8,3	-2,7	3,9	-2,5	0,6	-1,5
Notranjsko-kraška	4,3	0,5	10,4	0,6	9,7	-1,2	8,5	-0,3	0,4	0,1
Goriška	3,9	-2,2	10,0	-2,1	10,4	-9,0	6,2	-6,5	0,3	-1,1
Obalno-kraška	5,8	1,3	14,4	0,5	19,5	1,1	11,1	7,1	1,1	0,7

Forrás: A szlovén statisztikai hivatal adatai alapján a szerzők szerkesztése.

16. ábra

Belföldi, régióközi vándorlási irányok, s bevándorlás külföldről Szlovéniában

Forrás: A Szlovén Statisztikai Hivatal adatai alapján Hardi T. szerkesztése.

alakulását, s így nem vesszük figyelembe a régió belüli, pl. a főváros, s a vele azonos régióba tartozó agglomerációja közötti költözéseket. 2000 és 2008 között a valamennyi belföldi költöző (tehát a municípiumok/önkormányzatok határait átlépő⁴) száma 265 340 fő volt, addig régióhatárt csak 103 687 fő lépett át, tehát az összes költöző 39%-a. A jelentős különbség a városokat körbevevő szuburbanizáció számlájára írható.

A belföldi migráció számára alapvetően három fontos célterületet (három nagyobb várost) kell megkülönböztetnünk a 2000–2008 közötti, régióhatárokat átlépő mozgások ismeretében. A legfontosabb desztináció a főváros régiója (Osrednjeslovenska), ahova az összes belföldi költöző harmada vándorolt ebben az időszakban. Lényegében Muravidék és Koroška kivételével az egész országból a legfontosabb költözési cél, míg a szomszédos déli és nyugati régiókból az

⁴ A municípiumok/önkormányzatok a magyar gyakorlattal ellentétben több települést foglalnak magukban, úgyhogy ez a szám még mindig nem a hazai, településközi migrációval egyenértékű mutató szám.

elköltözők 50–70%-a a fővárosba tart. A legnagyobb belföldi vándorlási nyereség itt tapasztalható (13 ezrelék). Ehhez kapcsolódik egy növekvő, a tengerpart felé mutató tengely (Notranjsko-kraška és Obalno-kraška), valamint a fővárossal szomszédos Dél-Szlovénia.

Másodsorban Maribor gyakorol nagy vonzerőt (Drávavidék régió), főként a keleti régiók, Muravidék és Koroška régió lakosai számára elsődleges vándorlási célterület. A keleti NUTS2 régióban ez az egyetlen terület, amely pozitív belföldi vándorlási egyenleggel rendelkezik, igaz, csupán 2,3 ezrelékkel.

Harmadlagos célterület (az összes költözés 9,8%-ával) Celje régiója (Savinjska régió), ahova viszonylag jelentős arányban költöznek a szomszédos Drávavidék és Zasavska térségéből, de ez a beköltözés már nem tudja ellentételezni a nyugati területek vonzerejét, így a vándorlási mérleg itt már negatív. Mindezekben túl erős kiáramlás tapasztalható a fővárosból Gorenjska régió és Dél-Szlovénia irányába, nyilvánvalóan a kilencvenes években megindult szuburbanizáció továbbfejlődéseként.

A tengerpart (Obalno-kraška) enyhe hatást gyakorol a szomszédos régiókra, de népességnövekedését elsősorban a külföldi beköltözőknek köszönheti.

A nemzetközi vándorlás alapvetően pozitív hatással jár az országra, s minden egyes régió népességnövekedésére. 2000 és 2008 között az ország nemzetközi vándorlási egyenlege 58 323 fő, tehát egy közepes városnyi népességgel gyarapodott Szlovénia. Országos átlagban a más régióból beköltözők 57%-a külföldi.⁵ Különösen magas az arányuk a tengerparti (65%) és a nyugati határ menti régióban (67,4%), valamint Maribor térségében (67,2%). Míg az országos átlaghoz képest alacsony a fejletlenebb régiókban (Muravidék 33,6%; Koroška 44,2% és Zasavska 42,5%). A nemzetközi migráció egyenlege mindegyik régióban pozitív. Az összes külföldi migráció mintegy harmada a központi régióba, 15%-a Celje város régiójába (Savinjska) érkezik, míg a tengerparti régió, valamint Maribor térsége (Drávavidék) a külföldi beköltözők tizedét-tizedét fogadja. Látható, hogy az ország életében jelentős szerepet tölt be a nemzetközi migráció, amely szinte nagyságrendileg növekedett meg 2008-ra az ezredfordulóhoz képest. A külföldről beköltözők között elsősorban a volt jugoszláv tagállamok lakosait találjuk. Élen járnak Bosznia–Hercegovina állampolgárai (ők adják a beköltözők közel felét, pl. 2008-ban több mint 13 ezer fő), majd legnagyobb számban Szerbia (4367 fő 2008-ban), Macedónia, Koszovó következnek, s Horvátország zárja a sort (1597 fő). Montenegróból, valamint a szomszédos többi államból elenyésző számban költöznek be.

⁵ Hangsúlyoznunk kell, hogy jelen elemzésben belföldi migráció alatt a régiók közötti mozgásokat értjük, tehát nem vesszük figyelembe a régióon belüli költözéseket, amelyek különösen szuburbanizálódó térségben a mozgások döntő hányadát adhatják. Így, ha a teljes belföldi, муниципумok közötti vándorlást vesszük figyelembe, akkor a külföldiek a beköltözők 34%-át adják.

III. FEJEZET

A RÉGIÓ TERMÉSZETI ADOTTSÁGAI ÉS ERŐFORRÁSAI

1. Geológiai felépítés és domborzat

A Kárpát-medence részét képező régió (Pannon-Horvátország, a szlovéniai Muravidék, szlovéniai Drávavidék) a Mura és a Dráva, valamint a Dráva és a Száva folyók, illetve keleten a Duna alluviális lapályai közti területen húzódik. A régiót a Pannon-peremvidék nyugati (Mura-sík, Szlovén-dombvidék, a Drávai-sík, Haloze, a Brežicei-sík, és a Horvát-középhegység/Zagorje), valamint déli dombvidékei (Bosznia és Közép-Szerbia észak felé lejtő, folyóvölgyekkel szabdalts fennsíkjai) határolják.

Főbb domborzati tájegységek: nyugaton a Zágrábi-medence (Zagrebačka kotlina), keleten a Szlavón-röghegység (Slavonske planine), a Dráva menti síkság (Podravska ravnica) és az Alsó-Száva-síkság (Posavska ravnica) nyugati része. A folyóvölgyek közti alacsony, sík területből emelkedő dombvidék magassága nem haladja meg az átlagos 200 métert. A Krndija (790), a Papuk (953 m) és a Psunj (984 m) szigethegyek.

A vizsgált terület horvátországi részét illetően a Marković-féle (Marković 1970) domborzati-földtani tájbeosztás tűnik elfogadhatónak: Szlavónia (Dráva menti és Duna menti Szlavónia, Szlavón szigethegység, Száva menti Szlavónia), Baranya, Közép-Horvát Pannónia (Kupa menti sík, Turopolje, Lónya mente és Moslavina, Északnyugat-Horvátország (Horvát Zagorje, Zagorjei Dráva-mellék és Muraköz), Közép-Horvát Pannon perem (Báni-hegyvidék Banija, Kordun). Ehhez a szerkezethez csatolhatók a Pannon Szlovénia fentebb említett domborzati-földtani egységei (Goričko, Mura-sík, Szlovén-dombvidék, a Drávai-sík, Haloze, Brežicei-sík).

A síkvidéki részek a Dráva és a Száva folyók és mellékfolyóik eróziós és akkumulációs munkájával keletkeztek, így a Pannon-Horvátország síkvidéki része északi irányba a Dráva völgye felé fokozatosan lejt. Ezeken a területeken jelentős kavics, homok és folyami márgarétegek rakodtak le. A Bilogora dombvidéke északnyugat–délkelet irányba aszimmetrikusan húzódik és 1–10 m vastagságú lösz, északkeleti lejtőit pedig eolikus eredetű homok borítja. A Papuk hegységet, amely a térség legmagasabb pontjait képviselő vonulat, többszintű agyagos és grafitos palából álló rétegek fedik, de megtalálhatók a filitek, homokkövek és mészkőképződmények is.

A domborzatban a szigethegyek a legrégebb geológiai képződmények (Bilogora, Papuk, Psunj, Požeška gora és a Dilj). A kambrium előtti és paleozoós képződmények nyomai a Psunj-hegységben követhetők nyomon. A harmadkorban bekövetkező hegységképződéseket a Pannon-szárazföld süllyedése és a Pannon-tenger keletkezése követte, melynek eltűnése után a régió északi részén, a Pannon-peremvidéken, Szlavóniában neogén kori üledékek: palák, agyagok és homokkő képződmények maradtak meg.

A terület ilyen geológiai felépítése többféle ásványkincs kiaknázására és értékesítésére nyújt lehetőséget. Több kőtörőben történik pl. az amfibolit bányászata, amelyet kiváló fizikai-mechanikai sajátosságai miatt műszaki célokra használnak. A Bród-Szávamente megyében ezek a lelőhelyek Giletinci, Perčin, Starča és Fukinac térségében találhatók. A Pannon-medence és a körülötte húzódó hegyvidék átmeneti övezete antimonércben, lignitben és kőszénben, valamint kőolajtartalékokban bővelkedik.

A Dilj-hegységet körülvevő miocén és pliocén rétegekben mészkő, palák homok és agyagfélések találhatók, amelyek kiaknázása időszakos. Korábban széntartalékok és tortonkori mészkő felszíni fejtése folyt. A Száva medréből kavics és homok nyerhető, valamint agyagfélések, amit az épületanyag-gyártás (téglaégetés) hasznosít.

A térség domborzati sajátosságaiként említhetők még a szigetként elterülő löszhátságok (Nyugat-szerémségi-, Erdőd-dályai-, Gyakovói- és Baranyai-löszhátság), valamint a domborzati formák sorát záró Dráva menti homokvidék.

A vizsgált terület Szlovéniához tartozó részén a földtani felépítésben 400 millió évvel ezelőtt keletkező kristálypalák – filitoid palásközetek – találhatók a Szotinai-hegy (418 m) lejtőin.

A Goričko (Vasi-hegyhát) északnyugati meredek részét harmadkori üledékes kőzetek fedik, amelyek a vidék északnyugati területeinek legmeredekebb lejtői. Ezt a fázist hosszú szárazföldi időszak követte, majd az oligocén végén (kb. 23 millió évvel ezelőtt) a szárazföld lesüllyedt és a Pannon-tenger öntötte el kb. 18 millió évig maradt meg, s szárazföld csak a terület északnyugati részén emelkedett ki.

A pliocénben az elsődleges tengeri üledékek (homok, agyagok, amelyekből a homokkő keletkezett) lassan édesvízi üledékké alakultak. A Pannon-tenger szintjének emelkedésével kelet felé terjedt.

A felső pleisztocénben – 1,6 millió évvel ezelőtt – Kloch (Ausztria) közelében vulkáni működés indult meg, melynek bazalttufa és tufit nyomai a folyami üledékek rétegeiben a Felső-Lendva várhegyén is megtalálhatók (Grad na Goričkem). A múltban ezeket a kőzeteket építőanyagként használták.

2. Éghajlat

A régiónak mérsékeltén meleg és nedves éghajlata van, meleg nyarakkal. A januári középhőmérséklet $-2-0\text{ }^{\circ}\text{C}$, a júliusi pedig $18-22\text{ }^{\circ}\text{C}$ között alakul. Kelet-Szlavóniában a júliusi középhőmérséklet meghaladja a $22\text{ }^{\circ}\text{C}$ -t, ami a maritim hatások csökkenésének következménye. A $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ -os izoterma Rijeka közeliében a hegyekben húzódik, ami a kontinentális és tengeri éghajlat közötti hirtelen átmenetet jelentheti.

Az maximális évi hőmérsékleti különbségek legmagasabbak a kontinentális sík területeken és a szigethegyeken. A belső területeken szabályszerűen a hőmérséklet nyugatról kelet felé növekszik.

A kelet-szlavóniai Eszék-Čepin meteorológia állomás a legmagasabb hőmérsékletnövekedést a nyári hónapok során jegyzi. A nyári hónapok $1,1\text{ }^{\circ}\text{C}$ -kal melegebbek (Zágráb-Maksimir $1,13\text{ }^{\circ}\text{C}$), mint a korábbi megfigyelési időszakban (1975–1995). A felmelegedés legnagyobb augusztusban ($+1,35\text{ }^{\circ}\text{C}$, Zágráb-Maksimir $2\text{ }^{\circ}\text{C}$), de a május és február is melegebbek. A januári átlaghőmérséklet $-0,4\text{ }^{\circ}\text{C}$ -kal, de szeptemberben is átlagosan $-0,85\text{ }^{\circ}\text{C}$ -kal hidegebb. A legmelegebb hónap a július ($22,1\text{ }^{\circ}\text{C}$) a Zágráb-Maksimir meteorológiai állomáson pedig az augusztus ($21,9\text{ }^{\circ}\text{C}$), a leghidegebb pedig a január ($+0,1\text{ }^{\circ}\text{C}$ /Zágráb-Maksimir $0,9\text{ }^{\circ}\text{C}$). Az 1995–2004 időszakban az 1996-os év volt a leghidegebb ($-0,5\text{ }^{\circ}\text{C}$), a legmelegebbet pedig 2000-ben mérték ($+2,1\text{ }^{\circ}\text{C}$).

Az évi csapadékmennyiség ezen a területen nyugatról kelet felé csökken. A Szávától északra eső területek évi csapadékmennyisége $700-1000\text{ mm}$ (Károlyváros 1116 mm , míg Baranya és a Vukovár-Újlak területek 700 mm -től kevesebb csapadékot kapnak (Vukovár 646 mm).

A csapadékmennyiség évi eloszlása arányos: tavaszi és őszi maximumokkal. A nyár kezdetén és a tavasszal a csapadék gyakran széllel és viharral jelentkezik, az őszi maximumok viszont a ciklonok átvonulásához kötődnek. A tél folyamán a domborzattól és a tengerszint feletti magasságtól függően a hótakaró különböző vastagságú, általában $10-40$ napig marad meg, de vannak időszakok, amikor ez a periódus 70 napig is eltart. Keleten (Eszék) a vizsgált időszakban jelentősen megnőtt az évi csapadékmennyiség, főleg az őszi esőzéseknek köszönhetően. Az őszi csapadékmennyiség 51% -os növekedést mutat a korábbi időszakhoz képest, sőt szeptemberben 87% -os növekedés volt tapasztalható (Zágrábban 47%), de késő ősszel is számottevő a csapadékmennyiség növekedése. Nyugaton (Zágrábban) az átlagos őszi csapadéknövekedés csupán 21% . Késő téli és kora tavaszi időszakokban viszont a csapadékmennyiség csökkenése a jellemző, különösen márciusban: -25% (Zágrábban -20%), ezért a legszárazabb hónap az év során a március (33 mm), s a legcsapadékosabb júniust a szeptember (101 mm) váltotta fel.

A legszárazabb év a vizsgált időszakban is a 2000. év volt, amikor 50%-kal kevesebb csapadék hullott, a legcsapadékosabb pedig 1996, amikor 40%-kal több csapadék hullott az átlagos mennyiségnél.

A Muravidék és Drávamente átlagos hőmérséklete 9–10,2°C között alakul. Míg a nyári meleg területi eloszlásában nem tapasztalható nagy különbség (a legmelegebb hónap a július 20,5–20,7 °C), januárban Maribor és Muraszombat között lényeges különbség tapasztalható (-2,3 – -0,4 °C). A csapadékmennyiség tekintetében is a Drávamente a nedvesebb (1050 mm), a Muravidék átlagos évi csapadékmennyisége 800–900 mm. A nyarak melegek, az ősze kellemes és száraz és kedvez a térség hagyományos szőlészetiének.

3. Vízirajz

3.1. A régió felszín alatti vizei

Horvátország felszín alatti vízkészletét, annak időbeli és térbeli eloszlását a terület geológiai szerkezete, az éghajlat és a terület vízrajza határozza meg (Mayer 2004, Mayer – Bačani 2003). Geológiai és hidrogeológiai szempontból az ország két sajátos területre osztható: Észak- és Kelet-Horvátországra, ahol a területet főleg üledékes kőzetek képezik, különböző granulometriai összetétellel és különböző konszolidációs fokkal, illetve Nyugat- és Dél-Horvátországra, ahol a terület geológiai szerkezetét főleg mészkőképződmények alkotják, amelyeknek mállási és karsztosodási folyamatai különbözők (17. ábra).

A felszín alatti vízkészletek pontos mennyiségét nehéz megállapítani, mivel nem állnak rendelkezésre megfelelő adatbázisok és megfigyelő kutak a vízmennyiség pontos feltérképezésére. Az 16. táblázat a felszín alatti vizek becsült minimális és maximális mennyiségét szemlélteti.

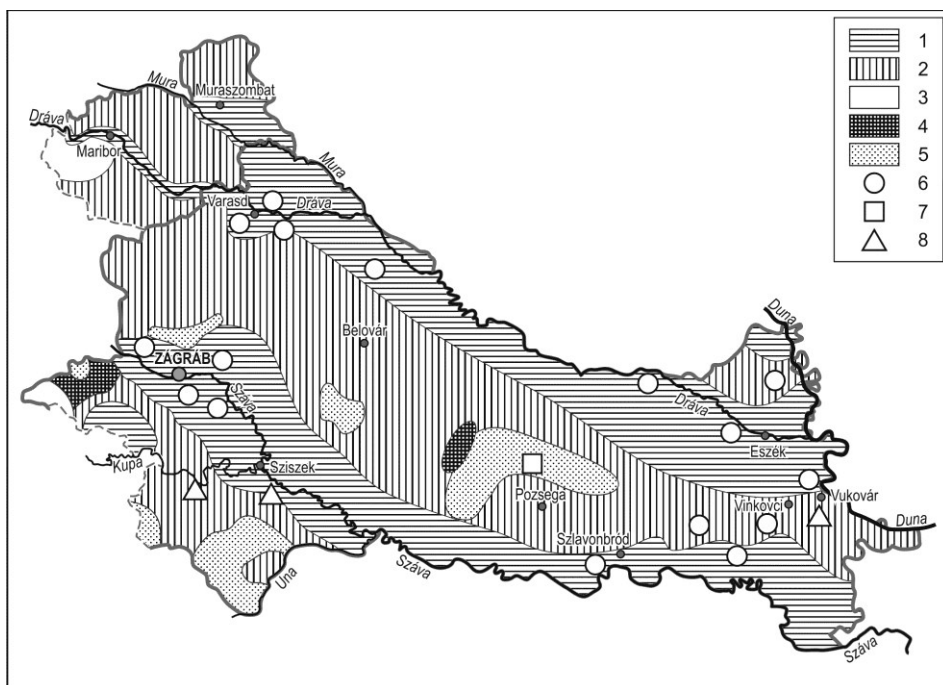
Horvátország talajvízháztartását, talajvízszintjének változását megközelítően ezer mérőhelyen követik. A Dráva vízgyűjtőjén és a Száva völgyében is a megfigyelőpontok (kutak) vannak a vízellátás állandó megfigyelésére, valamint a vízenergia-hasznosítás tervezésére.

3.1.1. Termálvízforrások

Horvátország geotermális vízkészletei, amelyek a vizsgált területen teljes mértékben jelen vannak (18. ábra), magas geotermikus grádienssel rendelkeznek, 2000-ben a hasznosítható (installált) kapacitás 36,7 MWh-ot tett ki, a potenciális készlet pedig 839 MWh-ra volt becsülhető.

A szlovéniai térség vízrajzának keretében említhetők meg azon hévizek, amelyek ma, a már fejlett gyógyturizmus alapját képezik: Radenci (30–33 °C), Maráctapolca (72 °C), Ptuj (52 °C), Lendva (62 °C) és Banovci (34–38 °C) (17. táblázat).

17. ábra

Dél-Pannónia hidrogeológiai térszerkezete

Jelmagyarázat: 1 – Alluviális hordalékok, kavics és homokféslek, magas vízáteresztő képességgel; 2 – Elagyagosodott homokos, kavicsos üledékek, közepes-től alacsony produktivitású víztartó rétegek; 3 – Mész- és dolomit, masszív és réteges, elkarstosodott vízáteresztő rétegek; 4 – Dolomitok és mészkövek közepes-től gyenge vízáteresztő képességig; 5 – Kompakt kőzetek és agyagos üledékek, gyakorlatilag a vizet át nem eresztő területek; 6 – Magas vízhozamú fúrt kutak; 7 – Magas vízhozamú források; 8 – Felszíni vízvételi helyek.

Forrás: Mayer 2004.

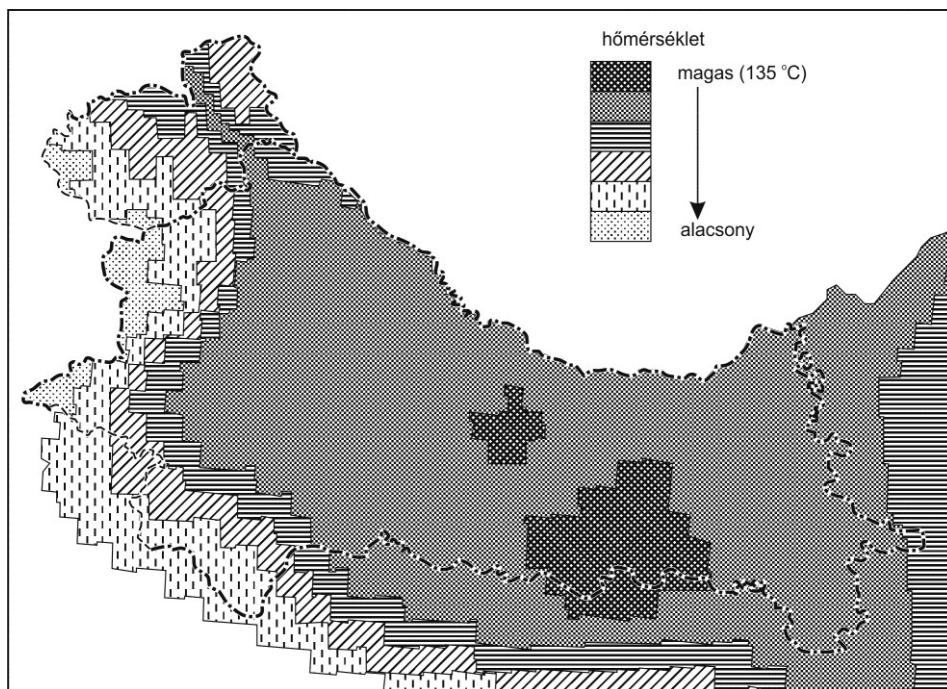
16. táblázat

Horvátország becsült megújuló felszín alatti vízmennyisége

Megnevezés	Becsült minimum		Becsült maximum	
	m ³ /sec	10 ⁶ m ³ /év	m ³ /sec	10 ⁶ m ³ /év
<i>A Száva vízgyűjtő területe összesen</i>	53,97	1702,0	339	10,699
Alluviális felszín alatti vizek	36,21	1141,9	221	6969
Karsztos felszín alatti vizek	15,27	481,6	144	3590
Artézi és hasonló felszín alatti vizek	2,49	78,5	4	140
<i>A Duna és a Dráva vízgyűjtő területe összesen</i>	15,81	498,6	18	556
Artézi és hasonló felszín alatti vizek	14,79	466,4	17	536
Alluviális felszín alatti vizek	1,02	32,2	1	20

Forrás: Pejdo – Šiljković 2007.

18. ábra

Dél-Pannónia geotermikus adottságainak térképe

Forrás: Renewable Energy Potential Maps for the Western Balkan Countries.

17. táblázat

Hévíz- és ásványvízforrások

Ásványvíz/hévíz	Előfordulási hely	Sajátosságok
Savanyú ásványvizek	Lipičke Toplice	magas H_2CO_3 -tartalom
Sótartalmú ásványvizek	Sziszek	10–20 g ásványianyag-tartalom, melynek nagy része NaCl, a sótartalom mellett jód- és brómtartalom jellemző
Kénes ásványvizek	Varaždinska Toplice	1–93 mg/l kénhidrogéngáz-tartalom
Indifferens ásványvizek	Krapinske Toplice, Bizovačke Toplice	
Alkáli-muriatikus források	Radenska Slatina (SLO)	12,4–13,8 °C

Forrás: Vidanović, 1975.

3.2. Felszíni vizek

A térség felszíni vizeit a Fekete-tenger vízgyűjtő területéhez tartozó folyóhálózat képezi. A Duna (Horvátország területén 188 km) a térség keleti határát képezi Szerbia felé. Horvátország területére a folyó Almásnál érkezik Magyarországról és innen déli irányban határfolyóként éri el a Dráva torkolatát. Lassú folyása miatt 10–15 km-es szélességben meándereket alkot, holtágakat hagyva maga után. Az Erdőd-dályi löszhátságot megkerülve, s a Fruška Gora-i sasbércbe ütközve keleti irányba fordul el, majd Újlaknál elhagyja Horvátország területét. A Duna vízhozama ezen a szakaszán 2100–3600 m³/sec között alakul.

A Szlovénia területéről érkező Dráva (Horvátország területén 505 km) vízgyűjtő területe (Ausztria, Szlovénia, Magyarország és Horvátország területén) 41,238 km², ebből 7,098 km² jut Horvátország területére. Topográfiaailag a vízgyűjtő terület nagy része 200 m magasság alatti síkság, s határa a Száva vízgyűjtő területe felé a magasabb felszíneken található északnyugat–délkelet irányban. Pannon-Horvátország területén a Dráva Magyarország felé 176 kilométeren határfolyó (Donji Miholjacig) és Almásnál 78 m tengerszint feletti magasságon ömlik a Dunába. A Drávnak havas (alpesi) vízjárása van, ami nyári maximummal és téli minimummal jellemezhető. A Horvátország területére beérkező szelvényen a folyó vízhozama 306 m³/sec, a Duna-torkolatnál pedig 550–650 m³/sec között alakul. Mivel a folyót nem szabályozták, helyenként alámosza a folyópartot, változtatja medrét s így helyenként változtatja a határvonalat is. A Dráva Eszéktől lassú folyású, de nincs síkvidéki jellege, és a torkolatig hajózható.

A Száva a térség déli határfolyója (Horvátország területén 562 km), Brežice-nél érkezik a Pannon-síkságra és keleti irányba folyva Belgrádnál torkollik a Dunába. Zágrábtól Belgrádig a folyónak csupán 44 m (70 mm/km) lejtése van, szabályozatlan ezért nagy meándereket írva, változtatja medrét, holtágakat, mocsarakat hagyva maga után. A folyó Sziszecktől 593 km-en (a torkolatig számítva) hajózható, teher és személyszállításra egyaránt alkalmas. A hajózhatóságra alkalmas folyószélesség 282 m, mélysége viszont változó: 10–15 m közötti, de a sekélyebb részekben alig éri el az egy métert s az ilyen alacsony vízállások nehezítik a hajózást. A bal parti mellékfolyói, amelyek Pannon-Horvátország vízhálózatának részét képezik, kisebb vízhozamúak, rövidebbek (Čazma, Pakra, Lonja, Ilova, Orljava, Bosut), mint a jobb parti mellékfolyói, amelyek a Dinári-hegységrendszer területéről érkeznek a Pannon-síkságra és torkollanak a Szávába (Krka, Kupa, Una, Vrbas, Bosna, Drina). A folyónak havas-esős vízjárása van, melynek maximumát a tavaszi esőzések és a hóolvadás határozzák meg. Ilyenkor a vízállás annyira megnő, hogy a Száva vízhozama Belgrádnál a Duna torkolatánál 5000 m³/sec vizet ad le. Az átlagos vízhozam ezen a szelvényen átlagosan 1700–1800 m³/sec körül alakul.

A Bosut folyó 3097 km² vízgyűjtője (ebből 2572 km² Horvátország területén). Lipovac településnél veszi fel a Spacsva folyót, majd átszeli a horvát-szerb határt. A folyó lassú folyású számos meanderrel, ezért erős ellenszél esetén úgy tűnik, mintha visszafelé folyna. A halban gazdag folyó kisebb hajók számára 40 km-en hajózható.

A Mura a szlovén, a horvát és a magyar határvidék folyója. Az 1898 m tengerszint feletti magasan eredő folyó (493 km) Stájerországon keresztül éri el a szlovén határt, majd kelet–délkeletnek fordul és Légrádnál ömlik a Drávába. Teljes hossza 454 km. A Mura alsó folyásán határfolyó. Az utolsó 130 km-ből, mintegy 100 km hosszan képez államhatárt: 35 km-en a szlovén–osztrák határt, 20 km-en a horvát–szlovén, és kb. 45 km-en a magyar–horvát határt. A folyó vízjárását az Alpok tavaszi és nyári hóolvadása határozza meg. Átlagos vízhozama 190 m³/sec. A folyóról két nagyobb tájegység kapta a nevét: Muravidék a mai Szlovéniában és Muraköz a mai Horvátországban, a Dráva és a Mura között. A magas tavaszi vízhozamot kihasználható 31 vízerőmű épült rajta, ebből 30 Ausztriában, egy pedig Szlovéniában található. Mellékfolyói a Lendva, Kebele és a Kerka.

A Kerka a Muravidéken a Goričkoi-dombságban ered, a felső határszelvény-nél a szlovén területen lévő vízgyűjtő területe 110 km². Viszonylag gyors folyású és heves vízjárású, árvizei nemcsak tavasz végén és nyár elején, hanem ősszel is jellemzőek.

4. Vegetáció és talajborítottság

A régió természetes növényzete a holarktikus flórabirodalom közép-európai flóraterületének pannóniai és nyugat balkáni flóratartományához (*Fekete – Varga* 2006) tartozik. Ezen belül Szlavónia és a Közép-horvát területek az alföldi, a szlavóniai, illetve a kroáciai, a szlovéniai Goričko területe pedig a nyugat-balkáni flóratartomány Keleti-Alpok flóravidékeéhez tartozik (*Gyöngyössy* 2003).

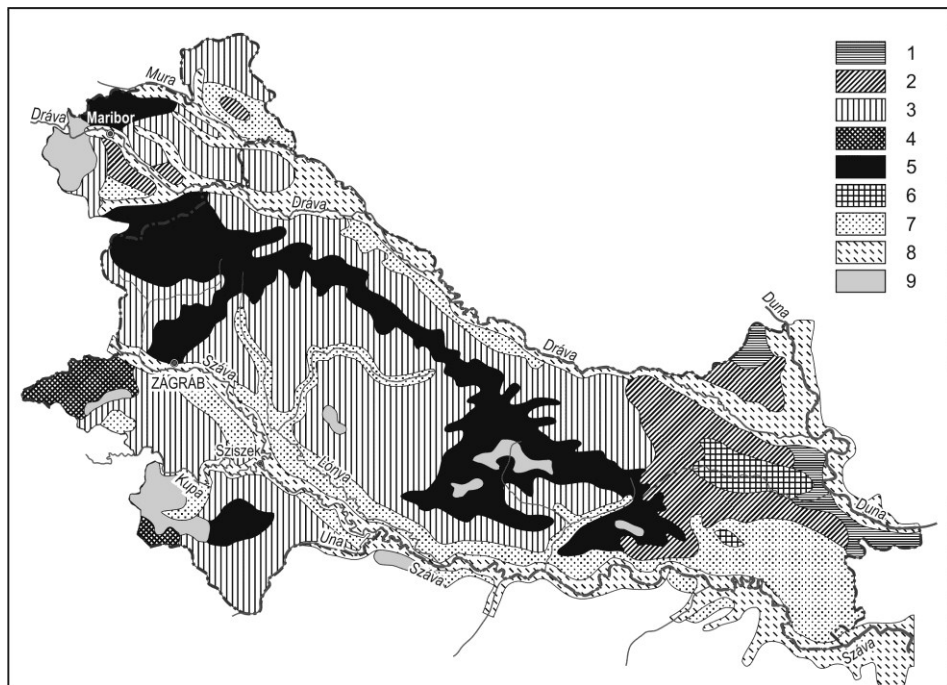
A régió természetes növényzete sajátos és alkalmazkodik a nyári forrósághoz és a szűkös csapadékmennyiséghez, valamint a hideg téli körülményekhez. A vegetáció változatosságát a medence perem- és központi részén tapasztalható domborzati, éghajlati és talajtani különbségek is lényegesen befolyásolják (*19. ábra*).

A Pannon-síksághoz tartozó sík területek sztyeppe növényzete a nedvességtartalomtól függően különbözik a magasabb löszfennsíkokon, a ma már művelt homokvidékeken és a nedves alluviális lapályokon. A homokvidéket száraz fűfélékkel, de főleg egyéves gyepekkel, fedélrozsokkal (*Bromus tectorum*) kötötték meg, majd az akácot (*Robinia pseudoacacia*), a borókafenyőt (*Juniperus communis*), a galagonyát (*Crataegus oxyacantha*) használták. A löszfennsíkok természetes sztyeppe növényzete csupán e területek 15%-át teszi ki. A jellegzetes fűfélék gyógynövényként sznosíthatók. Az alluviális lapályok növényzetét higrofil fajok képviselik (*Rodić* 1981).

A Száva és Dráva mente és a szigethegyek több csapadékot kapnak, mint a Pannon-medence keleti része ezért a csapadékosabb Pannon-Horvátország területén a sztyeppe vegetációt a szlavóniai tölgyesek váltják fel.

A síkvidéki erdőterületek Károlyvárostól északra, elsősorban a Száva–Dráva közén 80–150 m tengerszint feletti magasságú területeken találhatók. Az erdőtársulások változatosságát elsősorban a talajvíz és a felszíni vizek különböző vízjárásai határozzák meg, amelyek a talajféleségek kialakulásában is fontos szerepet játszottak. Így a hidromorf, glejes és a magaslatok pseudoglejes talajain a síkvidéki Horvátország területén a kocsányos tölgy (*Quercus robur*), a kőris (*Fraxinus angustifolia*), a mézgás éger (*Alnus glutinosa*), a gyertyán (*Carpinus betulus*), a fehér és fekete nyár (*Populus alba* és *Populus nigra*) és a különböző fűzfélék (*Salix* spp.) képezik az erdőállományok és társulások fafajtaíit. Szlavóniában a legelterjedtebb erdőtársulások az elárasztott keményfás ligeterdők (*Genista elatae-Quercetum roboris*), melyek a Száva és Dráva árterületein találhatók. E társulások közel 200 ezer hektár területű erdőkomplexumokat képeznek: a spacsvai, Kupa menti, csesmani, lipovljani erdők, a žuticai erdő, a repaši erdő, a našicei, Donji Miholjac-i és a slatinai erdők. A többtízezer hektáros tölgyesek Európában egyedülállóak.

19. ábra

Dél-Pannónia talajtérképe

Jelmagyarázat: 1 – Feketeföld (csernozjom); 2 – Parapodzolos (pseudoglejes) barna erdőtalaj, barna erdőtalaj; 3 – Parapodzol, parapodzolos talajok; 4 – Parapodzolos barna erdőtalajok mészkő-alapkőzeten; 5 – Parapodzol és márgán képződött fejletlen talajok; 6 – Réti feketeföld; 7 – Mocsaras talajok; 8 – Recens öntéstalajok; 9 – Savanyú barna talajok, szilikátos-alapkőzeten kialakult parapodzol (pseudoglei).

Forrás: Škorić et al. 1985. alapján a szerző szerkesztése.

A fekete éger (*Carici elongatae*-*Alnetum glutinosae*) a Dráva mentén Crnija-rak, Kupinje, Limbuš és Preložnički berek helyeken található reliktum, a jégkorszak maradványa, míg a *Frangulo-Alnetum glutinosae* társulások a Száva mentére jellemzőek.

A kőris erdők (*Leucoio-Fraxinetum* *Pruno-Fraxinetum*) mellett a magasabb felszíneken, a magasabb szintű talajvizek területén található a gyertyános-tölgyesek (*Carpino betuli-Quercetum roboris*), míg az eredeti réti fehér nyír társulások (*Galio-Salicetum albae*) a Duna mentén és a Dráva alsó folyásán.

A Dráva mentén a fekete éger erdők jellemzők, ahol a lápokon a nyúlánk sással képeznek társulásokat (*Carici elongatae*-*Alnetum glutinosae*), míg a Száva mentén a lapályok égererdeiben a kutyabenge (*Rhamnus frangula*) képezi

a nyirkos erdők cserjéseit. Mindkét társulásnak kifejezetten magas primer produkciója van.

A dombvidék (150–500 m) erdői a kedvező éghajlat és ökológiai körülmények miatt sűrűek, és fajösszetételük változatos, de az antropogén hatások következtében antropogén növényzetté alakultak át (legelők, ligetek, szántók, gyümölcsösök). Ehhez az övezethez tartoznak a Pannon-dombvidék a Medvednica, az Ivanščica, a Kalnik és a szlavóniai hegyek.

A legjelentősebb fafajták a kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*), amely számos erdőtársulásban van jelen. A többi fafajta közül a legismertebbek a közönséges gyertyán (*Carpinus betulus*), a nemes gesztenye (*Castanea sativa*), a nyír (*Betula pendula*), a csertölgy (*Quercus cerris*), a kocsányos tölgy (*Quercus pubescens*), a mezei juhar (*Acer campestre*), a cseresznyefajták (*Prunus avium*) és a bükk (*Fagus sylvatica*). Ezek az erdőségek különböző talajokon alakultak ki: a savanyú talajokat kedvelő erdőtársulások savanyú talajokon, illetve szilikáletalapú kőzeteken (kocsánytalan tölgy, nemes gesztenye, nyír), a termofil erdőtársulások a déli száraz lejtőkön és a dolomitos mészköves kőzeteken létrejött laza száraz talajokon jellemzőek (csertölgy, kocsányos tölgy, fekete kőris, gyertyán).

A Muravidék folyóvölgyeiben és a patakok mentén hordaléktalajok (Mura, Kerka, Bokrácsi-patak) találhatók. Ezeken a talajfelszíneken mezőgazdasági termelés folyik, de a gyertyánosok szigetei is megtalálhatók. A dombságokon homokos, illetve pszeudoglejes barna erdőtalajok a jellemzőek. Goričko dombos tájain, főként a homokos, Bokrács felső részén az agyagos-kavicsos talajok a dominánsak, amelyeken bükkösök és tölgyesek húzódnak, de északabbra fenyvesek is találhatók. A dombvidék taljai alacsony termőképességűek, tápanyagban szegények, humusztartalmuk alacsony, általában 1,6–2%, kémhatásuk savanyú, 4,0–5,0 pH-értékkel (*Gyuricza* 2012).

5. Természetvédelmi területek

A régió horvátországi területén a természetvédelmi törvénynek⁶ megfelelően a természetvédelmi területek szigorúan védett rezervátum, nemzeti park, kiemelt jelentőségű rezervátum, természetvédelmi park, regionális park, természetvédelmi emlék, tájvédelmi terület, parkerdő, parképítészeti műemlék kategóriákba sorolhatók.

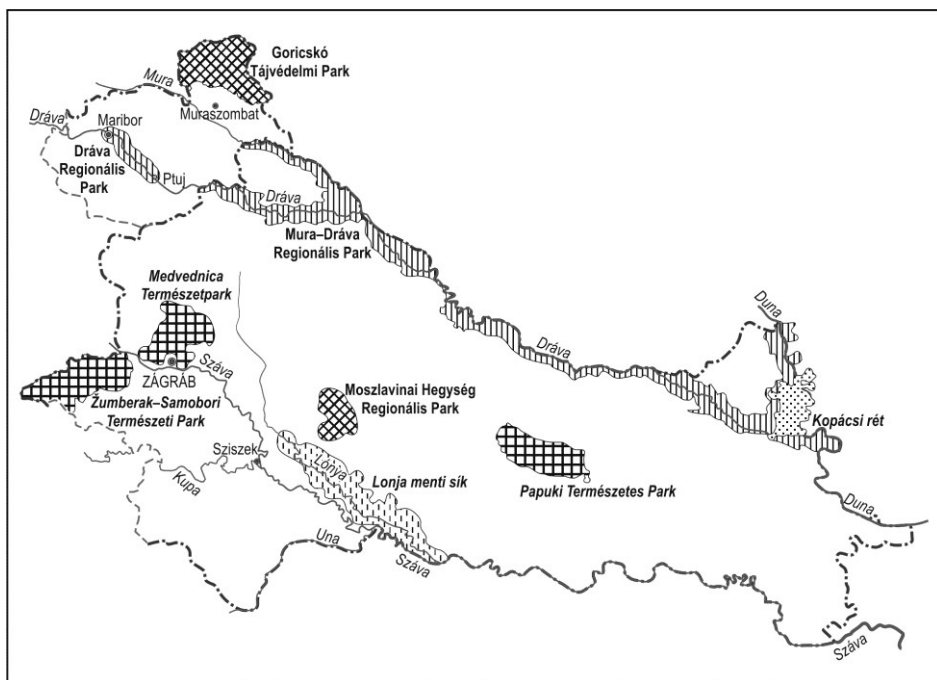
A területi védettségi kategóriákon kívül, védett fajokat és védett ásványokat, illetve fossziliákat tartanak nyilván. A védett területeket nemzetközi, regionális és helyi jelentőség alapján kategorizálják.

⁶ Zakonu o zaštiti prirode – NN70/05.

Dél-Pannónia területén e kategóriák közül (szigorú védettségű terület, nemzeti park, kiemelt jelentőségű rezervátum kivételével) valamennyi eltérő nagyságú. Jelentőségüket illetően a „természet parkjai”⁷ (Nature park) emelhetők ki (20. ábra).

20. ábra

Dél-Pannónia védett területei

Forrás: Državni zavod za zaštitu prirode.

5.1. A természetvédelmi park (természetközeli park)

A Kopácsi-rétet az egyik legjobban megőrződött folyó menti mocsaras síkként tartják nyilván Horvátországban, mely természeti szépségei mellett magas fokú biodiverzitással bír. A park déli részét különálló zoológiai rezervátummá nyilvánították. Ornitológiai értéke is kimagasló: a 282 madárfajból 141 faj fészkel

⁷ A szó szerinti fordítás nem fedti teljességében a védett terület fogalmát. Véleményünk szerint természetközeli parkokról van szó. Az angol fordítás (park of Nature) nem azonos viszont a Magyarországon területfejlesztési kategóriaként használatos natúrpark fogalommal.

itt. A Kopácsi-rét 1986 óta IBA- (Important Bird Area), 1993 óta pedig Ramsari terület.

A Lonja menti sík a Duna vízgyűjtőjének legnagyobb védett árterülete, amely ökológiai értékekben rendkívül gazdag. Az ártéri tölgyesek és legelők gyönyörű harmóniája érzékelhető, melyek a meánderekkel és elárasztott rétekkel együtt képezik valamennyi gázló- vagy költöző madár telephelyét. Eddig 250 madárfajt tartanak nyilván, amelyek közül 170 faj itt fészekrakó. Ezért a védett terület egyes részei, mint pl. a Krapje Dol és a Rakita ornitológiai rezervátumként is védettséget élveznek, s a park egész területét IBA- és Ramsari területként tartják nyilván.

A Papuki Természetvédelmi Park védettségét biológiai, földtani, tájvédelmi és kultúrtörténeti értékei határozzák meg, amelyek a teljes Papuk és Krndija hegyek nyugati lejtőin találhatók.

A Žumberak-Samobori Természetvédelmi Park dombságait őshonos erdők jellemzik, melyeket a bükkösökön és a bükkös-tölgyes erdőtársulásokon kívül a patakokkal átszelt domboldalakon található hagyományos mezőgazdasági tájak és szőlőskertek ékesítenek.

5.2. Regionális természetvédelmi parkok

Regionális (természetvédelmi) park kategóriába a nagyterjedésű természeti – részben művelt – tájak tartoznak, melyek ökológiai szempontból nemzetközi jelentőségűek. A vizsgált területen ilyen kategóriába tartozik a Mura–Dráva Regionális Park és a Moslavina Hegység Regionális Park.

Szlovénia természetvédelmi kategóriái közül (nemzeti park, regionális park, barlang park, tájvédelmi park) a Kárpát-medencéhez tartozó területén a Goricskó Tájvédelmi Park a Muravidék északi részén található. Területén (462 km²) közepesen nedves, nedves és félszáraz, tápanyagban gazdag rétek találhatók, melyek takarmánytermelés szempontjából fontosak. A száraz réteket a „szegfű birodalmának” nevezik, mivel a park területén három különböző szegfűfaj is honos. Hatalmas területen található meg az agárkosbor (*Orchis morio*) is, amely az orchideafélék közé tartozik, és a nem művelt őshonos száraz rétek szimbóluma.

A Dráva menti régióban a Dráva Regionális Park jött létre, amely értékes biotópok (növénytani és állattani ritkaságok) élőhelye.

6. Dél-Pannónia környezeti állapota

6.1. A környezetállapot értékelése

Horvátország uniós csatlakozási folyamatában jelentős fejlesztések történtek a tengerpart menti vizek és a felszíni vizek szennyeződésének elkerülése érdekében.

Levegőszennyezés Pannon-Horvátország viszonylatában csak a zsúfolt közlekedési csomópontokon jellemző, de az autópálya-hálózat kiépítésének eredményeként Horvátország jelentős mértékben csökkentette a tengerpart idegenforgalmától származó potenciális szennyeződéseket. Bár a kontinentális Horvátország területén – Zágrábtól keletre – a múltban lényegesen szerényebb fejlesztéseket tudtak megvalósítani, környezetvédelem terén ma már itt is korszerű hulladékkezelési technológiák, biogáz feldolgozók üzemelnek.

A települések levegőminőségét ma főleg a közlekedés intenzitásából eredő terhelések, helyenként az egyedi fűtésből származó lokális jellegű szennyezés-emissziók körülményei, valamint az ipari emissziók, esetenként pedig a mezőgazdasági szennyezések határozzák meg.

Számos mutató elemzése alapján leszögezhető, hogy 1990–2004 között lényegesen csökkent a szennyezőanyag-kibocsátás (SO_2 esetében 65%-os, NO_x esetében 20%-os, CO tekintetében 38%-os, ólom tekintetében 27-szeres csökkenést jegyeztek, a policiklikus aromatikusan szénhidrogének esetében pedig 35%-os csökkenés volt tapasztalható). Jelenleg a nagyvárosok, idegenforgalmi központok közlekedése és a hőerőművek térsége jelent komoly szennyezőanyag-kibocsátást.

A nagyobb központok közlekedését illetően a potenciális szennyezés Zágrábban és teljes agglomerációjában, Kaproncán, Bródban, valamint Eszéken jelent komolyabb veszélyt, míg a többi városban a szennyezés ezen formája határérték alatti.

A levegőtisztaság-ellenőrzés helyi és állami szinten történik. Az országban 27 helyi levegőtisztasági mérőhálózat működik, 108 mérőhellyel 32 településen. Ezek a mérőhálózatok azonban nem mindig felelnek meg a törvényes előírásoknak, ugyanis ezek a megfigyelőhálózatok nem fednek le egy teljes régiót, néha csak egy város vagy ipari övezet területét, illetve olyan területeket, ahol fennáll a határon áttérjedő szennyezés veszélye. A PHARE 2006 projekt keretében létrejött a levegőminőségi monitoringrendszer 12 mérőpontból álló országos hálózata.

Szlovénia Pannon-vidéki körzeteiben is csak a nagyvárosokra (Maribor, Muraszombat) és az autópálya-csomópontokra, valamint az ipari területekre jellemző a környezet terhelése, bár a terhelési paraméterek határérték alattiak.

Az ipar a legnagyobb mértékben nehézfémeket, szerves anyagokat, formaldehidet, acetaldehidet, fenolt, metanolt és ecetsavat bocsát ki és aránytalanul magas a metángáz-kibocsátás. Lendván a Celjei Környezetvédelmi és Területrendezési Intézet által végzett elemzés szerint a levegőszennyezés leginkább a lakások fűtéséből ered (kazánházak és egyedi kályhák), általuk jut a levegőbe a legtöbb nitrogén- és kén-dioxid, illetve szén-dioxid, de jelentősen növelik a levegő szálló por tartalmát is (Népújság, 57. évf. 38. sz.). A hulladékkezelés szlovéniai megoldásai az EU-s elvárásoknak megfelelnek.

Mindkét ország parlamentje ratifikálta a kiotói egyezményt, a horvát kormány pedig, az EK üvegházhatású gázok megfigyelésére vonatkozó 280/2004/EC határozatát hangolta össze a nemzeti szabályozással.

A talajszennyezés és -károsodás főleg az intenzív ipari termelés területeire, a hulladéklerakók környékére, bányaterületekre vagy különböző veszélyesnek minősített tevékenység kapcsán felmerülő terhelésekre vonatkoztatható. A nehézfémek, a bifenil-poliklorid és kőolaj-finomításból származó terhelések helyi jellegűek. A savas esők általi talajsavanyodás kifejezett trendje jelenleg csökkenő tendenciát mutat, ami Európa makroregionális szintű szennyezés-csökkenésének tudható be (18. táblázat).

Az ország energiaellátási rendszerének alapját főleg a kőolaj és a földgáz képezi. Az ország villamosenergia-ellátásának 34,7%-át vízi erőművek által biztosítják. Emellett megújuló energiaforrásokban (napenergia, szélenergia, biomassza és geotermális energia) bővelkedik, amelyeket nem hasznosítanak kellő mértékben. 2002-ben ezen energiaforrásoknak a nyolc nagy vízi erőművön kívül csupán a 0,6%-át hasznosították villamos energia előállítására.

Az alternatív energiaforrásokból (1140 GWh) Horvátország energiaigényeinek 5%-át tudná fedezni (nem számolva a nagy vízi erőművek kapacitásaival). A kontinentális Horvátország területén (Dél-Pannónia) 22 ezer tonna bioüzemanyag előállításával számoltak a 2007–2008-as időszakban.

Szlovénia megújuló energiaforrásainak tervezett részarányát 2020-ban az ország energiafogyasztásának szerkezetében 40% körülire prognosztizálják. A szélerőművek kapacitása 2008-ban Szlovéniában 24,4 kWh volt. Ez a tervezett energiafogyasztás szerkezetében csupán 1,3%-ot jelent 2020-ban. Az ország megújuló energiaforrásainak (6,1 TWh) nagy részét vízenergiából (5,1 TWh) és biomasszából fogja nyerni 0,7 (TWh).

A vízenergia hasznosítását legnagyobb mértékben éppen a Drávamenti régió valósítja meg. A Muravidéki régióban a biomasszából (123 ezer m³) nyerhető energiát 308 GWh-ra becsülik.

A napenergia hasznosítása a Muravidéken összesen 1004 m²-en folyt, geotermális energia tekintetében pedig évi 207 TJ-t hasznosítanak (Szlovénia 616 TJ). A biogáz energetikai célú felhasználása három biogázüzemben történik a Muravidéken. Valamennyi üzem állattartó telepek trágyaanyagának fermentálá-

sából nyert gázt használ fel villanyáram előállításra. Kapacitásuk 1–1,7 MW. Az évi termelt villanyáram mennyisége 8-10, a kinyert hőenergia pedig 10–11 GWh.

18. táblázat

Régiónkénti talajdegradációs folyamatok Horvátországban

Megnevezés		Kelet-Szlavónia	Észak- és Északnyugat- Horvátország
Könnyen visszaállítható	Csökkenő humuszmennyiség	++	++
	Savasodás	?	++
	Stagnáló vízmennyiség	++	++
	Talajszerkezet veszélyeztetése (tömörödés)	++	+
Nehezen visszaállítható	Nehézfém által terhelt	?	+
	Növényvédő szerekkel terhelt	++	+
	PAH	?	?
	Radionucleidek	?	?
	Szennyvizekkel terhelt	++	++
	Légszennyezés által terhelt	?	?
Irreverzibilis (Visszaállíthatatlan)	Vízerózió	+	++
	Külszíni bányászat	+	+
	Barrenmaterial	+	+
	Ash	–	+
	Hulladék	–	+
	Autóbontó	–	–
	Sportpályák	–	+
Lefedett (burkolt) talajok	Épület, település	++	++
	Erőművek	++	++
	Utak, autópályák	+	+
	Víztározók	+	+
	Repülőterek	?	?
	Vezetékek	+	+

Magyarázat: ++ mérsékelt, erős; + helyi, marginális; – nincs jelen vagy hanyagolható; ? nincs adat.

Forrás: Bašić, 2005.

6.2. Vízellátás, vízminőség

A felszíni és felszín alatti vízbázisok védelme az egész Dél-Pannónia régióban kiemelt fontosságú. Az ivóvízbázis legjelentősebb tartalékai a Dráva völgyében találhatók, mivel a homok-kavics üledékrétegek jelentős víztartó réteget képeznek, melyek kiváló hidraulikus sajátosságokkal és feltöltődési lehetőségekkel bírnak. Tekintettel a vonzó mezőgazdasági és telephelyi adottságaira a vízbázisok védelmére külön figyelmet kell szentelni, mivel a régió kiterjedtségét illetően nehéz megszervezni annak hatékony védelmét. A Dráva menti térség Horvátország területrendezési stratégiájában másodrangú vízbázisként szerepel, ezért a térség szempontjából kiemelt fontosságú, azok minőségi és mennyiségi megőrzése stratégiai feladat. (Verőce-Drávamente megye területének nagy része ezen a jó minőségű vízbázison fekszik, s területének 51%-a vezetékes vízzel ellátott.)

6.2.1. A felszíni vizek minősége

A régió területére érkezésekor a Dráva II–III. kategóriába tartozik, s egészen Eszékiig megtartja ezt a minőségi állapotát, majd a torkolat előtt egyes paramétercsoportokban a IV. kategóriát éri el. A felső folyáson Kapronca térségében a nitrit, nitrát, vas és ammónium koncentráció jelent határérték feletti terhelést, ami a kommunális szennyvizek beeresztésének a következménye. Ezt az állapotot bizonyítják az Eszéktől keletre vett vízminták is.

A lakosság vízellátáshoz szükséges vízmennyiséget az ország területén felszín alatti víztartalékokból (90%), forrásvizekből biztosítják (Adriai-vízgyűjtő). A vízellátás tekintetében a régió horvátországi területén a vezetékes ivóvízellátásban nagy eltérések tapasztalhatók. Belovár-Bilogora megyében a vízvezeték kiépítettsége csupán 31%-os, míg a Kelet-szlavóniai terület átlaga is csak 55%, a Zágráb megye 96%-os csatlakoztatottságával szemben. A városok vezetékes ivóvízellátása is viszonylag megfelelő bár a külterületek ellátottsága alacsonyabb.

A becslések szerint a népesség 40%-a csatlakozott közcsontra-hálózatra, melynek összes hossza csak 6000 km, s a csatlakozások száma is csupán 333 530 volt 2002-ben (19. táblázat).

A szlovén Muravidéken a csatornán elvezetett szennyvizek 89%-a került a szennyvíztisztítóba 2008-ban, ami az országos átlag feletti érték (73,3%). A Dráva menti körzetben ez az érték 71% volt.

A régió felszíni vizeinek vízminősége kifogásolható, hiszen a Drávába torkolló néhány, Magyarország területéről érkező kisvízfolyás és a városok többé-kevésbé megfelelően kezelt települési szennyvizeit befogadó vízfolyások

(Pécsi-víz, Kapos, Sió–Nádor-csatorna, Koppány, Rinya) összesített vízminősége szennyezettnek (IV.) vagy erősen szennyezettnek (V.) minősül. A kisvízfolyások (pl. Dráva, Karasica, Kapos, Fekete-víz), a határ menti régióban hasonló minősítésűek.

19. táblázat

A közüzemi vízellátás és szennyvízhálózat összehasonlítása a környező országokban, 2002, %

Ország	Háztartások közüzemi vízellátása	Városi szennyvízhálózat
Magyarország	93,0	62,0
Ausztria	89,6	86,0
Szlovákia	84,0	55,0
Horvátország	76,0	40,0
Szlovénia	91,0	63,0

Forrás: Eurostat Hírek 37/2006.

A Duna vízminősége a régió peremterületén II–III. kategóriába tartozik, 2006-ban végzett vizsgálatok értelmében a folyó teljes horvátországi szakaszán a bakteriológiai minősítés IV. kategóriába, az oxigénháztartás, szervesanyag-tartalom pedig a III. kategóriába tartozott. A Kopácsi-rét vízminősége II–III. kategóriájú (Kopácsevnál az oxigénháztartás IV. kategória), a Karasica pedig IV–V. kategóriába volt sorolható (STUPVOD).

A Száva vízminősége Horvátország területén 2006-ban a bakteriológiai minősítés alapján a IV., az oxigénháztartás és szervesanyag-tartalma alapján pedig III. kategóriába volt sorolható (STUPVOD).

6.3. Hulladékkezelés

A hulladékkezelés Horvátország és Szlovénia környezeti stratégiájában kiemelt fontosságú feladat, hiszen a kommunális és ipari hulladék keletkezése a kelet-európai államok adataihoz hasonló. A keletkező kommunális hulladék (2005) mennyisége évi 145 millió tonna körül alakult (átlagosan 0,90 kg/fő/nap, vagy 327 kg/fő/év), melynek szerkezetében a biológiailag lebontható anyagok közel 75%-kal részesednek (20. táblázat).

A szelektív hulladékgyűjtés és hulladékhasznosítás mértéke nagyon eltérő a horvátországi és a két vizsgált szlovén közigazgatási egység területén. A 2005. évi országos adatok alapján a szelektív hulladékgyűjtés 39 030 speciális konténer segítségével valósult meg, a vegyes kommunális hulladék gyűjtésére pedig

158 191 konténert osztottak szét, amelyeket többnyire a kialakított zöld szigetekre helyeztek el közel 3 millió euró felhasználásával, amit az Energiahatékonysági és Környezetvédelmi Alap támogatott.

20. táblázat

A keletkező hulladékmennyiség és a hulladékgyűjtésbe kapcsolt lakosság aránya, 2005 (gyűjtött adatok alapján)

Megye	Népesség, fő	Kommunális hulladék, t	Hulladékgyűjtésbe csatlakozott népesség aránya, %
Belovár-Bilogora	133 084	36 740	85
Eszék-Baranya	330 506	126 456	90
Kapronca-Körös	124 467	26 249	75
Krapina-Zagorje	142 432	30 640	90
Muraköz	118 426	24 533	80
Bród-Szávamente	176 765	54 418	85
Pozsega-Szlavónia	85 831	27 658	85
Sziszek-Moslavina	185 387	62 332	85
Varasd	184 789	40 206	80
Vukovár-Szerém	204 768	42 245	80
Verőce-Drávamente	93 389	26 391	85
Zágráb (város)	779 145	311 749	100
Zágráb (megye)	309 696	81 181	90
Horvátország összes	4 437 460	1 449 381	
Drávamenti körzet (SZLO)	322 900	123 917	90–96,9
Muravidéki körzet (SZLO)	119 537	49 301	90–96,9

Forrás: Horvátország hulladékgazdálkodási terve, 2008. Slovenske regije v stevilkah, Statistički urad Republike Slovenije, Ljubljana 2010.

A kommunális hulladék legnagyobb részének a hulladéklerakók a befogadói. 2004-ben 281 ellenőrzött lerakó közül (melyek befogadó kapacitása 69 millió m³) csak 25-nek volt meg a szükséges engedélye a hulladéklerakásra.

Az uniós államokkal történő összehasonlításban Horvátország az újonnan csatlakozott államok sorában csupán a közcsatorna-hálózatra csatlakozott lakások alacsony arányában marad el (21. táblázat).

Az új hulladékkezelési központok kialakításával és technológiák alkalmazásával (hulladékszelektálás, -komposztálás és újrahasznosítás) lehetővé válik a túlnyomórészt kommunális jellegű hulladék biológiailag lebontható komponenseinek kiválasztása és hasznosítása, ami a lerakókra kerülő hulladék csökkenését eredményezné. Ez a csökkenés 2015-ig előreláthatólag elérhetné az 50%-ot.

21. táblázat

*Horvátország és Szlovénia helye a környezetvédelmi mutatók tekintetében
az EU-s tagállamokkal összehasonlítva*

Megnevezés	Kommunális hulladék, 2005, kg/fő	Depóniára le- rakott kommu- nális hulladék, 2004, kg/fő	Vízvezetékre csatlakoztatott lakások száma, 2002, %	Közsatomna- hálózatra csatlakoztatott népesség, 2002, %	Megújuló energia- források aránya az összes energia- fogyasztásból, 2005, %	Mérlegelt üvegház- hatású gáz kibocsátás, millió tonna CO ₂ -ra számítva
EU15	526	238				4979,57
EU25	567	234				4227,39
Szlovénia	423	313	90,6	63	24,2	20,06
Szlovákia	289	222		55	16,5	51,02
Magyarország	459	294	93,0	62	4,6	83,06
Bulgária	463	396	98,8	68	11,8	67,10
Románia	382	305	54,2	43	35,8	154,63
Horvátország	327	311	76,0	40	36,1	28,95

Forrás: Eurostat, 2005.

Szlovéniában a lakosság 95,4%-ától szállítják el rendszeresen a hulladékot. A két vizsgált régióban ez az arány 90–96% közötti. Az egy főre jutó gyűjtött és deponált évi hulladékmennyiség a Muravidéken 405, illetve 305 kg a Dráva-menti régióban pedig 385, illetve 173 kg.

7. Horvátország és Szlovénia környezetvédelmi politikája és intézményrendszere, s érvényesülésük Dél-Pannóniában⁸

7.1. Horvátország környezetpolitikája

Horvátország környezetpolitikája az alkotmányban szavatolt egészséges környezethez való jogra épül. A természeti értékek megőrzése Horvátország alkotmányos rendszerének egyik legfőbb értéke, s a környezetvédelmi deklaráció (1992) leszögezi, hogy a törvényhozás rendszere feleljen meg a nemzetközi szerződések és mércék elvárásainak. Ebből adódóan Horvátországnak – az uniós előcsatlakozási folyamatban – kiemelt szerepet kellett szánnia a környezetvédelemnek is, amit az EU-s környezetpolitika megvalósításával és az ennek megfelelő intézményrendszer kialakításával érhetett csak el. E folyamat során a környezetvédelmi intézményrendszer jelentős változásokon ment át. A még központosított intézményrendszer későbbi decentralizációja egyre világosabb cél, a tervezési dokumentumok egy modern EU-s környezetpolitika megvalósításának alapját képezik. A Horvát Köztársaság környezetpolitikájának alapelvei:

- A fenntartható fejlődés alapelve;
- Az elővigyázatosság (a környezeti elemek takarékos felhasználása);
- A természeti javak és a biológiai és tájdiverzitás megőrzésének alapelve;
- A korrekció alkalmazásának alapelve (a környezetterhelő intézkedések kevésbé terhelő tényezőkre történő cseréje);
- A kártétel helyszínen történő szanálásának alapelve (a kártétel előidézője köteles az okozott kárt a kártevés helyszínén kiküszöbölni);
- A környezeti kockázat legkisebb mértékre történő csökkentésének elve;
- Az együttműködés alapelve;
- A szennyező fizet alapelve;
- A környezeti információkhoz történő hozzáférés alapelve a nyilvánosság közreműködése végett;

⁸ A kötet írása közben Horvátországban és Szlovéniában is a kormányváltások során a környezetvédelmi tárca átalakult, új minisztériumok körébe. A környezetvédelmi tevékenység lényege azonban nem változott.

- A meggyőzés elve (meggyőzni a lakosságot a környezeti károk csökkentése érdekében);
- Az igazságszolgáltatáshoz való jog alapelve.

Az alapelvek alapján fogalmazódnak meg a környezeti elemek fenntartásával kapcsolatos hosszú távú célok, hogy Horvátország területén megvédjék és fenntartsák a környezeti elemek (levegő, víz, talaj stb.) minőségét,⁹ fenntartsák a biodiverzitást és megőrizték a természeti erőforrásokat, különösen a kiemelten védett természeti értékek területeit, azok integritását (tengerpart és szigetek és az ország hegyvidéki területeit). A fenntartható fejlődést és a környezet védelmének politikáját az alábbi dokumentumok alapozzák meg.

- Környezetvédelmi törvény, 2005;
- Természetvédelmi törvény, 2005;
- A fenntartható fejlődés stratégiája a Horvát Köztársaságban;
- A Horvát Köztársaság Környezetvédelmi Terve (NEAP);
- A környezetvédelmi program;
- Jelentés a környezet állapotáról;
- A bio- és tájdiverzitás-védelem akciótervének végleges terve;
- Hulladékgazdálkodási törvény, 2008;
- Vízügyi törvény, 2005;
- Levegővédelmi törvény, 2008;
- A vízgazdálkodás finanszírozását szabályozó törvény, 2005;
- Vegyi anyagokról szóló törvény, 2003;
- Zajvédelmi törvény, 2003;
- Az energiahatékonyság és környezetvédelmi alapról szóló törvény, 2003.

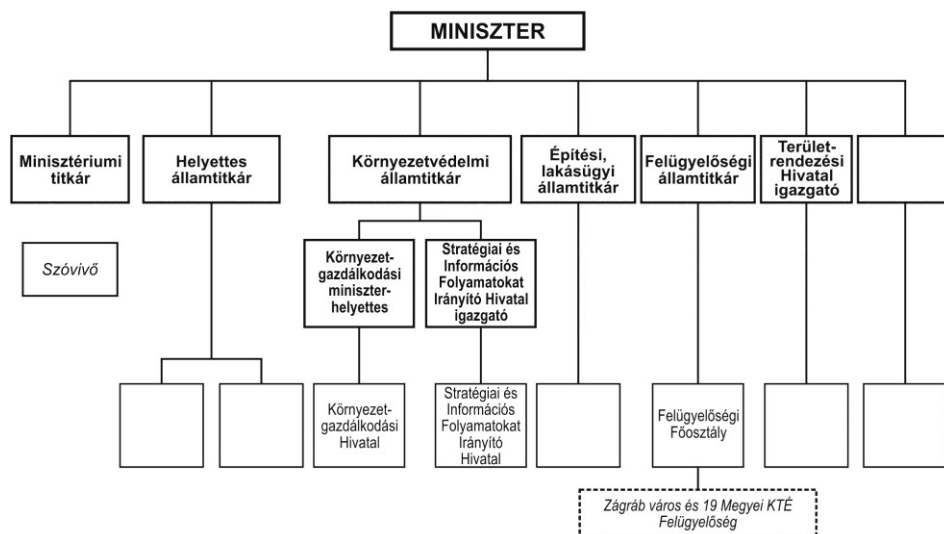
Az ország környezetvédelmi intézményrendszerének kulcsfontosságú intézményei a következők:

- Horvát Szábor és Horvátország Kormánya;
- Környezetvédelmi Területrendezési és Építésügyi Minisztérium (szerkezeti felépítése a *21. ábrán*);
- Regionális fejlesztésügyi, erdészeti és vízgazdálkodási minisztérium;
- Kulturális minisztérium.

⁹ A környezeti elemek javítását célzó stratégiai dokumentumok: a levegőminőség-védelem a Horvát Köztársaságban 2008–2011 (2008); a kiotói jegyzőkönyv megvalósítása nemzeti stratégiájának vázlata (2007); hulladékgazdálkodási stratégia, 2005; hulladékgazdálkodás terve 2007–2015 (2007); a vízügyi stratégia, 2007; a bio- és tájdiverzitás nemzeti stratégiája és akcióprogramja, 1999.

21. ábra

*Környezetvédelmi, Területfejlesztési és Építésügyi Minisztérium (KTÉM)
szervezeti vázlata**

*A szervezeti vázlaton csak a környezetvédelemmel kapcsolatos elemeket jelöltük.

Forrás: Környezetvédelmi, Területfejlesztési és Építésügyi Minisztérium (KTÉM), 2008.

Az államirányítás egyéb szervei:

- Tengerügyi, közlekedési és infrastrukturális minisztérium;
- Egészségügyi és szociális minisztérium;
- Gazdasági munkaügyi és vállalkozások minisztériuma;
- Országos kármentesítő hivatal;
- Környezetvédelmi és energiahatékonysági alap;
- Környezetvédelmi ügynökség;
- «Horvátország vizei»;
- Helyi és regionális önkormányzatok;
- Civil szervezetek.

A nemzeti környezetvédelmi stratégia alapelvei hangsúlyozzák, hogy a környezet védelme épüljön be más tevékenységi területek politikájába, s az mindeki felelősségén és együttműködésén alapuljon, valamint, hogy az a tudatos, mindennapi környezet iránti érzékenységből fakadóan valósuljon meg. A stratégia alapdokumentumai:

- A fejlődés keretstratégiája 2006–2013;

- Nemzeti környezetvédelmi stratégia;
- Nemzeti környezeti akcióterv;
- A HK területrendezési stratégiája (1997);
- HK közlekedési fejlődésének stratégiája (1999).

A „nemzeti környezetvédelmi stratégia”, melyet a Horvát Szábor 2002-ben fogadott el, a fenntartható fejlődés elveire épül. Elemzéseikhez tartozik: a környezet állapota, a nemzetközi kötelezettségek, a fő célkitűzések és prioritások rendszere, valamint olyan helyzetekbe, irányzatokba, aktivitásokba történő bekapcsolódás szükségessége, melyek fontosak a prioritást élvező munkaterületek bármelyikében (NN 46/02). A stratégiában kiemelt részletes akciótervek készültek, valamennyi környezeti és környezetgazdálkodási témakörre vonatkozóan. Az akciótervek tartalmazzák a célokat, az ezek megvalósítását biztosító intézkedéseket, az intézkedések fajtáit, az erre a feladatkörre szakosított területek listáját, a határidőhöz kötött terveket és a lehetséges pénzforrásokat is. Az ágazati stratégiák és tervek közül az alábbiak készültek el:

- Az energetikai fejlesztés stratégiája, 2002;
- A mezőgazdaság és halászat stratégiája, 2002;
- A horvát turizmus fejlesztési stratégiája, 2003.

Összegezve elmondható, hogy Horvátország környezetpolitikáját átgondolt intézményrendszer valósítja meg. A szükséges intézményeket kialakították, valamint elfogadták azt a kerettörvényt is, ami ezt a politikát szabályozza. Ki kell azonban emelni azt, hogy a környezet-, természet- és vízminőség-védelem több minisztérium és intézmény között forgácsolódik szét, valamint, hogy a helyi és regionális szint kapacitásai egyelőre még nem kielégítőek és ezáltal megkérdőjelezhető hatékonyságuk.

A horvát parlament a környezetvédelmi törvény (NN 82/94) alapján biztosítja a fenntartható fejlődést és a környezet védelmét a környezeti terhelések kedvezőtlen hatásától.

A Horvát Köztársaság Kormányáról szóló törvény 30. paragrafusának 4. bekezdése alapján a Horvát Kormány (a továbbiakban Kormány) határozatot hoz a Környezetvédelmi Tanács megválasztásáról (NN 57/04), amelynek a feladata, hogy véleményt alkosson az ország környezeti állapotáról, javaslatokat dolgozzon ki a környezetvédelem és a gazdasági fejlődés összehangolására, értékelje és véleményezze a környezetvédelemmel kapcsolatos dokumentumokat, amelyeket a kormány és a horvát parlament hoz meg, annak érdekében, hogy ez az összehangoltság a nemzetközi környezetvédelmi jog, szakmai tudományos ismeretek és alapelvek tiszteletben tartását figyelembe véve valósuljon meg.

A Horvát Köztársaságban a környezetvédelem három minisztérium hatáskörébe tartozik. A környezeti elemek védelme, a hulladék és a zaj problémák a

Környezetvédelmi, Területfejlesztési és Építésügyi Minisztérium (a továbbiakban: Környezetvédelmi Minisztérium) hatáskörébe, a természetvédelem a Kulturális Örökség Minisztériuma, a vízminőség-védelem pedig a Regionális Fejlesztés, Vízgazdálkodási és Erdészeti Minisztérium keretébe tartozik.

A Környezetvédelmi Minisztérium keretén belül három hivatal (államtitkársági szint) foglalkozik közvetlen környezetvédelmi problémákkal:

- A környezetvédelmi hivatal,
- A környezetvédelmi, területfejlesztési és építésügyi főfelügyelet környezetvédelmi felügyelet osztálya,
- A környezet védelmének stratégiai és integrációs folyamatokat irányító hivatala.

A környezetvédelmi hivatal a minisztériumon belül a környezetvédelem keretébe tartozó (levegőtisztaság-védelem, hulladékgazdálkodás, zajvédelem stb.) külön titkárságok hatáskörébe tartoznak.

Külön titkárság kezeli a hatósági jogköröket, de a hatósági jogkört központi összevont minisztériumi felügyelőség koordinálja. A Kárpát-medencét érintő horvát területeket illetően ez a tevékenység megyékbe telepített felügyelőségein keresztül valósul meg.

A környezetvédelmi hivatal a levegőtisztaság-védelem, a hulladékgazdálkodás, az éghajlatvédelem, ózonréteg-védelem, a tengerpart és a tengervíz vízminőség-védelmét látja el (szárazföldről származó szennyezések tekintetében), valamint a talajvédelem területén lát el szakmai és irányító tevékenységet. A környezetvédelmi hivatal főosztályai:

- a hulladékgazdálkodási főosztály,
- a levegőtisztaság-védelmi főosztály,
- a környezeti hatások felmérését és a környezet károsodásának megelőzését irányító főosztály,
- a tengerpart és a tengervízvédelmének főosztálya,
- a talajvédelmi főosztály.

A környezetvédelmi (területfejlesztési és építésügyi) főfelügyelet ellenőrzi a környezetvédelmi, területfejlesztési és építésügyi előírások végrehajtását, összehangolja azokat a megyékben és a nemzetközi együttműködésekben előírt kritériumokkal. A környezetvédelmi főfelügyelet hivatalát három osztály alkotja:

- a hatósági felügyelet osztálya,
- a területi egységek (megyék) környezetvédelmi felügyeletei tevékenységének fejlesztését koordináló osztály,
- a nemzetközi együttműködés osztálya.

A környezetvédelmi főfelügyelet hatáskörébe tartozó megyei felügyeletek végzik e közigazgatási területek levegőtisztaság-védelmi, hulladékgazdálkodási, tengervíz- és tengerpart védelmi rendeleteinek, továbbá a környezet védelmével kapcsolatos nemzetközi egyezmények és a felügyeleti eljárások betartásának ellenőrzését.

A környezet védelmének stratégiai és integrációs folyamatokat irányító hivatala kidolgozza a környezetvédelmi stratégiai dokumentumokat és felügyeli azok végrehajtását. A hivatal szorgalmazza a környezetvédelem terén történő együttműködést a szomszédos országokkal, valamint megszervezte az EU-s csatlakozás környezetvédelmi feltételeinek biztosítását. A hivatal a gazdasági szereplőkkel közösen végzi az integráció környezetvédelmet érintő azon gazdasági szempontú feladatainak megvalósítását, amelyek a minisztérium hatáskörébe tartoznak. A hivatal az alábbi főosztályokból áll:

- a környezetvédelem stratégiai főosztálya,
- a környezetvédelmi és fenntartható fejlődéssel kapcsolatos stratégiai dokumentumok osztálya,
- a nyilvánosság tájékoztatási osztálya,
- a nemzetközi együttműködés főosztálya,
- az EU-integrációs főosztály.

7.1.1. Környezetvédelmi Ügynökség

A Környezetvédelmi Ügynökség (a továbbiakban – KÜ) már ismert szervezete az európai jogi és intézményes keretekben működő környezetvédelemnek.

- Minden EU-tagállam alapít környezetvédelmi ügynökségeket,
- Az EU-országok ügynökségei, a szabályok szerint erős, független intézmények,
- A környezetvédelmi ügynökség élénk együttműködést fejt ki az Európai Környezetvédelmi Ügynökségekkel és az egyes országok ügynökségeivel,
- A Környezetvédelmi Ügynökség az Európai Információs és Megfigyelő Hálózat része. (ETONET = European Environment Information and Observation Network),
- A Környezetvédelmi Ügynökség az Európai Unió más intézményeivel és testületeivel kapcsolatot tart.

7.1.2. A Kulturális Örökség Minisztériumának Természetvédelmi Hivatala

A hivatal hatáskörébe a védett természeti értékek, a védett területeket irányító kht.-k, a biodiverzitás és a tájdiverzitás megőrzésének szabályozása a természetvédelmi felügyelet megszervezése, irányítása és az ökológiai hálózatok fenntartása, üzemeltetése tartozik. Ezeket a hatásköröket a biodiverzitási főosztály, a védett területek főosztálya, a természeti erőforrások fenntartható használatának főosztálya és a természetvédelem stratégiai tervezési és európai integrációs főosztálya gyakorolják.

A hatályos törvény¹⁰ értelmében (NN 70/05) a természetvédelem fogalmkörébe a védett területek, a védett fajok és a védett ásványok, nyersanyagok és fossziliák tartoznak.

A védelem alatt álló területeknek (természetvédelmi területek) 9 kategóriája van, melyeket közhasznú társaságok irányítanak. Ezek a szigorúan védett rezervátumok (2), a nemzeti parkok (8), különálló (különleges) rezervátumok (78), természeti parkok (11), regionális parkok, természeti emlékek (maradványok) (103), fontos kép-látványosságok (70), parkerdők (38), park-kertészeti emlékek (135). Ezen kívül egy védett terület áll preventív védelem alatt. A védett területek közül néhány nemzetközi védelem alatt áll (UNESCO, RAMSAR). A védett területek összterülete 5124,80 km², ami Horvátország területének 9,5%-a.

A nemzeti parkokat és a természeti parkokat a parlament nyilvánítja védetté. A szigorúan védett és különleges védettségű területeket a minisztérium javaslata alapján a kormány rendelettel nyilvánítja védetté.

A regionális parkokat jelentős tájértékeket és parkerdőket, amelyek a megyék területén helyezkednek el a megyei képviselő-testület (Zágráb város esetében a Zágráb város képviselő-testülete) nyilvánítja védetté a minisztérium és az Állami Mezőgazdasági és Erdészeti Hivatal szakvéleménye alapján. Az emlékparkokat és a kertépítészeti értékeket, amelyek a megyék vagy Zágráb város területén találhatók a megyei képviselő-testület nyilvánítja védetté a minisztérium javaslatára.

A veszélyeztetett vad- és fajállományt azok veszélyeztetettségének felmérése, valamint a nemzetközi megállapodásoknak megfelelő kötelezettségvállalás alapján az Állami Természetvédelmi Intézet javaslatára minisztériumi szabállyal hirdetik védetté. A veszélyeztetett tájjellegű és őshonos háziállat fajokat az intézet véleménye alapján a miniszter állapítja meg. Az ásványokat, fossziliákat és természetes nyersanyagokat az intézet javaslatára a miniszter nyilvánítja védetté.

¹⁰ Természetvédelmi törvény.

7.1.3. A természetvédelmi felügyelet

A természetvédelmi felügyelet a természetvédelmi törvénnyel (NN. 70/05) összhangban gyakorolja jogkörét. A minisztérium természetvédelmi felügyelete, tekintettel a szlavóniai védett területek alacsony számára és területére, csupán Đakovón (főfelügyelő) és Varasdon (főfelügyelő) van jelen.

A természetvédelmi területek irányítását közhasznú társaságok (természetvédelmi parkokat és nemzeti parkokat irányító kht.) végzik. A nemzeti parkokat és természeti parkokat irányító kht.-kat a Horvát Köztársaság Kormánya rendelettel nevezi ki. A többi védett területet, illetve védett természeti értéket irányító kht. megalapítása a megyei önkormányzatok, illetve Zágráb város közgyűlése hatáskörébe tartozik. A kht.-t az igazgatótanács irányítja, meghozza a kht. működési alapszabályát, évi tervét és az irányítás tervezetét.

Valamennyi közvállalat alaptevékenysége a védett területek fenntartása, védelme és fejlesztése annak érdekében, hogy megőrizték azok természetes (öshonos) állapotát, a természeti elemek közti kapcsolat komplexitását és a természetes folyamatok fenntartását, valamint a természeti erőforrások fenntartható hasznosítását.

A védett területek az országhatáron túli szomszédos állam védett területeivel is összekapcsolhatók úgy, hogy a védett területek gazdálkodási irányítási tervét együttműködés alapján a szomszédos államok erre jogosult szervei közösen állapítják meg.

A Regionális Fejlesztés, Vízgazdálkodási és Erdészeti Minisztérium Vízgazdálkodási Hivatalának funkciói:

A 2008-ban alakult minisztérium Vízgazdálkodási, valamint Vízpolitika és Nemzetközi Projektet Irányító Hivatala a Mezőgazdasági Vízgazdálkodási és Erdészeti Minisztériumból kerültek át az újonnan alakult minisztérium belső szervezeti felépítésébe az újonnan alakult minisztérium szervezeti felépítését szabályozó rendelet alapján (NN 34/08). A hivatalok általános feladatai a következők:

- a vizekkel és vízgazdálkodással kapcsolatos igazgatási és egyéb tevékenységek;
- a vízgazdálkodás fejlődésének állandó felügyelete, követése és a fejlődés egyeztetése a vízgazdálkodási rendszerrel;
- a vízfolyások és egyéb víztestek szabályozása és a jég, illetve folyóvizek általi károk elleni védekezés megszervezése;
- erózió és záporpatakok elleni védelem;
- hidromelioráció, belvízvédelem és öntözés;
- a vízhasznosítás és vízfelhasználás irányítása;

- vízminőség-védelem és a tengervíz szárazföldről származó szennyezésektől való védelme;
- a települések, a gazdaság számára történő víztartalékok biztosítása és védelme;
- vízenergia-hasznosítás;
- vízellátási és szennyvízelvezetési rendszerek tervezése és annak összehangolása;
- a vízminőség-védelmi felügyelet munkájának ellenőrzése.

A Minisztérium Vízügyi Hivatala (Állami Vízügyi Hivatal) hatáskörébe a vízügyi irányítási szektor és a jogi, elemző-normatív, pénzügyi-tervezői, általános adminisztratív és információs ügyek sektora tartozik.

A vízügyi felügyelet főosztálya és szervezeti rendszerébe tartozó vízügyi felügyelet ellenőrzi, hogyan hajtják végre a vízügyi törvény rendeleteit, s az egyéb rendeleteket, valamint a vízgazdálkodás előírásait a nemzetközi kötelezettségekkel kapcsolatban, beleszámítva a nemzetközi és állami felségvizeket és a part menti vízhálózatot is. Ezen felül előkészíti és végrehajtja az állami árvízvédelmi rendeletben foglalt feladatokat és az állami vízügyi létesítmények védelmét, érvényt szerez a Vízvédelmi Állami Terv rendeleteinek a „Horvátország Vizei” vízjogi engedélyei alapján, valamint gondoskodik olyan koncessziók jogairól és kötelezettségeiről, amelyeket a Horvát Szábor, a Horvát Kormány és az Állami Vízigazgatóság hagyott jóvá.

A vízügyi felügyelet területi szerveződésébe (állami vízügyi felügyelet) 12 főfelügyelő hajtja végre a felügyeleti tevékenységet, akiknek a vízügyi felügyelet regionális központjaiban Zágrábban (Rijekában, Splitben),¹¹ Eszéken, Varasdón és Bródban van a székhelyük. Az állami vízügyi felügyelet felügyelői közel 1700 helyen végeznek felügyeletet (3900 km hosszú folyószakaszon, illetve vízügyi építményen) a Horvát Köztársaság területén.

7.1.4. A helyi önkormányzatok környezetvédelmi intézményrendszere

A nagyvárosok, városok és községek a saját hatáskörükben rendezik, szervezik, finanszírozzák és fejlesztik a környezetvédelem feladatait, melyeket ez a törvény és a külön előírások azok hatáskörébe utalnak és amelyek helyi vonatkozásban jelentősek a környezetvédelem és annak fejlesztése számára a nagyvárosban, városban vagy községben.

A megyei önkormányzat környezetvédelmi hivatala a környezetvédelmi törvény és a helyi önkormányzatokról szóló törvény alapján szerveződik. Élén a megyei elöljáró áll, akit a megyei tanács a megye statútumával összhangban

¹¹ Nem a vizsgált terület felügyeleti központjai.

nevez ki. A hivatal a környezetvédelmi tevékenységen kívül más tevékenységet is magában foglalhat, mint például a kommunális gazdálkodást, területrendezést, a megyéken belül kialakított környezetvédelmi osztályokat, a környezetvédelmi tevékenységgel összefüggő más osztályokat, illetve tevékenységeket is egyesíthetnek.

A megyei környezetvédelmi és kommunális tevékenységek hivatalának munkakörét Vasd megyében működő környezetvédelmi hivatal alapján mutatjuk be:

- a hivatal a környezetvédelem és a kommunális gazdálkodási irányítási és szakmai teendőit látja el;
- a környezetvédelemmel és a kommunális tevékenységekkel kapcsolatos aktuális tevékenységeket lát el: jelentések, programok, tervek és egyéb dokumentumok elkészítését, amelyek az energiahatékonyságot, a fenntarthatóságot szabályozzák az ezeket meghatározó előírások szerint;
- figyelemmel kíséri a környezet állapotát, elemzi az egyes környezeti beavatkozások környezetre gyakorolt hatását, a környezetvédelmi tervek és programok hatékonyságát;
- nyilvántartást vezet a környezet szennyezéséről, biztosítja az adatvédelmet a Horvát Köztársaság környezetvédelme számára és lehetővé teszi azt is, hogy ezek az adatok nyilvánosak legyenek;
- hulladékgazdálkodási terveket készít, előterjeszti a hulladéktároló épületek létesítéséhez szükséges eszközök megteremtésének módját, s irányítja a hulladékhasznosítást;
- egyeztet a környezetvédelem és tűzoltóság beavatkozási terveinek elkészítését és azok megvalósítását;
- részt vesz a kommunális infrastruktúra tervezésében, ügyirat-összeállításában és nyilvántartás vezetésében a megyei illetőségű kommunális gazdálkodás számára;
- döntést hoz a polgárok és jogi személyek jogairól és kötelezettségeiről hivatali eljárások a környezetvédelem és hulladékgazdálkodás terén;
- másodfokon, a törvénnyel összhangban, döntést hoz a városok és községek környezetvédelmi és hulladékgazdálkodási területén hivatali eljárásokkal szembeni panaszairól;
- megyei és helyi önkormányzati szinten környezetvédelemről és hulladékgazdálkodással kapcsolatos véleményezéssel, előterjesztésekkel és elemzésekkel szolgál;
- valamint szakmai és oktatási tevékenységet fejt ki, a hatáskörének megfelelően együttműködik az állami testületekkel, a helyi önkormányzat egyseégeivel és más testületekkel és intézményekkel, civil szervezetekkel és nyilvánossággal.

7.1.5. A környezetvédelem finanszírozása

A környezetvédelem finanszírozásához az állami költségvetés, a helyi közösségek és a regionális önkormányzatok járulnak hozzá, ezen kívül a Környezetvédelmi Alap, az energetikai teljesítmények és egyéb források a KT rendeletei szerint.

A környezetvédelem finanszírozásához eszközöket lehet biztosítani a koncessziókból, nyilvános és privát partnerségekből és egyéb pénzforrásokból, melyeket külön előírások szabályoznak.

A környezetvédelmi programok finanszírozhatók még adományokból, hitelekkel, nemzetközi segélyekből, külföldi befektetésekből, EU-s programokból, az Egyesült Nemzetek adományaiból és egyéb nemzetközi szervezetek támogatásából. A Környezetvédelmi Alap rendelkezései szerint, az alap azért jött létre, hogy környezetvédelmi projekteket támogasson és más környezetvédelmi beruházások előkészítését és végrehajtását finanszírozza a környezet védelme és fejlesztése céljából, figyelembe véve a megújuló energiaforrások hasznosítását is.

Az alap költségvetéseken kívül létesült, mint jogi személy nyilvános felhatalmazásokkal, melyeket a törvény meghatároz. A nyilvános felhatalmazások igazgató ügyiratok, melyek pótdíjakról és különdíjakról szólnak, a fizetni köteles nyilvántartás vezetéséről olyan feltételek jegyzékéről, melyek az alap felhasználói teljesíteni kötelesek, valamint az eszköz odaítélésének feltételeit.

7.1.6. A civil szervezetek tevékenysége

A környezetvédelmi civil szervezeteket¹² a környezetvédelmi minisztérium az ország területén jelentkező környezeti problémák regionális eloszlásának függvényében, a meghatározott célok és a nemzetközi felelősségvállalással összhangban támogatja.

A Horvát Köztársaság környezetállapotából kiindulva, a megállapított célok és a nemzetközi kötelezettségeknek megfelelően, a minisztérium kiemelte az elsőbbséget élvező területeket:

- olyan projektek, melyek hozzájárulhatnak a környezet- és tájvédelem előírásainak betartásához, ezzel is biztosítva a hazai törvényhozás és az EU általi segítséget,

¹² Pannon-Horvátország független környezetvédelmi civil szervezetei: Agro-ökológiai társaság – Eszék; Biológiai társaság – Eszék; BIOS – Koprivnica; Komposztáló Központ – Eszék; Város-
szépítő Egyesület – Varasd; Vukovár-Szerém Megye Környezet- és Munkakörülményeket
Védő Társaság – Vukovar.

- olyan projektek, melyek hozzájárulhatnak a köztudatformálás által a környezet- és tájvédelem szükséges felismeréséhez,
- a nevelési és közművelődés projektumai a környezetet és térséget illetően,
- olyan tervezetek, melyek a hulladékgazdasággal kapcsolatos nevelői problémára vonatkoznak (hulladékcsökkentés stb.)
- a jogtalan építkezés visszaszorítása és a tenger menti térség védelme, s egyéb értékes térségek védelme,
- olyan nevelői programban megnevelni a lakosságot, hogy legyőzhessük a NIMBY-effektust,
- olyan projektek, melyek a jó példa terjesztését célozzák a Horvát Köztársaság környezetvédelme és tájvédelme terén,
- olyan projektek, melyek fokozzák a környezet minőségét a városokban és a falvakban,
- fejlesztési kezdeményezések a környezet és táj megóvása és fejlesztése érdekében,
- olyan projektek, melyek a környezet- és tájvédelmet különféle partnerekkel (pl. helyi és regionális önkormányzatok, mezőgazdaság, szaktársulások, egyéb társulások, iskolák stb.) közösen valósítják meg.

A környezetvédelmi tevékenységgel foglalkozó civil szervezetek és az általuk benyújtott projektek támogatása évről évre növekvő tendenciát mutat (22. táblázat).

22. táblázat

Támogatott projektek és civil szervezetek, 1999–2008

Év	Támogatásra szánt összeg, kuna	Támogatott projektek száma	Támogatott szervezet száma
1999	1 537 000,00	11	6
2000	1 055 000,00	20	20
2001	1 456 000,00	34	32
2002	1 216 000,00	28	28
2003	1 062 019,10	28	28
2004	1 980 000,00	39	39
2005	2 000 000,00	28	28
2006	2 000 000,00	53	53
2007	2 000 000,00	44	44
2008	2 923 500,00	43	43

Forrás: Környezetvédelmi Építésügyi és Területrendezési Minisztérium, 2008.

7.2. Szlovénia környezetvédelmi politikája és intézményrendszere

Szlovénia környezetvédelmi intézményrendszerében lényeges változást hozott 2012-ben, a Területfejlesztési és Környezetvédelmi Minisztérium helyébe lépő Mezőgazdasági és Környezetvédelmi Minisztérium megalakítása (22. ábra).

A minisztériumon belül a környezetvédelmi feladatokat két igazgatóság: a környezetvédelmi és a környezetvédelmi közszolgáltatások és környezetvédelmi beruházások igazgatóság végzik. A minisztérium hatáskörébe tartoznak még a Szlovén Köztársaság Környezetvédelmi Ügynöksége, valamint a Szlovén Köztársaság Környezetvédelmi és Mezőgazdasági Felügyelősége.

A *Környezetvédelmi Ügynökség* a környezetvédelem területén a közigazgatási eljárások, közigazgatási határozatok és egyéb jogszabályok első fokú ügyintézését, a hatáskörébe tartozó környezeti adatbázisok, és egyéb információk nyilvántartását végzi. Hatáskörébe tartoznak a környezetszennyezés, a hulladékgazdálkodás és természetvédelem területén esedékes döntéshozatal előkészítése szakmai feladatainak koordinálása. A hivatal nyilvántartja az üvegházhatást okozó gázkibocsátást és az azzal kapcsolatos kereskedelmet, az új szabályozással kapcsolatban véleményt nyilvánít, valamint részt vesz a nemzetközi projektek, megállapodások, szerződések elkészítésében, megvalósításában, amelyeket a Szlovén Köztársaság ratifikált.

A minisztériumhoz tartozó Környezetvédelmi és Mezőgazdasági Felügyelőség egyik területi alapon szerveződő felügyeleti rendszere a *Környezet- és Természetvédelmi Felügyelet*, melynek 8 területi irodája van, s amelyekben összesen 54 különböző szakágazathoz tartozó, több mint öt éves környezetfelügyeleti tapasztalattal rendelkező felügyelő dolgozik. A vizsgált terület szempontjából, mindkét régióban – Mariborban és Muraszombaton is ilyen környezet- és természetfelügyeleti iroda működik.

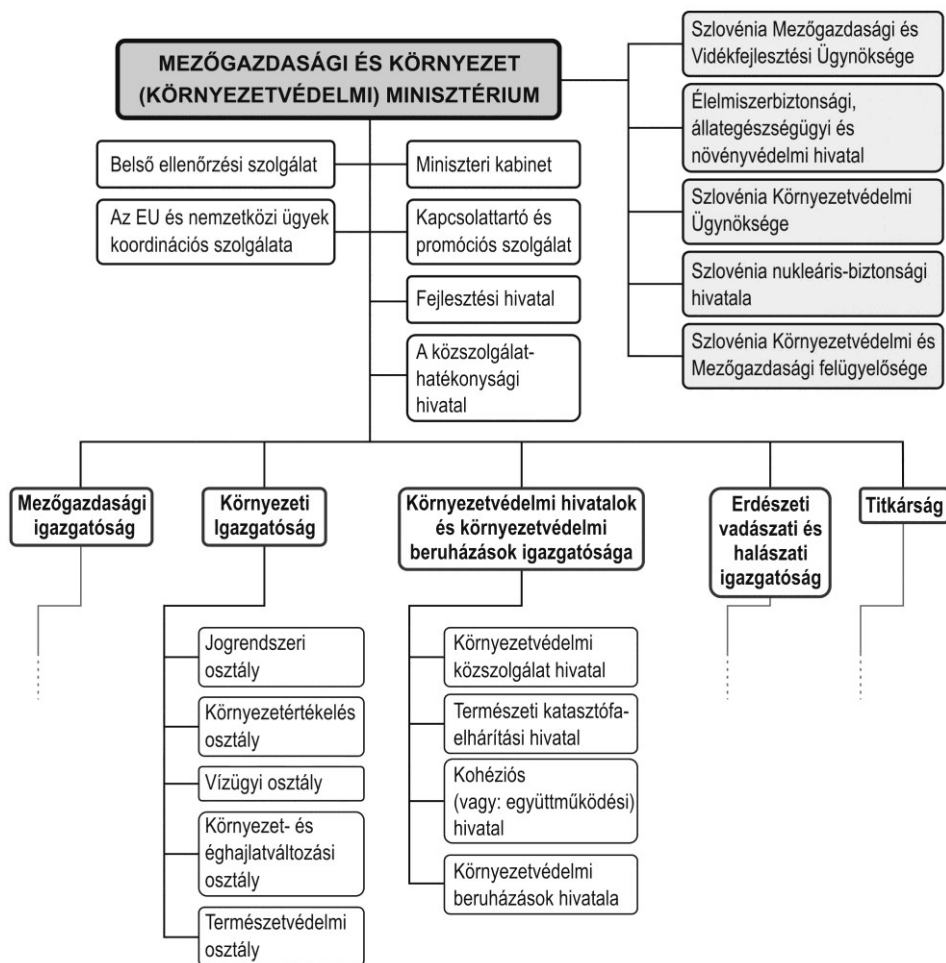
A felügyelőség alapvető tevékenysége a hatósági ellenőrzés végrehajtása és a környezetvédelmi, természetvédelmi és vízvédelmi szabályok, rendeletek, a vegyi anyagok és a genetikailag módosított élőlényekre vonatkozó előírások és rendelkezések betartásának ellenőrzése.

Szlovénia a csatlakozást követően a GDP 0,8%-t fordította környezetvédelemre. Ennek 25,3%-a a levegőkörnyezet védelmére, 28,7%-a vízszennyezés megoldására, 31%-a pedig hulladékkezelésre irányult.

Környezetvédelmi beruházásokra évi 4,9 millió eurót fordított (2007), a környezetvédelmi kiadások pedig 10,6 millió eurót tettek ki.

22. ábra

*A szlovéniai Mezőgazdasági és Környezetvédelmi Minisztérium
szervezeti vázlata**

*A szervezeti vázlaton csak a környezetvédelemmel kapcsolatos elemeket jelöltük.

Forrás: Mezőgazdasági és Környezetvédelmi Minisztérium a szerző által módosítva.

8. Nemzetközi környezetvédelmi egyezmények és együttműködés (a Kárpát-medencét illető szerződések)

8.1. A Magyar Köztársaság és Horvátország Köztársaság között megkötött vízgazdálkodási együttműködésről szóló egyezmény

A vízgazdálkodási együttműködési bizottság a Duna, Dráva és a Mura folyók vízgyűjtőjének vízgazdálkodással és vízminőség-védelemmel kapcsolatos kérdéseket vitatják meg és a felmerülő problémákat koordinálják. Ezen bizottság mellett a horvát–magyar–szerb trilaterális megállapodás keretében szabályozzák a Duna kétoldali árvízvédelmi és jégzajlással kapcsolatos kérdéseit.

E megállapodáson kívül a Duna folyó fenntartható hasznosításáról és védelméről szóló konvenció, valamint a határon átnyúló folyók és nemzetközi jellegű tavak védelméről és hasznosításáról szóló konvenció is a szomszédos államokkal történő vízügyi és vízminőség-védelmi együttműködést szolgálja.

8.2. Stabilitási Paktum – Száva Kezdeményezés

A Száva folyó vízgyűjtő területének országai együttműködési keretszerződést írtak alá, melynek célja a folyó megfelelő szakaszán történő hajózás feltételeinek megteremtése, s hogy vízgazdálkodási együttműködés szülessen Szlovénia, Horvátország, Szerbia, valamint Bosznia és Hercegovina között. A keretszerződésből eredő legfontosabb feladat a Száva folyó vízgyűjtő területe vízgazdálkodási tervének elkészítése, az árvizek ellen fogantatosított intézkedések, és a folyószennyezés esetén esedékes katasztrófa-elhárítás megszervezése lesz.

8.3. PHARE, INTERREG IIIA, CARDS támogatások a határon átnyúló együttműködésre a környezet- természetvédelem és a vízgazdálkodás területén

A Magyarország–Horvátország Kisprojekt Alap keretében került sor a Dráva folyó és környezete hidrológiai, hidraulikai, vízminőségi és ökológiai paramétereinek nyomon követésére monitoring állomások tervezésére, amelyek bekapcsolása a létező rendszerbe lehetővé teszi a folyó vízügyi és ökológiai állapotának folyamatos megismerését, ezzel járulva hozzá a Dráva magyar és horvát oldalán egyaránt a hatékony és koordinált természet- és környezetvédelemhez és az európai uniós normatíváknak való megfeleléshez. A Dél-dunántúli Kör-

nyezetvédelemi Felügyelőség együttműködő partnere a „Hrvatske Vode” (Vodnogospodarski odjel za Dunav i donju Dravu sa sjedištem u Osijeku), Horvátország érintett területeinek állami vízügyi szervezete, a projekt tartalmának meghatározásában és a tanulmányterv készítésében (monitoring műtárgyak helyének kijelölése) egyaránt aktívan részt vett.

8.4. A Kárpát-medence környezetvédelmét érintő bilaterális fejlesztési támogatások

A környezet-, természet- és vízminőség-védelem határon átnyúló kapcsolódási pontjai kiemelkedően fontos kapcsolatot jelentenek a Kárpát-medence környezetvédelme szempontjából. Ezen projektek megvalósítása során jönnek létre a környezetvédelmi együttműködés apró láncszemei. A 2004–2006 időszakban Magyarország, Szlovénia és Horvátország között megvalósuló EU-s forrásokból támogatott szomszédsági program keretében számos olyan határon átnyúló környezetvédelmi akció valósult meg, amelyek a környezettudatos természet-, környezet és vízminőség-védelem irányába tettek előrelépést a hármashatár érintő problémák megoldását illetően (*Belanka – Nagy 2007*).

A 2007–2013 tervidőszakban az IPA-program keretében Horvátország Szerbiával (Nyugat-Bácska, Dél-Bácska és Szerémség körzetek) és Magyarországgal egyaránt részt vehetett a határ menti területek fejlesztését célzó programokban, amelyek környezetvédelmi prioritásokat is tartalmaznak.

A Horvátország–Magyarország IPA-program keretében a 2007–2013 tervidőszakban az alábbi tevékenységek voltak támogathatók:

- Fenntartható vízgazdálkodás a Mura–Dráva–Duna térségében (A vízi ökoszisztémák fenntartása kezelése a jelölt térségben a fenntartható, és vonzóbb környezet megteremtése az ökoturizmus számára; tájértékek adatbázisának megteremtése, a határrégió természeti értékeinek tájékoztató jellegű bemutatása rövid filmek és más tájékoztatók formájában, két és többnyelvű tájékoztató kurzusok szervezése, szóróanyag terjesztése a környezetvédelmének szükségességéről, a környezetbarát terület- és földhasználat, illetve farmergazdálkodás promóciója).
- A magyar–horvát határ menti ökoszisztémák védelme (A térség ökoszisztémáinak a rurális és természeti környezet fejlesztés fenntartható és természeti értékekben vonzó környezetének kialakítása, infrastruktúra kialakítása a természeti értékek és egyedi értékek felkínálása érdekében (erdei utak, ...a védetlen értékek – falusi tájértékek örökség felkarolása, felújítása; közös természetfigyelő monitoring rendszer kialakítása A védett terü-

- letek infrastruktúra kialakítása (kerékpárutak, parkolók, lovaglótutak); tájképromboló elemek felszámolása, megvalósíthatósági tanulmányok);
- Környezetvédelmi intézmények általi közös tervezés; közös területrendezési tervek készítése az infrastruktúra-fejlesztés megvalósítására (A biodiverzitás-védelem közös programozása, tájrehabilitációs, tájvédelmi és környezetvédelmi közös tervek készítés, a szimmetrikus területek természetvédelmi (környezeti kockázat) szabályozásának harmonizálása; folyóvölgy közös fejlesztési terveinek és a vízminőség-védelem harmonizálása; új Natura2000 területek definiálása a szomszédos területeken.
 - Közös természetvédelmi PR-tevékenységek támogatása (kisméretű környezetvédelmi tevékenységek támogatása, amelyek hatása a külterületek védelmében érvényesül (pl. illegális hulladéklerakók felszámolása, közös rendezvények szervezése (konferenciák társadalmi munkával történő hulladékgyűjtési akciók, természetes élőhelyvédelem), intézményi együttműködés támogatása, szakmai konferenciák szervezése helyi, regionális és nemzeti szinten környezetvédelmi ügynökségek számára, a határterület természeti értékeinek feltárása, többnyelvű tájékoztató anyag készítése, többnyelvű kurzusok szervezése környezetvédelem témában).

IV. FEJEZET

DÉL-PANNÓNIA REGIONÁLIS TÖRTÉNETE, S HELYE A HORVÁT ÉS A SZLOVÉN TÖRTÉNETI STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOKBAN

A Dél-Pannóniaként lehatárolt régió területi-történeti folyamatai egyrészt a szélesebb európai, a Kárpát-medencei és a balkáni történeti átrendeződésekben, részben pedig belső meghatározottságaik bázisán alakultak. A régió fejlődési szakaszait jelentős részben a demográfiai átrendeződések, a „rátelepülések” és a politikai térképződmények alakulása határozta meg. A régió mindkét szempontból egy sajátos nagytérségi átmeneti zónát képezett nagyon sok esetben, külön vonása, hogy többször eltérően alakult a nyugati (Alpok) és a keleti (Duna melléki) részek, valamint a Száva-völgy saját története.

A régió egésze bonyolult nemzetiségi sajátosságokkal rendelkezett mindig (a délszlávok betelepedésével ők váltak meghatározóvá a szélesebb térségben, de a peremterületeken folyamatos volt az átrendeződés), melyek különösen a XIX. századtól váltak jelentőssé.

A régió ma Szlovéniából és Horvátországból integrál részeket, s a monográfia célkitűzéseiben jelenorientált, így a mai területi keretek szempontjából vizsgáljuk a történeti folyamatokat.

1. Dél-Pannónia: változó pozíciók térben és időben

Egy régió tértörténeti folyamatait a külső feltételek befolyásolták mindenkor meghatározó módon, de a belső törekvések időnként a felszínre törve jelentősen módosíthatták a kívülről érkező törekvéseket, hatásokat.

1.1. Délszláv honfoglalások és beilleszkedés a politikai-hatalmi környezetbe

A délszlávok történetében – mint minden európai közösség történetében szinte – csaknem folyamatos vita tárgya volt és maradt az őshaza, a vándorlások, a belső differenciálódás, az elkülönülés kérdése. Ez természetes módon jelen volt és jelen van Dél-Pannóniában is.

A horvát történelem kezdeteiről – eredetükről és honfoglalásukról – keveset tud a történelemtudomány. A mai napig nem tisztázott, hogy honnan jöttek a horvátok ősei és mikor történt a horvát honfoglalás. Egyes történészek a horvátok iráni, mások a gót eredete mellett kardoskodnak (*Sokcsevits* et al. 1992), de a legtöbb történész a szláv eredet mellett teszi le a voksát, azaz úgy vélik, hogy a horvátok a Visztulától a Dnyeszterig terjedő szláv őshazából jöttek (*Kniezsa* 1942).

A horvát honfoglalás legfőbb forrása a Bíborban született Konstantin bizánci császár (uralkodott 945–959) „De administrando imperio” (A birodalom kormányzása) című munkája. Akik hitelesnek fogadják el Konstantin művét, a horvát honfoglalást Kr.u. 626-ra datálják (*Goldstein* 1999).

A történészek egy másik csoportja kétségbe vonja Konstantin művének horvátokra vonatkozó állításait és ehelyett a frank-elméletet favorizálja. Eszerint a horvátok ősei Nagy Károly avarellenes hadjáratai során – ezekre 791 és 802 között került sor – frank szövetségben harcolva győzték le a Dalmáciát is uraló avarokat (*Sokcsevits* et al. 1992). Azaz a horvátok honfoglalását 791 és 802 közé datálják.

A korai horvát uralkodók – valamennyien a dux címet viselték – közül feltétlenül meg kell említenünk Trpimir fejedeleme nevét (uralkodott 845–865), aki egyrészt a horvát nemzeti uralkodóház (Trpimirovicsok) alapítója, másrészt az ő nevéhez fűződik az első horvát püspökség létrehozása 864-ben.

A VIII. és IX. század horvát uralkodói ún. vazallus fejedelmek voltak, azaz vagy a frank király, vagy a bizánci császár fennhatóságát ismerték el. 879-ben egy Branimir nevű horvát előkelő foglalta el Dalmát-Horvátország fejedelmi trónját (879-től 892-ig uralkodott) és rögtön felmondta a bizánci vazallusságot, majd levélben értesítette a pápát hűségéről. Válaszképpen VIII. János pápa 879. május 21-én megáldotta Branimirt, a horvát népet és a földjét. A horvát történészek mindezt Branimirt tekintik a független horvát állam megeremítőjének (*Goldstein* 1999).

Branimirt ismét a Trpimirovicsok követték a fejedelmi székben, akik közül Tomisláv 924-ben felvette a királyi címet, és ettől kezdve nevezzük a horvát uralkodót horvát királynak, illetve Dalmát-Horvátországot Horvát Királyságnak.

Míg a Horvát Királyság 924-es megalapítását senki se vitatja, addig Pannon-Horvátország sorsának alakulása a mai napig vitatéma a történészek körében. Itt kell megjegyeznünk, hogy Pannon-Horvátországot a IX–X. századtól kezdve a kortársak Szlavónia névvel illették. Szlavóniának nevezett terület hovatartozását illetően három álláspontot rögzíthetünk:

- Szlavónia már Tomisláv uralkodása alatt (910-től 924-ig fejedeleme, 924-től 928-ig király) a Horvát Királyság részévé vált, azaz a horvát–magyar

- határ a Drávánál húzódott (*Sokcevičs et al. 1992*). Ezt a nézetet a mai horvát történészek zöme osztja (*Goldstein 1999, Heka 2000*);
- Szlavónia az 1000-ben megszülető magyar állam részévé vált, azaz a horvát–magyar határ a Szávánál húzódott (*Palugyay 1863*);
 - Szlavónia nem tartozott sem a Horvát Királysághoz, sem a Magyar Királysághoz, gyakorlatilag „senki földje” volt (*Hóman 1910, Karácsonyi 1916*).

A mai magyar történetírás fő vonulata (*Kristó 1979*) a harmadik nézetet osztja, azaz úgy véli, a Dráva–Száva köze egyik országhoz sem tartozott. Bár mind a magyar, mind a horvát uralkodók igényt tartottak erre a területre, de nem tudták tartósan országukhoz csatolni.

A harmadik álláspont helyességét igazolja véleményünk szerint az a tény, hogy a források szerint Szlavónia a XI. század folyamán többször is gazdát cserélt. 1027-ben I. István király elfoglalta Szlavóniát, de nem csatolta a Magyar Királyság területéhez, hanem egy, a horvát királyi családdal rokonságban lévő horvát előkelőt bízott meg a terület kormányzásával (*Heka 2000*). 1066 és 1070 között Szlavónia „csatlakozott” a Horvát Királysághoz, ezzel összefüggésben Szlavónia bánja, Zvonimir a horvát királyi trón várományosa lett, majd 1075-ben ténylegesen is horvát királlyá vált (*Heka 2000*).

Szlovénia mai területére a VI. századtól kezdve telepedtek le különböző szláv törzsek, s fokozatosan váltak meghatározó fedőnépességgé. Az 550 körül érkező szlávok a cseh-morva területek felé mutattak rokonságot, de később a déli irányból is áramlottak be szlávok.

623-ban egy szláv felkelés bontakozott ki az avar uralommal szemben. A 641-ben létrejött első szláv jellegű fejedelemség (Karantánia) az egyik első szláv dominanciájú törzsszövetségi képződmény volt a területen.

745-ben Karantánia a Frank Birodalom részévé, keleti perifériájává vált (828-ban létrejött a Karantán örgrófság), az itt élő szlávok felvették a kereszténységet, s beintegrálódtak ezzel a nyugati kultúrkörbe. 861–874 között Kocelj fejedelemsége egyfajta szlovén politikai térképződményként jelent meg a nemzeti ideológiában. 976-ban létrejött a Stájer örgrófság, mely 1180-ban hercegségi rangra emelkedett.

Az 1000 körül keletkezett freisingi kéziratok a latin betűs szláv (szlovén) írás formálódásának folyamait indították el. A szlovén szállásterületek szinte folyamatosan az európai magterület perifériáján integrálódtak a területi struktúrába. A szlovén szállásterületek nagy része a stájer, illetve a karintiai Habsburg tartomány részévé vált 1282 után.

1.2. A horvát-magyar államközösség a középkorban

A magyar honfoglalással új szomszédság keletkezett a délszláv népek számára. A Nagy Morva Birodalom legyőzésével a szlovén szállásterületek egy része magyar uralom alá került. A szlovének „történelmi szélárnyékba”, a horvátok „történelmi szélviharba” kerültek a magyarsággal kialakított kapcsolataikban.

A Dél-Pannónia nyugati területei szempontjából fontos Stájer Hercegség 1180-ban jött létre, s 1192-ben már a Babenberg család birtokába jutott. 1254-ben egy nagyon rövid időre (1260-ig) IV. Béla révén magyar uralom alá került, viszonylagos történelmi és fejlődési stabilitását 1278-tól a Habsburg család uralma biztosította.

A horvát Trpimirovics-uralkodóház 1090-ben kihalt, a megüresedett horvát trónt az Árpád-ház megkísérelte megszerezni. 1091-ben I. László király hadjáratot vezetett a Horvát Királyság ellen. Átkelt a Dráván és elfoglalta a Gvozd-hegységig tartó területet, de a besenyők betörése miatt félbe kellett szakítania hadjáratát (*Sokcsevits et al. 1992*).

I. László a meghódított területet Szlavónia néven önálló tartománnyá szervezte, és így csatolta Magyarországhoz. A tartománnyá szervezés során várispánságokat hozott létre, illetve megalapította a zágrábi püspökséget 1094-ben (*Hóman 1910*).

Ezzel párhuzamosan 1091-ben unokaöccsét, Álmos herceget horvát királlyá koronáztatta. A horvát előkelők azonban egy Péter nevű nemesembert választottak királlyá. Az 1096-ban elhunyt László helyett utóda, Könyves Kálmán oldotta meg a problémát. 1097-ben a Gvozd-hegységben legyőzte Péter horvát ellenkirály hadait, a csatában maga Péter is elesett. A horvát területek meghódítása után Könyves Kálmán 1102-ben Tengerfehérvárott Horvátország és Dalmácia királyává koronáztatta magát (*Heka 2000*).

Az alkotmányjogászok ettől az eseménytől számítják a Magyar Királyság és a Horvát Királyság közötti államjogi kapcsolatot, amely egészen 1918 őszéig fennállt.

Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy László és utódai (az Árpád-ház 1301-ben halt ki), illetve az ún. vegyesházi királyok (1301-től 1526-ig) eltérő módon kezelték Szlavóniát és Horvátországot (*Dabinović 1944*).

Szlavóniát önálló tartományként kezelték, melynek élére szlavón bánt állítottak. Szlavóniában már László lerakta a vármegye rendszer alapjait, majd a nemesi megyék megszületésekor az alábbi nemesi vármegyék jönnek létre: Zágráb, Varasd, Körös, Verőce, Dubica, Szana és Orbász. Egyes történészek szerint Pozsega és Valkó megyék is Szlavóniához tartoztak.

Ezzel szemben Horvátországban a magyar királyok nem vezették be a magyar vármegye rendszert, meghagyták a horvátok régi önkormányzatát. Kije-

lenthetjük, hogy Horvátország számára az Árpád-házi, illetve vegyesházi királyok uralma nem jelentette az állami lét megszűnését. A Horvát Királyság megőrizte különállóságát és közigazgatási autonómiáját. Jól mutatja ezt, hogy a magyar királyok által a Horvát Királyság élére kinevezett horvát bán hatalma majdnem egy önálló uralkodó hatalmának felelt meg (*Heka* 2000).

1.3. Dél-Pannónia a török hódítás árnyékában

A Török Birodalom balkáni terjeszkedése egyre komolyabb fenyegetést jelentett Szlavónia és Horvátország számára. A szlovén területek a török hatalmi rádiuszán mintegy kívül feküdtek.

Hunyadi Mátyás (uralkodott 1458–1490) a Jajcai bánság létrehozásával Horvátországot, míg a Sreberniki bánság létrehozásával Szlavóniát akarta megvédeni. Ugyancsak ezt a célt szolgálta a szlavón báni és a horvát báni cím összevonása is, ettől kezdve a két tisztséget mindig egy személy töltötte be (*Heka* 2000).

1456-ban – a nándorfehérvári csatát követő véres leszámolásokkal, magyar közreműködéssel – kihalt a Cillei grófi család (Celje) – az utolsó, jelentős területi és birodalmi pozíciókkal rendelkező szlovén feudális família.

A XVI. század elejétől a horvát-szlovén határvidéken állandósultak a harcok, majd a mohácsi csata (1526) után összeomlott a déli végvári rendszer. A XVI. század közepére Horvátország és Szlavónia jelentős része török uralom alá került (*Goldstein* 1999).

1593-ban a török Sziszekig jutott, de nem tudott a Habsburg területek belső struktúrába behatolni. A szlovének lakta területek fenyegetett állapotba kerültek, történtek betörések, de területi jellegű megszállásra nem került sor.

1584-ben elkészült a Biblia első, teljes, szlovén nyelvű fordítása, amely jelentős lökést adott a szlovénok művelődési lehetőségeinek. Ha a politikai struktúrákban nem is tettek szert meghatározó pozíciókra a Habsburg területeken belül, legalább a regionális történetben, a szlovén identitás formálásában jelentősen előre léptek.

A horvátországi török terjeszkedés csak 1579-ben Károlyváros várának felépítésével és a Katonai Határőrvidék rendszerének felállítása után állt meg. A horvát nemesség – olyan családok mint a Zrínyiek, Frangepánok, Draskovicsok és Erdődyek – a magyar nemességgel közösen harcoltak a török ellen, sőt van példa a Habsburgok elleni közös fellépésre is (Zrínyi-Frangepán összeesküvés 1670–1671).

Ezen a ponton kell felhívni a figyelmet egy rendkívül fontos területi folyamatra, melynek lényege, hogy a horvát nemesség a török hódítás elől Szlavónia északnyugati részére – és részben Magyarországra – húzódott. Az átte-

lepülő horvát nemesek révén a Horvátország elnevezés – amely 1526 előtt egyértelműen a Szávától délre húzódó területeket jelentette – áttevődött a korábban Szlavóniának nevezett terület északnyugati részére. Azaz innentől kezdve Horvátország alatt Zágráb, Varasd és Körös megyéket értették.

Ezzel párhuzamosan a Szlavónia elnevezés tartalma is átalakul. Míg 1526 előtt a Dráva–Száva közét nevezték Szlavóniának, addig 1526 után ez az elnevezés leszűkült a Dráva–Száva köz keleti megyéire. Innentől kezdve Szlavóniát mindössze három megye, úgymint Pozsega, Verőce és Szerém alkotta.

1.4. A horvát szétagoltság

A XVII. század végén a török magyarországi kiűzésével (1683–1699) párhuzamosan Horvátország és Szlavónia túlnyomó része is felszabadult a török uralom alól. Az 1699-es karlócai békével a horvátok által lakott területek zöme visszatért Habsburg uralom alá. Kivételt képeztek azok a horvát területek – Bihács és környéke –, amelyek Bosznia részeként 1878-ig török uralom alatt maradtak, illetve Dalmácia azon része, amely velencei fennhatóság alatt állt 1797-ig.

A török uralom alóli felszabadulás nem jelentette az ún. horvát szétagoltság megszűnését. A XVIII. század folyamán Dél-Pannóniára vonatkozóan a horvát szétagoltság alábbi képét rögzíthetjük:

1.4.1. Szlavónia

A töröktől visszafoglalt terület sorsát csak 1745-ben rendezték. Mária Terézia Szlavónia egy részén felállította a bródi, gradiskai és a pétervárad határőrvidéket, illetve ezzel párhuzamosan visszaállította Szerém, Verőce és Pozsega vármegyéket (zárójelben jegyezzük meg, hogy az átszervezés során a korábbi Valkó vármegye viszont teljes egészében megszűnt). A visszaállított három vármegyét – amelyeket összefoglaló néven innentől kezdve Alsó-Szlavóniának nevezték – Mária Terézia egyesítette Horvátországgal. Jól mutatja ezt, hogy a három vármegye követeit a zágrábi száborba küldte (Ács 1986). Alsó-Szlavónia hovatartozásának kérdésében több mint egy évszázados vita bontakozott ki a magyar és a horvát rendek között.

1751-ben a magyarok elérték, hogy a három szlavón megye a magyar országgyűlésbe is küldjön követeket (a zágrábi száborba továbbra is küldtek követeket). Így egyfajta kettős igazgatás volt jellemző Alsó-Szlavóniára, amelynek következtében az 1790–1848. évi magyar országgyűléseken heves viták bontakoztak ki a magyarok és a horvátok között a szlavón-kérdésben (Miskolczi 1927).

A szlavón-kérdés végleg csak az 1868. évi horvát–magyar kiegyezéssel oldódik meg, amikor a három vármegyét Horvát-Szlavón- és Dalmátország részének ismeri el a magyar országgyűlés.

1.4.2. „Szűkebb Horvátország”, illetve Horvát-Szlavónország

„Szűkebb Horvátország” alatt Zágráb, Körös és Varasd megyéket értjük. De ez az elnevezés nem hosszú életű. Mária Terézia 1745-ös rendelete „szűkebb Horvátországhoz” csatolja Szlavóniát – a magyar rendek szóhasználatában Alsó-Szlavóniát – és innentől kezdve Horvát-Szlavónországról beszélünk (*Heka* 2001).

Horvát-Szlavónországnak a Habsburg Birodalom keretein belül külön jogai voltak. Ezek voltak az ún. municipiális jogok, amelyek biztosították Horvátország külön territóriumát és a belügyekre nézve az autonómiát (*Miskolczy* 1927).

1.4.3. Katonai Határőrvidék (Vojna Krajina)

Ezt az övezetet a XVI. század közepén hozzák létre a Habsburg-uralkodók a Habsburg Birodalom és a Török Birodalom határövezetében. A Határőrvidék egy katonai övezet volt, amelyben nagyobb részt szerb parasztok különféle kiáltásokat kaptak a határőrszolgálat fejében.

Az 1736–1739-es Habsburg–török háború után Mária Terézia 1746-ban rendezte a Határőrvidék sorsát. Területi alapon 11 ezredet szerveztek meg. Ez az Adriától az Al-Dunáig húzódó, közvetlenül Bécsből irányított sáv nem integrálódhatott a horvát társadalomba.

1.5. A horvát nacionalizmus és a magyar állam viszonya 1790–1849

A magyar és a horvát nemesség között az együttélés évszázadai során – különösen 1526 után, amikor a Habsburgok tartósan elfoglalták a magyar trónt – egy érdekes viszony alakult ki. A horvátok a magyar igényekkel szemben a királynál kerestek menedéket, míg a király igényeivel szemben pedig a magyar nemességhez fordultak. Sőt mivel a horvát nemesség érdekei nagymértékben azonosak voltak a magyar nemesség érdekeivel, hosszú időn keresztül reális lehetőségként állt fenn az a forgatókönyv, hogy a horvát nemesség teljes egészében a „natio Hungarica” tagjává válik (*Ács* 1986).

Komoly horvát–magyar ellentétekről csak azután beszélhetünk, hogy a felvilágosodás nyomán mind Magyarországon, mind Horvátországban megjelent a nacionalizmus gondolköre, azaz a XVIII. század végén.

A nacionalizmus első szakaszát kulturális szakasznak nevezzük (Kosáry 1984). E szakaszban mindenütt jelszóvá vált, hogy nyelvében él a nemzet, a nemzeti nyelv kiművelése és terjesztése érdekében mozgásba jött az egész társadalom. Költők, történetírók fedezték fel az országaik dicsőségét, hogy a lanyha utókort a hősök példájával sarkalják nemes tettekre.

A nacionalizmus második szakasza ún. politikai nacionalizmus (Kosáry 1984), amelyre az jellemző, hogy nem elégszik meg a nyelvi és kulturális sajátosságok hangsúlyozásával, hanem különállásának területi formában is kifejezést kíván adni. A költők helyét a „térképrajzolók” foglalják el, akik megrajzolják a „Nagy térképeket” (Nagy-Románia, Nagy-Szerbia stb.), majd jönnek a politikusok, akik meg akarják valósítani ezeket.

A magyar és a horvát nacionalizmus küzdelme 1790-ben kezdődött azzal összefüggésben, hogy a nacionalizmusának kulturális szakaszába lépő magyar nacionalizmus a magyar nyelv használata érdekében lépett fel az országgyűlésben.

A magyar történeti szakirodalom a magyar–horvát küzdelem 1790 és 1848 közötti szakaszát „magyar–horvát közjogi vitának” nevezi. A közjogi vita tárgya az ún. „horvát-kérdés” volt, melynek legfontosabb sarokpontjai között megtaláljuk Alsó-Szlavónia hovatartozásának és jogállásának kérdését is (Bajza 1941, Heka 2000, 2001, Miskolczy 1927).

A horvát nacionalizmus területiális igényeit összefüggően első ízben az illírizmus keretei között fogalmazta meg. A XVII. század folyamán az illír elnevezés egyre inkább a délszlávok szinonimájává vált. A XVIII. században Dalmáciából kiinduló illír mozgalom elképzelése szerint az Adriai-tenger és a Drina közötti területet az Augustus császár által létrehozott Illíria Provincia mintájára egy politikai egységgé kell szervezni (Despalatović 1975).

Napóleon császár megvalósította ezt az illír programot, 1809-ben létrehozta az Illír Provinciát (melynek székhelye Ljubljana volt), de Napóleon veresége után (1815) a Habsburgok ismét helyreállították a régi széttagolt rendszert, azaz Dalmáciát Bécsből kormányozták, míg Horvátország Magyarországgal alakított ki államközösséget.

1832-ben Draskovics gróf politikai vitáiratában egy olyan „illír államot” vázolt fel, mely magában foglalta volna Horvátországot, Szlavóniát, a Katonai Határőrvidéket, Boszniát (ez ekkor még a Török Birodalom része) és Szlovéniát (Krajna, Karintia és Stájerország szlovének lakta részeit). Ezt az „illír államot” a király által kinevezett horvát bán igazgatta volna (Sokcsevits et al. 1992).

Draskovics elképzelései hatottak Ljudevit Gajra, aki mozgalmát 1835-ben illírizmusnak nevezte el. Gaj egy olyan Illíriát képzelt el, amely magában fog-

lalta volna Horvátországot, Dél-Magyarország délszlávok lakta területeit, Krajna, Karintia és Stájerország szlovének lakta részeit, Boszniát, Hercegovinát, Montenegrót, Szerbiát és Bulgáriát (*Rátz* 1941).

1848-ban a Népek Tavaszán a horvátok Ljudevit Gaj kezdeményezésére azonnal létrehoztak egy „ideiglenes nemzeti választmányt”, majd 1848. március 25-én népes gyűlést rendeztek Zágrábban, ahol elfogadtak egy petíciót. Ebben azt kérték, hogy Horvátországgal egyesítsék (a közjogilag egyelőre Magyarországhoz tartozó) Szlavóniát (Szerém, Pozsega és Verőce vármegyét), valamint Dalmáciát (ez Ausztriához tartozott), továbbá az ún. Magyar Tengeremelléket (Fiume, Buccari és Porto Re környéke). Az így létrejövő Háromegegy Királyság szerves alkotórészének ismerjék el a horvátországi és szlavóniai határörvidéket is. Követelte továbbá a petíció, hogy a végrehajtó hatalmat a horvát szábornak felelős nemzeti kormány gyakorolja (*Spira* 1980).

A zágrábi gyűlés a petícióval nem a magyar országgyűléshez fordult, hanem az uralkodóhoz. A Bécsbe siető horvát küldöttség V. Ferdinándtól március 30-án kitérő választ kapott a petícióban megfogalmazott legtöbb kérésre, de az uralkodó kinevezte horvát bánná Jellasicsot. Ugyanis a bécsi udvar Jellasicsot kívánta arra felhasználni, hogy az illirizmus eszméjétől átszőtt Horvátországot a magyarok ellen fordítsa (*Horváth* 1920).

A magyar kormányfő 1848. május elején Bécsbe utazott és kieszközölte, hogy az uralkodó utasítsa Jellasicsot arra, hogy engedelmeskedjék a magyar kormánynak. Ez az uralkodói utasítás nagy felháborodást váltott ki Horvátországban. 1848. május 11-én a szábor az uralkodóházhoz feliratot intézett, amelyben kinyilvánították, hogy a horvátok nem vethetik alá magukat a magyar kormánynak, s nem pusztán azért nem, mert ez sértené a horvát nemzet érdekeit, de azért sem, mert a magyarok Ausztriától teljesen független magyar állam létrehozásán fáradoznak, és így súlyosan veszélyeztetik az uralkodóház nagyságát és az osztrák államkötelekek épségét (*Spira* 1980).

Így 1848 májusa és szeptembere között a bécsi udvar, Jellasics, a horvát szábor és természetesen a magyar kormány részvételével egy nagy diplomáciai játszma bontakozott ki, melynek eredményeképpen a horvátok Jellasics vezetésével kudarcba fulladt fegyveres agressziót (Pákozdi, 1848. szeptember 29.) intéztek Magyarország ellen (*Spira* 1980).

Jellasics a kudarc ellenére a horvát közvélemény szemében a nemzeti ellenállás szimbóluma lett (*Goldstein* 1999), amit jól mutat, hogy már 1866-ban szobrot emeltek neki Zágráb főterén. Itt kell megjegyeznünk, hogy a horvát politikai elit egy kis része – a liberálisok – helytelenítették Jellasics Magyarország elleni támadását. Álláspontjuk szerint a horvátoknak nem lett volna szabad fegyverrel támadni a magyar forradalomra, s politikájukon már csak azért is változtatni kell, mert a magyar forradalom elfojtásában való közreműködésük jutalma „Bécs részéről csúf hálátlanság léssen” (*Rátz* 1941). De a horvát liberáli-

sok kisebbségben maradtak a többi Horvátországbeli politikai erővel szemben, ennek következtében a horvátok 1848–1849-ben végig a magyar szabadságharc ellen küzdöttek.

Így aztán akadály nélkül teljesülhetett be a bécsi udvar „csúf hálátlanság”-ról szóló jóslat, amely az 1849. március 4-i ún. oktrojált alkotmányban testesült meg (*Bernatzik* 1911). Ez az oktrojált alkotmány szemre sok mindent teljesített a magyarországi nemzetiségi mozgalmak – így a horvátok – követeléseai közül, ténylegesen viszont nagyon is rácsáfolt a Habsburgokban bízó nemzetiségi politikusok reményeire.

Horvátország, Szlavónia, Fiume és a Tengermellék, a Katonai Határőrvidék a horvát követeléseknek megfelelően önálló közigazgatási egységek lettek. Csakhogy ezek az egységek csak alárendelt jelentőségű ügyekben nyertek önállóságot. A külügyek, az egyházi viszonyok, a felsőoktatás ügyei, a hadügy, a pénzügy, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés, a belügy mind közös ügyet képeztek az alkotmány szerint. Ráadásul az uralkodó Dalmáciát és a Katonai Határőrvidéket továbbra sem egyesítette Horvátországgal. Ehhez képest csekély területi eredmény volt, hogy a horvátok kívánságuknak megfelelően Zala megye muraközi részét is megkapták (*Bátorfi* 1873).

A horvátok azonban még ezt a korlátozott sikert sem élvezhették sokáig. Az 1850 áprilisában kiadott uralkodói pátens feloszlatta a szabort, vagyis a horvátok az eleve szűkre szabott önkormányzathoz se jutottak hozzá, és így valóban egyenlők lettek a magyarokkal, de csupán a birodalom minden polgárára nemzeti hovatartozásától függetlenül egyaránt kiterjesztett jogtalanságban.

1.6. A szlovén modernizációs folyamatok

A felvilágosult abszolutizmus (Mária Terézia, II. József) bevezette a kötelező elemi népoktatást az osztrák területeken. A szlovének lakta területeken jelentős sikereket értek el az írásbeliség teljes körűvé válása területén. A műveltség fokozatosan „szlovén erénnyé” kezdett válni a környezetükben.

1809–1813 között a Napóleon által megszervezett Illír Tartományok (a székhely Ljubljana volt) a szlovén szállásterületek jelentős részét politikai keretbe foglalta, de korántsem szlovén vezetés alatt. Az időszak azt viszont egyértelműen jelezte, hogy egy-egy kis nép történeti folyamatait a külső feltételek radikális megváltozása jelentősen befolyásolhatja.

1846-ban az épülő Bécs–Trieszt vasút elérte Celje városát. 1857–1863 között felépült a Maribor–Klagenfurt vasút, mint a szlovének lakta területek új közlekedési és gazdasági tengelye. (A szlovén területeken földrajzi helyzetük miatt sűrű vasúti hálózat épült ki.)

Az 1848. évi európai forradalmi hullám jelentős hatásokat váltott ki a szlovén szellemi életben, megszületett az egységes szlovén nemzet, illetve a független Szlovénia politikai koncepciója. Ettől az időponttól kezdve Szlovénia megteremtése hol rejtett, hol nyílt formában jelen van az osztrák területek szlovénisége körében. (1861-ben megjelent az 1848-ban készült „szlovén térkép”, mely a szlovének lakta területeket mutatta. A térkép a későbbiekben egyfajta igénytérképként funkcionált.)

A szlovén területek élen jártak az iparosításban, a távíró és a telefon bevezetésében, a villamosításban. Ljubljana mellett Celje, illetve Maribor vált a szlovén gazdasági és szellemi élet központjává.

A „jugoszlávizmus” terjedése a XIX. század végétől figyelhető meg a szlovének körében. Politikai szempontból a közösség felvállalása egyszerűbb, mint vallási és kulturális tekintetben. A szlovén értelmiség tisztában van „kultúrfölnyelével”.

1.7. A horvát–magyar kiegyezés és előzményei

A magyar–horvát viszony rendezése Deák Ferenc „Zágráb megye körlevele és az egyesülés” című cikkével – a Pesti Napló 1861. március 21-i számában látott napvilágot – indult meg, amelyben Deák bejelentette, hogy a horvát különválási folyamat ellen akkor sem tennének lépéseket, ha Magyarország a tényleges hatalom birtokában volna (*Bajza* 1941).

A horvátoknak Deák kezdeményezése után el kellett dönteniük, kivel kívánnak kiegyezni, Ausztriával vagy Magyarországgal. A kérdésre adandó válasz korántsem volt egyértelmű, hiszen 1848–1849-ben a horvátok Ausztriát választották. De a szábor többsége 1861-ben úgy döntött, hogy Magyarországgal kíván kiegyezni (*Schmidt* 1996). A szábor az általa elfogadott 1861. évi XLII. törvénycikkben fejtette ki a horvát–magyar kiegyezés feltételeit. Eszerint az ún. Háromegye Királyság hajlandó unióra lépni Magyarországgal, amennyiben Magyarország elismeri a Háromegye Királyság teljes függetlenségét és területi ép-ségét (*Heka* 2001).

Háromegye Királyság alatt a horvát szábor Horvátország, Szlavónia és Dalmácia területét értette, amelyhez hozzá kell csatolni Fiumét, Muraközt és a Kantonai Határörvidéket.

Az 1861-ben éppen csak megkezdődött magyar–horvát tárgyalások a Bécs által bevezetett újabb önkényuralom miatt megszakadtak, és csak az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után, 1868 áprilisában kezdődtek újra. A tárgyalások során a magyar országgyűlés küldöttsége a Horvátországnak adandó autonómia kérdésében engedékeny volt, ennek ellenére a tárgyalások a területi kérdések

miatt nehezen haladtak. A horvát szábor küldöttsége igényt tartott a Muraközre és Fiumére. Erről azonban a magyar küldöttség hallani sem akart.

A horvát–magyar kiegyezési törvény (XXX. törvénycikk) abból az alapálásból indult ki, hogy Horvátország „külön territóriummal bíró politikai nemzet”, a horvát területek „belügyeikre nézve saját törvényhozással és kormányzattal bíró országok.” Ugyanekkor Magyarország és Horvátország „egy és ugyanazon állami közösséget képez”, mind a Monarchián belüli, mind az azon kívüli országok irányába.

Ez azt jelentette, hogy Magyarország és Horvátország társországgként egy államközösséget alkot a Monarchián belül. A horvátok autonómiát kaptak, mely három területre terjedt ki: a belügyre, az igazságügyre és az oktatásügyre. Ezekben a kérdésekben Horvátország teljesen autonóm módon járhatott el, maga hozta a törvényeket, és a végrehajtó hatalmat is a horvát kormány tartotta a kezében, melynek élén a bán állt.

Horvátországnak volt önálló címere és zászlója. Amikor a horvát képviselők eljöttek a magyar fővárosba, a közös országgyűlésre, a közös ügyeket tárgyalni – 40 képviselőjük volt a magyar parlamentben –, a parlamentre felhúzták Horvátország zászlaját is, és a horvát képviselőknek jogukban állt a magyar parlamentben horvát nyelven beszélni.

A magyar kormányban egy tárca nélküli horvát miniszter képviselte Horvátország érdekeit. Az ún. közös ügyeket, tehát elsősorban a pénzügyet és a gazdasági ügyeket ugyan a közös minisztériumok, a budapesti minisztériumok intézték Horvátországban is, de a közös hatóságok hivatalos nyelve Horvátországban kizárólag a horvát volt. Ezekben a minisztériumokban horvát osztályokat hoztak létre, amelyek a horvát ügyeket közvetítették és referálták.

A sok vitát kiváltó területi kérdéseket az alábbi módon rendezték: Horvátországhoz csatolták Szlavóniát (Szerém, Pozsega és Verőce vármegyék), ezzel Horvátország javára dőlt el a szlavón-kérdés. A magyar fél megígérte, hogy támogatja a Katonai Határőrvidék és Dalmácia egyesítését Horvátországgal. A Katonai Határőrvidéket 1881-ben szüntették meg és valóban Horvátországhoz csatolták, ezzel szemben Dalmáciát 1918-ig Ausztria egyik tartományaként kormányozták.

Muraköz visszacsatoltatott ahhoz a Zala vármegyéhez, amelynek ezer évig része volt (*Bali – Mohos* 2009). Fiume mint *corpus separatum* ismét az anyaországhoz – azaz Magyarországhoz – csatoltatott. 1870-től Fiumét egy, a magyar kormány által kinevezett kormányzó igazgatta. S bár a horvát tartománygyűlésben két helyet biztosítottak Fiume képviselőinek, az 1918-ig betöltetlen maradt.

Úgy véljük, hogy ezen törvénycikk mérőföldkö a közös horvát–magyar történelemben, mert a korabeli Európában alig találunk még hasonló esetet arra vonatkozólag, hogy egy államon belül egy bizonyos terület, egy etnikailag,

nyelvileg jól elhatárolható terület, egy nép ilyen széles körű közjogi autonómiát, önkormányzatot kapott volna (*Gulyás* 2003).

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy 1867 és 1918 között a horvát–magyar viszony zökkenőmentes lett volna. Sőt nagyon kemény küzdelmek jellemezték a korszakot (*Bali* 2011). A XIX. század második felének horvát regionális etnikai nacionalizmusa három markáns, egymással is élesen konkuráló elképzelést fogalmazott meg:

- Jugoszlávizmus: a Josip Strossmayer diakovári püspök vezetése alatt álló Nemzeti Liberális Párt – az 1860–1870-es években a legerősebb politikai erő Horvátországban – a többi délszláv néppel, elsősorban a szerbekkel óhajtott szorosabb kapcsolatba lépni. Az összes délszláv népet egy ún. jugoszláv államba kívánta egyesíteni (*Bajza* 1941).
- Az önálló ún. Nagy-Horvátország megteremtése. Az irányzat két főideológusa Anton Starcevic és Kvaternik a Monarchiától elszakadó önálló horvát állam megteremtését tűzték zászlajukra, ennek következtében élesen fellépnek a Strossmayer-féle jugoszlávizmus ellen is (*Rátz* 1941).
- Trialista irányzat: Ezen irányzat hívei egy Magyarországgal és Ausztriával egyenrangú horvát államot kívántak létrehozni a Monarchia keretei között (*Diószegi* 1984).

Összefoglalásképpen le kell szögeznünk, hogy mindhárom horvát irányzat sértette a magyar állam érdekeit. Strossmayer irányzata, illetve a Starcevic-Kvaternik irányzat olyan területekre is igényt tartott, melyekről a történelmi Magyarország nem volt hajlandó önként lemondani. Míg a trialista irányzat egyértelműen a magyar vezető szerepet biztosító dualizmus ellen küzdött.

1.8. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a horvát–magyar államközösség felbomlása

Annak ellenére, hogy a történelmi Magyarország keretei között élő népek közül a horvátok jutottak a legjobb pozícióba az első világháború alatt, a horvát-kérdés ismét kiéleződött. Több horvát irányzat kezdte el feszegetni a horvát–magyar együttélés, illetve Horvátország további sorsának kérdéskörét.

A legmérsékeltőbbek azok a Monarchia területén maradt délszláv politikusok voltak – zömükben a Birodalmi Tanács tagjai –, akik létrehozták az ún. Jugoszláv Klubot, amely az 1917. május 30-i deklarációjában a trializmus – a Monarchián belül megszervezett délszláv állam lett volna a harmadik elem – létrehozását nyilvánította legfőbb céljának (*Jelavich* 1996).

A Jugoszláv Klub mellett a horvát szábor, mint politikai központ, szintén trialista igényeket fogalmazott meg a háború alatt. Bécs és Budapest azonban mind a Jugoszláv Klub, mind a szábor igényeit mereven elutasította.

A Monarchiából emigrált két dalmáciai politikus Ante Trumbić és Franjo Supilo Londonban létrehozott egy ún. Horvát Bizottságot, amely a Monarchiától független délszláv állam megteremtéséért küzdött. 1915. április 30-án Jugoszláv Bizottságra változtatták nevüket (*Lampe* 1996). A név megváltoztatása szimbolikus volt, az emigráns horvát politikusok ezzel kívánták jelezni, hogy az összes délszláv népet akarják egyesíteni egy föderatív jugoszláv állam keretei között.

A horvát hatalmi központok mellett a háború kitörése után a szerb politikai elit is megfogalmazta hadicéljait. 1914. december 7-én a szerb parlament Nišben elfogadott nyilatkozatában kimondta, hogy Szerbia háborús célja valamennyi délszláv felszabadítása. Ennek megfelelően igényt tartottak a szlovén területekre, Isztriára, Horvátországra, Dalmáciára, Bosznia-Hercegovinára, Dél-Magyarország egy jelentős részére (elsősorban Bácskára és a Bánátra, de elképzelésük szerint Pécs, Baja és Szabadka is odacsatolandó), azaz egy olyan délszláv államot akartak létrehozni, melyben valamennyi szerb, horvát, szlovén benne foglaltatik (*Juhász* 1999). Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy ezt az egyesítést a szerb kormány nem föderációs formában képzelte el, hanem szerb hegemoniával, azaz a szerb kormány programja nem egy föderatív Jugoszlávia, hanem egy kimondottan nagyszerb program volt.

A háború első két évében az antant a Jugoszláv Bizottságot nem tekintette partnerének, területi céljai iránt nem mutatott megértést. A szerb kormány területi igényeit is csak részben volt hajlandó elismerni, míg például Bosznia-Hercegovinát minden további nélkül hajlandóak voltak odaigérni, addig a Monarchia katolikus délszlávjait – horvátok és szlovének – nem akarták Szerbiához csatolni. Jól mutatja az antant magatartását, hogy az 1915. április 26-i londoni egyezményben délszláv területeket ígértek oda Olaszországnak. Ráadásul 1916-ban a hadiesemények következtében a szerb kormány emigrációba kényszerült – Korfu szigetén rendezkedtek be –, ami jelentős mértékben csökkentette a szerbek politikai súlyát az antant szemében. Mindezek egy lassú közeledést indítottak be szerb kormány és a Jugoszláv Bizottság között. Itt jegyezzük meg, hogy a Monarchián belül élő délszláv politikusok is tapogatóztak az emigráció felé.

A tárgyalások során a Jugoszláv Bizottság elnöke, Trumbić a konföderáció mellett – három egyenjogú nemzet föderációja –, míg a szerb miniszterelnök, Pašić a centralizáció – mindent Belgrád irányít – mellett kardoskodott, végül is abban egyeztek meg, hogy az államjogi berendezkedés kérdését elnapolják. Így született meg 1917. július 17-én az ún. korfui deklaráció. Ez kimondta, hogy a szlovének, szerbek és horvátok egy olyan független nemzeti államot hoznak

létre, amelyben érvényesül az önrendelkezés elve, a katolikus, a pravoszláv és az iszlám vallás, továbbá a szerbek, horvátok és szlovének egyenjogúsága, s amelynek államformája királyság lesz, élén a szerb Karagyorgyevics dinasztiával (*Sajti* 1989).

A háború elhúzódása, illetve az elmenekült szerb hadsereg újbóli felfegyverzése és csatásorba állítása – a görögországi front megnyitása 1917 júniusában – ismét felértékelte a szerb kormány szerepét, ezért az antant egyre nagyobb megértést mutatott a délszláv területi igények iránt. Bár meg kell jegyeznünk, hogy az olasz és a délszláv területi igények ütközése komoly problémát okozott az antanton belül. Ezt jól mutatja, hogy míg a csehszlovákok és a lengyelek esetében az antant a háború befejezése előtt elismerte azok különféle igényeit, ugyanez – az erős olasz tiltakozás miatt – a délszlávok esetében elmaradt. De az olasz–délszláv konfliktust leszámítva minden körülmény adva volt ahhoz, hogy 1918-ban létrejöjjön egy nagy délszláv állam.

1918. október 5–6-án a Monarchián belül működő horvát, szerb és szlovén pártok – erős horvát túlsúllyal létrehozták a Zágrábi Nemzeti Tanácsot. Október 6-án a tanács létrehozta a „Szlovének, Horvátok, Szerbek Államát”, mint a délszlávok Monarchián belüli új politikai-területi egységét. A tanács október 29-én Zágrábban kikiáltotta a „Szerbek-Horvátok-Szlovének Államát”, és egyben bejelentette, hogy készek közös államot létrehozni Szerbiával és Crna-Gorával (*Bajza* 1925). Ezzel a jogi aktussal szűnt meg a több évszázadon át fennálló horvát–magyar államközösség (*Bajza* 1925). Az államalakulat létrehozásakor mintegy a Monarchia délszláv utódállamaként jelent meg, az etnikai arányoknak és a korábbi politikai küzdelmeknek megfelelően a horvátok dominálták a kibontakozó folyamatokat. Az államalakulatban a szlovének lényegében először jutottak el a saját állam megteremtéséhez.

1918. november 9-én Genfben a szerb kormány küldöttsége és a Zágrábi Nemzeti Tanács – amely az ún. Szerb-Horvát-Szlovén Állam képviselőjében – továbbá a Jugoszláv Klub tagjai határozatot hoztak az egyesülésről. Azaz Szerbia konföderációs alapon egyesült volna a Zágrábban kikiáltott államalakulattal, de a szerb kormány végül nem fogadta el a saját maga által aláírt megállapodást, ugyanekkor az olasz területi igények miatt a Szerb-Horvát-Szlovén Állam Nemzeti Tanácsa kénytelen volt engedni. Így végül 1918. december 1-én kikiáltották a Karagyorgyevics-dinasztia által vezetett egységes Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot. Ezzel Horvátország sorsa összefonódott a jugoszláv állam sorsával.

Rövid időre a belső struktúrában a szlovének a saját szállásterületükön domináns politikai tényezővé, államalkotóvá váltak.

1.9. Az új jugoszláv–magyar határ születése

Az 1918. december 1-jén megalakuló jugoszláv állam északi határainak kérdése látszólag egyszerű kérdés volt, hiszen a határ egy jelentős része – a magyar–horvát határszakasz – több mint 800 éves volt, „csupán” a Dunától keletre kellett volna megállapítani egy új határvonalat.

De valójában a délszlávok – sem a horvátok, sem a szerbek –, még a 800 éves magyar–horvát határ esetében sem kívántak önmérsékletet tanúsítani. Ezt jól mutatja, hogy 1918. október 18-án a Trumbić vezette londoni Jugoszláv Bizottság bejelenteti igényét Fiumére, majd magyar–horvát határként egy Szentgotthárd–Nagykanizsa–Szigetvár–Pécs–Baja vonalat javasolt, oly módon, hogy Szentgotthárd, Pécs és Baja a jugoszláv államhoz került volna, míg Nagykanizsa és Szigetvár a magyar államnál maradt volna (*Burdett* 1995).

A Trumbić-féle igénybejelentés után alig két héttel a Balkánon előretörő szerb csapatok elérték a Monarchia déli határait. Mivel a Padovában november 3-án a Monarchia nevében aláírt fegyverszünet mindössze az olasz fronton állapított meg demarkációs vonalat, a balkáni frontra vonatkozóan a magyar kormány tárgyalásokat kezdett a szerbekkel és a franciákkal a fegyverszüneti feltételekről és a demarkációs vonalról. Ezeknek a tárgyalásoknak az eredményeképpen 1918. november 13-án a magyar kormány és Henrys tábornok – a francia balkáni hadsereg főparancsnoka –, továbbá Misić nagyvajda – a szerb hadsereg főparancsnoka – aláírták az ún. belgrádi katonai konvenciót.

Ez igen kedvezőtlen volt a magyar félre nézve, ugyanis úgy rendelkezett, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros vonalától délre eső erdélyi és bánági területeket, továbbá a Szeged–Baja–Pécs–Varasd vonaltól délre eső területeket, de oly módon, hogy Baja és Pécs szerb megszállás alá kerüljön (*Ormos* 1984).

1918. november 15-ig a szerb csapatok elfoglalták a demarkációs vonal által kijelölt területeket – így vonultak be november 13-án Bajára és egy nappal később Pécsre –, és rögtön hozzáfogtak a hódítás legalizálásához. Ennek során 1918. november 25-dikén Újvidéken összeült a délszláv lakosság küldötteiből álló ún. Bácska-Bánság-Baranya „nagy népgyűlés”, mely kimondta a Bánság, Bácska és Baranya csatlakozását Szerbiához (*Gergely – Kőhegyi* 1974).

Az 1919 januárjában összeülő békekonferencia elé a délszláv állam küldöttsége még a Trumbić-féle vonalnál is keményebb magyar–jugoszláv határvonal tervezetet terjesztett.

Pašić – a jugoszláv delegáció vezetője – az alábbi jugoszláv–magyar határvonal-igényt rögzítette memorandumában: Jugoszlávia északi határa a Fertőtónál indul – ahol Csehszlovákiával lett volna közös határa –, majd a határvonal a Rába, illetve a Zala folyót követi a Balatonig, hogy onnan kissé délre lejtve

Bajánál éri el a Dunát, majd onnan a Maros-torkolataig ível (*Ormos* 1984). Tehát Jugoszlávia részévé vált volna nem csak a Bácska és Bánát, hanem az egész Dél-Dunántúl a Mecsekkel, Péccsel és a szénbányákkal.

Az ún. trianoni jugoszláv–magyar határvonal a konferencia ún. Román–Jugoszláv Bizottságnak az ülésein öltött konkrét formát. Ezen bizottsági tárgyalások során a nagyhatalmaknak sikerült mérsékelnie a Pasič-féle memorandumban megfogalmazott követeléseket (*Lederer* 1963). Ezek után a Külügyminiszterek Tanácsa 1919. május 8-án megfogalmazta a jugoszláv–magyar határjavaslatot, melyet a konferencia legfőbb szerve a „Négyek Tanácsa” május 12-én pár perc alatt jóváhagyott (*Arday* 1990).

Az így létrejövő trianoni jugoszláv–magyar határ három szakaszra osztható, úgymint:

- a Muravidékkel (Murán inneni terület és Murán-túl) megnövelt szlovén–magyar határszakasz,
- a 800 éves horvát–magyar határszakasz, amely a Dráva mentén fut,
- a szerb–magyar határszakasz (a Baranya-háromszöggel, Bácskával és Bánáttal).

Itt jegyezzük meg, hogy Jugoszláviának a trianoni béke Magyarország által történt ratifikálása után – 1920. június 4. – ki kellett volna ürítenie a Baját, Pécset és a baranyai szénmedencét felölelő ún. nagy Baranyai-háromszöget – (az ún. kis Baranyai-háromszöget a békekonferencia a jugoszláv államnak ítélte), de ezzel késlekedett. Ezt a célt szolgálta Baranyai-Bajai-Szerb-Magyar Köztársaság kikiáltása. Csupán ennek bukása után, 1921. augusztus 24-én tér vissza a Baranyai-háromszög Magyarországhoz (*Gulyás* 1992, *Lőrinczné* 2010).

1.10. Dél-Pannónia helyzete a jugoszláv államban

Dél-Pannónia az új délszláv államban sok szempontból a legfejlettebb területek közé tartozott. Különösen érvényes ez a szlovén területekre. Az új államon belül az etnikai érdekek, a politikai kultúrák, a regionális különbségek feszítő tényezővé váltak.

1.10.1. Az első Jugoszlávia (1918–1941) keretei között

A jugoszláv állam belpolitikai életét már születésétől kezdve alapvetően a nemzeti ellentétek határozták meg (*Gulyás* 2005, *Pap* 2007). Az éles küzdelem már 1918 decemberében megindult, amikor Horvátországban, Crna-Gorában és Macedóniában a köztársasági államformára és a nagyobb önállóságra törekvő

lakosság megmozdulásait a belgrádi kormány katonai erővel verte le (*Lampe*, 1996). Sándor király 1919. januári rendeletével az államot nyolc tartományra osztotta (Szerbia, Crna Gora, Vajdaság, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Horvátország és Szlovénia), de ezt a tartományi rendszert – amely egyfajta regionális fejlődés előtt nyithatta volna meg az utat – a jugoszláv állam első alkotmánya rövidesen felszámolta (*Sajti* 1989). Ezt az alkotmányt 1921. június 28-án, azaz Szent Vid napján szavazta meg az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, ezért a szakirodalom vidovdani alkotmánynak is nevezi.

Az alkotmány megalkotásakor az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek el kellett döntenie, hogy Jugoszlávia egységes irányítású – azaz unitárius – vagy föderatív állam legyen-e. A probléma két kérdés formájában merült fel (*Gulyás* 2005):

- Vajon az alapvető kulturális és történelmi, gazdasági és egyéb eltérések az állam egyes régiói között szükségképpen föderációs politikai rendszerhez vezetnek-e vagy e regionális különbségek kezelése inkább központi irányítást igényel;
- A regionális különbségek mélyen gyökereznek-e, vagy csupán egy idegen uralmak – Habsburgok, törökök – felszínes maradványai? (Ha csupán felszínes maradványról van szó, az új államnak nem kell ezeket saját új struktúrájában tükröztetni).

A kibontakozó vitában a szerbek az unitárius, míg a többi nemzet a föderalista megoldást támogatta. A szavazás során – a horvátok kivonultak – a szerb unitárius álláspont győzedelmeskedett. Az ország közigazgatását újrászabályozó 1922. április 28-i törvény ugyanezt a központosító tendenciát erősítette. Jugoszláviát 33 körzetre osztották, melyeket a király által kinevezett főhivatalnokok (az ún. főispánok) irányították, akik – bár bizonyos hatalmat az alsóbb közigazgatási szintek is kaptak – szorosan a kezükben tartották az igazi döntéseket. A történelmi tartományok eltörölésével – Horvátországot négy, Szlovéniát pedig két kerületre osztották – a szerb politikai elit a föderalizmusnak, illetve a regionalizmusnak a lehetőségét kívánta kizárni.

A vidovdani alkotmány elfogadása után a szerb politikai elit minden politikai, közigazgatási és katonai pozíciót elfoglalt, sőt a gazdasági erőforrások birtoklásában – ahol kiegyensúlyozottabb volt a helyzet is – megpróbált a saját maga javára arányeltolódást elérni. A szerb politikai elitnek sikerült az államot centralizálnia, de ezt a többi nemzet – „a nem szerbek” – nem fogadta el. Különösen kiéleződött a horvát–szerb szembenállás, mivel a horvátok – főként Stjepan Radić – a jugoszláv állam föderalizálása és ezen belül a horvát területek autonómiájának kivívására törekedtek.

A szerb–horvát küzdelem szinte megbénította az államot. 1918 és 1929 között hét miniszterelnöke volt a kormánynak, akik összesen 23 kabinetet alakítottak, miközben egyetlen parlament sem tudta kitölteni mandátumát.

A két legerősebb nemzet küzdelméből a mérleg nyelvét jelentő szlovének és a boszniai muzulmánok igyekeztek a maguk számára némi előnyt kovácsolni – Belgrád nagyon sok esetben ezen nemzetek támogatásával tudta akarátát keresztül vinni –, míg az albánok, magyarok, németek és macedónok az ún. nagypolitikában semmiféle szerepet nem tudtak játszani.

Az állami egység megteremtésének centralista (nagyszerb) modellje permanens politikai válságot és parlamenti instabilitást eredményezett. Ebben a helyzetben a király az állam működőképességének fenntartása érdekében 1929. január 6-án diktatúrát vezetett be, melynek első lépéseként hatályon kívül helyezte a vidovdáni alkotmányt. Miután a parlamenti demokrácia keretei között a centralista (nagyszerb) modell nem volt képes megteremteni az egységes jugoszláv államot, Sándor király arra tett kísérletet, hogy megteremtse az egységes jugoszláv nemzetet. A király gondolatrendszerében erőteljes hangsúlyt kapott – az a már korábban is létező – ideológia, hogy a szerbek, a horvátok és a szlovének, illetve az országban élő többi szláv nép egyetlen egységes nemzetet, a jugoszláv nemzetet alkotja (*Sokcsević et al. 1992*).

Ezen nemzeti unitarizmus jegyében – 1929. október 3-án, királyi parancssal – keresztelték át az addig SHS Királyság elnevezésű államot Jugoszláv Királyságra. Az új államnév bevezetésével egy időben kilenc ún. bánságot hoztak létre, emellett Belgrád, mint főváros, egy különálló, tízedik közigazgatási egység lett (*23. ábra*).

A föderatív átalakításért és a saját autonómiájukért küzdő horvátok örömmel üdvözölték a király kezdeti lépéseit, a vidovdani alkotmány és vele együtt a 33 közigazgatási egység eltörlését, de a bánságok kialakítása után rá kellett jönniük, hogy Sándor király törekvései nem az ország föderatív átalakítására, hanem az egységes jugoszláv nemzet megteremtésére irányulnak (*Juhász 1999*). A bánságok kialakításánál ez a törekvés abban testesült meg, hogy határaikat úgy húzták meg, hogy feldarabolták a hagyományos történelmi egységeket és még az elnevezéseikben is kerültek a korábbi tartomány neveket. Zömében folyókról nevezték el őket, ezzel is demonstrálták, hogy nem kívánnak visszanyúlni a történelmi tartományokhoz és határokhoz.

Ha Dél-Pannóniát érintően megpróbáljuk azonosítani az új bánságokat és a történelmi tartományokat, az alábbi eredményt kapjuk:

- Dráva – Szlovénia (a szlovének sok esetben támogatták a szerbeket, így cserébe megőrizhették etnikai területük egységét),
- Duna – a Vajdaság, Szerémség, valamint Ószerbia északi és középső részei,

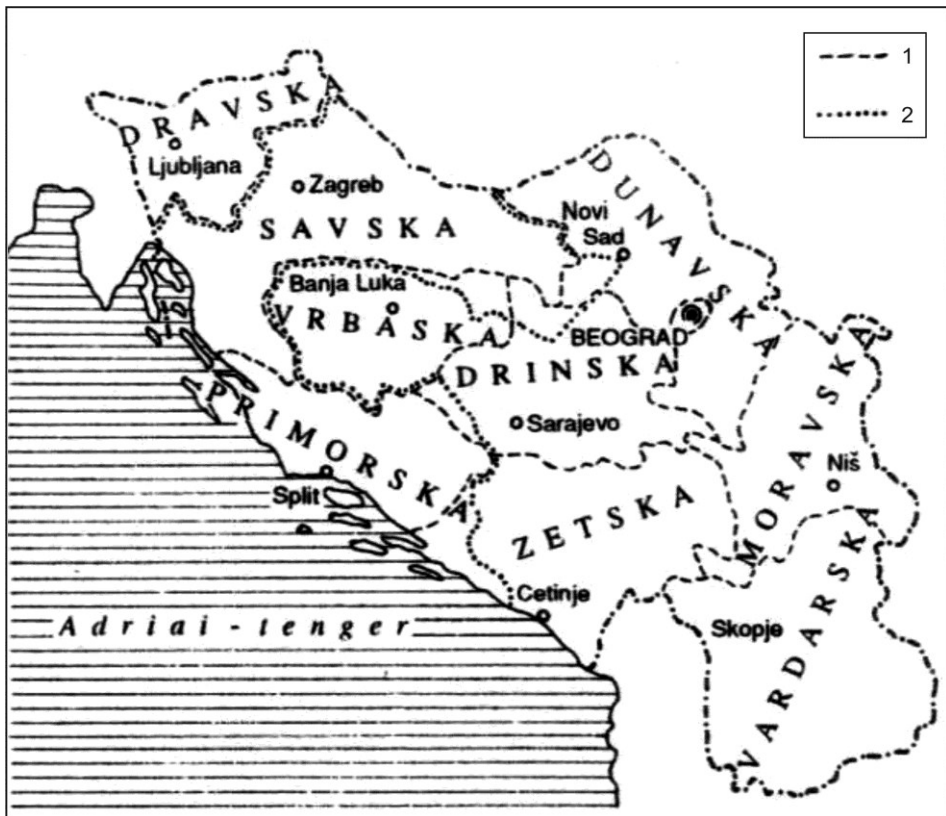
- Száva – Horvátország-Szlavónia, kivéve a keleti területét és a Szerémséget. (Tehát ismét egy horvát szétagoltságot rögzíthetünk.)

A határok mesterséges kialakítása következtében a kilenc bánságból hatban szerb, kettőben horvát (Száva, Tengeremellék) és egyben szlovén (Dráva) többség alakult ki. Muzulmán és macedón többség egyik bánságban sem jött létre (Lőrinczné 2009).

Azt is rögzítenünk kell, hogy Horvátország történelmi területén négy bánság is osztozkodott. A Száva bánság ugyan az egykori horvát területek központi részét felölelte, de a történelmi Horvátország jelentős régióit más bánságokhoz csatolta.

23. ábra

A jugoszláv bánságok, 1931

Jelmagyarázat: 1 – Bánságok határa 1931-ben; 2 – A Horvát bánság határa 1939-ben.

Forrás: Sokcsevs et al. 1992. 231. o.

Sándor király az egyes nemzettudatok – horvát, szerb stb. – helyett jugoszláv nemzettudatot és egységet akart megvalósítani. Törekvéseit a horvátok mereven elutasították, 1932. november 7-én az ún. zágrábi pontokban élesen elítélték a fennálló rendszert és hitet tettek a föderáció és a horvát autonómia mellett (Goldstein, 1999). Ezzel szemben a szerbek támogatták Sándor király politikáját (Lampe 1996, Juhász 1999, Rothschild 1974). Ennek magyarázata, hogy a Sándor-féle jugoszláv centralizmus végeredményben jól szolgálta a szerb nemzeti érdekeket, a jugoszláv retorika mögött lehetőség nyílt a szerb nacionalizmus érdekeinek érvényesítésére.

Bár Sándor királyt 1934. október 9-én horvát usztrasák Marseille-ben megölték, utóda Pál régens herceg – aki a kiskorú II. Péter helyett kormányzott – némileg felpuhított formában továbbvitte ezt a politikai vonalat. Ennek megfelelően a harmincas években változatlan intenzitással folyt a föderalista/autonomista tömörülés és a centristák küzdelme. Sőt a horvát politikai elit egy része – a Pavelić által vezetett usztrasák – az autonómia helyett a független Horvátország megeremtését tüzték zászlajukra (Hory – Broszat 1964). Ezzel párhuzamosan Németország és Olaszország hozzáfogott Köztes-Európa térképének átrajzolásához, és az alábbi fontos változások történtek.

1938 márciusában Németország bekebelezte Ausztriát, ezzel Jugoszlávia közvetlen szomszédjává vált. Ennek a külső változásban jelentős hatásai lettek a belső folyamatokra. Elindult a szerb–horvát kiegyezés előkészítése, mely decemberre már formulázódott.

A német és olasz fenyegetettség árnyékában született meg 1939. augusztus 20-án – tehát a második világháború kitörése előtt tíz nappal – a „Sporazum”, azaz a szerb–horvát „megegyezés”, melynek lényege, hogy az ún. Horvát Bánság jelentős mértékű politikai/közigazgatási autonómiát kapott a jugoszláv állam keretei között (Gulyás 2009b). A „Sporazum” nagyon hasonlított a Zágráb és Budapest viszonyát rendező 1868-as horvát–magyar kiegyezéshez, de némileg annál nagyobb autonómiát adott a horvátoknak).

1.10.2. Az önálló horvát állam, felosztott Szlovénia, 1941–1945

A „Sporazummal” teljesültek a horvát autonómia-törekvések, és így lehetősége nyílt egyrészt egy szerb–horvát megbékélésre, másrészt a jugoszláv állam további reformjára, de a második világháború Balkánra történő kiterjedése végett vetett minden ilyen kísérletnek, sőt Jugoszlávia rövid idő alatt alkotó elemeire hullott.

A kibontakozó olasz–görög háború miatt – 1940. október 28-án olasz hadsereg Albánián keresztül megtámadta Görögországot – Hitlernek szüksége volt Jugoszlávia politikai támogatására is. Ezért felszólította Jugoszláviát a három-

hatalmi egyezményhez történő csatlakozásra. 1941. március 25-én a Cvetković-kormány, azzal a kikötéssel, hogy a csatlakozás alapján Jugoszláviára nem hárulhatnak katonai kötelezettségek, csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Még meg sem száradt a tinta az aláíráson, mikor 1941. március 27-re virradó éjjel a jugoszláv hadsereg puccsot hajtott végre, Pál herceget – a régenszt – és Cvetkovićot, a miniszterelnököt száműzetésbe kényszerítették. A kiskorú Pétert királlyá nyilvánították, és Dušan Simović tábornokot nevezték ki miniszterelnökké (*Hoptner* 1962).

Hitler már a puccs után néhány órával utasította a Weermachtot, hogy foglalja el Jugoszláviát. Másnap a Luftwaffe romba döntötte Belgrádot és a német hadsereg – továbbá olasz és bolgár szövetségesei – különböző irányokból előzölöttek Jugoszláviát. A jugoszláv állam két hét alatt összeomlott. Április 10-én Zágrábban az usztasák kikiáltották a független horvát államot (*Goldstein*, 1999), április 12-én a németek elfoglalták Belgrádot (*Lampe*, 1996), majd április 17-én a jugoszláv hadsereg maradványai megadták magukat, és a jugoszláv kormány és Péter király emigrációba vonult (*Juhász* 1999, *Rothschild* 1974).

Németország és szövetségesei Jugoszlávia területét felosztották egymás között, a végső döntéseket az április 20–22-i bécsi német–olasz konferencia hozta meg (*Kocsis*, 1993), mely az alábbi államrendet alakította ki (24. ábra):

- A szlovén területeket Németország és Olaszország hozzávetőleg kétharmad-egyharmad arányban kettéosztották és annektálták. Németország foglalta el Észak-Szlovéniát, míg Olaszország Dél-Szlovéniát (Ljubljánával együtt). Dél-Pannónia maribori körzete Németországhoz került;
- Magyarország visszakapta a Muravidéket, a Muraközt, Bácskát és a Baranyai-háromszöget;
- A győztesek elismerték az április 10-én kikiáltott „Független Horvát Állam”-ot.

A Független Horvát Állam uralkodója a Savoyai-házból származó spoletói herceg lett II. Tomiszlav néven, de a tényleges hatalom Ante Pavelić kezébe került. Az állam határait az 1941. május 13-i horvát–német, a május 18-i horvát–olasz, a június 7-i horvát–szerb és az október 27-i horvát–montenegrói szerződés rögzítette (*Pándi*, 1995).

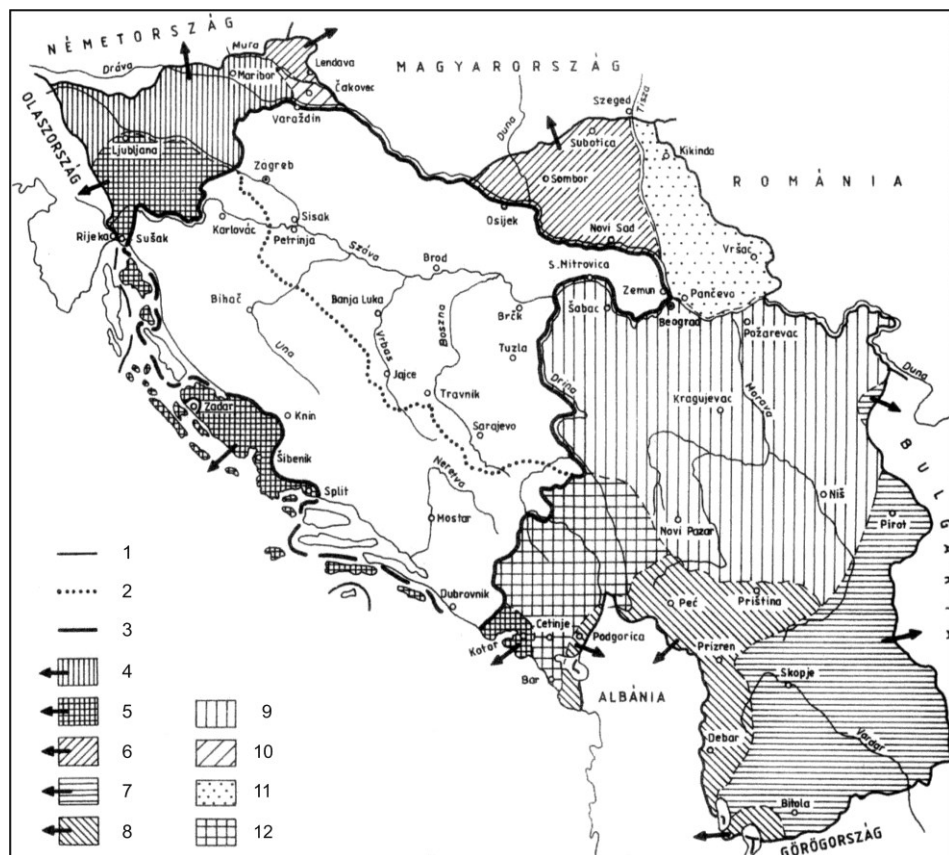
Az 1941-es tárgyalások eredményeképpen a Független Horvát Állam területe 102 ezer km² lett (ez az első Jugoszlávia területének 41,5%-a), Horvátország és Szlavónia mellett felölelte Boszniát és Hercegovinát is.

Az államszerkezet átrendeződését nagyarányú belső vándorlás és ennek következtében etnikai átrendeződés kísérte. A két világháború között a délszláv államban széttelepülő/széttelepített szerbek visszatértek Szerbiába: Horvátországból 119 ezer, Macedóniából 27 ezer, Vajdaságból 21 ezer, Szlovéniából 6 ezer.

Ezzel párhuzamosan 70 ezer horvát települt át Szerbiából a Független Horvát Államba. 1942 folyamán Hitler a volt jugoszláviai németek közül 21 ezret Lengyelországba, illetve az olasz uralom alatt álló Dél-Szlovéniából 15 ezret Észak-Szlovéniába és Karintiába telepített át (Schechtman 1946, Kocsis 1993).

24. ábra

Jugoszlávia felosztása és a „Független Horvát Állam”

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár, 1940; 2 – Német–olasz demarkációs vonal, 1941; 3 – Horvátország, 1941; 4 – Annexió, Németország; 5 – Annexió, Olaszország; 6 – Annexió, Magyarország; 7 – Annexió, Bulgária; 8 – Albániához csatolva; 9 – Okkupáció, Németország; 10 – Okkupáció, Magyarország; 11 – Német közigazgatás; 12 – Olasz közigazgatás.

Forrás: Köttes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény). 460. o.

1.10.3. Dél-Pannónia a második Jugoszláviában, 1945–1991

A tengelyhatalmak veresége nyomán 1945 májusában összeomlott az usztasa horvát állam is. A második jugoszláv államot megszervező Tito és elvtársai a jugoszláv állam 1941-es összeomlásából levonták a tanulságokat és 1945-ben hatalomra kerülve két irányban tettek lépéseket annak érdekében, hogy az újjászervezett állam elkerülje ezt a sorsot. Egyrészt 1944 és 1945 között, illetve az azt követő néhány évben kemény etnikai tisztogatást hajtottak végre (a német és olasz kisebbség számának drasztikus csökkentése, illetve ennek megkísérlése a magyarok esetében is) az újjászülető állam délszláv jellegének erősítése érdekében.

Másrészt a kudarcot vallott nagyszerb nacionalizmust elutasítva kidolgozták, és alkotmányban rögzítették a föderatív jugoszlávizmust (Gulyás 2005). Tito tudatosan törekedett a kommunista párt és a partizán mozgalom többnemzetiségű jellegének fenntartására, mivel úgy vélte csak így válhatnak az újjászülető Jugoszlávia politikai centrumává (Pavlowitsch 1992). E törekvés jegyében született meg az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) 1943. november 29–30-i jajcei ülésének ún. „államalapító” határozatai: „Mind den nemzet önrendelkezési joga alapján, beleértve az elszakadáshoz és a más nemzetekkel való egyesüléshez való jogot is... az AVNOJ meghozza a következő határozatot: 1. Jugoszlávia népei soha nem ismerték el és nem ismerik el Jugoszlávia szétdarabolását a fasiszta hatalmak részéről... 2. ...Jugoszlávia föderatív elven fog kiépülni, amely föderatív elv biztosítani fogja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és Crna Gora-iak, vagyis Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna Gora és Bosznia-Hercegovina nemzeteinek teljes egyenjogúságát... 4. A nemzeti kisebbségeknek Jugoszláviában biztosítva lesznek az összes nemzetiségi jogok”.

Látható, hogy AVNOJ már 1943-ban elkötelezte magát a föderáció mellett, melynek életre hívására a háború befejezése után fél évvel került sor. 1945. november 29-én összeült az ún. Alkotmányozó Nemzetgyűlés, mely kimondta a királyság megszüntetését, megtiltotta Péter királynak az országba való visszatérését és kikiáltotta a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságot (JNF). Majd a JNF Népszkupstinájaként folytatta tevékenységét, amely az 1946. január 31-én kihirdetett alkotmánnyal megeremtetten a föderatív jugoszláv államot. Az alkotmány az államrendszer alapjának a föderációt fogadta el – az AVNOJ jajcei programjának megfelelően –, az országot hat népköztársaságra osztották fel. Ez a hat köztársaság Bosznia-Hercegovina, Crna Gora, Horvátország, Macedónia, Szerbia és Szlovénia lett (Kerner 1949).

A Titóék által kínált föderatív megoldás révén a horvátok köztársaságot hozhattak létre, azaz nemzetként léteztek a jugoszláv állam keretei között

(Gulyás 2009a). Ennek ellenére a második Jugoszláviát fennállása egész ideje alatt a horvát-szerb ellentétek – és a szerb-„nem szerb” nemzeti ellentétek is – továbbra is jellemzőek voltak. De Titónak a föderatív kommunista állammodelljét felépítve és azt folyamatosan módosítgatva sikerült a helyzetet hosszú időre stabilizálnia (Bebler 1992).

Ebből a szempontból fontos volt az 1974-es alkotmánymódosítás, amelynek célja az volt, hogy gátat szabjon a központosítás ellen irányuló nemzeti törekvéseknek (lásd az 1971-es ún. „horvát tavaszt”). Ezt Tito két eszközzel kívánta elérni. Egyrészt engedményeket tett a tagköztársaságoknak és a többi nemzetnek – lásd albánok jogainak bővítését Koszovóban, illetve a boszniai muzulmánok nemzeti önállóságának elismerését –, amikor jogokkal ruházta fel őket. Másrészt megpróbálta korlátozni a szerb dominanciát. Jól mutatja ezt, hogy a koszovói albánok 1974-es jogbővítést Tito a belgrádi konzervatív szerb vezetéssel szemben csikarta ki (Bebler 1992).

Ez a titói megoldás azonban nem válhatott be, egyrészt az engedmények nem elégítették ki a horvát nemzetet (és a többi nemzetet se), másrészt a szerbek is úgy érezték, hogy a jugoszláv állam velük szemben negatív diszkriminációt alkalmaz (Pap 2010).

Egyet kell értenünk Gyilasz találó mondatával, mely szerint „Tito volt a jugoszláv rendszer egyetlen működő intézménye.” Hiszen a politikai patthelyzeteket és az egyre jobban kiéleződő nemzeti kérdést számos esetben az ő autoriter döntései és tekintélyelvű beavatkozásai oldották meg.

Tito halála után néhány évvel Milošević nagyszerb koncepciója – azaz a minden szerbet felölelő Nagy-Szerb állam megteremtése – vált domináns programmá és követendő politikává a szerbek körében (Svavoljub 2000).

Milošević lépéseivel – lásd antibürokratikus forradalom, a Vajdaság és Koszovó autonómiájának megnyirbálása, a JKP megszüntetése, a hadsereg maga mellé állítása – céltudatosan felszámolta a titói államjogi egyensúlyokat, azaz kiiktatta Jugoszlávia centripetális erőit (Silbert – Little 1995). Ezek a nagyszerb nacionalista program erőszakos megvalósítása érdekében tett lépések arra ösztönözték a jugoszláv államot alkotó többi nemzetet, hogy fogalmazza meg saját nemzeti programját. A „nem-szerb nemzetek” ily módon megszülető nemzeti programjai rövidesen összezsaptak a nagyszerb nemzeti programmal.

Pontosan ez történt a horvátok esetében is. Egyrészt a Horvát Kommunista Szövetségben belül a nemzeti erők kerekedtek felül, másrészt sorra születtek meg a nemzeti kérdést zászlajukra tűző új pártok (Grdešić 1993, Gulyás 2000).

1991. május 19-én Horvátországban népszavazást tartottak a függetlenség kérdéséről, amelyen a szavazáson részt vevők 95%-a a függetlenségre szavazott (Goldstein 1999).

2. A független Horvátország és Szlovénia 1991 után

2.1. Háború és etnikai homogenizáció

1991. június 25-én Horvátország – Szlovéniával együtt – kihirdette függetlenségét (25. ábra). A döntés a fegyverekre maradt, 1991 nyarán a Horvátországon belül kibontakozott a horvát–szerb háború, kialakult egy olyan több száz km hosszú front, amely Eszéktől a Dalmáciáig húzódott (Juhász 1999). Ebben a helyzetben az Európai Közösség – mely többször kísérelt meg közvetíteni a felek között – arra az álláspontra helyezkedett, hogy elismeri azokat a volt jugoszláv tagköztársaságokat, „amelyek azt kívánják”, és megfelelnek az EK kritériumainak. Miután Horvátország 1991. december 4-én olyan új nemzetiségi törvényt fogadott el, mely szavatolta a kisebbségek jogait és a szerbeknek területi autonómiát adott, az EK 1992. január 15-én elismerte Horvátország függetlenségét, sőt május 22-én a horvát állam felvételt nyert az ENSZ-be is. Moszkva 1992. február 17-én, Washington pedig április 7-én ismerte el Horvátországot (Bennett 1995).

A függetlenség elnyerésével a horvát nacionalizmus elérte legfőbb célját - a független Horvátország nemzetközi elismerése –, viszont ugyanekkor a szerb csapatok a Horvát Köztársaság területének 26,4%-át (14 900 km²) tartották megszállva. Ráadásul a horvátországi szerbek 1991. december 19-én kikiáltották a Krajina-i Szerb Köztársaságot (RSK: Republika Srpska Krajina) Knin központtal (Sokcevićs 2011).

Az USA egykori külügyminisztere Cyrus Vance, mint ENSZ megbízott közvetítésével 1992 januárjában tűzszünet jön létre a szerbek és a horvátok között. A 14 ezer fős ENSZ haderő (UNPROFOR) a harcoló feleket 1992 márciusában és áprilisában a kialakult frontokon szétválasztotta (Bennett 1995). Az UNPROFOR bevonulása azonban nem jelentette a horvátországi harcok teljes befejeződését. Egyfajta „se háború, se béke” állapot alakult ki – azaz kisebb nagyobb horvát–szerb fegyveres összecsapásokra (például Nyugat-Szlavóniában is) rendszeren sort került –, amelyek egészen 1995 augusztusáig tartottak. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az ún. Badinter Bizottság állásfoglalása alapján az ENSZ a korábbi tagköztársaságok közötti belső határokat ismerte el a függetlenné váló államok határainak. Ennek jegyében a horvát politikusok és katonák arra törekedtek, hogy kiszorítsák a szerb hadsereget Horvátország területéről, illetve felszámolják az RSK államalakulatot.

Erre azonban négy évet kellett várniuk a horvátoknak, de végül 1995. augusztus 4-én megindították a Vihar elnevezésű hadműveletet Krajina ellen (Sokcevićs 2011). Az RSK állam – mivel Belgrád nem merte felvállalni nyílt katonai támogatását, azaz Szerbia hadserege nem lépett háborúba Krajina olda-

25. ábra

Jugoszlávia utódállamai

Szerkesztette: Hajdú Z.

lán Horvátország ellen – néhány nap alatt összeomlott. A krajina-i szerb vezetők a szerbség evakuálása mellett döntöttek, a lakosságot felszólították a menekülésre. Erre 150–200 ezres menekültáradat indult meg Szerbia (főképpen a Vajdaság) felé. A horvát hadsereg kifosztotta, felgyújtotta, felrobbantotta az elmenekült szerbek házeit. A szándék egyértelmű volt, ne legyen nekik hova visszatérniük.

Így a Vihar hadművelet nem csupán az RSK államot számolta fel, hanem etnikai tisztogatásként is funkcionált. Felszámolta a területen négyszáz éve ott élő (a Habsburg Birodalom egykori Határőrvidéke) szerbek etnikai tömbjét. Ezzel az 1991-ben függetlenné váló horvát állam jelentős lépést tett a homogenizáció felé. Horvátország 1991 és 1995 közötti háborús események következté-

ben lényegében etnikailag homogén nemzetállammá vált. Bár a szerb menekültek visszatérésére van formális lehetőség – nemzetközi nyomásra a horvát parlament megteremtette ennek jogi lehetőségét – tömeges visszatérésre nem került sor (Juhász 1999).

Horvátország 2000 után felgyorsította euro-atlanti integrációs kapcsolatainak az építését. Előbb a NATO, majd 2013 nyarától az EU tagjává vált. A horvát csatlakozással az EU-n belül már létrejött a „volt jugoszláv tagköztársaságok” egyfajta köre.

2.2. A független Szlovénia „bársonyos útja”

1990 decemberében Szlovéniában népszavazást tartottak a függetlenség kérdésében, a szavazók 88,5%-a a támogatta az ország függetlenségét. Az etnikailag leginkább homogén jugoszláv tagállam népességének döntő része az önállóság mellett foglalt állást.

Szlovénia Horvátországgal egy időben (1991. június 25.) kiáltotta ki függetlenségét. A két függetlenedő, majd független állam útja eltérő módon alakult. A két állam között alapvető különbség volt a tekintetben, hogy Szlovéniában a szerbek jelenléte minimális volt, míg Horvátországban jelentős, s területi tagolódásukban történetileg beágyazottak voltak.

Szlovénia június 25-én megkezdte a jugoszláv államhatár jelöléseinek lecserélését saját jelölésre. A Jugoszláv Néphadsereg kísérletet tett a folyamat megállítására, harcok bontakoztak ki a határátkelők és egyes határszakaszok mentén.

Szlovénia a tíz napos háborúban minimális emberi és anyagi áldozatokkal kivívta függetlenségét, a Jugoszláv Néphadsereget kivonták az országból. (Az utolsó jugoszláv katona 1991. október 26-án hagyta el a független Szlovénia területét.)

Németország már 1991. július 1-jén elismerte az ország függetlenségét, majd a következő év januárjában az akkori EGK összes tagja is. Rövid időn belül szinte teljessé vált az ország nemzetközi elismerése.

Az ország alkotmányosan elismerte az őslakos olasz és magyar kisebbség kollektív jogait, s védett helyet biztosított egy-egy képviselő számára a szlovén parlamentben. A magyar kisebbség országos képviselete megoldottá vált, de ez önmagában véve nem akadályozta meg létszámuk folyamatos csökkenését.

Szlovénia és az EU, valamint a NATO közötti közeledés gyors folyamat volt. 2003 márciusában mindkét szervezet tagságáról népszavazást rendeztek, a szlovén szavazók többsége legitimálta a tagságot. 2004 márciusában a NATO, majd májusában az EU tagjává vált.

A szlovén fejlődésben a polgári hagyományok sokkal dominánsabban jelentek meg, mint bármelyik másik jugoszláv utódállamban. Ezt még akkor is meg kell állapítanunk, ha országos szinten a korábbi kommunista vezetők lényeges szerepet kaptak, választások által legitimáltak.

2.3. A horvát–szlovén határvita

A függetlenné váló Horvátország és Szlovénia határvitába keveredett egymással. A szárazföldi határok esetében gyors megoldás született, az 1991. szeptember 7-én Hágában összeült békekonferencia öt alkotmánybíróból álló bizottsága – az ún. Badinter Bizottság – kimondta: „...ha bármilyen okból egy állam felbomlik, akkor korábban létező adminisztratív határai az új állam határaivá válnak, melyeket nem lehet sem erőszakkal sem fegyveresen megváltoztatni” (Lőrinczné Bencze 2011b).

A fenti határozat ismeretében Horvátország és Szlovénia megegyezett egymással, hogy a szárazföldi határok esetében a JSZSZK-tól örökölt 1991. június 25-i határvonalat tekintik érvényes határnak, míg a tengeri határokról tárgyalásokba kezdenek. A megegyezés ellenére, mind a szárazföldi, mind a tengeri határ esetében viták alakultak ki a két állam között.

A szárazföldi határ esetében három terület vitatott (Lőrinczné Bencze 2011b), s ebből az egyik érintette Dél-Pannónia területét is. A medrét változtató Mura mentén, a hotizai határátkelőhely (Szlovénia északkeleti részén). A vita arról folyik, hogy a szlovén fél kétségbe vonta a Mura folyó bal partja és a Hotiza közötti horvát kataszteri összeírások helyességét és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a horvát–szlovén határ a folyó középvonalán halad. A vita elmérgesedését jól mutatja, hogy 2006-ban a szlovén rendőrség leállította a horvát vasúttársaság építkezését, mondván az a terület ahol a horvátok építkeznek, az valójában Szlovéniához tartozik.

Hosszas viták után 2001. július 21-én a két ország parafált egy szerződést, mely a „Megállapodás a közös államhatárról” elnevezést kapta. Ebben a szárazföldi határ vonatkozásában Szlovénia átengedte Horvátországnak a Pirani-öböl szárazföldi bejáratánál található négy községet, továbbá a Sveta Gera hegycsúcsot. Cserébe Horvátország területeket engedett át Mursko Sredicénél és a Gorski kotar hegyvonulatnál található Cabarnál. A tengeri határt pedig oly módon állapították meg, hogy Szlovénia 80%-ban részesedett volna a Pirani-öbölből, és ily módon biztosított lett volna számára a kijárási a nemzetközi vizekre. A megállapodást azonban a horvát parlament nem volt hajlandó ratifikálni.

2005. június 10-én a két ország kormánya Brioni szigetén közös kormányülést tartott, ahol kötelezettséget vállaltak arra, hogy a határok végleges tisztázá-

sáig az 1991. június 25-i állapotokat veszik figyelembe, és igyekeznek minden incidenst elkerülni.

A megegyezés irányába történő következő lépésre 2007. augusztus 26-án került sor, a szlovén miniszterelnök Janes Janša és horvát partnere elfogadta az ún. bledi-formulát. Ennek lényege, hogy a két fél a határvitát egy külső harmadik fél bevonásával (szóba jöhető megoldások: nemzetközi bíróság, választott bíraskodás, nemzetközi döntőbíró) bevonásával oldja meg.

2008-ban Szlovénia keményebb stratégiához folyamodott. Mint az EU-tagja – ráadásul ekkor pont az EU soros elnöke – a horvát–szlovén határvíta megoldását összekötötte a horvát csatlakozási tárgyalásokkal. A horvátok azonban megmakacsolták magukat, nem engedtek a határvitában. Ez viszont azt eredményezte, hogy tíz hónapon keresztül szüneteltek a horvát csatlakozási tárgyalások.

A holtpontról 2009. november 4-én sikerült kimozdulni, amikor Stockholmban a két fél aláírta a horvát–szlovén arbitrázs megállapodást (*Lőrinczné Bencze* 2011a). Ez megteremtette a lehetőségét annak, hogy a határvitát egy nemzetközi döntőbíró megoldja. A stockholmi megállapodást a horvát parlament 2009. november 20-án ratifikálta. A szlovénoknál elhúzódott a ratifikálás menete, a szlovén parlament csak 2010. április 19-én ratifikálta a megállapodást, majd az egyik ellenzéki párt indítványára népszavazást írtak ki a kérdésről. A 2010. június 6-án megtartott népszavazáson a szlovénok 51,5%-a jóváhagyta a stockholmi megállapodást.

A folyamat azonban lassan halad, a legutóbbi fejlemény az volt, hogy 2012 januárjában a két fél megegyezett az arbitrázs bizottság tagjainak személyéről, és így a testület megkezdte tevékenységét.

V. FEJEZET

DEMOGRÁFIA

1. Népszámszám, népsűrűség

A régió, hasonlóan a legtöbb európai térséghez, egyik legnagyobb kihívása a következő évtizedekben a súlyos demográfiai helyzet és trendek kezelése lesz. A térség hosszú távú gazdasági-társadalmi fejlődése múlik azon, hogy a népesedés jelenlegi tendenciáit képes-e a különböző szintű (helyi, regionális, nemzeti, közösségi) irányítás, politikák, ha megfordítani nem is, megállítani. Ha nem sikerül erre a kihívásra megfelelő válaszokat találni, a térség egésze, de mindenekelőtt rurális területei tartósan perifériára szorulnak, s a demográfiai folyamatok a területi különbségek további növekedéséhez, a területi kohézió gyengüléséhez vezetnek. Az egyensúly megőrzése érdekében a szociális ellátórendszer reformja, az egészségügy átalakítása mellett a munkaerőpiacon is jelentős változásokra van szükség. Nem kell népesnek, sűrűn lakottnak lenni egy

23. táblázat

Dél-Pannónia megyéinek népessége, népsűrűsége, 2011

Megye/régió	Terület, km ²	Népesség, fő	Népsűrűség, fő/ km ²
Muravidék	1 337	119 548	89,4
Drávavidék	2 170	323 343	149,0
Zágráb város	641	790 017	1 232,5
Zágráb	3 060	317 606	103,8
Krapina-Zagorje	1 229	132 892	108,1
Sziszek-Moslavina	4 468	172 439	38,6
Varasd	1 262	175 951	139,4
Kapronca	1 748	115 584	66,1
Belovár-Bilogora	2 640	119 764	45,4
Muraköz	729	113 804	156,1
Verőce-Drávamente	2 024	84 836	41,9
Pozsega-Szlavónia	1 823	78 034	42,8
Bród-Szávamente	2 030	158 575	78,1
Eszék-Baranya	4 155	305 032	73,4
Vukovár-Szerém	2 454	179 521	73,2
Összesen	31 771	3 186 946	100,3

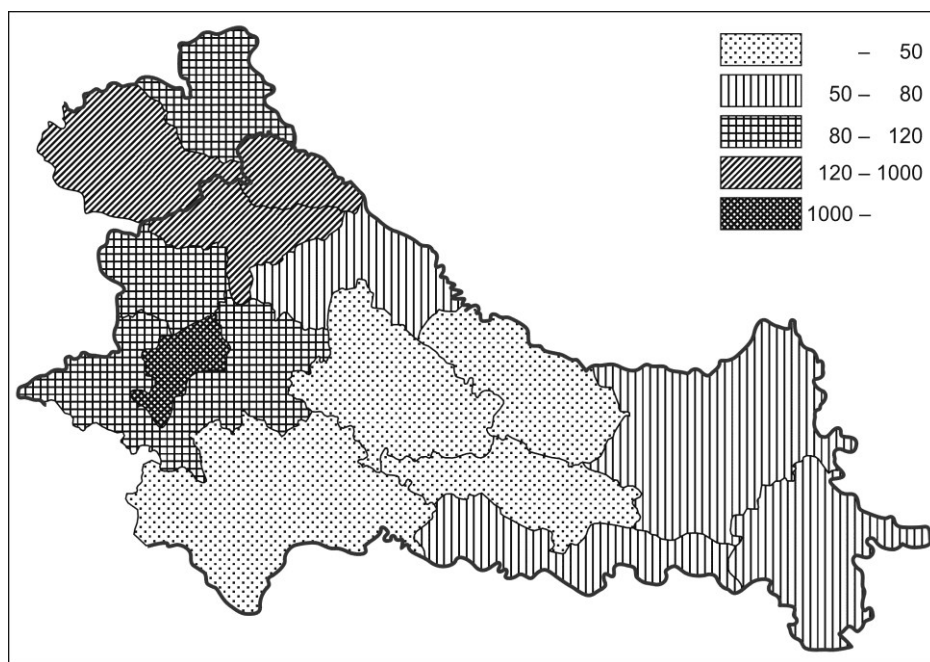
Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

térségnek ahhoz, hogy gazdasága fejlődőképes legyen, de a népesség jelentős csökkenése egyrészt tünet, másrészt jellemzően negatívan befolyásolja a struktúrát, így további súlyos következményekkel jár. A térségben egy-két évtizede kezdődött meg a demográfiai átmenet, a természetes fogyás és a migrációs veszteség együtt van jelen a térségben. A probléma komplex kezelése nehéz, azt pontos adatokkal, megbízható előrejelzésekkel szükséges támogatni. (Bár ahogy Spengler fogalmaz, a demográfiai előrebecslések története tévedések története.) Az alábbi adatok összességében arra figyelmeztetnek, hogy Dél-Pannóniában a demográfia folyamatok kezelése valóban a legnagyobb feladatok egyike.

A 13 horvát megyét és két szlovéniai régiót magában foglaló Dél-Pannónia területe mintegy 32 ezer km^2 , lakossága 2012-ben közel 3,2 millió fő. Az átlagos népsűrűség 100 fő/ km^2 . A térséget alkotó adminisztratív területi egységek népességi adatai között azonban jelentős különbségeket találunk (23. táblázat). A legnagyobb, közel 4,5 ezer km^2 területű Sziszek-Moslavina a legritkábban, míg (Zágráb városán kívül) a legkisebb megye, a 729 km^2 területű Muraköz a legsűrűbben lakott (26. ábra). A két legnépesebb megyében (Zágráb és aggló-

26. ábra

A népsűrűség területi különbségei Dél-Pannóniában, 2011, fő/ km^2

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

merációja után) a népesség meghaladja a 300 ezer főt. Az egyik Eszék-Baranya, a másik a Drávavidék, amelynek központi városa az Eszékkal megközelítően azonos népességű, 110 ezer fős Maribor.

A születéskor várható átlagos élettartam lassan emelkedik, a nőknél 79,6, míg a férfiaknál 72,2 év. A termékenységi ráta az 1990-es 1,69-ről 2011-re 1,43-ra csökkent.

A három legutóbbi népszámlálás (1991, 2001, 2011) adatait vizsgálva Dél-Pannónia népességének jelentős csökkenését tapasztaljuk. A 24. táblázat mutatja, hogy míg a régió népessége az 1990-es évek elején közelítette a 3,5 milliót, addig a 2011-es népszámlálási eredmények szerint már nem éri el a 3,2 milliót sem. Két évtized alatt a régió 290 ezer főt veszített el, amely közel 10%-os népességfogyást jelent. A húsz év alatt végbement népességcsökkenés nagyságrendileg közelíti az egyik legnépesebb megye (Eszék-Baranya) népességét és meghaladja Dél-Pannónia négy jelentős városának – Eszék, Maribor, Bród, Varasd – népességét. Más megközelítésben a régió népessége évente egy Verőce méretű város lakosságával csökken.

24. táblázat

Dél-Pannónia népességének alakulása, 1991–2011

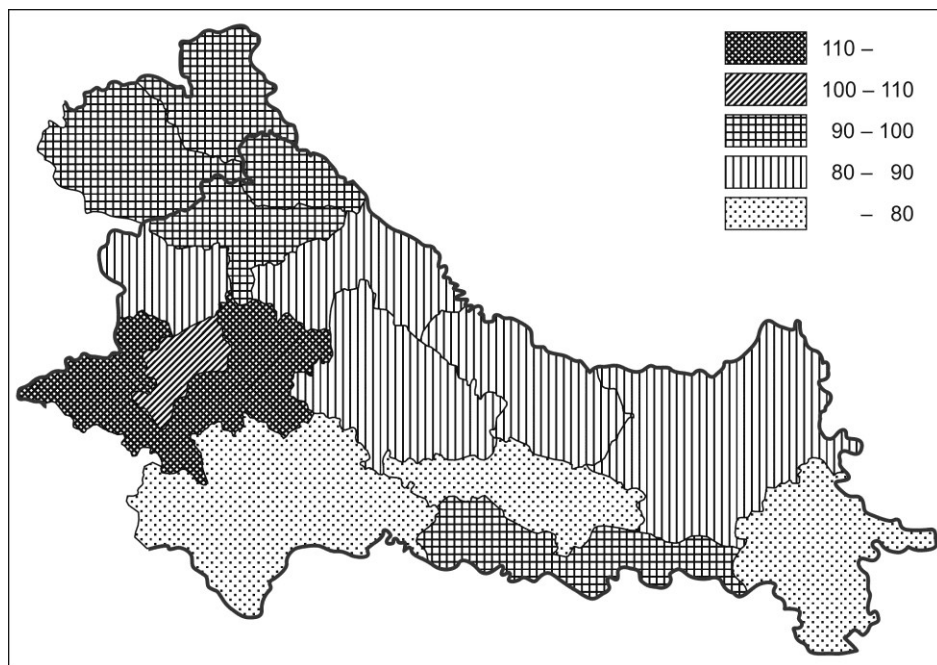
Megye	Népesség, fő			Népességváltozás, 1991–2011	
	1991	2001	2011	fő	%
Muravidék	131 300	123 948	119 548	–11 752	91,0
Drávavidék	327 900	320 078	323 343	–4 557	98,6
Zágráb	282 989	309 696	317 606	34 617	112,2
Zágráb város	777 826	779 145	790 017	12 191	101,6
Krapina-Zagorje	148 779	142 432	132 892	–15 887	89,3
Sziszek-Moslavina	251 332	185 387	172 439	–78 893	68,6
Varasd	187 853	184 769	175 951	–11 894	93,6
Kapronca	129 397	124 467	115 584	–13 813	89,3
Belovár-Bilogora	144 042	133 084	119 764	–24 278	83,1
Muraköz	119 866	118 426	113 804	–6 062	94,9
Verőce-Dávamente	104 625	93 389	84 836	–19 789	81,1
Pozsega-Szlavónia	99 334	85 831	78 034	–21 300	78,6
Bród-Szávamente	174 998	176 765	158 575	–16 423	90,6
Eszék-Baranya	367 193	330 506	305 032	–62 161	83,1
Vukovár-Szerém	231 241	204 768	179 521	–51 720	77,6
Összesen	3 478 675	3 312 691	3 186 946	–291 721	91,6

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

A 27. ábra szemlélteti, hogy az összességében jelentősen csökkenő népesség területi átrendeződése is számottevő, egyes térségekben a népesség csökkenése kritikus szintet ért el. A horvát főváros és alapvetően a szuburbanizációs folyamatok következményeként különösen Zágráb agglomerációja az egyetlen olyan térség a régióban, ahol növekedett a lakosság. A másik oldalon a legnagyobb népességcsökkenés Sziszek-Moslavina, Vukovár-Szerém és Pozsega-Szlavónia megyékben figyelhető meg. Sziszek-Moslavinában a népesség húsz év alatt 30%-kal csökkent. Ez a népességcsökkenés és a népesség területi átrendeződése a korfákban is megmutatkozik. Azok a térségek, amelyek elsősorban a munkapiaci lehetőségek miatt vonzóak a fiatalabb korosztályok számára a területi korfában mutatkozó problémákat képesek korrigálni, míg az elvándorlás és előregedés által leginkább érintett területeken a korfák alsó részének további szűkülése várható, ami már középtávon is súlyos gazdasági-társadalmi feszültségek forrása lehet.

27. ábra

Népességváltozás Dél-Pannónia megyéiben 1991–2011, %

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

Ezek a negatív demográfiai adatok és folyamatok azonban korántsem csak az 1991–1996 közötti háború következményei, hiszen a népességfogyás (a természetes fogyás) már az 1991-es népszámlálás során megjelent a térségben. Ezeket a meglévő problémákat a háború tovább növelte.

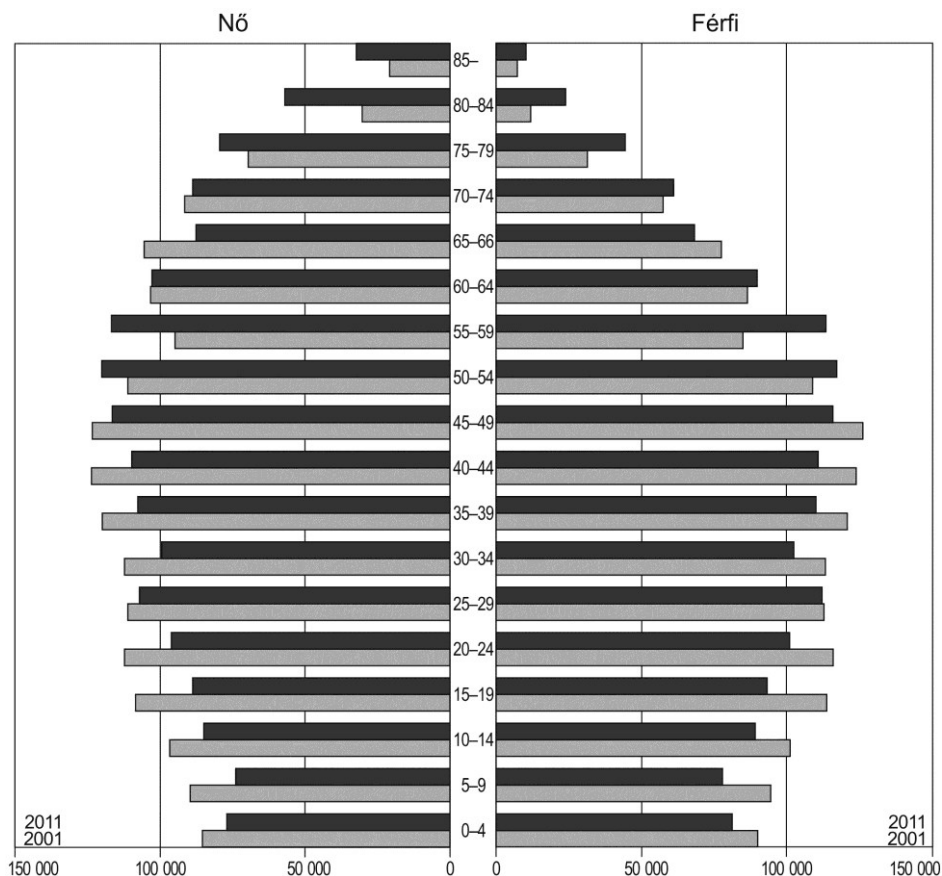
2. Korszerkezet

Dél-Pannónia korfája (28. ábra) a modern jóléti államok korstruktúráját mutatja. A fiatal korosztályoknál, főként a 25 évesek alatt a korfa keskenyedik. Pozitív változást jelez, hogy a tíz évvel ezelőtti cenzusnál megfigyelhető folyamatos csökkenés megállt, sőt az 5 év alattiak száma meghaladja az 5–10 éves korosztályét. Ennek ellenére a térségben az aktív korosztály szűkülése megkezdődött, a nyugdíjbiztosítás számára a korfa képe komoly kihívást jelent. Az ábra Dél-Pannónia egészének korstruktúráját szemlélteti, a régió kisebb területi egységei között így ennél sokkal kedvezőtlenebb korfát is találhatunk. Az átlagosnál is kedvezőtlenebb korstruktúrájú térségekben éppen a korfa alsó harmadát érinti leginkább a migráció, így a reprodukció nem ezekben a térségekben történik, tovább keskenyítve, torzítva a korfa alsó szegmensét. Az előregedő társadalom bár változó mértékben, de lényegében a térség valamennyi megyéjére/kisrégiójára jellemző. Ennek a folyamatnak a megállítására népesedéspolitikai stratégia kidolgozását igényli mind nemzeti szinten, mind az érintett kisközösségek szintjén is. Ennek alapja a hatékony családpolitika, amelyhez törvények, jogszabályok (adópolitika stb.) szükségesek, így elsősorban országos szinten lehet kialakítani.

Az aktív és az inaktív életkori korcsoportok közötti, függőségi arányok fontos demográfiai jelzőszámok, ugyanakkor nem csupán demográfiai, hanem más, főként közgazdasági, egészségügyi, közszolgáltatási stb. tartalmuk, jelentőségük is van. A rossz és romló korstruktúrának számos negatív hatása ismert, számos negatív társadalmi-gazdasági következménye kalkulálható, miközben az is feltehető, hogy a gazdasági-társadalmi helyzet is befolyásolja a demográfiai folyamatokat. Néhány fontos következmény:

- csökken a gazdasági növekedés, a termelékenység,
- gazdasági aktivitás csökkenése,
- megtakarítási ráták átalakulása,
- szociális ellátórendszerre nehezedő terhek,
- átalakuló fogyasztási szerkezet,
- közoktatás átalakításának igénye,
- kihasználatlan kapacitások stb.

28. ábra

Dél-Pannónia korfája és a korstruktúra változása, 2001–2011

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

Jelentős területi különbségek mellett a régió egészére az előregedés jellemző (25. táblázat). Az egész társadalmat alapvetően érintő kérdés, mi lesz az idősök egyre nagyobb tömegével. A térségben a népesedéspolitikát prioritásként kell kezelni, az eszközök sokféle, komplex alkalmazásával. Az öregedési folyamat kezeléséhez több ágazatnak, szakterületnek, tudományágnak hozzá kell tudni járulnia.

A jövő szempontjából az idősök és a fiatalok létszáma közötti arányszámnak, az öregedési indexnek van meghatározó jelentősége. Az előregedett népességekben az idősök száma meghaladja a fiatalokét, s ez Dél-Pannónia egészére s szinte valamennyi területi egységre igaz.

25. táblázat

Öregedési index és változása Dél-Pannónia megyéiben, 2001–2011

Megye	Öregedési index		
	2001	2011	változás
Muravidék	98,8	130,9	32,1
Drávavidék	96,6	133,2	36,6
Zágráb	79,8	97,1	17,3
Zágráb város	94,3	117,8	23,5
Krapina-Zagorje	96,5	117,4	20,9
Sziszek-Moslavina	112,1	134,6	22,5
Varasd	88,6	109,2	20,6
Kapronca	97,4	112,9	15,5
Belovár-Bilogora	100,9	119,4	18,5
Muraköz	73,4	92,3	18,9
Verőce-Drávamente	88,8	107,8	19,0
Pozsega-Szlavónia	74,5	106,5	32,0
Bród-Szávamente	77,0	102,9	25,9
Eszék-Baranya	84,1	110,1	26,0
Vukovár-Szerém	75,1	100,8	25,7

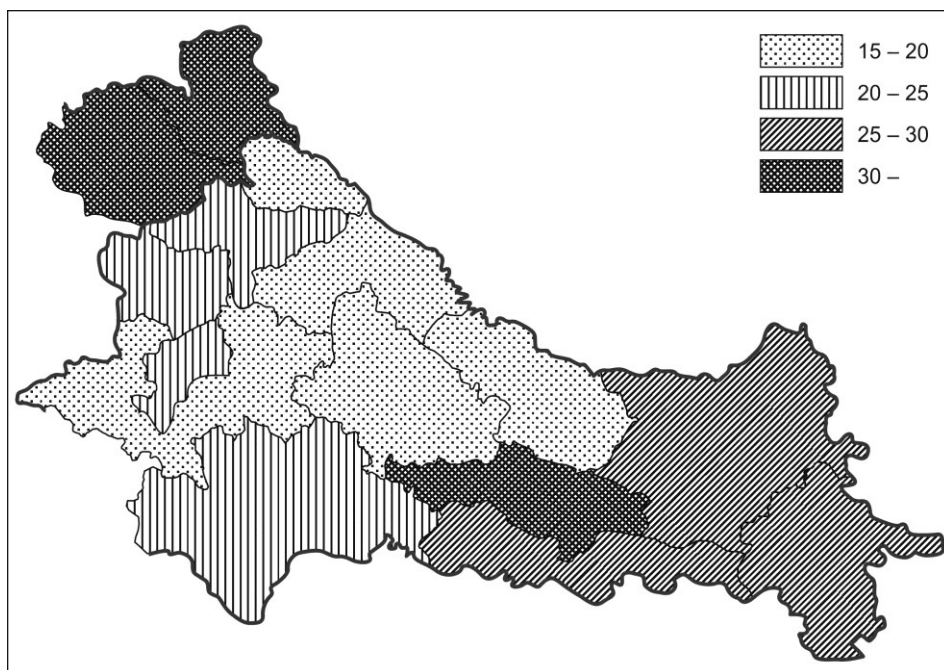
Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

Dél-Pannóniában az öregedési index (a 65 évesnél idősebb és a 15 évesnél fiatalabb korosztály egymáshoz viszonyított aránya) 2001-ben 90,3% volt, 2011-re azonban fordult a helyzet. A legfrissebb, 2011-es népszámlálási adatok szerint Dél-Pannónia egészét tekintve az öregedési index: 113,4. A 65 év feletiek (536 867 fő) már jelentősen meghaladják a 15 éven aluliak (492 762) számát. Jól jellemzi az előreledést az is, hogy míg 2001-ben csak Sziszek és Belovár megyében voltak többen a 65 év feletiek a 15 év alattiaknál, addig 2011-ben már csak Zágráb városában és a Muraközben marad az index 100% alatt (29. ábra).

A helyzet nem egyszerűen csak rossz. A legutóbbi népszámlálás alapján kapott 1,13-as arányszám önmagában is komoly demográfiai problémákra utal, az előreledést dinamikájában vizsgálva a probléma még komolyabbnak tűnik, hiszen egy évtized alatt is jelentősen romlott a helyzet. Vagyis nem csak az adatok statikus szemlélete, hanem a változás dinamikája is súlyos és megoldandó társadalmi-gazdasági problémákat vetít előre.

29. ábra

Az öregedési index változásának területi különbségei Dél-Pannóniában, 2001–2011

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

3. Természetes szaporodás, vándorlási különbözet

A régió népességének csökkenését a természetes fogyás okozza: a halálozások száma tartósan meghaladja a születéseket. A 26. táblázatban és a 30. ábrán is látszik, hogy Dél-Pannónia vándorlási egyenlege összességében alacsony értékeket mutat, a népesség csökkenése igen jelentős részben a természetes fogyás következménye, ám ez az érték is jelentős különbségeket mutat a térség közigazgatási egységei között (31. ábra). Az öregedési indexek magas értéke olyan rossz köröket indít be a társadalmi-gazdasági folyamatokban, amelyek egymásra is hatva fokozzák a negatív trendeket. A fiatalok arányának csökkenése, a születések alacsony száma és a fiatal korosztályban átlag feletti migráció miatt szinte visszafordíthatatlan (negatív) folyamatokat generál.

26. táblázat

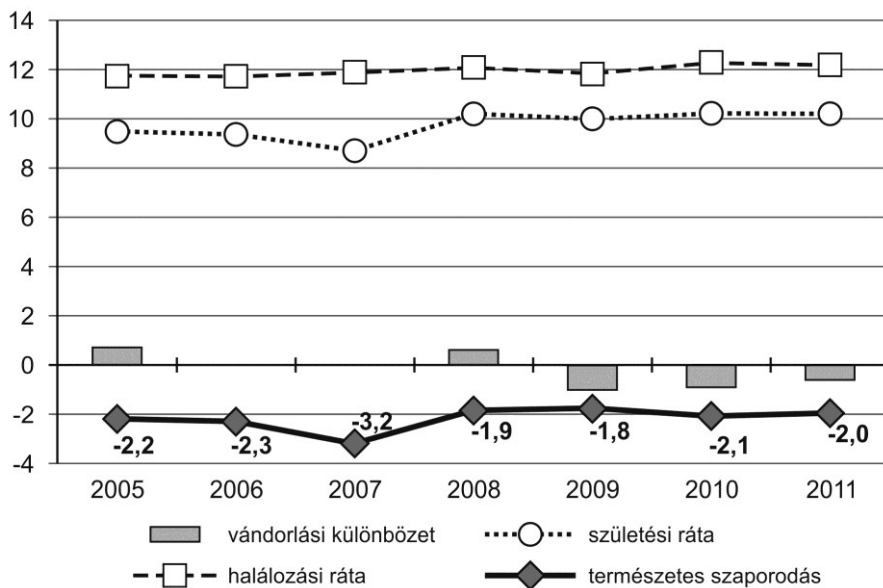
Természetes szaporodás, vándorlási különbszet Dél-Pannóniában, 2005–2011

Év	Ezer főre jutó			
	születési ráta	halálozási ráta	természetes szaporodás	vándorlási különbszet
2005	9,5	11,7	-2,2	0,7
2006	9,4	11,7	-2,3	0,0
2007	8,7	11,9	-3,2	0,0
2008	10,2	12,1	-1,9	0,6
2009	10,0	11,8	-1,8	-1,0
2010	10,2	12,3	-2,1	-0,9
2011	10,2	12,2	-2,0	-0,6

Forrás: Horvátország és Szlovénia statisztikai hivatalainak adatai alapján a szerző szerkesztése.

30. ábra

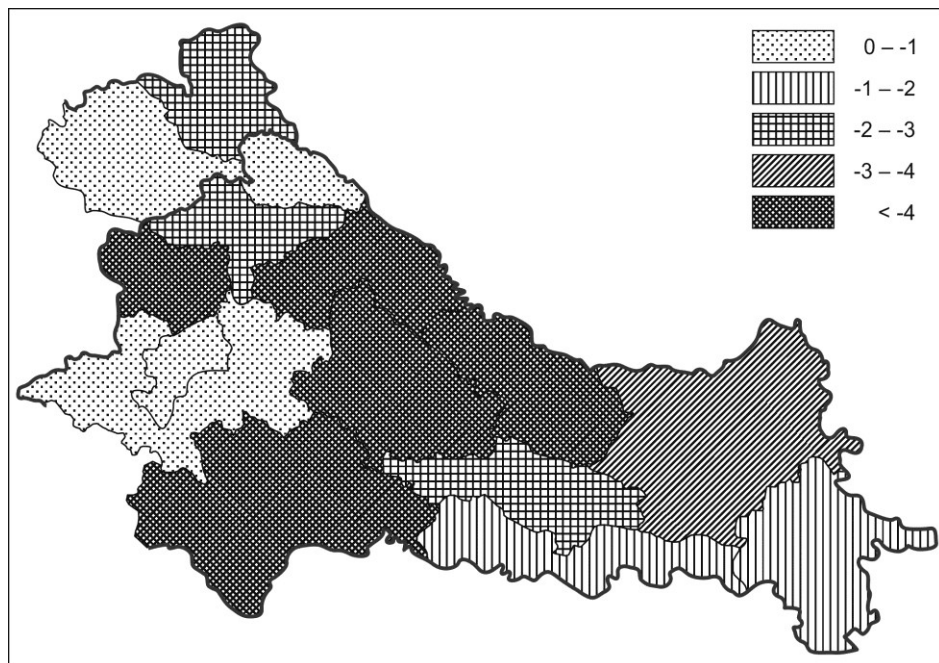
Természetes fogyás és vándorlási egyenlegek Dél-Pannóniában, 2005–2011

Forrás: Horvátország és Szlovénia statisztikai hivatalainak adatai alapján a szerző szerkesztése.

31. ábra

A természetes fogyás területi különbségei, 2004–2011, ezer főre

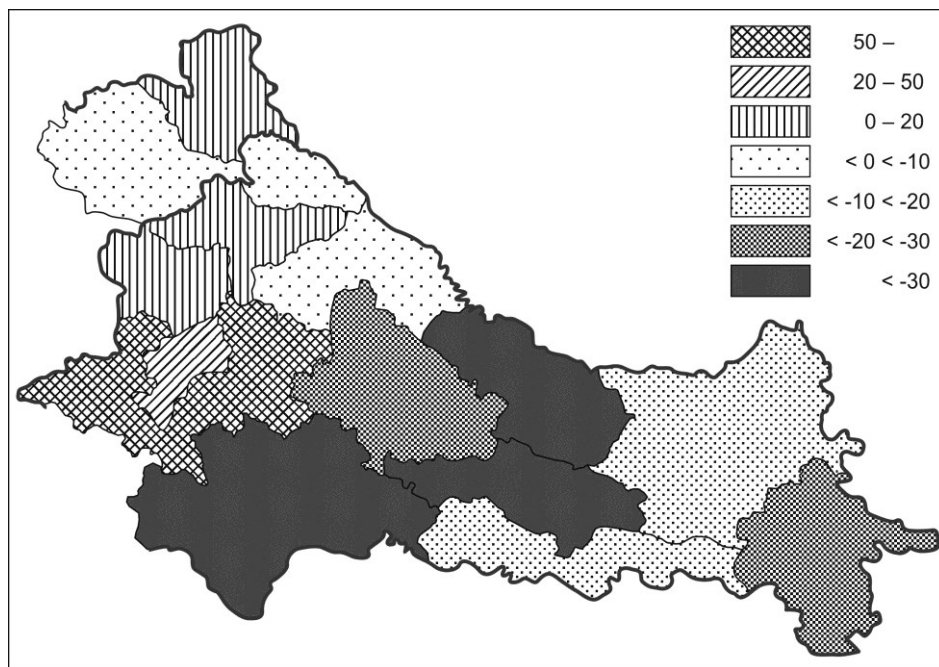
Forrás: Horvátország és Szlovénia statisztikai hivatalainak adatai alapján a szerző szerkesztése.

A térségen belül azonban jelentős különbségek vannak a vándorlási egyenlegekben (32. ábra), így a vándorlási adatok jelentősen átrendezték a térség népességének területi szerkezetét. Jelentős nyereséget mutat Zágráb térsége, amely háttérében kisebb részben Zágráb vonzó munkaerő-piaci környezete (Zágráb megye felé mozgás más megyékből) áll, nagyobb részben szuburbanizációs folyamatok (Zágráb városból kifelé irányuló mozgás) figyelhetők meg. A migrációs folyamatok legkedvezőtlenebbül a szlavóniai megyéket érintik.

A háborús migrációk 1991-ben kezdődtek, ekkor Horvátországból mintegy 150 ezer fő menekült el az egykori Jugoszlávia határain kívülre, valamint még 35 560 (zömmel szerbek) a volt Jugoszlávián belülre, Szerbia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina területeire. Ez a szám a teljes lakosság megközelítőleg 4%-át jelentette (Végh 2006).

32. ábra

*A vándorlási egyenleg alakulása Dél-Pannónia megyéiben,
2001–2011, ezer főre*

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

4. Nemzetiségek

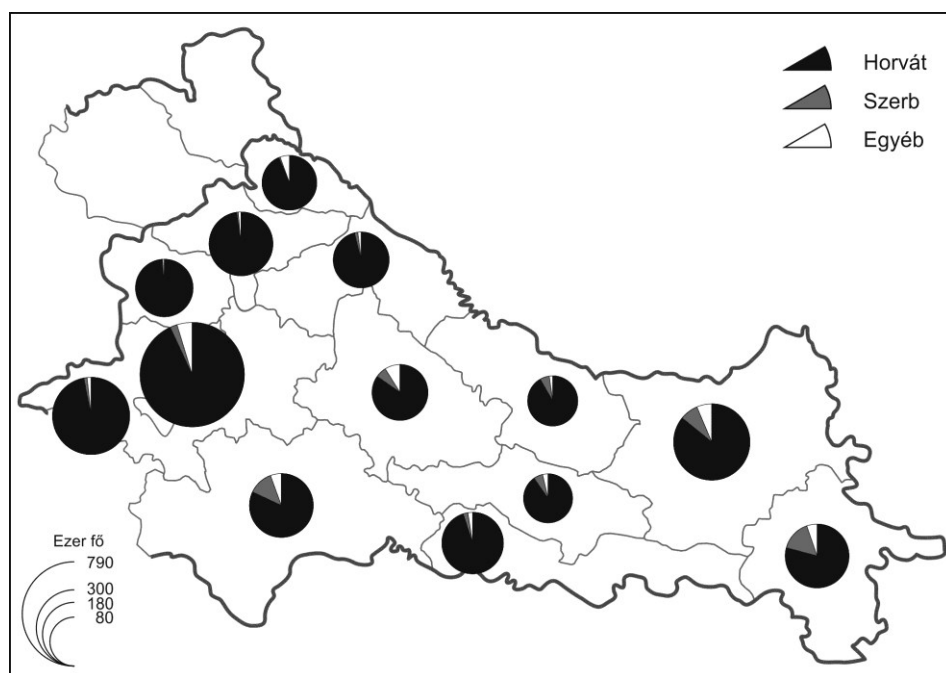
A második világháború Horvátország területén jelentős demográfiai és etnikai változásokat eredményezett. Egyrészt a változó határok etnikailag nem homogén területeket kapcsoltak be (Baranya-háromszög) másrészt jelentős belső migrációk indultak el s ezek a folyamatok etnikai homogenizáció felé vezettek (pl. a németek szinte teljesen eltűntek Baranyából és Szlavóniából, arányuk már ezekben a térségekben is 0,1% alatti). A magyarok aránya az első világháború után jelentősen csökkent (Végh 2006).

A „rég” kisebbségek mindegyikére földrajzi koncentráció jellemző, addig az „újak” (a cigányság kivételével) főként elszórva, sűrűbb koncentrációban csak a fővárosban jelen az országban (Végh 2006). A 33. ábrán is látszik, hogy a térség nemzetiségi szempontból meglehetősen homogén. A horvátok aránya (a

két szlovéniai régiót figyelmen kívül hagyva) 90% feletti, s összességében csak a szerbek közel 5 százalékos aránya jelentős, mely jelentős szóródásokat mutat: Muraközben, Varasdon, és Zágráb környezetében elhanyagolható (1% alatt), míg Vukovár-Szerém megyében 15% feletti, de tíz százalékot meghaladó a szerbek aránya Sziszek-Moslavinában is. A 27–28. táblázat mutatja az ábrán nem kimutatható – ezért „egyéb” kategóriába sorolt – nem szerb kisebbségek arányát a megyékben. Említést érdemlő a muraközi romák és a baranyai magyarok megyén belüli aránya. Látható az is a táblázatban, hogy a romák és bosnyákok aránya az érintett megyékben (romák: Muraköz, Sziszek-Moslavina, Kapronca, bosnyákok: Sziszek-Moslavina, Vukovár-Szerém) lassú emelkedést mutat, a szerbek és főleg a magyarok aránya csökkent az elmúlt tíz évben.

33. ábra

Nemzetiségek Szlavóniában és Közép-Horvátországban, 2011

Megjegyzés: A két szlovén régió (Muravidék és Drávavidék) adatait nem tartalmazza az ábra. Ennek oka részben a magukat valamilyen nemzetiségűnek vallók alacsony aránya (ezekről az értékekről a 27. táblázat ad információt) részben az, hogy a legutóbbi népszámláláson már nem is közöltek ilyen adatot.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

27. táblázat

Nemzetiségek Dél-Pannóniában, 2001

Megye	Horvát	Szerb	Bosnyák	Roma	Magyar	Szlovén
Drávavidék	1,3	0,8	0,2	0,2	0,0	97,2
Muravidék	1,0	0,2	0,1	0,8	4,4	93,1
Zágráb	96,2	0,9	0,3	0,1	0,1	–
Krapina-Zagorje	98,4	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Sziszek-Moslavina	82,1	11,7	0,6	0,4	0,1	0,1
Varasd	97,7	0,4	0,1	0,2	0,0	0,0
Kapronca	96,0	1,9	0,1	0,1	0,1	0,0
Belovár-Bilogora	86,2	11,5	0,2	0,0	0,0	0,0
Verőce-Drávamente	89,5	7,1	0,1	0,0	0,3	0,0
Pozsega-Szlavónia	88,7	6,5	0,1	0,0	0,3	0,1
Bród-Szávamente	94,0	3,0	0,2	0,3	0,1	0,0
Eszék-Baranya	83,9	8,7	0,1	0,3	3,0	0,7
Vukovár-Szerém	78,3	15,5	0,6	0,1	1,0	0,7
Muraköz	95,2	0,2	0,0	2,4	0,1	0,0
Zágráb város	91,9	2,4	0,8	0,3	0,1	0,0
Összesen	90,4	4,7	0,4	0,3	0,5	0,2

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

28. táblázat

Nemzetiségek Szlavóniában és Közép-Horvátországban, 2011

Megye	Horvát	Szerb	Bosnyák	Roma	Magyar	Szlovák
Zágráb	97,1	0,9	0,5	0,1	0,1	0,0
Krapina-Zagorje	98,8	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0
Sziszek-Moslavina	82,4	12,2	1,4	0,9	0,1	0,1
Varasd	97,9	0,4	0,1	0,4	0,0	0,0
Kapronca	96,2	1,9	0,1	0,8	0,1	0,0
Belovár-Bilogora	84,8	6,3	0,1	0,3	0,7	0,0
Verőce-Drávamente	91,8	6,1	0,1	0,0	0,2	0,1
Pozsega-Szlavónia	90,4	6,0	0,1	0,0	0,2	0,1
Bród-Szávamente	95,0	2,6	0,3	0,7	0,0	0,0
Eszék-Baranya	85,9	7,8	0,1	0,6	2,7	0,8
Vukovár-Szerém	79,2	15,5	1,0	0,1	0,9	0,7
Muraköz	93,8	0,2	0,0	4,5	0,1	0,0
Zágráb város	93,1	2,2	1,0	0,4	0,1	0,0
Összesen	91,7	4,4	0,5	0,3	0,2	0,1

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése.

A mindig horvát többségű térség nemzetiségi összetételét tekintve nem volt mindig ennyire homogén. Ahogy Vékás (2008) Jugoszlávia nemzetiségeiről fogalmaz: a dezintegráció folyamata megjelenik a demográfiai mutatókban is. A változások a nem szláv „kisebbségek” körében voltak drasztikusak: a második világháború után az országban szinte alig maradt zsidó, a németeket kitelepítették, a magyarok jelentős része kivándorolt. A magas népszaporulatnak köszönhetően ugyanakkor nőtt a muzulmán bosnyákok aránya. A délszlávok vonatkozásában a területi megoszlásban voltak érdemi változások. A dezintegráció folyamatában, „mindenki hazafelé vette az útját, a »haza« pedig a saját nemzeti-etnikai tömböt jelentette” (Vékás 2008. 241. o.). A folyamat a népirtásokkal, elűldözésekkel és lakosságcserekkel zárult. Horvátországban a 2001. évi népszámlálás szerint a szerbek száma kevesebb, mint egyharmada volt a húsz évvel azelőttinek.

Vékás (2008) Nikezić 2003-as munkáját idézve úgy látja, hogy a nemzeti identitás és a társadalmi modernizáció között harmonikus kapcsolatot alapvetően a demográfiai, gazdasági és kulturális különbségek mértéke miatt nem sikerülhetett kialakítani.

5. Magyarok Dél-Pannóniában – történeti áttekintés

A következőkben megvizsgáljuk, hogy a honfoglalás után a Pannon/Kárpát/Duna-medence déli, délnyugati részén hogyan és mennyiben találtak otthonra a magyarok, s kísérletet teszünk annak bemutatására, hogy megjelenésük, fokozatos be- és letelepedésük mennyiben befolyásolta, módosította a dél-pannon területen élők etnikai összetételét, s hogy a századok során hogyan alakult, hullámzott az e térségben élő magyar és délszláv etnikumú népesség száma, egymáshoz viszonyított aránya.

Egy nép etnikai egységének kialakulását, a népiség meg-, és fennmaradását – egyéb feltételektől is támogatva – alapvetően az adott nép tömege, létszáma határozza meg. A demográfiai folyamatok természetének megfelelően ugyanis az etnikumhoz tartozók száma, amennyiben az a fennmaradáshoz szükséges kritikus nagyságot elérte önmagában hordozza a megmaradás lehetőségét. Így volt ez a magyarság esetében is, melynek megmaradásában életmódjának és termékenységének kapcsolata, a más népekkel való keveredése, s ezzel együtt a másoktól való elhatárolódását, elkülönülését megteremtő etnikai egysége, tudata s mindezeket érvényesíteni tudó népi tömege játszott meghatározó szerepet. A magyar népességfejlődés szempontjából ezeknek a folyamatoknak a fennmaradásához, kiteljesedéséhez, megerősödéséhez a Duna-medencében élők etnikai összetétele jó feltételt jelentett.

A demográfiai folyamatok természetének megfelelően – a különböző népek érintkezési felületei – a keveredés eredményeképpen az egyik etnikum lélekszáma csökken, a másiké növekszik. Az így kialakuló népességyeresség, vagy veszteség minden nép, így a Duna-medencében helyt talált magyarok népességfejlődést is befolyásolta, módosította. A magyarok az új hazában népi tömegét alapvetően természetes szaporodásával növelte, s létszámát, anélkül, hogy etnikai egységét veszélyeztette volna a Duna-medencében élő nem magyar népek, s az ide bevándorló, behívott idegenek és utódaik hozzájuk asszimilálódó „elemeivel” gyarapította. A magyar népességfejlődésnek ez a törvényszerű meghatározottsága – 896-tól az 1230-as évek végéig, az első demográfiai katasztrófa kezdetéig¹³ – biztosította a magyar etnikumúak létszámának folyamatos növekedését.¹⁴

896 előtt az egykori „Pannonia Savia” területén, amely a Balatontól, illetve a Dráva–Száva völgyétől délre a boszniai hegyek északi lejtőjéig, nyugat, északnyugat felé pedig a Rábcáig terjedt – a mai szerbek, horvátok és szlovének ősei – a nyugati-délszlávok éltek. Ezen a területen Nagy Károly – azt követően, hogy 796-ban legyőzte az avarokat – öt határőrgrófságot hozott létre. Templomokat építtetett, és az itt élők keresztények lettek. A bajorok és a karantánok megtérése című iratból tudjunk, hogy Arno salzburgi püspök „papokat szentelt fel és szétküldte őket Szlavóniába, vagyis a karantánok vidékére és Alsó-Pannóniába.”¹⁵ Száz évvel később, 900–907 között ezt a területet a magyarok, a honfoglalás második szakaszában anélkül, hogy különösebb akadályba ütköztek volna, megszállták. Hódításukat az Itáliába vezető hadiutat és felvonulási területet biztosítása tette szükségessé. S ezzel Dél-Pannóniában is kezdetét vette az a folyamat, melynek keretében azok közül az őslakosok közül, akik a magyarság

¹³ Az első demográfiai katasztrófája a XIII. századra esik. Kezdeté az 1230-as évek végére tehető. A tatárok elől menekülő kunok ekkor özönlöttek az országba. Betörésük, valamint az ország területéről történt kiszorításuk jelentős emberveszteséggel járt. Röviddel ezt követően, 1241-ben a tatár seregek is betörték az országba, a két évig tartó megszállásuk alatt felbecsülhetetlen veszteséget okoztak. Erre az egykori településszerkezet pusztulásából következtethetünk. (Dunántúlon, az ország nyugati felén az elpusztított települések aránya általában 20 százalékos volt, a keleti részekben, mindenekelőtt az Alföldön megközelítette a 60 százalékot is.)

¹⁴ Demográfiai katasztrófáról akkor beszélünk, ha: 1. a népesség lélekszáma jelentős mértékben csökken, ha a többséget alkotó nép össznépességen belüli aránya jelentős mértékben visszaesik s így a népesség szerkezete és etnikai összetétele drasztikusan átalakul; 2. ha a többségi nép asszimilációs hatása lelassul, s ezzel párhuzamosan szórányszóráshoz került tagjainak más etnikumúakhoz való asszimilálódása felgyorsul; 3. ha a népesség területi elhelyezkedésének térbeli megoszlása átalakul; 4. ha a népességveszteség okozta vákuum lehetővé teszi, hogy a hiányzó népesség helyét idegen népelemek kitöltsék. A fentiek következtében a veszteség pótlásához, az etnikai szerkezetében bekövetkezett változás módosításához emberöltők nyugodt körülmények között zajló népességfejlődésére van szükség. Lásd részletesebben: Tóth Pál Péter: Népességfejlődés és magyarság Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 42–99. o.

¹⁵ Lásd: Katus László: A délszláv–magyar kapcsolatok története I. rész Pécs, 1998. 4.

népi területének övezetén belül maradtak – saját természetes közösségeik fellazulásával párhuzamosan – mind többen feloldódtak a magyarságban. S ez ezen a vidéken, és a Magyar Királyság egyéb területein mindaddig tartott, amíg az adott térségben a magyarok többsége biztosított volt, s amíg létszámgyarapodásukat természetes szaporodásuk határozta meg, amikor pedig ez megakadt, akkor ezzel ellentétes folyamatok váltak dominánssá, s megkezdődött a magyarok nem magyar népekhez történő asszimilálódása.

Azzal kapcsolatban, hogy a dél-pannon területek megszállása hogyan zajlott le, s hogy mi lett az itt talált népességgel illetve, hogy a magyarok közül ekkor hányan telepedtek le csak feltételezésekre vagyunk utalva. Valószínűleg ez esetben is az történt, amit a győztesek korábban és a későbbiekben is egy terület elfoglalásakor tettek, s amit a legyőzöttek elszenvedtek. Feltételezhetően a fejedelemség lakosainak egy része elmenekült s átmenetileg az Alpok délkeleti részére húzódott. A meghódított népesség vezetői közül voltak, akik elmenekültek vagy életüket veszítették a harcokban, s voltak olyanok, akik helyben maradtak és behódoltak a magyaroknak. Ez esetben sem történhetett tehát más, mint az, hogy „a hódítók adót szedtek, a hódolók drágaságait elszedték, az ellenszökevényeket kardélre hányták: magánéletükbe nem avatkoztak” (*Solyomssy* 1991. 208. o.).

Az elfoglalt területen, az akkor még vándorló, sátorlakó magyarok egy fejlettebb, intenzívebb mezőgazdasági termelést folytató és már nem csak szilaj állattartásra berendezkedett népet találtak. Az itt élők életformája, munkakultúrája, ha nem közvetlen formában és azonnal, de mintát jelentett a hódítók számára. A megszállással szükségszerűen létrejött függőségi viszony a nyugati irányba indított magyar támadások befejezésével – annak ellenére, hogy az elfoglalt terület lakói a magyarok adófizetői lettek – lényegében megszűnt. Ennek következtében a magyar királyi birtokká lett déli, délnyugati területek szlovén lakossága – helyenként már a magyar szállásterületekbe is beékelődve – a honfoglalást követő két évszázadban lényegében háborítatlanul élhette életét. Lélekszámuk alakulását pedig – etnikai keveredés nélkül – döntően a rájuk jellemző demográfiai folyamatok természetes alakulása határozta meg. Ezek között a feltételek között az őslakosok számára reális veszélyt nem a magyarok, hanem sokkal inkább a Horvát Királyság jelentett, mivel több alkalommal kísérletet tett a terület megszerzésére. Hatalmát azonban úgy, hogy a régi Pannónia Száva folyón túli és inneni területeit saját részének tekinthesse, kiterjeszteni nem tudta. Ennek következtében a Dráva–Száva között élő szlovének – még ha időnként a magyar, majd a horvát hatalomnak hódoltak – saját nemzeti területeikön, saját vezetőjük irányítása alatt éltek. Annak ellenére tehát, hogy a magyarok a 900-as évek elejétől a Duna–Száva és a Dráva–Száva között magukénak tudhatták még több mint egy évszázadnak kellett elteltie ahhoz, hogy magyarok által (is) lakott települések ezen a tájon is megjelenjenek.

A terület szlovén lakosságának háborítatlan élete – népesedési következményeivel együtt – Szent László királyságának második felében, végén, amikor a Magyar Királyság biztonsága szempontjából a belső gyeplővonal és a természet adta határvonal közötti terület katonai védelme elengedhetetlenné vált megszűnt. A Száván inneni területek elfoglalása, amely Szlavónia néven a Magyar Királyság tartománya lett 1089-ben, vagy 1090-ben történt. Ezt 1091-ben Horvátország megszállása, majd egy évtizeddel később, 1102-ben Horvátország birtokbavételére követte.¹⁶ Ezt követően Szlavóniát – feltételezhetően még Kálmán király uralkodása alatt – külön tartományként Horvátországgal együtt a horvát-szlavón bán irányítása alá helyezték. E két terület közös, de egymástól eltérő fejlődéstörténete a magyarok térfoglalása az itt élők etnikai összetétele vonatkozásában is eltérést eredményezett.¹⁷ A népesség összetételének alakulása szempontjából tehát ezeket a változásokat éppen úgy nem lehet figyelmen kívül hagyni, mint a magyar-horvát államjogi viszony alakulását. A térség státuszának megváltozását követően a Duna–Száva és a Dráva–Száva közötti területek „szélein is megindult a szaporodó magyarság hullámainak előregördülése” (Szabó 1941. 29. o.). A XI. század végétől kezdve – az egybefüggő magyar népi területek határaitól délre, délnyugatra – a délszláv településterületekbe is beékelődve magyar szigetek jelentek meg, s ezzel a magyar és a szláv etnikai területek egymásba ölelkező, sajátosan csipkézett alakzatának kialakulása megkezdődött.

A magyarok új hazában történt elhelyezkedését – ahogyan azt Katus László megállapította – addigi élet-, és termelőmódjuk határozta meg (Katus i.m. 6–7. o.). Vagyis kezdetben a Duna-medence füves, ligetes síkságait, folyóvölgyeit és a tölgyesekkel borított dombos tájait foglalták el. Abban, hogy a későbbiek során a magyar települések a legeltetésre már nem alkalmas bükkal és fenyővel borított, gyér aljanövényzet nélküli hegyek perem területein és a hegyekbe benyúló folyóvölgyekben is megjelentek, melynek következtében a más etnikumúak által lakott területeken is magyar szálláshelyek kerültek kialakításra – stratégiai megfontolások, határok védelmének biztosítása mellett – a XIII. századig döntően a magyarok létszámának gyarapodása játszott meghatározó szerepet. Az érintkezési felületeken létrehozott magyar szállások nem a szláv falvakra települtek, hanem azoktól elkülönítve jöttek létre, mivel „általános emberi vonás, hogy a hódítónép gőgje nem tűri, hogy a leigázott tömegek velük

¹⁶ 1102-ben Kálmán királyt Biográdon Horvátország és Dalmácia királyává koronázták s ezzel létrejött a magyar-horvát államszövetség. Szlavóniával ellentétben, amely királyi birtokként az ország egyik tartománya lett, Horvátország esetében csak a horvát király birtoka jutott Kálmán tulajdonába.

¹⁷ Kálmán király a dalmát területek birtokbavételekor nemcsak a régi törvények használatát, az uralmával elégedetlenség szabad elkötözését, hanem az uralma alá került városok számára a magyarok és az idegenek befogadásának jogát is biztosította.

összekeveredjenek” (*Solymossy* i.m. 208. o.). Annak következtében pedig, hogy az etnikus keveredése hosszú és bonyolult folyamat a szomszédságba került magyarok és nem magyarok népi keveredéséhez még századokra volt szükség. De nemcsak ehhez, hanem még ahhoz is hosszú időre volt szükség, amikor a magyarok és a szlávok egymástól még elkülönülve, de már egy településen éltek.¹⁸ Az etnikus keveredés folyamatát gátolta, hogy az őslakosok közvetlen érintkezésben voltak a Magyar Királyság határain túl élő délszlávokkal, s ez a háttér semlegesíteni, ellensúlyozni tudta a magyar etnikai befolyás dominánssá válását, melynek következtében a térség alapvetően szláv jellege nem változott. Ebben szükségszerűen szerepet játszott az is, hogy nyugaton a magyarság szembe találta magát „a német települések zárt falával”, melynek következtében a kezdeti vonalról lényegében sem itt, sem a déli területeken nem tudott előre haladni (*Szabó* i.m. 29. o.). Ennek következtében délnyugat felé a természetföldrajzi környezet által „felkínált” természetes település határokat a magyarok a szlovén területekkel érték el.

A XII. századtól a XIV. századig a Dél-Pannónia irányába bekövetkezett magyar kirajzás mértékével, illetve azzal kapcsolatban, hogy a magyarok megjelenése hogyan változtatta meg a térség nemzetiségek szerinti összetételét csak feltételezésekre vagyunk utalva. E folyamatnak fontos eleme volt, amikor a határvédelem biztosítása érdekében az ország déli, délnyugati részére a XI. század végén székelyeket telepítettek (*Baranyai* 1976). Ez a határvédelem mellett automatikusan a magyar etnikumúak fokozatos kiterjeszkedésének a lehetőségét is szolgálta. A magyarok betelepődését elősegítette, hogy a határvidék megszervezésekor a nemzeti zsúpániák helyén tizenöt várispánságot alakítottak ki.¹⁹ Így azzal párhuzamosan, hogy ezen a területeken is a magyarországihoz hasonló társadalmi és politikai intézményrendszer alakult ki a terület politikai, gazdasági és igazgatási funkcióinak ellátásához a magyar etnikumúak mind fokozottabb jelenléte volt szükség. Mindezek következtében a középkori Szlavóniában, bár az össznépelességen belül domináns szerepet a továbbiakban is a szlavón és a horvát etnikumúak játszották a magyar befolyás, jelenlét főleg a Drávától északra, illetve a Dráva és Duna mellékén sokkal egyértelműbb volt, mint a Kapellától, Gvozdtól délre fekvő területeken.

A Kárpát-medence déli, délnyugati térségben élő magyarok létszámát, helyzetét, településeinek megjelenését egyértelműen befolyásolta, hogy a honfoglalás után közel kétszáz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a terület magyar fennhatóság alá kerüljön. De azt követően is, amikor Szlavónia már magyar tarto-

¹⁸ Katus László szerint a XI. század második felétől tudunk olyan településről, ahol a szláv és a magyar lakosság már nem különült el egymástól. Lásd: Katus László i.m. 8.

¹⁹ A várispánságok helyén a XIII. században öt, a magyarországiakhoz hasonló vármegye (Dubica, Körös, Varasd, Verőce és Zágráb) jött létre.

mánnyá lett a népesség összetétele, az ott élők száma, valamint a terület birtoklásával kapcsolatos magyar és nem magyar aspirációk miatti bizonytalanságok következtében a magyar etnikumúak letelepedésének intenzitása eltért az ország egyéb területeitől. Kubinyi András 1495-re számítva – az Ernuszt-féle adóösszeírás alapján – a pannon területek népességének létszámát 420–476 ezerre tette, amelyből kb. 12 ezren a mai Muravidék lakói voltak (*Kubinyi* 1996).

E térségben és a Kárpát-medence egyéb területein is, mint ahogyan arról már szóltunk, az etnikum megmaradásának, vagy ezzel ellentétben átforgalmazásának, mássá válásának legfontosabb eleme az adott nép létszáma, tömege volt. Az átalakulásra, az etnikai egység megbontására, „fellazítására” az egységes népi terület szélein volt a legnagyobb lehetőség. A létrejött „rést”, az együtt-, vagy egymás mellett éléssel együtt járó asszimiláció tovább szélesítette. Ezt a folyamatot azonban nemcsak a kikényszerített asszimiláció alakította, formálta, hanem az a lassú, nemzedékeken át tartó spontán módon megnyilvánuló asszimiláció is, amely a mindennapi érintkezés során a különböző népelemek között ösztönösen, az együttélés spontán elegyedésé által jött létre. Ezek a folyamatok alakították, határozták meg a kölcsönös felszívódás, az asszimilációs nyereség, vagy veszteség mértékét.²⁰ Ebben a keretében mindaddig, és mindazonk a területeken, ahol a magyarság túlsúlya biztosított volt az áthasonulás, ha nem is egyenletesen, de folyamatosan a magyarok lélekszámát növelte. Ez azonban – függetlenül a központi hatalom általános vonzásától és törekvéseitől – minden olyan esetben, helyen megakadt, megtört, ahol a magyarok számbeli többsége megszűnt.

A terület elfoglalását követően magyarok letelepedésére Dél-Pannóniában alig másfél, békésnek mondható évszázad állt rendelkezésre. A magyarság nyugati és déli irányba történő térbeli kiterjeszkedését azonban az első demográfiai katasztrófa keresztbe metszte. Ezt követően ugyanis a magyar népesség létszámgyarapodása természetes szaporodása révén már nem volt biztosítható, melynek következtében az ország déli, délnyugati területén élő magyarok etnikai egységének megőrzése problematikusá vált. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a XIII. századtól megindult a szlavónok észak felé való vándorlása, melynek nyomait a mai Magyarország területén Szentgotthárdtól délre található vend települések őrzik.

A békés időszak alatt kialakult népesedési folyamatokat, a magyar településterület kiszélesedését, az ott élők számának gyarapodását azonban nemcsak a fentiekben megfogalmazottak, hanem a XIV. században e területre kiterjedő harcok is gátolták. Az itt élő magyarok létszámát, az őslakosokkal együtt előbb

²⁰ A spontán keveredési folyamatok minden olyan esetben háttérbe szorultak és jelentőségüket veszítették, amikor a befogadás feltétele pl. a jászok, kunok letelepedésekor nyelvének, vallásának elhagyása volt.

a tatárok, majd törökök elleni, váltakozó sikerrel folytatott harc jelentős mértékben módosította. Az oszmán hatalom délkelet-európai előrenyomulása pedig a XV. század második felétől a Délvidéken az addigi helyzet nagymértékű rosszabbodását, a magyar etnikai területek további zsugorodását idézte elő. Mindezek következtében a magyarok a déli területeken éppen úgy, mint a Dráva–Száva közén már a mohácsi csatavesztést megelőzően visszavonulásra kényszerültek. Kényszerű visszavonulásukat rövidesen a terület elnéptelenedése követte.²¹ Majd jött a mohácsi csatavesztés s az azzal együtt járó második népesedési katasztrófa, amelynek tragikus következményeit Szabó István a következőképpen fogalmazta meg: „Délvidék néhány, segítő kézben szűkölködő évtized alatt teljesen elvesztette korábbi arculatát, népessége nyomtalanul eltűnt: az 1530-as években már felégetve, szétdúlva, üresen állott az addigi településekkel sűrűn megrakott és gazdaságilag szépen kiművelt vidék” (Szabó i.m. 85. o.). A terület elnéptelenedését szinte szükségszerűen népességsere követte. A XVI. század kezdetére az elmenekült, elűzött őslakosok és az ország déli, délnyugati tájain letelepedett magyarok helyét mindenekelőtt a törökök elől menekülő horvátok, szerbek, szlavónok vették át, akik nemcsak a Kulpa folyó mögötti szlovén területeket foglalták el, hanem a harcok előtt a magyarok által is lakott, s közben szintén elnéptelenedett Dráva–Száva közti térséget is megszállták.

A harcok eredményeként, mint az közismert, a középkori Horvátország és a Magyar Királyság területének jelentős része másfél, két évszázadra török uralom alá került, s ez az élet minden területén drasztikus változást okozott. A hagyományos életkeret felbomlott, az addig gazdag területek pusztasággá váltak. A népesség száma, összetétele gyökeresen átalakult. Azok, akik életben maradtak és nem menekültek el, nemzeti-állami függetlenségüket veszítve az új uralom alá kerültek. Katus László – Szabó Istvánnal összhangban – arra a megállapításra jutott, hogy: „A középkori Magyarország déli része és Szlavónia már a török hódítás első szakaszában, a XVI. század első felében teljesen elpusztult, lakatlan pusztasággá vált.” (Katus i.m. 49. o.) S ezzel nemcsak a magyarok korábbi századokban lejátszódó déli, délnyugati kirajzása vált semmissé, hanem a szerbek, a horvátok, és a szlovénok északabbra vándorlásával az ország török uralom alatti déli és középső részén meghatározó elemmé a délszlávok váltak. Ezt a folyamatot a török támadások megindulása, majd a százötven éves török uralom okozta második demográfiai katasztrófa tette teljessé. Ennek keretében az addig egybefüggő magyar népi terület szétesett s a folyamatos harc, a szűnni nem akaró pusztítás hatására az ettől északabbra fekvő területek népességszáma is jelentős mértékben csökkent. A következmények katasztrofálisak voltak, hiszen a magyar lakosság nemcsak a Magyar Királyság szlovén területeiről tűnt

²¹ Szabó István azonban úgy látta, hogy az egész középkoron át a Duna a déli részen a magyar etnikum változatlan határát jelezte. Lásd Szabó István i. m. 32–33.

el szinte teljesen, hanem a Dunántúl déli részéről, valamint az Erdélyi-medencéből és az Alföld középső területéről is (Kocsis 1996. 53. o.). Mindez az ország népeinek átrendeződésével, a korábbi időszak etnikai struktúrájának teljes átalakulásával járt. A déli, délnyugati részeken azonban az az etnikai átrendeződés, amely a Magyar Királyság területén a XVIII. században – a belső vándorlás és az idegenek ország területére áramlása, betelepítése következtében – bekövetkezett már jóval korábban lezajlott. Az 1700-as években a déli, délnyugati területeken ezt egészítette ki a horvátok és (1702-ben a tiszai és marosi határörvidék megszervezésekor) a katonáskodó szerbek betelepődés, illetve más nem magyar népek bevándorlása, szervezett letelepítése. Mindezeknek hátterében – Rónai András megfogalmazása szerint – ott munkált az is, hogy a Habsburgok „a magyar államból egyszerű osztrák tartományt” akartak csinálni, melynek következtében „idegeneket (szerbeket, oláhokat, tótokat, németeket) hoznak”, telepítettek az ország területére (Rónai 1942. 12. o.).

A törökök elleni százötven éves harc és az azt követő másfél évszázados elnyomás következtében létrejött második demográfiai katasztrófa veszteségei végleges törést jelentett történelmünkben. S ez nemcsak azt jelentette, hogy az ország népességének száma drasztikusan csökkent,²² hanem azt is, hogy a középkori nyolcvan százalékos magyar túlsúllyal jellemezhető etnikai összetétel a XVIII. század elejére végérvényesen felbomlott. Mindezt ki kell még egészítenünk Kocsis Károly megállapításával, mely szerint „a magyarok száma 3,2 milliőről 1,5-re csökkent, a nem magyaroké viszont 1 milliőről 1,7-re nőtt. A magyar lakosság, a déli területekről, a Bánságból, Bácskából, Szerémségből és Szlavóniából szinte teljesen eltűnt, de többségük elpusztult, illetve elmenekült az Erdélyi-medencéből, az Alföld középső és a Dunántúl déli részéről is” (Kocsis 1996. 53. o.). A második demográfiai katasztrófa ismét századokra visszavetette a hazai népesség fejlődését. Ennek részeként a nem magyar népek létszámgyarapodásban betöltött addigi kiegészítő, pótló funkciója, szerepe átalakult. Az elszenvedett veszteség hatására a magyarok asszimiláló képessége lelassult, s ezzel párhuzamosan a szórványban élő magyarok más etnikumúakhoz való asszimilálódása felgyorsult. A pusztítás következtében létrejött népessédei vákuumot – bevándorló, betelepülő – szlávok, románok, horvátok, szerbek, illetve betelepített németek töltötték ki. A magyarokkal szemben a nem magyar etnikumúak túlsúlyba kerültek, melynek következtében a magyar népesség összlakosságon belüli aránya 35–45 százalékra csökkent.

A második demográfiai katasztrófát követő „új honfoglalás” etnikailag és vallásilag is tarka népesség-összetétel eredményezett. Ebben az átalakulásban az

²² „Magyarország, amely a Hunyadiak korában még népszámban egyforma jelentőségű Európa többi nagyobb államaival, leromlik és az ötmillió magyarból alig hárommillió marad.” Lásd Rónai, i.m. 11. o.

önkéntes vándorlás keretében lezajlott népességmozgás, valamint a szervezett telepítések keretében érkező idegenek tízezrei játszottak meghatározó szerepet. A magyarok etnikai térvesztését a magyar és a nem magyar nemzetiségűek összlakosságon belüli egymáshoz viszonyított aránya jól tükrözi.²³ A magyarok népi tömegének visszahúzódása – a központi területét is érintve – leginkább a perifériákon, így az ország déli, délnyugati területein volt a legjelentősebb. Ez azzal is járt, hogy ismételt megjelenésükre a XI–XII. századtól magyarok által is lakott szélső területeken még várni kellett.

Az 1784–1787. között II. József alatt végrehajtott népszámlálás Horvát-Szlavónország területén 1 millió 157 ezer lakost talált (*Kocsis* 2011). Az itt élők nemzetiségek szerinti megoszlására a települések többségi lakossága alapján következtethetünk. A 3573 lakott település közül a Duna, a Dráva és a Vuka folyók térségében 14 magyar többségű volt. (Német többségű településből is 14 volt.²⁴)

A törökök kiűzését követően a Muravidék mai területén az etnikai arányok alakulására a magyarok elmenekülése, szlovénekhez történt asszimilálódása, a szlovének síkvidéki területre költözése, a Rákóczi-szabadságharc idején pedig az e térségben a kurucok és labancok között zajló harcok, majd az 1710–1711 között kitört és 1830-ig elhúzódó pestis járvány nyomta rá a bélyegét. Mindezek az újranepesítést, a korábban e területen élők visszatérését hátráltatva közrejátszottak abban, hogy az 1784–1787 között lezajlott népszámlálás ezen a területen mindössze 40 888 lakost talált, amelynek döntő többsége, 80,6%-a szlovén volt. A szlovének mellett a lakosság 16,9%-át a magyarok, 1,4%-át a németek, 1,1%-át pedig a horvátok adták. *Kocsis* Károly az etnikai arányok és a nyelvhatárok elhelyezkedése alapján arra a következtetésre jutott, hogy az 1500–1700 közötti években lezajlott súlyos harcok ellenére „a Muravidék egyike volt a Kárpát-medence azon kevés területeinek, ahol a középkor végi állapotokhoz képest” a terület lakosságának korábbi etnikai összetételében lényegi változás nem történt (*Kocsis* 2011. 346. o.).

A pannon területek betelepítése a XIX. század első felében is folytatódott. A termékeny föld, az olcsó szlavóniai földbirtokok az ország különböző nemzeti-ségű lakosait is vonzotta. Ennek következtében a Dráva és a Duna közti területre telepítettek többsége már nem német területekről, hanem Bácskából és Dunántúl déli területeiről érkezett. A magyarok e térségbe történt jelentősebb számú megjelenése az 1820-as évekre tehető. Fényes Elek Magyarország statisztikája című munkájából tudjuk, hogy 1840-ben ezen a tájon 1 millió 606 ezren éltek, akiknek 67%-a horvát, 31,4%-a pedig szerb volt. A fennmaradó 1,6%-on németek, magyarok, szlovákok és zsidók osztoztak. A nem szláv nemzetiségűek száma

²³ A század végén a 9,9 millió főre becsült lakosságnak csupán 31,5%-a, 3,1 millió fő volt magyar.

²⁴ Az előző századok pusztításaira az összeírás szerint ekkor 827 lakatlan település emlékeztetett.

így feltételezhetően nem lehetett több 26 ezernél, akik között a magyarok száma ekkor az 5 ezret sem igen érhetette el (*Fényes* 1842. 50–52. o.).

1868-ban, az osztrák–magyar kiegyezés hatására Magyarország nemzetiségei is valami hasonlót próbáltak elérni, mint amit a magyarok egy évvel korábban kivívtak maguknak. Ebben a törekvésben a horvátok voltak a legeredményesebbek. 1868-ban ugyanis aláírták az 1868. évi XXX. törvényt, amely a Magyar Királyságon belül önálló, külön területtel rendelkező politikai nemzetnek ismerte el a horvátot és kimondta, hogy Magyarország és Horvát-Szlavónország a Magyar Szent Korona tagországaiként egy államközösséget képez. A törvény értelmében Zágrábban önálló horvát parlament és kormány alakult. A horvátok a bel-, az igazság-, a vallás- és a közoktatásügy területén önkormányzati jogot kaptak Ennek részeként a belső közigazgatásban a horvát lett a hivatalos nyelv. Mindezek egyértelműbbé tették a horvát etnikumúak össznépszségben belüli lehetőségeit, súlyát, s közvetett módon fontos szerepet játszottak a horvát (szlavón) népességfejlődés további alakulásában is.

A kiegyezést követő első (1870) teljes körű népszámlálás alkalmával Horvát-Szlavónország népességének száma 1 828 198 fő volt. A meghatározó elem a horvát és a szerb etnikumhoz tartozók voltak. Az itt élő magyarok a terület lakosságának mintegy 2%-át tették ki. Számuk a 36 ezer főt valamivel meghaladta. A németek országos aránya ennek a duplája volt. Az országos átlagtól azonban eltért azoknak a vármegyéknek (Pozsega, Szerém, Verőce) az etnikai összetétele, ahol az országban élő magyarok koncentráálódtak.

A területen élő 74 ezer fős lakosság döntő többsége (76,9%-a) szlovénnek vallotta magát. Mellettük ebben az időben is a legnépesebb népcsoport, a népesség 17,7%-át kitevő magyarok adták. A 13 ezer főt valamivel meghaladó magyar közösség mellett a nem szláv etnikumúak között még a németek (közel 3500 fő) voltak számosabbak, de ők már csak az itt élő népesség 4,7%-át tették ki.

A tíz évvel későbbi, az 1881-es népszámlálás 64 301 fővel több lakost talált az országban. Ez viszonylag szolid, 3,5%-os népességnövekedést jelentett. Ezt viszont már a következő tíz évben jelentős, 15,5%-ot kissé meghaladó népességnövekedés követte. Összességében tehát 1870–1891 között 19,6%-kal, mintegy 360 ezer fővel növekedett Horvát-Szlavónország tényleges népességének száma (*29. táblázat*). A húsz éves szaporulat természetesen nem egyenletesen oszlott el az országban; három vármegyében, közöttük Verőcében, ahol magyarok is jelentősebb számban éltek a szaporodás aránya átlag alatti volt, addig a többiben átlag fölötti. Meglepően magas volt Belovár-Körös vármegyében, ahol a szaporodás mértéke több mint tíz százalékkal haladta meg az országos átlagot.

1891-ben Horvát-Szlavónország tényleges népesség 2 186 410 fő volt. Közülük 18 297-en tényleges szolgálatot teljesítettek, 34 720-an pedig külföldön

29. táblázat

Horvát-Szlavónország népessége vármegyénként, 1870–1891

Vármegye	Népesség száma, fő			Szaporodás, %
	1870	1881	1891	
Belovár-Kőrös	206 345	219 529	266 210	29,0
Lika-Krbava	185 281	174 239	190 978	3,1
Modrus-Fiume	205 837	203 173	220 629	7,2
Pozsega	164 274	166 512	202 836	23,5
Szerém	281 267	296 878	347 022	23,4
Varasd	213 275	229 063	258 066	21,0
Verőce	176 035	183 226	216 417	16,3
Zágráb	395 884	419 879	484 252	22,3
Összesen	1 828 198	1 892 499	2 186 410	19,6

Forrás: Népszámlálás 1891.

éltek, akiknek közel fele (14 857-en) Ausztriában tartózkodott. A 14 éven felüli lakosság foglalkozás szerinti megoszlását az őstermelők (61%) határozták meg. Mellettük a bányászat és a kohászat, az ipar és a kereskedelem területén dolgoznak még számosabban.

A népesség területi eloszlásának módosulását és számának növekedését jól tükrözi, hogy amíg 1870-ben az egy km²-re eső népesség 43,2 fő volt, addig 1891-re 51,4 főre növekedett. A legsűrűbben lakott vármegye Varasd volt, ahol egy km²-ren 102,4-en éltek. A többi, magyarok által is lakott vármegye esetében pedig egy km²-re: Szerém 50,5, Verőce 44,6, Pozsega vármegye esetében 41,0 fő esett. A férfi–nő arány kiegyenlített volt. A nők száma alig, csupán 6900 fővel haladta meg a férfiakét s így ezer férfira átlag 1006 nő jutott. A nők száma a szlavóniai vármegyékben ezernél (Szerémben 973 fő, Pozsegában 989 fő, Verőcében 991 fő, és Lika-Krbava 965 fő) kevesebb, a többiben viszont az ezret, ha nem is jelentősen, de meghaladta. Az ország népessége ekkor 6909 (2 szabad királyi város, 19 rendes tanácsú város, 63 nagyközség, 4347 kisközség és 2478 puszta és telep) lakhelyen élt. 403 518 családi háztartásban 543 917 családfő (köztük 78 458 nő), 1 501 894 családtag (köztük 958 726 nő), illetve 127 444 egyéb kategóriába tartozó személy (közte 56 879 nő) élt. S ez azt jelentette, hogy egy családi háztartásra átlag 5,39 fő esett.

A 16 éven felüli lakosság családi állapot szerinti megoszlását a 30. táblázat adatai mutatják. A korabeli állapotoknak megfelelően a nők, illetve férjezett családi állapotúak, közel 70%-os aránnyal voltak képviselve közöttük.²⁵

²⁵ Az országos átlagtól a városi lakosság családi állapot szerinti megoszlása jelentősen eltért: Zágrábban a férfiak 51,0%-a volt nőtlen és 44,0% nős. A nők esetében pedig 40,3% volt férjes és 43,0% volt hajadon. Az özvegyek aránya az átlagnál jóval magasabb, 16,1% volt.

30. táblázat

A 16 éven felüli lakosság családi állapot szerinti megoszlása, 1891, %

Családi állapot	Férfi	Nő
Nős/férjes	68,4	68,4
Nőtlen/hajadon	26,1	17,8
Elvált	5,4	13,7
Özvegy	0,1	0,1

Forrás: Népszámlálás 1891.

A lakosság kor szerinti megoszlása igen kedvező: a legfiatalabbak (0–15 évesek) össznépességen belüli 38,4%-os arányával szemben a legidősebbek (60–70 évesek) aránya csak 14,4%. Az idősebbek súlya még akkor sem jelentős, ha a 70 éven felüliek 1,8%-os arányát is figyelembe vesszük, mert össznépességen belüli arányuk még így is csak 16,4%. A munkaképes korúak közé (15–60 évesek) a lakosság 55,6%-a tartozott.²⁶

A népesség mobilitására utal, hogy az 1891-es népszámlálás a lakosság 24,7%-át nem ott találta, ahol született. Ez az arány vármegyénként eltért (31. táblázat). Amíg ugyanis Lika-Krbavában a szülőhelyükön élők aránya – az országos 75,3% helyett – 90%-ot tett ki, addig ez az arány Verőce vármegyében 63,8%, Pozsega vármegyében pedig 64,3% volt. A szülőhelyükön élők aránya a városok esetében még alacsonyabb (Eszéken 53,7%, Zágrábban pedig 32,8%) volt.

A 31. táblázat adatai alapján, amely a szülőhely és illetőség alapján mutatja a lakosság számát, és százalékos megoszlását nem lehet az ország etnikai összetételét megállapítani, csak azt, hogy honnan származtak illetve, hogy mely országok állampolgárai közül rekrutálódtak. Ez alapján megállapítható, hogy 1881 és 189 között a magyarországi születésű lakosok száma jelentősen, 26,8%-kal (30 315 fővel) nőtt. Ennek következtében az 1881-es össznépességen belüli 4,4%-os arányuk 1891-re 5,0%-ra nőtt. Őket – a terület közelsége mellett mindenekelőtt – éppen úgy, mint a többi Szlavóniába vándorlót – az olcsóbb föld, a kedvezőbb kereseti és megélhetési viszonyok vonzották.

A magyar háterűek összlakosságon belüli számát, arányát különösen jelentősnek nem lehet tartani, mégis mivel az összes nem szláv etnikumúak között arányuk a legdinamikusabban nőtt számuk növekedése feszültséget okozott (32. táblázat). Ehhez járult hozzá az is, hogy a magyarországi születésűek nem egyenletesen helyezkedtek el az országban, s így jelenlétük, mivel döntő többsé-

²⁶ A városokban élők kor szerinti megoszlása eltért az országos átlagtól. Zágrábban például 0–15 évesek aránya 11,4%-kal volt alacsonyabb, mint az országos átlag.

gük (92,4 %) Szlavóniában, ezen belül pedig Szerém és Verőce vármegyében telepedett le, különösen feltűnő volt. E két vármegyében, az országos 5%-os aránnyal szemben a lakosság 14,2 illetve 15,2%-át tették ki. Tehát, amíg horvát területeken a magyarországi születésűek „észrevehetetlenek” voltak, addig Szlavóniában nem.

31. táblázat

Horvát-Szlavónország lakosságának szülőhely és illetőség szerinti megoszlása, 1891

Megnevezés	Szülőhely		Illetőség	
	fő	%	fő	%
Horvát-szlavonországi	2 006 599	91,7	2 047 520	93,6
Fiumei	1 230	0,1	867	0,1
Magyarországi	113 179	5,2	79 964	3,6
Ausztriai	56 334	2,6	48 118	2,2
Külföldi	7 245	0,3	5 424	0,3
Ismeretlen	1 823	0,1	4 517	0,2
Összesen	2 186 410		2 186 410	

Forrás: Népszámlálás 1891.

32. táblázat

Szlavónia népessége és a magyarországi szülőhellyel rendelkezők száma, százalékos megoszlása vármegyénként, 1891

Vármegye	Népesség száma, fő	Magyarországi szülőhellyel rendelkezők	
		száma, fő	aránya, %
Belovár-Kőrös	266 210	11 270	4,2
Pozsega	202 836	11 049	5,4
Szerém	347 022	49 298	14,2
Varasd	258 066	–	–
Verőce	216 417	32 989	15,2
Összesen	1 290 551	104 606	8,1

Forrás: Népszámlálás 1891.

A magyarországi illetékességük súlyát növelte, hogy kirajzásuk a Horvát-Szlavónországgal határos magyar vármegyékből, elsősorban Bács-Bodrogból (28 644 fő), Somogyból (11 089 fő), Baranyából (6322 fő), Zalából (5656 fő) történt, s így közvetlen magyarországi háttérrel és családi kapcsolatokkal rendelkeztek. Amennyiben a 32. táblázat adatai alapján a magyarországi szülő-

hellyel rendelkezők számát összevetjük a Horvát-Szlavónországban élő magyar anyanyelvűekkel (33. táblázat), akkor láthatjuk, hogy a Magyar Királyság területéről nemcsak magyar anyanyelvűek vándoroltak be az országba. A magyarországi szülőhellyel rendelkező Szlavóniában élő népességgel összefüggésben automatikusan felvetődik, hogy közöttük vajon 1870-ben vagy 1891-ben mennyi lehetett azoknak a száma, ha egyáltalán maradtak olyanok, akiket az egykori XI–XII. században betelepedett magyarok utódainak lehetett tekinteni. Abban az esetben pedig, ha a XIII. és a XVII. század között lezajlott pusztítások el is sodorták a XI–XIII. század magyar bevándorlóit, akkor a török kiűzését követő visszatelepülők, vagy az 1700-as betelepülők utódai közül hányan tartozhattak az „öslakosok” közé? Fényes Elek fentebb idézett, 1842-ben napvilágot látott könyvében – mint már szó volt róla – arról tudósított, hogy 1840-ben a terület lakosai között az 5 ezret sem érte el a magyarok száma. Közülük, vagy leszármazottaik közül vajon mennyien éltek még a harminc, ötven évvel később lebonyolított népszámláláskor? A rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé, hogy a kérdésre elfogadható választ adjunk. Feltételezhető azonban, ha 1891-ben, a 113 179 magyarországi szülőhellyel rendelkező lakos közül 79 964-en magyarországi illetőséggel is rendelkezett. Ez alapján úgy véljük, hogy maximum 33 215-en lehettek azok, akik igaz, hogy magyarországi születésűek voltak, de már nem az újonnan betelepülők közé tartoztak. Azt azonban, hogy az 1840-ben itt élők száma ötven év alatt több mint hat és félszeresére növekedett volna nehéz feltételezni, így valószínűleg csak egy részük tartozott azok közé, akik a korábbi századokban telepedtek le a térségben.

33. táblázat

Horvát-Szlavónország lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása, 1881–1891

Anyanyelv	Népesség száma, fő		Népesség aránya, %		Szaporodás, 1881–1891, %
	1881	1891	1881	1891	
Horvát-szerb	1 712 353	1 921 719	90,5	87,9	12,2
Magyar	41 417	68 794	2,2	3,1	66,1
Német	83 139	117 493	4,4	5,4	41,3
Szlovák (tót)	9 078	13 614	0,5	0,6	50,0
Román (oláh)	2 044	2 826	0,1	0,1	38,2
Rutén	2 833	3 606	0,1	0,1	27,3
Vend	20 102	20 987	1,1	1,1	4,4
Egyéb	21 533	37 371	1,1	1,7	73,5

Forrás: Népszámlálás, 1891.

A magyar anyanyelvűek össznépességen belüli arányának növekedése is a magyarok igen intenzív bevándorlására utal (33. táblázat). 1881-hez viszonyítva ugyanis 66,1%-al nőtt Horvát-Szlavónországban élő magyar anyanyelvűek aránya. Ez azt jelenti, hogy számuk tíz év alatt 27 377 fővel növekedett. 1891-ben a magyarországi szülőhellyel rendelkező 113 179 személy közül 43 385 főnek nem a magyar volt az anyanyelve (és természetesen nem minden Horvát-Szlavónországban élő magyar anyanyelvű rendelkezett magyarországi szülőhellyel). A magyar anyanyelvűek közül, mint a magyarországi szülőhellyel rendelkezők esetében is Verőce (44 002 fő), és Szerém vármegyében (35 218 fő) éltek a legtöbben. E két vármegyén belül az egyes településeken élő magyar anyanyelvűek aránya a 15,2, illetve a 14,2%-os vármegyei arányt is meghaladta.

Szoltunk arról, hogy azt követően, amikor Nagy Károly e térséget meghódította az itt élők keresztények lettek. Ezen a következő évszázadok csak annyit változtattak, hogy 1891-re a római katolikusok népességen belüli aránya 71% lett. Mellettük, a szerbek betelepődése következtében a görögkeleti vallásúak aránya (25,9%) vált jelentősebbé. A többi hitfelekezethez tartozók (a görög katolikusok, ágostoni evangélikusok, a helvét hitvallásúak, az unitáriusok, a reformátusok és az izraeliták) aránya jelentéktelen volt, s együttesen is csupán 3,1%-ot tett ki.

A természetes szaporodás és a bevándorlás eredményeként Horvát-Szlavónország lakosainak száma 1900-ra 2 416 304 főre növekedett. A 205 610 fős létszámnövekedés alacsonyabb, mint ami az ezt megelőző tíz év (15,5%-ot meghaladó népességnövekedés) eredménye, de a 8,5%-os népességnövekedést még mindig jelentősnek tekintjük. A növekedés ütemének csökkenését a magas halandóság, és mindenekelőtt a kivándorlás okozta. Ez a tendencia a XX. század első tíz évének demográfiai fejleményeit is meghatározta, amikor az előző tíz évinél valamivel jobb, 8,9%-os népességnövekedést értek el, s ezzel 1910-ben a lakosság száma a 2,6 milliót meghaladta (34. táblázat). Ekkor, mivel a Magyar Királyság területéről a XIX. század végén és még az azt követő évtizedben is folytatódott a kivándorlás az összlakosság 4%-a, majdnem 106 ezren tartották magukat magyarnak. Számuk, ha nem is olyan dinamikus, mint korábban, de még ekkor is 16,5%-al nőtt, s ez 1900 és 1910 között több mint 15 ezer fős növekedést jelentett.

A folyamatos és jelentős mértékű magyar bevándorlás eredményeként a XVIII. század vége és a XX. század eleje között bekövetkezett változás következtében a magyar többségű települések száma megtízszereződött; 14-ről 139-re nőtt. Ebben szerepet játszott az, hogy amíg a legújabbkori kivándorlás eredményeként az 1880-as, 1890-es évektől 1910-ig – amíg a tengerentúlra történő kivándorlás lehetősége drasztikusan be nem szűkült a kivándorlás hatására Horvát-Szlavónországban a szlovének létszáma nem változott, addig a magyaroké nőtt. A magyarok koncentrálódása elsősorban a Dráva folyótól délre eső

területekre esett. A Drávától északra fekvő, a Magyar Királyság részét képező Dél-Baranyában 1910-ben közel 52 ezren éltek, akiknek 39,5%-a tartotta magát magyarnak, s ezzel az ott élő etnikumok (német, horvát, sokác, szerb) között a legszámosabb volt. Ezeket a változásokat, annak ellenére, hogy a terület szlovének dominanciáját nem érintette, mint már említettük a délszláv lakosság mind egyértelműbb magyarellenessége kísérte.

34. táblázat

Horvát-Szlavónország népességének etnikai összetétele, 1840–1921, %

Év	Népesség száma, fő	Horvát	Szerb	Magyar	Német	Cseh	Szlovák	Ruszin	Egyéb
1840	1 605 730	67,0	31,4	0,3	0,8	0,2	0,3	0,1	0,1
1857	1 639 758	67,5	29,2	0,6	2,0	0,8	0,3	0,1	0,1
1880	1 892 499	64,3	26,2	2,2	4,4	1,3	0,5	0,1	1,5
1890	2 186 410	62,3	25,6	3,1	5,4	1,3	0,6	0,2	1,5
1900	2 416 304	61,7	25,3	3,8	5,6	1,2	0,7	0,2	1,4
1910	2 621 954	62,5	24,6	4,0	5,1	2,0	0,8	0,3	1,5
1921	2 614 378	63,8	24,9	2,7	4,7	–	–	0,2	1,7

Forrás: Népszámlálások.

Az első világháborút követően a győztes nagyhatalmak az Osztrák–Magyar Monarchiát felszámolták, s ez nemcsak a Magyar Királyság, hanem Horvát-Szlavónország Magyarországgal addig egybefonódó, s egyben különálló népességfejlődését is meghatározta. A 896-tól több mint ezer évet átölelő időszak demográfiai folyamatait a magyarok természetes szaporodása mellett, a velük együtt élő nem magyar népek és utódaik, valamint az ország területére érkező idegenek és utódaik egy részének magyarrá válása határozta meg. Ez a meghatározottság – az időközben lejátszódó két népesedési katasztrófa és más népességveszteségek ellenére – biztosította a magyarok természetes szaporodását meghaladó mértékű létszám növekedését, etnikai dominanciáját, a más etnikumúakkal szembeni térnyerését. Az első világháborút lezáró békeszerződések rendelkezései a 20,9 millió fős magyar birodalom népességét hét ország között (Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Fiume) különböző arányban megosztották, s ezzel a magyar népességfejlődés addigi – a nem magyar nemzetiségűekből és a külföldiekből „feltöltődő” – ún. „pótlólagos” tartalékaik elapadtak.

Mindezekkel párhuzamosan a dél-pannon területek népeinek fejlődéstörténetét az első világháború végéig – a szlovének és a területre bevándorló idegenek, közöttük a magyar csoportok visszaszorulása mellett – a horvátok és a szerbek etnikai térnyerése határozta meg. Ebben a folyamatban az oszmán hatalom

délkelet-európai előrenyomulása, majd századokon át tartó uralma, mely lehetővé tette a szerb etnikum e területen történő megjelenését és a már letelepedett magyarok településeinek felszámolását játszott meghatározó szerepet.

A törökök kiűzését követően az újratelepülők között – az 1600-as évek végén, az 1700-as évek elején – a magyarok is ott voltak. Ismételt megjelenésük azonban lassan haladt előre. Az 1840-es 5 ezer fős ismételt magyar jelenlét negyven–ötven év népesedési fejleménye volt. Annak ellenére, hogy ezt követően a magyarok száma dinamikusan növekedett, ez a növekedés csak önmagában volt jelentős, hiszen amikor a legtöbb magyar élt az országban számuk akkor sem érte el a 106 ezret. A területen élők etnikai összetételének 1840 és 1921 közötti alakulását a 34. táblázat adatai jól tükrözik. Láthatjuk, hogy a magyarok össznépességen belüli aránya 1840-től évtizedről évtizedre, bár csökkenő mértékben, de egyenletesen növekedett. Ez a folyamat az első világháború végén megszakadt, s megkezdődött a magyarok visszaáramlása Magyarországra. A kezdeti önkéntes visszatelepülésüket 1920 után menekülésük, valamint Magyarországra kikényszerített áttelepülésük követte. Mindezek eredményeként az 1921-es népszámlálás eredménye szerint a magyarok össznépességen belüli aránya 2,7%-ra apadt.

Némi hangsúlyeltolódással a fentiekhez hasonló folyamatok játszódtak le a muravidéki területen is (35. táblázat). Az eltérést a népesség számának s ezen belül a horvátok arányának növekedési ütemében, a szerbek területen élő népességen belüli alacsonyabb arányában s ezzel együtt az egyéb etnikumúak kisebb súlyában ragadhatjuk meg. A térségben a magyarok száma 1880. és 1921. között 3500 főről 2500-ra csökkent s így 4,7%, illetve 2,8%-os aránnyal – a németek és a csehek mellett – a legjelentősebb kisebbségi csoportot alkotta.

35. táblázat

A népesség számának nemzetiségek szerinti összetétele a Muravidék mai területén, 1787–1921, fő

Év	Népesség száma	Horvát	Szerb	Magyar	Német	Cseh
1787	40 888	32 944	6 899	585	460	–
1828	45 219	37 034	6 738	1 182	–	–
1830	47 371	39 162	7 212	786	–	–
1880	73 767	56 691	13 060	3 449	250	164
1890	81 816	63 722	14 580	3 068	213	–
1900	88 033	67 050	18 197	2 608	151	–
1910	90 513	67 118	20 738	2 099	163	377
1921	92 295	74 199	14 065	2 540	331	–

Forrás: Népszámlálások.

Horvát-Szlavónország 1868 utáni népességfejlődésének nyolcvan-száz éve csak részben tekinthető a török támadást megelőző időszak szerves folytatásának. A délszláv többség mellett az országban élő más etnikumúak össznépességen belüli aránya a kezdeti 1,8%-ról 1910-re majdnem elérte a 14%-ot. Az első világháború lezáródásával azonban a térség átrendeződésével, Horvát-Szlavónország új államkeretbe kerülésével – előbb a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia keretei között – a népesség fejlődésében is új folyamatok váltak meghatározóvá, amelyet jelenleg az immár önálló Horvátország és a szintén önálló Szlovénia által biztosított keretek és feltételek határoznak meg.

Az első világháború okozta embervesztés, valamint az új országkeretek kialakítása a térség országai esetében eltérő következményekkel jártak. Ezek a tényezők Magyarország esetében a harmadik, a magyar népességfejlődés szempontjából legsúlyosabb demográfiai katasztrófát okozták. Ezzel szemben a Magyar Királyság megszüntetése a Duna-medencében élő nem magyar népek etnikai kibontakozását segítette. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttét követő első intézkedések (1919. február 25.) között elrendelték az 500 kat. holdon felüli birtokok kisajátítását. Ez döntően a magyarok és a németek földbirtokait érintette. A kisajátításhoz kapcsolódó földosztásból viszont a magyarokat kizárták, de nemcsak ezzel, hanem más eszközökkel is nehezítették, s tették lehetetlenné a magyarok helyben maradását. Ez vissza is tükröződött az 1931-ben megtartott népszámlálás adataiban, mely szerint a mai Horvátország területén maradt magyarok lélekszáma 70 ezer alatt maradt. Ez a horvátok növekvő (69,8%) és a szerbek stagnáló (16,8%) aránya mellett a 3 785 455 fős összlakosság 1,8%-át jelentette (36. táblázat). Az 1910-es és az 1921-es adatokhoz viszonyítva természetesen nemcsak a magyarok, hanem a többi nem szláv etnikumú népesség össznépességen belüli aránya is csökkent. A magyarok esetében a csökkenés igen jelentős, 43%-os volt.

Ezek a változások együtt jártak az utódállamokhoz került területeken élő magyarok Magyarországra kikényszerített és/vagy spontán vándorlásával, másrészt a helyben maradt magyarok többségi néphez történő intenzívebb asszimilálódásával, illetve az új magyar határok között maradt horvátok, szerbek, románok, szlovákok egy részének új hazájukba történt áttelepedésével. Számszerűen ez azt jelentette, hogy a leválasztott területekről 350 ezer magyar, közöttük 45 ezer fő a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélt területekről menekült az újrarajzolt magyar határok közé. S ezzel megkezdődött az a napjainkban is tartó népességfejlődési korszak, amelyet a magyarok létszámának stagnálása, csökkenése a Duna-medencében élő más etnikumúak, közöttük a dél-pannon területeken élő horvátok, szlovének térnyerése határoz meg. E folyamat következtében a második világháborút követően tovább apadt a Duna-medence országainak magyarsága. Közülük csak Magyarországra Romániából 125 ezren, Csehszlovákiából 120,5 ezren, Jugoszláviából 45,5 ezren, a Szovjetunióból (Kárpátalja)

36. táblázat

Horvátország népességének etnikai összetétele, 1921–2001, %

Év	Népesség, fő	Horvát	Szerb	Magyar	Német	Cseh	Szlovák	Ruszin	Egyéb
1921	3 447 594	68,9	16,9	2,4	2,9	1,2	–	0,1	7,6
1931	3 785 455	69,8	16,8	1,8	2,6	1,0	0,2	0,1	7,7
1941	4 132 000	70,4	16,5	1,7	2,4	1,0	0,2	0,1	7,7
1948	3 779 858	78,7	14,4	1,4	0,3	0,8	0,3	0,2	3,9
1953	3 936 022	79,2	15,0	1,2	0,3	0,9	–	–	3,4
1961	4 159 696	80,3	15,0	1,0	–	0,6	0,2	–	2,9
1971	4 426 221	79,4	14,2	0,8	0,1	0,4	0,2	0,1	4,8
1981	4 601 469	75,1	11,5	0,6	0,1	0,3	0,1	0,1	12,2
1991	4 784 265	78,1	12,2	0,5	0,1	0,3	0,1	0,1	8,6
2001	4 437 460	89,6	4,5	0,4	0,1	0,2	0,1	0,1	5,0

Forrás: Népszámlások.

25 ezren menekültek (*Kocsis* 2011. 373. o.). Mellettük az elhagyott területek etnikai összetételét az új helyzet okozta (önkéntes vagy kényszerű) etnikai hovatartozás váltás (köztük a kettős kulturális kötődésűek identitás váltása), a zsidó vallásúak és a cigányok önálló kategóriába sorolása, valamint a nem Magyarországra vándorlók száma is befolyásolta, alakította (*Zeidler* 2002).

Az ismételt változások következtében Horvátország pannon területén a magyarok közül 15 ezren, a Muravidéken pedig 4,5 ezernél kevesebben maradtak. A létszám csökkenés mellett egyre növekszik azoknak az aránya, akik még magyar nemzetiségűeknek tartják magukat, de a magyart már nem tekintik anyanyelvüknek (*Kocsis* 2011. 375–376. o.). (Muravidéken például a magyar anyanyelvűek száma 20,6%-kal haladja meg a magyar nemzetiségűekét.) A magyarok létszámának csökkenésében számos tényező játszik közre, melyben az alacsony termékenység és magas halálozás által generált természetes fogyás, az elvándorlás és a természetes asszimiláció játszik meghatározó szerepet.

Azt követően, hogy Muravidéket a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták, mintegy 6 ezer fővel csökkent az ott élő magyarok száma, melynek következtében 1921-ben az e területen élők 15,2%-a, 14 065 fő vallotta magát magyarnak. Ez a szám tíz évvel később, a magyarellenes intézkedések hatására 7607 főre apadt. 1941-ben, amikor a terület átmenetileg ismét Magyarországhoz került, az itt élő magyarok száma duplájára növekedett, 15 852 fő lett. Az 1945-ben bekövetkezett újabb hatalomváltás hatására azonban 1948-ban már csak 10 246 magyar maradt ezen a területen. A csökkenés a további évtizedekben is folytatódott, melynek következtében 2002-es népszámlálás már csak 5429 magyar nemzetiségűt (6069 magyar nyelvű) talált.

A második világháborút megelőzően már, de különösen a világháború idején Jugoszlávia horvát területén az etnikai határok módosulását döntően a szerbek és a horvátok közötti viszony határozta meg, melynek következményei az azonos területen élő kisebbségek, így a magyarok létszámának alakulásában is tetten érhető. A magyarok esetében ez azt jelentette, hogy számuk az 1931-es népszámlálás eredményeihez viszonyítva 1948-ra több mint 18 ezer fővel csökkent. A szerbeké is csökkent, 1948-ban a 3 779 858 fős összlakosságból a szerb etnikumhoz 545 ezren tartoztak, melynek következtében az 1931-es létszámuk 91 479 fővel lett kevesebb.

Etnikai vonatkozásban az 1991-ben kirobbant horvát-szerb háború a szerbek számának drasztikus, 65%-os csökkenését okozta. A háborút megelőzően a mai Horvátország területén élők száma 4 784 265 főre növekedett, akiknek 78,1% horvát, 12,2%-a (582 ezer fő) pedig szerb volt.

A szerbek eltávozásával párhuzamosan a többi kisebbség létszáma is csökkent, miközben a volt Jugoszlávia területeiről horvátok telepedtek le a területre. Ezek hatására a lakosság döntő többsége, 89,6%-a horvát etnikumú lett. Az 1991-ben még 22 355 fős magyarság létszáma 2001-re 16 591 főre esett, akik közülük csak 12 650-en választották anyanyelvüként a magyart. Ez az előző tíz év adataihoz viszonyítva nemzetiség szerint 25, anyanyelv szerint pedig 36,5%-os fogyást jelentett.

A harmadik demográfiai katasztrófát követően a Duna-medencében élő magyarok száma, az átmeneti ingadozások ellenére csökken. Az 1910. évi népszámlálás szerint az elcsatolt területeken élő magyarok száma 3 175 000 volt, 1991-ben pedig 2 667 000 (*Hoóz* 1996. 937. o). Természetesen a folyamat ezzel nem állt meg, hiszen a magyarok száma népszámlálásról népszámlálásra csökken. Ezen a helyzeten az sem változtat, hogy a környező országokban rekedt magyarok egy része, az évtizedek során Magyarországra települt. E folyamat eredményeként a második évezred fordulóján – az Ausztriában élő magyarok kivételével, ahol a magukat magyarnak vallók aránya 21,2%-kal nőtt – a Duna-medence országaiban (Magyarországot is beleértve) a magyarok létszáma a tíz évvel korábbihoz viszonyítva csökkent. A csökkenés mértéke Horvátországban (2001) 26,2%, Magyarországon (2001) 6,6%, Romániában (2002) 11,7%, Szlovákiában (2001) 8,2%, Szlovéniában (2001) 27%, Szerbiában (2001) 14,7%, és Ukrajnában (2001) 4% volt. Mindezek következtében, Magyarország kivételével, 2001-ben a fenti országokban összesen 2 174 921 magát magyarnak valló személy élt. 2001 környékén tehát a Duna-medence országainak népszámlálási adatai szerint 11,7 millió volt a magukat magyarnak vallók száma.²⁷ A

²⁷ Valójában a térségben élő magyarok száma ennél 651 941 fővel kevesebb volt, mert a 2001-es népszámlálás alkalmával ugyanis Magyarország lakosai közül 651 941-en nem magyar nemzetiségűnek tartották magukat (lásd: Kocsis – Bottlik – Tátrai 2006).

magyarok népesedési „tér”-vesztését a százalékos arányok még egyértelműbben tükrözik. Az elszakított területeken élő magyarok aránya ugyanis a Kárpát-medencében élő magyarokéhoz viszonyítva az 1910. évi 32,1%-ról 1991-re 20,7%-ra, 2001-re pedig 17,6%-ra esett (Tóth 2011. 208. o.).

6. Dél-pannóniai magyarok a XXI. század elején

Dél-Pannóniában ma nagyobb számban csupán Muravidéken (Szlovénia) és Eszék-Baranyában (Horvátország) élnek magyar nemzetiségűek.

Muravidéken Trianon előtt mintegy 25 ezer magyar élt, akik a kiségió népességének közel 20%-át tették ki. A második világháborút követően egyrészt a jugoszláv hatalom minden eszközt felhasznált arra, hogy a Mura mentén élő szlovén közösség ne érezzen semmilyen azonosulást a magyar kultúrával, másrészt az ún. „vend kérdés” rendkívül rossz kezelésének (magyar majd jugoszláv részről egyaránt) lassú, sok áttételen keresztül érvényesülő, de biztos hatása az lett, hogy a XX. század végére a magyar közösség nemzeti tudata is jelentősen gyengült.

A magyar közösség létszáma a 1991-es szlovén népszámlálási adatok szerint már csak 8500 volt (feltehetően ekkor még meghaladhatta a magyarok valós száma a tízezret). A 2002-es népszámlálás során már csak hatezer, s úgy tűnik, ezt a csökkenést a szlovén kisebbségi politika pozitívumai ellenére sem lehet megállítani. Az ország központi régiói felé való elvándorlás a magyar fiatalokra is jellemző. Muravidéken több kisebb településen vannak jelen nagyobb arányban magyarok. A szlovéniai magyarok központi települése a tízezres Lendva, ahol a magyarok aránya 40%.

A horvátországi magyarság háromnegyede Eszék-Baranya megyében él. Itt is csak falvakban (Bellye, Dárda, Várdaróc, Kopács, Vörösmart, Sepse) alkotnak nagyobb, 30%-ot meghaladó arányú közösségeket. A 2001-es népszámláláson 17 ezren, a 2011-es census során már csak 14 ezren vallották magukat magyaroknak.

Mindazonáltal a térségben élő – egyre kisebb arányú – magyarság helyzete, megmaradására lehetne hatni, mégpedig alapvetően a magyar nyelvű iskolaválasztás többszereplős, sokoldalú ösztönzésével. Közismert ugyanis, hogy az iskoláskorú magyar gyermekeknek nem jelentéktelen aránya nem magyarul, nem magyar iskolákban tanul, holott erre a lehetőség mindenütt adott.

VI. FEJEZET

TELEPÜLÉSRENDSZER

1. Bevezetés

A Mura–Dráva–Duna–Száva köze „vízdomináns” természeti földrajzi térségként határozható meg. Az északnyugat–délkeleti irányban hosszan elhúzódó, a Duna felé lejtő térség nagyon keskeny észak–déli kiterjedésű. Minden pontjáról könnyen elérhető a négy nagy folyó valamelyike. A nagy folyók történetileg vonulási, tájékozódási, majd közlekedési vonalakat jelentettek. Ármentes parti pontjaik, rövidebb magaspart szakaszaik történetileg folyamatosan vonzották a megtelepedni vágyókat, míg a mocsaras, árvízjárta szakaszok természetes módon inkább taszították azokat.

A Dráva–Száva közén megjelenő szigethegységi vonulatok a területet hangsúlyosan Dráva-, illetve Száva-völgyre tagolják. Ennek az orográfiai–vízrajzi tagolásnak földrajzi, történeti, közlekedési, területszervezési, településfejlődési stb. konzekvenciái egyaránt lettek. A két folyó völgye esetenként elkülönült sajátosságokkal bírt.

A településhálózat mint területi-funkcionális rendszer a természeti, demográfiai, történelmi, társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok alapvető térbeli következményeit hordozta mindenkor, miközben a jövőbeli törekvések rövid távon nehezen változtatható bázisát is jelentette egyben. A településhálózat, mint különböző tényezők hatásait szintetizáló rendszer meglehetősen stabil jellegű, elsősorban hosszabb távon formálható, bár egyes elemei (pl. közigazgatási beosztás) egyetlen aktussal is megváltoztathatóak.

Anélkül, hogy lehetőségünk lenne az egyes települések fejlődési problematikáját részletesebben elemezni röviden össze szeretnénk foglalni a regionális településhálózat fejlődéstörténeti folyamatait. A településhálózat alakulására négy tényezőcsoport volt jelentős, bár korántsem azonos súlyú hatással: a komplex természetföldrajzi környezet, Dél-Pannónia „birodalomváltó tér jellege” (az államhatárok, fővárosok gyakori változása), a gazdasági magterület folyamatos újrarendeződései és az etnikai-kulturális sajátosságok.

A települések kialakulása, az őket összekötő, részben kiépített úthálózat fejlődése jelentős részben „víz-előrejelzett” volt. A római jelenlét időszakában kialakult, többnyire stratégiai szerepet is betöltő települések (Siscia/Sziszek, Mursa/Eszék, Cibalea/Vinkovci, Poetovia/Ptuj, Emona/Ljubljana stb.), s az őket összekötő úthálózat, melynek meghatározó eleme a „Via Pannoni” volt (Emona/Ljubljana–Siscia/Sziszek–Sirmium/Sremska Mitrovica) mintegy hosz-

szű távra kijelölte mind a települések eloszlásának rendszerét, mind pedig a vonalas infrastruktúra fejlődésének ésszerű irányait.

A településállomány, a települések lélekszáma, közigazgatási szervezete, az ott élő népesség gazdasági tevékenysége történetileg folyamatosan változott, a nagy történelmi átalakulási korszakok idején (török hódoltság, XIX. század második felének közlekedési-ipari forradalma, világháborúk által felszabdalt terület korszaka, a jugoszláv szocializmus fejlesztési időszaka) sajátos folyamatok bontakozhattak ki.

A települési térfolyamatok így sajátos tartalommal és permanensen alakuló feltételek mellett korszakonként változtak. Egy-egy település életében a folyamatosság inkább jelen van Dél-Pannónia nyugati területein, míg a megszakítottság, a többszöri újrakezdés kényszere a keleti területeken jellemzőbb.

Horvátország és Szlovénia 1991. évi függetlenné válásával új, nemzetállami jellegű folyamatok bontakoztak ki (különösen Horvátországban) a településpolitika és a településfejlesztés tekintetében is. Ezek a változások markánsan először a fővárosok esetében jelentek meg, majd később az új államhatárok mentén fekvő városok, települések is szembesültek az új helyzettel.

Szlovénia európai uniós tagságával, majd Horvátország belépésével a vizsgált térség ismét bekerült egy gazdasági-politikai nagytérbe, ahol egyszerre van jelen az együttműködés, a határ menti kapcsolatok és térségek kiemelt fejlesztése, valamint a településközi verseny, különösen a nagy- és a középvárosok esetében.

2. A településhálózat hosszú távú történeti formálódásának tendenciái

A települések elsődleges kialakulásában a folyók jelentős hatást gyakoroltak. Az árvízjárta és az ármentes területek területi rendje egyben jelentős települési tényezőként is megjelent. A Dráva viszonylag széles ártere a jobb parton csak egyes pontokon tette lehetővé a közvetlen parti megtelepülést. Közvetlen Dráva menti településként Maribor, Varasd és Eszék tett szert nagyobb jelentőségre. Mindhárom életében jelentős helyet kapott a folyón való átkelés lehetősége, de különösen Eszék (a folyó legszélesebb alsó szakaszán) nagy jelentőségű átkelőhelyként fejlődött nagyobb várossá. A parti települések többsége nem tudott kiemelkedni.

A Száva sokkal inkább településvonzó és „településbarát” folyó volt, mint a Dráva. Mindkét partján jelentősebb települések nőttek fel. A Száva mentén híd- és ikervárosok jöttek létre nagyobb számban. A városok fejlődésének nem csak a folyó, de jelentős részben a stratégiai-katonai megfontolások is támogatást

nyújtottak. A Száva történetileg többször vált határfolyóvá, s különösen a Habsburg Birodalom és a Török Birodalom hataraként nőttek fel mindkét partján a modern várak, majd katonai erődök. Szlovénia és Horvátország fővárosa egyaránt „szávai érintettségű” településsé vált fejlődése során.

A Duna jobb partja történetileg vonulási, majd hadi útként funkcionált. A jobb parti települések fejlődésére a széles folyó jelentősebb hatást gyakorolt, mint a másik parton elhelyezkedőkére. A Duna esetében is megjelent az átkelő és stratégiai pontok településfejlesztő hatása.

A térség településföldrajzi sajátosságait az elsődleges megtelepülés és a települési rend kialakulása után lényegében a Római Birodalom és annak biztonság-, infrastruktúra- és településpolitikája formálta át. A Siscia–Sirmium tengely a Száva vonalában a Római Birodalom keretei között fontos közlekedési útvonal volt, az azt biztosító katonai erődítésekkel. A Carnuntum–Savaria–Poetovio–Celeia–Emona–Aquileia kiépített út- és városvonal az észak–déli kapcsolatokat biztosította. A két tengely a mai Dél-Pannónia északnyugati területein keresztezte egymást.

A magyar–horvát perszonálunióval a térségben megerősödő Magyar Királyság évszázadok alatt részben megerősítette, részben pedig némileg módosította a korábban kialakult települési rendet. Ennek részét képezték a tudatos királyi beavatkozások, például: az Őrség területén a határvidéket figyelő és ellenőrző népesség letelepítése, a zágrábi püspökség létrehozása, a megyerendszer kialakítása, a tenger és Itália felé vezető közlekedési útvonal ismételt megerősítése.

A Magyar Királyság az Adria mentén és a Száván túl is befolyást próbált szerezni. Dalmácia magyar–velencei vetélkedés területévé vált évszázadokra. Bosznia területe egy időben magyar fennhatóság alá került. A Száva jobb partja és a Szávába betorkolló folyók völgyei jelentős katonai szerepet kaptak a boszniai és az adriai magyar törekvésekben.

A török előnyomulásával a térség jelentős része világhatalmi ütköző zónává vált. 1526 után a Magyar Királyság alapvetően meggyengült, az ország területe felszabdálódott. Dél-Pannónia területe – változó területi kiterjedés mellett – katonai ütköző területté vált a magyarok, horvátok, németek, szerbek, szlovének és a törökök között. Mintegy másfél évszázadon keresztül török dominanciáról kell beszélni a strukturális folyamatokban.

A Magyarország nagy részét, majd egészét is integráló Habsburg Birodalom vált fokozatosan a térség meghatározó szereplőjévé. A birodalom déli részén létrejövő, a Bécsi Haditanácsnak alárendelt Katonai Határőrvidék (1690–1871/1881) védelmi és ütköző zóna szerepét töltötte be a török területek felé. A határőrvidék katonai feladatai betöltése mellett sajátos települési, etnikai és területi szervezeti rendszert is jelentett. A szerbek tömeges letelepítésével egy új etnikai terület jött létre, mely sokáig meghatározó folyamatokat hordozott a térségben.

Az 1867-ben létrejövő Osztrák–Magyar Monarchia, illetve az 1868-as magyar–horvát kiegyezés új területpolitikai feltételeket jelentett. A kialakuló belső nagy gazdasági térség (egységes piac), a Magyar Királyság területén a belső politikai tagoltság (anyaország, Horvát-Szlavónország mint társország, Fiume és kerülete) a modernizáció kettős/hármas kerete maradt, úgy, hogy a határörvidék tényleges felszámolása csak nagyon lassan haladt, az utolsó elemeit csak 1881-ben polgárosították.

Horvát-Szlavónország társországgént belső autonómiával rendelkezett a Magyar Királyságon belül. Zágráb lett a társországi politikai, kulturális központ. Az egyeteme révén Zágráb nem csak a horvát, szélesebb értelemben az egész délszláv közösség számára képzett szellemi elitet.

Magyarország a dualizmus korában elsőrendű stratégiai érdekeként Fiume megközelítését (vasútépítés) és a kikötő fejlesztését valósította meg. A Budapest–Zágráb–Fiume tengely Dél-Pannónia területeinek csak az északi részét érintette elsősorban, de a legnagyobb mértékben Zágráb gazdasági fejlődéséhez, térszerkezeti pozíciójának javulásához és modernizálódásához járult hozzá.

A meghatározó jelentőségű Budapest–Zágráb–Fiume tengely mellett a Dráva–Száva közén létrejött egy részben rácsos jellegű regionális és helyi érdekű vasúthálózat is, de ennek a teljesítménye, forgalmi jelentősége lényegesen kisebb volt a meghatározó tengelyhez képest. A Budapest–Pécs–Eszék–Bród–Szarajevó pálya kezdett növekedni jelentőségben és forgalomban, de ennek a világháború véget vetett.

Az 1918-ban létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd 1929-től Jugoszlávia 1941-ig tartó fejlődésében a decentralizáció és a centralizáció között ingadozott. 1921-ben az országban felszámolták a történelmi területi egységeket, 33 körzetre tagolták az egész országot. Az új egységek határainak kialakításakor tudatosan nem vették figyelembe a korábbi történelmi kapcsolatrendszerket. A belső politikai fejlődést alapvetően a szerbek és a horvátok vetélkedése határozta meg.

Dél-Pannónia területén – szemben az új állam többi részével, ahol kis területű körzeti közigazgatási egységek jöttek létre – nagy területi egységeket formáltak. Maribor, Zágráb, Eszék, Vukovár lett csak körzeti közigazgatási központ. Ez a felosztás megteremtette az erős középvárosok kialakulásának a potenciális lehetőségét.

A földbirtokreformmal a magyar–jugoszláv határ mentén megindult a szerb határőrök telepítése, létrejött néhány dobrovoljac településrész, többségükben kisebb telep. A fő cél a magyar települési egységek megbontása, a határvidék fokozottabb megfigyelése és ellenőrzése volt.

1929-ben az országot 9 nagy bánságra tagolták. Az életre hívott nagybánsági rendszerben az új központok (esetünkben Ljubljana, Zágráb) új növekedési le-

hetőségekhez jutottak. A bánságokat nem nemzetiségekről, nem a székhelyükről, hanem a „semlegesnek tekintett” legnagyobb folyójukról nevezték el. A Dráva bánság a szlovén, a Száva bánság a horvát területek nagy részét foglalta keretbe. A kilenc közigazgatási egységre való tagolás a nagyvárosoknak kedvezett országos szinten. Ez a felosztás elvileg a nagyregionális központok fejlődését alapozta volna meg.

1941 tavaszán Jugoszlávia szétesett, létrejött a Független Horvát Állam, mely a mai horvát területek mellett Bosznia és Hercegovina jelentős részét is integrálta. A volt magyar területek visszatértek Magyarországhoz, Szlovénia területe pedig megoszlott Németország és Olaszország között. Maribor és környéke Németországhoz került.

A világháború jelentős anyagi és emberi veszteségekkel járt 1941–1945 között. A legtragikusabb a terület zsidóságának a kiszolgáltatása, illetve kiirtása volt. A délszláv polgárháború megmérgezte a horvátok és a szerbek közötti viszonyt. A kommunisták által vezetett partizánháború nem csak a németek és szövetségeseik ellen folyt, az „elnyomó” osztályokkal és rétegekkel szembeni leszámolások miatt megromlott a társadalom belső kapcsolatrendszere is, egyes társadalmi csoportok felszámolása is megtörtént. A térségben élő nemzetiségek – különösen a németek – kitelepülésével, illetve a háború utáni kitelepítésével lényegesen módosult a terület etnikai összetétele.

1945 után az új Jugoszlávia alapvetően politikai megfontolásokból jelentős belső szerkezeti struktúra-átalakításokat hajtott végre. Kiemelt politikai, gazdasági, térszerkezeti tartalmat kapott a Belgrád–Zágráb–Ljubljana tengely fejlesztése. Ez egyszerre jelentett vasúti, közúti közlekedési hálózatfejlesztést, illetve kiemelt gazdaságfejlesztési támogatásokat.

A négy alkotmány – 1946, 1953, 1963, 1974 – keretei között folyamatosan módosult a föderatív berendezkedés tartalma. 1945-ben létrejöttek, majd az 1974. évi alkotmánnyal alapvetően megerősödtek a tagköztársaságok. A tagköztársaságok, illetve fővárosaik (Dél-Pannónia szempontjából Zágráb és Ljubljana) saját területük fejlesztését illetően meghatározó pozícióba kerültek.

Az újonnan megalakuló tagköztársaságok részben önállóan, részben pedig a központi hatalom elvárásainak megfelelően formálhatták belső közigazgatási beosztásukat. Szlovénia 1946-ban öt megyére, valamint egy megyei jogú városra tagolódtott. A megyék 27 járásra voltak felosztva, két járási jogú város kialakítása mellett. A települési közigazgatást 119 község és 10 város végezte. Az öt megye, illetve székhelyeik egy regionális struktúra irányába történő fejlődés lehetőségeit hordozta. 1947-ben megszűntek a megyék, a főváros mellett 27 járás, két járási jogú város játszott a „kiemelt szerepet”, a községek és az egyéb városok száma változatlan maradt. A tagköztársaság az új közigazgatási berendezkedéssel egy erősen decentralizált központrendszert alakított ki. 1952-ben – a járasok megtartása (19 és 3 járási jogú város) mellett – áttértek a nagy

municípiumokból álló rendszerre, 371 municípiumot és 44 városi municípiumot hoztak létre. A kialakított beosztás a következőkben nem változott lényegi struktúrájában, de a kezdetben létrehozott egységek száma folyamatosan csökkent, a függetlenség megszerzésekor a főváros mellett 62 municípium végezte a helyi-területi közigazgatás munkáját.

Horvátország belső közigazgatási tagolása némileg eltérően alakult. 1952-ben 89 járásra, 7 városra és 737 municípiumra osztották a tagköztársaság területét. A járások száma fokozatosan csökkent, míg 1971-ben megszűntek, s köztársaság területét 105 nagy municípiumra tagolták. Ez azt jelentette, hogy a közigazgatás szervezete és központrendszere nagyon sok kisközpont formálódásához járult hozzá.

A Jugoszlávia szétesése (1991) utáni folyamatok teljesen más állami-politikai keretek között bontakoztak ki, mint a korábbiak, a térszociális, gazdasági, politikai, fejlesztési szempontok új módon jelentek meg.

Szlovénia és az érintett dél-pannoniai területek esetében a Jugoszláviából történő kiválás nem járt együtt emberi áldozatokkal, illetve számottevő háborús anyagi károkkal. Az ország rövid idő alatt konszolidálódott, rendezte a szomszédjaival a kapcsolatait. Határvitái 1992 után csak Horvátország felé maradtak lényegében. Az ország alapvető funkcionális reformot hajtott végre a közigazgatásában, ugyanakkor nem formálta át radikálisan a területi beosztást. Úgy vélték, hogy a kialakult nagy területű és viszonylag magas településállományú községi rendszer hosszabb távon szolgálhatja az átalakulást. 1994-ben a municípiumok száma 147-re nőtt, s 11 városi jellegű municípiumot is kialakítottak. Az állami igazgatás feladatait 58 körzet látta el.

Horvátország esetében a Jugoszláviából való kiválás után 1998-ig elhúzódott az állami szuverenitás területi kereteinek helyreállítása, s az ország egészében és különösen egyes érintett régiókban, városaiban hatalmas emberi veszteségeket szenvedett el. Az anyagi veszteségek egyes városok (Vukovár) esetében szinte megsemmisítő jellegűek voltak. Horvátország az önálló berendezkedés megteremtésekor 1992-ben visszatért az 1918 előtti történeti megyerendszerhez. 21 megyét, 70 várost és 419, a korábbiakhoz képest lényegesen kisebb municípiumot formáltak. Megyeszékhelyé vált Csáktornya, Varasd, Krapina, Kapronca, Zágráb, Sziszek, Belovár, Verőce, Pozsega, Bród, Eszék és Vukovár Dél-Pannóniában. Az új horvát közigazgatási berendezkedésben és fejlesztési politikában a megyeszékhelyek kiemelt szerepet kaptak különösen a Tudman érában (1990–1999). Ez a közigazgatási szervezet a policentrizmus irányába mutatott a települések fejlődési lehetőségeit illetően, ugyanakkor az állam és a közigazgatás erősen centralizált rendszerben működött. 2012-re a megyék száma nem változott (a határok minimális mértékben módosultak), a városodás előre haladt, 127 városa lett az országnak, a kialakított municípiumi beosztás stabilnak bizonyult, 429-re nőtt mindössze az egységek száma.

Ausztria 1995. évi, Szlovénia és Magyarország 2004. évi EU-tagságával a térség kapcsolati rendje, illetve a településeken élő népesség lehetőségei alapvetően megváltoztak. Ismét olyan „nagyter” alakult ki Dél-Pannónia szlovén lakosai és települései számára, amelynek 1918 előtt részesei voltak. Horvátország belépésével az egész vizsgált terület bekerült a közös lehetőségeket kínáló nagyterbe.

Horvátország európai uniós tagságával a Dráva menti határ EU belső, míg a Száva- és a Duna-határ EU külső határrá vált, annak minden pozitív, illetve részben negatív következményével. A külső határok ellenőrzésének, fejlesztésének kérdésköre jelentős részben a közösségi politika keretei közé tartozik. Az EU a különböző programokkal (CBC) támogatja mind a belső, mind pedig a külső határokon való együttműködést. Dél-Pannónia esetében kiemelkedő fontossággal bír a boszniai és a szerbiai határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése, az együttműködések anyagi támogatása.

3. Dél-Pannónia és településhálózata Szlovénián és Horvátországon belül

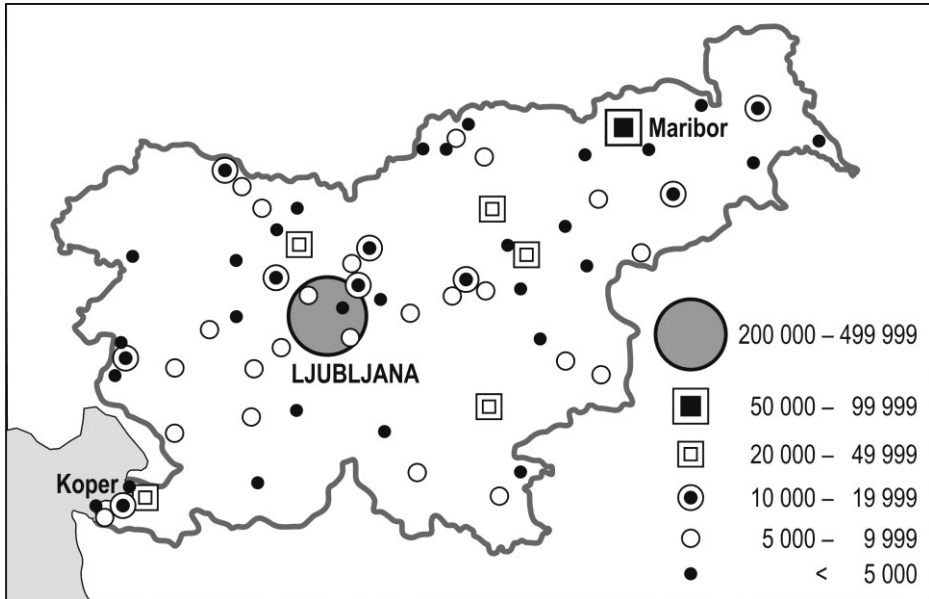
Bármennyire is sajátos, egybetartozó régióként fogalmazzuk is meg Dél-Pannóniát (úgy gondoljuk, hogy ez megalapozott) azt is látnunk kell, hogy az államhatárok nem tűntek el még az Európai Unióban sem (a határellenőrzés megszűnése nem azonos a határok eltűnésével). A régió a maga egysége mellett részenként, részeiben igazodik az állami keretekhez is, különösen tekintetbe kell ezt vennünk Horvátország esetében, melynek mintegy fele került be Dél-Pannónia kutatási területébe, s ide tartozik a főváros Zágráb is.

3.1. Dél-Pannónia településhálózati pozíciója Szlovéniában

Szlovéniát kis területéhez (20 273 km²) és viszonylag alacsony népességszámához (2011-ben 2 millió fő) képest karakteres területi különbségek jellemzik, amelyek elsődleges oka, hogy négy nagy földrajzi tájegység – az Alpok, az Adria, a Pannon-síkság és a Dinári-hegység – találkozásában fekszik. (A legtöbb nemzetközi megközelítésben alpesi országgént kezelik elsősorban.) Hosszú távon a természeti földrajzi struktúrák érdemben befolyásolták (bár abszolút módon nem határozták meg) a települések fejlődési lehetőségeit, irányait.

Települési-településhálózati szempontból az ország központi magja a fővárosi agglomeráció, néhány középvárossal és számos kisvárossal (34. ábra). A keleti országrészben a Pannon-síkság részben tradicionális iparral rendelkező

34. ábra

Szlovénia városai, 2011

Forrás: Nép számlálási adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

vidék, ahol jelentős mezőgazdasági tevékenység is folyik. Szlovénia rövid tengerparttal rendelkezik, de minden szempontból fontos számára az adriai kijárat és kapcsolat. A mediterrán területek sajátos történeti fejlődési pályával, s fejlett gazdasággal rendelkeznek (37. táblázat).

Az ország egészéhez képest a Dél-Pannon térség kedvezőtlen demográfiai, gazdasági kondíciókkal rendelkezik (RePUS 2007). A regionális különbségek elsősorban a nyugati és középső területek, valamint a keleti országrész között jelentősek. Ez nem új jelenség, a két keleti statisztikai régió növekedési potenciálja mindig elmaradt a ljubljanoi és az adriai területekhez képest.

Szlovénia területi és települési folyamatai a legtöbb szempontból különböznek a volt jugoszláv tagállamokban tapasztalhatóaktól, mivel az alakító tényezők alapvetően eltérnek: etnikailag (vallásilag) a leghomogénebb országnak tekinthető, hagyományosan a térség legfejlettebb régiója, az államszövetségből való kiválása a legkevesebb kárral járt, euroatlanti integrációja rendkívül gyorsan zajlott, közép-európai összehasonlításban is kifejezetten sikeresen kapcsolódott be a globális gazdasági rendszerbe. Átalakulási folyamatai politikai, gazdasági értelemben még markánsabban „elszakadtak” a korábbi államkerettől és inkább a visegrádi országokhoz hasonló utat jártak be.

37. táblázat

Szlovénia statisztikai régióinak népességi alapadatai, 2011

Statisztikai régió*	NUTS2 régió	Terület		Népesség, 2002		Népesség, 2011		Népességváltozás, 2002–2011		Népstűrség	
		km ²	%	fő	%	fő	%	fő	%**	fő/km ²	%
<i>Drávavidék</i>	Kelet	2 170	10,70	310 743	15,82	323 119	15,76	12 376	4,0	148,9	147,2
Gorenjska	Nyugat	2 137	10,54	195 885	9,97	203 427	9,92	7 542	3,9	95,2	94,1
Goriška	Nyugat	2 325	11,47	118 511	6,03	119 146	5,81	635	0,5	51,2	50,7
Jugovzhodna Slovenija	Kelet	2 675	13,19	136 474	6,95	142 483	6,95	6 009	4,4	53,3	52,7
Koroška	Kelet	1 041	5,13	73 296	3,73	72 494	3,54	–802	–1,1	69,6	68,9
<i>Muravidék</i>	Kelet	1 337	6,59	120 875	6,15	119 145	5,81	–1 730	–1,4	89,1	88,1
Notranjsko-kraška	Kelet	1 456	7,18	50 243	2,56	52 287	2,55	2 044	4,1	35,9	35,5
Obalno-kraška	Nyugat	1 044	5,15	102 070	5,20	110 760	5,40	8 690	8,5	106,1	104,9
Osrednjeslovenska	Nyugat	2 555	12,60	488 364	24,87	533 213	26,01	44 849	9,2	208,7	206,4
Savinjska	Kelet	2 384	11,76	253 574	12,91	259 726	12,67	6 152	2,4	108,9	107,7
Spodnjeposavska	Kelet	885	4,37	68 565	3,49	70 167	3,42	1 602	2,3	79,3	78,4
Zasavska	Kelet	264	1,30	45 436	2,31	44 222	2,16	–1 214	–2,7	167,5	165,6
Szlovénia		20 273	100,00	1 964 036	100,00	2 050 189	100,00	86 153	4,4	101,1	100,0

* Dölt betűvel Dél-Pannónia statisztikai régiói; ** 2002 = 100.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

Szlovénia települési-településhálózati alapstruktúráját, karakterét lényegében meghatározza az apró települések magas száma. 1991-ben az ország 5946, míg 2012-ben 6031 településsel rendelkezett. A településállomány és annak elaprózott jellege az ország területi, gazdasági, társadalmi sajátosságainak egyik lényegi tényezője. A településállomány 2012-ben 211 municípiumba volt szervezve közigazgatásilag. Egy municípiumba átlagosan majdnem 29 település tartozott.

A körzeti jelleggel működő közigazgatási községek maguk is elaprózottak népességszám tekintetében. 110 municípium (52,2%) lakosságszáma öt ezer fő alatt marad, s ezekben él a népesség 15,4%-a. Elég egy áttekintő pillantást vetnünk a 2012. évi szlovén statisztikai évkönyv municípium-eloszlási térképére, hogy evidencia jelleggel azonnal világos legyen számunkra: az elaprózott területi struktúra egyik leginkább atomizált részlemét a két Dél-Pannóniához sorolt statisztikai régióban találjuk. A Muravidék 27, a Drávavidék pedig 41 municípiumot foglal keretbe. Egészében véve tehát az ország összes működő municípiumának 32%-a a két statisztikai egységben van.

A Muravidék 27 municípiuma 346 települést foglal magában. Egy municípiumra átlagban 12,8 település esik. Még elaprózottabb a Drávavidék, ahol a 41 municípium 678 települést integrál (átlagban 16,5 települést).

Az országot a lakott helyek, a csoportos települések viszonylag egyenletes eloszlása és közepes urbanizációs szint jellemzi. Lényegi, strukturális elem, hogy a népesség 44,3%-a ezer főnél kisebb településeken él. 2011-ben a különböző statisztikai kiadványok kis eltéréssel arra az eredményre jutottak, hogy Szlovénia 2 millió fős lakosságának fele tekinthető városlakónak, a másik fele pedig rurális területeken él.

Az 1991 utáni időszakban a város közigazgatási és funkcionális fogalma is problémákat vetett fel Szlovéniában. A szlovén önkormányzati törvény szerint a város az a település, melynek lakosságszáma meghaladja a 3000 főt, népességszáma és népsűrűsége, gazdasági fejlettsége, történelmi múltja a címre szinte kijelöli. 2005-ig a nemzetgyűlés adta meg a városi címet a helyi önkormányzat kérésére, azóta a kormány. 2011-ben 67 város rendelkezett a kitüntető címmel.

A funkcionális értelemben vett városok körét általában a 10 ezer fő fölötti települési körben vonják meg Szlovéniában mind a statisztikusok, mind pedig a településtudomány képviselői. 2011-ben a népszámláláskor 16 település lépte túl ezt a határértéket.

Ha az urbánus települések problematikájának egészét tekintjük át (38–39. táblázat), akkor azt kell megállapítanunk, hogy a 67 város játszik meghatározó szerepet, mint a népesség települési helye. A másik három urbánus települési kategória inkább csak árnyalja a képet.

Szlovéniát az európai összehasonlító jellegű kutatások a leginkább policentrikus európai országok közé sorolják (Nordregio 2004), mivel városhálózata

funkcionális szempontból kiegyensúlyozott. A városállomány dinamikáját tekintve is kiegyenlített. A kiválás és rendszerváltás óta a városlakók száma egészében véve stagnált, miközben Szlovénia népességszáma néhány tízezer fővel gyarapodott.

Mindössze hét város népességgyarapodása haladta meg a 10%-ot 1991–2010 között. A városok népességnagyságában ilyen körülmények között nem történt alapvető változás. 1991 és 2009 között a 20 ezer főnél népesebb települések rangsora nem változott. Az átalakulás időszakának egyik sajátos kérdéskörét Maribor jelenti, ahol némileg csökkent a lakosság száma.

Az ország térszerkezeti tengelyét (az államterület hossztengelyével egybeeső) Murszombat–Maribor–Ljubljana–Koper városvonal és közlekedési folyosó jelenti. E térszerkezeti tengely egyszerre fűzi fel az ország minden jelentősebb központját, köti össze a tengerrel és a szomszédos országokkal (Ausztria, Magyarország, Horvátország, Olaszország). Az ország területének sajátosságai miatt a központok egy része szerves összeköttetést teremt a szomszédos országok településhálózatával is.

Ha funkcionális-nagyságrendi szempontból közelítünk Szlovénia városállományához, illetve városhálózatához, akkor a szlovéniai kutatási eredményekre támaszkodva a belső funkcionális pozíció bázisán legalább három kategóriába kell sorolnunk a városokat (38. táblázat).

38. táblázat

Szlovénia statisztikai régióinak települési alapadatai, 2011

Statisztikai régió	Települések		Átlagos településméret		Település-sűrűség		Átlagos településméret	
	db	%	fő	%	db/100 km ²	%	km ²	%
<i>Drávavidék</i>	678	11,24	477	140,2	31,2	105,0	3,2	95,2
Gorenjska	468	7,76	435	127,9	21,9	73,6	4,6	135,8
Goriška	398	6,60	299	88,1	17,1	57,5	5,8	173,8
Jugovzhodna Slovenija	1050	17,41	136	39,9	39,3	131,9	2,5	75,8
Koroška	144	2,39	503	148,1	13,8	46,5	7,2	215,1
<i>Muravidék</i>	346	5,74	344	101,3	25,9	87,0	3,9	115,0
Notranjsko-kraška	264	4,38	198	58,3	18,1	60,9	5,5	164,1
Obalno-kraška	294	4,87	377	110,8	28,2	94,7	3,6	105,6
Osrednjeslovenska	1028	17,05	519	152,6	40,2	135,2	2,5	73,9
Savinjska	834	13,83	311	91,6	35,0	117,6	2,9	85,0
Spodnjeposavska	413	6,85	170	50,0	46,7	156,9	2,1	63,7
Zasavska	114	1,89	388	114,1	43,2	145,2	2,3	68,9
Szlovénia	6031	100,00	340	100,0	29,7	100,0	3,4	100,0

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

39. táblázat

Szlovénia statisztikai régióinak közigazgatási alapadatai, 2011

Statisztikai régió	Városok		Önkormányzatok*		Önkormányzatra eső népesség	
	db	%	db	%	fő	%
<i>Drávavidék</i>	5	7,46	41	19,43	7 881	81,1
Gorenjska	9	13,43	18	8,53	11 302	116,3
Goriška	6	8,96	13	6,16	9 165	94,3
Jugovzhodna Slovenija	5	7,46	21	9,95	6 785	69,8
Koroška	5	7,46	12	5,69	6 041	62,2
<i>Muravidék</i>	4	5,97	27	12,80	4 413	45,4
Notranjsko-kraška	3	4,48	6	2,84	8 715	89,7
Obalno-kraška	6	8,96	7	3,32	15 823	162,8
Osrednjeslovenska	11	16,42	26	12,32	20 508	211,1
Savinjska	7	10,45	33	15,64	7 870	81,0
Spodnjeposavska	3	4,48	4	1,90	17 542	180,5
Zasavska	3	4,48	3	1,42	14 741	151,7
Szlovénia	67	100,00	211	100,00	9 717	100,0

*A városi önkormányzatokkal együtt.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

Az európai viszonylatban kis lélekszámú főváros, Ljubljana az ország hatalmi és kulturális központja (a főváros tekinthető az ország egyetlen országos szintű funkcionális központjának), s ezen túl egyben az ország középső területének döntő részén fontos regionális jellegű kereskedelmi, tudományos és oktatási centrum is. Kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően a közlekedési rendszer legfőbb csomópontja. A dinamikusan fejlődő Ljubljana magas életminőséget és jó munkaerő-piaci pozíciót kínál a lakosság, illetve a befektetők számára. A fővárosi agglomeráció népessége stabilan növekszik, részben az országos viszonylatban magas természetes szaporodásnak, részben a migrációs pozitívumnak köszönhetően.

A második legnagyobb lélekszámú, s a legtöbb regionális funkcióval rendelkező település, a közel százezres Maribor, a keleti országrész regionális központja. A XX. században jelentős lakosságcserén ment keresztül. Hagyományai és földrajzi helyzete miatt korábban jelentős jugoszláv ipari központtá fejlődött, így az egykori piacok rendszerváltást követő elvesztése súlyos helyzetbe hozta gazdaságát. Bár a kilencvenes évek átalakulása sikeresnek mondható, gazdasági és demográfiai mutatói jóval kedvezőtlenebbek a fővárosénál. Legfontosabb kitérési pontja tudásközponti szerepe. Maribor és a 60 kilométerre fekvő osztrák

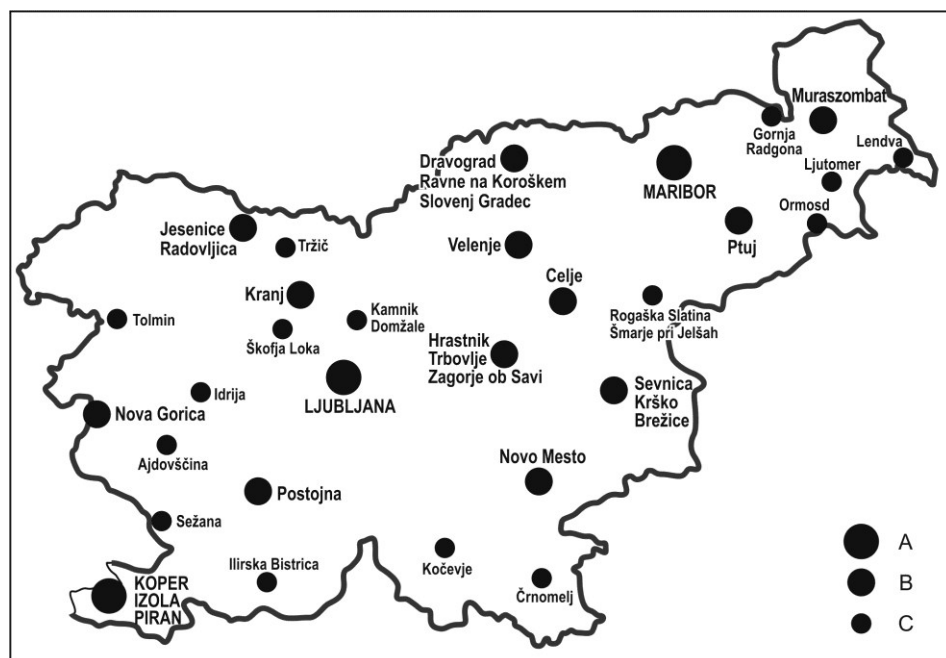
Graz hagyományos gazdasági és kulturális kapcsolatainak gyors bővülése és elmélyülése folyik (ÖIR 2006) (35. ábra).

Egészében a Dél-Pannóniához tartozó két statisztikai körzet fontos térszerkezeti elemet jelent az országon belül (Ausztria, Horvátország, Magyarország felé is hordoz kapcsolatokat). Maribor, az ország második legnépesebb funkcionális központja miatt országos tekintetben is lényeges szerepet játszik. Településhálózatában a kis lélekszámú települések dominálnak, a települések lokális infrastruktúrája meghaladja némileg az országos átlagot. A közszolgáltatások biztosítása szempontjából a településközi kapcsolatok kiemelkedő jelentőségűek.

A Dél-Pannóniához sorolt két szlovén statisztikai körzet belső település- és városhálózata szinte minden tekintetben elaprózott (40. táblázat). Lényegében Maribor szerepe a meghatározó az egész vizsgált térségben. Maribor mellett Ptuj és Muraszombat szerepe emelhető ki területi kapcsolataikat illetően.

35. ábra

Szlovénia funkcionális városhálózata

Jelmagyarázat: A – Nemzetközi jelentőségű várostérség; B – Nemzeti jelentőségű várostérség;

C – Regionális jelentőségű urbánus központ.

Forrás: SDSS 2004.

40. táblázat

Urbánus települések Szlovéniában, 2012

Statistikai régió	1. kategória		2. kategória		3. kategória		4. kategória		Összesen	
	db	fő	db	fő	db	fő	db	fő	db	fő
<i>Drávavidék</i>	5	129 072	3	7 744	1	2 551	20	13 920	29	153 287
Gorenjska	9	87 007	2	5 007	3	6 290	12	11 083	26	109 387
Goriška	6	36 269	–	–	4	6 620	4	6 130	14	49 019
Jugovzhodna Slovenija	5	44 678	1	3 478	–	–	2	1 593	8	49 749
Koroška	5	25 630	3	7 557	–	–	1	699	9	33 886
<i>Muravidék</i>	4	21 289	1	2 142	2	3 914	1	1 271	8	28 616
Notranjsko-kraška	3	17 674	–	–	1	2 069	–	–	4	19 743
Obalno-kraška	6	55 166	1	2 939	–	–	1	2 172	8	60 277
Osrednjeslovenska	11	348 376	–	–	4	8 504	8	7 411	23	364 291
Savinjska	7	86 047	4	10 281	6	11 259	1	228	18	107 815
Spodnjeposavska	3	18 353	1	2 282	–	–	1	1 030	5	21 665
Zasavska	3	26 925	–	–	–	–	–	–	3	26 925
Szlovénia	67	896 486	16	41 430	21	41 207	51	45 537	155	1 024 660

Megjegyzés: 1. kategória – 3000 főnél népesebb település (formális kritérium); 2. kategória – 2000–2999 fővel rendelkező település több munkahellyel, mint ahány foglalkoztatott helyben lakik (formális-funkcionális kritérium); 3. kategória – önkormányzati székhely legalább 1400 lakossal és ezt meghaladó munkahellyel, vagy önkormányzati székhely legalább 2000 lakossal (formális-funkcionális kritérium); 4. kategória – szuburbán települések, amelyek területileg és funkcionálisan (munkaerő ingázással) integrálódnak 5000 főnél népesebb városokhoz (morfológiai-funkcionális kritérium).

Forrás: Statisztikai évkönyv adatai alapján a szerzők számításai.

A Drávavidék öt formális statisztikai kritériumnak megfelelő várossal rendelkezik. A 94 984 lakosú Mariborhoz 20 szuburbán település tartozik, az agglomeráció közel 110 ezer fővel. A városi címmel rendelkező Ptuj 18 127 fővel, míg Slovenska Bistrica 7573, Ruše 4457, Miklavž na Dravskem polju 3931 fővel urbánus települések. Formális-funkcionális szempontból Lenart v Slovenskih Goricah, Ormosd, Rače és Spodnje Hoče számít urbánusnak. A Muravidék legnagyobb, városi címmel rendelkező települése Muraszombat, amelyhez mindössze egy szuburbán település tartozik, az agglomeráció így 12 861 fővel. A statisztika szerint három település számít formális szempontból urbánusnak: Gornja Radgona (3130), Lendva (3116) és Ljutomer (3453). Beltinci, Radenci és Turnišče a formális-funkcionális kritériumok szerint számít városi településnek.

3.2. Dél-Pannónia településhálózati pozíciója Horvátországban

Horvátország három nagy domborzati egységre osztható: az alföldi-dombvidéki (pannóniai) és a tengerparti (adriai) régióra, valamint a kettőt elválasztó közép-hegységi (dinári) részre. Alakja meglehetősen sajátos, messze áll a politikai földrajzban kialakult kompakt államalak formától. Az ország nem csak hosszú tengerparti szakasszal rendelkezik, de folyóvizekben is gazdag. Egyfajta belső tengelyként, illetve határfolyóként funkcionál a Száva, nagy fontosságú határfolyói továbbá a Duna és a Dráva.

A területi, településhálózati különbségeket sok tekintetben természetesnek kell vennünk egy olyan markánsan eltérő domborzati adottságokkal rendelkező ország esetében, mint Horvátország. A gazdaság szempontjából ez a többféle jövedelemszerzési tevékenységre lehetőséget adó sokoldalúság inkább előny, mint hátrány. A településhálózat és a gazdaságszerkezet nagyrészt kötődik a természetföldrajzi tájegységhez, bár a domborzat szerepe nem kizárólagos.

A történetileg kialakult regionális különbségeket az átmenet időszaka kiélezte. Az ország súlyos társadalmi, gazdasági és települési károkat szenvedett a délszláv háborúban. A polgárháború az érintett területeken eltérő mértékű és jellegű pusztítással járt. A konfliktus következményei nélkül nem lehet megérteni a sajátos regionális, városhálózati problémákat és az azok kezelésére irányuló szakpolitikák prioritásait. Speciális kezelést igénylő hátrányos térségekké váltak a háború sújtotta területek és a hősiesség szimbólumává vált, részben lerombolt Vukovár városa is. Az újjáépítésben jelentős szerephez jut a terület- és településfejlesztés. (A megye 2007–2013 közötti fejlesztési stratégiája, melyet a megyei önkormányzat készített és adott ki, nem győzi hangsúlyozni, hogy a hatalmas potenciállal rendelkező megye az ország egyik legszegényebb, s leginkább elmaradott megyéjévé vált 1991 után.)

Horvátországban – mint korábban is mindig – a 2011-es népszámláláskor is elaprózott településállományt regisztráltak. Az ország lélekszáma (4 784 265 fő) és a települések átlagos lélekszáma 1991-ben volt a legmagasabb (715), azóta folyamatosan csökkent. 2011-ben az átlagos településnagyság 634 fő volt. Az ország és a települések népességszámának folyamatos csökkenése egyfajta szintetikus mutatója az 1991 után lejátszódó bonyolult demográfiai, etnikai-nemzetiségi, politikai, gazdasági és társadalmi folyamatoknak (41–43. táblázat).

A 2012. évi horvát statisztikai évkönyv részletesen bontott adatai szerint:

- A 6756 település közül 150 lakatlan volt, részben a korábbi háborús konfliktus miatt. Ezeket a településeket fokozatosan be fogják olvasztani valamelyik szomszédos településbe, hiszen lakosság nélkül valójában nincs település.

41. táblázat

Horvátország megyéinek népességi alapadatai, 2011

Megye ¹	NUTS2 régió ²	Terület		Népesség, 2001		Népesség, 2011		Népességváltozás, 2001–2011		Népsűrűség	
		km ²	%	fő	%	fő	%	fő	% ³	fő/km ²	%
<i>Belovar-Bilogora</i>	P	2 640	4,66	133 084	3,00	119 764	2,80	-13 320	-10,0	45,4	59,9
<i>Bród-Szavamente</i>	P	2 030	3,59	176 765	3,98	158 575	3,70	-18 190	-10,3	78,1	103,2
Dubrovnik-Neretva	A	1 781	3,15	122 870	2,77	122 568	2,86	-302	-0,2	68,8	90,9
<i>Eszék-Baranya</i>	P	4 155	7,34	330 506	7,45	305 032	7,12	-25 474	-7,7	73,4	97,0
Isztria	A	2 813	4,97	206 344	4,65	208 055	4,86	+1 711	+0,8	74,0	97,7
<i>Kapronca-Körös</i>	É	1 748	3,09	124 467	2,80	115 584	2,70	-8 883	-7,1	66,1	87,3
Karlovác	P	3 626	6,41	141 787	3,20	128 899	3,01	-12 888	-9,1	35,5	47,0
<i>Krapina-Zagorje</i>	É	1 229	2,17	142 432	3,21	132 892	3,10	-9 540	-6,7	108,1	142,8
Lika-Zengg	A	5 353	9,46	53 677	1,21	50 927	1,19	-2 750	-5,1	9,5	12,6
Muraköz	É	729	1,29	118 426	2,67	113 804	2,66	-4 622	-3,9	156,1	206,2
<i>Pozsega-Szlavónia</i>	P	1 823	3,22	85 831	1,93	78 034	1,82	-7 797	-9,1	42,8	56,5
Šibenik-Knin	A	2 984	5,27	112 891	2,54	109 375	2,55	-3 516	-3,1	36,7	48,4
Split-Dalmácia	A	4 540	8,02	463 676	10,45	454 798	10,61	-8 878	-1,9	100,2	132,3
<i>Szisztek-Moslavina</i>	P	4 468	7,89	185 387	4,18	172 439	4,02	-12 948	-7,0	38,6	51,0
Tengermellék-Hegyvidék	A	3 588	6,34	305 505	6,88	296 195	6,91	-9 310	-3,0	82,6	109,0
<i>Varasd</i>	É	1 262	2,23	184 769	4,16	175 951	4,11	-8 818	-4,8	139,4	184,1
<i>Vérőce-Drávamente</i>	P	2 024	3,58	93 389	2,10	84 836	1,98	-8 553	-9,2	41,9	55,4
<i>Vukovár-Szerém</i>	P	2 454	4,34	204 768	4,61	179 521	4,19	-25 247	-12,3	73,2	96,6
Zadar	A	3 646	6,44	162 045	3,65	170 017	3,97	+7 972	+4,9	46,6	61,6
<i>Zágráb</i>	É	3 060	5,41	309 696	6,98	317 606	7,41	+7 910	+2,6	103,8	137,1
<i>Zágráb város</i>	É	641	1,13	779 145	17,56	790 017	18,44	+10 872	+1,4	1 232,5	1 627,8
Horvátország		56 594	100,00	4 437 460	100,00	4 284 889	100,00	-152 571	-3,4	75,7	100,0

Megjegyzés: 1 – Dólt betűvel Dél-Pannónia megyéi; 2 – É – Északnyugat-Horvátország (2013-tól Kontinentális-Horvátország), P – Pannón-Horvátország (2013-tól Kontinentális-Horvátország), A – Adriai-Horvátország; 3 – 2001=100.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

42. táblázat

Horvátország megyéinek települési alapadatai, 2011

Megye	Települések		Átlagos településsűrűség		Településsűrűség		Átlagos településméret	
	db	%	fő	%	db/100 km ²	%	km ²	%
<i>Belovár-Bilogora</i>	323	4,78	371	58,5	12,2	102,5	8,2	97,6
<i>Bród-Szávamente</i>	185	2,74	857	135,1	9,1	76,3	11,0	131,0
Dubrovnik-Neretva	230	3,40	533	84,0	12,9	108,2	7,7	92,4
<i>Eszék-Baranya</i>	263	3,89	1 160	182,9	6,3	53,0	15,8	188,6
Isztria	655	9,70	318	50,1	23,3	195,1	4,3	51,3
<i>Kapronca-Körös</i>	264	3,91	438	69,0	15,1	126,5	6,6	79,0
Karlovác	649	9,61	199	31,3	17,9	149,9	5,6	66,7
<i>Krapina-Zagorje</i>	423	6,26	314	49,5	34,4	288,3	2,9	34,7
Lika-Zengg	255	3,77	200	31,5	4,8	39,9	21,0	250,6
<i>Muraköz</i>	131	1,94	869	137,0	18,0	150,5	5,6	66,4
<i>Pozsega-Szlavónia</i>	277	4,10	282	44,4	15,2	127,3	6,6	78,6
Šibenik-Knin	199	2,95	550	86,7	6,7	55,9	15,0	179,0
Split-Dalmácia	368	5,45	1 236	194,9	8,1	67,9	12,3	147,3
<i>Sziszek-Moslavina</i>	456	6,75	378	59,6	10,2	85,5	9,8	117,0
Tengermellék-Hegyvidék	510	7,55	581	91,6	14,2	119,1	7,0	84,0
<i>Városd</i>	302	4,47	583	91,9	23,9	200,5	4,2	49,9
<i>Verőce-Drávamente</i>	188	2,78	451	71,1	9,3	77,8	10,8	128,5
<i>Vukovár-Szerém</i>	85	1,26	2 112	333,0	3,5	29,0	28,9	344,6
Zadar	229	3,39	742	117,1	6,3	52,6	15,9	190,1
Zágráb	694	10,27	458	72,2	22,7	190,0	4,4	52,6
Zágráb város	70	1,04	11 286	1 779,5	10,9	91,5	9,2	109,3
Horvátország	6 756	100,00	634	100,0	11,9	100,0	8,4	100,0

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

43. táblázat

Horvátország megyéinek közigazgatási alapadatai, 2011

Megye	Városok		Községek		Önkormányzatra eső népesség	
	db	%	db	%	fő	%
<i>Belovár-Bilogora</i>	5	3,94	18	4,20	5 207	67,6
<i>Bród-Szávamente</i>	2	1,57	26	6,06	5 663	73,5
Dubrovnik-Neretva	5	3,94	17	3,96	5 571	72,3
<i>Eszék-Baranya</i>	7	5,51	35	8,16	7 263	94,2
Isztria	10	7,87	31	7,23	5 075	65,8
<i>Kapronca-Körös</i>	3	2,36	22	5,13	4 623	60,0
Karlovác	5	3,94	17	3,96	5 859	76,0
<i>Krapina-Zagorje</i>	7	5,51	25	5,83	4 153	53,9
Lika-Zengg	4	3,15	8	1,86	4 244	55,1
<i>Muraköz</i>	3	2,36	22	5,13	4 552	59,1
<i>Pozsega-Szlavónia</i>	5	3,94	5	1,17	7 803	101,3
Šibenik-Knin	5	3,94	15	3,50	5 469	71,0
Split-Dalmácia	16	12,60	39	9,09	8 269	107,3
<i>Sziszek-Moslavina</i>	6	4,72	13	3,03	9 076	117,8
Tengermellék-Hegyvidék	14	11,02	22	5,13	8 228	106,8
<i>Varasd</i>	6	4,72	22	5,13	6 284	81,5
<i>Verőce-Drávamente</i>	3	2,36	13	3,03	5 302	68,8
<i>Vukovár-Szerém</i>	5	3,94	26	6,06	5 791	75,1
Zadar	6	4,72	28	6,53	5 001	64,9
<i>Zágráb</i>	9	7,09	25	5,83	9 341	121,2
<i>Zágráb város</i>	1	0,79	–	–	790 017	10 251,1
Horvátország	127	100,00	429	100,00	7 707	100,0

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

- A 100 fő alatti települések száma 2653, az összes település 39,27%-a. Ezekben a településekben él a lakosság 2,66%-a. Ez a kétfajta megoszlás alapvető településpolitikai és településüzemeltetési gondokat vet fel az országban.
- A 100–500 fő közötti települések együttes száma 2766, a települések 40,94%-a. Ebben a nagyságrendi kategóriában él a lakosság 15,25%-a.
- Egészében véve tehát a lakatlan és 500 fő alatti települések együttes száma 5 569, a településállomány 82,43%-a. Ebben a nagyságrendi csoportban az ország össznépességének 17,91%-a él.
- Az ötszáz és kétezer fő közötti települési kategóriába 966 település tartozik. Ebben a településnagyság-kategóriában az ország lakosságának 20,93%-a talál otthonra.

- Kettő–ötezer fő méretű település 143 van, ezeket tekinthetjük a horvát rurális tér mikroközpontjainak. Ezekben a rurális központokban él a lakosság 10,13%-a.
- Ötezer főt meghaladó lélekszámú település mindössze 78 van az országban, ugyanakkor ezekben a településekben él az ország népességének 51%-a. Más megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy a településállomány mindössze 1,27%-ában él a lakosság fele. Ez a települési kör már funkcionális tekintetben egyértelműen városnak tekinthető horvát körülmények között és közép-európai összehasonlításban is.
- Az ország fővárosa Zágráb a lakosság mintegy 16%-a számára jelent minden tekintetben országos átlag fölötti körülményeket.

Ez a település-nagyságrendi és népességszám-eloszlási tagolódás minden más kérdésben lényegi elemként megjelenik. Nem lehet társadalmi, gazdasági, szolgáltatási, közigazgatási összefüggéseket elemezni ennek az alapadottságnak, illetve viszonylag merev feltételrendszernek a számon tartása nélkül.

A városodás (a városok számának növekedése) részben a közigazgatási reformnak köszönhető, amikor is Horvátország 1992-ben visszatért a saját történeti hagyományaihoz. Az új állam új közigazgatási rendszerébe 70 városi jogállású települést hozott. 1995-ben alapvető városszám-robbanás következett be az országban, a városi jogállású települések száma 122-re nőtt. Ezzel a „városforradalommal” lényegében ki is alakult a városállomány, hiszen 2012-re mindössze 127-re emelkedett a városi jogállású települések száma. Jelentős különbségek vannak megyénként a városállományt tekintve: a Tengermelléken 10–16 várossal találkozunk, míg Dél-Pannóniában 3–6 között változik a városok száma megyénként (36. ábra).

A városiasodás lényegében megfelel az ország történelmi fejlődési pályájának, valamint a gazdasági fejlettségi állapotának. Nemzetközi mércével mérve a közepes urbanizáltsági szintű országok közé sorolják Horvátországot. A városi népesség aránya csaknem 55% országos szinten, amely jelentős belső különbségeket fed el (44. táblázat).

A városállomány nagyságrendileg erősen tagolt. Az ötezer fő alatti városok száma 18, az öt és tízezer fő közöttieké 42. A 60 kisváros a városállomány 47,24%-át teszi ki, ugyanakkor a városi népességnek csak 14,33%-a él bennük. A horvát városállomány így számszerű tagolását tekintve kisváros-specifikus. A kisvárosok karaktere, funkcionális és foglalkoztatási struktúrája jelentősen eltér egymástól. A tengerparti városok szignifikánsan más struktúrákat mutatnak, mint a dél-pannóniaiak.

A 10–15 ezer fő közötti kategóriába tartozó 30 város – földrajzi környezetétől függően – részben már komoly szolgáltató és oktatási központnak számít. A lakosság 12,35%-át befogadva lényeges területi szereppel bír.

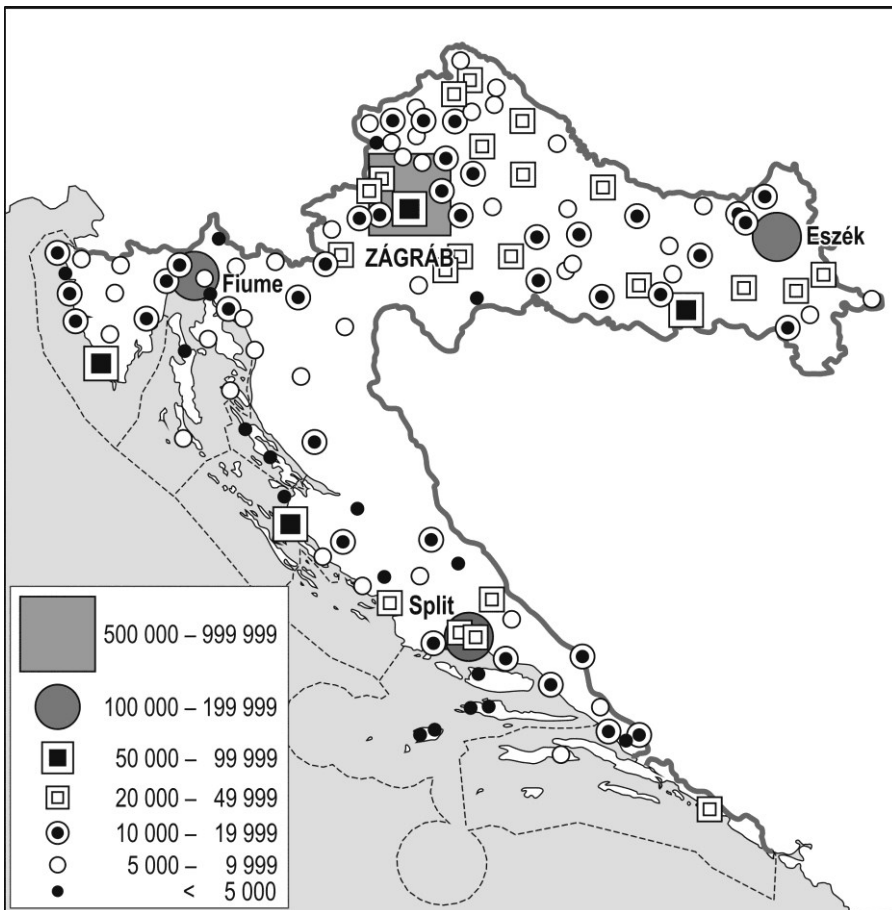
19 város lakosságszáma a 15–30 ezres kategóriába esik. Ebben a városnagysági körben már megjelennek a megyeszékhelyek is, tehát egy részük fontos adminisztratív területi kapcsolatformáló szereppel is rendelkezik.

A 30–50 ezer fő között kilenc város, míg 50 és 80 ezer fő között további öt város található. Ezek a középvárosi hálózat gerincét jelentik. Megyeszékhelyi funkcióik mellett jelentős a gazdasági szerepük is.

Három közigazgatási értelemben vett város – Eszék, Fiume (Rijeka), Split – lakosságszáma meghaladja a százezer főt. Ebben a három városban él a városi népesség 13,75%-a. Regionális, nagytérési funkcióik vannak.

36. ábra

Horvátország városai, 2011

Forrás: Népszámlálási adatok alapján Rácz Sz. szerkesztése.

44. táblázat

Urbanizáció Horvátország megyéiben, 2011

Megye	Városok népessége, fő	Megye népessége, fő	Városi népesség aránya, %
Zágráb város	790 017	790 017	100,00
Split-Dalmácia	289 927	454 798	63,75
Tengermellék-Hegyvidék	179 687	296 195	60,67
Isztria	109 451	208 055	52,61
Šibenik-Knin	55 422	109 375	50,67
Zadar	84 883	170 017	49,93
Karlovác	63 915	128 899	49,59
Eszék-Baranya	139 696	305 032	45,80
Dubrovnik-Neretva	55 361	122 568	45,17
Vukovár-Szerém	80 353	179 521	44,76
Sziszek-Moslavina	76 575	172 439	44,41
Pozsega-Szlavónia	32 464	78 034	41,60
Bród-Szávamente	65 352	158 575	41,21
Belovár-Bilogora	45 183	119 764	37,73
Kapronca-Körös	41 535	115 584	35,93
Lika-Zengg	17 983	50 927	35,31
Verőce-Drávamente	28 850	84 836	34,01
Zágráb	101 527	317 606	31,97
Varasd	55 571	175 951	31,58
Muraköz	22 915	113 804	20,14
Krapina-Zagorje	18 054	132 892	13,59
Összesen	2 354 721	4 284 889	54,95

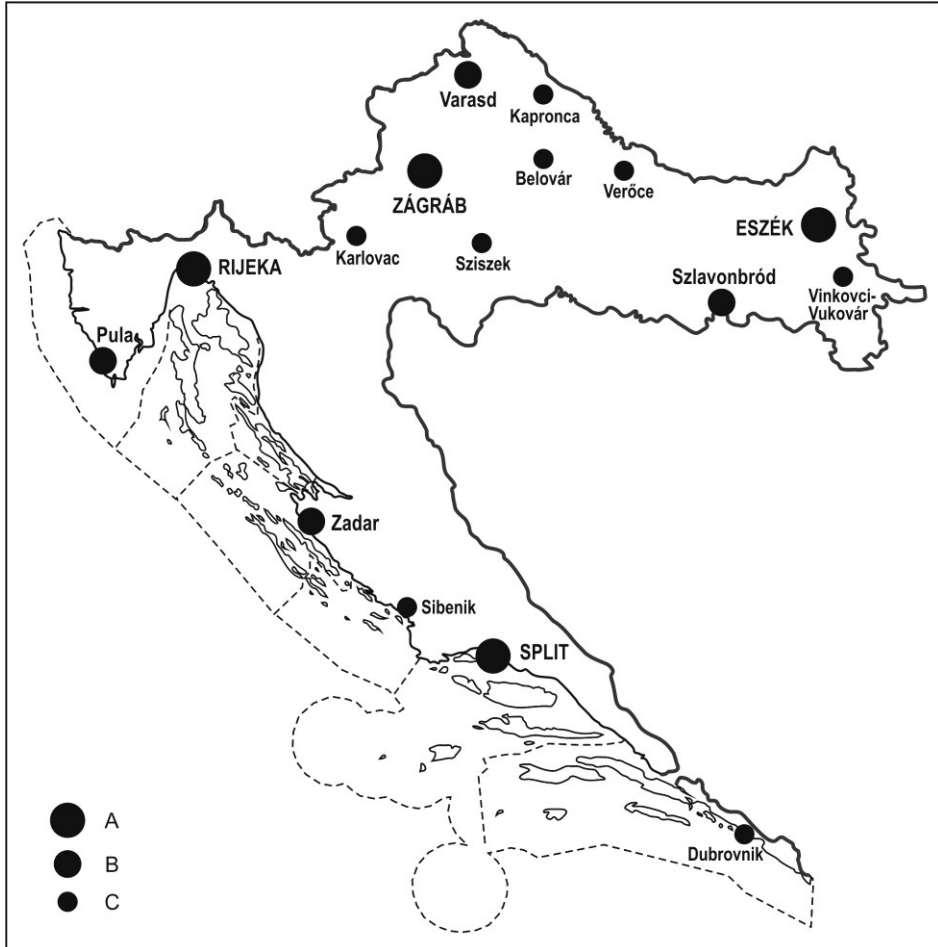
Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

Zágráb az ország egyetlen igazi nagyvárosa. A maga csaknem 800 ezer fő lakosával. (A közigazgatási város maga is 70 települést foglal keretbe). A fővárosban él a városi népesség 26,19%-a).

Ha az ország településhálózati, térszerkezeti sajátosságainak kutatására fókuszáló horvát vizsgálatok eredményeit összegezzük, akkor a következőket kell országos sajátosággént (37. ábra) kiemelni:

- Horvátország térszerkezeti és településhálózati szempontból – jelentős részben a differenciált természeti földrajzi struktúrák következtében – nagyon bonyolult. Zágráb fővárosként kiemelkedő politikai, gazdasági, kulturális pozíciókkal rendelkezik az országon belül. Térszerkezeti centrum-

37. ábra

Horvátország funkcionális városhálózata

Jelmagyarázat: A – Nemzetközi jelentőségű várostérség/makroregionális centrum; B – Nemzeti jelentőségű várostérség/regionális központ néhány makroregionális funkcióval; C – Regionális jelentőségű urbánus központ/regionális centrum.

Forrás: Magaš 2003.

szerpe részben annak következtében alakult ki, hogy összekapcsolja gazdasági, közlekedési tekintetben az ország földrajzi makrorégióit.

- Horvátország – annak ellenére, hogy történetileg erősen centralizáltan működött – inkább egy policentrikus városhálózattal rendelkező országgént írható le, ami elsősorban heterogén és különleges alakú államterületének

köszönhető. Az állam területi alakja mintegy „előrejelzi” a nagyobb városok térszerkezeti pozíciójának alakulását.

- A horvát városhierarchia csúcsán minden tekintetben a főváros áll. Zágráb meghatározó oktatási, kulturális, közlekedési és gazdasági központ, az ország növekedési pólusa (*Koči-Pavlaković – Pejnović* 2005). A szűken vett város mintegy 700 ezer fős, a teljes agglomeráció meghaladja az egymilliót, amely a posztszocialista városi formák számos jellemzőjét magán viseli (*Slavuj – Cvitanović – Prelogović* 2009). A városhálózat második vonalát három, sokoldalúan fejlett makroregionális központ képezi, amelyek elhelyezkedésükből adódóan más jellemzőkkel rendelkeznek.

Az ország össznépességéhez képest nagy lélekszámú nemzeti főváros mellett (funkcionálisan alatta) három nagyváros, illetve vonzáskörzeti régió jött létre az országban:

- Eszék Szlavónia központjaként – különösen megszabadulva Újvidék és Belgrád „árnyékától” – az ország önállóvá válása óta, lényegi szerepet játszik a Duna–Dráva–Száva keleti térségében. Makroregionális hatóterületét nyugat felé Zágráb hatása zárja le. A legtöbb horvát kutatás szerint Zágráb hatása (vonzáskörzete) Verőcégig érvényesül.
- Fiume az ország egyik legjelentősebb tengeri kikötőjeként a horvát Adria északi területein játszik domináns szerepet. Idegenforgalmi tekintetben nemzetközi jelentőségű a város.
- A horvát Adria déli részének meghatározó makroregionális központja Split. A város igazgatási, gazdasági, kulturális, idegenforgalmi stb. központ. Számottevő szerepe van a horvát külgazdasági kapcsolatok bonyolításában.
- A nagyregionális központok „alatti” második város csoport mindössze négy egységből áll, a makroregionális központokhoz való kapcsolódásuk az igazán érdekes, s nem az egymással való „versenyük”.
- A harmadik funkcionális városvonal nyolc elemből áll ugyan, de ezek meghatározó többsége Zágráb szélesebb értelemben vett funkcionális zónájának a peremén tölt be jelentősebb szerepet.

Dél-Pannónia településhálózati tekintetben Horvátország nagyon fontos részét képezi, s egyszerre fogadja be a nemzeti fővárost (annak nemzetközi, országos, makro- és mezoregionális funkcióival, hatásaival), valamint Eszéket az ország keleti területeinek makroregionális központját (45. táblázat).

Dél-Pannónia megyéiben az országos folyamatok tükröződnek, ezekben is jelentősen emelkedett a városi jogállású települések száma (Muraköz megyében három, Varasd és Sziszek megyében hat-hat város volt 2011-ben).

45. táblázat

Dél-Pannónia pozíciója Horvátországban, 2011

Megnevezés	Horvátország	Dél-Pannónia	Dél-Pannónia az országos adat %-ában
Terület, km ²	56 594	28 263	49,94
Népesség, 1991, fő	4 784 265	3 019 475	63,11
Népesség, 2001, fő	4 437 460	2 868 665	64,65
Népesség, 2011, fő	4 284 889	2 744 055	64,04
Népességváltozás, 1991–2011, %	–10,4	–9,1	87,39
Népességváltozás, 2001–2011, %	–3,4	–4,3	126,34
Népsűrűség, fő/km ²	75,7	97,1	128,23
Városok száma	127	62	48,82
Községek száma	429	252	58,74
Települések száma	6 756	3 661	54,19
Településsűrűség, db/100 km ²	11,9	13,0	108,51
Átlagos településnagyság, fő	634	750	118,18
Átlagos településméret, km ²	8,4	7,7	92,16

Megjegyzés: 2001-től megváltozott a teljes népesség számítása.

Forrás: Népességszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

A megyeszékhelyek – Eszék kivételével, melynek népességszáma meghaladta a százezer főt – kis- és középvárosok, a megyéjükben lényeges településhálózati kapcsolatteremtők és -formálók.

A 429 municípium megyei területi eloszlása a földrajzi sajátosságok, adottságok és a településtörténeti fejlődés bázisán formálódik. A megyék municípiumállománya erősen eltérő, öt és 39 között alakul. Pozsega megyében az öt város mellett mindössze 5 municípium van, melyek 277 települést foglalnak közigazgatási keretbe. Eszék-Baranya megyében a hét város mellett 35 municípium működik, összesen 263 települést integrálva.

Nemcsak kisvárosi jellegű városállományról, de kis lélekszámú municípiumokról is kell beszélnünk Horvátország esetében. A 429 municípium közül 376 lakosságszáma ötezer fő alatt marad. A municípiumok ilyen jellegű nagyságrendi tagoltsága jelentős mértékben meghatározza a közszolgáltatások működtetésének a lehetőségeit. A kis települések között szükséges a településközi kapcsolatok formálása.

3.3. Dél-Pannónia települési sajátosságainak összefoglaló jellemzése

A régió településeinek száma 4685, a megyei szintű (a szlovéniai területeken a statisztikai körzetenként) településsűrűség átlaga 100 km²-re 14,7. A településsűrűséget tekintve a magas átlag jelentős belső eltéréseket, sőt szélsőségeket takar. A már tagolt domborzattal, részben középhegységi sajátosságokkal is rendelkező Krapina-Zagorje (34,4) és az alföldi településkarakterű, részben pedig ártéri jellegű Vukovár-Szerém megye (3,5) a településsűrűség szempontjából szinte „két külön világot” jelent mind a közigazgatás, mind pedig az infrastruktúra, valamint a közszolgáltatások biztosítása tekintetében.

Az átlagos településnagyság 681 fő, így a terület lényegében aprófalvas jellegű. Vukovár-Szerém megye esetében az alföldi jellegűnek tekinthető közép és nagyfalvas, mezővárosi jellegű településtípus fogalmazható meg jellegzetességként.

A régió településhálózatának sajátosságai tovább differenciálódnak, ha nem egyszerűen csak a települések, városok és a községek száma oldaláról vizsgáljuk a struktúrákat, hanem a megye (statisztikai funkcionális régióközpont) és a hozzá rendelt terület belső adottságait, településállományának helyzetét is elemezzük (46–47. táblázat).

A földrajzi-településtudományi értelemben vett települések száma 4685 volt Dél-Pannónia területén. A települések száma a legmagasabb Zágráb megyében (694) és Szlovénia Drávavidék statisztikai egységében (678) volt, amelyek döntő többsége kifejezetten kis létszámú, falusias jellegű település. A hegyi szórvány jellegű települések is nagy számban megjelentek már a két területen.

A másik végletet a települések számát illetően Vukovár-Szerém megye képezte, amelyben mindössze 85 földrajzi értelemben vett településsel találkozhatunk. A 85 település öt városba, s mindössze 26 községbe volt szervezve.

A községek és városok együttes száma 2011-ben 382 volt Dél-Pannónia területén. A két szlovén statisztikai régióban formálisan kilenc városi jogállású települést, míg a horvát részeken 62 várost találhattunk.

A városodás és a városiasodás szempontjából Dél-Pannónia területe elmarad Horvátország és Szlovénia adriai partvidékéhez képest, ahol a városok száma, s a városi népesség aránya lényegesen magasabb, mint itt.

Dél-Pannónia egyik lényegi településhálózati sajátossága a „külső megyeszékhely vonal”. A Dráva völgyében létrejött az Eszék–Verőce–Kapronca–Varasd (s lényegében ide kell sorolnunk Szlovéniában Maribort is, mint statisztikai régió-központot) középváros vonal, mely sok tekintetben nem csak Dél-Pannónia belső együttműködési-kooperációs vonala, hanem tényleges településközi-területi kapcsolatok hordozója Magyarország, a Dél-Dunántúl felé is.

A középvárosi tengely mellett külön alegységet képez az „északnyugati csücsök”. A horvát Muraköz (Csáktornya megyeszékhellyel) és a szlovén Muravidék (funkcionális központja Muraszombat, a muravidéki magyarság kulturális és településhálózati központja Lendva) nem csak Magyarország felé, hanem egymás irányába is potenciális lehetőségeket hordoz.

A Baranya-háromszög „kis külön világ” Pélmónostor központtal. A terület sajátos településszerkezete, a Kopácsi-rét egyedisége még Eszék közelségének ellenére is megjelenik. A terület kiépített közúti híd-kapcsolattal rendelkezik a szerbiai Vajdaság felé, de ezek a kapcsolatok 1991 után többször sajátos tartalmat hordoztak.

Külön településhálózati és együttműködési problémakört, illetve kapcsolati sajátosságokat jelent a Vukovár–Vinkovci–Újlak városhármas Szerbia felé. A jugoszláv szétválás regionális traumájának feldolgozása után ezek a városok érdekeltnek lesznek még inkább a Duna menti együttműködés fejlesztésében.

46. táblázat

Dél-Pannónia megyéinek települési alapadatai, 2011

Megye	Települések		Átlagos település-nagyság		Település-sűrűség		Átlagos településméret	
	db	%	fő	%	db/100 km ²	%	km ²	%
Belovár-Bilogora	323	6,89	371	54,5	12,2	83,0	8,2	120,5
Bród-Szávamente	185	3,95	857	126,0	9,1	61,8	11,0	161,8
Drávavidék*	678	14,47	477	70,1	31,2	211,9	3,2	47,2
Eszék-Baranya	263	5,61	1 160	170,5	6,3	42,9	15,8	233,0
Kapronca-Körös	264	5,64	438	64,4	15,1	102,4	6,6	97,6
Krapina-Zagorje	423	9,03	314	46,2	34,4	233,4	2,9	42,8
Muraköz	131	2,80	869	127,7	18,0	121,9	5,6	82,1
Muravidék*	346	7,39	344	50,6	25,9	175,5	3,9	57,0
Pozsega-Szlavónia	277	5,91	282	41,4	15,2	103,0	6,6	97,1
Sziszek-Moslavina	456	9,73	378	55,6	10,2	69,2	9,8	144,5
Varasd	302	6,45	583	85,7	23,9	162,3	4,2	61,6
Verőce-Drávamente	188	4,01	451	66,4	9,3	63,0	10,8	158,8
Vukovár-Szerém	85	1,81	2 112	310,5	3,5	23,5	28,9	425,7
Zágráb	694	14,81	458	67,3	22,7	153,8	4,4	65,0
Zágráb város	70	1,49	11 286	1 659,4	10,9	74,1	9,2	135,0
Dél-Pannónia	4685	100,00	680	100,0	14,7	100,0	6,8	100,0

* Szlovénia: statisztikai körzet.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

47. táblázat

Dél-Pannónia megyéinek közigazgatási alapadatai, 2011

Megye	Városok		Önkormányzatok**		Önkormányzatra eső népesség	
	db	%	db	%	fő	%
Belovár-Bilogora	5	7,04	23	6,02	5 207	62,4
Bród-Szávamente	2	2,82	28	7,33	5 663	67,9
Drávavidék*	5	7,04	41	10,73	7 881	94,5
Eszék-Baranya	7	9,86	42	10,99	7 263	87,1
Kapronca-Körös	3	4,23	25	6,54	4 623	55,4
Krapina-Zagorje	7	9,86	32	8,38	4 153	49,8
Muraköz	3	4,23	25	6,54	4 552	54,6
Muravidék*	4	5,63	27	7,07	4 413	52,9
Pozsega-Szlavónia	5	7,04	10	2,62	7 803	93,5
Sziszek-Moslavina	6	8,45	19	4,97	9 076	108,8
Varasd	6	8,45	28	7,33	6 284	75,3
Verőce-Drávamente	3	4,23	16	4,19	5 302	63,6
Vukovár-Szerém	5	7,04	31	8,12	5 791	69,4
Zágráb	9	12,68	34	8,90	9 341	112,0
Zágráb város	1	1,41	1	0,26	790 017	9471,5
Dél-Pannónia	71	100,00	382	100,00	8 341	100,0

* Szlovénia: statisztikai körzet; ** Községi és városi önkormányzatok együtt.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

Bosznia és Hercegovina irányába elsősorban Bród, kisebb mértékben pedig Sziszek jelenik meg funkcionális együttműködési központként. A nemzetközi közlekedési kapcsolatok, illetve Szarajevó és Banja Luka bekapcsolása a térségi kapcsolatok rendszerébe mindenki érdeke.

Dél-Pannónia meghatározó vallási központja Đakovo, a római katolikus érseki székhely és zarándokhely. A kisváros regionális jelentőségű egyházi, kulturális és kulturális központ. Az érseki székhely egyház-igazgatási területe a történelmi Szlavónia jelentős részét felfoľli. Az érsekségnek, illetve részben a településnek is, szoros kapcsolata van Péccsel.

A megyék, illetve statisztikai régiók központosultsága (központ–vidék arányai) nagymértékben különbözik Dél-Pannónián belül (48. táblázat). Dél-Pannónia településhálózati, központosultsági sajátosságai megyei, illetve Szlovéniában statisztikai körzet szintjén szemlélve a következı alaptípusokba sorolhatók.

A nagyváros (Zágráb), illetve a nagyvárosi székhelyű megye esetében egyértelmű, hogy a székhely minden tekintetben dominálja a megye települési sajátosságait, s mellette a többi város csak kis mértékben vesz részt a megye tele-

48. táblázat

A városok súlya Dél-Pannónia megyéiben, 2011

Megye	Székhely	Megye népessége, fő	Székhely népessége, fő	Székhely népességaránya, %	Egy városra jutó megyei népesség, fő
Belovár-Bilogora	Belovár	119 764	40 276	33,63	23 953
Bród-Szávamente	Bród	158 575	59 141	37,30	79 288
Drávavidék*	Maribor	323 119	95 171	29,45	64 624
Eszék-Baranya	Eszék	305 032	108 048	35,42	43 576
Kapronca-Körös	Kapronca	115 584	30 854	26,69	38 528
Krapina-Zagorje	Krapina	132 892	12 480	9,39	18 985
Muraköz	Csáktornya	113 804	27 104	23,82	37 935
Muravidék*	Muraszombat	119 145	11 614	9,75	29 786
Pozsega-Szlavónia	Pozsega	78 034	26 248	33,64	15 607
Sziszek-Moslavina	Sziszek	172 439	47 768	27,70	28 740
Varasd	Varasd	175 951	46 946	26,68	29 325
Verőce-Drávamente	Verőce	84 836	21 291	25,10	28 279
Vukovár-Szerém	Vukovár	179 521	27 683	15,42	35 904
Zágráb	Zágráb**	317 606	790 017	**	35 290
Zágráb város	Zágráb	790 017	790 017	100,00	790 017

* Szlovénia: statisztikai körzet; ** Zágráb megye székhelye Zágráb, amely azonban nem tartozik a megye közigazgatási területéhez.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján a szerzők számításai.

pülésközi kapcsolatainak a formálásában. Zágráb „árnyékában” a kisebb városok elsősorban csak alközponti – elővárosi szerepet töltenek be. A kisvárosi és szuburbanizálódó térségek maguk is a nagyváros kapcsolatrendszerében élnek. A jelentős városi központtal (Eszék, Maribor) rendelkező megye, illetve statisztikai körzet még egyértelműen központ-, illetve székhely-dominánsnak tekinthető, a megye, illetve a statisztikai körzet népességének jelentős része a központban él. Ugyanakkor már megjelenhetnek részben osztott területi struktúrák is. Maribor mellett Ptuj már részben önálló térkapcsolati rendszerek kialakítója, illetve hordozója. Eszék mellett Vukovár szerepe volt jelentős, s a településközi kapcsolatok újrendeződése után feltehetően ismét jelentős lesz.

A megyeszékhely még a megye legnagyobb népességű városa, de mellette egy hasonló jellegű, illetve nagyságú város is „felnőtt”, így mintegy osztott rendszerben töltik be a központ szerepét. Ilyen struktúrát fedhetünk fel Belovár és Körös között.

A központ a legjelentősebb város, de népességi tekintetben nem, a közszolgáltatások magasabb szintje tekintetében még meghatározó pozícióban van a zsupánság, illetve a statisztikai körzeten belül.

Ha a településközi, vonzáskörzeti kapcsolatokat a horvát és szlovén részletkutatások alapján tekintjük át (38. ábra) akkor azt kell megállapítanunk, hogy Szlovéniában megkérdőjelezhetetlenül Maribor tölti be a regionális funkcionális központ szerepét. Horvátországban Zágráb az országos jellegű funkciói mellett természetes módon nagyregionális szerepet is játszik Északnyugat-Horvátország területén. Eszék Kelet-Szlavónia nagyregionális központja.

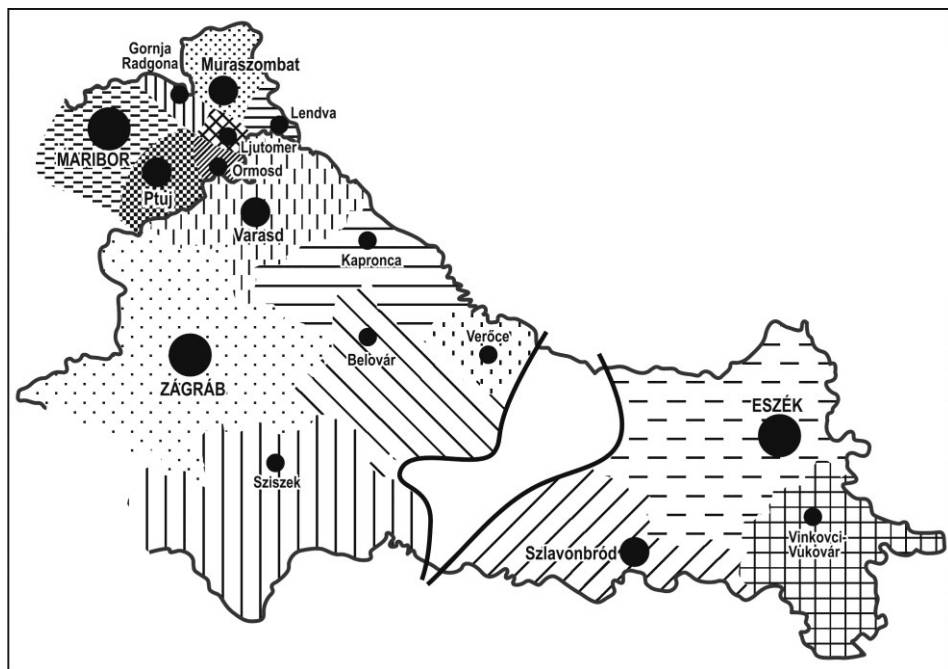
Maribor és Zágráb között a nagyregionális vonzáskörzeti határként ma még az államhatár fogalmazható meg leginkább. Zágráb és Eszék között van egy ritkán lakott, bizonytalan (illetve kettős vonzódást mutató) sáv.

A mezoszintű településközi és vonzáskapcsolatokban a megyeszékhelyek jelentős pozíciókat foglalnak el, de a gyengén fejlett székhelyek – a közigazgatásilag meghatározott struktúrákon túl – beilleszkednek a fejlettebb székhelyek hatásterületébe. Különösen egyértelmű Csáktornya betagozódása Varasd körzetébe, amelyet Varasd fejlettségén túl megkönnyít a földrajzi közelség is.

4. Összegzés

Dél-Pannónia területe a hosszú távú történeti fejlődésnek sajátos képviselője a tekintetben, hogy lényegében az európai államosodási folyamatok korai időszakától kezdve gyakran és többször változott állami-területi hovatartozása. A határok meghúzásakor gyakran, de korántsem kizárólagosan érvényesült a nagy folyók valamelyikének favorizálása.

38. ábra

Dél-Pannónia városi vonzáskörzetei, 2000

Forrás: SDSS 2004 és Magaš 2003 alapján a szerzők szerkesztése.

Ha a gazdasági magterület (és fogyasztópiac) oldaláról nézzük a térség folyamatait, akkor azt kell mondanunk, hogy relatív közelsége az Adriához, a Duna révén a Fekete-tengerhez azt jelentette, hogy potenciálisan a mediterrán magterület belső periferiája volt hosszú századokon keresztül. A nagypiac áthelyeződése Nyugat-Európába távoli, külső periferiává változtatta Dél-Pannónia területét.

Dél-Pannónia településtörténetében, XX. századi településhálózatában az integráció és dezintegráció ciklikus változása jelentette az legfontosabb alakító tényezőt. A struktúraváltozás az EU kibővülésével napjainkban is tart. Lezáratlan kérdések (határproblémák, rendezetlen konfliktusok stb.) nehezítik az új integrációs ciklus kiteljesedését. Szlovénia kivételével minden volt jugoszláv állam bizonyos – etnikai, életképességi – kockázatot hordoz. A térségi városhálózat jelenleg nemzeti (etnikai) alapon elkülönült, monocentrikus (fővárosközpontú) részhalmazok rendszere.

VII. FEJEZET

KÖZIGAZGATÁS

A modern közigazgatás a legtöbb országban egységes szervezeti jellegű, de működésekor a helyi, területi sajátosságok is megjelennek. A településekben, megyékben, régiókban a központi törvényi rendelkezések érvényesítése az elsődleges feladat, ugyanakkor az autonómiák lehetőséget adnak helyi szabályozásokra is bizonyos kérdésekben.

1. A horvát közigazgatás

1.1. A horvát közigazgatás hagyományai

Horvátországban a helyi önkormányzatnak régi hagyománya van, ezt támasztják alá az općinai szokásjogi kódexek is: Vinodol – 1288, Polica – 1440. A törzsi területi egységről áttértek a zsupánságokra, mint területi, katonai, bíraskodási és egyházi közösségekre. Megjelentek az erődszerű városok (urbánus magok). A zsupánságokon kívül léteztek még satnije, općinák és városok, mint az igazgatás és a helyi autonómia egységei, majd határőrvidékek, distrikti és járások, időszaktól függően. Később, a XV. és XVI. században a zsupánságok adományként (hűbérbirtok) öngazgató közjogi szervként működtek. Ismertek a szabad királyi városok öngazgatásai is (Varasd – 1209, Vukovár – 1231, Petrinja – 1240, Samobor – 1242, Kőrös – 1252 stb.). Zágráb városának IV. Béla az Aranybullával szabad királyi városi címet adományozott (1242).

Így váltak a zsupánságok Horvátország közigazgatási-jogi történetének részeivé már a koraközépkortól kezdve. Az ország középhatalmának erősödésével a helyi hatalmat illetően nőtt a helyi nemesség és az egyeduralkodó közötti ellentét is. Ez a zsupánságokban a nemesi közösségként való állapot megtartására irányuló törekvés és az uralkodónak alárendelt végrehajtó szerep közötti ellentétként mutatkozott meg. Így az államhatalom és a zsupánsági öngazgatás közötti összetűzés a következő századokat is különböző megjelenési formáiban végigkísérte. A zsupánságok három fejlődési típusa ismeretes. Ezek a királyi zsupánságok a X. század közepén; a királyi hatalommal szembeni fejlett öngazgatással rendelkező nemesi zsupánságok; a modern közigazgatási felépítésű

zsupánságok az 1886 és 1918 közötti időszakban (*Goldstein et al. 1996, Babac 1992*).

A horvát–magyar hadsereg mohácsi vereségével (1526) a régió az Oszmán Birodalomhoz került. A karlócai békekötéssel (1699) Horvátország többi területével együtt a Habsburg korona részévé vált.

Szlavóniát 1745-ben kiemelték a határőrvidékből és Zágráb központtal a Bánsági Horvátország része lett. Ekkor a meglévő Zágráb, Kőrös, Varasd és Szörény mellé három új megyét is létrehoztak: Virovitica, Pozsega és Szerém megyéket.

Az 1848-as forradalmat követően Horvátország és Szlavónia autonóm Horvát-Szlavónország régió lett, amely 1867-től a monarchia magyar területeihez került. A határőrvidék egyesült a polgári Horvátországgal, így az egész régió horvát hatalom alá került.

Az egyes szervek belső felépítése, helyzete és funkciói időszakonként változtak. „A magyaroknak büntetésből, a horvátoknak jutalmul” (oktrojált) alkotmánnyal I. Ferenc József császár és király nemzeteit 1849 márciusában ajándékozta meg, amellyel az örökletes monarchia centralizálttá vált. A történelem ezt Bach abszolutizmusaként ismeri, amelynek alapelve „a császárság egysége a közigazgatás egysége”. 1861-ben visszatért az alkotmányos berendezkedés, és ezáltal a horvát zsupánságok önkormányzatisága is. Ez azonban csak látszat volt, valójában a zsupánságok megszűntek a nemesek területi egységének lenni és minden társadalmi réteget képviselő területi közigazgatási-politikai közösségekké váltak. Horvátország törvénykezési és közigazgatási modernizációja csak a horvát–magyar kiegyezés (1868), tehát a XIX. század hetvenes éveiben indul meg. A decentralizáció igazi reformjainak egyik élharcosa Josip Juraj Strossmayer püspök volt, aki, mivel nem aratott sikereket, lemondott pozíciójáról. Ez volt a horvát zsupánsági szerkezet megújításának időszaka. Mindezt területi átalakítás is kísérte.

Horvátország törvénykezési és közigazgatási modernizációja csak a XIX. század hetvenes éveiben kezdődik meg. Történetileg Mažuranić bán alkotta meg és vitte végbe a jelentősebb reformokat, a politikai közigazgatás felépítéséről szóló törvény (1875) meghozatalával. Ezt a felépítést 1918-ig megtartották. Ezáltal Horvátországban ebben az időszakban jellemző volt a zsupánságok (comitatus) formájában alakot öltő regionális önkormányzatiság erős hagyománya, amelyek nemcsak regionális közigazgatási egységként működtek, hanem közjogi jellegű területi önkormányzati testületként is.

A fentiek gyökeresen megváltoztak Jugoszlávia első államformáinak létrejöttékor. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság vidovdani alkotmányával megalapította a járási (sreska) önkormányzatot. Mindamellet a járási önkormányzat nem szervezeti, csak területi jellegű volt. 1918-tól 1990-ig Horvátország a délszláv egység része volt. 1922-től 1929-ig összesen 33 közigazgatási egység

volt, ezek közül az eszéki és a szerémségi Vukovár központtal. 1929-től bánságokat formáltak, többek között a szávai bánságot. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1918–1929), valamint a Jugoszláv Királyság (1929–1941) időszakában nem hoztak létre semmilyen regionális önkormányzatot, de lerombolták a kilencszázados horvát zsupánsági önkormányzati és igazgatási rendszert.

1939-ben létrehozták a Horvát Bánságot, amelyet járások és općinák alkottak. Azonban ez a szerkezet nem vált stabilá, érdemi kiépülését és működését megakadályozta a második világháború kitörése.

1941-ben kikiáltották a nagyzsúpánságokból álló, jelentős területi változásokhoz hozó Független Horvát Államot (Nezavisna Država Hrvatska – NDH). Horvátország elveszítette az Isztriát, szigeteinek és tengerparti városainak egy részét, de Bosznia-Hercegovina területét hozzácsatolták. A II. világháború végén az NDH szétesett, Horvátország ismét a jugoszláv államszövetségbe került. A tagállamon belül 1947 óta három közigazgatási megnevezést, részben egységet használtak (Szlavónia, Dalmácia és a zágrábi). Szlavónia a Verőcei, a Grubišno Poljei, a Daruvári, a Pakraci és a Novskai járásokból állt, amelyek a Podravska Slatina járással a Daruvári körzetet alkották. Eszék és Bród körzetek is Szlavóniához tartoztak. A járások népbizottságokból álltak. 1952-ben vezették be az općinákat. Nem sokkal később bevezették az ún. kommunarendszert, amely keretében csak az općinák képezték a társadalmi-politikai egységet. Ezt követően néhány kisebb változtatást hajtottak végre, az općinák száma fokozatosan csökkent (*Brunčić 2007*).

1974 és 1986 között Horvátországban önkormányzati társadalmi-politikai közösségként bevezették az općinai közösséget, amelyben megjelent a hatalom és az önkormányzatiság (autonómia) is. Ekkor tíz općinai közösséget jegyeztek, közülük az egyik az Eszék Općinai Közösség volt. Az Eszék Općinai Közösségbe 14 općina tömörült (Pélmonostor, Alsómiholjác, Diakovár, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Eszék, Podravska Slatina, Slavonska Požega, Valpó, Vinkovci, Vukovár, Bród és Županja). A terület 11 090 km²-en feküdt, ahol 867 648 lakos élt. Ez az időszak volt legközelebb a valós regionalizációhoz, ahol a helyi és állami (köztársasági) érdekelttség jelentősége is felismerésre került, ugyanakkor a régió és a regionalizmus szerepe is elfogadást nyert. Mindazonáltal 1986-ban elhagyták ezt a modellt, a közösségek elveszítették az „önkormányzati társadalmi-politikai” státusukat és helyette „regionális önkormányzati közösség” státust kaptak. A bemutatottakból következik, hogy a régió és regionalizáció politikai voluntarizmus eredménye, tudományos alap és szakmai elemzések, valamint racionális politikai döntések nélkül ment végbe.

1.2. A mai struktúrák kialakítási folyamata és működésük

A modern Horvátország függetlenségét az 1991. június 25-én kiáltották ki. Horvátország, más délkelet-európai rendszerváltó országhoz hasonlóan újjáalakította saját gazdasági, szociális, jogi és politikai rendszerét, de igen kedvezőtlen helyzetben, tekintettel a honvédő háborúra (1991–1995). Horvátország napjainkban a NATO és az EU tagja.

Horvátország a Helyi Önkormányzatok Európai Chartáját (1997) meghatározott fenntartásokkal ratifikálta, amelyeket 2008-ban küszöböltek ki teljesen, s ezzel a charta rendelkezései a belső jogrendszer elsődlegességi erejű részévé váltak (Europska povelja... 1988, *Lauc* 1999).

1.2.1. A Horvát Köztársaság Alkotmánya

A Horvát Köztársaság 1990. évi Alkotmánya, a 2000/2001. évi módosításokkal és kiegészítésekkel a Horvát Köztársaságot egységes és oszthatatlan, demokratikus és szociális államként definiálja, amelyben a hatalom a néptől eredő és a népe (a nemzeti szuverenitás elve), mint a szabad és egyenrangú állampolgárok közösségéé.

A nemzet a hatalmat képviselőinek megválasztásával és közvetlen döntéshozással gyakorolja. A hatalom gyakorlásának egyik módja az opcinák, a városok és megyék képviselő-testületein keresztül történik, valamint a közvetlenül megválasztott elöljárókon, az opcina elöljáróján, a polgármesteren és a zsupánok képviselével.

Az államhatalom meghatározása alatt a horizontális dimenzió kívül a vertikális dimenziót is értjük. Ily módon a hatalom mindkét formája közvetlenül vesz részt az állam és a társadalom szabályozásában.

„A Horvát Köztársaságban az államhatalom a hatalommegosztás elve alapján törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra oszlik, amelyek keretét a helyi és területi (regionális) önkormányzatokra vonatkozó alkotmányos jog képezi. A hatalommegosztás elve magában foglalja a hatalmat az Alkotmány és a jogszabályok által előírtan birtoklók egymás közötti együttműködését és kölcsönös ellenőrzését.” (A Horvát Köztársaság Alkotmányának 4. cikke)

A szäborban helyi és regionális önkormányzati bizottság működik. A szäbor ellenőrzéséért ombudsman felelős.

Az alkotmány VI. fejezetének címe: A helyi, lokális és területi (regionális) önkormányzat. Már a horvát alkotmány ezen fejezet-elnevezéséből is egyértelmű, hogy ugyanez vonatkozik az állam egész adminisztratív és területi felépítésére. Azonnal felmerülhet a kérdés (jogosan) – a helyi és állami szint közötti „középszint” vajon miért kapta a „területi (regionális)” elnevezést, mikor to-

vábbra is jelen vannak a megyék? Ezek, törvénybe foglalt kialakításuknak megfelelően, „felülről kiszabottak”, és adott területekre vonatkoznak. Ezért a „területi” elnevezés. Mindazonáltal, az alkotmánymódosítások idején (2000/2001) látható volt, hogy napjainkban trenddé vált, különösen Európában, a régiók kialakításának gyakorlata, és a regionalizmus kérdésének általános jelentősége. Így, kompromisszumként, az adminisztratív-területi szerveződés „középszintjének” meghatározásában megerősítették a jelenlegi állapotot – azaz a megyéket, mint területi egységeket, viszont magában az alkotmányban, bár csak zárójelben, megjelent a Horvát Köztársaság területén létrehozandó regionális közösségek szükségessége is.

Az 1990. évi alkotmány alapján a megyék (állami) közigazgatási és önkormányzati egységek voltak. Akkor a zsupánokat a köztársasági elnök jelölte ki.

A 2000. és 2001. évben meghozott alkotmányos módosításokat követően szükségszerűen következett mind a helyi, mind a regionális önkormányzati kérdés törvényi szabályozása.

A szabor megalkotta a helyi és területi (regionális) önkormányzati törvényt (Narodne novine, 33. sz. 2001. április 11-től). Ezzel a törvénnyel a lokális szintű egységek, valamint az opcinák és városok monotipikus felépítése megszűnt. A kritérium elsősorban az opcina/város lakosainak száma. A megyéket az önkormányzati egység kategóriájába sorolták.

A lakosokat lokális és regionális önkormányzati joggal ruházták fel. Ily módon ez a jog egy szintre került minden más emberi joggal és alapszabadsággal (személyes jogokkal, politikai jogokkal, gazdasági, szociális és kulturális jogokkal), amelyek alkotmánybírószági védelem alatt állnak. Ezen jog (helyi és regionális) képviselő-testületek által valósul meg, amelyek a közvetlen, egyenlő és általános szavazójogon alapuló szabad és titkos szavazások útján megválasztott tagokból állnak. Így valósul meg a közvetett demokrácia. Azonban a lakosok közvetlenül is részt vehetnek a helyi ügyek igazgatásában gyűlések, referendum és egyéb közvetlen döntéshozó forma útján.

A törvényességi felügyelet elve alapján a helyi és regionális önkormányzatok testületei önállóak, az arra felhatalmazott állami szerv alkotmányossági és a törvényességi felügyelete alá tartoznak. Tehát, a felsőbb szintek célszerűségi felügyelete nem jelenik meg. Nincs általános önállóság, többek között akkor, ha a helyi és regionális önkormányzat nem rendelkezik pénzügyi önállósággal. Ezért az alkotmány biztosítja számukra a saját jövedelemhez való jogot, amellyel szabadon rendelkeznek a hatáskörükbe eső tevékenységeik elvégzése során. A helyi önkormányzatok egyes egységeinek egyenletesebb fejlődése érdekében szükséges a szolidaritás is, amely értelmében az állam köteles segíteni a pénzügyileg gyengébb helyi önkormányzatokat (Lokalna samouprava... 2006).

1.2.2. A közigazgatás törvényi szabályozása

A helyi önkormányzatok egységei az opcinák és a városok, de törvénnyel egyéb egységek is létrehozhatók. A regionális önkormányzatiság egységei a megyék. Területük törvény által meghatározott.

Az opcina helyi önkormányzati egység, amely a törvény szerint több olyan települést ölel át, amelyek természeti, gazdasági és társadalmi egészet alkotnak, illetve amelyek a lakosok közös érdekeivel is kapcsolódnak egymáshoz.

A város helyi önkormányzati egység, amelybe beletartoznak a megyeszékhelyek és minden tízezer főnél nagyobb lélekszámú település, és amely urbánus, történelmi, természeti, gazdasági és társadalmi egységet alkot. A város, mint helyi önkormányzati egység rendszerébe beletartozhatnak a külvárosi települések is, amelyek a városi településsel együtt gazdasági és társadalmi egészet alkotnak, és mindennapi migrációs mozgásokkal és a helyi lakosság szükségletei vonatkozásában hozzá kötődnek. Vannak azonban kivételek is, hiszen különleges okkal (történelmi, gazdasági, közlekedés-földrajzi) várossá nyilváníthatnak olyan települést is, amely nem elégíti ki a fent felsorolt feltételeket.

A megye területi (regionális) önkormányzati egység, amely területe természeti, történelmi, közlekedési, gazdasági, társadalmi és önkormányzati egészet képez, és területi (regionális) jellegű ügyek miatt szerveződik.

Minden egység területe, elnevezése, székhelye, új opcinák/városok kialakítása, illetve a meglévők megszüntetése, egyes települések az opcinák/városok rendszeréből való kiemelése és ezek más opcinák/városok rendszerébe való beemelése, a határváltozások és egyebek külön törvényi szabályozás útján történnek. Az opcina, város, megye területének meghatározása az opcina és város rendszerébe bekerülő települések bejegyzésével történik, illetve azon opcinák és városok meghatározásával, amelyek a megyéket alkotják. Az opcina és a város elnevezése a képviselő-testületének székhelyeként működő település neve alapján történik. Az opcina-/városhatárok a telekkönyvi határ-opcinák határait, illetve a határtelepülések határaival megegyezők.

Az opcinák, városok, megyék területének bármely változtatása előtt ki kell kérni az adott egység lakosainak véleményét. A konzultációs elv csak ebben az esetben kötelező érvényű.

Minden egység saját alapokmánnyal rendelkezik és jogi személynek számít. Lehet saját címere és zászlója. Elismeréseket adományozhatnak és díszpolgárokat avathatnak.

A helyi és területi (regionális) önkormányzatok legfontosabb önálló, általános érvényű okmánya az alapokmány. Az alapokmányban részletesen meghatározásra kerül az egység önkormányzati hatásköre, leírása, elismerései, felépítése, jogosítványai és a testület működési módja, a munka elvégzésének módja,

a lakosokkal való konzultációs formák, a hatáskörbe tartozó kérdésekre összehívott referendum levezetése, a helyi önkormányzat, a közszolgálati munka és annak felépítése, az egységek együttműködési formái, valamint más, a jogok és kötelezettségek szempontjából lényeges kérdések. Az alapokmányt a képviselő-testület fogadja el a végrehajtó testület javaslatára, az összes tanácsnok többségi szavazása révén.

Az opcinák, városok és megyék hatáskörébe tartozó feladatok:

- az államigazgatás által ráruházott feladatok,
- eredeti feladatok – ez az önkormányzati hatáskör.

A helyi önkormányzatok egységei saját önkormányzati hatáskörükben végzik lokális jelentőségű feladataikat, amelyekkel közvetlenül a lakosság igényeit elégítik ki, és amelyek az ún. általános klauzula alapján nem állami szervre ruházott feladatok.

Az opcinák és városok feladatokat teljesítenek, különösen az alábbiakat:

- a település és lakhatás irányítása,
- területi és várostervezés,
- kommunális tevékenységek,
- gyermekvédelem,
- szociális ellátás,
- elsődleges egészségvédelem,
- nevelés és általános művelődésügy,
- kultúra, testkultúra és sport,
- fogyasztóvédelem,
- környezetvédelem és -fejlesztés,
- tűzvédelmi és civil védelem.

A helyi hatáskörök feladatait törvények szabályozzák, és ezek felosztásakor azon testületek élveznek előnyt, amelyek a lakossághoz közelebb vannak (a szubszidiaritás elve). Az opcinák és városok hatáskörének meghatározásánál meg kell vizsgálni a feladatkörök nagyságát és természetét, valamint figyelembe kell venni a hatékonyság és a gazdaságosság feltételeit.

A megye önkormányzati hatáskörében területi (regionális) jelentőségű feladatokat végez, különösen az alábbiakra vonatkozókat:

- oktatásügy,
- egészségügy,
- terület- és városfejlesztés,
- gazdasági fejlődés,
- közlekedés és közlekedési infrastruktúra,

- az oktatási, egészségügyi, szociális és kulturális intézményi háló tervezése és kialakítása.

A fenti tevékenységekre vonatkozó külön törvények határozzák meg, mely feladatokat köteles a megye elvégezni és melyekre van lehetősége, amennyiben biztosítja azok elvégzésére vonatkozó feltételeket.

A több mint 35 ezer lakosú városok megyei feladatokat is elláthatnak, amennyiben biztosítják azok elvégzésére vonatkozó feltételeket.

Az önkormányzati tevékenység egyes feladatai a képviselő-testület döntése és az alapokmánnal összhangban átruházhatók a megyére, illetve a helyi önkormányzatra. Az államigazgatás az opcinában, városban és megyében elvégzendő feladatait külön törvény határozza meg, és költségeiket az állami költségvetés biztosítja.

A feladatok elvégzésére és céljainak megvalósítására a helyi és területi (regionális) önkormányzatok megfelelő testületeket hoznak létre.

Az opcinai és a városi tanács, valamint a megyei közgyűlés olyan képviselő-testületek, amelyeket az állampolgárok általános és egyenlő választójoguk alapján közvetlen választásokon, titkos szavazással megválasztottak. A helyi demokrácia kialakulása szempontjából kiemelten fontos a lakosság minőségi részvétele a helyi közéletben. Az alapvető kérdés az, hogy hogyan lehet a lehető legtöbb állampolgárt aktív és közvetlen részvételre buzdítani a lokális közéletben.²⁸ A helyi és regionális választások általános feltételei (állampolgárság, 18. életév betöltése) mellett megszokott, hogy a választójog az adott egység területén (állandó) tartózkodási hellyel rendelkező lakosokat illeti meg.²⁹

A képviselő testületek tagjainak megválasztására minden negyedik évben rendszeres választásokat tartanak. A képviselőtestületi tagjelölteket jelölhetik politikai pártok, több politikai párt közösen (ún. koalíciók) és közvetlenül a bírálók. A Horvát Köztársaságban a képviselő-testületi választások esetében – az opcinai és városi tanács, a megyei közgyűlés – arányos rendszert alkalmaznak. Ez a helyi önkormányzatokra, az ő bizottságaikra is vonatkozik. Az arányos rendszer a választói szavazatok és a képviselői helyek igazságos viszonyát biztosítja. Azonban a választót egyre távolabb helyezi a valós választástól, mi-

²⁸ Az állampolgárok közvetlen részvétele alatt az Európa Tanács szakemberei által alkotott meghatározás alapján, a lakoságnak, mint választóknak, és mint a tevékenységek és a helyi önkormányzat által nyújtott szolgáltatások felhasználóinak, mind közös, mind a megválasztott helyi képviselők általi részvételét értjük olyan kérdések eldöntésében, amelyekben a döntés a lakosság kinyilvánított igényén alapszik, illetve olyanok esetében, ahol a lakosság véleményének kikérése a helyi egység döntésének feltétele.

²⁹ Horvátország 2009-ben az alkotmány felülvizsgálatát kezdeményezte az európai standardok elérése, illetve a helyi és regionális önkormányzat létrehozásának állampolgári jogáról szóló rendelkezés kiterjesztésére, hozzátéve, hogy az EU-jogszabálynak és jogalkotásnak megfelelően az EU-állampolgárokra is vonatkozzon.

vel csak a pártra, illetve a listára irányul, amely ezt követően meghatározza a képviselőtestület tagjaivá váló egyéneket.

A helyi önkormányzati egység képviselőtestületi tagjának mandátuma megszűnhet a meghatározott idő előtt is. Ez a következő esetekben lehetséges: lemondással; ha jogerős bírósági ítélet által eltiltják a közügyek gyakorlásától; ha jogerős bírósági ítélet alapján hat hónapnál hosszabb szabadságvesztésre ítélik; ha olyan választást vagy kinevezést fogad el, amely összeférhetetlen a tanácsnoki státusszal. Így a horvát választójogi törvény alkalmazza a képviselő-testületi tag helyettesének fogalmát is, aki a tag mandátumának megszűnése esetén lép fel a képviselő-testületben. A helyi és megyei egységek képviselő-testületi tagjainak számát azok alapokmánya határozza meg.

Az opcinák, városok és megyék képviselő-testületi taglétszáma a lakosság számától függ:

- opcinai tanács 7–9 tag,
- városi tanács 7–35 tag,
- Zágráb város 51 tag,
- megyei közgyűlés 31–51 tag.

A képviselő-testület:

- alapokmányt alkot,
- az önkormányzati hatáskörbe tartozó kérdéseket érintő határozatokat és egyéb általános rendelkezéseket hoz,
- az opcinai előljárót, polgármestert, zsupánt és helyetteseiket megválasztja és felmenti,
- megválasztja az előljárósági tagokat,
- létrehozza a tanács vagy közgyűlés munkatestületeit és tagjaikat megválasztja,
- a törvény, egyéb előírás vagy az alapokmány által meghatározott egyéneket kinevezi és felmenti,
- megalkotja az irányítási testületek felépítését és hatáskörét,
- az egység érdekében közintézményeket és egyéb jogi személyeket alapít a gazdasági, társadalmi, kommunális és egyéb tevékenységek végrehajtására,
- egyéb törvényi vagy más szabályozás alapján a képviselő-testület hatáskörébe tartozó feladatokat lát el.

Az elsődleges képviselő-testületi döntéshez a tagok többségi jelenléte kell. A döntéseket egyszerű többségi szavazással hozzák.

Az alapokmány, a költségvetés és az éves elszámolás kérdéseiben az összes képviselő-testületi tag szavazati többségére van szükség (abszolút többség).

A képviselő-testület állandó és ideiglenes bizottságokat és egyéb munkacsoportokat hoz létre a hatáskörét érintő döntések előkészítésére.

A törvény előíranyozza és egyértelműen felsorolja azokat az eseteket, amelyekben a képviselő-testület a mandátum letelte előtt feloszlásra kerül:

- amennyiben olyan döntést vagy rendelkezést hoz, amellyel a Horvát Köztársaság szuverenitását, területi egységét fenyegeti,
- amennyiben az újonnan létrehozott egység képviselő-testülete nem alkotja meg alapokmányát az alapítástól számított 60 napon belül,
- amennyiben gyakran hoz alkotmány-, törvény- vagy egyéb előírással ellenes döntéseket, illetve gyakori jogsértés vagy egyéb előírás megsértése esetén,
- amennyiben nem választ elöljárót, polgármestert, zsupánt az alapítástól vagy a bizalmatlanság kimondásától, illetve lemondásuktól számított 30 napon belül,
- amennyiben bármilyen okból kifolyólag tartósan fennáll a feladatok ellátásához és a döntéshozáshoz szükséges minimális taglétszám hiánya,
- amennyiben három hónapnál hosszabb ideig nem hozza meg a hatáskörébe tartozó döntéseket,
- amennyiben a törvény által meghatározott határidőn belül nem hoz létre területi tervet.

A fenti esetekben a Horvát Köztársaság kormánya biztost nevez ki. A kormány abban az esetben is biztost jelöl ki, ha az egységben a törvénynek megfelelően nem tartják meg az új képviselő-testületi választásokat. Ugyanígy tesz akkor is, ha a választás nem hoz létre képviselő-testületet a hivatalos eredmények nyilvánosságra hozásától számított 90 napon belül.

A képviselő-testület belső felépítését és munkáját házszabály határozza meg. A horvát rendelkezések értelmében a helyi és regionális önkormányzati egységekben az općinák, városok, megyék végrehajtó testületei is működnek.

2009-ig kollektív végrehajtó testületek (előljáróságok) működtek općinai, városi és megyei vezetőkkel. Mára megszűntek az előljáróságok, és csak općinai, városi és megyei vezetők, előljárók vannak.

Ezzel egyébként Horvátország az európai trendhez csatlakozott, azonban megint nem elégséges tudományos és szakmai megközelítéssel (*Podolnjak* 2009).

Az općinai előljáró, a polgármester és a zsupán az općinát, a várost, illetve a megyét képviseli. Ők biztosítják az általános rendelkezések végrehajtását, felügyelik a munka jogszerűségét, valamint egyéb, az alapokmány által meghatározott feladatot végeznek. Ők felelősek az államigazgatás középszintjei felé az államigazgatás által az općinák, a városok és a megyék hatáskörére átruházott

feladatok elvégzéséért. Bizonyos szempontból ők teljességgel átvették az eljárások által elvégzett feladatokat, amely bizonyára nehézségeket fog okozni.

A helyi és regionális szinteken a végrehajtó hatalom közvetlen megválasztásának horvát modellje az európai „helyi elnökség” modellhez tartozik, sajátos jellemzőkkel. A helyi/regionális végrehajtó hatalom és képviselő-testület közvetlen megválasztását alkalmazzák. A választási rendszer többségi, ahol az első körben szükséges a szavazatok abszolút többsége, a második körben pedig az egyszerű többség. A mandátum a képviselő-testületivel azonos, azaz négy évre szól, de a mandátum nincs korlátozva. A modellre jellemzően egyúttal helyetteseket is, tehát csapatot választanak. Az ilyen modell lehetőséget nyújt a kohabitációra. A felmentés kérdéséről úgy rendelkeztek, hogy azt a képviselő-testület vagy a választótestület 20%-a indítványozhassa, a visszahívásról szóló végső döntést pedig a választótestület referendumon hozza meg. A referendumon a választók legalább 50%-ának kell részt vennie, és azok több mint felének mellette kell szavaznia.

Természetesen Horvátország esetében is vannak előnyei és hátrányai a helyi hatalom vezetőinek közvetlen megválasztásának. Ez különösen a közép-szinttel történő tárgyalásokban adott nagyobb legitimitásra és befolyásra vonatkozik, amely a „politika megismeréséhez” vezet, és bizonyos fókig enyhíti a politikai pártok mindenekfelett állását. Ez mindenképpen lehetőséget ad az állampolgárok jelentősebb bekapcsolására a politikába, valamint a politika demokratikus elemeinek közjószágként való megerősítésére. A döntéshozás, illetve a jó kormányzás új módszereinek megalkotása következik, nagyobb felelősségvállalás és több szakmaiság mentén, különösen, ami a csapatban való munkát illeti.

Ily módon Horvátországban 2009-ben a „helyi parlamentárisból” a „helyi elnökségi” rendszerbe történő átalakulást láthatunk.

Az opcinák, városok és megyék a közös célok eléréséért együttműködnek egymással közösségeik gazdasági és társadalmi fejlődése érdekében. A közös célok elősegítése és megvalósítása érdekében saját egyesületeket hozhatnak létre. A közös célok és az együttműködés előrehaladása érdekében az opcinák, városok és megyék nemzeti egyesületet alapíthatnak. A nemzeti egyesületek helyi és területi (regionális) önkormányzati egységek nemzeti szövetségébe léphetnek. Más országok megfelelő helyi és regionális önkormányzati egységeivel való együttműködés lehetősége is fennáll. A lakosság közvetlenül részt vehet a helyi ügyeket érintő döntéshozatalban referendum és helyi lakossági gyűlések formájában.

Az alkotmányról szóló törvény előírja a lakosság közvetlen részvételét a döntéshozásban. A részvétel formái a referendum, a helyi lakossági gyűlések és a lakossági beadványok.

Horvátország az országos és a helyi referendumot alkalmazza. A helyi referendum a választók közvetlen döntéshozásának formája a helyi és területi (regionális) önkormányzati egységek törvény vagy alapokmány által meghatározott hatáskörében lévő kérdésekről. A helyi referendumot a helyi és a területi (regionális) önkormányzati egység képviselő-testülete írhatja ki. A helyi és területi (regionális) önkormányzatról szóló törvény és az alapokmány által meghatározott feltételek teljesülése mellett a képviselő-testület referendumot írhat ki saját önkormányzati hatáskörében tartozó kérdésekben, amelyek esetében a képviselő-testületnek jogában áll döntést hozni. A helyi referendumon azon választóknak áll jogában részt venni, akik a helyi, illetve az érintett területi (regionális) önkormányzati egység területén tartózkodási hellyel rendelkeznek.

A tanácsadó referendumon és a lakossági gyűléseken azon választóknak van joga részt venni, akik azon területen rendelkeznek tartózkodási hellyel, amelyen a helyi ügyekben való közvetlen részvétel adott formája lefolytatásra kerül.

A helyi referendumon a szavazó választók többségével döntenek azzal a feltétellel, hogy a referendumon részt vett az érintett helyi vagy területi (regionális) önkormányzati egység választói jegyzékében szereplő választók többsége.

A lakosoknak joguk van a képviselő-testületnek hatáskörén belüli adott rendelkezés vagy egyéb kérdés vonatkozásában javaslatot tenni. Az egység testületeinek kötelessége lehetőséget adni az állampolgároknak és jogi személyeknek felterjesztés vagy panasz benyújtására saját vagy igazgatási szerveik tevékenysége vonatkozásában, illetve az ezekben dolgozók nem megfelelő viszonya kapcsán.

A horvát alkotmányhozás felismerte a helyi és regionális önkormányzat jelentőségét elsősorban azáltal, hogy a lakosság jogait teljességében egyenlővé tette minden más emberi jogokkal és alapszabadságokkal, úgymint a személyes és politikai szabadságok és jogok (pl. az élethez való jog, a szabadsághoz való jog, az otthon sérthetatlensége stb.) kapcsolatban. A gazdasági, társadalmi és kulturális jogok (pl. a tulajdonlási jog, a munkához és a szabad munkavállaláshoz való jog, az egészséges élethez való jog stb.) biztosítása kiemelkedő jelentőségű. Elismerték ezen jogok alkotmányjogi védelmét is, melyet érvényesíteni az alkotmánybíróság előtti alkotmányos kereset benyújtásával lehet. Ez egyben a legerősebb védelem is, tekintve, hogy nem ér véget a nemzeti határokkal, hiszen a strasbourgi Emberi Jogok Bírósága előtt is érvényes (*Lauc* 2000).

A törvényhozó eljárásban, habár a helyi és regionális önkormányzatot érintő törvény meghozatala után, megnyílt ezen szintek lehetősége az előírások minőségének befolyásolására. Az alkotmánybíróságról szóló alkotmányos törvénnyel az értékelő eljárásban, amelyben azt vizsgálják, hogy a törvény összhangban van-e az alkotmánnyal (alkotmányossági elv), lehetőség nyílik a helyi és területi (regionális) önkormányzatok meghatalmazott indítványozóinak és képviselő-testületeinek megjelenésére. Ez egy olyan helyzet, amelyben ezek a szervek (az

općinai tanács, városi tanács, megyei közgyűlés) úgy gondolják, hogy az egység felépítését, hatáskörét vagy finanszírozását szabályozó törvény nincs összhangban az alkotmány előírásaival. Az egyébként nem megszokott fellépés, mely szerint az alkotmánybíróság számára határidőt határoznak meg, itt kivételt képez, így az alkotmánybíróság köteles a kérvényről gyorsított eljárással adott határidőn belül döntést hozni, legkésőbb a kérvény benyújtásától számított harminc napon belül.

1.3. Az önkormányzati egységek feladatai

Figyelembe véve ezen egységek, meghatározásukból egyértelműen eredő missziójának természetét, illetve a tevékenységek tartalmát és az arra való felhatalmazást, az alábbi funkciók sorolhatók fel:

- szabályozó (normatív),
- irányító és koordináló,
- szervező (végrehajtó),
- pénzügyi,
- a közérdek kielégítésének funkciója,
- fejlesztő.³⁰

A szabályozó funkció autonóm jellegű, azaz az alkotmánnyal és a törvénnyel összhangban maga hoz előírásokat (alapokmány, döntések stb.). Ezen előírásokkal a belső felépítés, a hatáskör és a munkatestületek munkájának módja kerül meghatározásra, a hasonló egységekkel való kapcsolat (országban belül és külföldön), valamint megbízás esetén (illetékeség átadása) a saját területen az egyes tevékenységeken belüli viszonyok (azaz a politika fajtája). Ezek többségében mindig az önkormányzati hatásköri kérdések.

A szabályozó tevékenységek viselője többnyire a képviselő-testület (az općinai és városi tanács, a megyei közgyűlés). A hozott döntések érdek- vagy technikai jellegűek. Az érdekjellegű döntések valamely közérdek helyi önkormányzati egység szintű érvényesítései, a technikai jellegűekkel pedig a törvényhozás folyamatában adott viszonyok kerülnek részletesebb szabályozásra.

Az irányító és koordináló funkció különböző alanyok, úgymint intézmények, kereskedelmi egyesületek, nem kormányzati egyesületek stb. közös tevékenységeinek tervezésére, szervezésére és kialakítására vonatkozik. Ebben az esetben jobban megmutatkozik a közösségi és magán partnerség.

³⁰ Lásd Pravni fakultet u Osijeku, Pravni fakultet u Zagrebu, Akademija pravnih znanosti Hrvatske, Lokalna samouprava i decentralizacija, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Zagreb–Osijek, 2007.

A helyi önkormányzati egység feladatainak elvégzésére szervezési funkciót is ellát, illetve igazgatási testületeket, intézményeket és egyéb közszolgálatokat, kereskedelmi egyesületeket és egyéb jogi személyeket hoz létre, amelyeket különböző jogszabályok alapján működtet. Közigazgatási tevékenysége elsősorban az önkormányzati hatáskörre irányul. Tevékenységei közé tartozik a választásokra és kinevezésekre irányuló különböző határozatok, szabályzatok, utasítások stb. létrehozása.

A közigazgatási részlegek és szolgálatok (igazgatási testületek) az alábbi célokkal szerveződnek:

- az önkormányzati hatáskörbe tartozó feladatok elvégzése,
- az államigazgatás átruházott feladatainak elvégzése,
- a törvény és alapokmány szerinti egyéb feladatok elvégzése.

A legfeljebb 3000 lakosú opciókban és a városokban az ügymenet ésszerűsége és hatékonysága miatt a hatáskörükbe tartozó ügyek elvégzésére egyedi közigazgatási részleget hoznak létre. Ugyanakkor kettő vagy több egység létrehozhat közös közigazgatási részleget.

A közigazgatási testületekben a munkát hivatalnokok és alkalmazottak látják el. A hivatalnokok közigazgatási és szakmai feladatokat végeznek abban a szervben, amelyben dolgoznak, és pályázati úton kerülnek felvételre. Az alkalmazottak kísérő és támogató-technikai feladatokat látnak el és hirdetés útján alkalmazzák őket.

A nemzeti kisebbségekhez tartozók az opcióban, a városban és a megyében a nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmányos törvény alapján külön jogszabályokat alkotnak. Biztosítani kell számukra a képviselő-testületben és a végrehajtó testületben a megfelelő képviseletet. A közigazgatási testületekben is joguk van képviseletre. A nemzeti kisebbségekhez tartozóknak jogukban áll saját nyelvüket és írásmódjukat hivatalosan alkalmazni. Joguk van megfelelő jelképet és szimbólumot használni. A megfelelő programok megvalósítására társfinanszírozás céljából joguk van költségvetési eszközökre. Lehetőségük van nemzeti kisebbségi tanácsot létrehozni és elnököt választani, valamint a munkájukhoz szükséges eszközökre.

Horvátországban a helyi önkormányzat helyi bizottságokban, járásokban vagy városi kerületekben jön létre, amelyeket az opció vagy a város alapokmányával alapítanak meg. A helyi bizottság testülete a helyi bizottsági tanács és annak elnöke. A helyi bizottság összehívhat helyi lakossági gyűléseket a lakosság igényeinek és érdekeinek megvitatására, valamint a helyi jelentőségű kérdések megoldási javaslataira. A helyi bizottságra átruházhatók egyes az opció vagy a város hatásköréből származó ügyek.

Az egységhez tartozó minden ingóság és ingatlan, illetve tulajdonjog a vagyonukat képezi, amelyet igazgatniuk, használniuk és megfelelő odafigyeléssel kezelniük kell.

A pénzügyi funkció a közérdekek a rendelkezésre álló erőforrásokból történő finanszírozását jelenti. Ez elsősorban az egység költségvetése. A helyi közösség alapvető feladata a közérdekek kielégítése. Ezek olyan szükségletek, amelyek a költségvetésből kerülnek finanszírozásra. A szükségletek terjedelme a lakosság méretétől és szerkezetétől, illetve az adott egység területétől függ. Függ továbbá a tevékenységek fejlettsége és azok végrehajtóinak számától is.

Az egységnek vannak olyan bevételei, amelyekkel önkormányzati hatáskörüknek megfelelően szabadon rendelkeznek. A bevételeknél az arányosság és a bőkezűség elvének kellene megvalósulni.

Bevételek:

- az opcinai, városi, megyei adók, pótagók, hozzájárulások, járulékok és illetékek,
- a tulajdonjogból és vagyonból származó bevételek,
- a képviselőtestület által adott koncessziós hozzájárulás,
- az általa a jogszabállyal összhangban előírt jogsértésből származó pénzügyi bírságok,
- a Horvát Köztársasággal közös adókból származó részesedés,
- a Horvát Köztársaság állami költségvetéséből származó támogató eszközök és támogatások,
- törvény által meghatározott egyéb bevételek.

Az opcina, város és megye teljes dologi és pénzügyi ügyvitelét képviselőtestületeik felügyelik.

Megyei adók: nyeregép-adó, öröklési és ajándékozási adó, hajóadó, közúti járművekre vonatkozó és motoradó.

Opcinai és városi adók: közterület-használati adó, vállalati és névhasználati adó, beépítetlen építési területadó, kihasználatlan vállalkozói ingatlanadó, nem művelt terület adója, nyaraló-adó, a vendéglátó-ipari alkoholos és alkoholmentes italokra vonatkozó fogyasztási adó, a jövedelemadó pótagója.

Azon városok és megyék, amelyek adott, decentralizációs alapon rájuk ruházott feladatokat látnak el az iskolaügy, az egészségügy, a szociális ellátás és a tűzoltóság területein, joguk van további jövedelemadóból származó bevételre.

A helyi egységeknek további részük van olyan közös bevételekből, mint az emlékmű-járadék, az ásvány- és termálvízfűrésokra vonatkozó koncessziós hozzájárulás, a kövízellátás használatából származó koncessziós hozzájárulás, az állami tulajdonú mezőgazdasági területek eladásából származó jövedelem, az ásványi nyersanyagok bányászatából származó hozzájárulás.

A bevételeket, mint költségvetési eszközöket az ún. folyó kiadásokra (munkavállalók, tárgyi költségek, szubvenciók, hozzájárulások stb.), tőkekiadásokra (épületek, felszerelés vásárlása stb.), valamint hiteltörlesztésre költik.

Napjainkban Horvátországban a beszedett adók kb. 92%-a az állampénztárba kerül, és 8% marad a helyi önkormányzatnál. Ennek a 8%-nak a fele Zágráb város költségvetését gazdagítja, tehát a többi helyi önkormányzat a beszedett adó kb. 4%-ával rendelkezik. Ez az ország erős centralizációját mutatja, azaz azt, hogy a decentralizációs folyamat nem indult meg.

A helyi gazdaságfejlesztésre nagy gondot fordítanak. Így a Világbank egy kézikönyvet is kiadott a helyi gazdaságfejlesztésről. Ilyen típusú fejlesztés végrehajtása azt jelenti, hogy a terület jobb jövőbeli gazdaságáért közvetlenül dolgoznak azon, hogy annak gazdasági versenytársat hozzanak létre.

A helyi és területi (regionális) önkormányzati egység munkájának és tevékenységének alkotmányossági és jogi ellenőrzését a Központi Állami Közigazgatási Hivatal végzi. Célszerűségi ellenőrzés az állami közigazgatásról az egységre átruházott ügyek esetében történik.

Habár a fejlesztési funkció nem került kimondottan megjelölésre, implicit módon mégis megjelenik a helyi és regionális önkormányzati egységek missziójában. Minden közösségnek adott vízióval kell rendelkeznie –célokkal, amelyeket a jövőben meg szeretne valósítani. Ez a tervezés és a programozás, ex ante, a fejlesztési stratégia előzetes megfogalmazása. Ez a funkció nyilvánvalóan magas szintű szakmai tudást és hozzáértést igényel, tekintve, hogy meg kell határozni a lakosság igényeit és érdekeit, kiválasztani az utakat, módszereket és formákat – intézményesíteni a folyamatokat és szélesebb szövetségekbe hálózatosodni. Ez különösen a területi és urbanizációs tervek megalkotásakor nyilvánul meg. A területfejlesztéssel biztosítják az állam területének, mint különösen értékes és korlátozott közjó gazdálkodását, védelmét és igazgatásának feltételeit. Ebből kifolyólag a terület adatait információs rendszerbe szükséges foglalni. Az egységeknek a terület állapotáról két évente jelentést, illetve az adott állapotból kiindulva fejlesztési programot kell készíteniük. Az općina és a város területi tervet dolgoz ki, a megyeszékhelyek, illetve a 15 ezer főnél magasabb lélekszámú települések pedig kötelesek általános urbanizációs tervet is megalkotni. Ezen tervek megalkotásánál kötelező nyilvános vitát, mint az érdekeltek, a lakosság és a jogi személyek részvételi lehetőségének formáját is megszervezni.

A fejlesztési funkciónál a helyi gazdaságfejlesztésre kell emlékeztetni. A helyi demokrácia fejlesztése azonban éppúgy lényeges a minőségi és teljes társadalmi fejlődés szempontjából. Így visszatérünk a tanulmány elejére – a társadalmi fejlődés minden dimenzióját figyelembe kell venni.

Elfogadásra került a Regionális Fejlesztési Stratégia is, az EU politikájával összhangban, valamint az Eurostat elfogadta azt a modellt, amely szerint Hor-

vátország két statisztikai régióra oszlik (NUTS2), illetve új, a regionális fejlesztésről szóló törvény beiktatása is várható, amelyre építi majd Horvátország a jövőben saját regionális fejlesztési politikáját, és amely alapján fogja majd lehívni az Európai Unió strukturális és kohéziós alapjaiból számára hozzáférhető pénzügyi eszközöket.

Tekintve, hogy a motiváció, a tudás és a hozzáértés, az informatikai felszereltség, illetve a térség és a megfelelő pénzügyi eszközök a társadalmi fejlődés alapjai – meg kell találni a szereplők képzésének módját, a politikustól a szakértőn keresztül a lakosokig.

A horvát helyi és regionális önkormányzat kérdése a csatlakozás előtt volt az Európa Tanács Helyi és Regionális Önkormányzatok Kongresszus jelentésének és ajánlásainak témája. Rámutattak a területi szerveződés nem megfelelő voltára, a szabályozási kétértelműségre, amely visszavezethető a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája nem teljes átvételének problémájára, a feladatok pontatlan kiosztására, a jogosítványok kiosztásának problémáira, amely során az egység kompetenciának nagyságára nem fordítottak megfelelő figyelmet.

Egészében véve Horvátország a kontinentális jogi iskolához tartozik, amely azt jelenti, hogy eltérés van a „kell lennie” és a „van” között, illetve a normatív és a valós között. Még ha programjában minden kormány meg is jelölte a valódi decentralizáció szükségességét, ez nem valósult meg. A regionalizmus problematikája nem jelenik meg megfelelően, mivel a mai megyék elsősorban területi jellegűek, illetve „felülről kiszabottak”. Horvátország egy jelentősen centralizált állam egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődéssel. A centralizációt metropolizáció is kísérte. A regionalizmus nem alakult ki teljesen, sem tudományosan, sem szakmailag, illetve nem valósult meg valódi, autonóm pénzügyi decentralizáció (devolúció). A legnyilvánvalóbban ez a helyi/regionális önkormányzat a megfelelő minőségű közszolgálati feladatok hatékony elvégzéséhez szükséges kapacitásának hiányában mutatkozik meg. A pénzügyi kapacitás hiányos és nem megfelelő, az összes bevételi szint nem elég; a saját eszközök nem megfelelőek, amelyek mind a lakosság szükségleteinek kielégítését akadályozzák. A kiegyenlítési folyamatok az állam büdzséjéből származó támogatásokból valósulnak meg, de előre meghatározott kritériumok és mércék nélkül. Az intézményi kapacitás nem kielégítő, mivel nagyszámú kis, megfelelő emberi és tárgyi erőforrás nélküli egységet foglal magában (a legkisebb opcinának 137 lakosa van, míg a legnagyobb városnak 700 ezer). Az opcinák és a városok közötti különbség inkább terminológiai, mintsem valós. A szerkezet a véletlen és az alkotmányosság hiányának eredménye, erős politikai nyomás mellett. Az illetékességet nem határozták meg elégségesen, hiszen jelentős mozgásteret adtak speciális jogszabályoknak, amely az illetékesség, illetve a szükségtelen ellenőrzési formák fedését eredményezi. A megyék és a helyi önkormányzatok viszonyát nem definiálták, így jelentős, a politikai irányultságnak kedvező diszkrecionális lehető-

ség maradt. A megyék és a nagyobb városok rendelkezésére álló eszközök a központi hatalom által meghatározott célokra alkalmazandók. Az átruházott feladatoknál az egységeknek nincs felhatalmazásuk arra, hogy működésüket a lokális feltételekkel összhangba hozzák. A vélemények összegyűjtéséhez megfelelő eljárás, amellyel az egységek befolyásolhatnák a tervezést és a döntéseket az őket közvetlenül érintő kérdésekben, nem biztosított. A beavatkozások során az arányosság elvének szükségességét nem ismerték el. Az ügyek decentralizációja valójában a központi hatalom delegált feladatait jelenti. Az opciónak közötti együttműködés nem jött létre, sem pedig az egységek nemzeti érdekképviseletei nem alakultak meg, mint a központi hatalom partnerei. Így nem alkalmazzák a good governance elvet, illetve a megfelelő gyakorlatot sem. A helyi és regionális önkormányzatok misszióinak magas szakmai szintű és etikus megvalósításához szükséges munkavállalói képzés és training épphogy felismerésre került.

A normatív és a valós eltérő. Ennek elsődleges oka a „top down” hozzáállás, amelyet nem korrigál a megfelelő és szükséges „bottom up”. Más szavakkal tehát felülkerekedett az alopoetikus gondolkodás, és nincs helye autopoetikus megfontolásoknak és gyakorlatnak (az önszerveződéstől a holisztikus szemléleten át az oksági-teleológikus magyarázatig). Nem elég pusztán normatívan beépíteni a nemzeti jogrendszerbe a charta irányelveit, hanem szükséges annak szellemiségét is adaptálni, és gyakorolni is azt. Ezáltal az állami és a civil társadalmi környezetben a helyi és a regionális demokrácia a centralizációt, az ország egyenlőtlen fejlődését, és a globalizációt korrigálhatná. Sok a kihívás, megfelelő módon kell rájuk reagálni.

2. A szlovén közigazgatás

2.1. Történelmi előzmények

A mai, modern Szlovénia területén fekvő jelentősebb települések közül néhány már XIII–XIV. században korlátozott önkormányzati jogosítványokkal bírt. Az önrendelkezés joga alapvetően kettős eredetre volt visszavezethető, függetlenül attól, hogy a térség milyen (velencei, német-római, magyar, oszmán, avagy osztrák) fennhatóság alá tartozott: a partvidéken kikötői és katonai-védelmi jelentőségükre építve vívtak ki dekrétummal elismert korlátozott autonómiát egyes városok, míg északabbra, beljebb a szárazföldön az általános európai gyakorlatnak megfelelően kereskedelmi és közlekedési centrumok, illetve vásártartási joggal bíró települések nyertek viszonylagos önállóságot. Természetesen a mai értelemben vett demokratikus helyi hatalomgyakorlás keretei ekkor még

nem léteztek, úgy a tengerparti, mind a szárazföldi városokban tehetős vagyosok és földbirtokos nagyurak sajátították ki a szűkös jogosítványokat (*Haček* 2011). A polgárság gazdasági megerősödésével valamint politikai célú követeléseik térnyerésével, azok elfojtásának nehézségeivel párhuzamosan a helyi döntéshozók köre folyamatosan bővült, valós reformok azonban csak a XVII–XVIII. században, az abszolutizmus intézményesedésével következtek be, amikor a népszuverenitás kiteljesedése ugyan még akadályokba ütközött, ám a legalsóbb szintre delegált kompetenciák (főként igazgatási és közszolgáltatási feladatok) jelentősen gyarapodtak. A felvilágosult abszolutizmus modern államszervezése idején nyert a ma Szlovéniához tartozó települések többsége jogilag rendezett önkormányzati státuszt. Létrejöttek választott hivatali tisztségek, tisztázódtak a helyben szabályozható ügykörök, megteremtődött a pénzügyi önállóság alapja.

Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása nyomán megalakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban eleinte változatlanul a korábbi lokális struktúrákat alkalmazták, majd óvatos, később nyílttá váló centralizációs reformok keretében felállításra kerültek középszintű egységekként körzetek, amelyek soha nem bírtak valós autonómiával, pusztán a kormányzati hatalom területi igazgatási intézményeiként funkcionáltak. Amikor a húszas-harmincas évtized fordulóján bevezették a királyi diktatúrát, a helyi hatalomgyakorlás jószerivel kiüresedett, s a kinevezéssel posztjukra lépő bánok ragadták magukhoz az alsóbb szintű döntéshozatalt, illetve végrehajtást (*Haček* 2011).

A második világháborút követően létrejövő új, szocialista útra lépő Jugoszlávia szovjet mintára szerveződött minden értelemben, eladdig, míg Belgrád és Moszkva között súlyos feszültségek nem törtek felszínre. Noha e szakítás elsősorban geo- és gazdaságpolitikai következményekkel járt Jugoszláviára nézve, később az államberendezkedés vonatkozásában is elindult egyfajta távolodás a szovjet modelltől. A párt hatalmi primátusát sokáig semmi nem kérdőjelezhetette meg, mindent áthatott a központosítás, miközben az önkormányzatok többnyire helyi végrehajtó szervekként működtek, bizonyos csírái mégis megmaradtak a lokális autonómiának. Továbbra is választották a helyi tisztviselőket, érvényesült korlátozott önállóság a feladatellátás szervezése kapcsán, s nem támasztottak akadályokat az önkéntességen alapuló közösségépítéssel szemben sem. Mindez Jugoszlávia föderális jellegének előretörése tekintetében fontos kontextuális tényezőnek számított (*Kasof* 1976).

2.2. A független Szlovénia önkormányzati rendszere

A kivívott nemzeti szuverenitás intézményesítése, a tágan értelmezhető rendszerváltás végrehajtása, továbbá a demokratizálódás és a jogállamiság keretei-

nek megteremtése szempontjából egyaránt kulcsmomentumnak bizonyult a szlovén önkormányzati rendszer újraszervezése (*Dimitrovska Andrews – Ploštajner* 2001). Noha már az alkotmányban külön fejezetként jelent meg az önkormányzathoz való jog, ennek ellenére sokáig heves viták zajlottak a napi-rendre tűzött reformokról. Egyes pártok a jugoszláv időkből örökölt struktúrát tartották volna meg, természetesen a helyi autonómia kiszélesítésével, mondván mindennemű szétaprózódás veszélyes lehet az ország egységére, a feladatellátás hatékonyságára, a közszolgáltatások biztosítására. Más frakciók lényegesen kisebb települési önkormányzati egységek (tehát újak) létrehozása mellett kardoskodtak, fő érvként azt hangsúlyozva, hogy valós demokratizálódás átfogó decentralizáció nélkül nem létezhet. A háttérben nem elpalástolható politikai érdekellentétek ütköztek: mindkét oldal bízott abban, hogy a saját területi elképzelése kedvezően befolyásolhatja választói bázisát (*Haček* 2011). Az elhúzódozó polemizálást végül egy kompromisszumos döntés zárta le: a 62 helyhatóságra épülő rendszert felszámolták, s egy új, 147 települési önkormányzattal álló, egyszintű, kiegyensúlyozatlan struktúra lépett a helyére. A legkisebb egységek lakossága a négyszáz főt sem érte el, miközben a két legnagyobb népessége bőven meghaladta a százezret is. 1996 folyamán a Nemzetgyűlés aztán új törvényt fogadott el az önkormányzatok alapításáról, majd nem sokkal az 1998-as általános választások előtt 46 új helyhatóság létrehozásáról kezdtek tárgyalásokat a parlamentben. A reform során végül 45 új önkormányzatot állítottak fel, illetve több régiek módosították a határait. Jelenleg 212 helyhatóság működik Szlovéniában.

Az önkormányzással kapcsolatos legfőbb jogforrásnak az alkotmány tekinthető, amely ötödik fejezetében összesen nyolc cikkelyben rendelkezik a tárgykörrel, a részletes szabályozást az ágazati törvényre bízva. Az alkotmány értelmében a helyi hatalomgyakorlás alapegységei a települési önkormányzatok (*občina* – község), amelyek jogállásuktól függetlenül felöllelhetnek egyetlen, vagy akár több települést is. Noha az ágazati törvény kimondja, hogy az önkormányzatoknak legalább 5000 fős lakossággal kell rendelkezniük, rögvest kivételek eshetőségét is tárgyalja a jogszabály, amennyiben biztosítja 2000 főnél nem kisebb, kivételes földrajzi fekvésű, történelmi múltú, gazdasági jelentőségű, avagy speciális nemzetiségi összetételű községek létrehozását. E rendelkezésnek ellentmondva, 2009. január 1-jei statisztikai adatok szerint több mint negyven 2500 fős népességnél kisebb önkormányzat működött Szlovénia-szerte, köztük pár, alig néhány száz fős helyhatóság (49. táblázat).

49. táblázat

A szlovén községek népességi mutatói, 2009

Népesség száma, fő	Községek száma, db	% összeshez viszonyítva
≤ 1000	7	3,3
1001 – 5000	103	49,1
5001 – 10 000	47	22,4
10 001 – 20 000	36	17,1
20 001 – 50 000	13	6,2
50 000 <	4	1,9

Forrás: Pevcin, 2012.

A községeknek saját közigazgatási területükön belül biztosítaniuk kell legalább az alapfokú (8 osztályos) oktatást, nem szakrendelési jellegű orvosi ellátást, ivóvíz- és csatornaszolgáltatást, lakossági energiaellátást, postaszolgálatot, könyvtárat, illetve a működéssel kapcsolatos adminisztrációs teendőket. Önkormányzatok létrehozása, közigazgatási területük módosítása (történjék az kiválás, két vagy több helyhatóságra való felbomlás, illetve létező községgel való egyesülés, továbbá több önkormányzat összeolvadása eredményeként) a parlament joghatóságába tartozik, végső döntés azonban csak akkor születhet, ha a kezdeményezés megfelel a fent ismertetett népességszámmal és funkciókapacitásokkal összefüggő előírásoknak, s az előterjesztést eredményes népszavazás is támogatja. E voksolást mindig a teljes közigazgatási területen kell bonyolítani, tehát nemcsak az „aktív” (aktust kezdeményező) településen, településeken, illetve önkormányzatoknál, hanem a „passzívaknál” is (ahonnan a kiválás történne, amellyel az egyesülés felmerült stb.). A parlamenti határozathozatal időkeréhez kötött: az önkormányzati választások kiírásával kapcsolatban a benyújtott indítványban megjelölt céldátumot megelőző kilencven nap áll rendelkezésre.

Egy 1994-es törvénymódosítás óta a települési önkormányzatok különálló, egyedi jogosítványokkal azonban csak korlátozottan bíró csoportját alkotják a városi rangú községek (mestna občina), amelyek állami kompetenciába tartozó területi igazgatási feladatok ellátására kötelezhetőek kiegészítő pénzügyi források biztosítása esetén. Ezen önkormányzatok a területfejlesztés koncepcionális előkészítésében is mérvadóbb szerephez juthatnak, amennyiben az adott urbanus központ fejlesztését, komplex hatásai miatt, nemcsak települési értelemben szükséges végiggondolni, hanem térségi kontextusban is. Városi rangú önkormányzat székhelye kizárólag városi státuszú település lehet. Utóbbi cím adományozása a kormány hatáskörébe tartozik, kezdeményezni a legalább 3000 fős népességű települések jogosultak. Városi rangot akkor kaphat egy helyhatóság

(a parlament döntése alapján), ha a teljes területén legalább 20 ezer fő él, minimum 15 ezer állandó munkahely van, s maga az önkormányzat földrajzi, infrastrukturális, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt gravitációs központja egy nálánál szélesebb területi egységnek. Mindemellett e községeknek biztosítaniuk kell óvodai és középfokú iskolai oktatást, legalább tagozati intézmények révén felsőfokú képzést, orvosi szakrendelést, kórházi fekvőbeteg-ellátást, kiterjedt kulturális szolgáltatásokat (színház, múzeum, időszaki programok, szakkönyvtár, lokális televízió és rádió), telekommunikációs átjáróállomást, sport- és kapcsolódási lehetőségeket állandó szervezeti keretek között, kutatás-fejlesztési aktivitásokhoz való hozzájárulást, helyi járatú tömegközlekedést. Jelenleg tizenegy városi rangú helyhatóság található Szlovéniában, a vizsgált kutatási térséghez három, a maribori, a ptuji és a muraszombati tartozik.

2006 óta Szlovéniában lehetőség lenne területi szintű önkormányzati szerv létrehozására, az alkotmány biztosítja ennek jogi keretét, s az önkormányzati törvény is rendelkezik régiókról (regija), ám a politikai döntés egyelőre késlekedik ennek végrehajtása vonatkozásában. Noha parlamenti választások előtt minduntalan felmerül e decentralizációs követelménynek való mielőbbi megfelelés, a megalakuló koalíciók rendre elhalasztják a szükséges lépések foganatosítását (*Vlaj* 2012). Az európai uniós elvárásoknak való megfelelés okán így csak statisztikai (NUTS3-as szintű) régiók léteznek, valós autonómia nélkül. A törvény rendelkezései szerint a községek önkéntes társulása révén kellene felállniuk az önrendelkezési jog- és hatáskörökkel bíró régióknak. Egy község csak egyetlen régióhoz tartozhatna, a csatlakozáshoz, kiváláshoz a helyi képviselő-testület minősített többségű, azonos értelmű döntése mellett, a lakosok népszavazás keretében kinyilvánított támogató egyetértése is elengedhetetlen lenne. A régiók települési önkormányzatokkal kapcsolatos feladatait az alábbiakban összegzi a jogszabály:

- szakmai, pénzügyi, szervezési, logisztikai hozzájárulás a községi feladatellátásokhoz, közintézmény- és közinfrastruktúra-fenntartáshoz, energia- és vízszolgáltatáshoz, tömegközlekedési kapacitások megteremtéséhez, működtetéséhez, bővítéséhez;
- szakmai, pénzügyi, szervezési, logisztikai hozzájárulás a községi közintézmények ingatlanfejlesztéséhez;
- a községek támogatása környezetvédelmi kötelezettségeik betartásában (regionális hálózatok kialakítása szennyvíztisztítás és hulladékgazdálkodás céljából, strukturális feltételek kialakításában való közreműködés, minőségellenőrzés stb.);
- a községek gazdaságfejlesztési potenciáljának támogatása, főként az agrár-, turisztikai és a kisvállalkozói szektorokban;

- közreműködés a községi feladatellátás adminisztrálásának, minőségellenőrzésének, szakmai, technológiai innovációjának előmozdításában.

A törvény arra vonatkozólag is ajánlásokat fogalmaz meg, hogy a központi kormánynak milyen ügy-, illetve feladatkörökben kellene releváns kompetenciákat átutalnia a régiók számára. Ezeket a következőkben összegezhetjük: területfejlesztés és területi tervezés; természeti és kulturális örökségekről való gondoskodás; környezetvédelem; erdő- és vízgazdálkodás (vad- és halgazdálkodás); tömegközlekedés-szervezés; szállítmányozási rendszerek szervezése és közúti teherforgalom szabályozása; regionális turisztikai hálózatok szervezése; regionális szintű oktatási-képzési, egészségügyi és szociálisellátó hálózatok fejlesztése; agrárgazdaság; kisebbségvédelem.

A régiók szervezeti struktúráját három főbb intézményre koncentrálva határozza meg a jogszabály. A képviselő-testületbe minden község egyetlen tagot delegálna (lakosságszámáránytól függetlenül). Ha a régióhoz jelentős kisebbségi (olasz vagy magyar) népességgel bíró község is tartozik, akkor e közösségeket legalább egy főnek reprezentálnia kell. A megbízottak saját sorukból választanak az elnököt, illetve a szakbizottságok tagjait.

Mint a fent írtakból látszik, a jogszabályi keretek valóban adottak egy autonóm területi önkormányzati rendszer megteremtésére, ám ennek hiányában okkal említik elemzők, hogy Szlovénia az egyik legcentralizáltabb európai uniós tagállam (Vlaj 2012).

2.2.1. A települési önkormányzatok feladatai

A községek feladatairól a törvény harmadik fejezetének 21. cikkelye rendelkezik, összesen több mint húsz pontban. A funkciókat csoportosíthatjuk szabályozási, szervezési és tervezési, továbbá intézmény-fenntartási jogok, illetve kötelezettségek szerint (Ploštajner 2004). Az önkormányzat saját hatáskörben rendelkezhet minden, szabályozást igénylő helyi közügyről, ha azzal nem sérti a joghierarchia elvét. A törvényben külön nevesítésre került az önkormányzati szervezeti és működési szabályzattal, egyéb működési dokumentumokkal, az éves költségvetéssel, mindezek elfogadásával, a közszolgáltatások biztosításával, továbbá a községi közlekedéssel és a közterekkel, illetve a községi energia- és vízellátás jogi kereteinek megteremtésével kapcsolatos szabályozási kötelezettség.

Szervezési és tervezési feladatai között az önkormányzat gondoskodik: a helyi gazdaság- és infrastruktúrafejlesztési, komplex településrendezési, turisztikai és agrárgazdálkodási tervek kidolgozásáról és elfogadásáról; biztosítja az építkezési beruházások koncepcionális koherenciáját, települési stratégiával való har-

monizációját; megteremti a köztemetkezés feltételeit; ellátja a községi hatáskörű ügyintézés és (a személyekkel, ingatlanokkal kapcsolatos) adatkezelés adminisztrációs teendőit; hozzájárul a helyi tűzoltóság és rendőrség, a katasztrófavédelem működésének megszervezéséhez; gondoskodik helyi rendezvények előkészítéséről, lebonyolításáról; lépéseket tesz a környezetvédelem eredményessége és a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás biztonsága, fenntarthatósága érdekében; valamint megteremti a szociális lakástámogatás feltételeit.

A községek intézmény-fenntartási funkcióit nevesíti legrészletesebben a törvény, hangsúlyozva, hogy az önkormányzatok saját hatáskörben működtetnek (működtethetnek) és finanszíroznak (finanszírozhatnak) gyermekjóléti, családsegítő és idősgondozási feladatokat ellátó, fogyatékkal élőket, illetve szociálisan rászorulókat támogató, továbbá köznevelési és szakképzési, felnőttoktatási, sportolási és rekreációs célokat szolgáló, valamint könyvtári és közművelődési intézményeket. Noha nem kifejezetten e feladatcsoportba sorolható, de itt érdemes megemlíteni, hogy az önkormányzatok mindezekén túl gondoskodnak a helyi közterek és közutak fejlesztéséről, bővítéséről, igénybevételének zavarmentességéről.

2.2.2. Az önkormányzati szervezeti struktúra

Szlovéniában az önkormányzatok három alapintézményre épülnek. A legfőbb döntéshozó szerv a községi képviselő-testület (občinski svet), tagjait (a lakosságszámnak megfelelően 7–45 fő lehet) közvetlenül, négy évre választják. A kisebb önkormányzatoknál tisztán többségi szisztémát alkalmaznak, a nagyobbaknál arányos, listás modellt. Jog- és hatáskörei gyakorlása során a képviselő-testület rendeleteket alkot; dönt a kinevezésekről, intézmény- és bizottságalapításokról; elfogadja a működési szabályzatot, a költségvetést, a településrendezési és a gazdaságfejlesztési koncepciót; jóváhagyja a központi szintről átcsoportosítani szándékolt feladatok ellátásával kapcsolatos kezdeményezést; felügyeli a polgármester, a bizottságok és a községi hivatal működését; rendelkezik az önkormányzati tulajdonjogokkal. A képviselő-testület saját működésének segítése, hatékonysága érdekében bizottságokat állíthat fel, melyek munkájába, legfeljebb a tagok létszámának feléig, külső megbízottakat (szakértőket, lakosokat stb.) is bevonhat. Hasonló módon a képviselő-testület létrehozhat ad hoc csoportokat is különféle tanácsadói funkciókkal. Ezek tagjai valamennyien lehetnek külső, az önkormányzattól független személyek. Mindkét szervtípus kezdeményezheti helyi rendelet elfogadását.

A szlovén önkormányzati struktúrán belül kiemelt szerepe van az ún. felügyeleti bizottságnak, amely a községi tulajdonú ingatlanokkal és ingóságokkal való gazdálkodást, rendelkezést; a helyi költségvetési források felhasználásának

célszerűségét, illetve céladekvátságát; továbbá a helyi költségvetésből működési támogatásban részesülő intézmények pénzügyi tevékenységét ellenőrzi. Amennyiben a bizottság súlyos visszásságot tapasztal munkája során, 15 napon belül értesíteni köteles az illetékes bíróságot, illetőleg átvett feladatkör esetén a felettes minisztériumot. A bizottság munkatársait nem lehet megtagadni a felügyelet ellátása szempontjából nélkülözhetetlen információkhoz való hozzáféréstől. Noha tevékenységét közcéllal, rendszeres beszámolások mellett végzi a bizottság, a kezelt adatok jellegüket tekintve lehetnek szenzitívek vagy titkosak, úgy személyi, mind gazdasági jogok alapján, így azok védelme kötelezi a testületet. Jelentéseit, vizsgálati eredményeit, ajánlásait köteles megvitatni a bizottság a képviselő-testülettel, a polgármesterrel, a monitoring alá vett közintézménnyel. A bizottság tagjait a képviselő-testület választja, munkarendjét, beszámoltatásának ütemeztetését, módját önkormányzati rendeletben szabályozzák.

A közvetlenül, négy évre, abszolút többséggel választott polgármester (župan) tölti be a helyi hatalomgyakorlás legfőbb végrehajtói szerepkörét. Feladatai között ellátja a község reprezentálását; a képviselő-testület üléseinek összehívását, azok elnöklését (szavazati joggal nem rendelkezik); gondoskodik az elfogadott rendeletek kihirdetéséről, végrehajtásáról; saját hatáskörben előterjeszt jogszabályi indítványokat, költségvetési tervezetet, kinevezési ajánlásokat; elkészíti az éves pénzügyi beszámolót. Amennyiben egy önkormányzati rendeletről úgy véli, hogy joghierarchiába ütköző, avagy tartalmát tekintve aggályos, visszaküldheti azt a képviselő-testületnek. Ha a második alkalommal előterjesztett változatot sem tartja megfelelőnek, megküldheti az alkotmánybíróságnak jogorvoslatra. Hasonló módon, ha a polgármester úgy véli, hogy a képviselő-testület által kezdeményezett intézkedés jogellenes, megtagadhatja annak végrehajtását, szükség esetén kérheti az illetékes minisztérium közbenjárását. Minden községben legalább egy polgármester-helyettes kell kinevezni a képviselő-testület tagjai közül. Személyére a polgármester tehet ajánlást, azt azonban nem kell feltétlenül megfogadni. Amennyiben a polgármester ideiglenesen vagy tartósan nem tudja ellátni a hivatalát, illetve ha lemond, lemondásra kényszerül, a helyettese veszi át a feladatait (több helyettes közül a polgármester által elsőszámúnak megnevezett). A helyettes folyamatosan segíti a polgármester munkáját, annak felhatalmazása alapján egyéni feladatköröket is kaphat. Rendkívüli intézkedést igénylő esetekben, ha már nincs idő vagy lehetőség a képviselő-testület összehívására, a polgármester bármiről dönthet saját hatáskörben ideiglenes hatállyal, ám e határozatait az első adandó alkalommal jóvá kell hagyatnia a képviselő-testülettel. Mivel a polgármester közvetlen választással nyeri el mandátumát, így a képviselő-testület nem mozdíthatja el posztjáról, ám a községvezető sem oszthatja fel a képviselő-testület. A struktúrába tehát kódotva van a kohabitáció (a képviselő-testületi többség és a polgármester nem feltétlenül azonos jelölőszervezeti támogatásának) esélye, megfelelő egyensúlyi

biztosítékokkal. A polgármester választók általi visszahívása nem része a szlovén jogrendszernek. Mindezek alapján tehát a községvezető politikai stabilitás közepette végezheti munkáját, a helyi választóknak ugyan elszámolással tartozik, de csak négyévente, a voksolások alkalmával.

A helyi választások eredményeképpen felálló új képviselő-testület tagjainak beiktatásáig, illetve az új polgármester kinevezéséig a korábbi testület és községvezető látják el a feladataikat, ügyvezető jelleggel. Az új képviselő-testület alakuló ülésén már nem a régi polgármester, de még nem is a frissen megválasztott elnököl, hanem a legidősebb tag, annak esetleges indítványa alapján egy kijelölt megbízott. Ezen az első ülésen igazolják a megválasztott képviselők mandátumait, vizsgálják az összeférhetlenségi kritériumokat, regisztrálják a létrejövő frakciókat, felállítják a kötelező bizottságokat, kinevezik a felügyeleti bizottság tagjait. Évente legalább négyszer kötelező üléseznie a községi képviselő-testületnek. Döntéseit általában egyszerű többséggel hozza, a minősített határozathozatalnak két esete ismert: az összes tag legalább felének plusz egy szavazat támogatása (ezt követeli meg a költségvetés elfogadása), illetve az összes tag legalább kétharmadának egyetértése (például a szervezeti és működési szabályzat elfogadásához).

2.2.3. A helyi hatalomgyakorlás közvetlen formái

A szlovén önkormányzati törvény két formáját ismeri a közvetlen, választók általi helyi hatalomgyakorlásnak. Az egyik a közmeghallgatás intézménye, amely megvalósulhat azáltal, hogy választópolgárok kisebb csoportban, avagy egyének önmagukban direkt kapcsolatba lépnek bármely képviselővel, frakcióval, s kifejezik álláspontjukat, észrevételeiket, javaslatukat, átadják kezdeményezésüket. E konzultációra sor kerülhet az ülés alkalmával, valamint ülésen kívül is. Ha az önkormányzat közigazgatási területén élő választók legalább 5%-a indítványozza egy adott kérdés kapcsán képviselő-testületi ülés összehívását, azon véleményének ismertetési lehetőségét, azt a polgármester nem tagadhatja meg. Szintén a közmeghallgatás intézménye a teljes községi tanácskozás, amelynek megrendezése azonban több önkormányzat esetében is csak elvi opció a jelentős népességszám miatt.

A közvetlen hatalomgyakorlás másik formája a helyi népszavazás, amelynek kiírását a polgármester, a képviselő-testület, illetve a községben élő választópolgárok 5%-a kezdeményezheti. Nem lehet népszavazást tartani az önkormányzati költségvetésről, illetve olyan döntésekről, azok gyakorlati vonzatairól, amelyek felettes jogszabályra vezethetők vissza. Amennyiben egy helyi rendelettel kapcsolatban még a kihirdetés előtt népszavazási indítvány kerül benyújtásra, úgy a jogszabály közzétételét a polgármesternek el kell halasztania a voksolás

eredményének megállapításáig. Érdekes sajátosságképpen a képviselő-testületnek jogában áll konzultatív népszavazást kezdeményeznie, amelynek a végeredménye nem köti döntéshozatalát, csupán tájékoztató célú. Efféle voksolást lehet a község csak egy bizonyos részén is rendezni. Mint az már szóba került, vannak a helyi népszavazás kiírásának kötelező esetei is.

Ahhoz, hogy a választópolgárok kellően tájékozottak lehessenek közvetlen hatalomgyakorlási eszközeik alkalmazása során, döntéseik megalapozása tekintetében, a községi képviselő-testületnek elérhetővé kell tennie részletes jegyzőkönyveit nyílt üléseiről, gondoskodva abban az előterjesztésekkel, vitákkal, indítványokkal, szavazásokkal, azokon való részvétellel, későbbi módosításokkal, azok befogadásával, elutasításával stb. kapcsolatos információk megismerhetőségéről.

2.2.4. A kisebbségek képviselete

Az önkormányzati törvény ötödik cikkelye szerint azon községekben, ahol számottevő kisebbségi (olasz vagy magyar) népesség él, ott gondoskodni kell a közösségek megfelelő képviseletéről. A 39. cikkely tisztázza is ennek keretét, amikor hangsúlyozza, hogy a kisebbségeket legalább egy főnek reprezentálnia kell a testületi ülések alkalmával, illetve előírja kisebbségi ügyekkel foglalkozó bizottság felállítását. Utóbbiakban legalább a tagok felének kisebbségi származásúnak kell lennie. A törvény lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok egyedi rendeleteket alkossanak a kisebbségek intézményeiről, azok finanszírozásáról. A 39. cikkely kimondja továbbá azt is, hogy a jelentős roma népességű községekben biztosítani kell legalább egy fő részvételével a közösség reprezentációját.

2.2.5. A községi hivatal szervezete és működése

Az önkormányzati feladatellátás, a képviselő-testületi döntések gyakorlati végrehajtása, a kapcsolódó szervezési, előkészítési, szakmai és adminisztrációs teendők megvalósítása tekintetében kulcsfontosságú intézmény a községi hivatal, amelynek szervezeti struktúráját, funkcióit és működési kereteit a képviselő-testület szabályozza rendelet útján a polgármester előterjesztésének megfelelően. A hivatal átfogó irányítása és szakmai felügyelete – a végrehajtási kompetenciák többségének címzettjeként – a polgármester feladta. A munkaszervezés a hivatalt vezető titkár hatáskörébe tartozik, személyéről a polgármester jogosult dönteni. A hivatal különféle szakterületek mentén felálló ügyosztályok keretében látja el feladatait, amennyiben azok összetettsége indokolttá teszi a belső

strukturálódást. E szervezeti modell kialakítása a titkár felelőssége, ugyanakkor az osztályvezetők kinevezésére csak a polgármesternek van felhatalmazása. Amennyiben osztályok között hatásköri vita alakul ki, a titkár javaslata alapján szintén a községvezető dönt a kompetenciák telepítéséről.

2.2.6. Önkormányzatok társulásának szabadsága

A törvény értelmében két vagy több község szabadon társulhat köz- és adminisztrációs feladat ellátásának, közintézmény fenntartásának, közszolgáltatás biztosításának, illetve területfejlesztési stratégia, infrastrukturális beruházás és bármilyen program, rendezvény közös megvalósításának céljával. A társulásról valamennyi érintett önkormányzat képviselő-testülete által elfogadott rendeletet kell kiadni. A hatékonyabb együttműködés, a közösen ellátott feladatok szervezésének gördülékenysége érdekében a társuló községek szövetségi ülést alapíthatnak, amelynek munkájában a polgármesterek, képviselők és megbízott tisztviselők egyaránt részt vehetnek. Egyetlen község sem delegálhat e testületbe a tagok felénél több reprezentánst. A szövetségi ülés nevét, adminisztratív székhelyét, vezetőjének nevét, működési alapelveit, szervezeti rendjét, felelős tisztségviselőit, hatásköreit, pénzügyi forrásait, gazdálkodási jogait, továbbá döntéshozatali technikáit és kompetenciáit az érintett önkormányzatok mindegyike által jóváhagyott rendeletben kell szabályozni.

2.2.7. Önkormányzatok finanszírozása

A községek alapvetően három pénzügyi forrásból gazdálkodhatnak: saját bevételekből, központi támogatásokból, valamint hitelekből és kölcsönökből (Vlaj 2004). A saját bevételeknek két általános típusa lehetséges: helyi adók és jövedelmek. Előbbiek tekintetében bevétel keletkezhet tulajdonjog, öröklés, ajándékozás, ingatlannal és ingósággal kapcsolatos adásvétel, valamint egyéb tevékenység, igénybevétel és státuszhelyzet adóztatásából. A jövedelemszerzés általános esetei a következők: kölcsönbérleti szerződés a község tulajdonában lévő ingatlan használati jogának átadásáról; tulajdonértékesítés; tőkebefektetés, illetve pénzlekötések hozadéka; közintézmények tevékenységéből fakadó bevételek; koncesszióértékesítés. A törvény alapelvei szerint a községek elsősorban saját vagyonukkal és bevételeikkel gazdálkodnak, ám azon önkormányzatokat, amelyek e fedezetekből képtelenek ellátni feladataikat, az államnak kötelessége kisegíteni. A központi szubvencionálásnak egyéb esetei is lehetségesek:

- a község állami kompetenciájú feladatot lát el saját hatáskörben;

- az államnak különleges érdeke fűződik egy adott önkormányzati fejlesztés, program, feladatellátás megvalósulásához;
- rendkívüli és szükséghelyzetekben, amikor az önkormányzatnak nincs tartaléka valamilyen sürgős feladat ellátására.

Az önkormányzatok gazdálkodási lehetőségei rendkívül különbözőek, a leggazdagabb községben az egy főre eső éves kiadások aránya meghaladja a 3910 eurót, míg a legszegényebbnél nem éri el 165 eurót sem (Pevcin 2012). A mediánérték 1141 euró volt 2011-ben. A közfeladatok finanszírozása során a legtöbbet közműkötségekre, oktatásra és a helyi adminisztrációs teendőkre fordítják a községek, míg a legkevesebbet védelmi és egészségügyi kiadásokra. Némi érdekességképpen említhető, hogy sport-, rekreációs és kulturális ügyek, illetve civil szervezetek támogatására többet költenek a szlovén önkormányzatok, mint területfejlesztési és lakóingatlan-beruházási projektekre (50. táblázat).

Az önkormányzatok bevételei tekintetében kimagasló, közel kétharmados arányban az adójövedelmek szerepelnek, míg második legjelentősebb forrásként a központi szubvenciók, harmadsorban pedig az egyéb, nem adótípusú jövedelmek említhetőek. Az európai uniós támogatások aránya elenyésző (51. táblázat).

50. táblázat

Önkormányzatok kiadásai feladatok szerint, 2009

Közfeladatok	Kiadás az összes költség %-ában
Adminisztráció	19,2
Védelem	0,2
Közrend	1,9
Közművek	23,4
Környezetvédelem	9,3
Területfejlesztési és lakóingatlan-beruházás	8,1
Egészségügy	0,7
Sport, rekreáció, kulturális ügyek, civil szervezetek	10,9
Oktatás	21,7
Szociális jellegű feladatok	4,6

Forrás: Pevcin, 2012.

51. táblázat

Önkormányzatok bevételei források szerint, 2009

Közfeladatok	A bevétel aránya az összes %-ában
Adójövedelmek	63,6
Egyéb, nem adótípusú jövedelmek	12,5
Tőkehozadékok	4,8
Donációk	0,2
Központi szubvenciók	18,8
Európai uniós támogatások	0,1

Forrás: Pevcin, 2012.

2.2.8. Az önkormányzatok felügyelete

A községek felett több szempontból is felügyeletet gyakorolnak megbízott állami szervek, elsősorban maga a kormány, illetőleg a különböző szaktárcák. E monitoringtevékenységnek semmiképpen sem célja a helyi autonómia korlátozása, sokkal inkább az önrendelkezés kereteinek megőrzése. A felügyelet jellege alapján lehet működési, szakmai és pénzügyi aspektusokkal összefüggő, míg személete szerint pedig jogi, célszerűségi, illetve céladekvátságot mérlegelő. A felügyeleti tevékenység ellátása érdekében a községek kötelesek mindennemű szükséges információt az illetékes szervnek átadni, azzal a vizsgálat során együttműködni. Ha a felügyelet során szabálysértő, rendellenes, avagy egyéb jellegű visszás körülményekre derül fény, saját hatáskörben a vizsgálatot folytató szerv kezdeményezheti annak beszüntetését, felszámolását, módosítását, egyúttal (büntetőjogi felelősség vélelmezése esetén) az illetékes bírósághoz, illetve (jog- és hatásköri vita esetén) az alkotmánybírósághoz is fordulhat. A parlamentnek – tisztázott eljárási feltételek és kritériumok mellett – jogában áll felosztatni a szabálytalanul működő képviselő-testületet és/vagy elmozdítani posztjáról a hasonlóan aggályos tevékenységet folytató polgármestert. Amennyiben mindkettőre sor kerül, úgy a nemzetgyűlés ideiglenes megbízott kinevezésével biztosítja a községi feladatellátás folytonosságát.

VIII. FEJEZET

A RÉGIÓK VERSENYKÉPESSÉGE

1. Bevezetés

A területi gazdasági elemzések egy lényeges pontja azt felmérni, hogy az egyes térségek milyen módon képesek helyt állni az egymás közötti versenyben. Ez az utóbbi időben egy meglehetősen kurrens kérdéskörre alakult, és számos vita is övezi annak megválaszolását, hogy van-e tényleges verseny a területi egységek között vagy pedig annyira különböznek egymástól az egyes államok, régiók, hogy nem állíthatjuk azt, hogy közöttük összemérhető verseny létezik.

Krugman (1994) szerint nem állhat fent országok (nemzetgazdaságok) között verseny, mivel nem lehet a vállalatokhoz vagy egy-egy üzleti szituációhoz vagy sportversenyhez hasonlítani őket, ahol a verseny szituáció az egyik szereplőt előnyösen, a másikat ezzel egy időben hátrányosan érinti, azaz zéróösszegű kimenetel lehetséges. A közgazdaság-tudományon belül az országok közötti versenyt elutasítók álláspontja szerint két ország képes „win-win” pozíciót is elérni a külkereskedelemben a komparatív előnyök segítségével. Ezzel szemben áll az a feltételezés, miszerint ezek a komparatív előnyök mellett a befektetésért és a kedvező telephelyekért igen nagy verseny van országok illetve más esetekben régiók között (*Lengyel* 2003).

A komparatív előnyök viszont már kevésbé használhatóak a regionális szinten, mivel a régiók között nincsenek merev bér- és árkülönbségek, emiatt a régiók közötti versenyben egyre inkább az abszolút előnyök kerülnek előtérbe. A World Economic Forum értelmezésében a versenyképesség intézmények, irányelvek és faktorok összessége, amelyek meghatározzák egy ország termelékenységi szintjét. A termelékenység pedig befolyásolja a prosperitást, továbbá meghatározza egy gazdaságban a befektetések nyereségi rátáját, amely az alapja a növekedési rátának (WEF 2011), azaz minél versenyképesebb egy gazdaság, valószínűleg annál gyorsabb növekedést fog produkálni adott időszakon belül.

Ezek alapján állíthatjuk, hogy a regionális versenyképesség felmérése segíthet eldönteni azt, hogy egy-egy telephelyválasztás vagy befektetés esetén melyik régióba érdemes invesztálni. A versenyképesség elemzése azért lényeges tényezője egy-egy regionális jellemzésnek, mert bár múltbéli adatokra támaszkodik, és azokból von le következtetéseket, viszont fontos előrejutást adhat a jövőre, a várható kilátásokra. A versenyképesség egy igen komplex, sok faktorból összeálló fogalom, amely egyrészt összetett mutatóként jellemez egy megfigyelést és ennek a mutatónak segítségével meghatározza a megfigyelésnek a

konkrét versenyképességét, másrészt ennek indoklásaként igyekszik jellemezni egy adott megfigyelést, az erősségek (mely tényezők azok, amelyekre támaszkodva érdemes oda invesztálni) és a gyengeségek szempontjából (melyek azok a gyengeségek, amelyek befolyásolhatják a későbbi fejlődést).

A versenyképességi mutató komplexitásból és a lehetséges komponensek nagy számából adódóan többféle verzióban is előállítható, erre külön kutatóintézetek és kiadványok szakosodtak (például World Economic Forum Global Competitiveness Index, IMD World Competitiveness Index), amelyek globális szinten évről évre megvizsgálják a versenyképességet jellemző tényezőket. Bár a kvantitatív mutatók nem feltételeznék a nagy eltérést az egyes kutatóintézetek indexei között, azért fontos arra odafigyelni, hogy milyen alapokra (pillérekre) és milyen mutatókra építenek a szakértők, ugyanis más és más a fókuszpontja az egyes indexeknek. A kvantitatív mutatókat kvalitatív mutatókkal egészítik ki, amelyek elsősorban a gazdasági szereplők megkérdezésein alapulnak. Ezek a nem mérhető kvalitatív vagy minőségi tényezőket reprezentálják, amelyek fontos kiegészítésként szolgálhatnak a statisztikai adatok és indikátorok mellett.

2. A horvát és szlovén gazdaság teljesítménye versenyképességi kutatások tükrében

A világon több nagyobb szervezet is folytat versenyképességi kutatásokat, amelyek releváns információforrásként szolgálnak az egyes gazdaságok versenyképességének felméréséhez illetve vizsgálatához. Mivel az egyes indexeket más és más módszerrel illetve különböző tartalommal a háttérben alakítják ki, ezért érdemes nem csak az országok szerint analizálni az egyes versenyképességi mutatókat, hanem elsősorban a kutatóintézetek szerint és azon belül pedig a két országra való tekintettel.

2.1. IMD – World Competitiveness Center

A svájci IMD (International Institute for Management Development), a világ egyik legelismertebb üzleti tudományokat oktató intézete, 1989 óta készíti el versenyképességi rangsorát és számításait saját kutatási módszerei alapján. Az eredményeket ezt követően minden évben egy évkönyvben publikálja. Az IMD versenyképességi indexe 20 főbb tényezőből áll össze, amelyek az IMD által a versenyképesség alapjának tekintett négy faktorba kerültek besorolásra (faktoronként öt-öt tényezővel). Ezek az alábbiak:

- Gazdasági teljesítmény: hazai gazdaság, nemzetközi kereskedelem, nemzetközi befektetések, foglalkoztatás, árak;
- Kormányzati hatékonyság: közpénzügyek, fiskális politika, intézményi keret, üzleti szabályozás, társadalmi keret;
- Üzleti hatékonyság: termelékenység és hatékonyság, munkaerőpiac, pénzügy, menedzsmentszokások, attitűdök és értékek;
- Infrastruktúra: alapvető infrastruktúra, technológiai infrastruktúra, tudományos infrastruktúra, egészségügy és környezetvédelem, oktatás.

Az utóbbi öt év adataiból azt lehet kiolvasni, hogy Horvátország a versenyképesség tekintetében visszacsúszott, a korábbi 49. helyről az 57. helyre. Amennyiben az utóbbi öt évre vonatkozóan megvizsgáljuk a négy faktort, azt vehetjük észre, hogy a versenyképességi rangsorban történő visszacsúszás okát a gazdasági teljesítményben fedezhetjük fel, mivel a többi faktor országok közötti rangsorban elfoglalt pozíciója nem vagy csak kevésbé mutatott kilengéseket. A gazdasági teljesítmény faktor 2009-ről 2010-re tíz helyet csúszott vissza a ranglétrán, amiből azt lehet feltételezni, hogy a 2009. év a horvát gazdaság számára igen komoly veszteségekkel járt. A többi faktorban is észrevehető ebben az időszakban egy negatív trend, amely még a 2010. évi adatokban is visszatükröződik, igaz nem olyan élesen, mint az azt megelőző években (52. táblázat).

52. táblázat

Horvátország és Szlovénia versenyképességi helyezése az IMD felmérésében, 2008–2012

Megnevezés	Horvátország					Szlovénia				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Versenyképesség	49	53	56	58	57	32	32	52	51	51
Gazdasági teljesítmény	40	43	53	56	56	25	21	42	43	43
Kormányzati hatékonyság	50	51	55	54	54	43	38	53	53	53
Üzleti hatékonyság	51	55	58	59	58	32	39	57	56	57
Infrastruktúra	40	41	42	43	41	29	27	34	31	33

Forrás: <http://www.imd.org/research/centers/wcc/index.cfm> [2012. december 15.].

Ennél is nagyobb veszteségeket könyvelhetett el a szlovén gazdaság a versenyképességi kutatások eredményei alapján, ugyanis nagyon feltűnő, több mint húsz hellyel esett vissza a rangsorban a gazdasági teljesítmény 2009 és 2010 között. Ez azt jelenti, hogy a korábban 30. hely környékén teljesítő gazdaság a sereghajtók közé esett vissza és 2010 óta szinte képtelen reprodukálni korábbi

teljesítményét. Ez meglátszik az egyes faktorokon belüli pozíciókon, ahol az infrastruktúra kivételével mindegyik komponens esetében a komoly visszaesést nem követte fellendülés. A két ország között különbség, hogy amíg a horvátok esetében „csak” a gazdasági teljesítményben jelentek meg a szignifikánsan negatív irányú folyamatok, addig a szlovénoknál a kormányzati és az üzleti hatékonyságot reprezentáló értékeket is kifejezetten negatívan érintette a 2000-es évek végén begyűrűző gazdasági válság. A két értéknek a negatív megváltozásában reprezentálódhatott a kérdőíves felmérésre válaszolók véleménye, akik a kormányzati hatékonysággal szembeni megítélésben a nem megfelelő válságkezelést jelezhetik, az üzleti hatékonyság esetében pedig a meglévő üzleti lehetőségek és kilátások beszűkülését. Ez persze nem azt jelenti, hogy a horvátok esetében a többi versenyképességi tényezőt nem érintett negatívan a gazdasági visszaesés, csak azok esetében kevésbé volt látványos a csökkenés, igaz az egyes rangsoraiban elfoglalt pozíciók is jóval alacsonyabbak voltak. Az infrastruktúra az egyetlen olyan faktor, amelyben megmaradt Szlovénia szignifikáns előnye, de mivel az infrastrukturális fejlődés egy viszonylag hosszabb folyamatot vesz igénybe ezért itt nem is várható az, hogy az egyik évről a másikra hirtelen változás történjen.

2.2. World Economic Forum – globális versenyképességi mutató

A World Economic Forum (WEF) 1979 óta minden évben elkészíti versenyképességi jelentését. Az első években ez az európai gazdaságok versenyképességéről szóló kiadvány volt (az első kiadványban 16 államot vizsgáltak), a későbbiekben viszont kiterjesztették globális szinten és évenkénti rendszerességgel publikálják „The Global Competitiveness Report” címmel.

A WEF 2005 óta használja a jelenlegi módszertant a Global Competitiveness Index (GCI) mutatójának kiszámítására. A WEF versenyképességi mutatóját 12 pillérből állították össze, amelyeket három csoportba soroltak:

- alapfeltételek: intézmények, infrastruktúra, makrogazdasági környezet, egészségügy és alapfokú oktatás,
- hatékonyságot kiemelő pillérek: felsőoktatás és gyakorlati helyek, árupiaci hatékonyság, munkaerő-piaci hatékonyság, pénzügyi piac fejlődése, technológiai felkészültség, piac méret,
- innovációs faktor: üzleti szofisztikáltság, innováció.

A három csoportot más-más súlyozással vették figyelembe az egyes országok gazdaságait vizsgálva. Az országokat, a pillérekhez hasonlóan szintén három csoportba sorolták: tényezővezérelt (factor-driven), hatékonyságvezérelt (efficiency-driven) és innovációvezérelt (innovation-driven) országok. Az emlí-

tett három csoporton kívül bizonyos országok gazdaságai átmeneti kategóriába kerültek. Két átmeneti kategóriát hoztak létre, amelyekbe a gazdaságokat besorolták: az egyik a tényezővezérelt és hatékonyság-vezérelt csoportok között található, a másik pedig a hatékonyság-vezérelt és innovációvezérelt gazdaságok között. Horvátország az elmúlt öt év során a második átmeneti csoportba kapott besorolást, azaz még nem érte el a legfejlettebbeket, Szlovénia pedig az utóbbi öt évben az innovációvezérelt gazdaságok csoportjában található, így a legversenyképesebb gazdaságok csoportjába tartozik.

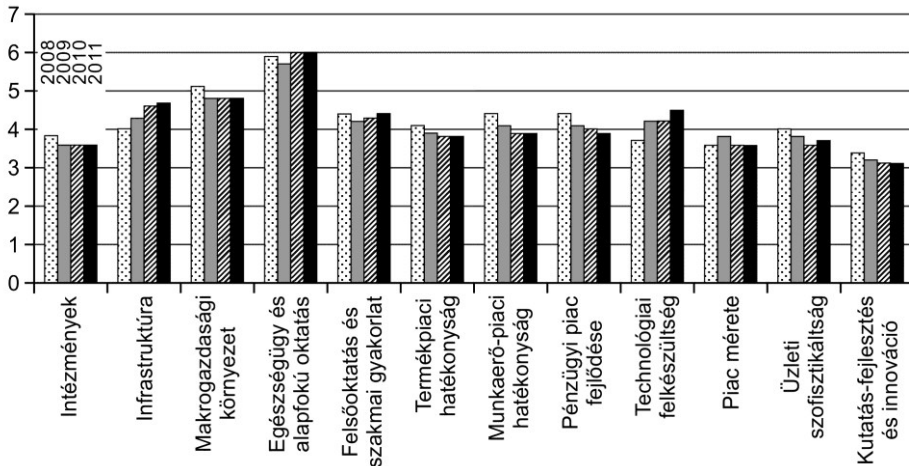
Horvátország a megfigyelt nagyjából 130–140 országból a 2008-ban a 61. helyen volt, majd a következő években már a 70. hely alatt találjuk a rangsorban, a legfrissebb adatok szerint a 2012. évi kimutatásban már csak a 81. Természetesen egy rangsorban való elhelyezés és az ezzel történő összehasonlítás nem képes pontosan reprezentálni azt, hogy egy-egy ország versenyképessége milyen szinten van, ezért mindenféleképpen érdemes kitérni arra, hogy a releváns mutatók alapján melyek azok a tényezők, amelyek pozitívan illetve negatívan befolyásolják a horvát versenyképességet. A 39. ábrán az egyes versenyképességi pillérek értékeinek megítélése látható (1–7 skálán, minél jobb, annál magasabb az érték) az utóbbi négy évre visszamenőleg.

Az ábrából nemcsak az egyes versenyképességi pillérek értékeit lehet leolvasni, hanem azt is, hogy milyen trendet mutattak a statisztikai adatok és láttak a kérdőívre válaszoló gazdasági szereplők az elmúlt négy év során. Látható, hogy csak két pillér megítélése változott pozitívan az elmúlt négy év során (az infrastruktúra és a technológiai felkészültség), ezzel szemben hét olyan pillér is található, amelyben negatív trend rajzolódik ki az utóbbi négy év folyamatai alapján. Ezek közül kifejezetten rontja az összesített versenyképességi megítélést a hatékonysági pillérek (termékpiaçi és munkaerő-piaçi), valamint a pénzügyi fejlődését prezentáló értékekkel kapcsolatos rosszabb értékelés. Az utóbbi négy év eredményeiből az is kiderül, hogy a megkérdezettek a horvát versenyképesség szempontjából legproblémásabb tényezőnek a hatástalan kormányhivatalokat, valamint a korrupciót látják.

A két pozitív irányba elmozduló versenyképességi pillérre (infrastruktúra és technológia felkészültség) viszont építhet a horvát gazdaság, de ehhez az is szükséges, hogy a megfelelő üzleti környezet is létrejöjjön, illetve az ország vezetése olyan politikai irányelveket kövessen, amely segíti ezt a törekvést. A jobb versenyképesség érdekében szükség van a produktivitás fokozására, a munkaerő-piaçi szereplők esetében a rugalmasságra és a mobilitásra, valamint a pénzügyi piac további fejlődésére azért, hogy az ország megfelelő terep lehessen befektetők számára.

A szlovén gazdaság a WEF versenyképességi listáin 2009-ben még a 37. helyen volt, majd ezt követően 2011-re az 57. helyre csúszott vissza. Szlovéniát már nem a Horvátországgal azonos átmeneti kategóriában találjuk, hanem az

39. ábra

Horvátország versenyképességi pilléreinek alakulása, 2008–2011

Forrás: World Economic Forum Global Competitiveness Report-ok adatai alapján a szerző szerkesztése.

innovációvezérelt gazdaságok között, azaz a legfejlettebbekkel mérhető össze Szlovénia versenyképessége. Itt is érdemes megnézni, hogy az utóbbi négy évben hogy alakult az egyes versenyképességi tényezők értéke és azok milyen trendet mutatnak (40. ábra).

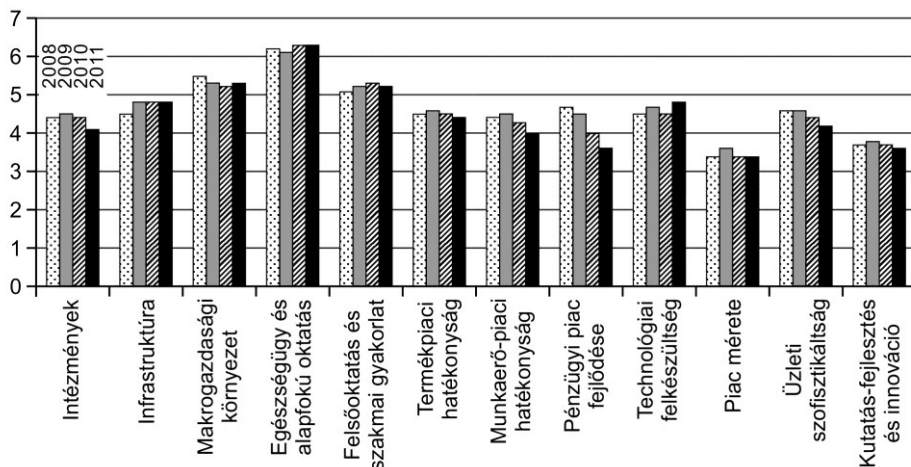
Az összesített versenyképességi rangsorban történt visszaesést magyarázzák az egyes tényezők adatai is, ugyanis a 12 pillérből hat esetben lehet észrevenni egy negatív trendet. A hat esetből itt is szintén a termékpiacon hatékonyság, a munkaerő-piaci hatékonyság és a pénzügyi piac fejlődése az, amelyek megítélése szerepet játszott abban, hogy csökkent a szlovén gazdaság versenyképessége. A megkérdezettek szerint a szlovén gazdaságban a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést találták a legproblémásabb tényezőnek, emellett még a kormányhivatalok nem megfelelő működését említették a válaszadók. Pozitív változás a technológiai felkészültség esetében vehető észre, illetve még a makrogazdasági környezet, amelyet kifejezetten magasra értékelnek a megkérdezettek, valamint a statisztikai adatok (az egészségügyi ellátás is magas értékkel rendelkezik, de ez a csoportátlagnak megfelel, tehát nem kiugró, hanem normális a magas érték).

A többi innovációvezérelt európai gazdasággal összehasonlítva megállapítható, hogy a szlovén gazdaság megítélése az átlag alatt marad, amely elsősorban az innovációt és az üzleti hatékonyságot reprezentáló mutatók esetében problé-

más. A szlovén gazdaság versenyképességének javítására kulcskérdés az, hogy a jövőben mennyire lesznek képesek olyan üzleti környezetet teremteni, amely 2000-es évek elejéhez hasonló növekedést képes produkálni.

40. ábra

Szlovénia versenyképességi pilléreinek alakulása, 2008–2011

Forrás: World Economic Forum Global Competitiveness Report-ok adatai alapján a szerző szerkesztése.

3. A dél-pannon megyék területi versenyképessége

A két ország versenyképességének bemutatásánál két kutatóintézet módszertanára és az ezen keresztül kapott adatokra lehetett támaszkodni. Természetesen egy ország versenyképességével kapcsolatban egészen más következtetések és befolyásolási lehetőségek vannak, mint egy régió esetében (ahogy a versenyképességhez kapcsolódó előnyök is mások lehetnek). A régiók esetében felerősödik a földrajzi elhelyezkedés, a megközelíthetőség, a lokális előnyök, továbbá az adott régió országon belüli szerepének a szempontjai. A földrajzi elhelyezkedés még erőteljesebben szerepet játszhat olyan egyedi formával rendelkező országok esetében, mint Horvátország. Ezért fontos, hogy ne csak egy oldalról, hanem több forrásból alátámasztható adatokkal jellemezzük a régiók versenyképességét, amelyhez a már korábban rendelkezésre álló nemzeti versenyképességi adatok mellé a regionális versenyképességről szóló eredményeket bemutassuk, valamint a nemzeti statisztikai adatokra támaszkodva képet kaphassunk arról, hogy melyik régió milyen jelentőséggel bír országán belül.

A horvát regionális versenypésség elemzéséhez nemcsak relevanciájuk és elismertségük miatt lett ez a két intézet kiválasztva a versenypésség elemzésénél, hanem azért, mert ezeknek a kutatási módszereire épül a horvát régiók versenypésségének mérésére szolgáló módszertan. A horvát Nemzeti Versenypésségi Bizottság (Nacionalno Vijeće za Konkurentnost) által eddig kétszer (2007, 2010) kivitelezett kutatásban ötvözik a két nagy versenypésség-kutató metódusait (*Singer–Lenadrić* 2011):

- a kérdőíves megkérdezéshez és az ebből felépített indikátorokhoz a World Economic Forum feldolgozási és pontozási módszereit használták,
- a statisztikai alapú indikátorok esetében pedig az IMD által alkalmazott számítási technikát alkalmazták az indikátorokhoz.

A vizsgált horvát megyék esetében is figyelembe fogjuk venni a statisztikai adatok által elfoglalt gazdasági pozíciót. Ezek mellé a „regionális versenypésségi index” által adott rangsorokat is megvizsgáljuk, amelyeket a horvát versenypésség kutatásával megbízott intézet kérdőívére válaszoló 674 kitöltő véleményét tükrözik. A kitöltők között az ipar, a kereskedelem, a szolgáltatások, a mezőgazdaság, az infrastrukturális szolgáltatások, a közszolgáltatások és az állami intézmények képviselői is megtalálhatóak. Mivel ezek nem statisztikai adatok, hanem saját meglátások és vélemények alapján jöttek létre, ezért a szubjektivitást nem lehet kizárni. Ezeket az adatokat nem indikátorok szerint fogjuk bemutatni, hanem egyes, gazdasági-versenypésségi szempontból fontos tényezőket kiválasztva, ugyanis az egyes indikátor-tényezők átlagolása torzíthatja az eredményeket. A két szlovén térség esetében pedig a versenypésség statisztikai adatokon és a regionális fejlesztési stratégiák dokumentumain keresztül kerül bemutatásra.

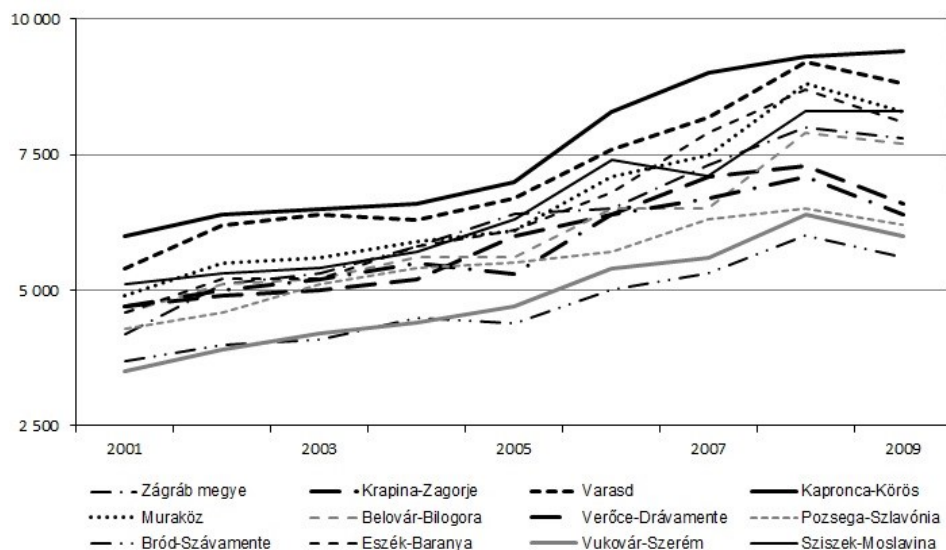
3.1. A dél-pannon megyék általános fejlettségének felmérése

A versenypésség egyik alapja, a gazdasági teljesítmény és fejlettség, melyre az egyik legjobb használható mérőszám az egy főre jutó GDP (*41. ábra*), így a régiókkal kapcsolatos vizsgálatok is ebből a pontból indulnak ki.

Az általunk vizsgált területek közül kiemeltük (és így nem is ábrázoltuk) Zágráb város és a két szlovén régiót egy főre jutó GDP-jére vonatkozó eredményét, ugyanis így jobban lehet látni, hogyan alakult az elmúlt években ez az érték a többi dél-pannon megye között. Mindenképpen említést érdemel, hogy a vizsgált területen fejlettségű régió horvátországi viszonylatban csak a középmezőny felső határán helyezkedik el (az élmezőnyben a tengerparti régiók szerepelnek, a főváros mellett), ellenben az itt elmaradottnak minősített régiók egész Horvátország szempontjából elmaradtak. Látható, hogy az egy főre jutó

41. ábra

*A vizsgálatba bevont horvát megyék egy főre jutó GDP értéke,
2001–2009, euró/fő*

Forrás: Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése.

GDP értéke milyen látványosan csoportosítja a régiókat. 2001-ben még négy ilyen kategóriát lehetett volna megállapítani:

- kiemelkedő: Zágráb város, Muraköz és Drávavidék,
- a horvát dél-pannon megyékhez képest magas egy főre jutó GDP értékkel rendelkező megyék: Kapronca-Körös és Varasd,
- a vizsgált megyékhez képest alacsony értékkel bíró területek: Vukovár-Szerém és Bród-Szávamente,
- a többi, közepes fejlettséget mutató megyék.

A 2009-es adatokból három változást figyelhetünk meg 2001-hez képest. Egyrészt Zágráb és a két szlovén térség fejlettsége szignifikánsan elkülönült egymástól, a horvát főváros teljesítménye már bőven meghaladja a két szlovén régiót. Másrészt a korábban a horvát megyékhez képest „magas” teljesítménnyel rendelkező Kapronca-Körös és Varasd mellé felzárkóztak további megyék, bár még ez a kettő maradt a kategória élén. Harmadrészt pedig a korábban „közepesnek” nevezett csoport utolsó fokozatosan lemaradtak és 2009-re már szinte egy csoportot alkottak a már 2001-ben is alacsony egy főre jutó GDP

értékkel bíró két megyével, Bród-Szávamentével és Vukovár-Szerémmel. Így a 2009-es évre elvégzett vizsgálatban továbbra is négy kategória marad, de már más tartalommal és más szereplőkkel (42. ábra).

A munkanélküliséget tekintve az egy főre jutó GDP-hez valamelyest hasonló szituáció rajzolódik ki a megyék közötti különbségek esetében, de ebben az esetben még nagyobb különbség van az előző besorolás alapján a dél-pannon megyék között gazdaságilag fejlettebbnek és az elmaradottnak számító területek között, ugyanis az előbbieknél 10–15% között van az átlagos munkanélküliségi ráta (kivéve Zágráb várost), az utóbbiaknál pedig 25% körül (a teljes aktív korú lakosságra viszonyítva). A térképen (43. ábra) is szembeötlő az, hogy mennyire jól kirajzolódnak az országrészek közötti különbségek. Ez az egy főre jutó GDP esetében nem látszott ennyire élesen.

Mind az egy főre jutó GDP-ből, mind a munkanélküliségi rátából is azt a következtetést lehet levonni, hogy a vizsgált területen található régiók közül a Horvátország északnyugati részén, Zágrábhoz közelebb elhelyezkedő régiók fejlettsége szignifikánsan magasabb az ország keleti, magyar, szerb, illetve bosnyák határ mentén húzódó régióihoz képest. Az egyes megyék vizsgálatánál kiderül, hogy a versenyképességi tényezők szempontjából mennyire igaz az északnyugati régió pozitívabb megítélése.

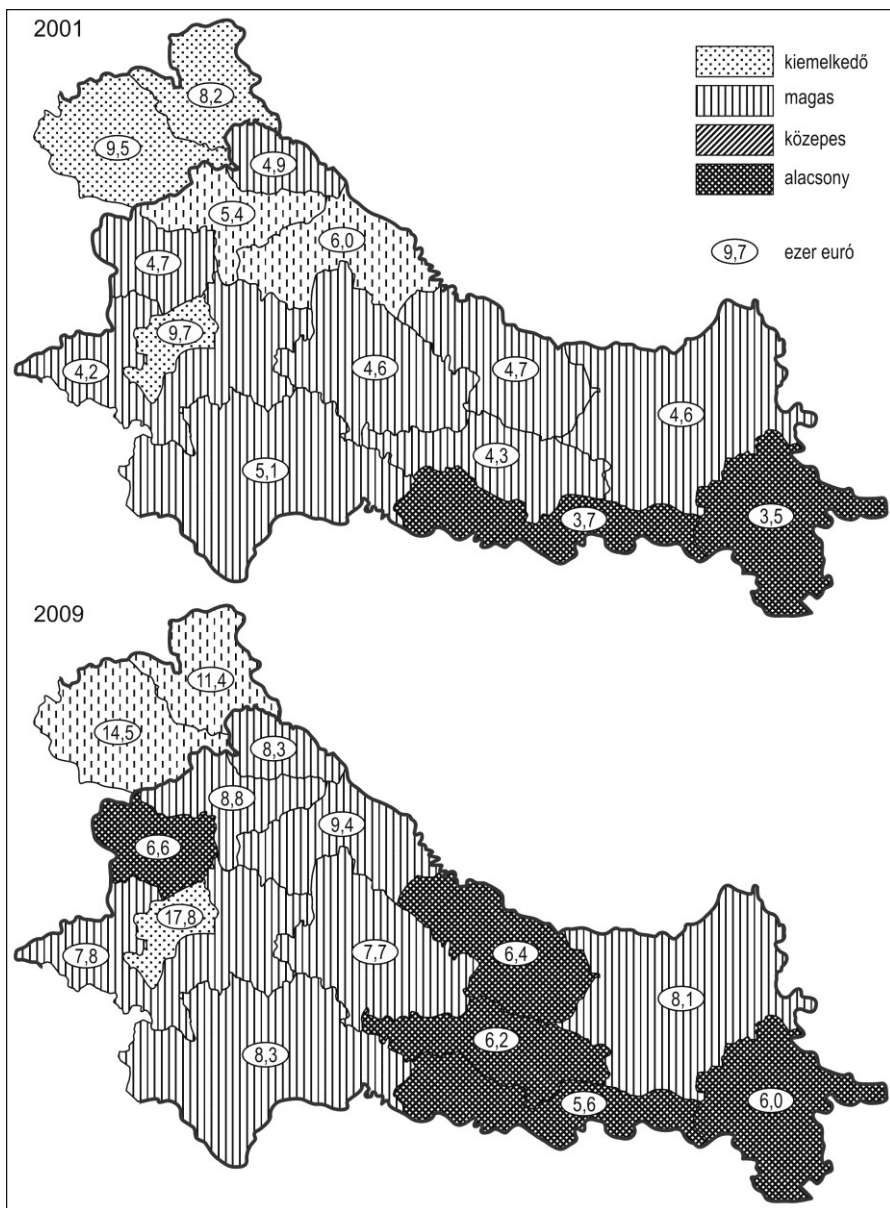
3.2. A főváros és a körzetében lévő megyék versenyképessége

Zágráb mint főváros, az ország politikai-gazdasági-társadalmi központja és így a legjelentősebb gazdasági erővel bíró terület. A versenyképesség intézményi és oktatási feltételeinek szempontjából kiválóan teljesít a város, ami természetesen el is várható egy fővárostól. A statisztikai adatokból származó indikátorok is alátámasztják ezeket a megállapításokat, viszont ambivalenssé teszi a Zágrábról kialakult képet az üzleti infrastruktúrával kapcsolatos indikátor, továbbá az ún. érzékelt, tehát a megkérdezettek véleményéből kialakított (kvalitatív) indikátorok. Az üzleti infrastruktúrával kapcsolatban a vállalkozói körzetek hiányát lehet megemlíteni, valamint az ingatlanárakat, mint negatív tényezőket. Az észlelt indikátorok között is az ingatlan- és közműdíjak költségeit érezték igen magasnak a megkérdezettek, valamint az önkormányzat és az üzleti élet közötti együttműködést említették, mint gyenge tényezőt. A kvalitatív indikátorok közül pozitívan kiemelkedik az oktatás.

A Zágráb városát körülvevő Zágráb megye legnagyobb előnye, hogy a főváros közelsége miatt az infrastrukturális ellátottsága (főleg közlekedési szempontból) kiváló, itt található a fővárosi repülőtér is, viszont részben a fővárosi infrastruktúrájának is köszönhetően relatíve magasak a költségek is. Az egy főre jutó GDP szempontjából több mint kétszeres a különbség a főváros (17 800

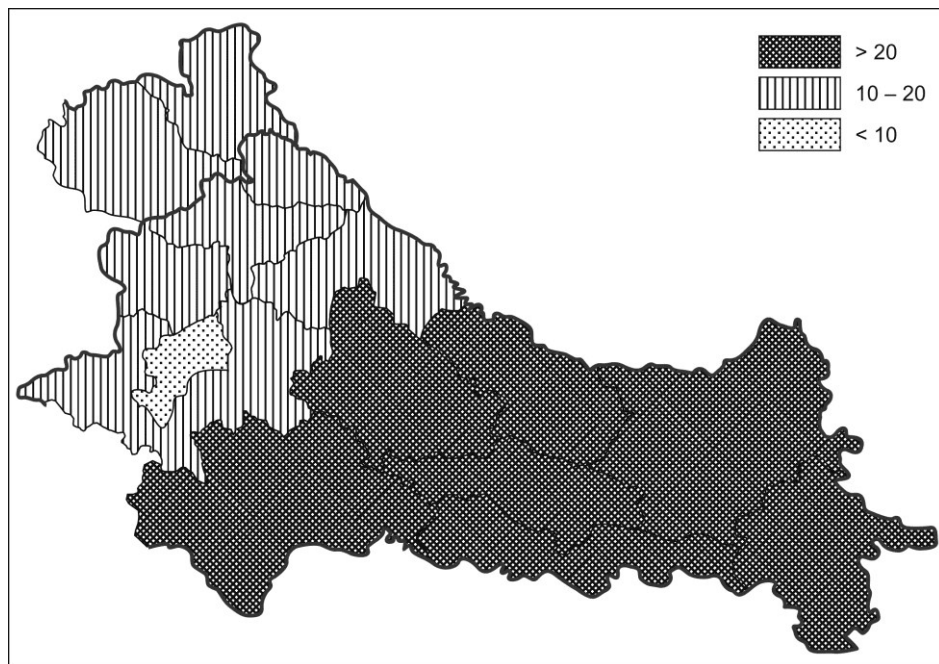
42. ábra

*Az egy főre jutó GDP alapján a megyék kategorizálása,
2001–2009, euró/fő*

Forrás: Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése.

43. ábra

A munkanélküliségi ráta a dél-pannon megyékben, 2009, %

Forrás: A horvát és szlovén statisztikai hivatalok és évkönyvek adatai alapján a szerző szerkesztése.

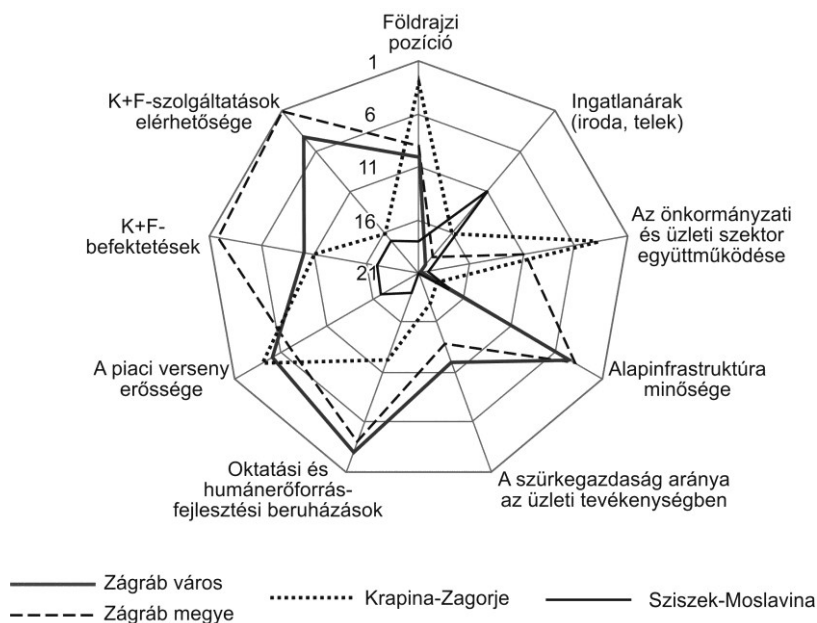
euró/fő) és a Zágráb megye (7800 euró/fő) között. Az üzleti környezet mind az üzleti szektor szempontjából igen jó értékelést kapott, sőt bizonyos tényezők esetében a válaszadók jobbnak értékelték a lehetőségeket a fővárosinál. Ezek elsősorban a kutatás-fejlesztéssel kapcsolatos indikátoroknál vehetők észre, amiből arra lehet következtetni, hogy Zágráb környékén nagyobb kutató-fejlesztő potenciált készülnek létrehozni. A fővárosi lokalizációs előnyök kihasználásával ez komoly gazdaságfejlesztési potenciált hordozhat magában (44. ábra).

A fővárosi térséget érintő másik megye, Krapina-Zagorje, viszont már távolabb van ahhoz, hogy érvényesüljenek a főváros közelségével járó agglomerációs előnyök. Az egy főre jutó GDP és az aktív vállalkozások számának szempontjából is szignifikánsan eltér a körülötte található megyék közül, egyedül a munkanélküliségi ráta tekintetében lehet azt megállapítani, hogy nagyjából ugyanazon a szinten vannak. A regionális versenyképességi elemzés alapján a megye a horvát megyék között a középmezőnyben foglal helyet, amelyet a sta-

tisztikai indikátorok is alátámasztanak, bár bizonyos esetekben szélsőségeket is mutatnak az adatok pl. az oktatás terén. Az érzékelt indikátorok esetében szintén átlagos összképe van a megyének a felmérés során megkérdezettek véleménye alapján (44. ábra). A földrajzi elhelyezkedés (közel van a főváros, európai korridor halad keresztül a területen, Szlovéniával határos) és az önkormányzat valamint a gazdasági szereplők közötti együttműködés voltak azok a faktorkok, amelyeknek kiemelkedő szerepük van, viszont az ingatlanárakkal és az infrastruktúrával kapcsolatban már kevésbé jó pozíciót foglal el a megye. Összességében egy olyan, átlagos megyéről van szó, amely nem tudja kihasználni kedvező földrajzi pozícióját, ami versenyképességi szempontból a legnagyobb előnye lenne, így a fejlettségben egyelőre a fokozatosan lemaradók között található.

44. ábra

A főváros környéki megyék érzékelt indikátorainak helyezése

Forrás: Singer – Lenadić 2011. adatai alapján a szerző szerkesztése.

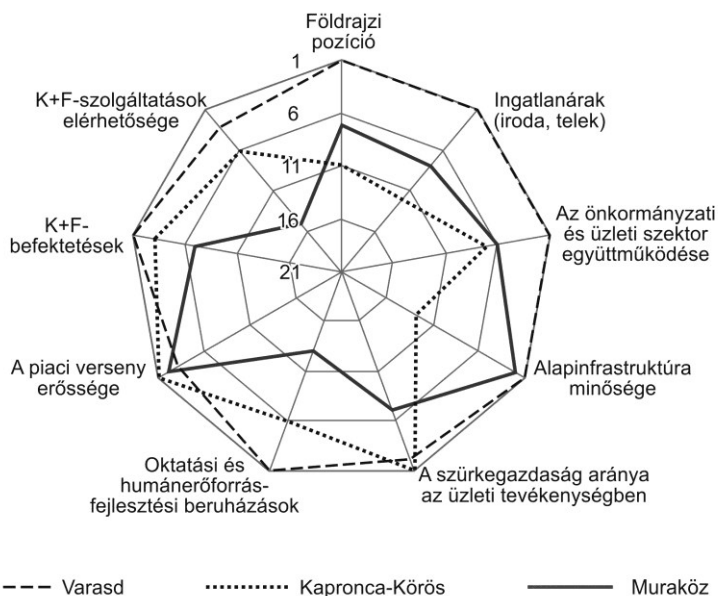
A fővárosi térség tágabb környezetében fekszik Sziszek-Moslavina megye, amely bár nem kapcsolódik annyira szervesen Zágrábhoz, mint az előző két megye, de a térség északi része még elég közel van a fővároshoz, hogy stratégiai szempontból számottevő legyen. A megye a vizsgált térség egyik ambivalens pontja, ugyanis az egy főre jutó GDP alapján azt lehetne állítani, hogy átlagon felüli fejlettsége van, viszont ezt sem a munkanélküliségi ráta, sem a versenyképességi indikátorok nem támasztják alá, ugyanis az országban 2009-ben a legmagasabb munkanélküliségi rátával rendelkező megyéről van szó. Ebben a kettősségben nagy szerepe lehet az egyoldalú gazdasági szerkezetnek, ugyanis Sziszeken található Horvátország legnagyobb olajfinomítója, valamint a sziszeki vasmű, azaz maga a város komoly nehézipari központ, amely befolyásolja a munkaerőpiacot és a többi gazdasági szereplő lehetőségeit is. Habár a nehézipar által igényelt munkaerőt a zágrábi egyetem sziszeki kohászati karán, azaz helyben képzik, a versenyképesség érzékelt indikátorai szempontjából szinte minden faktor esetében az utolsók között található a megye (44. ábra). Ebből arra lehet következtetni, hogy komoly fejlesztéseket igényelnek a gazdasági szereplők a vállalkozói környezet terén. A kis- és középvállalatok nem tudják kihasználni a főváros, mint nemzetközi, valamint tudományos központ közelségét, a nehézipari tevékenység miatt ráadásul a megye a környezetszennyezés miatt sem válik vonzóvá. A jövőben megépülő Zágráb–Sziszek autópályában adottak lehetnek a lehetőségek, de csak akkor, hogy ha ez nem az elvándorlást, hanem a megye gazdasági potenciálját erősíti.

3.3. Az északnyugati határ mentén található megyék versenyképessége

Az északnyugati (határ menti) országrész legfejlettebb és egész Horvátország egyik legjobban prosperáló területe a főváros mellett Varasd megye. A statisztikai mutatókból (munkanélküliség, egy főre jutó GDP, vállalkozások száma) is látható, hogy igen fejlett területről van szó, amely már a korábbi években is az elsők között volt (a vizsgált területen mindig az első kettő között volt). A fővárost követően itt a második legalacsonyabb a munkanélküliek aránya (11,1%). A regionális versenyképességi index felmérése során ez a megye az érzékelt indikátorok terén a legjobbnak minősült az összes horvát megye között, ez többek között annak is köszönhető, hogy a helyi kormányzat és a gazdasági szereplők közötti együttműködés, az infrastruktúra, valamint az oktatási és tudományos befektetések egytől egyig nagyon jó értékeléseket kaptak (45. ábra). Varasd megye olyan közlekedési tengelyek találkozási pontján található, ami miatt könnyen elérhető mind az Európai Unió, Szlovénia és Magyarország felől,

45. ábra

*Az északnyugat-horvátországi megyék érzékelt versenyképességi
indikátorainak helyezése*

Forrás: Singer – Lenadić 2011. adatai alapján a szerző szerkesztése.

mind Horvátország belső részei felől. Az elhelyezkedés és kitűnő gazdasági környezet biztosítása hosszú távon is a régió fejlődésének biztosítéka lehet.

Horvátország másik jelentős térsége, a vizsgált területen a fővárost követően az egy főre jutó GDP alapján egyik legfejlettebbnek minősíthető megyéje, Kapronca-Körös megye. Ez a pozíció elsősorban annak köszönhető, hogy itt található a Podravka, amely a XX. század második felében a jugoszláv élelmiszeripar zászlóshajója volt, ma pedig Horvátország egyik legjelentősebb vállalata, és így meghatározó szereplő a térség gazdaságában is. A versenyképesség terén az érzékelt indikátorok között is megmutatkozik ennek a hatása, mégpedig az oktatással és foglalkoztatással kapcsolatos fejlesztések, a kutatás-fejlesztési befektetések és a K+F-szolgáltatások elérhetősége terén. A helyi beszállítók is igyekeznek kihasználni azt, hogy nagy potenciállal rendelkező gazdasági szereplő van jelen a térségben, ennek tudható be az, hogy a válaszadók a piaci verseny erősségét itt tartották a legnagyobbbnak (45. ábra). Ami lehetőségként merül fel egy nagyvállalat jelentős helyi szerepében, egyben veszélyforrás is, mivel az egyenlőtlen gazdasági szerkezet felborulása esetén a térséget is komoly

sokkhatás érheti, ezért fontos, hogy igyekezzenek kis- és középvállalatokkal kiegészíteni a jelenlegi egyoldalúságot.

Az ország legkisebb megyéje (Zágráb város kivételével) Muraköz megye, versenyképességi szempontból a legjobbak között található. A főváros mellett itt található ezer főre viszonyítva a legtöbb aktív vállalkozás, egy főre jutó GDP (8300 euró/fő) szempontjából pedig nem sokkal marad el a szomszédos megyéktől. A térség szlovén és magyar határ menti elhelyezkedése miatt különleges földrajzi elhelyezkedéssel rendelkezik, ennek a jelentősége az 2013-as európai uniós csatlakozást követően tovább nőtt. Kiemelkedő az infrastruktúra minőségével kapcsolatos értékelés, valamint a megkérdezett gazdasági szereplők jónak minősítik az együttműködést a helyi kormányzat és saját maguk között (45. ábra). A piaci verseny erősségének magas értéke is jelzi azt, hogy erős kkv-szektor található a térségben, elsősorban a gyártóipar, az építőipar és a kereskedelem területén. A kutatás-fejlesztési szolgáltatások elérhetőségén még van mit javítani a régióban, ennek megléte tovább javíthatja a megye versenyképességét.

3.4. Az északkelet-horvátországi megyék

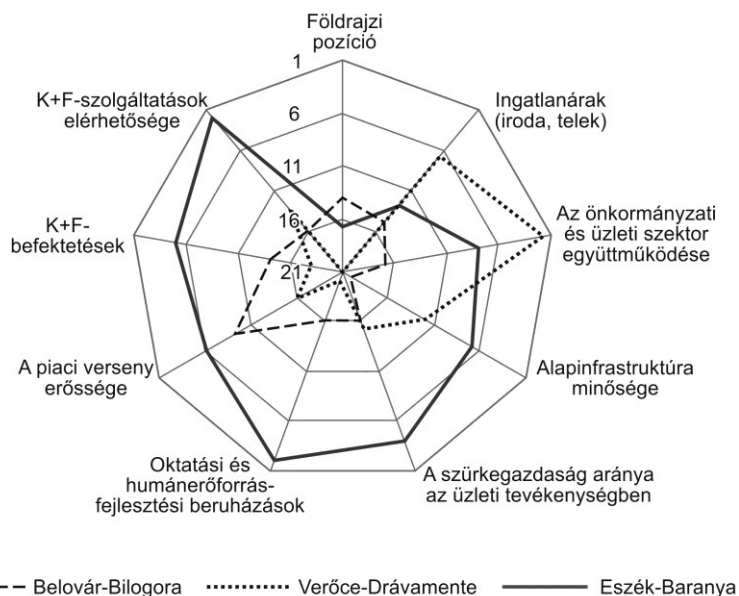
Horvátországnak (a főváros kivételével) mindössze két olyan megyéje van, amelyik nem érintkezik sem az államhatárral, sem pedig a tengerparttal. Az egyik ilyen belső régió Belovár-Bilogora megye, amely a fejlettségben már egészen mást mutat, mint a tőle északnyugatra fekvő megyék, ugyanis itt már szignifikánsan alacsonyabb fejlettségi szintet és jóval magasabb arányú munkanélküliséget lehet megfigyelni, továbbá a vizsgált térségek közül itt található a második legalacsonyabb export érték 2010-ben. A megyére vonatkozó elemzések szerint a munkanélküliek nagy része alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, ami összefüggésben állhat azzal, hogy Belovár-Bilogora megye a versenyképesség oktatási indikátorainak tekintetében a leszakadók mezőnyében található a horvát megyék között. A fejlesztési stratégiában a tervezők vállalkozói zónák kialakítását és a regionális fejlesztési források felhasználást is hangsúlyozzák, hogy megerősítsék és segítsék a megye vállalkozói szektorának és gazdaságának növekedését (Bjelovarsko-bilogorske županije, 2011). Ehhez viszont fontos kiegészítés lenne az infrastruktúra általános minőségének javítása, a szürkegazdaság visszaszorítása, valamint az oktatási és humánerőforrás-fejlesztési beruházások kivitelezése (ezeket a tényezőket kifejezetten negatívan értékelték a versenyképességi felmérés során), amelyek segíthetnek a térség versenyképességi potenciálját növelni (46. ábra).

Verőce-Drávamente megye esetében a határ menti fekvés sokáig inkább hátrány volt, mint előny (hasonló mondható el egyébként a határ másik oldalán

fekvő Somogy megye délnyugati területéről). A gazdasági fejlettség tekintetében a térség illeszkedik abba a trendbe, amely megfigyelhető az északkelet-horvátországi megyék esetében (Eszék-Baranya megye kivételével), azaz alacsony a fejlettség, magas a munkanélküliségi ráta és alacsony a vállalkozások száma. A versenyképességet tekintve a gazdasági mutatók mellett a megye szinte minden indikátor szempontjából a rangsor utolsó harmadában helyezkedik el. A régió fejlesztési stratégiájában, a mezőgazdaságot és az erdőgazdaságot, valamint az ezekre épülő feldolgozó ipart nevezi meg a megye legjelentősebb ágazatainak, viszont ezek nem tudnak versenyképesen szerepelni külföldön (Virovitičko-podravske županije, 2011). Az érzékelt versenyképességi indikátorok közül egyedül a helyi kormányzat és a gazdasági szereplők együttműködése az, amely igen pozitív értékelést kapott, valamint a horvát átlagnál kedvezőbbnek lett minősítve az ingatlanárak színvonala. Ezzel szemben mind az oktatásba történő befektetések mind a kutatás-fejlesztési beruházások terén gyengén szerepel a térség (46. ábra).

46. ábra

Az északkelet-horvátországi megyék érzékelt indikátorainak helyezése

Forrás: Singer – Lenadrić 2011. adatai alapján a szerző szerkesztése.

A térség legnagyobb és az ország negyedik legnagyobb városát magába foglaló Eszék-Baranya megye Kelet-Horvátország egyetlen olyan megyéje, amely a körülötte lévő régiókhoz képest szignifikánsan magasabb fejlettségi szinten áll. Ezt bizonyítja az egy főre jutó GDP értéke is, valamint az, hogy a térségből Eszék-Baranya megye exportál termékeket a legnagyobb értékben (horvátországi szinten a teljes export 4%-át adja a térség). A munkanélküliségi ráta Horvátország keleti megyéihez hasonlóan igen magas, 20% feletti. Ezt az értéket elsősorban a nem megfelelő végzettségűek magas aránya miatt fordulhat elő, ez viszont azt jelenti, hogy az oktatási/szakképzési struktúra nem optimális (ez megjelenik a versenyképesség üzleti környezetre vonatkozó indikátorainak értékeiben). A versenyképesség érzékelt indikátorai között látható, hogy az oktatási és humán erőforrásnak szánt befektetések sokkal jobb megítélést kaptak, mint 2007-ben (2007-ben a 11. pozíció a kategóriában, 2010-ben a 2.). A kutatás-fejlesztési beruházásokról alkotott vélemény is javult és a kutatás-fejlesztési szolgáltatások elérhetősége szempontjából Eszék-Baranya megye a 2. helyen található a 21 horvát megye között (ez nem meglepő abból a szempontból, hogy itt van az ország egyik legnagyobb egyeteme). Versenyképességi szempontból egyedül a térség földrajzi pozícióját értékelték viszonylag rosszul, ami valószínűleg a nehéz megközelíthetőségnek és a határ mentiségnek tudható be (46. ábra). Ezen a tervezett észak-déli európai korridor (V/C. páneurópai folyosó) javíthat, amely Budapest felől haladna egészen az Adriai-tengerig, többek között Szlavónián át.

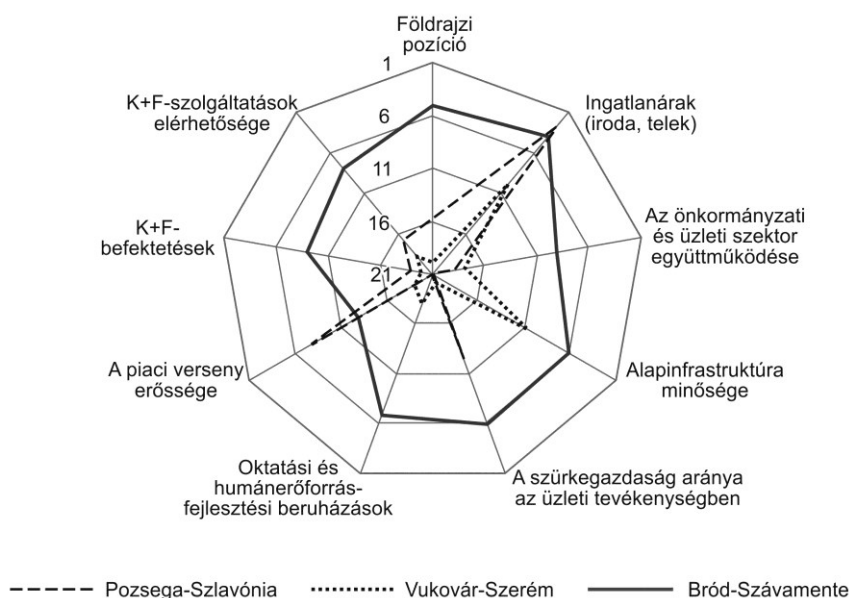
3.5. A délkelet-horvátországi megyék

Az ország legelmaradottabb területei között tartják számon Pozsega-Szlavónia megyét, amely Belovár-Bilogora mellett a másik olyan horvát megye, amely nem érintkezik külső országhatárral. A térségben igen magas a munkanélküliségi ráta (21,1%), amely viszont a környező megyékhez képest még mindig a legjobb eredmény, ezzel szemben az egy főre jutó GDP (6200 euró) és az aktív vállalkozások számának tekintetében (14 vállalkozás/1000 fő) az utolsók között található. A megye a legkisebb export hányaddal rendelkezik a teljes dél-pannon térségből (0,94%). Az összesített versenyképességi indikátor szerint a 2010-es kutatásban Horvátország legkevésbé versenyképes megyéje Pozsega-Szlavónia volt, ez azt jelenti, ha részletesebben elemezzük a mutatókat, hogy minden statisztikai és érzékelt indikátor alapján az utolsók között van a térség (vagy éppenséggel az utolsó). A megkérdezettek szerint az infrastruktúra minőségében és az oktatási beruházásokban utolsó helyen található a megye, ezzel szemben egyedül az ingatlanár, amelyre pozitív értékelést kapott, ami önmagában nem sokat ér, mivel a földrajzi elhelyezkedést tekintve szintén kevésbé po-

zitiv értékeléseket kapott a megye (47. ábra). A térség számára a kiutat a fejlesztési stratégiában is a belső erőforrások jobb kihasználásában látják (Požeško-slavonske županije, 2011). Azért fontos a belső erőforrások hangsúlyozása, mert a megye elhelyezkedését és megközelíthetőségét tekintve nem igazán tűnik vonzó célpontnak a kívülről érkező befektetők számára. Ezek között elsősorban a mezőgazdasági termékek és azok feldolgozása, valamint a vállalkozásfejlesztés és a vállalkozói környezet színvonalának emelése lehet a gazdasági növekedés feltétele.

47. ábra

A kelet-horvátországi megyék érzékelt indikátorainak helyezése

Forrás: Singer–Lenadrić 2011. adatai alapján a szerző szerkesztése.

Bród-Szávamente megye hosszan elnyúlik a Száva és így a bosznia-hercegovinai határ mentén. Az egy főre jutó GDP itt a legalacsonyabb a horvát megyék között, 2009-ben mindössze 5600 euró volt, de már 2004 óta folyamatosan itt a legalacsonyabb ez az érték (Zágrábban több mint háromszor ekkora az egy főre jutó GDP értéke). A munkanélküliségi ráta 25% felett van a megyében, az aktív vállalkozások száma pedig igen alacsony értéket mutat (kb. 14/1000 fő). Érdekes, hogy ilyen adatok mellett a térség nem a legkevésbé versenyképes horvát megye volt a 2010-es regionális versenyképességi felmérés

alapján. Bár a statisztikai indikátorok visszatükrözik a fentebb említett negatív értékeket, az érzékelt indikátorok eredményei sokkal jobb képet mutatnak ennél. Bród-Szávamente megye földrajzi pozícióját és ingatlanárait kifejezetten kedvezően értékelték (köszönhetően az áthaladó nemzetközi korridornak, valamint a jó összeköttetéseknek), továbbá az infrastruktúra minősége is igen jó minősítést kapott. A megye a középmezőnybe tartozik az oktatási fejlesztések, a K+F-be-ruházások és K+F-szolgáltatások elérhetősége szempontjából (46. ábra). A fejlesztési stratégia ez utóbbiak fontosságát hangsúlyozza, ugyanis a magas munkanélküliséget és a gazdaság alacsony fejlettségét többek között az elvándorlásnak, az oktatás nem megfelelő struktúrájának és a magasán kvalifikált munkaerő alacsony hányadával indokolja (Brodsko-posavske županije, 2011). Amennyiben a megye képes lehet arra, hogy lassítsa az elvándorlást, helyben tartsa a magasán képzett munkaerőt és megerősítse a helyi kis- és középvállalkozásokat, úgy sokkal jobban kihasználhatná földrajzi pozícióját és növelheti versenyképességét, amivel valamelyest javíthatja gazdaságának fejlettségi pozícióját.

Horvátország legkeletibb megyéje, Vukovár-Szerém, Bród-Szávamente megyével együtt az ország legfejletlenebb térségei közé tartozik, bár mindkettő esetében fontos megjegyezni, hogy mindkét térség az 1990-es évekbeli polgárháború legnagyobb vesztesei közé tartozik (valószínűleg a háború az oka a szignifikáns lemaradásnak is a többi horvát megyéhez képest). Az egy főre jutó GDP szempontjából az utolsó előtti helyen található (6000 euró/fő), a munkanélküliségi ráta (27,5%) tekintetében pedig szinte azonos pozícióval bír a legrosszabb eredménnyel rendelkező Pozsega-Szlavónia megyével együtt, továbbá itt a legalacsonyabb az aktív vállalkozások aránya (13,7/1000 fő) is. Az eredmények ismeretében érdekes, hogy a gyenge gazdasági mutatók ellenére a kelet-horvátországi térség egyik legjobb exportértékesítésével (2% az összes horvátországi exportból) rendelkezik ez a megye (csak Eszék-Baranya megyéből exportálnak nagyobb értékben). A 2010. évi érték már növekedést mutat a korábbi értékekhez képest, de még így is mindössze a fele a háború előtti 1990-es export értékének (ekkor a teljes horvát exportnak több mint 4%-a származott a megyéből). A regionális versenyképességi index felmérésénél Vukovár-Szerém megyében mért értékek megfelelnek a gazdasági mutatóknak, azaz mind a statisztikai mind az érzékelt indikátorok esetében az utolsók között található a megye (47. ábra). Mindössze az infrastruktúra általános minősége és az ingatlanárak azok, amelyek esetében a megkérdezettek értékelése alapján a horvát középmezőnybe tartozik a térség. Itt található az ország legnagyobb dunai kikötője, amelynek jelentősége az uniós csatlakozást követően megnőtt. A vukovári kikötő egyfajta kapuszerepet kaphat Nyugat-Európa felé, azaz a földrajzi elhelyezkedése felértékelődhet, ami kedvezhet az exportra termelő cégeknek, de

komoly humánerőforrás és kutatás-fejlesztési beruházások szükségesek ahhoz, hogy az ilyen cégeket a térségbe vonzzák.

3.6. A szlovén Dél-Pannónia régiói

A Szlovénia északkeleti határán fekvő Muravidék régió alapvetően mezőgazdasági régió. Elhelyezkedése miatt az ország egy kevésbé jelentős régiója, amely a szlovén átlaghoz képest alacsony egy főre jutó GDP értékkel (11 400 euró/fő) és Szlovénia legmagasabb munkanélküliségi rátájával (19%) rendelkezik. Ez a GDP érték a szlovén átlag 66%-a volt 2010-ben, valamint a 2001 óta felmért trendet tekintve végig a legalacsonyabb értékkel bír a régió Szlovéniában. A GDP szerkezete is alátámasztja azt, hogy a régió meghatározóan mezőgazdasági jellegű, ugyanis a GDP 7,2%-át az agrárszektor állítja elő, amely Szlovéniában a legmagasabb érték. A kedvezőtlen gazdasági helyzet a régióból történő elvándorlást is befolyásolja, valamint tökevonzó hatása is kevésbé van, ugyanis tized annyi befektetés érkezett ebbe a régióba, mint amennyi a beruházásokat leginkább vonzó, a fővárost is magába foglaló Közép-Szlovéniába. 2000-ben a Szlovéniában feljegyzett beruházások 3,2%-át kiviteleztek Muravidéken, 2006-ban ez az érték 4% fölé került. A regisztrált vállalkozások ezer főre jutó száma 60,7, ezzel az értékkel a szlovén statisztikai térségek között valamivel az átlag alatt található. A kutatás-fejlesztési kiadások a régió GDP-jének mindössze 0,4%-át teszik, ezek túlnyomórészt a vállalkozásoktól származnak. Az alacsony kutatás-fejlesztési kiadások alacsony értéke együtt jár a tudományos szektorban lévő elenyésző mértékű teljes munkaidős foglalkoztatással. A régióból megfelelő munkahely és lehetőség hiányában a magas képzettségű munkaerő nagy része elvándorol és emiatt Muravidék kevésbé vonzó a tudás intenzív iparágak számára. A régió versenyképességének megítélésén igyekeznek sokat javítani az olyan üzleti környezettel kapcsolatos tényezőkön keresztül, mint a vállalkozói zónák és az infrastruktúra minősége, amelyek viszont önmagukban még valószínűleg nem tudnak megfelelő hatással lenni a szlovén illetve külföldi tőke vonzására, ehhez a szakképzett munkaerő helyben tartása is fontos lenne.

A másik szlovén dél-pannon régió, Drávavidék egészen más helyzetben van, fejlettségi, gazdasági és versenyképességi szempontból is felülmúlja a tőle keletre fekvő Muravidéket, de így is elmarad a legfejlettebb szlovén térségektől. A régió földrajzi elhelyezkedése szerencsésebb Muravidékhez képest, mivel Drávavidék Szlovénia északnyugati kapuja Ausztria felé. A régió egy főre jutó GDP értékével (14 500 euró/fő) a szlovén statisztikai régiók között a középmezőnyben található, a szlovén egy főre jutó GDP átlag 83,6%-át jelenti ez az érték. Muravidékhez képest szignifikánsan alacsonyabb (2,8%) a mezőgazdaság részaránya a GDP-ben, a szolgáltatások pedig a regionális GDP mintegy kéthar-

madát teszik ki. 2000-ben a Szlovéniába történt befektetések 13%-a érkezett a régióba, 2006-ban pedig már az összes befektetés egy hatodát a régióban kiviteleztek. Ez jó hatással volt a foglalkoztatásra, de a 2000-es évek végén bekövetkezett gazdasági válság miatt a munkanélküliségi ráta elérte, sőt meghaladta a 10%-os értéket, az utóbbi egy-két évben pedig már inkább 13–15% között van a ráta. A régió versenyelőnyei között lehet számon tartani a már említett földrajzi elhelyezkedést és a korábbi, jugoszláv időkben kialakult illetve az azóta épült új nemzetközi kapcsolatokat. A maribori egyetem széleskörű lehetőséget kínál a régióban a megfelelő szintű felsőoktatásra és tudományos utánpótlásképzésre, valamint a kutatás-fejlesztésre, amely tovább erősíti a régió versenyképességét, viszont ezt a tényezőt Drávavidék csak akkor képes kihasználni, hogy ha képes nemcsak kinevelni, hanem megtartani a magas szintű, gazdaságilag versenyképes állások betöltésére alkalmas munkaerőt. A régió versenyképessége összességében jónak mondható, de a tartósan versenyképes fejlettség eléréséhez szükség van olyan tényezők erősítésére (üzleti környezet, vállalkozói attitűd), amelyek segítségével a kéznél lévő versenyelőnyök hatékonyabban kihasználhatóak lehetnek.

IX. FEJEZET

GAZDASÁGI SZERKEZET

1. Dél-Pannónia mezőgazdasága

A terület mezőgazdasági elemzésekor Dél-Pannóniához számítunk néhány olyan kisebb horvát területet is, melyek természetileg, mezőgazdaságilag nem tipikusan ezen egységhez tartoznak, de a vizsgált tematikus és területi keretek bemutatásához ezek ismertetése is szükséges.

1.1. Pannon-Horvátország mezőgazdasága

1.1.1. A mezőgazdaság természeti alapjai

Pannon-Horvátország a Kárpát-medence délnyugati, a Dráva és Száva között elhelyezkedő síksági, dombvidéki és középhegységi területe, melyhez peripannon területeként csatlakoznak nyugatról az alpi, valamint délnyugatról a Dinári-hegységrendszer egyes alacsonyabb részei.

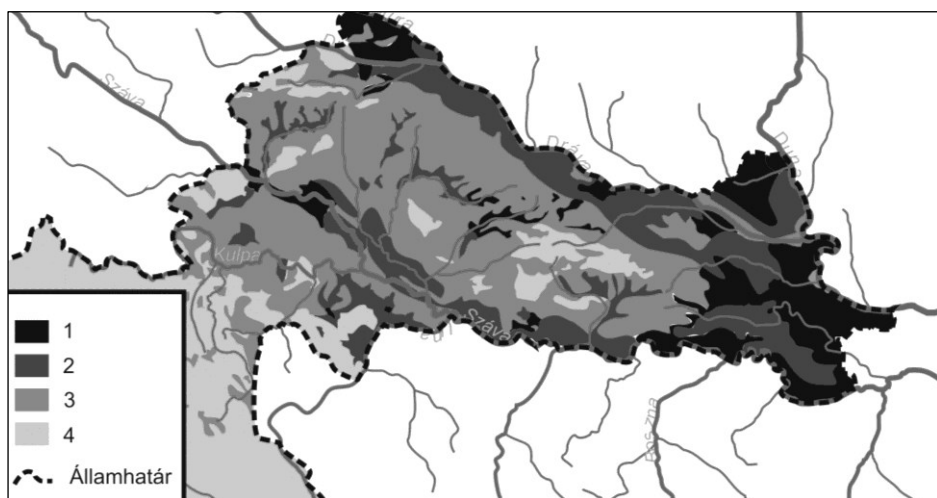
Klimatikusan Pannon-Horvátország teljes területe a kontinentális övhöz tartozik. A közeli mediterrán klimatikus hatást a Dinaridák láncai nagymértékben izolálják, mégis területünk délnyugati részén a Kulpa mentén és attól délnyugatra csapadékeloszlás egyenletességében ez a hatás megmutatkozik. Hasonlóan kisebb eltérés mutatható ki az Eszék–Diakóvár vonaltól keletre húzódó területeken, ahol a kontinentális jelleg erősebb tavaszi és őszi csapadékkoncentrációt okoz, valamint a legmelegebb hónap 23 °C fölötti hőmérsékleti értékeit mutat. Pannon-Horvátország jelentős része alacsonyan fekvő, 200 m alatt elhelyezkedő alföldi vagy folyóvölgyi terület, valamint mezőgazdasági szempontból jól hasznosítható dombvidék (200–500 méter között). A magasabb középhegységek a terület déli és nyugati határán, valamint a Dráva és a Száva közének szigethegységeiként vannak jelen. Ezeknek megfelelően Pannon-Horvátország területén a termékenyebb barna erdőtalajok, öntéstalajok, mezősíki talajok, helyenként csernozjomok dominálnak, délnyugatabbra a csapadék mennyiségének emelkedésével a podzolosodás mértéke növekszik.

Összehasonlítva Horvátország többi (tengermelléki és hegyvidéki) területeivel egyértelműen látszik, hogy Horvátország mezőgazdaságilag legfontosabb területét értjük a pannon területek alatt. A mezőgazdaságilag kiemelten értékes területek elsősorban a Duna, a Dráva és a Száva (valamint a keleti országhatár)

által határolt keleti pannon vidékeken helyezkednek el. Nyugatabbra a dombvidékeken, a középhegységek közti megművelésre alkalmas völgyekben és a magasabb csapadék általi kilúgozott talajokkal jellemezhető területeken a mezőgazdaság lehetőségei már szerényebbek, nemzetgazdasági és erdőgazdálkodási szempontból azonban szerepük jelentős. Különösen fontos a nyugati pannon területek szerepe, ugyanis a fővároshoz közel helyezkednek el, és itt húzódik az ország legfontosabb és leginkább fejlődő, legmagasabb városi lakossággal, tehát mezőgazdasági fogyasztóval rendelkező tengelye (Varasd–Zágráb–Fiume tengely) (48. ábra).

48. ábra

Pannon-Horvátország területeinek mezőgazdasági adottságai

Jelmagyarázat: 1 – Kiemelt értékű mezőgazdasági terület; 2 – Közepes értékű mezőgazdasági terület; 3 – Jelentősebb megkötöttségek mellett közepes értékű mezőgazdasági terület; 4 – Alacsony mezőgazdasági értékű, illetve mezőgazdasági célra hasznosíthatatlan terület.

Forrás: Prostorni Plan Republike Hrvatske, 1997.

1.1.2. Általános helyzetkép, a mezőgazdaság fejlődésének irányai 1945-öt követően

Horvátország szárazföldi területe 5 653 800 hektár, melyből a mezőgazdasági földterület 3 208 000 hektárt tesz ki. Pannon-Horvátország mezőgazdaságilag hasznosított területe jelenleg 1 402 473 hektár, ez az ország teljes ilyen jellegű területeinek az 52,04%-a. Azonban a hasznosítási területek minőségében már

nem ilyen területarányos képet kapunk ugyanis a szántók 91,27%-a, ezen belül a gabonanövények vetésterületének 95,94%-a, de a legelőknek csak a 17,45%-a helyezkedik el Horvátország Kárpát-medencei felében. A művelés alá vont területek aránya keletről nyugat felé fokozatosan növekszik, ami nagyrészt magyarázható e területek magasabb népsűrűségével és a keleti szlavón területekhez viszonyított túlnépesedési tendenciával is (pl. Muraköz, horvát Zagorje). Ezenkívül még számos különbségre felhívhatnánk a figyelmet a keleti és a nyugati pannon részek között, éppen ezért ezek összehasonlítását több helyen is meg tesszük.

A történeti gazdaságfejlődés sajátos volta, valamint a huszadik század agrárpolitikai folyamatai eredményeképpen jött létre az a mai helyzet, melyben a törpe magánbirtok az uralkodó. A partizánok által felszabadított és ismét egyesített Jugoszláviában az országgyűlés 1945. augusztus 23-án hozza meg a földreformról és kolonizációról szóló törvényt. Ennek értelmében minden jogi személyt (bank, egyház stb.) és külföldit (ez elsősorban a szinte teljes jogfosztott, koncentrációs táborokba zárt német lakosságot, kisebb részt a magyarokat és más állampolgárokat jelentette) megfosztanak a földbirtoktól. Ugyanígy államosításra került minden 20 hektár fölötti birtok, illetve minden nem földműves tulajdonában lévő 3 hektárnál nagyobb mezőgazdasági földterület. Ez Horvátország területén 306 nagybirtokot, valamint 206 banki és egyéb (nem mezőgazdasági intézményi) tulajdonú birtokot, 548 egyházi tulajdonban és 2143 magánszemély tulajdonában lévő földterületet jelentett. Ezt a területet 83 362 föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező földműves között, illetve 10 973 ún. „kolonistának”, telepesnek osztották ki (egy kisebb rész állami tulajdonban maradt). Ezt követte az 1953-ban, gyakran második földreformnak is nevezett törvény, amely a „földműves maximumot” 10 hektárra csökkentette, és ez a korlát egészen 1991-ig, Jugoszlávia felbomlásáig alkotmányban rögzített maradt. Ez a rendelet 7791 birtokot érintett és mintegy 24 ezer hektár termőföldet „szabadított” fel. Erre az időre az állam vezetése gyakorlatilag elkezdte elvetni a szocialista blokk országaiban mindenhol végbe vitt termőföld és termelőeszköz államosítást, a „kolhozosítást”, bár e modell teljes elvetése csak majd az 1950-es évek utolsó éveiben történik meg. A szocialista modellből csak a „szovhozok”, a mezőgazdasági-ipari kombinátok rendszere (poljoprivredno-industrijski kombinat, PIK) valósult meg. Ezek birtokait az 1945-ös földreformból ki nem osztott, valamint az 1953-as rendelettel „felszabadított” földterületek adták. Pannon-Horvátországnak főleg a keleti felén hoztak létre kiterjedt földterülettel és széles termelői-feldolgozó-értékesítési potenciállal rendelkező mezőgazdasági kombinátokat. Ilyen volt az egykori Savoyai birtokrendszerre épülő baranyai Belje, a Vukovár központú VUPIK vagy a Vinkovci székhelyű „PIK Vinkovci” (ez utóbbi 1969-ben alakult kombináttá). Ezek a mezőgazdasági kombinátok megalakulásukat követően a termelés innovációinak a hordozói

voltak, valamit jelentős tömegeket foglalkoztattak, a magánkézben lévő családi birtokoknak is állandó fölvasárlói, irányadói szerepét töltötték be.

Az 1960–1980 között eltelt időszakban a mezőgazdaság fejlődése kettős volt, egyrészt megszűntek bizonyos törvényi megkötöttségek (pl. traktort csak 1965 után vásárolhattak a családi birokok), másrészt pedig egyre nagyobb lett az életszínvonalbeli különbség a mezőgazdaságból élők és az ipari foglalkoztatottak között. Az ipari fejlődés folyamatos „deagrarizációt” indított el, melynek eredményeképpen a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az 1945-ös 56,1%-ról 1991-re 14,5%-ra csökkent, azonban ezt a tendenciát nem követte a törpe magánbirtok átalakulása, mely továbbra is megmaradt, a már esetleg nem a mezőgazdaságban foglalkoztatottak tulajdonában. A magántulajdonban lévő termőföld átlagos birtokmérete a nyolcvanas években 2,88 hektár volt, a megművelt földterületé pedig átlagban 1,94 hektár. Ez a horvát birtokrendszer Európában a legelaprózottabbak között helyezkedett el.

A politikai gazdasági átalakulás speciális körülmények között zajlott le. Ennek elsődleges oka az 1991 és 1995 közötti háborús helyzetben és ennek következményeiben keresendő. Az állami mezőgazdasági tulajdon privatizációjára nem volt olyan szükség mint Magyarországon vagy Csehországban, a meglévő privatizációs kényszert pedig a háborún kívül hátráltatta az ezredfordulóig fennálló erősen központosított politikai érderendszer is.

Mára már szinte teljesen megtörtént az állami földtulajdon magánosítása (az erdők jelentős részét kivéve), bár ez a folyamat a megszállt területek teljes reintegrációjáig (1998) nagyon nehezen előremozduló folyamat volt. Még ezután is jelentős jogi korlátok álltak a privatizáció, illetve a mezőgazdaság fejlődésének, átalakulásának útjában. E problémák közül a háborúban elüldözöttek és elmenekültek tulajdonjogai, és ennek rendezése napjainkig kérdéses. A mai napig mintegy 200–250 ezer, zömében szerb nemzetiségű volt jugoszláv állampolgár nem tért haza a mai Horvátország területére, az ő tulajdoni jogaik, kártérítési igényük rendezése részben még mindig függő ügy. Jelentős problémát képviselnek az elaknásított területek is, melyek a pannon területeken gyakran a legértékesebb mezőgazdasági területekből hasítanak ki jelentős parcellákat.

1995-ben a következő birtok- és termelési struktúra várt modernizálásra (53. táblázat).

A pannon terület mezőgazdasági állapota az országos átlagnál leirtaktól jelentősen különbözött, ugyanis a háborús gócpontok területe, valamint a legghoszabban (1998-ig) a horvát közigazgatás alól kivont (megszállt, UN által átmeneti közigazgatás alá vont) területek is éppen a legértékesebb pannon mezőgazdasági területek voltak. A háborús cselekmények által érintett hegyvidéki és tenger melléki mezőgazdasági területek elsősorban erdőségek, nagyon kis mezőgazdasági értékű legelők vagy éppen agrárértéket nem képviselő karsztok, bozótosok voltak.

53. táblázat

A horvát mezőgazdaság ágazati és birtokszerkezete, 1995

<i>Mezőgazdasági földterület</i>		
Hasznosítási mód	összes terület, ha	magánbirtok, ha
Szántó és kert	1 466 000	97 000
Gyümölcsös	70 000	65 000
Szőlő	71 000	63 000
Rét	413 000	347 000
Összes megművelt földterület	2 020 000	1 572 000
Legelő	1 155 000	441 000
Összes mezőgazdasági földterület	3 208 000	2 014 000
Erdő	1 978 000	494 000
<i>Egyes birtokjellemzők</i>		
	állami	magán
Birtokok száma	400	534 266
Átlag területnagyság, ha	2960	3,77
Össz trágyafelhasználás, kg/ha/év	310,0	69,0
<i>A családi gazdaságok terület szerinti osztályozása</i>		
Terület nagysága, ha	A birtokok száma, db	
< 1,0	201 332	
1,0 – 3,0	185 525	
3,0 – 5,0	81 607	
5,0 – 10,0	53 593	
10,0 <	12 219	

Forrás: Bićanić et al. 1997.

Az egyik legjelentősebb problémát, természetesen a háborús cselekményeknek köszönhetően a mezőgazdasági ágazatba történő teljes innovációs és investíciós hiány (sőt inkább kivonás – a háborús fosztogatások által), valamint a háború okozta demográfiai-szociális krízis (rurális területekről való elvándorlás-elmenekülés, elöregedő társadalom, a mezőgazdasági lakosság folyamatos fogyása) jelentette. Ezek a folyamatok hatványozottan érvényesek az Eszék és Vukovár közé eső Duna mentére, a Baranya-háromszögre, a közép-szlavóniai területekre (Daruvár), a horvát szerémségi területekre, valamint a Glinai körzetre (Banija, Kordun).

1.1.3. A termelés területi szerkezete, regionális különbségek

A korábban említett területi különbségek mentén mezőgazdaságilag két nagyobb területre oszthatjuk fel a pannon régiót. A keleti a szlavóniai régió, amely a Verőce-Drávamente, Pozsega-Szlavónia, Bród-Szávamente, Eszék-Baranya, Vukovár-Szerém megyék területét jelenti,³¹ valamint a közép-horvátországi mezőgazdasági régió, melyet a Zágráb, Krapina-Zagorje, Sziszek-Moslavina, Karlovác, Varasd, Kapronca-Körös, Belovár-Bilogora megyék, valamint Zágráb város területe alkot (54. táblázat).

A szlavóniai agrárregió az ország területének 22,1%-át adja, azonban a megművelt mezőgazdasági területeknek szinte a fele (45,83%) itt található. Klimatikusan ez a régió tovább osztható egy szubhumid nyugati, valamint egy szárazabb, forróbb nyarú keleti részre.

Itt a mezőgazdasági földhasználat domináns formáját a szántóföldek és a kertek teszik ki. A haszonnövények közül a búza és a kukorica dominánsak, ezek mellett országos összehasonlításban kimagasló (90%-ot megközelítő) arányban ide koncentrálódik az ipari növények (szója, napraforgó, cukorrépa) termesztése. A régió állattenyésztési mutatói a sertés kivételével jóval a közép-horvát régió alatt maradnak. A terület szőlő és bortermelése, néhány történeti bortermelő vidéke ellenére (Újlak – Szerémség, Drávaszög) még horvátországi szinten sem kiemelkedő, és meg sem közelíti a humidabb klímájú közép-horvát területekét (a mediterrán bortermő vidékeket tekintve szerepe még marginálisabb).

A Horvátország több mint harmadát (34,28%) elfoglaló közép-horvát agrárregió számos jellemzőjében különbözik az előbb tárgyalt szlavón területekétől. Ebben a régióban helyezkedik el az ország fővárosa, mely önmagában az ország lakosságának 16,25%-át teszi ki. Az ország lakosainak 46,54%-a él ebben a régióban. Ez a koncentráció nem új keletű, említettük már történeti bevezetőnkben is, hogy a mezőgazdasági népességnek ez a terület egyfajta túlnépesedési központja volt, az országon belüli kolonizáció egyik legjelentősebb kibocsátó területe. Ez a magas népességkoncentráció az egyik kiváltó oka, hogy Horvát-

³¹ A jugoszláv korszakban készített mezőgazdasági rajonizációs modellek megközelítően hasonló határokat rajzoltak meg, az akkori općina-járási határok mentén, melyeket jelentős változások nélkül tiszteletben tartottak a megyehatárok meghúzásánál is 1992-ben. Ugyanakkor bizonyos, korábban a nyugati rajonhoz sorolt járások a megyerendszerben a keleti megyékhez csatolódtak. Mi a megyerendszer általi határokat tekintjük alapnak. Hasonló problematikával találjuk magunkat szemben a pannon és a hegyvidéki régió lehatárolásakor, amikor is követve a jelenlegi megyehatárt olyan területeket is a pannon régió részeként kell elemeznünk (Károlyvárostól délre eső területek), melyek tradicionális felfogásban nem a pannon régió részeit képezik, azonban gyakorlati okokból, statisztikailag jelenleg kénytelenek vagyunk elfogadni ezt a helyzetet.

54. táblázat

Pannon-Horvátország megyéinek néhány fontosabb mezőgazdasági mutatója, 2003, ha

Megye	Terület, km ²	Megművelt mezőgazdasági terület	Erdőterület	Összes egyéb földterület	Összes egyéb földterületből megműveletlen
Zágráb	3 085	77 818,65	19 605,80	31 295,63	6 972,82
Krapina-Zagorje	1 222	27 783,84	10 383,69	16 731,51	3 488,39
Siszek-Moslavina	4 476	62 721,83	13 057,75	31 776,11	14 707,12
Karlovác	3 621	34 045,18	11 294,04	27 944,71	13 845,16
Várasd	1 262	38 512,56	10 150,15	15 910,79	2 517,19
Kapronca-Körös	1 758	76 231,54	9 154,12	13 858,84	1 178,55
Belovár-Bilogora	2 647	91 449,01	7 241,35	13 728,41	2 868,33
Muraköz	730	17 741,73	2 844,34	6 057,43	967,01
Zágráb város	634	33 520,17	4 575,68	7 258,67	1 502,99
Verőce-Drávamente	2 068	83 751,84	2 485,09	6 579,28	1 255,85
Pozsega-Szlavónia	1 826	42 547,89	2 512,40	6 693,40	2 352,72
Bród-Szávamente	2 034	62 316,20	4 959,46	9 979,66	2 818,33
Eszék-Baranya	4 159	184 093,70	1 706,47	8 044,28	2 376,64
Vukovár-Szerém	2 442	121 077,70	598,78	4 853,94	1 652,02
Pannon-Horvátország	31 964	953 611,80	100 569,00	200 713,00	58 503,12
Horvátország összesen	56 691	1 077 403,00	155 058,80	302 416,80	95 931,97

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, Popis poljoprivrede 2003.

ország területén itt a legmagasabb az aránya a művelésbe vont mezőgazdasági területeknek az összes mezőgazdasági területhez viszonyítva. A megművelt földterület közel kétharmadát a szántóföldi kultúrák teszik ki, de itt helyezkednek el az ország legkiterjedtebb, nem mediterrán szőlőültetvényei is. A növénytermesztés mellett az állattenyésztés jelentős volumenű. Az ország szarvasmarha-állományának mintegy 60%-a a sertések megközelítőleg 50%-a ebben a régióban található. Ez az állattartó tradíció több évszázados gyökerű, amit mutat néhány jelentősebb tenyésztési eredmény (pl. Kőrös mellett elhelyezkedő Sveti Ivan vidék a XIX. század óta a Kárpát-medence egyik jelentős szimentáli szarvasmarha-tenyésztésének központja). Az állattenyésztés kiemelten jellemző Sziszek-Moslavina és Belovár-Bilogora megyékre. A terület mezőgazdasági iparára elsősorban az állati termékek feldolgozása a jellemző, jelentős agrár-ipari társulások helyezkednek el a területen (Belovár – tejfeldolgozás, sajtkészítés, a húsipari Gavrilović – Petrinja, a „Vegeta” gyártója – a Podravka – Kapronca, Vrbovec PIK húszüzem).

1.1.4. Birtok-, üzem- és művelésiág-szerkezet

A horvát birtokszerkezet elaprózottságát és ennek okait már említettük. A statisztikai adatgyűjtés a mezőgazdasági területeket birtokviszonyaiban két kategóriát különböztet meg: a családi gazdaságokét, illetve a mezőgazdasági vállalkozásokét. A területhasználat nagyságrendjében ez utóbbiak jóval a családi gazdaságok alatt maradnak, azonban termelésük technikai színvonalát és gépesített-ségét tekintve, valamint az egy hektárra jutó megtermelt értékben is fölülmúlják a kis családi gazdaságok mutatóit. A statisztikai mutatók sajnos nem említik külön kategóriaként azokat a családi birtokok által létrehozott szövetkezeti formákat, amelyek elsősorban nem a termőföldtulajdonban, hanem a feldolgozó-, tárolókapacitás kiépítése, bővítése érdekében jöttek létre. E vállalkozások száma jelenleg még kicsi, ugyanakkor esetleges gazdasági sikerességük a jövőben fejlődési pályát, példát mutathat a kis magánbirtokok számára.

A mezőgazdasági vállalkozások száma elsősorban a legkedvezőbb mezőgazdasági adottságokkal rendelkező keleti területeken magas, a pannon vidékek vállalkozásainak mintegy egyharmada a két Duna menti megyében működik. E vállalkozások egyik másik relatíve jelentősebb sűrűsödési pontja a főváros környékén a Zágráb–Varasd–Csáktornya tengelyen helyezkedik el. A keleti koncentráció mellett fontos kiemelni, hogy a pannon területen elhelyezkedő (nem családi) mezőgazdasági vállalkozások 83%-át teszik ki a teljes ilyen jellegű horvátországi tevékenységnek.

Ha a pannon területek birtokméreti struktúráját összehasonlítjuk az országgal, nem fedezünk fel benne jelentősebb eltéréseket.

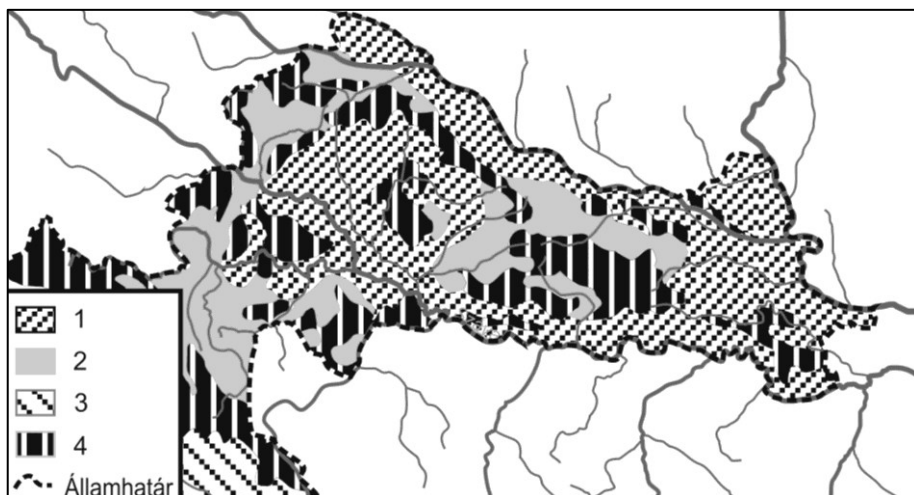
Az 55. táblázatból jól látható, hogy a mezőgazdasági vállalkozások földterületének méretei meghaladják a családi birtokok méretét, melyek leggyakrabban 5 és 20 hektár közötti nagyságúak. Ez a családi birtokméret nyugat felé folyamatosan csökken. A legelaprózottabb birtokrendszerrel Krapina-Zagorje és Varasd megyék rendelkeznek, itt 70–80% közötti az 5 hektár alatti gazdaságok aránya. A sor másik végén az Eszék-Baranya és a Vukovár-Szerém megyék állnak, ahol a 10 hektár feletti birtokok aránya 55–65% értékek között változik (56. táblázat).

Ha a *művelési ágak* szerint vizsgáljuk meg és hasonlítjuk össze a pannon horvát területeket Horvátország többi régiójával, szintén csak az eddig már leírt mezőgazdasági dominancia jelenségére találunk

A pannon területeken található az ország összes mezőgazdasági területének a 86,54%-a, a terület szántói pedig az ország szántóinak a 95,23%-át teszik ki. Egyedül a legelők arányában (melyek a mezőgazdasági hasznosítási érték leg-alján helyezkednek el) mutatható ki a nem pannon területek dominanciája. A horvátországi szőlők (55,92%-a) és gyümölcsösök (53,13%-a) jelentős része található a pannon régióban. Ismerve a mediterrán és a kontinentális szőlő- és gyümölcskultúrák különbségét, mondhatjuk, hogy ez a közel 50%-os megoszlás komplementerként jelentkezik a belső piacok és az export szemszögéből is (49. ábra).

49. ábra

Horvátország pannon területeinek földhasználati térképe

Jelmagyarázat: 1 – Szántóföldek; 2 – Vegyes hasznosítású területek (szántók, kertek, gyümölcsösök, szőlők); 3 – Legelők, rétek; 4 – Erdők.

Forrás: Pap N. – Végh A. 2006.

55. táblázat

A családi és a vállalkozói mezőgazdasági területek mennyiségi mutatói megyénként, 2003

Megye	Családi gazdaságok száma, db	Mezőgazdasági vállalkozások száma, db	Összes használt földterület, ha	Családi gazdaságok által használt földterület, ha	Mezőgazdasági vállal- kozások által használt földterület, ha
Zágráb megye	38 283	93	77 818,65	74 005,65	3 813
Krapina-Zagorje	27 657	34	27 783,84	27 618,84	165
Sziszek-Moslavina	27 184	40	62 721,83	56 214,83	6 507
Karlovác	19 171	19	34 045,18	33 523,18	522
Varasd	33 415	59	38 512,56	36 812,56	1 700
Kapronca-Körös	22 738	41	76 231,54	70 973,54	5 258
Belovár-Bilogora	23 479	91	91 449,01	84 455,01	6 994
Muraköz	20 349	113	33 520,17	28 901,17	4 619
Zágráb város	14 121	54	14 493,58	13 230,58	1 263
Verőce-Drávamente	19 062	78	83 751,84	58 861,84	24 890
Pozsega-Szlavónia	13 521	37	42 547,89	31 674,89	10 873
Bród-Szávamente	20 704	109	6 2316,2	47 377,20	14 939
Eszék-Baranya	41 103	235	184 093,72	95 986,72	88 107
Vukovár-Szerém	26 316	130	121 077,65	84 820,65	36 257
Pannon-Horvátország	347 103	1 133	950 363,66	744 456,66	205 907
Horvátország összesen	448 532	1 364	1 077 403,17	860 195,17	217 208

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, Popis poljoprivrede 2003.

56. táblázat

A mezőgazdasági területek csoportosítása nagyságuk szerint, megyénként, 2003, ha

Megye	< 1,00	1,01 – 5,00	5,01 – 10,00	10,01 – 20,00	20,00 <
Zágráb	3 816,33	26 321,37	22 413,88	13 881,96	7 572,11
Varasd	4 796,79	1 9 899,90	8 093,67	2 899,07	1 123,13
Verőce-Drávamente	2 093,97	12 003,39	12 805,08	12 280,96	19 678,44
Krapina-Zagorje	3 745,69	18 155,98	3 875,59	1 385,77	455,81
Kapronca-Körös	2 007,51	17 844,01	24 371,11	18 104,57	8 646,34
Pozsega-Szlavónia	1 401,54	9 291,05	8 613,75	6 747,49	5 621,06
Sziszek-Moslavina	2 364,56	16 571,18	1 5733,9	11 262,67	10 282,52
Belovár-Bilogora	1 859,07	18 364,81	25 189,35	22 718,16	16 323,62
Bród-Szávamente	2 310,08	13 591,12	1 1611,9	8 925,69	10 938,41
Karlovác	1 504,53	11 394,91	11 451,69	6 393,77	2 778,28
Muraköz	2 923,93	12 281,67	6 441,91	4 088,31	3 165,94
Eszék-Baranya	4 466,28	20 376,74	20 512,67	17 919,88	32 711,15
Zágráb város	1 947,62	5 455,78	2 386,88	1 307,11	2 133,19
Vukovár-Szerém	2 481,76	12 053,98	15 357,66	17 816,75	37 110,50
Pannon-Horvátország összesen	37 719,66	213 605,89	188 859,04	1 457 32,16	158 540,50
Horvátország összesen	50 759,29	255 568,40	213 346,85	1 62 626,68	177 893,95

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, Popis poljoprivrede 2003.

A terület művelésiág-szerkezete, hasonlóan az eddig leírt kategóriákhoz nagy különbségeket mutat a keleti és a nyugati pannon területek között. A keleti területekre a szántók, kertek abszolút túlsúlya jellemző (Vukovár-Szerém megyében ez 97%), nyugatabbra folyamatosan növekszik a mezők, legelők aránya, és a szántók kertek részesedése folyamatosan az 50% körüli értékre csökken (Krapina-Zagorje megyében 52%). A szántóföldi kategória mutatóival fordítottan arányos a szőlők és a gyümölcsösök részesedése a megművelt területekből, legnagyobb a részesedésük Krapina-Zagorje és Varasd megyében, valamint Zágráb város területén. A mezők és legelők aránya Karlovác megyében a legmagasabb, köszönhetően annak, hogy e megye délebbi területei természetföldrajzilag nem, csak közigazgatásilag, megyeszinten a pannon terület részei.

A 2003-as adatok óta a művelési ágak szerkezete (57. táblázat) érdemben nem változott, de néhány területen figyelemreméltó a fejlődés. Az azóta eltelt időszakban 1% alatti csökkenés mutatható ki a szántók, a kertek, a mezők és a legelők kategóriájában, amíg a gyümölcsösöknek 19,10%-kal, a szőlőknek 18,28%-kal növekedett a területük teljes Horvátország szintjén.

57. táblázat

Pannon-Horvátország mezőgazdasági területeinek megoszlása művelési ágak szerint, 2003, ha

Megye	Összes mezőgazdasági terület	Szántó, kert	Háztáji kert	Mező	Legelő	Gyümölcsös	Szőlő
Zágráb	74 005,65	46 512,01	408,52	22 018,35	1 621,76	1 423,98	1 993,78
Krapina-Zagorje	27 618,84	14 147,13	129,62	9 758,73	532,17	966,35	2 080,65
Siszek-Moslavina	56 214,83	37 046,86	292,47	13 063,71	4 014,35	1 297,81	485,51
Karlovác	33 523,18	17 246,91	177,61	11 712,77	3 113,87	738,23	523,86
Várasd	36 812,56	26 177,99	163,92	7 092,49	274,7	865,59	2 204,78
Kapronca-Körös	70 973,54	51 988,57	140,71	15 794,96	344,36	1 131,27	1554,2
Belovár-Bilogora	84 455,01	59 628,83	250,44	20 834,87	2 052,79	1 179,47	487,33
Muraköz	28 901,17	23 156,27	154,3	3 927,91	291,34	643,44	697,52
Zágráb város	13 230,58	6 998,87	149,12	4 495,22	176,14	939,32	458,06
Verőce-Drávamente	58 861,84	51 686,05	254,66	4 102,08	1 274,89	920,31	607,18
Pozsega-Szlavónia	31 674,89	25 082,74	211,02	4 168,69	738,96	913,02	553,72
Bród-Szávamente	47 377,20	41 580,57	530,37	2 719,69	744,07	1 528,01	253,81
Eszék-Baranya	95 986,72	90 047,86	747,48	2 032,84	827,73	1 799,14	506,15
Vukovár-Szerém	84 820,65	82 193,34	555,05	504,82	316,25	915,43	324,02
Pannon-Horvátország	744 456,70	573 494,00	4 165,29	122 227,10	16 323,38	15 261,37	12 730,57
Horvátország összesen	860 195,20	602 183,10	5 435,68	148 651,00	52 146,04	28 723,04	22 762,79

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, Popis poljoprivrede 2003.

1.1.5. Vetésszerkezet és mezőgazdasági termelés

A vetésszerkezetet alapvetően a természeti környezet és a termelési struktúra határozzák meg. Ezekről pedig e fejezetünket megelőzően szóltunk.

Mivel a pannon horvát területek az ország gabonatermő területeinek szinte teljes területét magukban foglalják, nem meglepő, hogy ez a növényi kultúra domináns egyaránt a keleti és a nyugati területeken is (58. táblázat). 2008-ban a pannon horvát területek teljes szántóföldi kultúráinak a 70%-át tették ki a gabonánövények. A pannon megyéket összehasonlítva elmondható, hogy a gabonánövények vetésterületének aránya annál nagyobb, minél szerényebb a terület/megye mezőgazdasági adottsága. A legheterogénebb vetésterülettel ezért éppen a dohánytermesztéséről híres Verőce-Drávamente, az ipari és olajnövények termesztésében az élen járó Vukovár-Szerém és Eszék-Baranya megyék rendelkeznek. Ez természetesen összefüggésben van az olaj- és ipari növények feldolgozási kapacitásának földrajzi elhelyezkedésével is.³²

Az állati takarmányok vetésterülete leginkább a Dinaridák területére már benyúló Karlovác megyében kiugróan magas (39%), de a régiós átlagot (11%) meghaladó majdnem minden közép-horvát megyében. Különösen magas ez az érték a jelentős állatállománnyal rendelkező Sziszek-Moslavina, Zágráb és Belovár-Bilogora megyékben, mely megyék területileg is a kiterjedtebbek közé tartoznak, így ez az arány abszolút hektárban is jelentős Pannon-Horvátországot tekintve.

A zöldségek termelése a legnyugatibb megyékben foglalja el a legnagyobb területet, itt a gabonatermelés után a zöldségek foglalják el a legnagyobb termőterületet, ez különösen Muraköz megye területére jellemző. Mivel a legtokegebb termék a burgonya, ennek csapadékgigénye magyarázza nyugatabbi elterjedését a zöldségtermesztésnek. Emellett még további zöldségtermesztést előremozdító tényező a közeli főváros piaci igénye, valamint a Dráva síkságának laza, homokos talajfajtáinak jó zöldségtermelő potenciálja és az öntözés lehetősége.

Az állattenyésztés volumene országosan kiemelt állattenyésztési területté emeli a pannon régió egészét. Különösen érvényes ez a közép-horvát mezőgazdasági régióra, melyben az ország szarvasmarha-állományának 66,2%-a, a sertéseknek 54,34%-a a szárnyasoknak pedig 67,15%-a található. A teljes pannon régió szarvasmarha-állománya az országosnak 91,95%-át, a sertéseké a 97,11%-

³² Példának okáért – mindhárom cukorgyár a keleti területen helyezkedik el, ebből a legnyugatibb a verőcei, melyet a Dráva mellett elhelyezkedő közlekedési folyosó köt össze a nyugatabbra elhelyezkedő cukorrépa termelőkkel. Bár a cukorrépa termesztésére megfelelőbb csapadékosabb nyugati részen máshol is termelhetnék e növényt, a feldolgozó kapacitás hiányában ez csak Kapronca-Körös, Muraköz és Varasd megyék egyes részein gazdaságos.

át, a szárnyasoké a 87,12%-át, a kecskéké 53,55%-át teszi ki. Egyedül a dinári régióban sokkal nagyobb számban tenyésztett birkák arányában képvisel 50% alatti értéket, ez csak 38,43%. A szarvasmarha-tenyésztésben legkiemelkedőbbek a szlavón szigethegységek területén elhelyezkedő megyék (Kapronca-Körös és a Belovár-Bilogora), valamint Eszék-Baranya megye. Ugyanez a területi struktúra jellemzi a sertés-tenyésztést is, kiegészülve Vukovár-Szerém megyével. A baromfitenyésztés központja Varasd és Muraköz megye, ahol a helyi feldolgozóipari kapacitás és a nagyüzemi baromfitartás eredményeképpen az országos átlag többszöröse a baromfiállomány.

58. táblázat

*Pannon-Horvátország mezőgazdasági területeinek vetésszerkezete
haszonnövény típusok szerint, 2007, ha*

Megye	Gabona- növények	Olajnö- vények	Dohány	Cukor- répa	Állati takar- mány	Burgonya és más zöldség	Összes használt szántó
Zágráb	33 558	927	0	0	8 169	799	43 507
Krapina-Zagorje	12 359	20	0	0	1 188	884	14 454
Sziszek-Moslavina	31 041	1 881	0	0	6 261	834	40 877
Karlovác	8 255	6	0	0	6 131	1 241	15 644
Varasd	20 830	419	0	231	1 499	4 148	27 155
Kapronca-Körös	44 451	1 294	90	635	8 427	1 261	56 836
Belovár-Bilogora	56 488	3 159	94	72	11 257	1 381	72 585
Muraköz	17 350	1 490	0	477	1 750	5 808	26 927
Zágráb város	3 213	399	0	0	883	356	4 872
Verőce-Drávamente	49 064	11 289	4 371	3 047	6 669	6 058	82 867
Pozsega-Szlavónia	25 960	2 967	1 220	744	3 151	885	35 469
Bród-Szávamente	37 368	6 111	39	1 241	6 837	1 158	52 768
Eszék-Baranya	133 066	27 690	143	14 186	19 760	2 610	199 358
Vukovár-Szerém	77 459	24 356	48	13 683	9 210	3 096	128 091
Pannon-Horvátország	550 462	82 008	6 005	34 316	91 192	30 519	801 410
Horvátország össze- sen	558 590	82 093	6 005	34 316	105 862	37 144	830 888

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske.

1.1.6. Növénytermesztés

1.1.6.1. Szántóföldi növények

Mint már említettük a növénytermesztésben a gabonanövényeké a legkiterjedtebb vetésterület, minden pannon vidéken domináns a növénytermesztésnek ez az ága. Vetésterületileg a második legjelentősebb növényi kultúra az olaj- és ipari növényeké továbbá jelentős terület és termelékenységi mutató az állati takarmányoké is (59. táblázat).

Természetesen a gabonanövények emberi fogyasztásán kívül jelentőségük meghatározó állati takarmányként (kukorica, árpa, zab) valamint ipari célokra is hasznosítják őket (elsősorban a kukoricát). A sokoldalú felhasználás ellenére Horvátország folyamatosan saját szükségletein felül termel gabonanövényeket, így azokat jelentős mennyiségben exportálja.

A többi termesztett növényi kultúrát megvizsgálva az ország önellátása már nem megoldott. Az olajos magvakat (napraforgó, repce, szója³³) illetően az évi termelés már elmarad a hazai igény színjétől, átlagban mintegy 80%-át biztosítja a hazai igényeknek.

Az ipari növények közül a cukorrépa termesztése a legjelentősebb, és ennek ipari feldolgozó kapacitása is jelentős. A jugoszláv érában az 1980-as évek végén még magyarországi cukorrépát is szállítottak feldolgozásra Pélmónostorra. A cukor egy részét Horvátország napjainkig exportálja.

Nagyon érdekes eset a dohánytermesztése, ugyanis viszonylag kis területen termelik (Verőce és Kutjevo központokkal) de a dohányfeldolgozás és a cigarettagyártás szervezettségének köszönhetően³⁴ a feldolgozott dohánytermékek mintegy 40%-a exportra megy. Az üzleti tényező mellett jelentős szerepet játszik a speciális minőségi dohánynemesítési és -termesztési tradíció. A tömegtermelés helyett a minőségi kritériumokra építve jelentős eredményeket értek el.

1.1.6.2. Zöldség- és gyümölcsstermesztés

Horvátország mediterrán és kontinentális területei a klimatikusan különböző kultúrák által kiegészítik egymás zöldség- és gyümölcsstermesztési adottságait, termelési jellegét. Ez ugyanakkor néhány fontosabb zöldségnövényre és gyü-

³³ A horvát szakirodalom és a statisztika a szóját nem a hüvelyesek kategóriájába, hanem az olajnövények közé sorolja. Elemzésünkben ezt a horvát megközelítést alkalmazzuk, annak ellenére, hogy ez nem azonos a magyar gyakorlattal.

³⁴ Központi a szerepe a dohányfeldolgozó és -feldolgozó Hrvatski Duhani nevű cégnek, valamint a Rovinj székhelyű délkelet-európai hálózattal és érdekeltséggel bíró TDR doo-nak van.

59. táblázat

A fontosabb számtóföldi növényi kultúrák termelésének évi mennyisége és átlagtermései, 2000–2008

Megnevezés	2000		2001		2002		2003		2004	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
Búza	865 260	4,7	811 674	4,4	822 650	4,6	506 212	3,2	801 424	4,9
Kukorica	1 190 238	4,1	1 733 003	5,7	1 956 418	6,4	1 279 617	4,2	1 931 627	6,3
Árpa	179 652	3,2	192 067	3,1	206 478	3,4	160 203	2,5	237 603	3,5
Rozs	7 236	2,6	10 796	3,6	9 207	2,8	5 967	2,0	8 994	3,1
Napraforgó	53 956	2,1	42 985	1,7	62 965	2,3	69 253	2,5	68 973	2,4
Repce	29 436	2,3	22 456	2,2	25 585	2,0	28 596	1,8	31 392	2,2
Cukorrépa	482 211	23	964 880	40,6	1 183 445	47,1	677 569	24,8	1 260 444	47,6
Szója	65 299	1,4	91 841	2,2	129 470	2,7	82 591	1,7	97 923	2,6
Dohány	9 714	1,7	10 502	1,9	10 905	2,0	9 680	1,7	10 293	1,9
Lucerna széna	85 575	5,0	98 305	5,4	107 815	6,2	72 056	4,2	103 555	6,2
Siló kukorica	361 592	19,1	450 628	24,1	459 948	26,3	368 745	18,5	554 466	26,1
Fehérhe széna	100 179	4,7	115 709	5,6	131 103	6,4	51 890	2,5	124 813	6,3

59. táblázat folytatása

Megnevezés	2005		2006		2007		2008	
	a	b	a	b	a	b	a	b
Búza	601 748	4,1	804 601	4,6	812 347	4,6	858 333	5,5
Kukorica	2 206 729	6,9	1 934 517	6,5	1 424 599	4,9	2 504 940	8,0
Árpa	162 530	3,2	215 262	3,6	225 265	3,8	279 106	4,3
Rozs	4 737	2,6	5 487	2,7	4 364	2,5	4 079	3,0
Napraforgó	78 006	1,6	81 614	2,3	54 303	2,6	119 872	3,1
Repce	41 275	2,0	19 996	2,4	39 330	3,0	62 942	2,8
Cukorrépa	1 337 750	45,5	1 559 737	48,9	1 582 606	46,1	1 269 536	57,7
Szója	119 602	2,5	174 214	2,8	90 637	1,9	107 558	3,0
Dohány	9 579	1,9	10 851	2,2	12 639	2,1	12 866	2,2
Lucerna széna	147 272	5,8	162 694	6,2	137 291	5,7	196 244	7,8
Siló kukorica	587 847	31,5	714 984	33,8	718 871	29,2	1 120 226	37,5
Fehérbere széna	125 460	6,3	121 411	6,3	111 675	5,3	176 089	7,1

Jelmagyarázat: a – Termelt mennyiség tonnában; b – Átlagtermés, tonna/hektár.

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, 2009.

mölcsre nem mondható el, melyeket mindkét klimatikus területen termesztnek. Ilyen a gyümölcsöknek (alma, körte, szilva, barack, cseresznye) és a kerti zöldségeknek (paradicsom, paprika, burgonya, uborka, karfiol, brokkoli) a nagy része és a hüvelyesek közül jónéhány kerti kultúra. A mediterrán területek előnye a hosszabb vegetációs periódus, azonban itt a termőföldek nagyon kis kiterjedésűek és zömében rossz minőségűek. A pannon horvát részeken a termelési feltételek (a klimatikus adottságok mediterrán előnyeit leszámítva) sokkal jobbak, és sokkal nagyobb területen valósulhat meg a termelés. Mivel megyei statisztikai adatok nem léteznek minden egyes gyümölcsre és zöldségre, csak a legtömegesebben termelt almára, szilvára és burgonyára, nem tudjuk pontosan meghatározni mekkora a pannon terület részesedése egyes termelvények esetén.

Ha kiindulópontnak e három említett, a 60. táblázatban is megjelenített termelvényt nézzük, melyek termelésében a pannon területek százalékos részesedése az országos termelésből 80% körüli, akkor a speciális mediterrán termelvények (citrusok, oliva) kivételével feltételezhetjük a hasonló súlyú részesedést.

60. táblázat

A legfőbb gyümölcs és zöldségfélék termelési mutatói Pannon-Horvátországban, 2008

Megye	Alma		Szilva		Burgonya	
	a	b	a	b	a	b
Zágráb	15 260	19,1	3 329	12,7	4 838	15,02
Krapina-Zagorje	3 169	15,8	984	9,4	7 447	12,23
Sziszek-Moslavina	9 439	22	7 808	22,3	6 002	11,67
Karlovác	1 428	13,4	3 023	11,8	8 430	11,13
Varasd	2 367	10,8	862	8,1	34 785	15,93
Kapronca-Körös	3 609	10,4	805	6,3	6 499	19,42
Belovár-Bilogora	2 266	9,6	4 034	15,9	13 630	16,97
Muraköz	16 045	17,7	570	9,4	102 838	20,43
Zágráb város	3 289	13	812	10	1 241	12,79
Verőce-Drávamente	2202	7	2 410	11,6	8 807	17,21
Pozsega-Szlavónia	1 808	13,6	3 269	14,6	5 825	15,26
Bród-Szávamente	3 877	14,1	6 652	15,5	8 017	21,12
Eszék-Baranya	6193	10	9 400	18,6	11 813	20,22
Vukovár-Szerém	5438	14	6 534	18,4	11 176	22,04
Pannon-Horvátország	76 390	13,6	50 492	13,1	231 348	16,5
Horvátország összesen	80 174	14,3	64 238	16,7	296 302	17,3

Megjegyzés: a – Termelt mennyiség, tonna; b – Átlagtermés, tonna/hektár.

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, 2009.

A legjelentősebb gyümölcs, az alma termelése nem elégíti ki a belső igényeket, különösen a február és szeptember közötti időszakban kerül sor a hazai mennyiség mintegy 50%-ának megfelelő behozatalra. Ez mutatja a belső tárolókapacitás hiányát. Az almatermelésben a világfajták a jellemzőek (idared, jonagold), a termelés nagyrészt a kis családi gazdaságokban folyik, közepes minőségi és mennyiségi eredménnyel. Az utóbbi évtizedben a gyümölcsösök területi fejlődésével az almatermesztés területei is megnöttek. A szilva termesztése még az almaénál is sokkal kevésbé piackoncentrált. Különösen nagy az igény a friss (nem feldolgozásra szánt) gyümölcs termesztésére. A feldolgozott szilvát elsősorban az alkoholgyártás igényli. Ennek az előállítási struktúrája, a házi pálinkafőzés hagyományát folyamatosan megőrizve (állami szinten nem korlátozva) a termeléshez hasonlóan nagyon elaprózódott.

A zöldségtermesztés legjelentősebb problémái megegyeznek a gyümölcsök-nél már említettekkel. A zöldségek termelése elsősorban a háztáji igények kielégítésére történik, mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg is. Így a hazai termékek, amennyiben a piacra is kerülnek, nem tudják felvenni a versenyt a külföldi zöldségáruval. Horvátország zöldségigényének így mintegy 50%-át kénytelen külföldről biztosítani. A zöldségtermelés előremozdítása érdekében fejleszteni és megsokszorozni kellene a hazai üveg- és fóliaházi zöldségtermelő kapacitást, és kiépíteni egy hiányzó modern, nagy kapacitású tárolórendszert (61. táblázat).

61. táblázat

A zöldségtermelés mennyiségi mutatói, 2005–2008, t

Megnevezés	2 005	2006	2 007	2008
Karfiol és brokkoli	1 922	3 260	4 644	5 049
Káposzta és kelkáposzta	50 967	48 771	38 300	50 619
Zöld saláta	7 098	8 167	13 117	7 640
Paradicsom	28 930	29 027	48 040	32 358
Uborka	11 122	11 059	19 207	14 795
Dinnye	28 852	26 549	30 193	35 608
Paprika	34 430	46 132	35 822	34 760
Sárgarépa	12 618	13 433	11 553	7 629
Vöröshagyma	25 800	23 826	36 347	35 701
Cékla	9 323	6 641	9 060	4 722
Borsófélék	4 011	4 599	9 061	13 974
Bab	5 439	5 497	11 310	7 663

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, 2009.

1.1.6.3. Szőlő- és bortermelés

A szőlő- és bortermelés Horvátországban kettő jól elkülönülő területre jellemző, a mediterránra és a kontinentális típusúra. A mediterrán, valamint a kontinentális jellegű szőlőtermesztés klimatikusan és területileg is jól elkülöníthető. A kettő határa a dinári hegyvidéki területeken húzódik (ahol a szőlőtermesztés klimatikus és orografikus okokból nem jellemző). A pannon területek Horvátországon belül nagyjából lefedik a kontinentális jellegű szőlőkultúrák egészét.

Napjainkban a szőlő- és bortermelés Pannon-Horvátország szinte teljes területén megjelenik (a magasabb területek valamint a középhegységek erdőterületei kivételével) azonban jellemzően hét csomópontban összpontosul:

- Dunamelléki (Baranya és a Szerémség horvát területei),
- Szlavóniai (elsősorban Közép-Szlavónia, Pozsegai-medence),
- Moslavinai (Kutina központtal Sziszekkel együtt),
- Zagorje-Prigorje-Muraközi,
- Nyugat Bilo-Gora, Prigorjei,
- Kelet Bilo-Gora, Drávamelléki,
- Plješevicai (Samobor és Károlyváros között).

A termesztett szőlőfajtákban a fehér szőlők (és borok) ezek közül is a nemzetközi fajták, chardonnay, tramini, rajnai (rizvanac) és olasz rizling (graševina) dominálnak. A tengerparti szőlő-bor kultúrával ellentétben itt nem jelennek meg a régi, autochton fajták, annak ellenére, hogy a filoxéra pusztítása jelentősebb volt (társadalmi hatásait tekintve mindenképpen) a tengermelléki területeken, mint a kontinentális Horvátországban (a szőlőkártevő hatására szinte teljes szigetek néptelenednek el a mediterrán területeken, jelentős migrációs hullámot okozva a XIX. és XX. század fordulóján).

Jugoszlávia szétesését követően felértékelődött a tengermelléki területek bortermelése (a turisztikai kínálatához csatolt borturizmus és „croatikumok” révén) ugyanakkor ez a hatás nem érintette a kontinentális területeket. Az említett háborús hatás, valamint a privatizációs késlekedés csak tovább hátráltatta ezen pannon mezőgazdasági ágazat fejlődését (úgy a nagyüzemiét, mint a kisebb családi borházak fejlődését). A horvátországi szőlőtermesztés területileg 2005 óta fejlődik folyamatosan, változóan évi 3–5%-kal gyarapodnak a szőlőültetvények területei.

Sajnos a statisztikai adatfelvétel nem tér ki az évi területváltozásokra, csak a szőlő- és bortermelés volumenének éves adataira. Ezek az információk kevésbé megbízhatóak a szőlő rapszodikus, időjárásfüggő termésátlagai miatt, de amíg jellemzően egyes megyék szőlő- és bortermelésének stagnálását (évi kisebb, időjárásfüggő ingadozását) figyelhetjük meg, különösen a szlavón területeken

figyelemreméltó a folyamatos termelésvolumen bővülés, ami csakis az ültetvényterületek gyarapodásával magyarázható. Ilyen folyamatosan fejlődő szőlő-, bortermő területeket Eszék-Baranya, Vukovár-Szerém és Pozsega-Szlavónia megyék területén találhatunk. Jellemzően ezeken a területeken a mezőgazdasági nagyvállalatok, vállalkozások, nem pedig a családi gazdaságok e mezőgazdasági ágazat fejlesztői. A teljes termelésből ezekben a megyékben a vállalkozások részesedése megközelíti a 80%-ot, amíg az országos átlag a szőlőtermesztésben 19% a bortermelésben pedig 13% (62. táblázat).

62. táblázat

A szőlő- és bortermelés mennyiségi mutatói Pannon-Horvátországban, 2006–2008

Megye	2006		2007		2008	
	szőlő, t	bor, hl	szőlő, t	bor, hl	szőlő, t	bor, hl
Zágráb megye	14 592	81 998	12 519	66 644	18 775	101 288
Krapina-Zagorje	15 688	104 722	16 119	109 039	16 978	114 770
Sziszek-Moslavina	2 167	13 616	1 881	4 618	2 886	16 320
Karlovác	2 736	11 195	2 418	13 010	2 961	15 541
Varasd	12 280	75 827	11 780	78 687	12 697	83 350
Kapronca-Körös	7 571	42 332	6 061	34 657	7 229	42 350
Belovár-Bilogora	2 186	12 899	2 600	8 964	3 646	22 257
Muraköz	6 438	35 520	7 847	36 795	6 312	40 953
Zágráb város	2 542	5 064	2 654	15 597	2 381	14 915
Verőce-Drávamente	3 540	20 391	3 666	21 785	4 640	27 216
Pozsega-Szlavónia	6 114	8 157	8 987	14 550	9 421	11 962
Bród-Szávamente	1 252	5 064	1 716	6 592	2 374	10 547
Eszék-Baranya	8 608	9 651	12 992	16 493	13 681	35 366
Vukovár-Szerém	3 714	18 643	6 001	4 043	11 512	25 013
Pannon-Horvátország	89 428	445 079	97 241	431 474	115 493	561 848
Horvátország összesen	181 021	773 598	179 426	731 195	197 379	868 687

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, 2009.

1.1.7. Állattenyésztés³⁵

A pannon területek állatállományának, állattenyésztési nemzetgazdasági túlsúlyát már korábban említettük, és láthattuk azt is, hogy a takarmánynövények jelentős termőterületet foglalnak el. E kedvező tulajdonságok ellenére az állatállomány nagy része még mindig a kis családi magánbirtokokon található. Csak az utóbbi években, 2004 után beszélhetünk egyfajta jelentősebb nagyüzemi állattenyésztő kapacitás fejlődéséről (63. táblázat).

63. táblázat

Pannon-Horvátország állatállománya megyénként, 2003, db

Megye	Szarvasmarha	Sertés	Baromfi	Birka	Kecske
Zágráb	54 644	222 169	1 094 908	13 120	9 199
Krapina-Zagorje	20 923	60 457	1 025 010	1 628	4 331
Sziszek-Moslavina	28 842	132 907	656 442	39 577	9 209
Karlovac	19 991	40 469	369 801	25 486	5 628
Varasd	23 126	125 131	3 561 723	637	8 283
Kapronca-Körös	78 704	172 649	867 218	10 343	9 745
Belovár-Bilogora	72 413	171 117	1 158 236	59 666	11 206
Muraköz	17 084	99 052	1 416 869	509	5 865
Zágráb város	7 769	22 658	588 082	810	1 128
Verőce-Drávamente	19 252	119 135	426 680	28 044	10 681
Pozsega-Szlavónia	11 902	74 294	308 443	25 323	6 130
Bród-Szávamente	17 017	134 710	691 873	10 055	5 234
Eszék-Baranya	51 344	281 679	1 135 516	52 826	13 370
Vukovár-Szerém	26 336	212 588	630 568	20 583	8 888
Pannon- Horvátország	449 347	1 869 015	13 931 369	288 607	108 897
Horvátország összesen	488 646	1 924 672	15 989 365	750 877	203 340

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, Popis poljoprivrede 2003.

A legjelentősebb állattenyésztési ágazat a *szarvasmarha-tenyésztés*. A szarvasmarha-állomány legnagyobb része, mintegy 78%-a a vegyes, tej- és húsfelhasználású szimentáli fajtákhoz tartozik, 18%-os a Holstein fajtáé, mely kifejezetten tejtermelő fajta. A háború előtt a szarvasmarha-ágazatban a hústermelés volt a domináns, azonban ezt a háborús évek és a gazdasági szerkezetátalakítás jelentősen megváltoztatta. 2003-ban mintegy 77 ezer, főleg családi gazdaság és

³⁵ Bár a statisztikai számadatok nem minden esetben Pannon-Horvátország területére vonatkoznak, voltunk bátrak használni őket erre a területre is, ugyanis, mint korábban említettük a jelentősebb haszonállatok területi elhelyezkedésében abszolút dominanciát, 90% körüli értéket tudhat magáénak a terület.

farm tartotta a szarvasmarha-állomány egészét. A 2009-es évre a szarvasmarhatartók száma csökkent,³⁶ azonban a szarvasmarhák száma csupán jelentéktelenül változott, ekkor a több mint 10 szarvasmarhát tartó gazdaságok száma meghaladta már a 4400-at. A tejfeldolgozó és -felvásárló üzemek száma mintegy 40, azonban a feldolgozott és átvett tej mintegy 60%-át a két legjelentősebb tejipari cég vásárolja fel.

A *sertésenyésztés* kérdésköre nagyon hasonló a szarvasmarháéhoz. Az állatállomány nagy részét, mintegy 80%-át családi gazdaságokban tartották. Hasonlóan az elmúlt néhány évben megkezdődött, a szarvasmarha-koncentrációtól azért arányában elmaradó gazdasági váltás, eltolódás a nagyüzemi sertésenyésztés megerősödése felé. Ennek a folyamatnak a megerősítésére, valamint az import sertéshús egyre nagyobb piaci térhódítása miatt 2005-ben a Mező-, Erdő- és Vízgazdálkodási Minisztérium a hazai sertésenyésztés fejlesztésére operatív programot hozott létre. A program közepes és a nagyobb farmméretet támogatta. Az előbbi program eredményeképpen tovább nőtt a sertéstartó farmok mérete, bár ehhez hozzájárult a keleti megyék nagy mezőgazdasági ipari létesítményeinek (a bevezető részek egyikében már említett PIK-ek) privatizálása, és ez általi beolvasztása Horvátország egyik legnagyobb agrárpari konszernjébe, az Agrokor-ba, mely új sertésfarmokat hozott létre Baranyában és Kelet-Szlavóniában.

A *lótenyésztés* Horvátországban kettő központtal rendelkezik, és a tenyésztett fajtákat tekintve a lipicai a domináns. A horvát lótenyésztés fordulópontjai a háborúhoz köthetők. Ezeknek köszönhetően, 1806-ban a Napóleon hadai elől menekült lipicai ménes a diakóvári püspök istállóiban talál ideiglenes menedékre, ahonnan később a magyarországi Öreglakra költözik, de hálául a püspökségnek ajándékoznak három csődört, mely megalapozta a lipicai tenyésztését Diakóvárban (itt a XVI. századtól az arab ménes dominált) és egész Horvátország területén. A másik központ Lipik volt, ahol 1991-ben a szerb csapatok a település elfoglalásakor felgyújtották az lipicai tenyésztet istállóit, megsemmisítve a ménest is. 2007-ben a lipiki központ ménese és infrastruktúrája is újjáépült (a Szerbiába hurcolt lovakat visszaszolgáltatják) és megkezdte ismét a lipicai tenyésztését. A világ lipicai állományának hatoda Horvátországban található.

A *birka- és kecskenyésztés* a legelaprózottabb struktúrájú állattenyésztési ágazat, a családi gazdaságok mintegy 98%-os a részesedésük az állatállomány-

³⁶ A regisztrált tejtermelők száma 2009-ben 49 605 volt, a nem regisztráltaké nem tehető többre néhány ezernél, azonban a 2003-as mezőgazdasági összeírás és a számok felvételének módszertana között jelentős különbségek vannak, ezért összehasonlításuk nem tehető meg megjegyzések nélkül, azonban irányzámként való használatukat nem gondoltuk visszatetszőnek.

ból. Területileg elsősorban a középhegységek és a Dinaridák felé eső pannon részekben jellemző tartásuk.

A *szárnyasok* tenyésztésének területi koncentrációjáról már szoltunk. A legnagyobb volumenű a tyúktenyésztés hús és tojástermelő ágazata. A megtermelt baromfihús a sertéshús mögött a második helyen áll (2005-ben FAO-adatok szerint 31 ezer tonna hús és 45 700 tonna tojást termeltek Horvátországban). Egyedül a tyúktenyésztés modernizált, a többi baromfi esetében a tenyésztésből csak néhány százalék esik a nem családi gazdaságok szintjére. A baromfiteyésztés termékeinek exportja meghaladja az import mennyiségét, bár ez az előny fokozatosan csökkenőben van.

Az egyéb állattenyésztési ágazatokból a méhészetet említenénk, mely a környezeti terheltség alacsony fokát tekintve jó pozíciójű Horvátországban rendelkezik az ebből fakadó előnyökkel, azonban jelentős hátrányokkal és túltermeléssel küzd annak ellenére, hogy a legelős, füves területek arányában a méhészet még nem közelíti meg a telítettség fokát. A méhcsaládok nagy része, 76%, azaz mintegy 238 300 család a pannon területen taszlálható. A Horvátországban megtermelt méznek csak a 40%-át veszi fel a hazai piac (mintegy 2000 tonna), a maradék 60% pedig jóval felülmúlja az exportigényeket (2007-ben 274 tonna).

1.1.8. Erdőgazdálkodás

Horvátország területének mintegy 35–40%-át borítják erdők, ez Európában jelentős arány, Délkelet-Európa országaival összehasonlítva a regionális átlag körüli értékhez hasonló. Ezen erdőségek nagyrészt a mediterrán és a kontinentális területek közötti ritkán lakott hegyvidékeken helyezkednek el (Gorski Kotar, Lika), de jelentős erőállománnyal rendelkeznek a pannon és peripannon területek is, amíg a mediterráneumban a legkisebb az erdősültség aránya.

A pannon területeken az erdők nagyrészt a mezőgazdaságilag kisebb értéket képviselő dombvidékeken és középhegységi területeken helyezkednek el. Ezek túlnyomórészt lombhullató erdők, melyekben a tölgyek fajtái és a bükk dominanciája mellett megjelenik még kisebb tömegben az éger, a gyertyán és a kőris. A horvát erdők jelentős része megmaradt állami tulajdonban, az erdőknek csak a 21,63%-a magántulajdon. Az állami erdőkről az állami tulajdonú Hrvatske šume kft. gondoskodik, területi szervezetet fenntartva, melyek hatósági területe lefedi az egész országot.

A pannon területen az erdők ipari kihasználása a XIX. században kezdődött elsősorban német és részben magyar tőke bevonásával. Ekkor a nagy értékű szlávón tölgyesek kiaknázása nagyon nagy intenzitású volt. A határvidékeken (1881-től horvát közigazgatás alatt) még a XIX. és XX. század fordulóján is jelentős erdőpotenciálok álltak rendelkezésre. Napjainkban a szlávón tölgyesek

egy része védettséget élvez, és modern erdőgazdálkodási technikákkal a fenntarthatóság elérése a cél.

Az 1990-es évek végétől (a háborús illetve a teljes integrációs időszaktól) a kitermelt fa mennyisége minden kategóriában folyamatos emelkedést mutat, ez alól csak a tűzifának kitermelt lombhullató fák mennyisége kivétel, mely a 2003-as csúcs óta folyamatosan csökken.

1.1.9. Egyéb ágazatok, fontos termelvények, agrár-ipari termékek

Az eddig említett ágazatok és tematikák mellé nemzetgazdaságilag nem mérhetők a bio-gazdaságok és biotermékek, azonban jelentős állami támogatottságú ez az ágazat. Ez EU-s követelmény is, és a horvát rendszer a jövőben megtörténő EU szabályozást és támogatottsági struktúrát honosította meg (a biotermékek minden esetben 30%-kal nagyobb állami támogatásban részesülnek). 2008-ban teljes Horvátország területén 632 bejegyzett biogazdaság megközelítően 10 ezer hektár területen gazdálkodott.

A biotermékek mellett a nemzetileg védett mezőgazdasági produktumok („croaticumok”) listája is bővült a közelmúltban. E termelvények nagy része a dinári és a mediterrán területekhez kapcsolódik Horvátországban, azonban a szlavóniai kulen (kuljen, kulin) elnevezésű töltött, száraz, füstölt hústermék és a szintén szlavóniai szilvapálinka a „šljivovica” a pannon részek identitásának elmaradhatatlan részei. Az előbbiekhöz hasonló agráripari termék a Vegeta, melyet a kaproncai székhelyű Podravka gyárt, bár ez még nem élvez védettséget. A nemzeti szellemi és kulturális (nem materiális) örökségi listán számos olyan mezőgazdasági és gasztronómiai termék szerepel még melyek a „pannon föld szülöttei”.

A halászat-horgászat a pannon területeken nemzetgazdaságilag is szerényebb, mint a tengeri testvére (a tengeri halak és puhatestűek tenyésztéséből és feldolgozásából eredő termékek tekintetében Horvátország exportja meghaladja az importját), azonban itt is több helyen folyik jelentősebb haltenyésztés, melyben a ponty, az amúr, a süllő és a harcsa a leggyakrabban tenyésztett fajták. A pannon területek peremvidékén megjelenik a pisztrángtenyésztés lehetősége és gyakorlata is.

1.1.10. Agrárfoglalkoztatottság és agrártechnológia

A második világháború utáni urbanizációs és iparosítási folyamat jelentősen változtatott Horvátország agrárfoglalkoztatottságának mutatóiban. Amíg 1960-ban a lakosság 66,7%-a kötődött a családi mezőgazdasági gazdálkodáshoz, ez

az arány 1969-re 56,2%-ra, 1981-re pedig 44,8%-ra csökkent. Ezek az említett gazdasági és társadalmi folyamatok, melyek folytatódnak egészen napjainkig, a háborús évek menekültáradatával és gazdasági infrastruktúra részleges megsemmisítésével együtt eredményezték, hogy 2003-ra ez a mutató 33,5%-ot mutatott. Ha ehhez még hozzászámoljuk ennek a lakosságnak a folyamatos előregedését (különösen a háború és a háborús elüldözések, lakosságvesztés által sújtott területeken) akkor láthatjuk, hogy a gazdasági szerkezetváltás már a családi birtok mezőgazdasági foglalkoztatottjainak folyamatos csökkenéséből és a nagybirtok lassú előretöréséből is idővel bekövetkezik. Az agrárszakember képzés két legjelentősebb központja a régióban Zágráb és Eszék (és e városok egyetemei), a végzettek száma magas, ez ellentétben áll az előbb említett folyamatos előregedéssel és a családi birtokok számának csökkenésével. Ennek ellenére a statisztikák által nyújtott adatok még nagyobb problémahalmazt takarnak, ugyanis Pannon-Horvátországban, különösen annak keleti és déli részein, a munkanélküliség mutatói jóval a nemzeti átlag felettiek. Ez által a fiatalok, munkahely híján gyakran a családi mezőgazdasági vállalkozásban folytatják tevékenységüket, egyfajta gazdaságon belüli túlfoglalkoztatást és egy főre eső jövedelemcsökkenést okozva. Ezek tudatában a 33,5%-os foglalkoztatási mutató kétélű, és túldimenzionálnak is mondható.

Az agrártermelésben használt technológia szoros összefüggésben van a birtokszerkezettel és a mezőgazdaság modernizációjával, ezek állapotát pedig már többször részleteztük. A kisebb családi birtokok és az elaprózódott birtokszerkezet problémája a termelés technikai színvonalára erősen kihat. A nagyobb gazdaságok és az egyesült kisebb termelők magasabb felhasznált technikai színvonala (felhasznált gépi és kémiai eszközök) a részletes statisztikai adatokban egyértelműen megmutatkozik.

Az 1965-ig meglévő a családi gazdaságokat érintő traktor és kombájn vásárlási tilalom feloldása után 1967-ig folyamatosan eltűnt minden tiltó intézkedés a mezőgazdasági technika vásárlására (egyéb gépek). Ezután a traktorok száma folyamatosan nőtt, akárcsak a munkavégző erejüket kifejező KW/1 ha-os mutató is. A háborús évek, mint a teljes gazdaságot a gépesítés folyamatát is megtörték és az 1991 előtti szintet csak a kétezres évek elejére lehetett produkálni.

A traktorok és kombájnok számán kívül jelentős változások álltak be a növényvédő szerek és a műtrágyák alkalmazásában is. Itt hasonlóan a gépesítéshez, megmutatkozik a nagyobb mezőgazdasági termelőegységek jobb hatásfoka és modernebb struktúrája. A kémiai növényvédő szerek használata szoros összefüggésben van továbbá a termelési ágazattal, így regionális összefüggéseket is levonhatunk a megyeszintű adatokból. A nyugati pannon területek vegyes hasznosítású mezőgazdasági területein arányában is és abszolút mennyiségében is kevesebb ilyen jellegű kemikáliát használnak, mint a szántóföldi túlsúlyú keleti területeken (64. táblázat).

64. táblázat

Néhány, az agrártechnológiát meghatározó mutató, 2008

Megye	Egytengelyes traktor, db	Kétten-gelyes traktor, db	Kombájn, db	Pótkocsi, db	Egyéb gépek, db	Öntözött terület, ha	Növényvédő szerekkel kezelt terület, ha	Gyomirtó szerekkel kezelt terület, ha	Rovarölő szerekkel kezelt terület, ha	Műtrágyával kezelt terület, ha	Organikus trágyával kezelt terület, ha
Zágráb megye	5 975	21 439	580	20 111	4 727	110,07	30 319,68	27 466,44	5 710,20	38 316,51	23 659,98
Krapina-Zagorje	7 665	13 173	152	7 906	1 186	5,39	7 538,42	5 734,96	1 073,70	11 280,95	8 187,47
Siszek-Moslavina	1 918	11 914	350	10 952	2 016	45,03	25 707,01	24 027,00	3 289,37	31 248,62	11 178,52
Karlovac	2 060	9 919	195	8 036	1 356	17,98	9 528,05	8 430,98	1 330,98	14 196,91	8 042,06
Varasd	5 857	13 360	389	10 023	1 870	427,26	19 525,23	17 251,67	2 935,72	22 487,05	10 203,53
Kapronca-Körös	3 343	15 593	511	16 969	5 184	70,81	38 709,47	35 893,66	4 795,77	48 885,54	24 659,05
Belovár-Bilogora	1 341	15 700	716	16 006	3 250	37,52	47 826,20	44 566,61	7 917,17	56 320,24	23 202,13
Muraköz	1 294	8 851	421	7 543	1 886	254,16	17 500,30	16 235,71	3 696,22	20 209,52	8 315,51
Zágráb város	1 805	3 915	78	3 850	661	181,93	4 249,55	3 646,72	850,98	4 945,07	3 714,95
Verőce-Drávamente	1 279	8 313	343	7 316	1 110	470,66	41 667,05	39 789,65	9 393,79	48 682,26	5 859,16
Pozsega-Szlavónia	833	6 589	384	5 758	816	111,60	19 710,16	18 435,02	4 854,64	21 935,16	5 580,42
Bród-Szávamente	1 915	9 361	325	7 610	1 001	93,32	30 159,31	28 602,84	6 170,08	35 166,63	6 654,72
Észék-Baranyai	2 518	12 657	705	10 948	2 035	311,74	74 401,20	71 164,68	16 123,01	81 830,30	13 122,54
Vukovář-Szerém	809	9 386	537	8 044	1 695	166,96	69 166,17	65 480,48	18 271,65	77 195,20	8 750,56
Pannon-Horvátország	38 612	160 170	5 686	141 072	28 793	2 304,43	436 007,80	406 726,40	86 413,28	512 700,00	161 130,60
Horvátország összesen	86 243	185 953	6 132	166 433	30 276	4 999,75	458 254,00	417 256,50	95 642,02	544 331,80	177 914,20

Forrás: Zavod za statistiku Hrvatske, Popis poljoprivrede 2009.

1.1.11. Összegzés

Horvátország pannon területeinek mezőgazdasága az utóbbi ötven évben jelentős változásokon ment át, mégis megőrizte hosszabb gazdaságtörténeti fejlődésének alapmotívumait, melynek legjellemzőbb struktúrája az elaprózódott birtokszerkezet és az ezáltal lassabb reagálás a modernizációs folyamatokra.

Nemzetgazdaságilag a terület kiemelt fontosságú, az ország mezőgazdasági termékeinek nagyobb és jelentősebb értékű hányadát adja, mint a mediterrán vagy a hegyvidéki mezőgazdaság. Azonban ez az előny a terület méreténél fogva is csak néhány elemében tud jelenlegi alapstruktúrájából fakadóan nemzetközileg is versenyképes mezőgazdasági eredményeket elérni. Mivel Horvátország az Európai Unió tagjává vált, a lassan változó belső struktúráknak egy újabb szerves, változtatási kényszert erősítő elemmel kell szembenéznük. Az elmúlt néhány évben az erre való felkészülés már okozott néhány fájdalmas változást, de a kérdés továbbra is nyitott marad, hogyan képzelhető el az itt leírt mezőgazdasági struktúrának az európai rendszerbe történő beágyazódása, illetve a népes horvát agrártársadalom vajon mennyire készült fel az eljövendő változásokra?

1.2. A Muravidék és a Drávamente mezőgazdasága

A két szlovén pannon régió mezőgazdasági termelése stratégiai fontosságú Szlovénia élelmiszertermelése szempontjából. A Muravidék mezőgazdasági területei Szlovénia művelhető területeinek kb. 13%-át, az állatállomány 12%-át tudják magáénak, ezen felül az ország búzatermelésének felét, kukoricatermelésének pedig egy harmadát adja.

Mindkét régió, természetföldrajzi sajátosságai miatt önálló, meglehetősen excentrikus és sajátos mezőgazdasági területet képez. A kedvező földrajzi adottságok, amelyek a magashegyvidék peremén található sík területeken összpontosulnak, Szlovénia legjobb mezőgazdasági területeit képezik. A viszonylag kedvező szubpannon éghajlat valamennyi agrárágazat fejlődésének kedvez. Az élelmiszertermelés fontossága miatt a két régiót Szlovénia éléstárának hívják.

A mezőgazdasági területek szerkezetét illetően országos viszonylatban a szántók 36%-kal, az ültetvények 6%-kal, a legelők pedig 58%-kal szerepelnek. Országos szinten a 2000-ben jegyzett adatokhoz viszonyítva (508 961) 2011-re ezek a területek kb. 50 ezer hektárral csökkentek. A hasznosítás alatt lévő kategóriák közül a csökkenés főleg a legelőket érintette. A mezőgazdasági területek szerkezetét illetően országos szinten is a Muravidéken (közel 80%) és a Drávamenti (72%) régióban legnagyobb a szántók aránya.

A mezőgazdaság jelentősége a szlovén gazdaságban is és a régió gazdaságában is csökkenő tendenciát mutat, amit a GDP részesedés is és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya támaszt alá (65. táblázat).

A gazdaságok száma is 2000-hez viszonyítva lényeges csökkenést mutat: 2010-ben a Drávamente régióban a gazdaságok száma 14 500-ról 12 300-ra, a Muravidék régióban pedig a közel 11 500 gazdaságról 8900-ra esett vissza.

65. táblázat

A mezőgazdaság részesedése a gazdaságban Muravidék régióban, 2005–2006, %

Megnevezés	A mezőgazdaság részesedése a GDP-ben			Aktív népesség a mezőgazdaságban		
	arány		index	arány		index
	2005	2006	2006/2005	2005	2006	2006/2005
Muravidék	8,3	6,9	83,1	10,9	10,8	99,0
Szlovénia	2,5	2,4	96,9	3,9	3,8	97,4
Muravidék/Szlovénia	13,4	11,7	87,3	14,6	14,5	99,3

Forrás: Cunder, 2009. 144. o.

1.2.1. A mezőgazdasági termelés mértéke és intenzitása

A régió mezőgazdasági termelésének főbb sajátossága a mezőgazdasági területek szerkezetében, a szántók nagy, illetve a gyepek (rét és legelő, gyümölcsösök és szőlőültetvények) viszonylag kis aránya (66. táblázat).

A szántók kiterjedése csaknem háromnegyede a régió teljes mezőgazdasági területének. A régió szántóföldjeinek több mint kétharmada a Mura menti síkon található, ahol arányuk a vidék mezőgazdasági szerkezetében meghaladja a 80%-ot.

1.2.2. A térség agrárszerkezete

A szlovén statisztikai hivatal adatai szerint 2007 júniusában, a muravidéki mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok száma 9793 volt. A 2000-ben tartott népszámláláshoz viszonyítva, számuk csaknem 17%-kal csökkent. A Muravidék szempontjából ez azt jelenti, hogy gazdaságainak közel 2%-a szűnik meg évente. Mivel a mezőgazdasági területek összterülete a feldolgozott népszámlálásközi időszakban gyakorlatilag nem változott, a mezőgazdasági hasznosítású terület (birtokméret) átlagos nagysága a közel 6,6 hektár mezőgazda-

66. táblázat

A Muravidék régiónkénti mezőgazdasági földhasználat szerkezete, 2006

Megnevezés	Goričko		Mura menti sík		Szlovén dombvidék		Összesen	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Szántók	14 210,73	64,37	40 536,92	81,94	5 830,70	52,60	60 573,58	73,31
Gyepek	5 873,16	26,60	5 518,12	11,15	3 002,97	27,09	14 394,25	17,42
Állandó kultúrák	1 250,26	5,66	1 614,29	3,32	2 004,71	18,09	4 896,27	5,93
Összes termőföld	21 334,15	96,64	47 696,33	96,42	1 0838,4	97,78	79 868,86	96,66
Egyéb	741,65	3,36	1 772,48	3,58	246,32	2,22	2 760,45	3,34
Összesen	22 075,80	100,00	49 468,81	100,00	1 1084,7	100,00	82 629,31	100,00

Forrás: Cunder, 2009. 146. o.

sági hasznosítású területekhez képest 0,2 hektárral nőtt 2003-hoz viszonyítva (67. táblázat).

A mezőgazdasági termelés koncentrációjának folyamata arányosan folytatódik, amint azt a gazdaságok szerkezetváltozásának nagysága is mutatja. Növekvő tendenciája van a 20 hektárt meghaladó gazdaságoknak, melyek részarányukat 7,1%-kal növelték. A mezőgazdasági földterület aránya, amelyen gazdálkodnak viszont több mint 15%-kal növekedett a régió birtokszerkezetében.

A növénytermesztést illetően országos szinten a búza 150 ezer tonna körül alakult a vizsgált periódusban. A kukoricatermelést növekvő tendencia jellemzi (282–349 ezer tonna), míg a burgonyatermelés lényeges csökkenést mutatott (182–147 ezer tonna). A többi kultúra esetében kiegyensúlyozott, minimális termésingadozás volt a jellemező.

Hasonlóan az országos szinthez, a Muravidék állattenyésztése is az elmúlt időszakban megváltozott körülményekkel találta magát szemben, amely Szlovénia uniós csatlakozása után mutatkozott meg. Mindezek a folyamatok is tükrözik az összes számosállat-egység és az egyes tenyészállatok kategóriáinak számbeli alakulását (68. táblázat).

2010-ben közel 60 ezer, állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságot tartottak nyilván Szlovéniában (58 648), összesen 421 553 számosállat egységet. E tekintetben a legnagyobb állatállomány-kapacitással rendelkező régió a Drávamente volt (79 851 számosállat-egységgel, ami az országos állomány 19 %-a).

A Muravidéken a szarvasmarha-állomány csaknem 60%-át teszi ki a számosállat-egység szerinti szerkezetnek. Ez összesen 20%-kal kevesebb, mint a szlovéniai átlag. A 2000–2010 időszakban a szarvasmarha-állomány drámai csökkenést jegyzett Szlovéniában. Ez a csökkenés a Szlovéniában 2010-ben végzett mezőgazdasági összeírás szerint különösen a Muravidéken volt proble-

67. táblázat

A Muravidék gazdaságainak és a használatban levő földterületek birtokszerkezete, 2003–2007

Terület	Mezőgazdaságok				Használatban levő mezőgazdasági földterületek			
	szám, db		index		terület, ha		szerkezet, %	
	2003	2007	2007/2003	2007	2003	2007	2007/2003	2007
Összesen	10 056	9 793	97,4	100,0	64 796	64 498	99,5	100,0
< 5 ha	6 632	6 462	97,4	66,0	17 249	14 339	83,1	22,2
5 – 10 ha	2 120	1 935	91,3	21,1	14 888	12 461	83,7	19,3
>= 10 ha	1 304	1 396	107,1	12,9	32 659	37 698	115,4	58,4

Forrás: Cunder, 2009. 149. o.

68. táblázat

A Muravidék kategóriánkénti állatállománya, 2003–2007

Megnevezés	Muravidék			Szlovénia		
	állatállomány száma		index	állatállomány száma		index
	2003	2007	2007/2003	2003	2007	2007/2003
Szarvasmarha	40 592	39 454	97,2	478 331	472 363	98,7
Sertés	235 161	238 785	101,5	607 881	544 405	89,6
GVZ	56 568	54 222	95,6	456 167	433 382	95,0
GVZ/ha KZU	0,87	0,82	94,3	0,87	0,83	95,4

Magyarázat: GVZ – számosállat-egység; KZU – használatban levő termőföld; GVZ/ha KZU – használatban levő hektáronkénti termőföldre jutó számosállat-egység.

Forrás: Cunder, 2009. 148. o.

matikus: 57%-os csökkenéssel, ami főként a kistermelők körében történő állatállományok felszámolásának a következménye Goričko területén (Cunder, 2009).

2010-ben a szarvasmarha-állomány az országos állomány 7%-át, a Drávamenti régió állománya pedig 17%-át képezte.

A sertésenyésztés tekintetében 2010-ben, a szlovéniai gazdaságok 21%-a a Muravidéken összpontosul, ami a sertésállomány tekintetében 41%-ot jelent. A sertésenyésztés továbbra is állattenyésztés második legfontosabb ágazata a régióban. A gazdasági válság ellenére a régió nem szenvedett el visszaesést.

A Drávamenti régió az ország sertésenyésztő gazdaságainak és a sertésállománynak is a 27%-át adja. A Drávamenti baromfitenyésztő gazdaságok (országos állomány 18%) az országos állomány 48%-át tartották (69. táblázat).

69. táblázat

Az állattartó gazdaságok száma és aránya és az átlagos állatállomány száma, 2003–2007

Gazdaság	Gazdaságok száma		Index	Az ágazatok aránya, %		A háziállatok gazdaságokénti száma	
	2003	2007	2007/2003	2003	2007	2003	2007
Összes állatállomány	9 107	8 217	90,2	90,6	83,9	6,2	6,6
Szarvasmarha	3 810	2 932	76,9	37,9	29,9	10,6	13,4
Sertés	8 346	7 075	84,8	83,0	72,2	28,2	33,7
Összes gazdaság	10 056	9 793	97,4	100,0	100,0		

Forrás: Cunder, 2009. 149. o.

A mezőgazdasági üzemek innovatív készségét a gazdaságok számítógépes felszereltségével, pontosabban a gazdaságok számítógépes irányításának mértékével próbálta kimutatni a Szlovén Statisztikai Hivatal a 2010-ben végzett összeírás során. Országos viszonylatban az elmúlt tíz év során (2000–2010) megtízszereződött (1–10%) a számítógépet alkalmazó gazdaságok száma (2010). A gazdaságokban a számítógépet legnagyobb mértékben a 35–55 éves korcsoport használja. Annak ellenére, hogy erre vonatkozó regionális adatok nem álltak rendelkezésünkre, feltételezhető, hogy mindkét vizsgált szlovén régióban a számítógépet alkalmazó gazdaságok aránya magas mivel a termelési eredmények is országos szinten ezen régiókban impozánsak.

2. Ipar

2.1. Bevezetés

Az ipartelepítés történelmi gyökereit tekintve látható, hogy a jugoszláv államszövetségben belül a horvát ipar jelentős része Zágráb tágabb környezetében, az északnyugati országrészben tömörült. A város ipari szerepe jelentősebb volt Belgrádnál, gyárai elsősorban olyan munkaigényes iparágakra szakosodtak, mint a fémfeldolgozás, elektrotechnika, gyógyszergyártás, konzervipar. További jelentősebb ipari térségek Varasd (textilipar), Sziszek-Moslavina (petrolkémia), Bród-Szavamente (mozdony- és vagonggyártás) és Fiume (hajógyártás, kőolaj-finomítás) környékén alakultak ki. Szlovénia erős gazdasági szerepe korán kimutatható volt, az 1960-as évekig Ljubljanában összpontosuló ipari termelés adta Jugoszlávia ipari GDP-jének egyötödét. Az ipari decentralizációs folyamatok hatására a későbbi független állam fővárosa mellett olyan városokban telepedtek meg ipari termelőegységek, mint Maribor (gépjárműgyártás), Celje, Kranj, Novo Mesto (gyógyszeripar, gépgyártás). Említésre méltó még a történelmi gyökerekre épülő szlovén papír- és bútorgyártás, valamint a híres textilipar (*Probáld* 2007a).

A térség iparának átalakulási folyamatai nem szakíthatók ki azonban sem a szűkebb, sem a tágabb értelemben vett térség gazdasági, politikai átalakulási folyamataiból. Egyrészt az ipari termelésre, termelékenységre jelentős hatással volt az 1990-es évek elejétől a poszt szocialista térség gazdasági átmenete, melynek köszönhetően a korábban mesterségesen visszatartott terciarizáció megindulhatott, csökkentve az ipar korábbi részesedését a gazdaság ágazatok közötti megosztásában (*Lux* 2009). Ennek a folyamatnak az egyik eredménye az ipari foglalkoztatottak számának jelentős, bár a kelet-közép-európai térben közepes szintűnek nevezhető visszaesése (*Lux* 2010). A folyamat eredményeképp 2011-

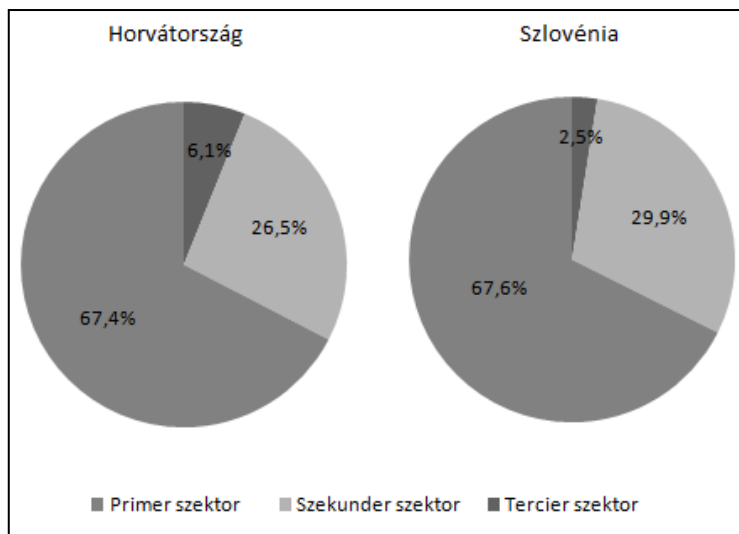
re az iparban foglalkoztatottak aránya 27,3%-ra csökkent Horvátországban, míg Szlovéniában ez az arány 31,5%-ra esett vissza. A második, szűkebben értelmezett térséget érintő változás Jugoszlávia felbomlásában érhető tetten, melynek hatására 1991–1992-ben újraértelmeződtek a nemzetállamok, a nemzeti gazdasági rendszerek, így mások mellett az ipari termelő és foglalkoztató rendszerek is. Horvátországban a jugoszláv háború nagyságrendileg 22 milliárd dolláros károkat okozott, többek között megsemmisítve az ipari termelőkapacitások egy-negyedét (Probáld 2007b).

A fentiek okozataként a nemzeti munkamegosztásban megtörtént átrendező-dés hatására az érintett országokban az egyes gazdasági szektorok részesedése is megváltozott és a tercier szektor mindkét államban a GDP legnagyobb hányadát adja.

Mint az 50. ábrából látható a közvetlen ipari ágazatok a horvát GDP egy-negyedét adják, egészét nézve pedig kiemelkedő az élelmiszeripari termékek elő-állítás, a fémipar, valamint az ipari GDP jelentős része származik az építőipar-ból. Szlovéniában az ipar a teljes nemzeti össztermék közel 30%-át teszi ki, amelyből kiemelhető a műanyag- és vegyipar, valamint az elektronikai berende-zések gyártása.

50. ábra

A GDP megoszlása a gazdasági ágak között, 2011

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek alapján a szerzők szerkesztése.

A 2008 óta zajló pénzügyi és gazdasági válság jelentősen rányomta a bélyegét az érintett két országra is. Horvátországban az ipari termelési érték még 2013-ban is kis mértékben (3%), de csökkent 2012-höz képest. A csökkenés a továbbra is alacsony belső kereslet és a gyáripár visszaeséséből fakad. Pozitív eredmény, hogy a villamosenergia- és a gázellátás tekintetében növekmények tapasztalhatók. A feldolgozóipari tevékenységek kapcsán szintén több hónapos, éves negatív tendenciákat figyelhetünk meg 2013-ban, például a papírgyártás, vagy a textilipar kapcsán (Hrvatska Gospodarska Komora, 2013). Szlovéniában is tapasztalhatók még a válság okozta visszaesés jelei, továbbra is csökkenő tendenciát mutatnak az egyes iparágak termelési értékei, melyek közül a legkiemelkedőbb a faipar 20%-ot is meghaladó visszaesése. Az összes ipari termelési érték visszaesése azonban valamelyest csökkent az előző évi adatokhoz képest, mely mögött a magas hozzáadott értékű tevékenységek kisebb arányú kibocsátásának növekedése vezetett (IMAD 2013). A válság okozta problémákat felismerve mindkét országban a fejlesztési tervek és a regionális stratégiák részeként képezi a meglévő ipari kapacitások jobb kihasználása és az ipari tevékenységek csökkenő tendenciáinak megfordítása.

2.2. A dél-pannon térség ipari szerkezete

A szűkebb fókuszra tekintve az ipari tevékenységek a horvát dél-pannon területen a GDP egyötödét teszik ki, és a munkaerő egynegyedét foglalkoztatják. Az ipar 83%-át a feldolgozóipar alkotja itt, a legjelentősebb területek az élelmiszeripar, az italgyártás, a vegyi anyagok gyártása, valamint a kiadói és nyomdaipari tevékenységek. Az elmúlt öt évben a bányászat jelentős bruttó növekedését, fejlődését figyelhetjük meg, valamint pozitív növekménnyel zárta az elmúlt évek mérlegét az energiaellátással kapcsolatos ipari tevékenységek nagy többsége is. 2005-ben az ipari termelés éves 5%-os növekedést tett ki. Az elmúlt évek fokozatos növekedésének ellenére Pannon-Horvátország ma – 1989-hez képest – mindössze a saját GDP 69%-os ipari termelését valósítja meg. Az ipari termelés még mindig a 17 évvel ezelőtti szintjének 85%-án van.

Dél-Pannónia szlovén oldalán az ipar az érintett területek GDP-jének 30,1%-át adja az aktív lakosság 37%-ának foglalkoztatásával. A Mura- és a Drávavidék legjelentősebb iparága az agrárgazdaságok termékeire építő élelmiszeripar, valamint a területen a textiliparnak és a vegyiparnak van még jelentősége.

Az ipar jelenléte az egyes térségekben nagy különbségeket takar (51. ábra). A térség legalacsonyabb ipari foglalkoztatási rátájú területe a szlovén Mura-vidék (17,71%), a legmagasabb pedig a horvát Muraköz (39,01%).

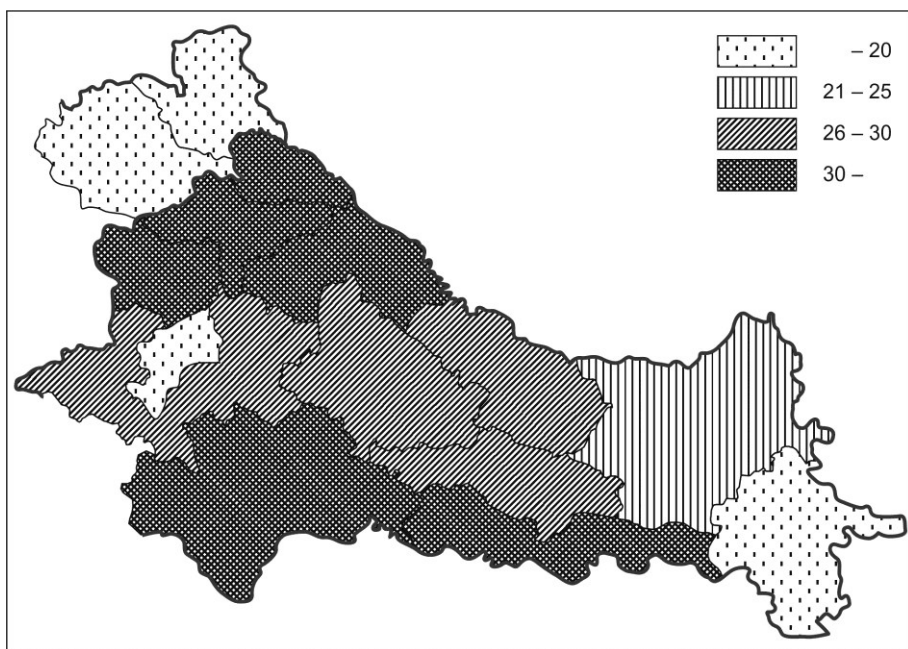
A foglalkoztatási arány mellett fontos mutató az ipari hozzáadott érték (52. ábra). Az egy ipari foglalkoztatottra számított ipari hozzáadott érték Verőce-Drávamente megyében a legalacsonyabb (16 ezer euró), míg ennek az értéknek több mint a kétszerese mutatható ki Sziszek-Moslavina megyében. Az 51–52. ábra áttekintését követően észrevehető, hogy a magas ipari foglalkoztatottsági adatokkal nincs egyenes arányban a hozzáadott érték növekedése. Ez a tendencia figyelhető meg Bród-Szávamente megye esetében ahol a 31%-os ipari foglalkoztatottsághoz mindösszesen 16 ezer eurós hozzáadott érték képződik. Ellentétes a tendencia a Drávavidéken, ahol a 18%-os ipari foglalkoztatottsághoz magas, 29 ezer eurós hozzáadott érték termelődik foglalkoztatottanként.

2.3. Pannon-Horvátország megyéi az ipar tükrében

A horvát megyék iparszerkezet elemzésének bevezetésekképpen érdemes áttekinteni, hogy mennyire számít jelentősnek az ipar, mint gazdasági ág az egyes megyékben, ugyanis így közelebbi képet kaphatunk arról, hogy melyik megyében

51. ábra

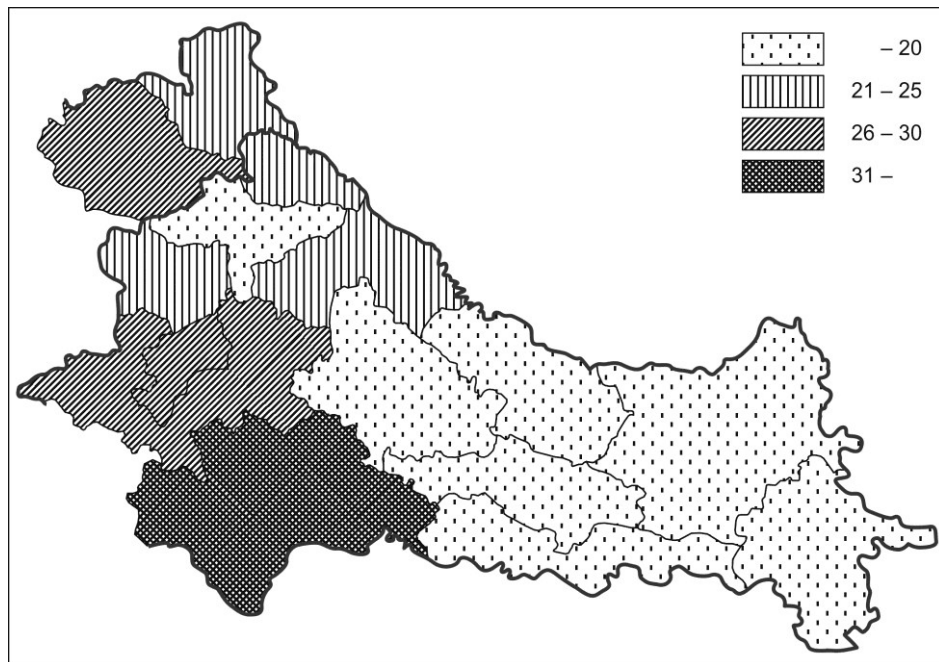
Az ipari foglalkoztatottak aránya, 2012, %

Forrás: Statisztikai évkönyvek adatai alapján a szerzők szerkesztése.

52. ábra

Az egy ipari foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték, 2011, ezer euró

Forrás: Statisztikai évkönyvek alapján a szerzők szerkesztése

találhatók a térség ipari központjai. Ennek felméréséhez a megyék gazdasági tevékenységeinek bruttó hozzáadott értékeit vizsgáltuk meg, majd különböző évekre tekintettel kiemeltük az ipar teljesítményét (70. táblázat).

A 2001–2010 közötti tízéves statisztikát áttekintve az egyik legszembetűnőbb folyamat Zágráb dezindusztrializálódása és ezzel párhuzamosan az ipar megerősödése a fővárost körülvevő megyében. Az ipar gazdasági súlyát tekintve két csoport jól elkülöníthető (a főváros környékét figyelmen kívül hagyva): Varasd, Sziszek-Moslavina, Kapronca-Körös, Muraköz és Krapina-Zagorje megyékben jelentős az ipar aránya a bruttó hozzáadott értéken belül, amíg Vukovár-Szerém, Pozsega-Szlavónia, Eszék-Baranya és Belovár-Bilogora megyékben az ipar viszonylag alacsony arányban járul hozzá a megye hozzáadott értékéhez. Verőce-Drávamente és Bród-Szávamente megye a két csoport között szerepel. Természetesen a bruttó hozzáadott értéken belül az ipar aránya még nem feltétlenül mutatja meg nekünk, hogy mekkora az adott megye ipari termelése. Ennek vizsgálatához és ahhoz, hogy meghatározhassuk a dél-pannon

70. táblázat

Az ipari szektor aránya a horvát dél-pannon megyék bruttó hozzáadott értékében, 2001–2010, %

Megye	2001	2004	2007	2010
Zágráb város	30,89	27,95	22,51	18,28
Zágráb	27,36	35,52	34,31	38,56
Krapina-Zagorje	28,94	37,07	36,14	42,95
Varasd	37,57	35,05	39,80	39,48
Kapronca-Körös	39,33	39,95	39,17	40,04
Muraköz	36,63	38,59	40,92	43,50
Belovár-Bilogora	23,84	25,03	25,04	27,68
Verőce-Drávamente	23,67	29,97	30,76	29,06
Pozsega-Szlavónia	19,29	28,12	26,07	27,10
Bród-Szávamente	24,48	25,85	32,38	33,93
Eszék-Baranya	22,52	24,58	29,02	26,96
Vukovár-Szerém	18,08	22,30	24,94	24,99
Sziszek-Moslavina	39,73	34,44	42,19	47,75

Forrás: Eurostat adatai alapján a szerzők szerkesztése.

térség ipari szempontból jelentős megyéit, áttekintésre került a megyék ipari termelése is (71. táblázat).

Az ipari teljesítményeket tekintve láthatjuk, hogy bár a fővárosban csökkent az ipar részesedése a bruttó hozzáadott értéken belül, még így is messze itt a legmagasabb a szekunder ágazat teljesítménye a dél-pannon térségen belül. Jól látható a főváros körüli megye ipari teljesítményének növekedésén keresztül az a folyamat, amely már az előző táblázatban is megfigyelhető volt, azaz az ipar hozzáadott értéken belüli részarányának növekedése a termelés értékének növekedésével is együtt járt. Ez feltételezhetően annak a következménye, hogy a főváros körüli térség is egyre fontosabb lesz a gazdasági szereplők számára.

A többi megyét tekintve megállapítható, hogy az előbb a viszonylag magas ipari hányaddal rendelkező régiók a termelés értékében is jól teljesítenek, a fővárosi agglomerációt nem tekintve Sziszek-Moslavina, Varasd, Kapronca-Körös és Krapina-Zagorje megyékben az ipari teljesítmény magas. A 2007-es és 2010-es évet egymáshoz hasonlítva az is észrevehető, hogy a gazdasági válság is éreztette hatását az iparon, mivel a legtöbb megye esetében a 2007-es termelési értékhez képest csökkent a 2010-es érték.

71. táblázat

*A dél-pannon megyék iparának bruttó hozzáadott értéke,
2001–2010, millió euró*

Megye	2001	2004	2007	2010
Zágráb város	1987,1	2403,5	2613,8	2310,9
Zágráb	290,8	545,3	695,9	778,2
Krapina-Zagorje	157,7	225,8	300,4	303,4
Varasd	311,1	340,3	501,8	498,6
Kapronca-Körös	232,5	266,6	360,1	329,5
Muraköz	172,7	224,2	307,9	345,9
Belovár-Bilogora	115,1	145,8	176,5	196,7
Verőce-Drávamente	81,6	119,5	156,4	126,2
Pozsega-Szlavónia	57,9	106,5	116,8	113,7
Bród-Szávamente	128,6	168,5	253,8	266,7
Eszék-Baranya	275,3	385,9	626,0	552,4
Vukovár-Szerém	104,7	162,4	237,7	230,9
Sziszek-Moslavina	308,9	296,9	450,9	578,8

Forrás: Eurostat adatai alapján a szerzők szerkesztése.

2.3.1. Nehézipari tevékenységek

A dél-pannon megyék ipari teljesítményében a könnyűipar mellett a fémfeldolgozás és a gépgyártás is jelentős szerepet játszik. A térségben az ágazatot a kis- és közepes méretű üzemek jellemzik, de mellettük megtalálhatók az olyan nagyvállalatok, amelyek Horvátországban az ágazat legjelentősebb képviselői közé tartoznak. Az 1990-es években végbemenő változások és események ambivalens módon érintették az ágazatot, ugyanis voltak olyan megyék, amelyekben a délszláv háború, valamint a gazdasági visszaesés és a privatizációs folyamatok negatívan érintették a fémfeldolgozó ipart, míg más cégek a fegyvergyártáson keresztül képesek voltak támogatni a háborús gazdaságot is. Az 1990-es évekbeli visszaesés szenvedői közé tartozott a Belovár-Bilogora megyei fémfeldolgozás is, bár a háború óta eltelt másfél évtized alatt új struktúrában, kisvállalatokon keresztül az iparág újra a megye meghatározó gazdasági szektorai közé tartozik (2009-es adatok alapján a megyei exportban a második legjelentősebb szereplő a fémfeldolgozó ipar volt). A megye fémipari cégei közül érdemes megemlíteni a daruvári Dalit céget, amely korábban a legnagyobb jugoszláv gépgyártó és fémfeldolgozó vállalatok közé tartozott (mintegy 2000 főt foglalkoztatott), ma mintegy 320 fő dolgozik itt. Az innovatív és erős kis- és középvállalatoknak köszönhetően lett vezető iparág a fémfeldolgozás és gépgyártás Muraköz megyében, ahol az iparban tevékenykedő vállalkozások nagyjából

egyharmada (153 vállalat) ebben az iparágban található, amelyek bevétele 2009-ben meghaladta az egymilliárd kunát.³⁷

A fémfeldolgozáson és gépgyártáson belül jelentős termékcsoporthoz a mezőgazdasági termeléshez szükséges gépek és eszközök gyártása, amelyek a térségben található mezőgazdasági potenciálnak köszönhető viszonylag keresettek. A térség és az ágazat egyik legnagyobb vállalatcsoportja, a bródi székhelyű Đuro Đaković cégcsoport, amely jelentős szerepet vállal Bród-Szávamente megye ipari termeléséből is. A Đuro Đaković-ot 1921-ben alapították és kezdetben elsősorban vasúti járműgyártást és a vasúthoz kapcsolódó termékek, valamint hidak gyártása volt a profilja. Az 1960-as években tovább bővült az addigi tevékenységi kör, például a már korábban említett verőcei cukorgyár építése is a vállalat nevéhez fűződik, de a mezőgazdasági gépgyártásban is fontos szerepe volt. Az 1990-es években a délszláv háború során a vállalat a horvát hadsereg számára fegyvereket és a harcászathoz kapcsolódó eszközöket is gyártott. A cég mostani szervezeti formáját (konzern, amely magában foglalja az egyes célcipacokra – pl. járművek, erőművek stb. – termelő gyártóegységeket) szintén az 1990-es években alakították ki. Bród-Szávamente megyében nagy jelentősége van a cégcsoportnak, 2009-ben a tíz legnagyobb árbevétellel rendelkező cég közül négy a konszernhez tartozott és együtt több mint egymilliárd kuna bevételt termeltek.

A fémfeldolgozó és gépgyártó ágazat meglehetősen elszórtan jelentkezik a térségben, azaz viszonylag sok helyen található az iparágban tevékenykedő, de maximum regionális jelentőségűnek nevezhető kis- és középvállalat, viszont a legnagyobb gyártók egy-két kivételtől (pl. a bródi Đuro Đaković vállalatcsoport) eltekintve a főváros közelében koncentrálódnak. Bár nem a fémipar és fémfeldolgozás, de a gépipar kapcsán mindenképpen megemlítendő az egyik legjelentősebb zágrábi gépgyártó cég az elektromos motorokat és elektronikai eszközöket előállító Končar. A vállalat 2009-ben több mint 4000 főt foglalkoztatott, és 2,5 milliárd kunás forgalmat ért el. A cég egyik jelentős projektje a más vállalatokkal (például a szintén zágrábi Gredelj, amelyet még a MÁV műhelyeként alapítottak 1894-ben) együtt létrehozott CROTRAM klaszter, amelynek célja új horvát villamosok gyártása. A gépgyártáshoz és fémfeldolgozáshoz szükséges nyersanyag előállításában jelentős szerepe volt a sziszeki vasműnek, amely Horvátország legnagyobb vasgyára és az egykori Jugoszlávia egyik legnagyobb foglalkoztatója volt. A gyár az utóbbi években több tulajdonosváltáson is keresztülment (2007–2011 között az amerikai CMC tulajdonában volt, jelenleg egy olasz acélipari konszern kívánja felvásárolni).³⁸

³⁷ A Muraköz megyei fejlesztési stratégia 2011–2013. adatai alapján.

³⁸ <http://www.poslovnihrvatska/kredit-ebrd-a-od-20-milijuna-eura-za-obnovu-i-modernizaciju-proizvodnje-celika-234422#>

A térség vegyiparában Sziszek-Moslavina megye viszi a vezető szerepet, ugyanis két, országosan is jelentős gazdasági egység található itt: a kutinai Petrokemija és a sziszeki olajfinomító, amely a horvát INA tulajdonában van (utóbbi Horvátország legnagyobb olajfinomítója is egyben). A kutinai gyárat 1968-ban alapították még az INA vállalat részeként, majd az 1998-ban önállóvá vált. 2012-ben több mint 2000 főt foglalkoztatott és 3 milliárd kuna feletti bevétele volt a vállalatnak. A Petrokemija elsősorban mezőgazdasághoz kapcsolódó vegyipari termékeket állít elő és ebben a piaci szegmensben piacvezető Horvátországban. A dél-pannon térség vegyiparával kapcsolatban még az eszéki Saponija vállalatot érdemes kiemelni, amely mosószerket és személyes higiéniai termékeket gyárt (2011-ben 820 főt foglalkoztatott a gyár és 580 millió kuna bevétele volt).

2.3.2. Fafeldolgozás, bútoripar, nemfém ásványi termékek

Horvátországon belül a dél-pannon területen jelentős iparágnak számít a fafeldolgozó ipar és a hozzákapcsolódó bútorgyártás, nyilvánvalóan elsősorban a megfelelő természeti adottságokkal rendelkező megyékben. Az ágazatnak jelentős szerepe van egyes megyék külkereskedelmét illetően is (72. táblázat).

72. táblázat

A legnagyobb faipari exporttal rendelkező megyék, 2009

Megye	Export, millió euró*	Arány az exporton belül, %
Belovár-Bilogora	25,07	26,2
Bród-Szávamente	14,62	9,47
Kapronca-Körös	26,55	14,13
Muraköz	42,91	15,58

* Az eredeti adatok amerikai dollárban (USD) és horvát kunában voltak megadva, az euróra váltás a 2009. évi havi átlagos árfolyamok HRK/EUR és HRK/USD árfolyamok segítségével történt (forrás: HNB).

Forrás: A megyei fejlesztési stratégiák és a megyei kamarák adatai alapján a szerző szerkesztése.

A táblázatban megnevezett megyék közül érdemes kiemelni néhányat, ugyanis az ágazati adatok részletesebb áttekintése további alátámasztást ad a faipar jelentőségére. A fafeldolgozó ágazat Belovár-Bilogora megye egyik legjelentősebb ipari tevékenysége, amelyben a megye ipari foglalkoztatottjainak 22%-a dolgozik és a megyei export mintegy egy negyedét is ez az ágazat biztosította. A megye faiparának forgalma 2009-ben 783 millió kunát tett ki és 61 vállalat

tevékenykedett az ágazatban. Kapronca-Körös megyében a fafeldolgozó ipar a harmadik legjelentősebb exportáló ágazat. Az ágazat fejlődése szempontjából nagy szerepe volt a megyén belül elérhető jó minőségű alapanyagoknak (évente nagyjából 100 ezer m³, többek között tölgy, bükk, kőris és éger) és a fakitermelő, illetve feldolgozó helyek (pl. ácsműhelyek, bútorgyártó üzemek) közötti kis távolságnak. Muraköz megyében szintén jelentős a fafeldolgozás szerepe és a megyén belül a negyedik legnagyobb exportteljesítménnyel rendelkezik az ágazat. Összesen 67 vállalat és mintegy 1400 munkavállaló tevékenykedik az iparágban. A faipari cégek mintegy 693 millió kuna bevételt generálnak, miközben 658 millió kuna kiadásuk van, így az ágazat egyenlege pozitív, nagyjából 35 millió kuna.

A fafeldolgozás és bútoripar így ezekben a megyékben fontos szerepet kapott a megyei gazdasági stratégiák megalkotása során. Az elmúlt évtized során a horvát fafeldolgozó vállalatoknak számos problémával kellett szembenézni, mint például a bevételek csökkenése, felszámolások, elbocsátások, amelyek nehezítették az ágazat helyzetét. Az ágazat fennmaradásának kulcsa a helyi minőségi nyersanyag, a fafeldolgozási hagyományok és a meglévő tudás, valamint tapasztalat, továbbá az európai uniós szttenderdek fokozatos átvétele jelentheti.

A nemfém ásványi termékek termelésének Zágráb, Krapina-Zagorje és Verőce-Drávamente megyében jut fontos szerep. Előbbi kettőben az ágazat 2009. évi bevétele elérte az egymilliárd kunát (sőt Zágráb megyében meg is haladta). Krapina-Zagorje megyében az ágazat a legnagyobb ipari exportáló volt 2009-ben (a teljes megyei export 24,03%-a). Ebben az eredményben nagy szerepe van olyan multinacionális cégek helyi vállalatainak, mint a svájci üvegyártó Vetropack gyára Hum na Sutliban vagy a Tondach tetőcserép gyártó cég Bedekovčineban. Szintén ugyanezen a településen található a kályhák és kandallókkal foglalkozó Zagorka.

2.3.3. Élelmiszeripar

A dél-pannon megyékben összpontosul Horvátország agrártermelésének jelentős része, a térség és egyben az ország legnagyobb mértékű agrártermelési potenciálja Eszék-Baranya megyének van (ennek révén a megyében az élelmiszeripar a legjelentősebb iparág), de a mezőgazdasági ágazatokkal kapcsolatban kiemelendő még Kapronca-Körös, Varasd és Vukovár-Szerém megye³⁹ is. Az agrárszektor intenzív jelenléte jó alapot biztosít az élelmiszeriparnak, amely így ebben a térségben egy komoly hagyományokat magáénak tudó, jelentős iparágának számít.

³⁹ A mezőgazdasággal kapcsolatos összehasonlítást és kiemelést az Eurostat „Bruttó hozzáadott érték” regionális bontású statisztikáira alapozva végeztük el.

Kapronca-Körös megyében az iparágak között az élelmiszeripar áll az első helyen, amely a megye gazdaságán belül a bevételek egy harmadát biztosítja, továbbá a legnagyobb foglalkoztató (megyei foglalkoztatottak 30%-a) és a legjelentősebb külkereskedelmi aktivitás is ehhez az ágazathoz kötődik. 2009-ben mintegy 190 millió euró értékben exportált termékeket a megye élelmiszeripara, ez az egész dél-pannon térség egyik legjelentősebb ipari exportteljesítménye. Az élelmiszeripar teljesítménye elsősorban a helyi, de termékei révén világszerte ismert kaproncai Podravka élelmiszeripari konszernnek, továbbá a helyi, Podravka tulajdonában lévő sörgyárban (Panonska sörgyár) először részesedést vásárló, majd később főtulajdonossá váló és egyik délkelet-európai bázisát itt kiépítő dán Carlsberg sörgyárnak köszönhető.

A térség országos szinten is nagyvállalatnak számító cégei közül több is az élelmiszeripari ágazatban tevékenykedik. A Podravka mellett a dél-pannon térségben még több olyan élelmiszeripari konszern van, amely több különböző élelmiszeripari termékcsoporthoz gyártásra specializálódott. Az 1959-ben alapított varasdi Vindija élelmiszeripari vállalat először tejtermékek előállításával és kereskedelmével foglalkozott, majd több cég felvásárlását követően szélesebb spektrumú élelmiszeripari termelést kezdett folytatni és így vált a régió másik meghatározó ágazati szereplőjévé (13 vállalat tartozik a cégcsoporthoz, amelyek közül 8 horvát és 5 a külföldi, elsősorban a volt jugoszláv tagköztársaságok területén). Az említett konszernnek mellett még az Eszék melletti Dárdán található Belje vállalatot érdemes kiemelni, amely az egykori bellyei uradalomban folytatott mezőgazdasági termelésből kinövő élelmiszeripari termelést folytatta és ma pedig Eszék-Baranya megye egyik legjelentősebb gazdasági szereplőjévé vált (2100 foglalkoztatottal). A zágrábi székhelyű Agrokor kereskedelmi és élelmiszeripari vállalatcsoporthoz elsősorban a fővárosi élelmiszeripari cégek tartoznak (például a Zvijezda, a Jamnica vagy a Ledo), de több olyan tagja is van, amelyek a térség megyéinek élelmiszeriparában meghatározóak (például a már említett Belje konszern is). Az egyik ezek közül a vrboveci PIK gyár, amely a korábbi jugoszláv, majd horvát húsipari cégek között meghatározó jelentőségű vállalat számít és az utóbbi években végrehajtott beruházásoknak köszönhetően országosan piacvezető a húsiparon belül.

A térség élelmiszeriparán belül külön kiemelt jelentősége van a cukorgyártásnak, már csak azért is, mert a teljes horvát cukortermelés itt történik. Az eszéki cukorgyárat, amely az egyik legrégebbi cukorgyár Horvátországban, 1906-ban alapították, ma 280 főt foglalkoztat a cég. Horvátország egyik legfiatalabb (1976-ban épített) és legmodernebb cukorgyára Verőcén található, amely 2002 óta a VIRO cukorgyártó vállalat tulajdonában van (korábban több tulajdonosváltáson is keresztülment a gyár). Ugyanennek a cégnek része a županjai Sladorana cukorgyár 2009 óta, amelyet a második világháború után alapítottak és szintén meghatározó szereplője a cukorpiacnak. A cukoriparhoz kapcsoló-

dóan érdemes megemlíteni az édesipar meghatározó cégeit is. A zágrábi székhelyű Kraš vállalat Horvátország édesiparának piacvezetői közé tartozik, továbbá termékeivel a környékbeli országokban is jelentős édesipari szereplő (2012-ben a Podravka után a második helyezett lett a cég az élelmiszeripari export tekintetében, mintegy 215 millió kuna értékben exportált termékeket). Az édesiparon belül további fontosabb vállalatok még a pozsegai Zvečevo és a belovári Koestlin. Az élelmiszeriparhoz kapcsolódóan érdemes pár szóban megemlíteni a papíripart is, ugyanis a csomagolások készítése révén fontos szerep jut neki elsősorban Kapronca-Körös és Eszék-Baranya megyékben.

Összességében azt láthatjuk, hogy a dél-pannon megyék komoly élelmiszeripari potenciállal rendelkeznek, főleg, hogy ha a fővárosban található cégek teljesítményét is ide vesszük. Több vállalatnál is megfigyelhető, hogy az 1990-es évek elején nemcsak a piacgazdaságra való áttérés jelentette a változást, hanem az is, hogy Jugoszlávia felbomlásával komoly piacvesztést szenvedtek el (például a zágrábi Kraš piacainak kétharmadát veszítette el⁴⁰). Bár a 2000-es évek vége felé begyűrűző gazdasági válság hatásai sem kímélték az ágazatot, de ettől függetlenül azt állíthatjuk, hogy az élelmiszeripar az egyik legjelentősebb iparág a vizsgált dél-pannon területen.

A horvát élelmiszeripar fellegvára – a kaproncai Podravka

A kaproncai Podravka gyárat 1934-ben alapította Marijan és Matija Wolf, akik helyi vállalkozóként egy gyümölcsfeldolgozót hoztak létre. A második világháborút követően a cég állami tulajdonba került, ekkor kapta a Podravka nevet, amelyet a mai napig visel. Az 1950-es évek során folyamatosan jelentek meg új termékek a gyártól: szirupok, szósok, szárított zöldségek és instant leves készítmények is, amelyek rövid idő alatt a gyár egyik legjelentősebb termékévé váltak. 1959-ben indult hódító útjára a ma talán a világon legismertebb Podravka termék, a Vegeta. 1967-ben, kilépve a hazai piacról először Magyarországon és Oroszországban megkezdtek a Vegeta árusítását. A következő évtized során a gyár tovább szélesítette termékínálatát többek között hűszítményekkel és ásványvízzel (Studena). 1974-ben jelent meg az első Vegetával kapcsolatos tévéadás („a nagy szakács kicsi titkai”). 1993-ban a Podravkát privatizálták és konszernné alakították, majd a következő évek során konszolidáláson és modernizáláson ment keresztül a vállalatcsoport. A 2000-es években a Podravka már a gyártás vonatkozásában is kilépett külföldre és különböző termelőegységeket alakítottak ki Csehországban és Lengyelországban. A gyár teljesítményét és termékei minőségét számos horvát és külföldi elismeréssel méltatták.

Forrás: <http://www.podravka.com/company/history>

⁴⁰ <http://www.tportal.hr/biznis/gospodarstvo/242619/Podravka-Kras-i-Viro-najveci-izvoznici-hrane.html>

2.3.4. Gyógyszeripar

A térségben a gyógyszeriparnak két nagyobb képviselője is megtalálható: a zágrábi Pliva és a kaproncai Belupo. A Pliva Horvátország legnagyobb gyógyszergyára, jelentős kutatás-fejlesztési tevékenységet folytat, és meghatározó szerepe van a volt jugoszláv országok gyógyszeriparának piacán is. A Podravka keretein belül 1970-ben alapították a Belupo vállalatot. Az elsősorban belső piacra termelő, de azért külföldön (elsősorban a Horvátországgal szomszédos államokban) is jelenlévő vállalatnak köszönhetően Kapronca-Körös megyében fokozatosan a gyógyszeripar vált a második legfontosabb iparággá az élelmiszeripart követően.

2.3.5. Textil- és ruhaipar, bőripar

A térség gazdaságában a könnyűipari ágazatoknak nagy szerepe volt már a jugoszláv időkben is, és ez bizonyos megyékben (lásd pl. élelmiszeripar esetében) a mai napig megmaradt. A textilipar szintén fontos szereplő volt a megyék gazdaságában, volt ahol az első számú iparágának számított még húsz-harminc évvel ezelőtt (pl. Muraköz megye, Eszék-Baranya megye), amelynek alapját, ahogy más iparágak esetében is már láthattuk, az egykori jugoszláv piac adta. A textilipari cégek jelentős része ma már nem a hazai (illetve ex-jugoszláv) piacra termel, hanem elsősorban olasz és német ruhaipari cégek számára gyártanak termékeket. Nemcsak a célpiacok megváltozása, hanem az ágazatban végbemenő globális gazdasági folyamatok is negatívan érintették a helyi textilipari cégeket és az egyre olcsóbb termelési költségekkel üzemelő globális nagyvállalatokkal nem tudták felvenni a versenyt, így egyre több helyen kényszerültek a textilipari tevékenység megszüntetésére, elbocsátásokra és felszámolásokra. Ennek ellenére néhány textilipari cég továbbra is a dél-pannon megyék jelentősebb vállalatai közé tartozik. Krapina-Zagorje megyében a textilipar a megye második legjelentősebb exportálója (mintegy 84 millió dollár értékben exportál termékeket – ez a megyei export 23%-át jelenti), ezzel szemben az ágazati megyei vállalatoknak bevételei jóval alacsonyabbak voltak, mint a többi, a megye gazdaságát vezető iparágának, amiből azt láthatjuk, hogy bár jelentős szerepet vállalt a textilipar az exportban, de a megye gazdasági fejlődése szempontjából ez nem sokat ér. A textiliparnak az „olcsósága” az átlagos nettó bérekben is megmutatkozik: amíg a megye más jelentősebb ágazataiban átlagosan legalább 3600 kuna az egy havi fizetés, addig a textiliparban ez az összeg nem éri el a 3000 kunát (2009-ben 2949 kuna volt).⁴¹

⁴¹ Az adatok a Krapina-Zagorje megyei fejlesztési stratégiából származnak.

Muraköz megyében a már említett negatív hatások ellenére 2009-ben a textilipar a második legjelentősebb ipari exportáló maradt. Itt az ágazat legfontosabb képviselői részben a külföldi működő tőkebefektetéseken keresztül lettek újra meghatározó, exportorientált cégekké (pl. a csáktornyai Tubla textilipari cég a Calzedonia olasz vállalat befektetése révén). Varasd megyében szintén a külföldi befektetések játszottak fontos szerepet és a külföldi szerepvállalásból következően a külföldi értékesítés is fontos szerepet kapott itt, ugyanis a horvát textilipar exportteljesítményének jelentős részét a Varasd megyei cégek adják (a dél-pannon megyék között pedig itt a legnagyobb mértékű a textilipari export).⁴² Belovár-Bilogora megye is nagy hagyományokkal bír a textilipari ágazatban, bár itt is hasonló folyamatok játszódtak le az elmúlt évtizedekben, mint más megyék esetében. Az egyik legnagyobb horvát textilipari vállalata, az 1960-as években alapított garešnicai Modea, amely ma is még a horvát ruházati ipar egyik meghatározó szereplője. A textil- és ruházati ipar mellett külön érdemes még szólni egy másik, kapcsolódó könnyűipari ágazatról, a bőriparról. A bőripar a dél-pannon megyéken belül a legmarkánsabban Varasd megyében jelenik meg és a megye ipari exportjának kb. 45%-át teszi ki. A ma kifejezetten exportorientált ágazat esetében sokat számított az a tényező, hogy megállapodások révén 2001-től kezdve vámok és mennyiségi korlátozás nélkül exportálhattak a horvátok bőripari termékeket (többek között cipőt is) az Európai Unió országaiba.

2.3.5. Építőipar

Az építőipar szintén több megyében van jelen a dél-pannon térségben, a legmarkánsabban a fővárosban és a Zágráb körüli megyében jelenik meg, de más megyékben (pl. Eszék-Baranya) is a vezető iparágak közé tartozik (73. táblázat).

Látható, hogy a főváros, annak környéke, valamint Eszék-Baranya megye emelkedik ki a dél-pannon megyék közül. Ez feltételezhetően annak köszönhető, hogy a nagyobb népesség miatt az építőipar iránti kereslet is magasabb, mint a többi dél-pannon megyében, mivel Eszék a harmadik legnagyobb horvát város és a megye pedig a fővárosi agglomeráció és Split-Dalmácia megye után a harmadik legnépesebb az országban. Muraköz megyében az építőipar 2008-ban a foglalkoztatott egyhatodának biztosított munkát és az ágazat hasonló arányban járult hozzá a megye gazdaságának bevételeihez. A táblázatból is kiolvasható, hogy a 2008-ig egyre magasabb termelési értéket mutatott az építőipar a dél-pannon megyékben és a már említett nagyvárosi körzetek (Zágráb és Eszék)

⁴² 2012-ben a Varasd megyei gazdasági kamara adatai alapján a textilipar exportja 177 millió dollárt tett ki.

mellett Varasd, valamint Vukovár-Szerém megyében is 100 millió euró feletti teljesítményt ért el. A fővárosi körzetében a kereskedelmi épületek építése adta az építőipar növekedésének alapját, de hasonlóképpen fontosak voltak még az energiatermeléssel és energiaszállítással kapcsolatos beruházások (csővezetékek, villamosvezetékek), valamint a közlekedésre vonatkozó építkezések. A gazdasági válság komolyan érintette az építőipart is, látható, hogy a 2010-re egy nagyobb visszaesést mutattak az adatok minden megyében. Az építőipari termelés továbbra is a zágrábi agglomerációban és Eszék-Baranya megyében a legjelentősebb (igaz a legnagyobb visszaesés is itt volt), viszont a megyékben átlagosan 30%-kal csökkent az építőipari termelés a 2008. évi termeléshez képest.

A dél-pannon megyék ipari teljesítményének vázolója során törekedtünk a pozitív oldal bemutatására, de amennyiben nem csak részleteiben, hanem egészében tekintünk a térség iparára, akkor megállapíthatjuk, hogy az iparosodottabb megyék esetén még valamelyest beszélhetünk magas hozzáadott értéket teremtő iparról (pl. Podravka, Petrokemija). Ahogy megyünk a kevésbé iparosodott megyék felé (ez a térség keleti része, Szlavónia), úgy egyre inkább domináns szerepet kapnak az alacsony hozzáadott értékű iparágak. A néhány (nagy) vállalat, amely a térségben nem alapanyag-termelést, hanem értékteremtő ipari tevékenységet végez, szigetszerűen jelenik meg a megyéken belül illetve azok között, ilyen például a Đuro Đaković, a Saponija vagy a térség jellegéből adódóan fontos ipari vállalatoknak számító élelmiszeripari cégek.

73. táblázat

*Az építőipar bruttó hozzáadott értékének (GVA) alakulása
a dél-pannon megyékben, 2001–2010, millió euróban, folyó áron*

Megye	2001	2005	2008	2010	Változás 2008-hoz képest, %
Zágráb város	253,8	581,3	767,4	502,1	–34,57
Zágráb	51,2	129,0	247,5	180,0	–27,27
Belovár-Bilogora	28,5	32,3	49,1	34,0	–30,75
Bród-Szávamente	29,4	43,0	88,8	63,5	–28,49
Kapronca-Körös	22,0	39,2	57,6	35,9	–37,67
Krapina-Zagorje	28,2	98,3	82,3	44,6	–45,81
Muraköz	30,2	52,8	74,2	42,7	–42,45
Eszék-Baranya	69,2	114,8	308,6	169,7	–45,01
Pozsega-Szlavónia	15,1	21,8	33,3	22,7	–31,83
Sziszek-Moslavina	44,0	62,7	94,4	86,8	–8,05
Varasd	43,5	69,7	122,5	68,8	–43,84
Verőce-Drávamente	11,7	31,0	33,0	32,6	–1,21
Vukovár-Szerém	49,6	80,7	102,2	92,8	–9,20

Forrás: Eurostat adatai alapján a szerzők szerkesztése.

2.4. Ipari körkép Dél-Pannónia szlovén oldalán

A két szlovén dél-pannon statisztikai régióban a Muravidéken és a Drávavidéken is egyaránt az ipar a gazdaság második legnagyobb ágazata, előbbiben a bruttó hozzáadott érték 46,8%-át, utóbbiban 35,1%-át adják az ipari tevékenységek. A területen korábban, a második világháború és a szocializmus ideje alatt jelentős nehézipari vállalkozások működtek, azonban mivel ezek első számú célterülete a jugoszláv állam volt, az 1990-es évek állambomlása és a gazdasági átmenetből fakadó privatizáció a hanyatláshoz, a nagyságrendi gazdasági visszaeséshez vezette a vállalatokat. Ami nem rengett meg, az a mind a két térség jelentős agrárjellegére építkező élelmiszer- és faipar. Éppen ezért a részletes iparági elemzést célszerű ezzel kezdeni.

2.4.1. Élelmiszeripar

A régió Szlovénián belül is jelentős mezőgazdasági termelésével (takarmánynövények, állati termékek, bor) együttműködve jelentős feldolgozóipari kapacitás jött létre, amelynek fő csomópontjai Muraszombat, Ormoz, Gornja Radgona, Maribor és Lendva. Az élelmiszeripar területén kiemelkedő vállalatnak számít az 1920-as években alapított, kezdetben Gornja Radgona-i székhelyű Panvita. A cég gyökerei a báni birtokokra vezethetők vissza, amelyek a korai fejlesztések bevezetésének hatására az akkori Szerb-Horvát-Szlovén Királyság legnagyobb mezőgazdasági üzemévé nőtték ki magukat. Újabb lökést az ország első vágóhídjának megnyitása adta az akkor már vállalatként működő Panvita-nak. Mára a nemzetközi piacon is helytálló tíz vállalkozást magában foglaló muraszombati konszernként jellemezhető a vállalat, legjelentősebb kiviteli cikkei hústermékek, de feldolgozott zöldségfélék és borok is jellemzik az árukészletet, ami a hazai értékesítés mellett a szomszédos országok piacaira is eljutnak. Meg kell jegyezni a vállalat ökológiai tudatosságát, hiszen a melléktermékek feldolgozásával 26 000 MWh zöldenergiát állítottak elő.⁴³

A közvetlen mezőgazdasági termékek feldolgozása mellett a természet kincseinek feldolgozása is jelentősen hozzájárulhat az élelmiszeriparhoz. Jelesen a radenci székhelyű Radenska ásványvíz üzem működése emelhető ki a vizsgált régióban. A 140 éves múltra visszatekintő vállalkozás működését forrásvíz palackozásával kezdte, majd a paletta szélesedésével (ásványvizek, ízesített vizek, egyéb italok) világhírnévre tett szert, legjelentősebb exportterületei az Amerikai Egyesült Államok, Kanada és Európa több területe.⁴⁴

⁴³ <http://www.panvita.si/en/group-panvita/history/>

⁴⁴ <http://www.radenska.si/en/company/>

Ami az élelmiszeripart illeti, fontos a fennmaradás érdekében a folyamatos alkalmazkodás a globális gazdaság folyamataihoz. A nagy exportra is termelő cégek mellett mára a belső piacokat ellátó kisebb élelmiszeripari üzemeknek (tejüzemek, konzervgyárak) is szembe kell néznie a piaci versennyel, hiszen az európai uniós tagság és a különböző kereskedelmi egyezmények hatására megjelentek a külföldi áruk is Szlovénia piacain. A helyi vállalkozásoknak tehát versenyképesnek kell lennie, amihez elsősorban az innovációkra van szükség. Az érintett két régió országon belüli mezőgazdasági vezető szerepe miatt nem valószínűsíthető, hogy az élelmiszeriparban jelentős visszaesések következnek be.

2.4.2. Textilipar

A dél-pannon térségben az élelmiszeripar mellett szintén jelentős gyökerekkel rendelkezik a textilipar, amelynek a többi ágazathoz hasonlóan szerkezetváltásra volt szüksége az 1990-es évek óta. A változások kiváltó okai egyrészt külsők (jugoszláv piacok elvesztése, kereskedelem liberalizálása, fogyasztói igények változása), másrészt belsők (elavult termékek, magas előállítási költségek) voltak (Kovač et al. 2009). A szerkezetváltás és a piaci igényekhez való alkalmazkodás kevésbé sikerült a két régió vállalatainak, így kevés jelentős ipari termelő üzem maradt fent napjainkra. Ez többek között arra is visszavezethető, hogy az országos iparpolitika hangsúlyai is átrendeződtek. A szektor három jelentősebb válságperiódust élt át az új szlovén állam kialakulása után a régióban. Az első jelentős visszaesést hozó válságév az 1995-ös volt, amikor az összes textilipari munkahely több mint 25%-a megszűnt, majd 1998-ban újabb több mint 30%-os leépítés történt. A negatív csúcsot 2000-ben regisztrálták, amikor a textilipari munkaerő csupán néhány ezret ért el. A globalizáció, a kereskedelem és a változó piacgazdaságban elkerülhetetlenül magával hozta a recessziót és hanyatlást ezen ipari tevékenység területén (Lorber 2006).

Az iparág kapcsán a térségben talán egy kiemelkedő vállalkozást érdemes megemlíteni, a bántornyai székhelyű, 1959-ben alapított Planika vállalatot. A vállalkozás a kezdetek óta a cipőgyártás meghatározó szereplője az országban, eleinte 60 alkalmazottal és 20 ezer pár cipő/év teljesítménnyel működött, elsősorban alkalmi és sportcipőkre szakosodva. Később a palettába bekerült a túracipők készítése, valamint az 1974-es évtől az Adidas partnereként az ismert márka egyes kollekcióinak gyártása is ide került. Jelentős eredmény az 1979-es, amikor az 552 alkalmazottal elérte a gyár az egymillió pár éves teljesítményt. Közben további partnerek csatlakoztak (Meindl, Uvex), viszont a legjelentősebb visszaesést az Adidas szerződés 1995-ös felbontása hozta, mely jelentős létszámleépítéssel járt, ezzel a régió általános tendenciái a vállalatnál is megfigyel-

hetők. Az ezredfordulóra a technológia részbeni gépesítése és a csökkenő kereslet miatt a munkavállalók száma 391-re csökkent az éves termelés pedig 471 ezerpárra. 2005-ben az eredeti cég csődöt jelentett az akkori 250 dolgozó elbocsátása is megtörtént. Új fordulatot a 2006-os év hozott, amikor Planika Turnišče Ltd. néven 242 munkavállalóval új cég alapult, már kifejezetten a túra stílusra összpontosítva. Az új cég piaci súlya jóval kisebb, mint elődjéé, ezt mutatja a kevesebb, mint 9000 eurós kezdő tőkéje is.⁴⁵

2.4.3. Fafeldolgozás és építőipar

A térség erdős-hegyes részein kitermelt faanyag feldolgozása régóta jelentős szerepet játszik a térség gazdaságában. A globalizáció hozta környezettudatossággal mindezt megtoldva válhatott a maribori Lumar piacvezető vállalkozássá. Az 1992-es alapítású vállalkozás elsősorban hazai faanyag feldolgozásával valószínűsíti meg az építési beruházásait, elsősorban a szlovén, osztrák és olasz hegyvidékeken. Az igényekhez való folyamatos alkalmazkodás hatására 2007-ben elkészült a vállalkozás által készített első passzív ház, melyet több ilyen követett, sőt a későbbiekben középületek (pl. óvoda) is megvalósultak a passzív technológiákra alapozva.⁴⁶

2.4.4. Gép- és elektronikai eszközgyártás

Ezek viszonylag fiatalabb ágazatok, legalábbis a jelentőségüket tekintve. A háztartási- és barkácsgépek előállításának egyik régiós zászlóshajója, az Elrad is mindössze alig másfél évtizedes működést tud magáénak, mára mégis közel 33 millió eurós éves bevétellel rendelkezik több mint 300 embert foglalkoztatva. Ezen felül nemzetközi szerepét jelzi, hogy két leányvállalattal rendelkezik, Szerbiában 2004, Kínában 2007 óta folytat termelő tevékenységet.⁴⁷

A fémmegmunkáló gépek területén ugyan már közel fél évszázados gyökerekkel rendelkezik a lendvai Valstroj vállalat, mégis jelentőségét és hírnevét az elmúlt húsz évben szerezte meg, és 2002 óta európai uniós szabványoknak és előírásoknak való megfelelést igazoló minősítéssel is bír. Fejlődést mutatja a növekvő tőkeállománya is mely már a 4 millió eurós értékhez közelít.⁴⁸

A rendszerváltást követő gazdasági szektorok közötti súlypontok átrendeződése (tercierizáció) mellett az ipari tevékenységen belül is végbement egy át-

⁴⁵ <http://www.planika.si/ENGLISH/zgodovina.html>

⁴⁶ <http://www.lumar-house.com>

⁴⁷ <http://www.elrad-int.si/html/GB/History.html>

⁴⁸ <http://www.varstroj.si/index.php/varstroj-dd.html>

rendeződés, melynek hatására egyes nehéz- és vegyipari ágazatok korábbinál jelentősebb szerepre tettek szert, főként a nemzetközi konszernek szlovéniai részei, mint pl. a Henkel. Azonban ahhoz, hogy ezek a nagyvállalatok valóban jelentősek legyenek mindenképpen együttműködésekre és szinergiákra van szükség. Erre építve a két érintett régió fejlesztési terveiben megjelenik prioritásként az ipari parkok és övezetek kialakítása és fejlesztése. A Muravidéken 5 (Felsőregede, Radenci, Ljutomer, Lendva, Murszombat), a Drávavidéken 4 (Maribor, Hoče Slivnica, Lenart, Slovenska Bistrica) jelentősebb ipari körzet kialakítása és jelentős fejlesztése volt a célja a 2007–2013 közötti stratégiáknak (regionális fejlesztési stratégiák). Természetesen a folyamatok nem állhatnak meg, a következő programozási ciklusban is fontos az ipari övezetek további fejlesztése.

3. Szolgáltatások

Az európai gazdaságban az elmúlt évtizedek strukturális változásokat hoztak, melyek két fő trendnek köszönhetőek. Az első megfigyelhető változás az általánosságban vett ipari tevékenységek zsugorodása, visszaszorulása, vagyis a dezindusztrializáció. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az üzleti szolgáltatások, a tercier szektor előretörése, gazdasági súlyának jelentős növekedése (*Kox – Rubalcaba* 2007). Ezzel az előretöréssel együtt a szolgáltatások területi fejlődésben játszott szerepe is megkérdőjelezhetetlenné vált, a tercier szektor az egyre bonyolultabb és összetettebb termelési és elosztási rendszerek meghatározó tényezőjévé vált, de továbbra is elválaszthatatlan a gazdasági növekedés hagyományos értelemben vett beindítójaként számon tartott feldolgozóipari tevékenységektől (*Raffay* 2004).

Dél-Pannónia két országában a tercier szektor jelentős fejlődése előtt az 1990-es évek gazdasági, politikai folyamatai (rendszer váltás, függetlenné válás) nyitották meg a lehetőséget. Mind Szlovéniában, mind pedig Horvátországban jelentős tercierizálódás ment végbe ekkor, aminek köszönhetően a szolgáltató szektor a legjelentősebb gazdasági ág, illetve a legjelentősebb foglalkoztató is. A fejezet bevezetőjében érdemes áttekinteni a két ország egészére vetítve a szolgáltatások néhány fontosabb statisztikai indikátorát.

A 74. táblázatból látható, hogy a két országot összehasonlítva a legnagyobb eltérés az átlagkeresetekben mutatkozik meg. Ez a tendencia azonban országon belül is igaz, ugyanis Horvátországban is jelentős különbség mutatkozik a szolgáltatások egyes ágai közötti átlagkeresetekben. A legmagasabb átlagkeresetet nem meglepő módon a pénzügyi szolgáltatások szektora tudhatta magáénak (1015 euró), míg a legkevesebb átlagos nettó jövedelmet a közigazgatási szol-

gáltatások területén dolgozók vihetek haza (512 euró). Ugyanez a két szolgáltatási ág adja a szélsőségeket Szlovéniában is, ott a pénzügyek területén dolgozók nettó 1 319 eurót, míg a közigazgatásban dolgozók 682 eurót kerestek havi átlagban.

74. táblázat

A szolgáltatási ágazatok néhány fontosabb statisztikája, 2011

Indikátor	Horvátország	Szlovénia
Szolgáltatások GDP-n belüli aránya, %	67,4	67,6
Szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak aránya, %	69,5	61,4
Aktív szolgáltató vállalatok aránya, %	75,1	67,5
Nettó átlagkereset a szolgáltató szektorban, euró*	750,0	1027,7
Nettó átlagkereset az országos összesített átlagkereset arányában, %	105,6	104,1

* Az Európai Unió hivatalos HRK/EUR árfolyamával számolva.

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek alapján a szerzők szerkesztése.

A 2008 óta elhúzódó válság kismértékű változásokat hozott az egyes szolgáltatási ágazatok termelékenységében és a foglalkoztatottsági adatokban. Egyértelműen negatív tendenciák rajzolódnak ki Horvátországban a szállítmányozás, a szálláshelyszolgáltatások és az közigazgatási szolgáltatások tekintetében, viszont az oktatás és a kutatástámogató szolgáltatások tekintetében emelkedés figyelhető meg.⁴⁹ Szlovéniában is a legnagyobb visszaesést a szállítmányozás mutatja, mely mellett szintén csökkenő produktivitás jellemzi a kisipari szolgáltatásokat. A 2008-as visszaesést már-már ledolgozva, 2011-ben ismét növekedés figyelhető meg az adminisztratív szolgáltatások és a kereskedelem terén, az infó-kommunikációs és a kutatás-fejlesztési szolgáltatások pedig a teljes időintervallumban pozitív növekedési rátát mutattak.⁵⁰

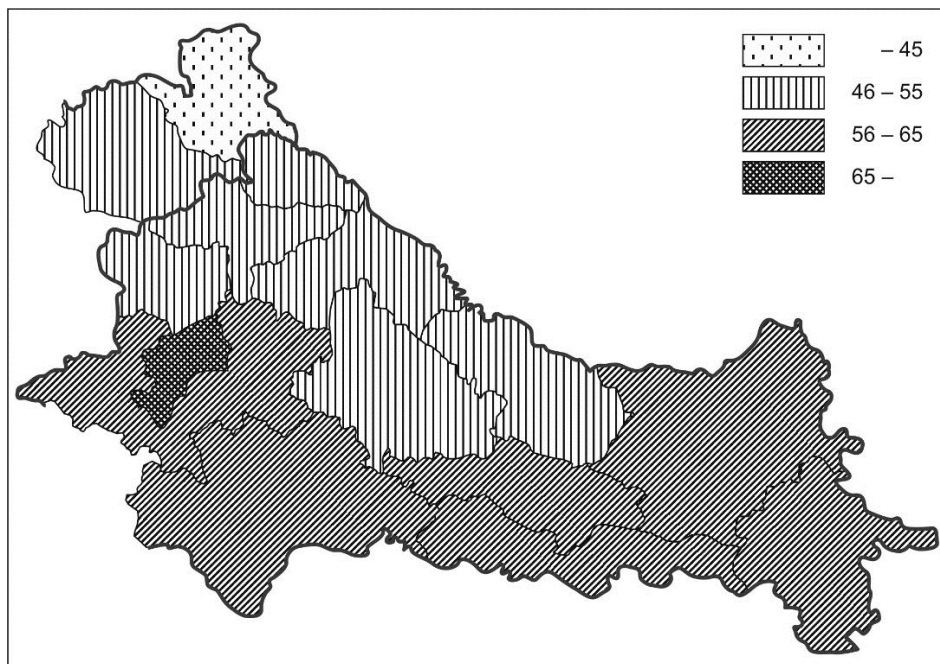
3.1. A dél-pannon területek szolgáltatási szerkezete

Az általános bevezető szerkezetének megfelelően kiindulásképpen érdemes áttekinteni azt, hogy az érintett területi egységeken (12 horvát megye és 2 szlovén régió) belül milyen szerepe van a szolgáltatási ágazatoknak. A gazdaságon belüli szerep egyik mutatója a foglalkoztatási ráta (53. ábra).

⁴⁹ Statistical Yearbook of the Republic of Croatia, 2012. Croatian Bureau of Statistics.

⁵⁰ Statistical Yearbook, 2012. Statistical Office of Republic of Slovenia.

53. ábra

A szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak aránya, 2011, %

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek alapján saját szerkesztés.

A térképre tekintve látható, hogy a legmagasabb foglalkoztatási arányt Zágráb város adja, ami azon egyszerű okra vezethető vissza, hogy fővárosi mivoltából adódóan itt összpontosul a szolgáltató vállalatok többségének székhelye, központi apparátusa. A legkisebb foglalkoztatási arányt a térségben a Muravidék mutatja, ami mögött pedig a térségben jelentős és történelmi hagyományokra visszatekintő mezőgazdaság és az arra épülő élelmiszeripar nevezhető meg fő okként. Utóbbi szlovén régió kivételével pedig az országos tendencia is leolvasható az ábráról, miszerint a terciér szektor a legnagyobb foglalkoztató. Az egyes megyék szintjét nézve kirajzolódik az, hogy Dél-Pannónia északnyugati felében (Drávavidék, Muraköz, Varasd, Krapina-Zagorje, Kapronca-Körös, Verőce-Drávamente, Belovár-Bilogora), tapasztalható kisebb szolgáltatási aktivitás, ami az itt jellemzően magasabb ipari tevékenységekre utal. A magasabb arányt képviselő megyék (pl. Eszék-Baranya, Vukovár, Zágráb) már korán, a jugoszláv időkben is kereskedelmi kulturális központok voltak.

A foglalkoztatás mellett a GDP is fontos gazdasági indikátor. A 75. táblázatban látható, hogy minden megyében, illetve régióban a szolgáltatásoknak meghatározó szerepük van a GDP szektorok közötti megoszlásában. Természetesen ezen a téren is kiemelkedik a többi területi egység közül Zágráb város, azonban a magas arány nem csak itt jellemző, szintén a GDP 70% feletti része származik a tercier szektorból Eszék-Baranya, Vukovár-Szerém megyékben is. Kisebb, de még így is több mint 50%-os érték jellemzi Kapronca-Körös, Muraköz és Varasd megyéket. A szlovén két régió mindegyike 60% feletti értéket mutat, a Muravidék valamivel kisebb értéke pedig a korábban már említett agrárjellegéből fakad.

75. táblázat

A szolgáltatások szerepe a dél-pannon területek GDP-jében

Területi egység	Szolgáltatások által előállított GDP, millió euró	A teljes terület GDP-jén belüli arány, %
Belovar-Bilogora	593	62,0
Bród-Szávamente	620	64,1
Eszék-Baranya	1817	70,1
Kapronca-Körös	626	55,8
Krapina-Zagorje	545	60,8
Muraköz	546	55,5
Pozsega-Szlavónia	328	64,2
Sziszek-Moslavina	866	60,5
Varasd	865	54,3
Verőce-Drávamente	355	63,2
Vukovár-Szerém	905	76,7
Zágráb	9310	66,1
Zágráb város	1983	77,5
Drávavidék	2737	67,2
Muravidék	739	62,1

Forrás: Statisztikai hivatalok és megyei kamarák adatai alapján.

A statisztikákban rejlő megyék közötti eltérések gyökere a területi munkamegosztásban is tetten érhetőek. Az első csoportba sorolhatók azok a horvát megyék, ahol a szolgáltatások alapjául a természet és a mezőgazdaság hagyományai adják a szolgáltatások alapját (Belovar-Bilogora, Bród-Szávamente, Pozsega-Szlavónia). Ezekben a megyékben a szolgáltatások főként a mezőgazdasági termékek kereskedelmére terjednek ki, valamint jellemző szolgáltatási ág a kultúrára, a történelmi értékekre és a természeti látványosságokra épülő turizmus. Muraköz, Zágráb, Eszék-Baranya és Vukovár megyék elhelyezkedéséből

fakadóan a közúti és vasúti szállítási ágazatok jelentősége megkérdőjelezhetetlen, hisz míg pl. Eszék-Baranya fontossága a határ menti elhelyezkedéséből fakad, addig Zágráb megye és a főváros központi szerepe a meghatározó a közlekedési rendszerben, Muraköz megye pedig fontos közlekedési folyósok találkozásában helyezkedik el (Budapest–Adria; Nyugat-Európa–Zágráb). Bár Dél-Pannónia nem Horvátország legjellemzőbb turisztikai célpontjait (Adria) foglalja magában, mégis Eszék-Baranya, Sziszek-Moslavina, Varasd, Kapronca-Körös, Belovár-Bilogora megyékben a turizmus és a hozzá kapcsolódó szálláshely-szolgáltatások jelentős szereppel bírnak a szolgáltatási ágak között. A kutatás-fejlesztéshez, oktatáshoz és tudományhoz fűződő szolgáltatások egyértelműen a régió egyetemi városaihoz (Eszék, Zágráb) köthetők. A pénzügyi szolgáltatások területén (banki, biztosítási, befektetési, egyéb pénzügyi szolgáltatások) a legnagyobb hozzáadott érték és működő vállalkozás egyértelműen Zágráb fővárosához köthetők, azonban e szolgáltatási ág jelenléte jelentékenynek tekinthető Eszék-Baranya, Varasd és Muraköz megyékben is.

A Muravidék szintén egy mezőgazdaságilag meghatározó terület, így e szlovén régióban is az egyik fő szolgáltatási ágazat a mezőgazdasági termelésre és az élelmiszeriparra épülő kereskedelem és szállítás. Turizmus tekintetében leginkább a horgász- és vadász turizmus jellemző e téren, valamint a fellelhető gyógy- és ásványvizekre építkező egészségturizmus. A Drávavidék, azon belül főként Maribor szolgáltatási központnak nevezhető, hiszen több pénzügyi szolgáltató szervezet székhelye is itt található, valamint a város egyetemének köszönhetően jelentős a K+F, a képzési és egészségügyi szolgáltatások jelenléte is.

A múlttól kezdve a jelenen át, valószínűsíthetően a jövőben is a településközi (főváros–megyeszékhely–város–vidék) kapcsolatok sorát idézi majd elő az a tény, hogy a legszélesebben értelmezett szolgáltatások – a közigazgatástól az egészségügyi intézményeken, a kereskedelmen, oktatáson stb. át a személyi szolgáltatásokig – intézményei nem minden településben fordulnak elő. Így a lakosság jelentékeny hányadára nézve igénybevételükre csak más településeket felkeresve van lehetőség (*Belusky – Győri* 2004). E tendencia a dél-pannon térségre is jellemző, így a megyei, regionális összefüggések mellett meg kell azt is jegyezni, hogy a szolgáltatási ágazatok a kiskereskedelmet kivéve minden megyében és régióban a székhelyekre összpontosulnak, kivételes esetekben még egy-két nagyobb településen találhatók meg. E tekintetben látható, hogy bár kereskedelmi egységek szinte minden településen fellelhetők, nagy elosztó központok, nagykereskedelmi áruházak csak a nagyobb, központibb településeken vannak. Ugyancsak a legtöbb településen elérhető fizető szálláshely, azonban minőségi, magas komfort fokozatú szálláshelyek csak a székhely városokban jellemzőek. A közlekedési, szállítmányozási szolgáltatások talán még speciálisabban, főként a jelentős kereskedelmi csatornák, hálózatok mentén jelen-

nek meg a térségben (Maribor, Zágráb, Vukovár). Ebből fakadóan már-már természetes az egészségügyi szolgáltatások a térségben fellelhető kórházi centrumok elhelyezkedéséhez kapcsolódó polarizációja, vagy az egyetemi városok (Eszék, Maribor, Zágráb) által generált innovációs, és tudományos szolgáltatók telephelyválasztása.

Vannak olyan szolgáltatási ágak, amelyeknek önmagukban is jelentős szerepük van egy területi egység, egy város, egy megye, vagy akár egy ország gazdaságában (kereskedelem, pénzügyek, egészségügyi szolgáltatások), éppen ezért a továbbiakban az általános szolgáltatási vonatkoztatásokon túl ezeknek az ágazatoknak a részletesebb elemzése kerül fókuszba, mind-mind a maga sajátos jellemzőivel, specifikumaival.

3.2. Kereskedelmi szolgáltatások

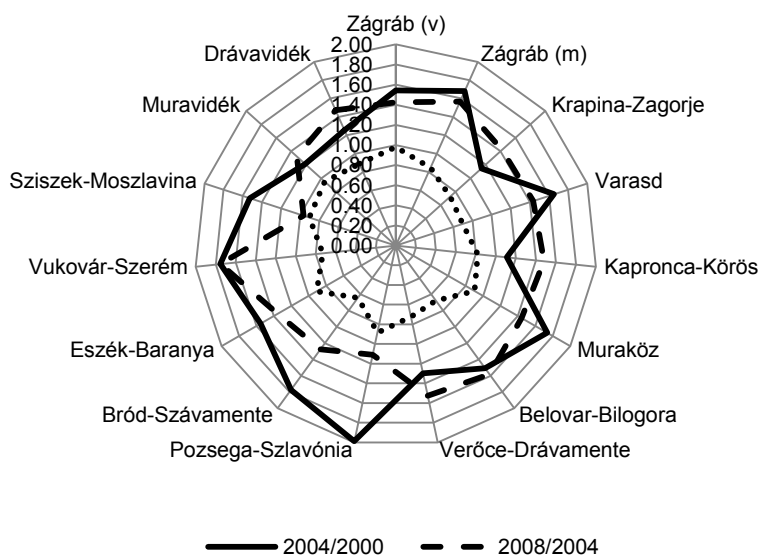
A tercier szektoron belül az egyik legnagyobb arányt a kereskedelmi ágazat (kis- és nagykereskedelem) adja, amely a szolgáltatások által megtermelt hozzáadott érték közel egynegyedét teszi ki a maga 4687,5 millió eurós értékével. A kis- és nagykereskedelmi volumen természetesen jelentős eltéréseket mutat az egyes megyékben, míg például Verőce-Drávamente és Pozsega-Szlavónia megyékben alig több mint 50 millió euró bruttó hozzáadott érték keletkezik az ágazatban, addig Eszék-Baranyában mintegy 350, Zágráb megyében pedig 535,3 millió euró. A legkiemelkedőbb érték természetesen Zágrábban figyelhető meg (2 767,8 millió euró), ami a centrális szerepkörökre vezethető vissza. A szlovén oldalt tekintve a nagyváros, Maribor hatása is tisztán kiszűrhető, a Drávavidéken több mint háromszoros a kereskedelmi szektor bruttó hozzáadott értéke (704,9), mint a muravidéki területeké (223,4). A 2010. év végi adatok pillanatképe mellett érdemes egy kis kitérőt tenni az elmúlt évtized gazdasági folyamatainak kereskedelmet is érintő eredményeire (54. ábra).

Az ábra azt kívánja szemléltetni, hogy míg a 2000-es évek első felében (*flytonos vonal*) jelentős gazdasági eredményt tudtak felmutatni a kis- és nagykereskedelmi hálózatok kivétel nélkül minden megyében, addig 2008-ra ez a növekedés alábbhagyott (*szaggatott vonal*), sőt Sziszek-Moslavina megyében már a csökkenő tendencia megmutatta a gazdasági visszaesés és válság első jeleit. 2010-re (*pontozott vonal*) további csökkenés mutatható ki a hozzáadott érték előállításban, egyetlen vizsgált területi egység sem éri el a 2008-as szintet. A legnagyobb visszaesést a válság hatására Bród-Szávamente megye szenvedte el (-35,83 %), a legkisebb negatívumot pedig Zágráb város könyvelhette el (-2,04%).

A bruttó hozzáadott érték csökkenése mögött két a gazdasági válság okozta momentum áll. A dél-pannon területeken egyrészt 796 kereskedelmi tevékenységet folytató vállalat szűnt meg (az ágazat vállalkozásainak 4%-a), valamint a foglalkoztatásban is jelentős visszaesés következett be, 2008 és 2010 között az ágazatban foglalkoztatottak száma közel 12 ezer fővel, 8%-kal csökkent. E kettős tendencia is okozta a GVA jelentős visszaesését.

54. ábra

A kereskedelmi szolgáltatások által előállított hozzáadott érték változásai, 2000–2010, %

Forrás: Eurostat adatai alapján.

A tercier szektorban szinte minden ágazatot érintett a foglalkoztatottak számának csökkenése, továbbra is látható, hogy a szektorban alkalmazott munkavállalók nagy arányát a kereskedelmi vállalkozások foglalkoztatják. Az is érzékelhető a táblázatból, hogy az utóbbi évek leépítései sem egyenlő mértékben érintették az egyes területeket, hisz míg Vukovár térségében közel 17%-kal esett vissza a foglalkoztatottak aránya, addig a szlovén Drávavidéken csak alig több mint 1%-kal, de Bród-Szávamente megyében is csak 4,5%-kal. A térségben általános jellemzője viszont, hogy sehol, egyik területi egységben sem növekedett a foglalkoztatottak aránya (76. táblázat).

76. táblázat

A kereskedelembe foglalkoztatottak aránya, 2011, %

Területi egység	Kereskedelembe foglalkoztatottak aránya a szolgáltatásokon belül	Változás 2008 óta
Belovar-Bilogora	34,6	-6,8
Bród-Szávamente	34,5	-4,5
Eszék-Baranya	36,5	-6,8
Kapronca-Körös	37,6	-9,8
Krapina-Zagorje	40,2	-9,6
Muraköz	41,1	-9,2
Pozsega-Szlavónia	33,0	-13,6
Sziszek-Moslavina	34,6	-8,5
Varasd	40,2	-10,0
Verőce-Drávamente	39,8	-16,7
Vukovár-Szerém	35,1	-9,1
Zágráb	50,8	-7,9
Zágráb város	33,6	-6,7
Drávavidék	32,3	-1,1
Muravidék	39,4	-2,8

Forrás: Statisztikai évkönyvek alapján saját szerkesztés.

A kereskedelmi piac mai hiper- és supermarketekkel tarkított képének kialakulása hosszabb folyamat eredménye, melyben három jelentősen elkülönülő szakaszt tudunk megkülönböztetni:

- 1990–1995: a kiskereskedelmi vállalkozások túlsúlyának éve, a gazdasági átmenet első szakasza;
- 1996–2000: az első üzletláncok kialakulása, a köztes időszak;
- 2001 után: a nemzetközi nagy hálózatok megjelenése (*Reardon et al. 2003*).

Az első periódusban a szocialista gazdaságból piacgazdaságba való átmenet idején az első magánvállalkozások megjelenése következett be részint a privatizációk eredményeképp, részint a korábbi munkahelyüket elvesztett rétegek menekülésekké megnyitott ki üzletek révén. Horvátország első 8500 m² alapterületű Cash&Carry üzlete, a Getro is ekkoriban nyitotta meg kapuit Zágrábban 1994-ben. Ezt követően 1995 után megjelentek az első kisebb kereskedelmi láncok mind a horvát területeken, mind pedig az érintett szlovén régiókban. Ilyen hálózatok voltak a Prehrana (Zágráb), az Alastor (Eszék), a Mercator (Ljubjana, Maribor) (*Bojnec, 2009*). A harmadik szakaszban ezek a nagy hálózatok terjeszkedtek, több esetben nemzetközi térben is, valamint megjelentek a

nagy nemzetközi csoportok is, mint a SPAR, az Aldi avagy a magyar CBA (Vranešević et al. 2006).

A helyi zászlóshajók: Konzum és Mercator

A Konzum cég első kiskereskedelmi üzletét 1957-ben nyitotta meg Zágrábban. A vállalat fejlődése életében az egyik legnagyobb mérföldkő az 1970-es átalakulás volt, amikor további három vállalattal, a Črnomerec-vel, Moslavka-val, valamint a Slavonia-val egyesült a vállalat. Jugoszlávia felbomlása után, 1994-ben a vállalatban többségi tulajdont szerez az Agrokor csoport, majd 2002 további akvizíció következett, az akkor harmadik legnagyobb kereskedelmi lánc, az Alastor felvásárlásával. A fejlődés hatására a vállalatcsoport mára közel 2 milliárd eurós eredménnyel zárja üzleti éveit. A hálózatfejlesztési stratégiájának köszönhetően mára a vállalatcsoport üzletei minden méretben megtalálhatók az ország teljes területén.

A Mercator székhelye ugyan nem dél-pannon területre esik (Ljubjana), de a cégcsoport második legnagyobb központi bázisa Mariborban van, így néhány jellemző említése mindenképp fontos. A vállalatot 1949-ben alapították Živila Ljubljana néven, azonban már egy évvel később át is nevezték, azóta jelenlegi nevén ismert. A jugoszláv tagállamok szétválásáig kizárólag a szlovén részekben terjeszkedett a vállalat, azonban 2000-től az országhatáron kívül is megindultak az üzletnyitások: 2000-ben Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában, 2002-ben Szerbiában, 2007-ben Montenegróban, 2009-ben Bulgáriában és Albániában nyitlak meg az első Mercator szupermarketek. A vállalat hazájában a kereskedelmi piac vezetője 48,9%-os piacrészesedésével, azonban a többi országban is jelentős erőnek nevezhető 5–15% közötti piacrészával. 2013-ban a Konzumot is birtokló Agrokor kezdett tárgyalásokba a vállalatcsoport 53%-os tulajdonrészének megszerzése érdekében, de az eltérő nemzeti szabályozások miatt a végleges akvizíció még nem valósult meg.

Forrás: <http://www.konzum.hr/index.php/O-Konzumu/O-nama/Povijest-razvoja>;
www.mercator.si

3.3. Pénzügyi szolgáltatások

Egy régió gazdaságát nem lehet vizsgálni anélkül, hogy a vizsgálat spektrumát ne szélesítsük ki az adott régió, jelen esetben Dél-Pannónia pénzügyi szerkezetére és finansziális intézményi kereteire, ellátottságára.

Régiók szintjén elemezve a banki, biztosítási és egyéb pénzügyi, befektetési szolgáltatásokat, fontos és érdemi konklúzió adódik, mivel ezek a szolgáltatások dinamikusan követik nyomon, illetve jelzik előre az adott régiók fejlődési lehetőségeit. A banki tevékenység mérete, a lakossági megtakarítások és hitelek alakulása, a biztosítások fejlődési üteme, a pénzügyi befektetések alakulása mind-mind olyan mutatók, amelyeket állandó jelleggel figyelnek a vállalatok és a nemzetközi intézmények egyaránt (Juhász 2009). A téma fontossága azonban még nem jelentkezett az évről évre megjelenő kutatásokban, elemzésekben, így a kutató sok esetben adathiánnyal küszködik egy gazdasági terület regionális

vizsgálata kapcsán. Noha az adathalmazok, statisztikák rendelkezésre állnak mind Horvátország, mind Szlovénia oldaláról, a pénzügyi terület nemzetinél kisebb szintű elemzései kevésbé jellemzőek.

Egy országnak a közigazgatási berendezkedéséhez hasonlóan megvan a maga pénzügyi intézményrendszere is, mely a centralizált egyszintű bankrendszertől kezdve egészen a többszintű, helyi-regionális elemekből építkező banki struktúráig terjedő halmazból kerülhet ki. A sokféleségnek is köszönhető az a momentum, hogy amennyiben egy a nemzeti szintnél kisebb területi egység pénzügyi struktúráit vonjuk vizsgálat alá, óhatatlanul torzításokba ütközünk. A vizsgálat során nem elhanyagolható az a tény, hogy mely területi egységről beszélünk, az adott régió milyen teljesítőképességű, mennyiben tartozik országa centrális, avagy a periférikus térségekhez. Jelen esetben a helyzet komplex, mivel a vizsgált terület a balkáni határváltozások miatt úgy nyúlik át két ország területére, hogy tartalmazza Horvátország központi megyéit és Szlovénia két inkább periférikusan elhelyezkedő megyéjét. Éppen ezért az említett torzítások inkább a szlovén adatokban lesznek jelentősek, hiszen a „fővárosi túlsúly” itt nem mutatkozik, Horvátország vizsgált területével szemben.

3.3.1. A banki, pénzügyi szolgáltató struktúra átalakulásának eredményei Jugoszlávia felbomlását követően Horvátországban és Szlovéniában

Az 1990-es évek Kelet-Európában a rendszerváltozás évei voltak, amit kiegészített az elhúzódó, hosszantartó válsággal tarkított nyugat-balkáni átmenet (Jugoszlávia felbomlása) hozzájárulva a térség komplex pénzügyi rendszerének széteséséhez is. A felbomlás első elemeként az egységes jugoszláv pénzügyi struktúra szétesése következett be, de ezt követően az újonnan létrejött nemzetállamok monetáris intézményrendszerének (jegybankjainak, felügyeleti szerveinek) megteremtése is viszonylag gyorsan megtörtént. Mindezekre a gazdaságokra igaz, hogy a pénzügyi közvetítésben és tőkeallokációban nagyon erős a bankszektor dominanciája (Gál 2010), így elsősorban a dél-pannon vizsgálatok is erre a területre fókuszálnak.

Az elhúzódó pénzügyi válság oka nem a monetáris intézményrendszer rossz kialakításában keresendő, hanem abban hogy a térség országainak többségében – Szlovénia kivételével – elhúzódott a pénzügyi szektor reformja és komolyabb bankprivatizációra sem került sor az 1990-es évek legvégéig. A bankreform kezdeti fázisát az 1990-es évek elején a kétszintű bankrendszer megteremtése, a nemzetközi kockázatkezelési standardok irányába történő lassú elmozdulás jellemezte. Ebben az időszakban azonban sokkal inkább a mennyiségi, mintsem a minőségi változások jellemezték az utódállamok bankrendszeit. A magánbankok számának ugrásszerű szaporodásával a túlbanksodás a térség vala-

mennyi országát jellemezte, a bankok száma Horvátországban volt a legnagyobb, itt 1995-ben 54 bank működött, amiből csak egy volt külföldi tulajdonban (Golubovic – Golubovic 2005). Az 1990-es évek végén a bankreformok felgyorsítását több tényező is sürgette:

- a pénzügyi intézmények egy szabályozatlan és nem megfelelően ellenőrzött üzleti környezetben működtek;
- a bankok expanziója botrányokkal volt tarkítva;
- a pénzügyi intézmények kétes hírneve megnehezítette számukra a betétesek pénzének vonzását, illetve hitelfortfoliójuk, ügyfélhálózataik növekedését;
- az állami tulajdonban lévő bankok tovább cipelték az állam által felelőtlenül finanszírozott nagyvállalatoktól örökölt rossz hiteleket (Gál 2010).

Az általános jugoszláv tendenciák vizsgálata mellett röviden kitérünk a két érintett országban végbement bankreformokra is.

Szlovéniában – ahol utólag megállapíthatóan a leggyorsabban lezajlott a bankreform – egy igen fejlett bankszektor alakult ki az 1990-es években. A reform főbb elemei között megemlíthető a belgrádi jegybankban ragadt betétekre való állami garanciák vállalása, a kezdeti erős állami szerepvállalás és a legnagyobb bankok államosítása. A konszolidációs folyamatoknak köszönhetően a piacon résztvevő bankok száma 1995 és 2012 között 36%-kal csökkent (77. táblázat).

77. táblázat

A bankok száma Horvátországban és Szlovéniában, 1995–2012

Év	Horvátország	Szlovénia
1995	54	39
2000	43	28
2005	37	25
2010	33	25
2012	32	25

Forrás: Nemzeti bankok (1996–2012) adatai alapján a szerző szerkesztése.

Horvátországban már a függetlenség kivívását megelőzően is működött a kétszintű bankrendszer, így az átmenet első időszakában annak újrastrukturálásában a piaci viszonyokhoz és a nemzetközi standardokhoz való nagyobb alkalmazkodás játszotta a főszerepet. Horvátországban 1990-ben 26 bank működött, ezeket fokozatosan privatizálták. A Belgrádban rekedt betétek pótlására államkölcsönök kibocsátását hajtotta végre a horvát állam, majd ezt követte a bank-

piac kétlépcsős (előbb a GDP 23%-ával, majd 6%-ával megegyező mértékű) konszolidációja, a bankok privatizációja. A bankok száma 2012-re a bankkonszolidáció és a fúziók eredményeként 41%-kal csökkent 1995-höz képest (77. táblázat).

A szlovén bankreform további sajátossága, hogy igyekezett megerősíteni a helyi bankokat, s csak ezt követően, egy óvatos stratégiát alkalmazva engedett külföldi befektetőket a helyi bankpiacra. A külföldiek részaránya így 2000-ben még 12% volt, ami az ezredforduló után növekedésnek indult, de még így is messze elmaradt a térségi átlagtól. Ennek eredményeként nemcsak a balkáni, de az egész kelet-közép-európai térségen belül is Szlovéniában a legkisebb (39%-os) a külföldi bankok piaci részaránya (Banka Slovenije, 2012). A szlovén bankpiac közel háromnegyede hazai magánbankok, illetve állami tulajdonban van (az állami tulajdon részaránya 22,7% volt 2011-ben). Horvátország a külföldi banktőke kapcsán más úton járt, mint Szlovénia. Az első külföldi bankként a Raiffesisen Zentralbank jelent meg az országban 1995-ben, majd a bankprivatizáció 1998-as megindulásával a német és olasz bankok voltak az első befektetők. A 2000-ben működő 43-bankból 20 volt többségi külföldi tulajdonban, s csak három maradt állami kézben. A bankprivatizációnak köszönhetően a külföldi bankok részesedése a bankrendszer eszközállományából 1%-ról 90,6%-ra nőtt 1996 és 2012 között (78. táblázat) (Hrvatska Narodna Banka, 2013).

78. táblázat

A tulajdonosi struktúra megoszlása a horvát és a szlovén bankrendszerben, 2000–2011, %

Év	Horvátország			Szlovénia		
	állami tulajdonú	egyéb hazai tulajdonú	külföldi tulajdonú	állami tulajdonú	egyéb hazai tulajdonú	külföldi tulajdonú
2000	5,7	10,2	84,1	36,8	51,2	12,0
2005	3,4	5,3	91,3	18,2	46,9	34,9
2010	4,3	5,4	90,3	20,1	42,9	37,1
2011	4,5	4,8	90,7	22,7	38,3	39,0

Forrás: Nemzeti bankok (2001–2012) adatai alapján a szerző szerkesztése.

3.3.2. Dél-Pannónia bankszolgáltatási szerkezete

Mint azt korábban is említettük, a térségben az átalakulást követően a pénzügyi szektorban a legerősebb túlsúlya a bankrendszernek volt, a többi pénzügyi szolgáltatás (tőzsde, intézményi befektetettők) háttérbe szorultak.

A bankpiac mérete eszközértékben nézve Horvátországban a vásárlóerő-paritáson számított GDP 86%-át éri el, míg ez a szám Szlovéniában 137%. Az előbbi érték is alátámasztja korábbi állításunkat, a szlovén nagyságrend pedig már a nyugati (200-300% körüli érték) tendenciákat idézi.

A két ország bankrendszerének területi struktúrája centralizált az eszköz-értékek tekintetében, míg a bankfiókok és központok tekintetében felfedezhető némi decentralizált jelleg is. Utóbbi állítás Horvátországra jellemzőbb, gyökerei az ország jellegzetes földrajzi képében keresendők. A banki, hitelintézeti székhelyeket tekintve Dél-Pannónia területén található a 32 működő bank közül 22-nek a központja a horvát oldalon, míg a Szlovéniában működő 22 bank közül 4 központja található a vizsgált területen, történetesen Mariborban (Podravska, Drávavidék). Az egyes bankok méreteit tekintve megállapítható, hogy a 10 legnagyobb bank közül 9, illetve 1 van bejegyezve a dél-pannon régió horvát, illetve szlovén oldalán. Az, hogy a horvát adatok jóval magasabbak a szlovénoknál, elsősorban abból adódik, hogy, mint korábban is említettük a horvát oldal magába foglalja a fővárost és környezetét (összesen 12 megyét), míg a szlovén oldalon mindössze 2 periférikusabb megye tartozik a vizsgálat földrajzi terébe.

Ugyancsak ennek a torzító hatásnak a következménye az is, hogy míg a horvát bankfiók-hálózat 55%-a esik Dél-Pannóniába, addig Szlovénia összes bankfiókjának csak kevesebb, mint 21%-a (79. táblázat). A táblázat adatait érdemes közelebbről is megvizsgálni. Horvátországban, amíg a bankok száma az ezredforduló után – követve az európai konszolidációs trendeket – csökkent, addig a bankfiók hálózat folyamatos lassú növekedést mutatott 2009-ig, majd egy ugyancsak lassú csökkenés indult meg (Gál 2010), így 2011-ben 1266 bankfiók működött az országban. Utóbbi csökkenés mögött a válság hatása látható, a 2009-es sinthez képest a banki egységek száma 2,4%-kal csökkent országosan, míg Dél-Pannónia tekintetében csak 0,6%-kal. A kedvezőbb dél-pannon adat abból következik, hogy a fiókbezárások, áthelyezések kevésbé érintették a központi megyéket, mint a tengerparti és más távolabbi megyéket. Sőt, Zágráb megyében még 13 új bankfiókkal nőtt is a hálózat mérete. Az ATM-ek számában fordított tendencia figyelhető meg az utóbbi években, a 2009-ig tartó folyamatos növekedés folytatódott, 2012 első félévéig újabb 450 automata kezdte meg működését országosan, ami 12,5%-os növekedést jelent, aminek több mint fele a vizsgálat alá tartozó 12 megyében realizálódott (Hrvatska Narodna Banka, 2012).

A fiókhálózat megyénkénti eloszlását tekintve egyértelmű a nagyvárosi és a sűrűbb városhálózattal rendelkező urbánusabb megyék versenyelőnye a hálózat-sűrűség szempontjából. Zágráb megye a hálózat 23,8%-át koncentrált, majd a tengerparti területek követik e rangsorban. Dél-Pannóniából még Eszék-Baranya emelhető ki a maga 6,7%-ával. Természetes, hogy a megyei adatokat

79. táblázat

Dél-Pannónia bankfiók és ATM ellátottsága

Megnevezés	Fiókok száma, db	Országon belüli arány, %	ATM-ek száma, db	Országon belüli arány, %
Zágráb város és megye	301	23,8	1136	28,6
Krapina-Zagorje megye	30	2,4	93	2,3
Varasd megye	44	3,5	133	3,3
Kapronca-Körös megye	33	2,6	69	1,7
Muraköz megye	27	2,1	82	2,1
Sziszek-Moslavina megye	37	2,9	111	2,8
Belovar-Bilogora megye	27	2,1	72	1,8
Verőce-Drávamente megye	27	2,1	41	1,0
Pozsega-Szlavónia megye	25	2,0	50	1,3
Bród-Szávamente megye	30	2,4	71	1,8
Eszék-Baranya megye	85	6,7	200	5,0
Vukovár-Szerém megye	30	2,4	107	2,7
Horvát Dél-Pannónia	696	55,0	2165	54,5
Horvátország	1266	–	3975	–
Drávavidék	95	14,1	281	15,2
Muravidék	41	6,1	104	5,6
Szlovén Dél-Pannónia	136	20,2	385	20,9
Szlovénia	675	-	1845	–

Forrás: Hrvatska Narodna Banka és a Banka Slovenija 2012. évi adatai alapján a szerző szerkesztése.

tekintve is kirajzolódik a válság hatása a vizsgált területen. 2008-ról 2009-re után mindösszesen 3 horvát megyében (Zágráb, Eszék-Baranya, Muraköz) nyíltak új bankfiókok, illetve kirendeltségek, ezzel növelve az egységek részesedését is a teljes hálózatban. Pozitív, hogy nagyobb fiókbezárási hullám sem érte el a térséget, mindösszesen 4 kirendeltség fejezte be működést 2009 első felében Krapina-Zagorje és Varasd megyékben 1–1 és Vukovár-Szerémben 2. Hosszabb periódust tekintve 2012-ig összességében csökkenés állt be a bankfiók számokat illetően, amely a Obrtnička banka d.d. csődjére vezethető vissza többek között. A változások eredményeképp 2009 és 2012 között Zágráb megye jelentős, míg Vukovár-Szerém megye 2 fiókos növekedést realizálhatott, a többi dél-pannon megyében kisebb-nagyobb fiókszámcsökkenést ment végbe (Hrvatska Narodna Banka, 2001, 2012).

Az ATM-hálózatban szintén a főváros és megyéje részesül a legnagyobb mértékben, bár részesedése az ezredforduló idején tapasztalt 33,7%-ról csökkenő tendenciát mutat egészen 2003-ig, amióta folyamatosan tartja a nagyságrendileg 28–29%-os részesedést. Dél-Pannóniában a 2. legnagyobb ATM-

számmal Eszék-Baranya megye rendelkezik, ahol is a 2000-es 3% 2012 végére elérte az 5%-ot (Hrvatska Narodna Banka, 2001, 2012).

Szlovénia vonatkozó adatainak tükrében elmondható, hogy a két érintett megye a fiókhálózat 20,1%-át és az ATM-ek 20,9% tudhatja magáénak. Jellemző itt is a nagyobb települések (főként Maribor) túlsúlya. A két megyében mindösszesen két település van, ahol egyáltalán nincs bankfiók, Maribor mellett pedig további két település (Muraszombat, Pluj) rendelkezik tíznél több fiókkal, a Muravidék és a Drávavidék többi településén egy-két fiók, illetve kirendeltség a jellemző. Maribor túlsúlyát erősíti az is, hogy a korábban jelzett négy banki központ is itt található, a város adja a Nova Kreditna Banka Maribor, a Postna Banka, Probanka és a Raiffeisen Banka székhelyét. Ezek közül az első, a már említett országos rangsor szerint a második legnagyobb bank Szlovéniában.

A megyei adatokat nézve a fiók- és ATM-hálózat jellege megegyezik a két vizsgált megyében. Mind a fiók- és ATM-hálózathoz Podravska megye átlagon felüli mértékben részesedik, Pomurska megye pedig mindkét értékben a szlovén átlag alatt van. Hosszabb idősort tekintve a 2012 évi 95 kirendeltség és 281 ATM folyamatos növekedés eredménye a Drávavidéken, a fiókok száma 1997 óta 76-ról nőtt, majd a 2008-as kisebb visszaesést követően ismét növekedve érte el a mai számot. A Muravidéken is hasonló a folyamat, 1997-ben 36 bankfiók működött, majd tíz évvel később már 46, ami a gazdasági krízis eredményeképp 40-re csökkent, majd 2009 utáni apró növekedés eredménye a 2012. év végi 41 fiók (Banka Slovenija, 2012).

A fiókhálózat összetétele mellett fontos kérdés az is, hogy a lakosság számára mennyire elérhetőek, a hálózat pontjai, ugyanis törvényszerűségként fogható fel az a nézet miszerint a szolgáltatások egyik legáltalánosabb velejárója, hogy koncentráltak, nem minden településen érhetőek el automatikusan. Ez a jellegzetesség szüli a településközi kapcsolatok egy jelentős részét a jelenlegi társadalmakban (*Beluszky–Győri* 2004). A bankfiókhálózatok tekintetében e vizsgálati célra megfelelő lehet az egyes területi egységek hálózati sűrűségének vizsgálata (*80. táblázat*).

Először ismét nézzük meg a két országra jellemző értékeket. Mind a horvát 3385, mind pedig a szlovén 3.045 érték hasonló hazánk e téren elért eredményeihez, azonban mindez jelentős elmaradást is mutat a nyugat-európai tapasztalatokhoz képest (Ausztria 850, Svájc 1.200, Németország 1.600) (*Kovács* 2011). A magas adatok azt mutatják, hogy az érintett két ország fiókhálózata még fejlesztésre szorul, azonban az is tény, hogy az utóbbi években, főként a válság okán inkább a fiókhálózat kismértékű zsugorodása figyelhető meg.

A megyei adatokat tekintve az is megállapítható, hogy a horvát fővárosi térség adatai messze jobbnak mondhatók a többinél, értékeik a nyugati átlagokkal már összevethetőek lennének. A többi érintett megye azonban igen magas sűrűségi értékkel rendelkezik és a megyék közötti szórás is jelentős. Érde-

80. táblázat

A bankfiók- és ATM-hálózat sűrűsége Dél-Pannóniában

Megnevezés	Hálózati sűrűség	ATM-sűrűség
Zágráb város és megye	1 055	280
Krapina-Zagorje megye	4 430	1 429
Varasd megye	3 999	1 323
Kapronca-Körös megye	3 503	1 675
Muraköz megye	4 215	1 388
Sziszek-Moslavina megye	4 661	1 554
Belovar-Bilogora megye	4 436	1 663
Verőce-Drávamente megye	3 142	2 069
Pozsega-Szlavónia megye	3 121	1 561
Bród-Szávamente megye	5 286	2 233
Eszék-Baranya megye	3 589	1 525
Vukovár-Szerém megye	5 984	1 678
Horvát Dél-Pannónia	2 808	903
Horvátország	3 385	1 078
Drávavidék	3 404	1 151
Muravidék	2 916	1 150
Szlovén Dél-Pannónia	3 257	1 150
Szlovénia	3 045	1 114

Forrás: Hrvatska Narodna Banka és a Banka Slovenija 2012. évi adatai alapján a szerző szerkesztése.

kes, hogy viszonylag közeli megyék is igen eltérő értékeket mutatnak, mint például Vukovár-Szerém és Pozsega-Szlavónia megye. Zágrábon kívül két érintett megye van az országos átlag alatt, de a centrumtársaság torzításának következtében az egész horvát dél-pannon terület jóval átlag alatti értéket mutat.

Szlovénia esetében az országos sűrűségérték közel azonos a két vizsgált megye értékeinek átlagával. A több bankfiókkal rendelkező Drávavidék alacsonyabb fióksűrűségét magyarázza az a tény, hogy kétszer nagyobb fiókszámához közel háromszoros népesség párosul a Muravidékkal szemben. Szlovén Dél-Pannónia hálózati sűrűsége összességében magasabb az országos átlagnál.

Az ATM-sűrűség tekintetében a két ország hasonló képet mutat, az országos értékek között kevés különbség van. A megyei eltérések vizsgálatánál immár sokadszor tapasztalható Zágráb megye kiugróan eltérő értéke (280), míg a többi horvát megye közötti szórás is csak harmada a fiókhálózat esetében tapasztalt. Szlovéniában a két megye e téren azonosnak mondható értékkel bír, ami viszonylag közel esik az országos átlaghoz is.

3.3.3. A biztosítási szektor néhány összefüggése Dél-Pannóniában

A biztosítási szektor tekintetében Horvátországban a bankrendszerhez képest is nagyobb centralizációt tapasztalhatunk, ugyanis a biztosító piac minden szereplőjének zágrábi a székhelye, vagyis e tekintetben a centralizáció 100%-os. Természetesen a főkhálózat itt is kiterjedt, a 38 biztosító társaság (17 élet-, 20 egyéb- és 1 viszontbiztosító) kiterjedt, 218 fiókból álló hálózatot tart fent. A piac méretei a bankpiachoz mérten nagyságrendekkel kisebbek, az életbiztosítások ágazata 155,5 millió euró, az egyéb biztosítások ágazata 496,5 millió euró eszközértékű volt 2012 első felében (HANFA, 2012a).

Szlovénia dél-pannón térségében két univerzális biztosítóvállalat székhelye van, mindkettő Mariborban. A Maribor Biztosító Társaság az életbiztosítások területén a 3. nem életbiztosítások területén a 4. helyet érte el az országban működő 21 biztosító között, míg a GRAWE Biztosító ugyanezen rangsorokban a 7. és 9. hely birtokosa volt 2012-ben. A piaci koncentráció nagyinak mondható, az öt legnagyobb biztosító a teljes piac 76,75-át birtokolja, melyből a Maribor Biztosító 12,84%-ot tudhat magáénak (Agencija za zavarovalni nadzor, 2012).

3.3.4. A zágrábi tőzsde

A regionális pénzügyi vizsgálatok során (főként Kelet-Európában) ritkán kerülnek szóba a tőzsdék, azonban jelenleg abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vizsgálat alá vont földrajzi térben található a horvát tőzsde, a Zagrebačka Burza (Zagreb Stock Exchange), amiről csak röviden jegyünk meg néhány információt.

A horvát tőzsde az ország függetlenné válásának idején, 1991-ben került (újra)alapításra 25 bank és 2 biztosítótársaság összefogásával. Az alapítás óta a tagok és a kereskedésbe vont értékpapírok száma is megemelkedett és több technikai újítás is bevezetésre került. Talán az egyik legnagyobb ilyen az 1994-ben bevezetett elektronikus kereskedés volt, amely a technológia fejlődésével 1997-től már internet alapra tért át, majd 1999-től kezdődött meg az elektronikus kereskedelem harmadik generációs, mai formája, amely már egyszerűbb felületen, több automatizmussal segíti a kereskedelmet (Zagrebačka Burza 2012).

A mai értelemben vett tőzsde története rövidnek tekinthető, mégis már egy akvizíción is túl van a szervezet, ugyanis 2007 márciusában felvásárolta az 1993 óta (szintén a dél-pannón térségben) működő Varasdi tőzsdét (Varaždinska Burza) és azóta Horvátország egyetlen értékpapírpiaaként működik (Filipović–Podrug – Bujanović 2011).

2011-ben a Zágrábi Értéktőzsdén (ZSE) megvalósult teljes forgalom (beleértve a rendszeres és a blokk forgalmat) 780 millió eurót ért el, ami az előző évhez képest 19,8%-os csökkenést jelent. A Tőzsdék kívül jegyzett értékpapír (OTC) forgalom összesen 2,4 milliárd eurót ért el, ami a 2010-es érték 229,2%-a. A ZSE részvény indexének, a CROBEX-nek az éves záró értéke elérte 1.740,21 pontot, ami szintén csökkenő tendenciát mutat, mégpedig 17,6%-kal kisebb értéket 2010-hez képest (HANFA 2012b).

Egészében véve erős kontraszt érezhető Dél-Pannónia két országra is áterjedő területei között a pénzügyi piacok tekintetében. Az éles különbségek láthatók a bankszektor hálózatának kiterjedtségében, a bankközpontok elhelyezkedésében, a hálózati sűrűségben. A horvát központi megyék kedvezőbb eredményeket, értékeket mutatnak a vizsgált indikátorok tekintetében, mint a releváns két szlovén területi egység.

A centralizált biztosítópiacon szintén megtalálható az említett kontraszt, hiszen míg minden biztosító telephelye Dél-Pannóniára esik Horvátországban, addig Szlovéniában ez csak két biztosítóra jellemző.

3.4. Egészségügyi szolgáltatás a dél-pannon megyékben

Mielőtt részletesebben elemezzük a vizsgált térség egészségügyi potenciálját, érdemes mintegy keretként áttekinteni Horvátország egészségügyével kapcsolatos legfontosabb tényezőket. Az egészségügyi dolgozók száma komoly visszaesésen ment keresztül az elmúlt húsz év során, amelynek mélypontja 2000 és 2005 között volt, majd ezt követően lassú növekedésnek indult (81. táblázat).

A foglalkoztatottak számában bekövetkezett változások részben a délszláv háborúnak (az ország elhagyása akár más volt jugoszláv tagállam, például Szlovénia, akár nyugat-európai országok felé) és az azt követő lassú talpraállásnak köszönhető elsősorban. A lassú talpraállás itt azért is hangsúlyos, ugyanis a háborút megelőzően a független Horvátország egészségügyi ellátó rendszerének újraszervezésére még nem volt lehetőség, így ennek az újraszervezésnek a hatása jelenhet meg a 2000-es évek elejének mélypontjában. A foglalkoztatottak számának lassú növekedéséből is látható, hogy 2010-re sikerült viszonylag stabilizálni az egészségügyi szektort. A fogorvosok számában látható veszteségek nemcsak az egészségügyi rendszer újraszervezésének és az elvándorlásnak köszönhetők, hanem a magánpraxisok egyre nagyobb térhódításának is.

Az egészségügy intézményi oldalát tekintve különbséget tehetünk általános (legtöbb esetben megyei), klinikai (azaz oktató kórház) és speciális (valamilyen kezelésre szakosodott kórházakat) intézmények között. Látható, hogy az összesen mintegy 30 általános kórház és klinika van, amelyek lefedik Horvátország

területét (82. táblázat), azaz minden megyében található legalább egy általános kórház, míg klinika vagy klinikai központ csak a három nagyvárosban – Split, Rijeka és Eszék –, valamint a fővárosban található. A speciális kórházakból specifikumonként általában egy-két darab van országosan, csak néhány olyan speciális ellátást biztosító intézet van, amelyből ennél több található az országban (pl. pszichiátriai intézetek).

81. táblázat

*Az egészségügyi foglalkoztatottak száma, 1990–2010**

Megnevezés	1990	1995	2000	2005	2010
Egészségügyi foglalkoztatottak száma	49 972	39 668	36 343	37 623	43 843
Ebből:					
Orvosok száma	10 152	9 090	7 751	8 216	9 784
Fogorvosok száma	2 262	1 694	664	581	714
Gyógyszerészek száma	1 857	1 544	1 493	1 803	2 238
Egyéb egyetemi végzettséggel rendelkező dolgozók száma	794	671	691	704	899
Nem egyetemi, felsőfokú végzettséggel rendelkező dolgozók száma	6 493	5 563	5 606	5 894	7 209
Középfokú végzettséggel rendelkező dolgozók száma	26 461	20 461	19 565	20 032	22 588

*A statisztika azokat a foglalkoztatottakat veszi számba, akik egészségügyi intézményekben dolgoztak (így például a magánpraxisok egy része feltételezhetően kimaradt).

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek alapján.

82. táblázat

Az egészségügyi intézményi szerkezetének főbb jellemzői Horvátországban, 2002–2010

Megnevezés	2002	2006	2010
Kórházak száma	79	78	71
Ebből: általános kórház	23	22	22
klinika	7	7	8
Kórházi ágyak száma, db	25 187	24 237	25 017
Ebből: általános kórházi ágy	7 435	7 343	6 878
klinikai ágy	7 463	7 334	9 456

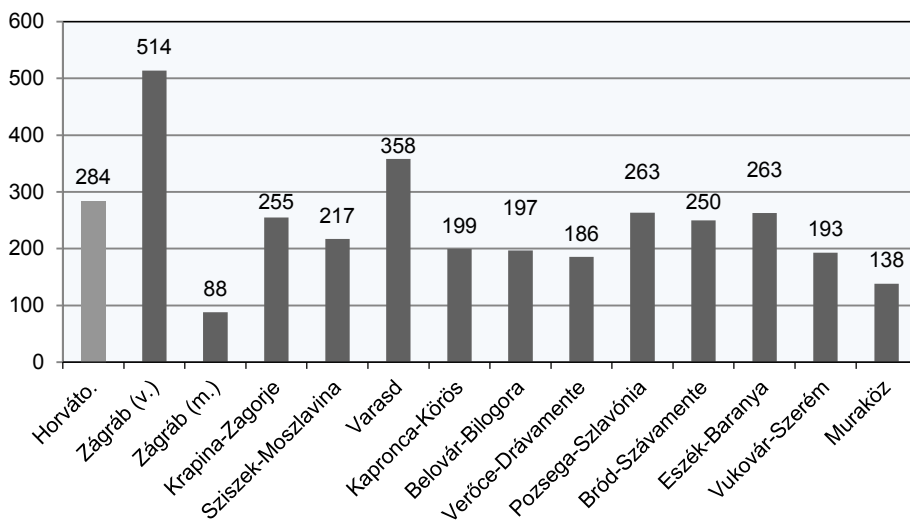
Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek.

A kórházi ágyak nagyjából 60%-a található a klinikai és általános kórházakban, a többi 40% pedig a speciális kórházakhoz, fürdőkórházakhoz és egyéb egészségügyi intézményekhez kapcsolódnak. Az elmúlt tíz év során az egészségügyi intézmények és az abban található ágyak száma nem változott jelentősen, bár az utóbbi évek során intézményi összevonások történtek, és részben ennek köszönhető, hogy 2010-re csökkent az egészségügyi intézmények száma.

Az orvosok fajlagos számát tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a legtöbb megyében ez a mutató horvátországi átlagot (284 orvos/százezer fő) nem éri el. Mindössze Varasd megyében és a fővárosban találunk átlag feletti értéket (55. ábra). Kifejezetten alacsony a vizsgált indikátor Zágráb megyében, ami egyértelműen a főváros és a körülötte lévő megye viszonyára utal, miszerint a megyei lakosok jelentős része is a fővárosi egészségügyi intézményeket és az ott dolgozó egészségügyi szakembereket veszi igénybe.

55. ábra

A százezer lakosra jutó orvosok száma a horvát dél-pannon megyékben, 2011, fő

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyv és a szerző számításai alapján.

Az egészségügyi szolgáltatások részletesebb megyei szintű áttekintése során is elsődlegesen az intézményi hálózatra támaszkodunk, és az előbb vázolt megyei különbségekkel kapcsolatban érdemes lesz megnézni az intézmények eloszlását is. Az intézmények az egészségügyben betöltött funkciójuk szerint kategorizálták Horvátországban, ezeket a vizsgálat során mi is fenntartottuk. A következő kategóriákat határozták meg: klinikai és kórházi központok (klinički bolnički centar), oktató kórházak (klinički bolnice), klinikák (klinike), általános (megyei) kórházak (opće bolnice), egészségházak (dom zdravlje), továbbá az unikálisabb csoportok is megjelennek, mint a speciális kórházak (specijalne bolnice) vagy a gyógyfürdőkhoz (lječilišta) kapcsolódó egészségügyi intézmények (83. táblázat).

Ezek alapján a klinikai és kórházi központok a legnagyobb egészségügyi intézmények, amelyeknek országos jelentőségük van. Összesen öt ilyen központ található az országban, ebből három a horvát dél-pannon megyékben: kettő a fővárosban és egy Eszéken. Zágrábban a két klinikai és kórházi központ mellett további három-három klinikai kórház és klinika található (utóbbi két kategóriában összesen hét intézményből egy kivétellel csak zágrábiak találhatók). Ez is jól vázolja azt, hogy mennyire nagy a főváros dominanciája az egészségügyi intézmények körében (56. ábra). A fővároson kívüli dél-pannon térség legjelentősebb egészségügyi intézménye Eszéken található. Jelentőségét mutatja a kórházi ágyak magas száma (1160 ágy), valamint az orvosok (384 fő) és az egészségügyi foglalkoztatottak számában is, mivel az Eszék-Baranya megyei egészségügyi dolgozók 65%-át ebben az intézményben foglalkoztatják (összesen 2817 főt).

Az általános kórházak az egyes megyék egészségügyi ellátásában játszanak központi szerepet. Minden megyében legalább egy ilyen kórház található, ez alól kivétel Zágráb és Zágráb megye, amelyek esetében az általános kórházak helyett a zágrábi klinikák jelennek meg. A térségben három megye van, amelyben egynél több általános kórház található: Pozsega-Szlavónia (Pozsegában és Pakrácbán), Bród-Szávamente (Bródban és Novi Gradiškában) és Vukovár-Szerém megyékben (Vukovárban és Vinkovciban). A többi megye esetében mindenhol a megyeszékhelyeken található a kórházak. A kórházak kapacitását tekintve nyilvánvaló, hogy a két kórházzal rendelkező megyék az élenjárók, de bizonyos megyékben (pl. Varasd és Muraköz) komoly regionális jelentősége van a kórházaknak, azaz nemcsak a helyi, hanem más megyékből érkező páciensek számára nyújtanak kezeléseket (84. táblázat). Az általános kórházak között Eszék-Baranya megye rendelkezik a legalacsonyabb kapacitásmutatókkal (a kórházi ágyak száma, az orvosok száma és az egy orvosra jutó kórházi ágyak száma), de ebben a kategóriában az eszék-baranyai adatok csak a neksei kórházra vonatkoznak. Az ezer lakosra jutó kórházi ágyak száma 3,3 a tizenhárom megyében, ez magasabb érték, mint az országos átlag (1,7 ágy/ezer fő), igaz a

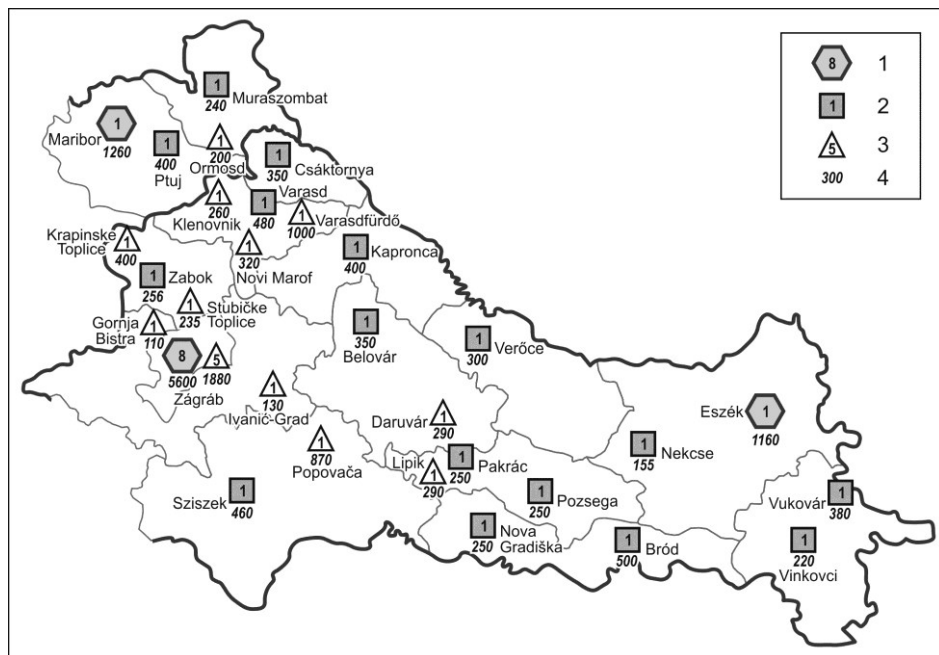
83. táblázat

Az egészségügyi intézmények száma a horvát dél-pannon megyékben

Megye	Klinikai és kórházi központok	Oktató kórház	Klinika	Általános kórház	Speciális kórház	Fürdő-kórház	Egészség-ház	Poli-klinika	Össze-sen
Horvátország	5	3	4	22	26	3	46	10	119
Zágráb város	2	3	3		5		4	6	23
Zágráb					2		1		3
Krapina-Zágorje				1	2		1		4
Sziszek-Moslavina				1	1	1	3		6
Varasd				1	3		1		5
Kapronca-Körös				1			1		2
Belovár-Bilogora				1	1		1		3
Verőce-Drávamente				1			1		2
Pozsega-Szlavónia				2	1		1		4
Bród-Szávamente				2	1		2		5
Eszék-Baranya	1			1		1	6	1	10
Vukovár-Szerém				2					2
Muraköz				1			1		2

Forrás: Horvát Egészségügyi Minisztérium.

56. ábra

Dél-Pannónia egészségügyi intézményeinek területi elhelyezkedése

Jelmagyarázat: 1 – Klinikák és oktató kórházak; 2 – Általános (megyei) kórházak, 3 – Speciális kórházak; 4 – Kórházi ágyak száma intézményenként.

Forrás: A horvát és szlovén egészségügyi és statisztikai évkönyvek alapján saját szerkesztés.

nagyobb városokkal rendelkező megyékben a klinikák adják az egészségügyi ellátás alapját.

A kórházi ágyak mellett természetesen nagy jelentősége van annak is, hogy mennyi orvos foglalkozik a páciensekkel. Az orvosok száma tekintetében Verőce-Drávamente, Kapronca-Körös és Krapina-Zagorje megyék állnak a rangsor végén, közülük érdemes megemlíteni a kaproncai kórházat, ahol a legmagasabb a térségen belül az egy orvosra jutó kórházi ágyak száma. Ez az érték a fővárosi és eszéki klinikák esetében nagyjából három orvos/ágy. Az orvosokkal kapcsolatos adatok elemzése során abban az esetben kaphatunk teljesebb képet, amennyiben ehhez még hozzátesszük, hogy a dél-pannon megyékben készült fejlesztési stratégiák többsége megemlíti az egészségügyi foglalkoztatottakkal kapcsolatban, hogy magas a fluktuáció és kevés a szakember.

Az általános kórházak mellett a megyék egészségügyének jelentős kiegészítő intézményei az egészségházak, amelyek szerepe nagyjából a magyar rendelő-

intézetekének felel meg, azaz a háziorvosi ellátást, a szakrendeléseket folytatnak, de akár kisebb egészségügyi beavatkozásokra is alkalmasak. Az egészségházak eloszlása során az volt észrevehető, hogy a nemcsak a népesség szám befolyásolta az egy megyére jutó egészségházak számát, hanem a megye településeinek elérhetősége is (pl. a horvát tengerparti megyékben a szigeteken is található egy-egy ilyen létesítmény). A dél-pannon térségben megyénként egy ilyen intézményt találunk, kivéve Eszék-Baranyát (6 egészségház), Sziszek-Moszlavinát (3 egészségház) és Bród-Szávamentét (2 egészségház).

84. táblázat

A horvát dél-pannon megyei általános kórházak fontosabb jellemzői

Megye	Ezer főre jutó kórházi ágyak száma	Orvosok száma	Egy orvosra jutó kórházi ágyak száma
Krapina-Zagorje	1,9	89	2,9
Sziszek-Moslavina	2,7	117	3,9
Varasd	2,7	152	3,2
Kapronca-Körös	3,5	85	4,8
Belovár-Bilogora	2,9	105	3,3
Verőce-Drávamente	3,6	71	4,2
Pozsega-Szlavónia	5,1	103	3,8
Bród-Szávamente	4,8	253	3,0
Eszék-Baranya	0,5	39	4,0
Vukovár-Szerém	3,2	172	3,3
Muraköz	3,1	109	3,2

Forrás: Tomić – Uhernik 2012. adatai alapján a szerző szerkesztése.

Egy különleges kategóriája az egészségügyi intézményeknek a speciális kórházak, amelyek szintén nem feltétlenül a népesség eloszlása miatt találhatók egy adott helyen. A speciális kórházak elhelyezkedésében fontos szerepe volt a történelmi hagyományoknak (régóta folyó speciális kezelés) vagy a természeti környezetnek is (pl. gyógyfürdők vagy légzőszervi kezelések esetén). A speciális kórházak között találunk pszichiátriai, mozgásszervi, légzőszervi és krónikus megbetegedésekre specializálódott kórházakat is. Zágrábban öt speciális kórház van (két-két pszichiátriai és gyermekgyógyászati, továbbá egy tüdőgondozó intézmény), a várost körülvevő megyében további kettő, így a horvát speciális kórházak több mint egy negyede található a főváros közvetlen körzetében. A fővároson kívüli dél-pannon térségben, Varasd megyében a legjelentősebb a speciális kórházak kapacitása. A Varasdfürdön található Horvátország egyik legjelentősebb, gyógyfürdőhöz kapcsolódó rehabilitációs kórháza, mellette még

a klenovniki tüdőgondozó intézet és a novi marofi krónikus betegségekre szakosodott kórház található. A gyógyfürdőkhoz kapcsolódó kórházak esetében még kiemelhető Krapina-Zagorje megye, ahol két ilyen létesítmény található (Krapinske Topliceban és Stubičke Topliceban). A pszichiátriai intézmények között a popovacai neuropszichiátriai intézet a térség legjelentősebb ilyen specializációval rendelkező kórháza.

A szlovén egészségügyi rendszer intézményi felépítése hasonló a horvátországihoz. A rendszeren belül megkülönböztetik az egyetemi képzéshez kapcsolódó klinikákat (univerzitetni klinični center), általános kórházakat (splošna bolnišnica), speciális kórházakat (specijalna bolnica), pszichiátriai intézeteket (psihiatrična bolnišnica) és a kisebb térségek (települések) egészségügyi ellátásában központi szereppel bíró egészségházakat (dom zdravlja). Az összesen 9493 kórházi ágyból 4194 a klinikákon, 3368 az általános kórházakban és 1931 a speciális kórházakban található.⁵¹ Az országban összesen kettő klinika található, az egyik a ljubljanoi egyetem orvostudományi képzéséhez kapcsolódóan jött létre, a másik pedig a maribori egyetem medikusi képzését segíti. Szlovéniában tíz egészségügyi intézményt soroltak az általános kórházak közé. Ezek egy-egy térség egészségügyi ellátásának központjai, jobbra nagyobb városokban találhatók. A speciális kórházakra (összesen nyolc intézmény) szintén érvényes, hogy elhelyezkedésükben nagy szerepük van az olyan faktoroknak, mint például a természeti környezet.

A szlovén dél-pannon térség egészségügyi intézményei közül a legnagyobb és legjelentősebb létesítmény a már említett maribori egyetemi klinika (Univerzitetni klinični center Maribor) (55. ábra). A maribori általános kórház az 1980-as évektől kezdve támogatta oktató kórházként a Ljubljanoi Egyetem orvosi fakultását. Mariborban 2003-ban alapították az orvostudományi képzést annak érdekében, hogy csökkentsék az egészségügyi szakemberek hiányát. A helyi orvosi kar megalapításának is fontos szerepet volt abban, hogy a maribori általános kórházat 2007-ben átminősítették egyetemi klinikává. Általános kórházból kettő található a térségben, az egyik a drávavidéki Ptujban, a másik pedig Muravidék központjában, Muraszombaton. A muraszombati kórház 1893-ban kezdte meg működését és az eltelt, több mint 110 évben a kórházat többször átalakították, bővítették, átszervezték, korszerűsítették, költöztették. 1999-re már valamennyi osztály Rakičanban (Battyánfalva) kapott helyet, Muraszombattól alig 3 km-re.⁵² A kórház területén található Muravidék egyetlen egészségügyi szakközépiskolája. A speciális intézmények közül a térségben található az

⁵¹ Szlovénia egészségügyi statisztikai évkönyve, 2011. adatai alapján.

⁵² A statisztikai adatokat a Muraszombati Egészségvédelmi Intézet szolgáltatta. Hagymás István köszöni az intézet munkatársainak, Ivana Žilavecnek, Ana Fujsnak és Silvana Lendvajnak, valamint az intézetvezető dr. Petrás Teodórának támogató munkájukat.

ormosdi pszichiátriai intézet. Ez a kórház kezdetben általános kórházként szolgált, a második világháborút követően tüdőgondozó lett belőle, mai funkcióját pedig 1969-ben kapta.

A vázolt intézményi struktúra szerint vizsgáltuk az egészségügyi foglalkoztatottak számának alakulását is (85. táblázat), mert így jobb képet kaphatunk az egyes intézmények humán erőforrásáról.

Az adatokból jól látható, hogy a klinikák foglalkoztatási szempontból is nagyon jelentős szerepet töltenek be a szlovén egészségügyben, míg az általános kórházak kevésbé hangsúlyosan jelennek meg. Ez már csak azért is érdekes adat, mert bár a két klinika az egészségügyi intézményrendszer csúcán található, az általános kórházak szintén fontos szerepet töltenek be a kisebb térségek ellátásában. Például Muravidéken a szakembervándorlás abban nyilvánult meg, hogy a helybeli szlovén nemzetiségű orvosok nagyobb városokban (Muraszombat, Maribor, Ljubljana) keresnek és találnak maguknak „megfelelő” állást, míg a helyi egészség ügyét más vidékről idetelepült orvosok szolgálják. A délszláv háború ezt a bizonyos szakembervándorlást oly módon befolyásolta, hogy Vajdaságba az elvándorolt (magyar) orvosok helyére Horvátországból, Boszniából, Koszovóból kitelepült vagy kitelepített szerb ajkú orvosok kerültek Szlovéniában és ezen belül Muravidéken az 1990-es években ezzel szemben „stagnált a behozatal”, s noha az ország akkor is, azóta is szakemberhiánnyal küzd, ezekben a háborús időkben elsősorban „saját erőkre” volt kénytelen támaszkodni az egészségügy.

Az országos foglalkoztatási adatokban igyekeztünk az elsősorban állami finanszírozású intézményeket megjeleníteni, így az elkülönítésen keresztül jól megállapíthatóvá válik, hogy a privát egészségügyi szolgáltatások is teret hódítottak maguknak és elsősorban a fogorvosi szolgáltatások területén láthatjuk ennek az elterjedését (a fogorvosok több mint 50%-a dolgozik magánpraxisban). A kilencvenes évek elejétől kezdődően sorra nyitották meg kapuikat a magánrendelők Szlovénia-szerte, így a Muravidéken is. A magánpraxist folytató orvosok javarészt az egészségügyi biztosítókkal (ez idő szerint négy ilyen intézmény működik az országban) kötött szerződés, illetve engedély („koncesszió”) alapján működnek. 2007-es adatok szerint a Muravidéken több mint hetven magánorvos tevékenykedett, de sok fogtechnikus, házi ápolást folytató főiskolai végzettségű egészségügyi nővér, gyógyszerész, pszichológus, fizioterapeuta is a magánpraxist választotta.

Összességében elmondhatjuk mind a szlovén, mind a horvát dél-pannon térség esetében, hogy intézményi szempontból egyenletes az egészségügyi ellátás, sőt több országosan jelentősnek minősülő klinikai központ és orvostudományi képzési hely is található megyékben, igaz ezek mind a nagyvárosokba (Zágráb, Eszék, Maribor) koncentrálódnak. A klinikai központok pozitív hatásai – mint például a fejlett infrastruktúra, a minőségi munkaerő és a továbbképzési

85. táblázat

Az egészségügyi foglalkoztatottak száma Szlovéniában a végzettség foka és meghatározott intézménytípusok szerint, 2010, fő

	Klinikákban	Általános kórházakban	Speciális kórházakban	Egészség- házakban	Vizsgált intéz- ményekben összesen	Összesen (magán intézményekkel együtt)
Felsőfokú egészségügyi végzettségűek száma	3 613	2 481	1 057	3 251	10 402	16 354
Ebből:						
orvosok száma	1 551	954	327	1 179	4 011	5 132
fogorvosok száma	21	5		475	501	1 298
felsőfokú végzettségű ápolók száma	1 269	1 025	351	1 006	3 651	4 481
Középfokú egészségügyi végzettségűek száma	3 499	2 520	843	3 011	9 873	15 110
Egészségügyi dolgozók összesen	7 578	5 120	1 979	6 329	21 006	34 815

Forrás: Szlovén statisztikai évkönyv, 2012.

lehetőségek – mellett negatívumként jelentkezik az a hatásuk, hogy „elszívják” az adekvát munkaerőt a megyei kórházaktól. A nem központi jelentőségű horvát megyék többségében ez azért jelent problémát, mert a helyi kórházak nehezen tudják csak pótolni az elvonzott minőségi munkaerőt. További gondot jelent a horvát megyék esetében a kórház modernizáltságának alacsony foka. A térség egészségügyi szolgáltatásai között fontos megemlíteni a klinikai központok és megyei kórházak mellett a speciális kórházakat (gyógyfürdőhöz kapcsolódó kórházak, pszichiátriai intézetek, szakosodott intézmények) is, amelyek közül többnek országos, sőt határon túl nyúló jelentősége van.

3.5. Közlekedés

3.5.1. Dél-Pannónia az európai közlekedési térben

Földrajzi értelemben Dél-Pannónia Európa déli peremterülete. Közlekedésföldrajzi tekintetben jelentősége, a területén egymást keresztező összeurópai/ transzeurópai korridoroknak köszönhetően, a Kárpát-medence magterületéhez képest sem kisebb jelentőségű. Hosszú (részben az ókorig visszavezethető) múltra tekintenek vissza a Kis-Ázsiát a Keleti-Alpokkal, a Dunántúlt az Adriával összekötő, számos etnikum területét felfűző útvonalak. A Keleti-tengertől induló és az Alpok pannóniai előterét a Trieszti-öböllel összekötő borostyánút pedig őskori eredetű. Az új- és legújabb kori nemzetközi közlekedési pályák is irányukban a történelmi vonalakat követték – beleértve a jugoszláv időszakban épült Dráva–Száva közti magisztrálék többségét.

Az Európai Unió viszonylag későn, a jugoszláv polgárháború befejezése után, az 1997. évi helsinki konferencián terjesztette ki a Páneurópai Hálózatot a posztjugoszláv térségre, hogy bekapcsolja az összeurópai hálózatba. Azóta Dél-Pannóniát az északnyugat–délkelet irányú hosszanti X.a, az észak–dél keresztirányú V.c, továbbá az északkelet–délnyugat keresztirányú V.a és V. folyosó szeli át, hordozva a nemzetközi tranzitforgalom túlnyomó részét (57. ábra).

Dél-Pannónia közlekedése fejlettségben alig különbözik Magyarországtól, előrébb tart a Kelet-Balkánnál, de nem éri el az Alpok nagytérseget a fő jellemzőkben.

3.5.2. A közlekedési hálózat kialakulására ható belső és külső tényezők

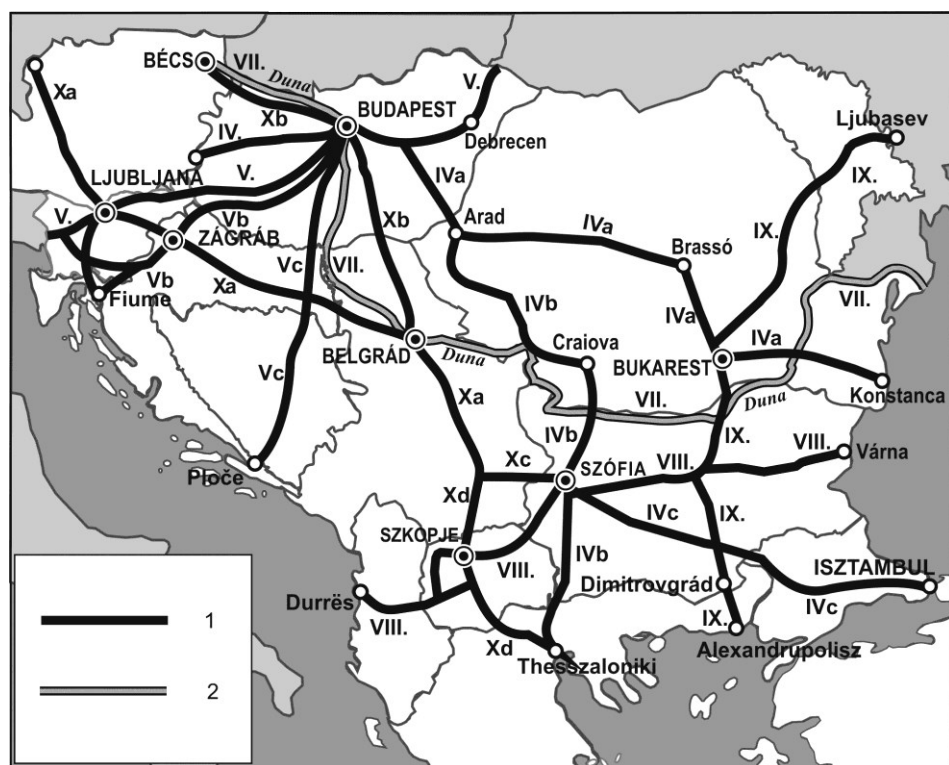
A XIX. század derekától (a „gőzkorszaktól”) kibontakozó modernkori közlekedéshálózat irányultságának, alapszerkezetének alakulására ható belső tényezők

közül a természeti földrajzi adottságok (domborzat, vízrajz) mellett az elsősorban a mindenkori politikai viszonyok függvényében alakuló távolsági gazdasági (külkereskedelmi), továbbá az etnikai indíttatású –, illetve a történelmi hagyományoktól sem független – társadalmi kapcsolatok voltak a legerősebbek, és az egész textúrán (makro- és mezoszinten egyaránt) jól érzékelhetően átütött a helyi és helyzeti energiákból táplálkozó (gazdasági, illetve igazgatási centrum szerepet betöltő) központi helyek, azaz a városok hálózatának términtája.

A természeti adottságok közül kivételesen kedvezőnek bizonyult (különösen az első világháborúig) a vizsgált térséget keretező Dráva és Száva folyó. Felső szakaszuk tutajozásra, dereglyezésre, középszakaszuk közepes méretű gépi hajózásra, alsó szakaszuk nagy hajókkal való közlekedésre szolgáltak olyan hajós-

57. ábra

A TEN-T közlekedési folyosók Dél-Pannónia térségében*

* Az EU-tagsággal a páneurópai korridorok elnevezése automatikusan transzeurópaivá változott.
Jelmagyarázat: 1 – Szárazföldi közlekedési korridorok; 2 – A dunai vízi út (VII. korridor).

Forrás: Erdősi 2010. 414. o.

vizekként, melyek révén elérhető volt Közép-Európa legnagyobb vízi útja, a Duna. Miközben a víziút-potenciál lényegében nem változott (a Száva mellékfolyója, a Kulpa kiépítése és folytatásában az Adriáig tartó sokzsilipes hajózó-csatorna – teljesen életszerűtlen, de ennek ellenére örökzöld témát szolgáltató – terve nem valósult meg, viszont az 1950-es évektől épült vízlépcsők elvileg kedveztek a Dráva hajózhatóságának), a tömegárak távolsági szállítására létrehozott belvízi hajózás iránti igények a töredékekre csökkentek. Ugyanakkor a folyók menti síkságok nagy vonzerőt gyakoroltak a szárazföldi távolsági közlekedési pályákra.

A vízi utak adta térkereteken belül a másik természeti tényező, a domborzat szerepe elsősorban az egymástól könnyebben járható völgyelésekkel elválasztott szlavóniai középhegységekben nyilatkozott meg, melyek terelő hatása jól nyomon követhető a hozzájuk igazodó vasutak és főutak vonalvezetésében. A vízi utak a közelükben haladó szárazföldi pályákkal együtt közlekedési korridorokat alkotnak, melyek az ezeket keresztirányban összekötő vasutakkal/főutakkal együtt rácsos szerkezetű hálózatot jelenítenek meg. E hálózat nyugati szakszának déli peremén Zágráb vonzereje ugyan mind Dél-Pannónia közelebbi részein érvényesül, de korántsem olyan mértékben egyközpontú formában, mint Budapest Magyarországon.

Az előbbi belső tényezők mellett külső tényezőként hatottak és hatnak Dél-Pannónia közlekedési hálózatára, illetve működésére a tágabb nagytérségbeli generális áru- és személyáramlást hordozó külső közlekedési folyosók (mint pl. a Budapest–Újvidék–Belgrád–Niš vagy a Bécs–Graz–Trieszt viszonylatú):

- részben azért, hogy bizonyos mértékben alternatív vonalként elterelik/elszívják a forgalmat,
- részben viszont azzal, hogy jótékony fejlesztő hatásuk némileg átsugárzódik Dél-Pannónia peremterületeire.

Ugyancsak külső tényezőnek tekinthetők a horvátok és szlovének számára idegen (magyar, osztrák, később összjugoszláv, majd páneurópai) érdekek, melyek valamilyen módon érvényesültek a hálózat nagyszerkezetének történelmi formálódásában.

3.5.3. A vasúti közlekedés

3.5.3.1. A történeti közlekedésföldrajzi folyamatok ellentmondásai: a vasúthálózat kialakulása, majd zsugorodása

A vasúti fővonalhálózat részben az Osztrák Birodalom, részben a történelmi Magyarország tengerentúli külkereskedelmi érdekeinek megfelelő irányban, Bécs és Trieszt, de legfőképpen a Kárpát-medence és Fiume közötti összekötés megteremtése céljából épült.

Rövid szakaszon Dél-Pannónia határán futott a teljes hosszban 1857-ben elkészült Bécs–Graz–Maribor–Trieszt irányú, az Osztrák Császárság számára stratégiai jelentőségű fővonal. Horvát területen az első, a magántulajdonú Déli Vasúttársaság által 1860-ban épített pálya a Muraközt szelte át Ormož és Csáktornya irányában Nagykanizsa és Pragerhof (Pragersko) között, amely az Osztrák Birodalom fővárosának és létfontosságú kikötőjének elérését egyaránt lehetővé tette a fővonalba történő bekötése által. Két év múlva az osztrákok nyugat felől az ugyancsak Bécs–Trieszt fővonal melletti Zidani Mostból (Steinbruck) kiágaztatott szárnyvonallal Zágrábban át elérték a Száva-hajózás végpont-kikötőjét, Sziszeket. Ezzel megkezdődött az ország északi része nyugat–kelet irányú főtengelyének kialakítása. A másik (és a XIX–XX. század fordulóján a legforgalmasabb) északnyugat–délnyugat irányú főtengely a Budapest–Zágráb–Károlyváros–Ogulin érintésével Fiumével összekötő fővonallánc teljes hosszban 1873-ban épült meg.

A Károlyváros–Fiume vasút 1873. évi használatbavétele után a horvát főváros és a tengerpart közötti vasúti kapcsolathoz már nem volt szükség a Déli Vasút Zágráb–Steinbrück (Zidani Most) pályájára. Ezután a forgalom a rövidebb, Fiumének Ogulinon át való elérhetőségét lehetővé tevő déli irányú pályára terelődött.

Az 1870-es évekig épült vasutak kedvezményezettje kizárólag Dél-Pannónia nyugati része volt. 1870-től azonban a nagytérség keleti pólusán is megjelent az első vasút. A tiszántúli nagybirtokosok méltatlannak találták, hogy exportgabonájuk nagy kerülővel, Budapesten keresztül juthatott el Fiumébe. Ezért a Partiumtól az Adriához a lehető legrövidebb nyomvonalon (de a közbeeső nagy alföldi városokat felfűzve) tervezték meg a Nagyváradról induló és Fiuméig tartó „Alföld–Fiume Vasút”-at. E vasút a Dunát Gombos közelében komppal győzte le (csak bő négy évtized múlva, 1911-ben épült meg a híd) és Daljáig tartott. Az eredeti tervtől eltérően elmaradt a szlavóniai folytatása és 1870-ben északi irányban, Eszéken és Pélmonostoron át Villányig építették meg, ahol a már meglevő (még erősen ritka) magyarországi összefüggő hálózatba csatlakozott. A Szlavónián át Fiumébe vezető folytatás elmaradása és az Alföld–Fiume viszonylatú szállítás budapesti kerülőre kényszerítése – többek között tarifális

eszközökkel is – az Európában az élvonalhoz tartozó fővárosi malomipar monopolhelyzetének megőrzése érdekében történt. Az „Alföld–Fiume Vasút” transzszlavóniai részének az 1870-es évek végén csupán a Daljáról Borovón, Vinkovcin és Strizivojna Vrpoljén át a Slavonski Brodig tartó rövid szakasza készült el a Slavonski Samac Száva-kikötőjéig kiágazó déli szárnyvonallal (*Ruzitska* 1964).

Bosznia-Hercegovina okkupációja (1878) arra készítette a Monarchia kormányzatát, hogy a Szlavónia déli pereméről néhány (többnyire keskeny nyomtávú) pályát hozzon létre az utánpótlás biztosítására. Ennek érdekében került sor 1879-ben Slavonski Brodból Bosna Brod kikötőjének az új Száva-hídon át történő elérésére, majd Dobojon át egészen Zenicáig a Bosna folyó közeli hadi vasút megépítésére. A boszniai műveletekhez azonban elengedhetetlen volt a Szlavónia nyugati és keleti régióiban már működő vasutak összekötésére. Erre Sziszek–Sunja–Novska–Nova Gradiška–Nova Kapela–Slavonski Brod viszonylatban 1882 és 1889 között létrehozott másodrendű fővonallal került sor (*Ruzitska*, 1964).

Az 1880-as évek végétől (a magyarországiakhoz képest csupán néhány éves késéssel) megkezdődött a helyiérdekű vasúti mellékvonalak építése, melyek viszonylatait (kezdő- és végpontjait) általában hosszas viták után a vármegyei testületek döntötték el, igyekezve a székhelyvárosokat a hévhálózatok központjaivá tenni (*Erdősi*, 2000). A helyiérdekű vasutak a térségi jelentőségük szerint az alábbi hierarchiát alkották:

- (fővonalakat) összekötő mellékvonalak, melyeknek számottevő átmenő (tranzit-) forgalma is volt. A legtöbb helyiérdekű összekötő vonal a XIX. század utolsó éveiben, de főként a XX. század elején, az első világháborúig tartó évtizedekben létesült. Ezeken belül:
 - jelentőségben kitűntek a Horvátországot Magyarországgal összekötő vonalláncok: a Verőce–Dráva-híd– (Barcs) 1885; a Podravska Slatina–Noskovci 1885 (a zalátai Dráva-híd építése és onnét a pálya folytatása Sellye felé csak 1895-ben történt meg); a Belisće–Donji Miholjac mellékvonal ugyan már az 1890-es években elkészült, de a drávaszabolcsi Dráva-híd és a vasút magyarországi (mellékvonali) folytatásának megépítésére Harkányig csak 1912-ben került sor. Horvátország és Magyarország között kimagaslóan nagy használati értékű vonallánc jött létre 1886 és 1898 között északnyugaton, mely a Muraköz számára egyaránt biztosította a déli és az északi irányú összeköttetést. (A Zágrábhoz közeli Zaprešićből indult, majd Zabokon és Varasdon, a Dráva-hídon keresztül Csáktornyára tartott. Folytatása Lendván keresztül érte el Zalaszentivánt.)

- Az 1880-as években és az 1890-es évek derekáig létesített többi (belföldi) mellékvonal közül kiemelkedő gazdasági jelentősége a Szlavónia legnagyobb faipari központját, Nasicot Verőcével és azon keresztül a fűrésziparban ugyancsak jeleskedő Barccsal összekötő – 1885 és 1895 között épült – helyi érdekűnek volt. Ugyancsak elsősorban Nasic szállítási igényét szolgálta a Drávát a Szávával (és egyben a két hosszanti fővonallal) összekötő, Eszék–Nasic–Nova Kapela irányú, 1893–1894-ben létesített mellékvonal.
- Az első világháború kitöréséig lényegében csaknem teljesen kialakult hálózathoz a magyarországihoz képest valamivel gyakoribb (csupán egyirányú összeköttetésre alkalmas), a nagyobb településeket, illetve ipartelepeket bekötő szárnyvonalak képezték a vasútvonalak legalacsonyabb kategóriáját. Ezek közé tartozott a Zabok–Krapona, a Dražica–Garešnica, továbbá Rupnicába tartó szárnyvonal (melyből déli irányban két, egyenként csupán pár km hosszú, kizárólag az ipartelepeket bekötő pálya ágazott ki Orahovica és Slatina Drenovac felé), de ebbe a kategóriába tartozott a Pieterica–Slatina Pložega–Velika kiágazás is.

A két világháború közötti Jugoszláviában Közép- és főként Nyugat-Európához képest példátlan méretű vasúthálózat-bővítés/fejlesztés ment végbe az elmaradott déli országrészekben. Ezzel szemben a fejlettebb (kiforrottabb közlekedési rendszerekkel rendelkező) Dél-Pannóniában mindössze két új vonallal gyarapodott a hálózat. A Varasdót Kaproncával közvetlenül összekötő pálya létrehozása 1937-ben feleslegessé tette a Jugoszlávián belüli, mintegy ötször hosszabb (ráadásul Zágrábban át vezető) déli kerülőt, illetve az északi jóval rövidebb, ám Magyarországon (Murakeresztúron) keresztül korábban csak kevesek által használt kerülőváltozatot. Ezzel a fejlesztéssel egyben sikerült a Dráva közeli pályaláncot is meghosszabbítani nyugati irányban és Varasd térsége számára Fiume elérhetősége is könnyebbé vált. A másik – jóval rövidebb – új vasút a Zágrábtól északra Krapináig tartó szárnyvonal Regatecig tartó meghosszabbításával 1930-tól újabb irányban teremtett vasúti összeköttetést Horvátország és Szlovénia között.

Az 1920/1930-as évekbeli időszak kapacitásnövelő munkálatai közül kiemelkedett a Zágráb–Vinkovci–Belgrád pályalánc elsőrangú pályává (helyenként két vágánypárral való) kiépítése.

A szocialista Jugoszlávia szelektív vasúthálózat-fejlesztési politikájára az 1950–1980-as években a következő tényezők hatottak:

- Belső tényezőknek értékelhető az elmaradottabb déli tagállamokban a gazdag természeti erőforrásokat kihasználó kitermelőipar (bányászat, faki-termelés) és nehézipar (kohászat) fejlesztése és az azok hatalmas szállítási

igényét kiszolgálni képes nehézvasutak építése, illetve a tagköztársaságok összeköttetését, végső soron a szintetikus államon belüli kohéziót erősíteni képes, a hálózatot kiegészítő vasutak építése. Ezek közül azonban egy sem esett Dél-Pannónia területére. Az ágazati politikát alakító másik belső tényező a vasúti közlekedés gazdaságtalansága csökkentésének szándéka volt azoknak a mellékvonalaknak a felszámolásával, amelyeken kritikusan alacsony szintre csökkent a forgalom, részben a közúti közlekedés igen gyors térhódítása, részben a falusi népesség (külföldre, belföldi ipari központokba, nagyobb városokba való elvándorlása által végbement) csökkenése következtében.

- Bizonyos mértékig külső tényezőktől, hatásoktól sem volt mentes e folyamat. Jugoszlávia különutas politikája a szovjet tömbbeli ortodox szocialista országoktól lényegesen különbözött abban, hogy a piaci viszonyoknak nagyobb teret engedő liberálisabb (részben a nyugat-európai országokra is hajazó) gazdaságpolitikát követett, és ennek szellemében a vasutat nem tekintették „szent tehénnek”, ami változatlan állapotban kell hogy fennmaradjon.

A vasútmegszüntetések a legnagyobb mértékben Jugoszlávia északi (átlagon felüli fejlettségű) peremvidékét, a Vajdaságot és Szlavóniát érintették, ahol a jól szervezett közforgalmú autóbusz-közlekedés mellett (főként a Nyugat-Európában nagy számban dolgozó vendégmunkások által behozott személygépkocsinak köszönhetően) az egyéni közúti közlekedés is erős és nagyon eredményes versenytársává vált az időközben erősen amortizálódó mellékvonali vasúti személyközlekedésnek, ahogyan a térben és időben rugalmas teherautós szállítás is érvényesíteni tudta fölényét az átrakódásokkal is drágított tehervonatos szállítással szemben.

Az Eszék–Podravska Slatina–Kapronca hosszanti (fővonalasított) pályalánctól északra kiágazó, egykor Magyarországra (Barcsnál, Zalátánál, Drávaszabolcsnál, Beremendnél) átszolgáló és más mellékvonalak története kivétel nélkül befejeződött az 1960-as években – a Dráva bal parti, magyarországi vasútfelszámolásokkal időben egyeztetetten. Továbbá a hosszanti pályalánctól délre fekvő dombvidékek és szigethegységek térségében is feltucatnyi vicinális felszámolására került sor 1970-ig (86. táblázat).

Az utóbbi évtizedekben a legnagyobb változást a polgárháború okozta a vasúti közlekedésben. A pályák helyenkénti módszeres tönkretétele (felrobbantása, pályaudvarok bombázása, a Jugoszláv Néphadsereg általi elfoglalása) következtében a polgárháború alatt a rendszeres vasúti forgalom több pályán is megszűnt.

A Zágráb–Vinkovci fővonalon a Sunja–Novska szakaszt továbbá a Zágráb–Sziszek–Novska és a Novska–Slavonski Brod szakaszon a déli ívet tette tönkre

86. táblázat

A megszüntetett vasútvonalak főbb adatai

Viszonylat	Építés éve	A megszüntetés éve
Garesnica–Dražica	1913	1968
Dražica–Grubišno Polje	1903	1967–1970
Grubišno Polje–Bastaji	1885	1967–1970
Dražica–Velika Pisanica	1913	1968
Velika Pisanica–Bjelovar	1912	1968
Bjelovar–Mišulinovac	1899	1968
Mišulinovac–Klostar	1900	1968
Virovitica–Bares	1885	1968
Rupnica–Vočin/Slatina Drenovac/ Orahovica–Moslawina Podravska	1907	1967–1970
Moslavina Podravska–Noskovci	1896	1968
Moslavina Podravska–Kapelna	1896	1968
Kapelna–Donji Miholjac–Belišće	1896	1969
Belišće–Prandauorci	1899	1945–1960
Belišće–Eszék	1908	1970
Vukovár–Iloča	1912	1970

Forrás: Jordan: Verkehr 1986. – Entwicklung des Eisenbennetzes. M: 1:5 000 000 léptékű térképlap. – Atlas der Donauländer.

az észak felé előrenyomuló szerb csapatokból álló ék. Ugyancsak használhatatlanná vált a harcok során az Eszék–magyar határ közötti pálya, a Vinkovci–Belgrád, valamint az Eszék/Vinkovci–Szabadka/Újvidék közötti pályaszakasz. Megszűnt a forgalom az Eszéket Ploče-vel összekötő korridorvasúton is (58. ábra).

E kényszerhelyzetben a Nyugat- és Délkelet-Európa közötti vasúti és autópálya-forgalom Dél-Pannóniáról kényszerből áttevődött a Magyarországon, Románián és Bulgárián át vezető, jóval időigényesebb terelőútra, valamint a Trieszt–Görögország tengeri útra (Erdősi 2005).

3.5.3.2. A mai vasúti közlekedés

Dél-Pannónia mai vasúti közlekedése a következő tényezők eredőjeként értelmezhető:

- A polgárháború alatt tönkrement infrastruktúra többnyire csupán provizóriumokkal történt helyreállításából, majd elhanyagolásából adódó műszaki leromlottsága;

- A potenciális utasok és szállítatók átpártolása a közúti közlekedésre a háborús időkben az alig működő vasútról és a konszolidáció alatt a visszatérés elmaradása az inkább taszító, mint vonzó vasúti szolgáltatásokat megtapasztalva. Mindez a forgalom és a bevételek drámai csökkenéséhez vezetett a távolsági (belföldi és nemzetközi) vasúti közlekedésben;

58. ábra

A dél-pannóniai vasúthálózat szerb csapatok által ellenőrzött (és részben szétrombolt) vonalszakaszai (vonalkázott részek) 1993-ban

Jelmagyarázat: 1 – Egyvágányú; 2 – Kétvágányú; 3 – Villamosított; 4 – Nem üzemelő pályák;

5 – A szerb hadsereg által ideiglenesen megszállt terület.

Forrás: Litterscheid 1994.

- A személyforgalom visszaesése azonban elsősorban a munkahelyek száz-ezreinek bezárására, a turizmus marginalizálódására vezethető vissza.

A HŽ e nehéz helyzetből többféle módon igyekezett kitörni:

- Egyrészt az államvasút gazdaságosságát javítandó mélyreható szervezeti átalakítással (a fő szolgáltatási tevékenységek önálló gazdasági társaságokba szervezésével, a nem kifejezetten vasúti tevékenységek kiszervezésével), továbbá fokozatos és nagymértékű létszámcökkentéssel;
- A változások jogi alapjául szolgáló új vasúti törvényt 2003-ban alkotta meg a horvát parlament, de csak 2006-ban lépett életbe. Miközben a kiegészítő (alaptevékenységen kívüli) tevékenységek leválasztása megtörtént, a hálózat és az üzemelés formális szerepköri szétválasztására csupán 2006-ban került sor, de az alaptevékenységi szállítási szolgáltatásokban a HŽ még mindig monopolhelyzetben van, magánvasutak nem jöttek létre.
- A talpra állás másik elemének az infrastruktúra, a forgalomirányítás és a járműpark fejlesztése ígérkezett. A HŽ századunk elején rendkívül ambíciózus fejlesztési tervet dolgozott ki közép- és hosszú távra (*87. táblázat*), mely nem csak teljes rekonstrukciókat tartalmazott, hanem több új pálya építését is nélkülözhetetlennek tartotta.

Valójában azonban az eddigi eredmények mind a szervezeti/tulajdoni átalakításban, mind a műszaki megújulás terén rendkívül szerények. A drasztikusan növekvő deficit és eladósodás, az állami támogatás folyamatos csökkenése oda vezetett, hogy 2003-tól a korábbi nagyszabású pályarekonstrukciós tervek minimális szintre csökkentették.

Dél-Pannónia horvátországi vasúthálózatának a teljesítőképességét is befolyásoló műszaki sajátossága, hogy a környező országokhoz, térségekhez képest magas (47%-os) a kettősvágányú és átlagos (40% körüli) a villamosított vonalak aránya. A villamosított vonalak túlnyomó része a környező országokkal interoperábilis 25 kV AC rendszerű, a többi pedig 3 kV DC rendszerű. Szlovénia hálózati sajátosságai azonosak voltak 1991 előtt a horvát hálózattal.

Dél-Pannónia vasúthálózatának főtengelye a nyugat–kelet irányú, a X. PEN-korridor részét alkotó, az Alpok nagytérség és a Kelet-Balkán közötti nemzetközi tranzitot is hordozó [Ljubljana]–Dobova–Zágráb–Dugo Selo–Novska–Slavonski Brod–Vinkovci–Tovarnik–[Belgrád] fővonal, mely összeköti Szlavóniát, Posavinát és a Nagy-Zágráb régiót. Ma már végig villamosított és a Dugo Selo–Novska szakasz kivételével kétvágányúsított (*59. ábra*).

E főtengelyhez csatlakozik be északkelet irányból (Botovo felől) Dugo Selnál az V.b korridor fő vonala (mely délnyugat irányban Fiume felé halad). 160–180 km/h sebességre való kiépítésének a tervek szerint 2013-ra kellett volna megvalósulnia, azonban ezt a szintet csupán néhány rövid szakaszon sikerült elérni.

87. táblázat

*Horvát Dél-Pannónia vasúthálózatának 2002. évi perspektivikus fejlesztési terve
vonalak/vonalszakaszok szerinti bontásban időpontok és prioritások szerint*

Vasútvonal/-szakasz	Kategória	Km- hossz	2003	2010	2020
Križevci–Dugo Selo	TFö	43,3	II. elő., forg. távírányítás	II. áll.v., villamosítás	–
Államhatár–Koprivnica–Križevci	TFö	35,9	II. elő., forg. távírányítás	II. áll.v., villamosítás	II. áll.v., villamosítás
Vinkovci–Tovarnik	TFö	32,4	–	k.avjb, forg. távírányítás	–
Velika Gorica–Sisak–Sunja–Novska	TFö	102,8	á.j.b.	forg. távírányítás	–
Dugo Selo–Novska	TFö	138,2	–	á.j.b., forg. távírányítás	forg. távírányítás, u.g.b.
Zagreb–Velika Gorica	TFö	14,6	II. elő.	II. elő., áll.v., vill.sz.	–
Velika Gorica–Sisak	TFö	35,3	–	II. elő.	II. áll.v., I. vill.sz.
Kutina–Novska	TFö	26,4	–	II. elő.	II. áll.v., I. vill.sz.
Államhatár–Kotariba–Čakovec–államhatár	TFö	41,0	u.g.b. (Čakovec)	u.g.b., f, I. vill.sz. elő.	f. távírányítás, vill.sz.
Osijek–Strizivojna/Vrpolje	T.f.	47,6	áll.v.	u.g.b., á.j.b., vill.sz.	I. vill.sz., f, f. távírányítás
Slavonski Samac–Strizivojna/Vrpolje	T.f.	22,7	–	II. elő.	II. vill.sz.
Vinkovci–Osijek	I.	33,7	nem működik	–	–
Vinkovci–Drenovci–Brčko (államhatár)	I.	51,4	u.g.b.	–	–
Varaždin–Koprivnica–Našice–Osijek	I.	112,9	–	u.g.b.	–
Zabok–Varaždin	I.	64,9	u.g.b.	áll.v.	II. elő.
Zaprešić–Zabok	I.	23,8	u.g.b.	áll.v., II. elő.	II. I. vill.sz.

87. táblázat folytatása

Vasútvonal/-szakasz	Kategória	Km-hossz	2003	2010	2020
Zabok–Krapina	II.	16,2	–	II. elő.	II. I. vill.sz.
Križevci–Sv. Ivan Žabno–Bjelovar	II.	32,4	–	u.g.b., v.á. (Rasinja)	–
Más beruházások u.g.b.-be és f.táv.ell.-be	valamennyi vonalon		u.g.b., forg. távirányítás	u.g.b., forg. távirányítás	u.g.b., f. táv.ell
Más beruházások villamoshálózatba, energiaellátásba és világításba	valamennyi vonalon		energiaellátás és világítás	energiaellátás és világítás	energiaellátás és világítás
Našice–Tvornica cementa–Našice	ú.v.	5,6	ú.v., u.g.b., áll.v.	–	–
Nyugati elkerülő vonal a zágrábi csomóponton	ú.v.	17,5	ú.v.elő.	ú.v. (I. f.) vill.sz.	u.g.b., f. táv.ell.
Sisak–Kutina	ú.v.	32,4	–	ú.v.elő.	vill.sz., u.g.b., f.táv.ell.
Krapina–államhatár (–Pragersko)	ú.v.	13,0	–	ú.v.elő.	–
Krapina–Golubovec–Lepoglava	ú.v.	18,0	–	ú.v.	–

Jelmagyarázat: TFő – törzsfővonal; T.f. – „támogató” (kiegészítő/supporting) fővonal; I. – első osztályú vonal; II. – másodosztályú vonal; ú.v. – új vonal építése; forg. – forgalom; ú.v.elő. – új vonalak építésének előkészítése; elő – előtervezés; új.v. – a vontatási áramnem átalakítása 3 kV-ról 25 kV-ra; f. – fűkező berendezések kialakítása; u.g.b. – az állomások jelző berendezései új generációjával való ellátása ; á.j.b. – állomások és vonalak biztosító berendezésekkel ellátása; vill.sz. – vontatási villamoshálózat kiépítése a vonalon ; I. vill.sz. – az előbbiek forgalomtól függő kiépítése; áll.v. – állomásrekonstrukciók.

Forrás: Számos forrás adataiból szerkesztette a szerző.

59. ábra

Dél-Pannónia vasúthálózatának műszaki jellemzői, 2010

Jelmagyarázat: 1 – Kétvágányú villamosított; 2 – Egyvágányú villamosított; 3 – Egyéb vasútvonal; 4 – Üzemen kívüli vonalak.

Forrás: http://www.bueker.net/trainspotting/maps_croatia---slovenia---bosnia-hercegovina.php

Az eredeti céloktól lényegesen elmaradó fejlesztésekből érzékelhető, hogy a Horvát Vasutak továbbra is igyekszik a távolsági személyforgalmat a legfontosabb irányokban fenntartani többek között néhány Németországban vásárolt használt, majd felújított motorvonat forgalomba állításával. Mivel a teljesen új, lényegesen nagyobb sebesség elérésére alkalmas pályaszakaszok kiépítésére középtávon is csak a (Ljubljana)–Zágráb–Tovarnik– (Belgrád) korridorvasúton lehet számítani, a sebességet pendolino rendszerű, a kanyarokat is 100 km/h-nál nagyobb sebességgel venni képes szerelvények vásárlásával igyekeznek a Zágráb–Eszék, a Zágráb–Ljubljana és a Zágráb–Split viszonylatokban „európaivá” növelni. (Néhány rövid, jól kiépített síksági szakaszon elvileg max. 160 km/h sebesség elérése is lehetséges.)

A személyszállításához képest még mindig fölényben levő vasúti áruszállítási teljesítmény (tkm-ben számolva) 2004-re az 1990. évi 40%-ára, 2010-re a 35%-ára csökkent. A vasút részesedése az ország teheráru-szállításából csupán 11%-ot tesz ki (melynek egyharmada tranzit). Dél-Pannóniában ez az arány valamivel magasabb (becslésünk szerint 15% lehet), miután a legforgalmasabb tranzitvonal (a Ljubljana/Maribor–Zágráb–Belgrád irányú) nyugat-kelet irányban a Podgorjén és Szlavónián fut keresztül. Amióta (2001) az Olaszország–Magyarország/Közép-Európa viszonylatú tranzitforgalom lényegében az új magyar-szlovén átmeneten keresztül áramlik, erősen megcsappant a Zágrábon át

Fiumébe, illetve tovább Triesztbe tartó forgalom (Erdősi 2005). A Zágráb–Fiume irány helyett ma a tehervonatokon kívül a nemzetközi személyszállító vonatok is Muraszombaton és Ljubljánán át érik el az Adriát Kopernél.

A HŽ előrejelzése a 2004–2009. évekre a teherforgalomban erős 30%-os növekedéssel számolt (Jane's 2009/2010), azonban a valóságban azóta is csak stagnál a forgalom.

Dél-Pannónia horvátországi vasútvonalai közül a napi forgalmi kapacitás tekintetében a Zágráb és a szlovén határ közötti emelkedik ki (284 vonat/nap), melyet a Novska–Slavonski Brod szakasz követ (252 vonat/nap). Dél-Pannónia horvátországi vasúthálózatán belül a forgalmi kapacitás tekintetében is kiemelkedik a X. korridorvasút – kiváltképpen a Zágrábtól nyugatra levő, továbbá a Novska–Slavonski Brod szakasz. A kapacitás kihasználtsága tekintetében viszont a keresztirányú V.a és V.c korridorvasutak viszonyszámai magasak.

2009. évi adatok szerint Dél-Pannónia horvátországi területén a X. korridorvasút szakaszai közül a legforgalmasabb a Zágráb és Dugo Selo közötti, amely még a főváros előtt több vonal forgalmát összegyűjti.

3.5.3.3. *A vasútra alapozott intermodális szállítás*

A közúti forgalom – ezáltal az emisszió – mérséklésére hivatott a környezetbarátabb módokra (vasúti, illetve vízi közlekedésre) alapozott intermodális (kombinált közlekedés, melynek fejlesztését az uniós közlekedéspolitika az egyik legfontosabb feladatnak tartja).

Természeti adottságaiból adódóan Dél-Pannóniában a szállítási feladatok kombinálására a tengerhajózás kivételével valamennyi szállítási mód (vasúti, közúti, belvízi, légi) szóba jöhet, azonban a meghatározó bimodális szállítási mód a vasúti-közúti. Ezen belül is határozott eltolódás tapasztalható a teljes gépjárművet vasúti kocsikon szállító kísért (RoLa) módozatról a félpótkocsikat, de főként a konténereket szállító, jóval gazdaságosabb kísért forgalom felé. E folyamat gyorsaságát jelzi, hogy a kombinált forgalomból Horvátországban 2000-ben még 35%-os részarányt képviselő RoLa 2008-ra teljesen megszűnt.

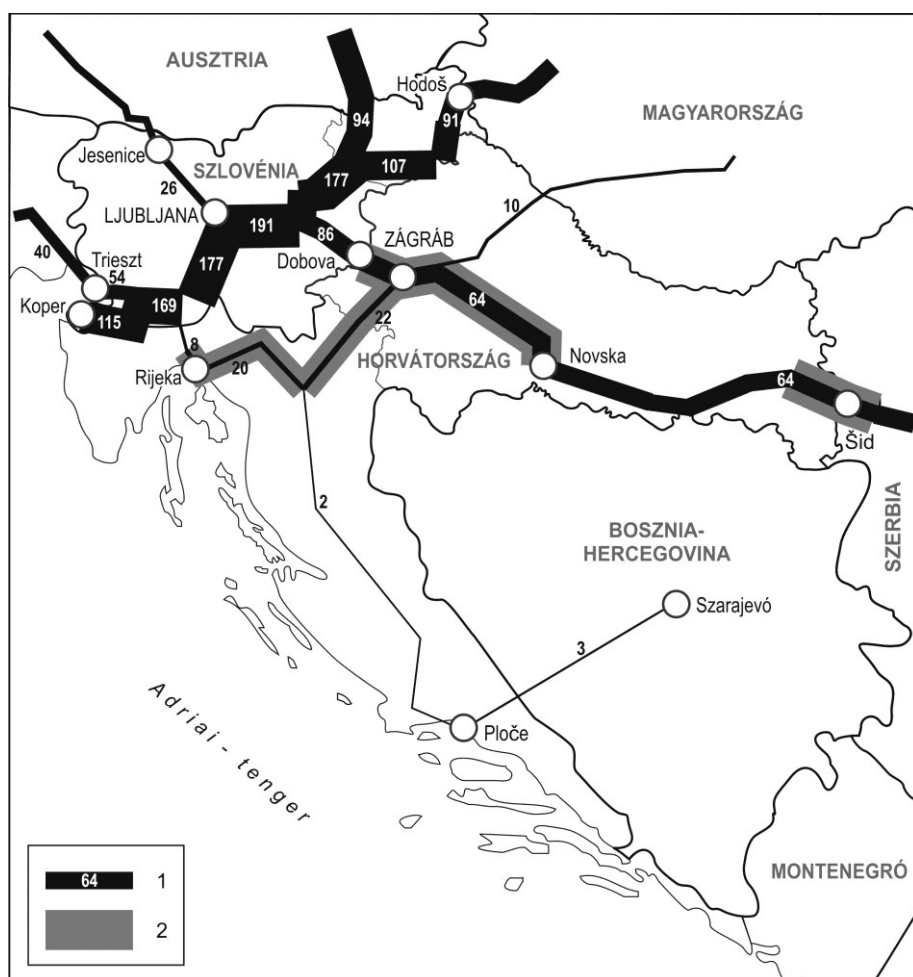
Dél-Pannónia területén belföldi viszonylatú, kombinált szállításra csak ritkán kerül sor. E szállítási mód kizárólag nagy távolságok legyőzéséhez gazdaságos, így részben az import/export, részben a nemzetközi tranzit eszköze. A legnagyobb intermodális terminál Zágrábban működik, ahol a különböző irányból érkező irányvonatok konténereit az úti céljuknak megfelelően szétosztják/csoportosítják és útra indítják. Az eszéki és Slavonski Brod-i terminálok másodlagos jelentőségűek.

A 2020. évi előrejelzés alapján az intermodális forgalom intenzitása tekintetében Dél-Pannónia a X. korridor által csak összekötő szerepet játszik a X.b, a

Szlovénián át Koperbe és Triesztbe tartó V., valamint a Budapest–Belgrád–[Thesszalóniki] X.a (hosszvetőlegesen észak–dél irányú) korridorok között (60. ábra). Ugyanakkor az V.a [(Budapest)–Kapronca–Zágráb–Fiume] korridor jóval gyengébb forgalmat fog hordozni, nem beszélve az V.c korridorról, melynek a prognóziskészítők interpretálása szerint alig lesz szerepe a vasúti intermodális

60. ábra

*Dél-Pannónia és környezetének várható intermodális
vasúti forgalma 2020-ban*

Jelmagyarázat: A vonalak menti számok a konténer-irányvonatok heti számát jelzik.

Forrás: K+P Transport Consultations. – Idézi DIOMIS... 2010.

hálózaton belül. Csupán annyi szerepe lenne, hogy Bosznia-Hercegovina fővárosának biztosítana kapcsolatot a globális tengerhajózás felé, de fel sem merül, hogy Magyarország és Kelet-Szlavónia is generálhat annyi forgalmat Ploče felé, ami indokoltá tenné hetente legalább néhány konténervonat közlekedtetését. (Pedig Magyarország utóbbi évtizedekbeni közlekedési koncepciói, tervtanulmányai azzal számolnak, hogy az V.c korridorvasút kiépítése után külkereskedelmünk a konténeres áruk behozatala és kivitele során igénybe veszi a legdélibb horvát nemzetközi kereskedelmi kikötőt.)

3.5.4. Közúti közlekedés

3.5.4.1. A közútállomány hierarchikus összetétele és sűrűsége

A horvátországi hivatalos statisztika a teljes úthálózat hosszát mintegy 30 ezer kilométerben határozza meg, azaz nagyjából akkora az országos hálózat, mint a kétszer nagyobb területű Magyarországon. E durva különbség azonban nem a tényleges fizikai különbségből adódik (mivel valójában Horvátországban sem lényegesen sűrűbb a hálózat), hanem az út fogalom értelmezésbeli különbségéből. Horvátországban ugyanis jóval több lokális utat is beszámítanak a teljes (országos) hálózatba.

Ahogy Horvátországban, úgy Dél-Pannóniában is a közútállomány négy kategóriába foglaltan tagolódik:

- az autóutakat is magába foglaló autópályákat elkülönült állami tulajdonú igazgatóság kezeli;
- az „állami utak” lényegében a távolsági közlekedést szolgáló főutak, melyek fenntartója és üzemeltetője az állam;
- az ún. „vidéki utak” („country roads”) közé nem csupán a Magyarországon „összekötő utak”-nak nevezett (a főutakat egymással, illetve a kisebb városokat a nagy igazgatási központokkal összekötő) utak tartoznak, hanem a Magyarországon másodrendűnek nevezett, ám kevésbé jelentős (ezért esetenként háromszámjegyű) főutak egy része is. Horvátországban azonban valamennyi vidéki út négyszámjegyű;
- A „helyi utak” állománya (melyeket „L” betűvel jeleznek a térképen és 5 jegyű számmal) a települések útjain kívül magukban foglalják a magyarországi fogalmak szerinti bekötőutakat és egyéb utakat is.

Az országos statisztikában az előbbieken kívül megjelöltetett „egyéb” utak feltehetően mezőgazdasági, erdészeti és magánutak (88. táblázat). Mindezek következménye, hogy a hazaival szemben Horvátországban nagyjából azonos a

vidéki és a helyi útállomány hossza, és hogy a teljes útállományból viszonylag kis arányt képviselnek a főutak.

Miközben Horvátország Statisztikai Évkönyve a teljes úthosszat nem aposztrofálja semmiféle jelzővel (Length of roads total), horvát szerzők tanulmányaikban gyakran „nemzeti utak”-ról (National roads) írnak anélkül, hogy értelmeznék a fogalmat.

88. táblázat

Az úthálózat összetételének változása Horvátországban, 1990–2010, km

Év	A teljes úthálózat hossza	ebből					
		autópálya	egyéb út	állami út	vidéki út	helyi út	„E” út
1990	32 796	291	32 505	4833	10 085	17 582	2090
2000	28 534	411	28 123	7427	10 499	10 197	1948
2005	28 788	877	27 911	6992	10 544	10 375	2049
2010	29 333	1126	28 207	6929	10 936	10 342	2056

Forrás: Horvátország Statisztikai Évkönyvének 1991–2011. évfolyamai.

Miközben Magyarországon a teljes országos (fő- és mellékút-) hálózat gazdája (építője, karbantartója és üzemeltetője) az állam (a koncessziós autópályák kivételével), a horvátországi statisztikában nem csupán az állami utak képezik a nemzeti hálózatot, hanem a „vidéki” és „helyi” utak is, amelyek gazdái a különböző szintű önkormányzatok. A különböző szintű út karban- és fenntartó ügynökségek azonban a kormány szoros felügyelete alatt állnak.

A hivatalos dokumentumok szerint az útfejlesztések sorrendjének megállapításakor a méltányosság elve és a területfejlesztési követelményeknek való megfelelés igénye érvényesül, és az ezek alapján kialakított három sürgősségi kategóriába sorolják a javításra/fejlesztésre váró utakat – függetlenül azok hierarchikus kategóriájától.

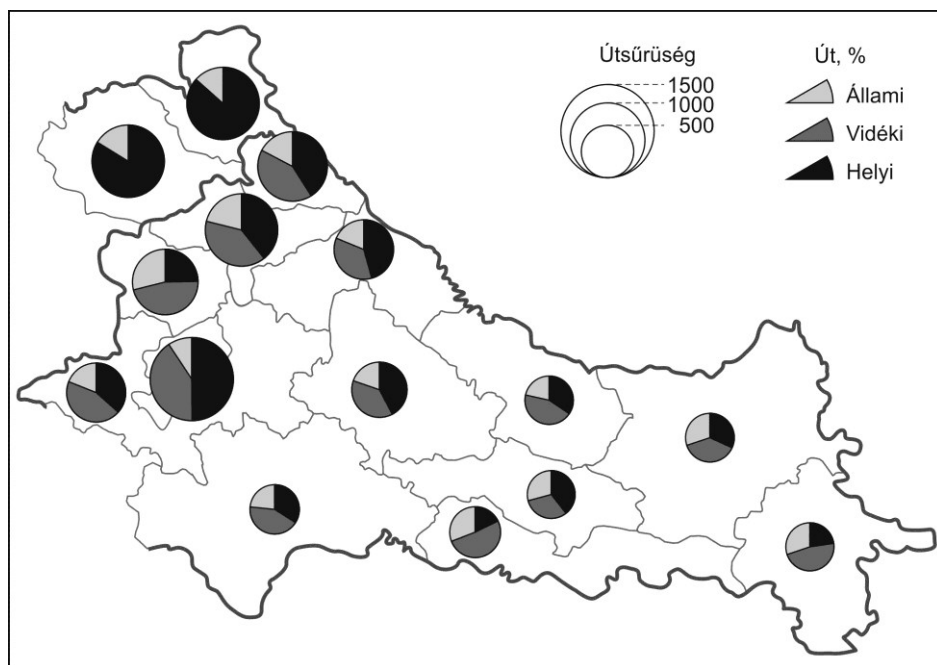
A horvátországi állami útügyi szervezet a Világbank bírálata szerint messze nem költött annyit a meglevő utak karbantartására, mint amennyiről (98 M dollár) az akkori horvát kormány a Világbankkal megegyezett.

Az egyes megyék (kizárólag „nemzeti”) útállományának hierarchikus kategóriák szerinti összetétele igen változatos.

Az egyik szélső eset a főváros igazgatási területe, ahol a magas nép- és településsűrűség, az utcák sokasága miatt országos viszonylatban legmagasabb (majdnem 50%-os) a helyi utak és nagyon alacsony (9,3%) az állami utak aránya – annak ellenére, hogy küllőszerűen éppen a fővárosból ágazik ki a legtöbb főút (61. ábra).

61. ábra

Dél-Pannónia útsűrűsége, valamint a nemzeti útállomány kategóriák szerinti megoszlása, 2010

Forrás: Horvátország és Szlovénia 2010. évi statisztikai évkönyvének adataiból számította és szerkesztette a szerző.

A másik szélsőséget a Bród–Szávamente megye képviseli, melyet nyugat–kelet irányban hosszan átszeli a Zágráb–Belgrád autópálya, valamint az abból észak felé kiágazó (Eszéknek tartó) másik autópálya is gyarapítja az állami útállományt. Hasonló okokra vezethetők vissza a Vukovár–Szerém és az Eszék–Baranya megye magas értékei azzal a különbséggel, hogy ezeket csupán egy-egy autópálya szeli át, viszont néhány nagy fontosságú egyéb főút is gazdagítja az állami útállományt.

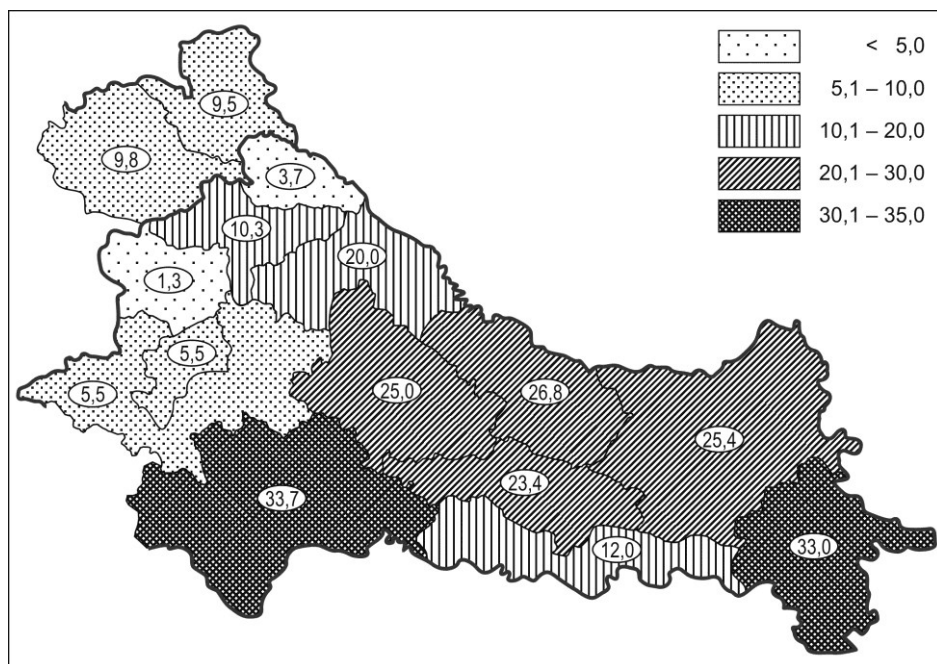
A megyék szintjein mérve a teljes úthálózat a horvát Dél-Pannónián belül legsűrűbb a nyugati zsupánságokban, ami nagymértékben korrelál a gazdasági fejlettséggel (fajlagos GDP-vel), de nem független a népsűrűségtől és a településhálózat szerkezetétől, sűrűségétől sem. A Varasd (947 m/km² és a Pozsega-Szlavónia megye (409 m/km²) között 2,32-szoros a különbség. Érzékelhető a nyugat–kelet és a nyugati országrészen belüli észak–dél irányú „lejtő”, de igen erősen „kilóg” e megoszlási mintából a Zágráb megye. Aligha van még

Európában egy olyan főváros, amelynek az agglomerációját is magában foglaló vonzáskörzetében az országos átlagot csupán némileg meghaladó mértékű az útsűrűség!

Az úthálózat sűrűségéhez hasonlóan a minőség tekintetében is szignifikáns a különbség a nyugati és keleti zsupánságok között. A statisztikában nyilvántartott teljes útállomány műszaki minőségére, illetve használati értékére utal a burkolt és burkolat nélküli utak részaránya (62. ábra). Hazánkban a KSH-kimutatásokban megjelenő országos úthálózatnak csak elhanyagolható (0,1%-os része) burkolat nélküli („földút”), viszont a vizsgált horvátországi Dél-Pannónia zsupánságaiban 1,3 és 33,7% között szóródnak ezek a mutatók. E hatalmas különbség azonban ismét csak arra utal, hogy Horvátországban olyan funkcionálisan egészen alacsony kategóriájú földutakat (feltehetően a fontosabb dülőutakat, erdei utakat) is beszámítanak az országos állományba, amelyeket Magyarországon nem.

62. ábra

A burkolat nélküli utak részaránya, %

Forrás: Horvátország statisztikai évkönyvének alapadataiból számította és szerkesztette a szerző.

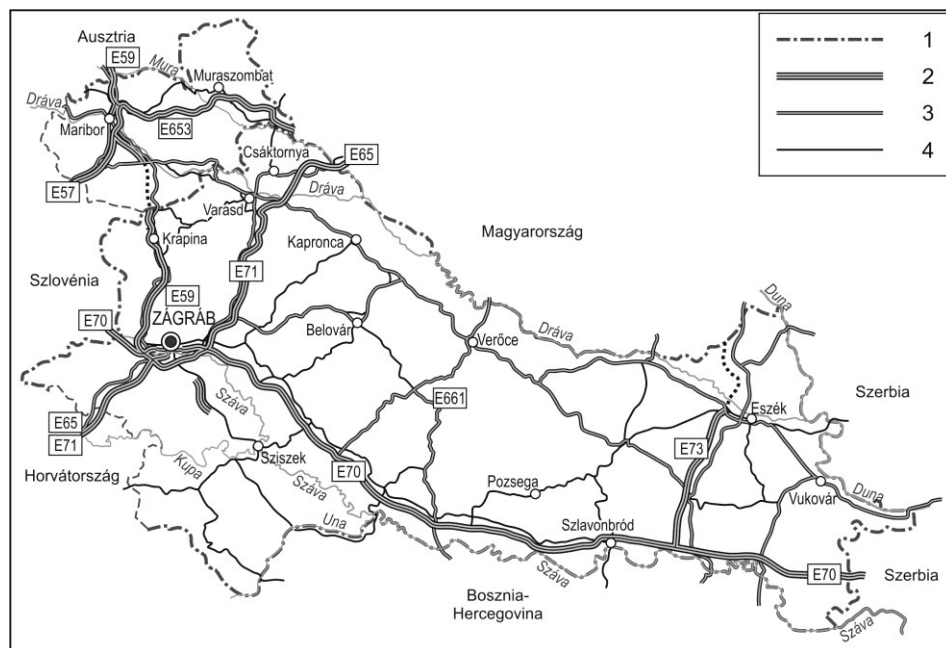
Az útminőség-különbségek létrejöttében vajmi kis szerepe lehet az útépitéshez szükséges kőanyag beszerzési távolságának, mivel szinte valamennyi zsupáságban vannak hegy- és dombvidéki kőbányák, a Muraközben pedig nagy szemű kavics áll rendelkezésre.

Korunk közlekedési infrastruktúra-favoritja, az autópálya-sűrűség tekintetében Dél-Pannónia messze kiemelkedik a tágabb értelemben vett Balkán/Délkelet-Európa régiói közül. A mai X. korridor (E70) részét képező nyugat–kelet irányú, Bregana–Zágráb–Lipovec viszonylatú már az 1970-es években megépült – jobbára autóútként, amit fokozatosan építettek ki autópályává. Ugyancsak a korai kornak produktuma az E59 részét képező A2 pálya Zágráb–Kropina–Macelj–Maribor viszonylatú szakasza is (63. ábra).

Az 1980/1990-es években épült meg az V.a korridor (illetve E71) részeként Varasd, illetve Csáktornya felől Zágráb felé tartó A4 autópálya túlnyomó része. A 2000-es évek első felében befejeződött a Maribor térséget Ausztriával össze-

63. ábra

Dél-Pannónia főúthálózata

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Autópálya és autóút; 3 – Nemzetközi kiemelkedő jelentőségű főút; 4 – Egyéb főút.

Forrás: A szerző szerkesztése.

kötő utolsó szakasz építése az A2 utolsó szakaszaként, továbbá az A4 utolsó, a magyar határt Goričannál elérő szakasza. Az utóbbi években Kelet-Szlavóniában a hosszanti A2-ből észak felé kiágasztott Eszéket már elérő A5 autópálya létesítésével Horvátország nagy lépést tett az V.c korridorral kapcsolatos kötelezettségeinek teljesítése terén, és utolsó szakaszába lépett a Dráva-hídon, Pélmonostoron át a magyar határig tartó folytatás előkészületei.

3.5.4.2. A főúthálózat szerkezete

A főúthálózat magisztrális (főként E-jelzésű) elemeinek irányultságát a tranzit-forgalom által is generált nemzetközi összeköttetési igények határozzák meg, melyek még a másodrendű főutak egy részének irányultságában is kifejeződésre jutnak, de az utóbbiak már főként a belföldi közlekedést szolgálják. A hosszanti irányú magisztrális [E] utak legtöbb szakasza az erősen lejtőérzékeny vasúti fővonalak közeli, azaz a folyókat követő lapályokon, illetve kisebb halmokon, vagy alacsony dombvidékeken futnak. A harmadrangú főutaknak már hosszabb szakaszai vezetnek át dombvidékeken, sőt némelykor hegyvidékeken kelnek át (mint pl. a Bila-hegységen keresztül vezető 5. sz. főút). A főutak vonalvezetését nagymértékben befolyásolták a jelentősebb városok, kereskedelmi központok. Mivel a nagyipari-kereskedelmi/szolgáltatási tevékenység túlnyomó része a két hajózható folyó partján, vagy közelében levő városokban allokálódott, kiemelkedő jelentőségre az ezeket felfűző utak tettek szert.

A horvátországi Dél-Pannónia főúthálózata fekvő létrához hasonló szerkezetet vesz fel. A létra déli szárát az E70-es európai főutat reprezentáló (Ljubljana)–Zágráb–Novska–Slavonski Brod–(Belgrád) autópálya képezi. (Néhány szakaszának autóútból autópályává történt átépítése csak 2008-ban fejeződött be.) Az északi szára a (Maribor)–Varasd–Virovitica–Nasic–Eszék–Vukovár–(Belgrád) irányú 2. sz. főút, mely nagyjából a Dráva-lapály déli peremén fut, majd Vukovártól már egészen közelről követi a Dunát és Ilok után továbbhalad Szerbiába. Végső soron tehát a hosszanti vonalak jobbára a két „keretfolyó”, a Dráva- és a Száva-lapály kiváló terepadottságait használják ki. A „létra” két szára nyugati irányban fokozatosan eltávolodik egymástól.

Az előbbiekre többé-kevésbé merőleges „fokok” közül a legjelentősebbek Horvátország nyugati részét szelik át, közrefogva a zágrábi agglomerációt:

- a (Graz)–Maribor–O. Macelj–Krapina–Zágráb–(Karlovac–Fiume) irányú A2 autópálya (E59) és
- a (Budapest)–Gorican–Varasdinske Toplice–Sesvete/Zágráb irányú A4 autópálya (E71/E65) – melynek csak néhány szakasza vasútvonal közeli.

A forgalmi szempontból jelentős harmadik „fok” az E661-nek megfelelő (Barcs)–Verőce–Veliki Zdenci–Daruvár–Pakrac–Stara Gradiška–(Bosanska

Gradiška–Banja Luka) irányú 5. sz. főút, mely északon a Bilogora-hegység keleti nyúlványait szeli át, majd a Papuk és Psunj-hegységet nyugatról megkerülve éri el a Szávát.

A negyedik keresztirányú elem a (Mohács)–Pélmonostor–Dárda–Eszék–Diakóvár–(Bosanski-Samac) irányú 7. sz. főút (az E73 része).

A legkeletibb összekötő az 55. sz. főút Borovót köti össze Vinkovcin és Županján keresztül Boszniával (Orasie–Srebrenik/Szarajevó irányban).

Az előbbieken kívül a keresztirányú összeköttetések számát növelik a két-számjegyű (második vonalbeli) főutak. Nevezetesen:

- a (Berzence)–Gola–Drnje–Kapronca–Vrbevac–Dugo Selo irányú 41. sz., továbbá
- a Gyurgyevác–Belovár–Čazma–Ivanić-Grad viszonylatú 43. sz.

A Veliki Zdenci és Kutina közötti 45. sz. főút ugyan a rövidebbek közé tartozik, azonban magyar szempontból különös jelentőségét az adja meg, hogy (az 5. főút csatlakozó északi szakaszával együtt) a Dél- és Kelet-Dunántúl Adria felé tartó közúti forgalmának igen nagy részét hordozza.

A Papuk hegységet szeli át a Čačinci–Humljani–Veliki Požega–Rešctari viszonylatú 49. sz. út északi szakasza, melyhez északkelet felől (Požegánál) csatlakozik a Donji Mihaljac–Našice 49. sz. út.

3.5.4.3. A közúti gépjármű-ellátottság területi jellegzetességei

A gépjármű-ellátottság főbb járműcsaládok szerinti összetételében kimutatott területi különbségek nem vezethetők vissza egyetlen összetevőre, hanem több tényező együttes hatására alakultak ki. Ezek közé tartozik az ipari és mezőgazdasági üzemek szállítási, illetve járműigénye (mely a teherautók és az „egyéb” gépjárművek arányát befolyásolja), míg a terepviszonyok, a közlekedési hagyományok és a jövedelmek együttesen alakíthatják a kétkerekű motorok és a személyautók közötti arányokat. Az autóbuszok részarányát részben a városodottság mértéke befolyásolja (a helyi közösségi közlekedés által), részben a vasutat helyettesítő szerepe (a helyközi közlekedésben) bizonyos térségekben.

A segédmotorok és motorkerékpárok aránya 6,4% (Zágráb megye) és 9,1% (Verőce–Drávamente megye) között változik, a személygépkocsiké 66,1 (Kapronca–Körös megye) és 81,4% (Zágráb megye) között, a teherautóké 6% (Sziszek–Moslavina és Vukovár–Szerém), valamint 9,2% (Zágráb megye) között, az egyéb járműveké 2,8% (Zágráb megye) és 19,3% (Kapronca–Körös megye) között.

A különféle gépjárművekkel való ellátottság (a száz lakosra jutó járművek száma) terén a kétkerekűek értéke 2,5 (Vukovár–Szerém megye) és 4,1 (Varasd megye) között váltakozik. A fajlagos személygépkocsi-ellátottság Horvátor-

szágban 1990 és 2003 között 83,7%-kal nőtt (2003-ban 331,8 db/1000 lakos értéket, 2010-ben 379,2 fajlagos értéket ért el, és a jugoszláv utódállamok közül csak Szlovénia előzte meg). Dél-Pannónia nagyjából az országos átlagot reprezentálja, mivel a zágrábi agglomeráció és pár nyugati megye átlag feletti, Közép- és Kelet-Szlavónia viszont az országos átlag alatti szinten áll, így a két érték hozzávetőlegesen országos szinten egyenlítődik ki (89. táblázat).

3.5.4.4. A közúti forgalom

Bármennyire is nagy kapacitású korridorvasút áll rendelkezésre Dél-Pannóniában a távolsági/nemzetközi szállításhoz és fejlődik uniós támogatással a vasútra alapozott kombinált forgalom, a közúti (kamion-) forgalom még az utóbbi években is gyorsabban növekedett (90. táblázat). Az uniós és nemzeti közlekedéspolitikai törekvések ellenére Dél-Pannóniában is megállíthatatlanul (bár a korábbiaknál lassabban) a közúti közlekedés minden tekintetben tovább javítja pozícióját a vasúttal szemben a közlekedés ágazati szerkezetében.

A Balkán Atlasz 2002. évi adatokra alapozó rendkívül elnagyolt ábrája alapján:

- a legnagyobb forgalom a Zágrábot délről kikerülő félgyűrűn, valamint Zágráb és Varasd, Zágráb– Ivanić-Grad, Zágráb és a szlovén határ közötti szakaszokra jellemző (napi 10 ezer jármű felett);
- közepes (5–10 ezer jármű/nap) forgalom terheli az A3 többi szakaszát, továbbá a Sredanci–Diakóvár–Eszék viszonylatot (A5 autópályát és a vele párhuzamosan futó főutat);
- a többi út forgalma nem éri el a 30 ezer db/óra értéket. (Feltűnő, hogy a szerb határ előtti – még csak nem is igazán rövid – szakaszon hirtelen minimálisra csökkent a forgalom. A mai tapasztalat szerint e téren kedvező változás történt azóta, főként a tranzit visszaállásának köszönhetően.)

3.5.5. Belvízi közlekedés

3.5.5.1. A vízi utak jellemzői

Dél-Pannónia adottságai a belvízi közlekedéshez a Balkán többi nagytájaihoz képest viszonylag kedvezőek, még azzal együtt is, hogy hajózható vizeinek nagyobb része határfolyó.

Gazdaságossági megfontolásból a belvízi hajózás igazán a távolsági szállításokra alkalmas, ezért a nemzetközi áruszállításhoz van a legnagyobb esélye. E célra leginkább az egész nyugat-európai víziút-hálózattal is kapcsolatot teremtő Duna felel meg, mely a jobb partján levő horvát kikötőkből érhető

89. táblázat

Az egyes megyék gépjármű-állományának összetétele és ellátottsága, 2010. december 31.

Megye	Egység	Összetétel				egyéb jármű	összes gépjármű
		moped, motorkerékpár	személyautó	autóbusz	teherautó		
Zágráb város és Zágráb megye	db	34 246	439 022	1170	49 322	15 166	538 926
	%	6,4	81,4	0,2	9,2	2,8	100,0
	db/100 lakos	3,3	42,9	0,1	4,8	1,6	52,7
Krapina–Zagorje	db	4 046	43 880	206	4 122	5 713	57 967
	%	7,0	75,7	0,3	7,1	9,9	100,0
	db/100 lakos	3,2	34,3	0,0	3,2	4,4	45,3
Sziszek–Moslavina	db	5 682	51 065	90	4 163	8 592	69 592
	%	8,2	73,4	0,0	6,0	12,4	100,0
	db/100 lakos	3,3	30,3	0,0	2,5	5,1	41,2
Varasd	db	7 420	57 501	169	6 966	10 263	82 319
	%	9,1	69,8	0,2	8,5	12,5	100,0
	db/100 lakos	4,1	31,9	0,0	3,9	5,8	45,7
Kapronca–Körös	db	4 330	36 972	75	3 814	10 779	55 970
	%	7,7	66,1	0,1	6,8	19,3	100,0
	db/100 lakos	3,8	31,3	0,0	3,2	9,1	47,4
Belovár–Bilogora	db	3 983	37 337	326	3 685	10 372	55 703
	%	7,2	67,0	0,6	6,6	18,6	100,0
	db/100 lakos	3,2	30,1	0,3	3,0	8,5	44,9

89. táblázat folytatása

Megye	Egység	Összetétel					egyéb jármű	összes gépjármű
		moped, motorkerékpár	személyautó	autóbusz	teherautó			
Verőce–Drávamente	db	3 243	23 731	45	2 278	6 222	35 519	
	%	9,1	66,8	0,1	6,4	17,6	100,0	
	db/100 lakos	3,7	27,0	0,0	2,6	7,1	40,4	
Pozsega–Szlavónia	db	2 619	23 772	85	2 322	4 521	33 319	
	%	7,9	71,2	0,3	7,0	13,6	100,0	
	db/100 lakos	3,2	29,3	0,1	2,9	5,6	41,1	
Bród–Szávamente	db	4 953	42,889	128	3 676	4 547	56 193	
	%	8,8	76,1	0,2	6,5	8,1	100,0	
	db/100 lakos	2,9	24,9	0,1	2,1	2,7	32,7	
Eszék–Baranya	db	9 684	89 189	249	8 208	10 243	117 573	
	%	8,2	75,9	0,2	7,0	8,7	100,0	
	db/100 lakos	3,1	28,6	0,1	2,6	3,3	37,7	
Vukovár–Szerém	db	4 586	46 454	132	3 698	6 272	61 142	
	%	7,5	76,0	0,2	6,0	10,3	100,0	
	db/100 lakos	2,5	23,8	0,0	1,9	3,2	31,4	
Muravidék	db	4 196	38 433	68	4 204	5 896	52 797	
	%	7,9	72,8	0,1	8,0	11,2	100,0	
	db/100 lakos	3,9	35,9	0,0	3,9	5,6	49,3	

Forrás: Statistički ljetopis 2011. adataiból a viszonyszámokat számította és összeállította a szerző.

90. táblázat

A nemzetközi közúti áruszállítás megoszlása a horvátországi Dél-Pannónia és a szomszéd országok között, 2007, 1000 t

Határszakasz	Befelé		Kifelé	
	import	tranzit	export	tranzit
Horvát – magyar	1320	695	592	145
Horvát – szerb	727	2782	630	2446
Horvát – bosnyák	3390	2438	4536	1598

Forrás: Rail/Road Traffic in Central and Eastern Europe Countries by 2020.

el. Gazdasági szempontból a Dunához képest a Száva és a Dráva csupán másodlagos, sőt harmadlagos jelentőségű.

A három folyónak a természeti adottságok által befolyásolt víziút-értéke nagyban különbözik. Az Európai Gazdasági Bizottság által kidolgozott skála szerint:

- A Dunának a Dráva-torkolat feletti és alatti határfolyó-szakasza végig V/c osztályú (az európai hálózatban E86 jelzetű) elsőrangú vízi magisztrálé, egyben a VII. pán-/transzeurópai korridor része;
- A Dráva (E80-08 jelzettel) nemzetközi kategóriájú vízi út, melynek alsó 14 km-es szakasza (Eszékig) IV. osztályú (azaz 1000–1500 tonnás vízi járművekkel hajózható), míg a 14 és 55 folyamkilométer közötti szakasza Belišćéig III. osztályú (470–700 tonnás hajók járhatnak rajta), majd az 55 km feletti II. osztályú szakasza vízállástól függően kis- vagy néhány száz tonnás hajókkal járható;
- A Száva a Szerbiában levő dunai torkolatától a jobb parti Kupa mellékfolyó torkolatáig, Sziszekig összesen 593 km hosszban minősül vízi útnak a 91. táblázatban látható minőségben. A hajózási időnyben (legalább 300 napig) a vízmélysége nem mindenhol éri el a 2,5 métert. Sziszek és Zágráb között a folyó csak kis hajókkal járható (91. táblázat, 64. ábra).

A Száva vízi útjából a Sziszek és Jasenovac (594–515 fkm) közötti 79 km-nyi szakasz kizárólag horvát földre jut, míg a Jasenovac–Račinovci (515–211 fkm) közötti 304 km hosszú szakasz Bosznia-Hercegovinával közös határfolyó. A Száva nemzetközi fontosságú vízi útként (E80-12 jelzettel) ugyancsak tagja az európai víziút-hálózatnak (Sziszekig terjedően) az EU által jegyzett AGN, nemzetközi jelentőségű fő belvízi utakról szóló egyezmény alapján.

91. táblázat

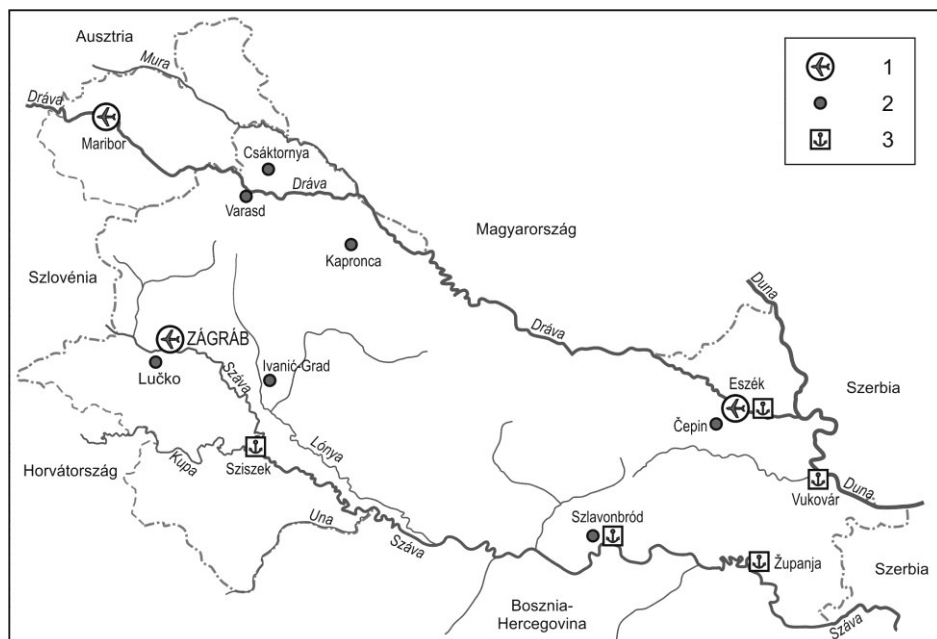
A Száva hajózási paramétereit

Szakasz	Km-hossz	Hajózási osztály	A közlekedtethető hajók hordképessége
Belgrád – Slavonski Samac	305,7	IV.	1000 – 1500
Slavonski Samac – Oprisavci	24,5	III.	470 – 700
Oprisavci – Slavonski Brod	33,0	IV.	1000 – 1500
Slavonski Brod – Sziszek	219,8	III.	470 – 700
Sziszek – Rugovica*	68,0	III.	500 – 630

*Tervezett.

Forrás: International Sava River Basin Commission. Pre-Feasibility Study for Rehabilitation and Development of the Sava River waterway. Final Report – Final Version. March 2007.

64. ábra

A belvízi kikötők és a közforgalmú repülőterek

Jelmagyarázat: 1 – Nemzetközi repülőtér; 2 – Egyéb jelentősebb repülőtér; 3 – Folyami kikötő.

Forrás: Számos forrás adataiból szerkesztette a szerző.

A Száva hajóút fejlesztési projekt (Sava RBM Plan elnevezéssel) 2009 decemberében indult és 2011 végére tervezték a befejezését. A IV. osztályú hajóút szakaszának fejlesztési költségét 80,7 millió euróban állapították meg. Tervek készültek a Száva III. osztályú vízi útként való meghosszabbítására Zágrábig, hogy a horvát főváros bekapcsolódhasson a belföldi és nemzetközi viszonylatú szállításba.

3.5.5.2. *A vízi utak gazdasági jelentősége (forgalom, kikötők)*

A közös horvát/szerb Duna-szakaszon a mintegy másféltucatnyi ország lobogója alatt közlekedő hajók teljes forgalmát csak becsülni lehet: a meghatározó tranzittal együtt évente kb. 4–8 millió tonna között váltakozhat. Ebből a Horvátország által keltett forgalom néhány száz ezer tonnára, a horvát lobogó alatt közlekedő hajók szállítmánya pedig másfélszáz ezer tonnára tehető.

Jelentéktelen üzemi/termény rakodóktól (Batina, Dalja, Borovo) eltekintve Horvátországnak csupán egyetlen kereskedelmi kikötője van a Dunán, Vukovár, mely az egyik legrégebbi múltra visszatekintő, regionális jelentőségű kereskedelmi központ.

A jugoszláv időkben (utoljára 1977 és 1987 között) továbbfejlesztett kikötő 3 km-es iparvágánnyal csatlakozik a vasúthálózathoz, de az autópályától eléggé messze (40 km-re) fekszik. Rakpartja összesen 776 méter hosszú (de ebből csak 55 méter a függőleges partfal). Összesen 7 hajóállása van. Nyílt tárolóhelyen kívül fedett raktárral, vámraktárral, gabonasilóval, olajterméktartállyal és konténerraktárral is rendelkezik. A rakodáshoz portál- és mobildaruk, ömlesztett árukhoz 200 tonna/óra kapacitású pneumatikus anyagtovábbítók, továbbá targoncák állnak rendelkezésre. A kikötő előnye, hogy alacsony vízálláskor is használható.

A polgárháború alatt 1997-ig szerb katonaság szállta meg. A megszállás alatt berendezéseit és épületeit részben ellopták, részben tönkretették. A kikötő rendbetételéhez és új rakodó berendezésekkel való ellátásához a belga kormány nyújtott segítséget. (A 60 tonnás emelőképeségű darutól a konténermozgató járműveken, dízelmozdonyokon, teherautókon át egészen a hajókig terjedt az adományok köre.)

Az áruakadás mellett Vukovár személyhajók és sporthajók fogadására is berendezkedett.

A kikötő áruforgalma az elmúlt évtized második felében csökkenő irányzatot mutatott, eleinte erős kirakási többlettel, majd közel kiegyenlítődött a ki- és berakott áruk mennyisége (92–93. táblázat).

A vukovári kikötő forgalma a rekonstrukciója ellenére csökkenő irányzatú. A homokot figyelmen kívül hagyva a 2006. évi 925,5 ezerről 2010-re 201,0

92. táblázat

A vukovári kikötő forgalmának alakulása 2006–2010 között a ki- és berakott szállítmányok teljes mennyisége és aránya alapján

Rakodás iránya	2006		2007		2008		2009		2010	
	tonna	%	tonna	%	tonna	%	tonna	%	tonna	%
Kirakás	•	•	598 046	76,1	278 042	60,3	85 846	54,9	•	•
Berakás	•	•	87 427	23,9	183 306	39,7	70 615	45,1	•	•
Összesen	925 530	100,0	785 473	100,0	461 348	100,0	156 461	100,0	212 011	100,0

Forrás: <http://www.port-authority-vukovar.hr/default.aspx?id=17>

93. táblázat

A vukovári kikötő forgalmának árunemek szerinti összetétele, 2006–2009

2006-ban			2009-ben			
a rakományok fajtája	mennyiség, tonna	a rakományok fajtája	kirakás, tonna	berakás, tonna	tranzit, tonna	összesen, tonna
Ömlesztett áru	695 889,52	Gabona és olajos mag	–	18 241	2 460	20 701
Folyékony áru	9 732,46	Műtrágya	1 476	27 264	–	28 740
General cargo	219 908,02	Vasérc	–	–	38 312	38 312
Összesen	925 530,01	Vas	2 281	2 976	5 685	10 942
Homok	182 731 66	Szén	–	–	7 053	7 053
Mindösszesen	1 108 261,67	Cukor	–	3 002	9 757	12 759
		Tégla	–	18 733	–	18 733
		Speciális áru	188	399	114	701
		Olaj	14 976	–	3 544	18 520
		Összesen	18 921	70 615	66 925	156 461

Forrás: <http://www.port-authority-vukovar.hr/default.aspx?id=52>

<http://www.port-authority-vukovar.hr/default.aspx?id=74>

ezer tonnára esett vissza a teljes forgalom tömege. A korábbi években a kirakott szállítmányok mennyisége többszörösét tette ki a berakottaknak, de az utóbbi időkben a kiegyenlítődés felé mutató irányzat érvényesült.

A kikötőben megforduló áruk összetétele rapszodikus esetlegességgel alakul, de mindenkor a száraz ömlesztett áruk a meghatározóak. (A műtrágya, gabona, olajos mag, vasérc és vas, szén, cukor a leggyakoribb, de raklapos téglaszállítmányok is előfordulnak.) A folyékony árut az olajtermékek képviselik. A general cargo (azaz nem göngyölegben szállított – többnyire nagyobb méretű –

gépek, járművek, berendezések) azonban csak az egyik 2006. évi statisztikában jelennek meg masszív tömegként (94. táblázat).

Vukovár kikötőjében századunkban tempósan növekedett a személyforgalom, amit elsősorban a csónakos és kishajós turizmus megélénkülése keltett, de az utóbbi években már néhány nagy külföldi turistahajó is kikötött. (Utasaik a kegyetlen háború rombolásának nyomait a városban még rettentő látványként tetten érhetik.)

94. táblázat

*Az egyes folyamszakaszok részaránya a Száva tkm-forgalmából,
1983–1990, %*

Folyamszakasz	1983	1990
Száva-torkolat – Šabač	42	59
Šabač – Brčko	12	11
Brčko – Bród	25	16
Brod – Sziszek	21	14

Forrás: REBIS 2002.

A kikötő 2012. évi fejlesztési tervének két fő tétele:

- a Keleti Kikötő Projekt (New Port East), mely az IPA-program keretében valósul meg, és lehetőséget ad a legkülönbözőbb profilú cégek megtelepedésére;
- a sokfunkciós terminál kialakítása (amely konténeres, zsákos, ömlesztett és darabáru) átrakására egyaránt berendezkedik.

Dél-Pannónia leghosszabb vízi útja a Tiszánál jóval bővizűbb Száva már a jugoszláv korszakban a messze legnagyobb nemzetközi és belföldi forgalmat hordozta a Duna mellékfolyói közül, de még ma is az első. Az a körülmény, hogy hosszú szakaszon határvíz (déli partja Bosznia-Hercegovináé), korrekt nemzetközi kapcsolatok mellett a potenciális forgalom szempontjából inkább előny, mivel mindkét oldalra erőteljesebb vonzerőt fejthet ki.

A forgalom már az 1980-as évek második felében eltolódott az alsó szakasz felé (94. táblázat), ahol a mederviszonyok jobbak voltak. Jugoszlávia felbomlása előtt, 1990-ben a Száva forgalma (főként száraz és folyékony áru) még meghaladta a 9,5 millió tonnát. Akkori forgalmának 90%-a „belföldi” (Jugoszlávián belüli) kikötők között áramlott.

Az 1999. évi NATO-bombázások után a Száva-hajózás látványosan összeomlott és a forgalom többsége közútra terelődött. Többek között azért, mert a hídroncsok felett csak magas vízálláskor tudtak közlekedni a hajók.

A Száván a bejegyzett horvátországi kereskedelmi kikötők közül Slavonski Brod a legjelentősebb, melynek 1990-ben még 2,8 millió tonnás forgalma volt. A folyó legjobban kiépített kikötője és egyben a kereskedelmi hajózás hagyományos végpontja, az erősen iparosodott Sziszek, amelynek forgalma azonban már 1990-ben sem volt több 0,8 millió tonnánál, míg a jóval kisebb kikötő, Zupanja mindössze 0,6 millió tonna forgalmat keltett (95. táblázat).

A folyó kikötői között századunk első éveiben Raca és Sziszek, valamint Bród és Sziszek között folyt említésre méltó áruszállítás (utóbbi viszonylatban 2002-ben 250 ezer tonna, főként olaj). A távolsági forgalom szerény méreteire jellemző, hogy Slavonski Brodba csupán 8 rakott hajó jött fel a Dunáról. A Száva forgalma egyre inkább elmarad még az 1990. évtől is (95. táblázat).

95. táblázat

*A horvátországi Száva- és Dráva-kikötők forgalmának alakulása,
1990–2007, millió tonna*

Kikötő	Folyó	1990	2005	2007
Vukovár	Duna	1,15	0,21	0,875
Slavonski Brod	Száva	1,80	0,38	0,139
Sziszek	Száva	0,83	0,28	0,140
Zupanja	Száva	0,62	0,10	0,060
Eszék	Dráva	0,55	0,08	0,466
Donji Miholjac	Dráva	0,12	0,03	0,020
Összesen		6,07	1,08	1,700

Forrás: A Horvát Köztársaság Vízügyi Hivatala.

A 2005. évi 0,8–0,9 millió tonna összforgalomhoz képest teljesen illuzórikusak a távlati tervek, amelyek szerint a Száván a kavicsos és a gabonán felül a forgalom 2020-ban 3–5 millió, 2030-ra pedig 4–8 millió tonnára növekszik.

A Drávának ma már csupán az alsó, horvátországi szakaszán létezik rendszeres, ám meglehetősen jelentéktelen áruszállítás. A horvát–magyar közös szakaszon nincs rendszeres teherforgalom. Újabban az ökoturizmus keretében korlátozott méretű turistahajó és csónakforgalom képezi a Dráva-hajózás új elemeit.

A Dráván az első világháború előtt egészen Barcsig (151 km hosszan) rendszeres és jelentős vízi szállítás folyt, azonban a szlavóniai parton csak jelentéktelen időszakos rakodóhelyek működtek. Az egyetlen kivétel Eszék, ahol ugyan már a XVIII. század végén kikötöttek kisebb gabonaszállító evezős hajók, de a gőzhajók rendszeresen csak a XIX. század derekától látogatták a garnizonváros kikötőjét. Az első modern kereskedelmi kikötőjét 1903-tól kezdték kiépíteni. Ennek ellenére az első világháború előtt, 1912-ben forgalma mindössze 12 ezer

tonna volt (akkor a magyar parton Barcs sokszorososan felülmúlta). Szerepe a két világháború közötti Jugoszláviában látványosan nőtt: az 1934–1939. évi időszakban évente átlag 228 ezer tonnát ért el főként a Baranyai-háromszögből származó gabonakivitele okán.

Eszék régi kikötőjének forgalma 1956–1980 között 110 ezerről 1249 ezer tonnára nőtt, és közben rakománystruktúrája is megváltozott. Különösen 1972-től vált forgalmassá, amikor a VOEST-Alpine osztrák kohászati kombinát a Fiume közeli Bakarból kezdte ideszállítani vasúton a vasércet, hogy vízi úton folytathassa útját Linzig. A vasércátrakás megkönnyítése érdekében 1974-ben ércterminál épült, de később az ércszállítás erős visszaesése miatt kihasználatlan maradt. – A város új kikötőjét 1981 tavaszán adták át a forgalomnak. Rakpartjának hossza 350 méter (ebből függőleges 100 m) és 6 hajóbeálló hellyel rendelkezik. Vámmentes zónát, konténerterminált alakítottak ki, a külkereskedelmi vállalatok raktárakat hoztak létre benne. Innét akarták ellátni egész Szlavóniát műtrágyával. A későbbiekben ipari üzemek letelepedését és nagy olajtartályok építését várták. Forgalmát 1982-ben 3 millió tonnára becsülték.

Eszék korunkbeli forgalma messze elmarad a polgárháború előtti késő jugoszláv időszaktól. Az összes kezelt áru (kavicssal/homokkal együtt) 2008-ban 1,4 millió, 2009-ben 0,91 millió tonna volt, de a tisztán kereskedelmi áruforgalma 2007-ben csupán 0,466, 2010-ben pedig mindössze 0,160 millió tonnát tett ki.

Az eszéki kikötő méretében, raktári és rakodási kapacitásban elmarad ugyan a vukováritól, de nem nagyságrenddel (96. táblázat).

3.5.5.3. Egy „politikai-csatorna” terve

Horvátországnak politikai/stratégiai és egyben gazdasági érdeke is, hogy leg-hosszabb vízi útjának, a Szávának saját felségterületén teremtsen közvetlen összeköttetést a mind Nyugat-, mind Délkelet-Európa felé létfontosságú vízi úttal, a VII. Transzeurópai Korridort megtestesítő Dunával. A Száva azonban Szerbia területén torkollik a Dunába. E potenciálisan kockázatos helyzet megszüntetése érdekében már az 1990-es évek elején megtervezték a Duna és a Száva folyó közötti szerémségi hajózácsatornát. E 61,5 km hosszú mesterséges vízi út a Duna menti Vukovártól indulna, mégpedig az első 10 km-es szakaszát a Vuka mellékfolyó völgyében alakítanák ki. E szakaszon a vízszint a Duna vízjárását követné. A következő 50 km hosszú szakaszon nagy műtárgyakkal és váltakozó mélységű bevágásokkal kellene leküzdeni a szintkülönbséget. Az utolsó, mindössze 1,5 km-es szakasz vízszintjét a Száva határozza meg. A három szakaszt két (duzzasztóműből, hajózsilipből és szivattyútelepből álló) vízlépcső választaná el egymástól. Több szerémségi település számára rakodó-

96. táblázat

*Vukovár és Eszék folyami kikötők infrastruktúrájának
és szuprastruktúrájának főbb jellemzői*

Jellemzők	Vukovár	Eszék
Terület, m ²	35 000	600 000
Medence	1	1
Rakpart hossza összesen, m	776	350
ebből függőleges, m	55	100
lejtős, m	721	250
Hajóállások száma	7	6
Bekötő vágány hossza, m	3 000	3 000
A legközelebbi autópálya, km	40	4
Útcsatlakozás, m	•	1 000
Parkolóhely teherautók számára	15	20
Fedett raktár, m ²	3 000	10 000
Nyitott raktár, m ²	12 000	100 000
Vámraktár, m ²	3 000	3 000
Szabadkereskedelmi zóna, m ²		100 000
Tartálykapacitás (olajtermékre) m ³	12 382	
Silókapacitás (gabona), m ³	45 000	
Konténerraktár, m ²	300	
Óránkénti emelési kapacitás, t	600	20
Portáldaru, db	2	6
– emelési kapacitás, t	6	
Uszódaru, db		1
Mobildaru, db	1	
– emelési kapacitás, t	63	
Luffing-slewing (elforduló) daru, db	1	
– emelési kapacitás, t	25	
Villás targonca <3 tonnás, db	2	
Villás targonca 3–5 tonnás, db	3	5
Villás targonca >5 tonnás, db		2
Pneumatikus rakodó ömlesztett áruhoz 200 t/óra kapacitás		

Forrás: Különböző források alapján a szerző szerkesztése.

part-építéssel válna lehetővé a vízi út használata. A csatorna jótékony hatással lenne a déli végénél levő Vukovár folyami kikötőjének fejlesztésére.

A csatorna, a vízközelség vonzerejére alapozva turisztikai, sportolási és üdülési lehetőségeket kínálhatnak a tervezett tanösvények, a kerékpárutak, a kocogó- és lovaglőösvények, a kiépített horgászhelyek és a vendéglátóhelyek.

Az öntözés – az időjárás szeszélyeitől függetlenített vízellátással – magas hozamú intenzív zöldség- és gyümölcstermelési kultúrák kibontakozását teszi lehetővé. Következésképpen a csatorna azon felül, hogy kiemelt jelentőségű közlekedési funkciót látna el, végső soron a regionális komplex vízgazdálkodás alapját is képezné.

A többcélú Duna–Száva-csatorna megvalósítása négy ütemben történne:

- Az első szakasz csupán a középső szakasz öntözőrendszereinek kiépítésére, valamint a Száva közeli erdőterületek felszíni és felszín alatti vízrendezésére szorítkozna.
- A második ütemben kerülne sor a csatorna középső szakaszának földmunkáira, a Száva irányába történő vízelvezetés javítására és a vukovári kikötő fejlesztésére.
- A harmadik ütemben épülnének meg a csatorna hajózhatóvá tételéhez szükséges létesítmények.
- A negyedik ütem már a csatornának a hajózás számára való megnyitásáról szól. Attól kezdve a transzszerezmségi csatorna az összefüggő 35 ezer km hosszú európai víziút-rendszer részévé válik (*Szilvassy* 2010).

E csatorna tervét legalább három ok miatt életszerűtlennek és részben okafo-gyottnak tartjuk:

- az európai uniós tagságra törekvő Szerbia a jövőben aligha nehezíti meg, vagy pláne teszi lehetetlenné a horvát felségjelű folyami hajók áthaladását a Száva-torkolaton;
- a csatorna létesítési költsége messze meghaladja Horvátország anyagi lehetőségét. (Az állami költségvetésből legfeljebb a sokféle tervezésre és előtanulmányokra futná, a kivitelezést a hazai hajózási vállalatok éppen úgy képtelenek volnának finanszírozni, mint ahogy ehhez külföldi cégeknek, befektetőknek sem fűződik érdekük, mivel a vízi áruszállítás iránt az igények a tágabb környezetben – az egész Kárpát-medencében és azon túl is – csökkennek;
- a csatorna révén kizárólag a Magyarországon át nyugati irányban (és visszafelé) történő szállítások esetében van lehetőség hajózási úthossz megtakarítására, de keleti irányban nincs (sőt, a csatornahasználati díj még növelné is a teljes szállítási költséget a természetes iránnyal szemben). Miután Kína fokozódó mértékben veszi igénybe Konstancát áruinak a Kárpát-medencébe szállításához, a Száva-hajózás irányultságában változás várható az Al-Duna és Duna-torkolat javára.

Mindezek ellenére a fantomtervet (melyről nem elérhetők Magyarországról a politikai háttér és a megvalósíthatósággot megvilágító – az utóbbi évtizedekből

származó – információk) időről időre felmelegítik, azaz ébren tartják. Így pl. még a 2010-ben Vukováron tartott EU Duna-Régió Stratégia Konferenciáján is „műsoron” volt.

3.5.6. A légi közlekedés

Az európai légi közlekedésben Dél-Pannónia részben a földrajzi fekvéséből, részben kis méretéből és gyenge légi mobilitásigényéből adódó belső periféria-helyzete következtében jelentéktelen szerepet játszik. Légterét ugyan számos intra- és interkontinentális járat használja az északnyugat–délkelet és északkelet–délnyugat irányú légi vonalakon, de érdemi nemzetközi csomópont szerepet nem tölt be. Célforgalomra berendezkedett néhány nemzetközi repülőterének alig van transzferutasa. A távolsági nemzetközi forgalmi igények kiszolgálására alkalmas legközelebbi fontosabb külföldi hub légikikötők (Milánó, Budapest, Bécs) Zágrábból félezer km-en belül elérhetők. A tárgyalt térség nemzetközi légi forgalmából mintegy 65%-kal részesednek a külföldi légitársaságok. Ellenkéntben a szlovén légitársasággal, melynek központja Dél-Pannónián kívül van. Horvátország nemzeti légitársaságának, a Croatia Airlines-nak szervezeti és műszaki központja viszont Zágrábban működik.

Horvátország 1989-ben alapított önálló légitársaságát kezdetben Zagreb Airlines-nak hívták, majd a Croatia Airlines (CA) nevet vette fel, és 1992-től tagja lett az IATA-nak. E 95%-ban állami tulajdonú nemzeti társaság 2004 nyarától a Star Alliance-tag. A CA-nak kezdetben csak néhány Cessna kisgépe volt, de időközben a Lufthansától vásárolt, illetve bérelt közepes nagyságú és hatósugarú gépekkel 2005-ben már 25 tagból álló flottára tett szert, melyet később a forgalom visszaeséséhez igazodva némileg karcsúsított (97. táblázat).

Ma a Croatia Airlines a Lufthansa stratégiai partnere, amely hogy minél ideálisabb feltételeket teremtsen a külföldiek Horvátországba utazásához, számos külföldi társasággal (AUA, Air France, LOT, Czech A., SN Brussels, Alitalia stb.) kötött codesharing egyezményt.

Európa keleti felében alig található még egy olyan nemzeti légitársaság, amelynek forgalomnövekedési üteme vetekedett a Croatiával. 1991-ben forgalma (a kiobbant polgárháború miatti mélypontra süllyedéssel még a másfél-százezer utast sem érte el, viszont 2005-ben már 679 ezer utast számlált. Utasszámban és utaskm-teljesítményben 2008-ban érte el csúcspontját, majd a gazdasági világválság hatására 2010-ig egyötödével visszaesett a forgalma. Azonban a 2010. évi 5,1 milliós repülőtéri összforgalomból így is csak bő egyharmaddal (36,7%-kal) részesedett a horvát légitársaság. A külföldi légitársaságok korunkban a horvátországi teljes személyforgalomnak közel a kétharmadát, a nemzetközinek pedig a kétharmadát hordozzák.

97. táblázat

*Horvátország polgári kereskedelmi légiflottájának főbb jellemzői,
1995–2010*

Jellemzők	1995	2000	2005	Index: 1995=100	2008	2010	Index: 1995=100
Repülőgépek száma összesen	9	20	25	277,8	19	20	222,2
Repülőgépek száma összesen	682	1 272	2 875	421,6	2 415	2 373	347,9
Nettó szállítási kapacitás összesen	78 200	136 700	274 809	351,4	272 021	207 243	265,0
Repülőgép-km, 1000	8 699	12 178	24 781	284,2	22 307	19 058	219,1
Járatok száma	14 281	21 688	38 369	286,7	32 586	28 637	200,5

Forrás: Horvátország nemzeti statisztikai évkönyveinek adataiból (valamint az azokból képzett viszonyszámokból) összeállította a szerző.

A CA légi áruforgalma a személyforgalomhoz hasonló mértékben növekedett 1991 és 2005 között (420 tonnáról 5429 tonnára), melynek közel a háromnegyedét tették ki a nemzetközi szolgáltatások. A cargo tkm-teljesítmény azonban szinte változatlan marad, mert folyamatosan és lényegesen csökkent az átlagos légi áruszállítás hossza. Annak következtében, hogy egyre inkább a külföldi légitársaságok vállalták fel a távoli térségek közötti szállításokat, miközben a horvát szolgáltatók kivonultak e cargo-szolgáltatási szegmensből.

2005 és 2010 között a CA teljes légi áruforgalma 44%-kal, a repülőtéri forgalom pedig 53,3%-kal csökkent, azaz némileg javult a CA viszonylagos pozíciója – főként nemzetközi viszonylatban. Így 2010-ben a nemzeti légitársaság az összesen 8471 tonnát kitevő repülőtéri cargo forgalomból 3197 tonnával, azaz 37,7%-kal részesedett.

A többi kisebb horvátországi közforgalmi szolgáltató légitársaság központja Dél-Pannónián kívüli városokban működik, ezért ezekkel nem foglalkozunk.

A légi irányítás intézménye, az állami tulajdonú, 720 főt foglalkoztató „Croatian Air Navigation Services Inc.” (CANS) a Közlekedési Minisztérium részlegeként működik. A 2003 júliusában kezdődő, a francia Thales cég által megvalósított újabb műszaki fejlesztési programját EBRD-kölcsön is segítette. A műszaki fejlesztéssel tökéletesebbé vált a horvát légi irányításnak az Eurocontrol páneurópai hálózatával való integrációja. A három légi irányítási alközpont: Slieme, Japetič, Koziak.

Ugyan Horvátország Európa keleti felében a közforgalmú repülőterekben leggazdagabb országok közé tartozik, azok többsége a tengerparti üdülőhely

városokban működik, a szezonális idegenforgalmat szolgálva. Dél-Pannóniában Zágrábon kívül csupán Eszéknak van menetrendszerű forgalmat hordozó, kiépített, megfelelő berendezésekkel ellátott repülőtere. (A csáktornyai, varasdi, borovói, Slavonski Brod-i stb. kisebb repülőterek csupán rövid és füves futópályával rendelkeznek, ezért kizárólag sport- és agrárszolgáltatási célokra, illetve kis-kategóriás – business flight szerepet betöltő – magángépek fogadására alkalmasak.) A közforgalmú repülőtereket önálló társaságok működtetik. E társaságok tőkéjéből az államnak átlagosan 55%-os a részesedése, míg a 45%-on a területi és helyi önkormányzatok, vállalatok osztozkodnak.

1992-től törvény biztosítja a lehetőséget a katonai repülőterek polgári használatára. A polgárháborúban szinte valamennyi közforgalmi repülőtér megsérült, és ahol legnagyobb volt a rombolás, a helyreállítási munkák még az 1990-es évek végén is tartottak. A horvát állam mellett osztrák bankok is részt vettek az újjáépítési-rekonstrukciós munkálatok finanszírozásában, míg a kivitelezők és műszaki berendezéseket szállítók között olyan (kivételem nélkül német nyelvterületi) óriások szerepeltek, mint a Strabag, a Mannesmann és a Siemens.

Dél-Pannónia minden szempontból (mérete, műszaki kiépítettsége, berendezettsége és forgalma alapján) messze legjelentősebb repülőtere a zágrábi.

Zágráb közforgalmú repülőtere az utóbbi mintegy nyolcvan évben többször is változtatta helyét. A várostól K-re fekvő, 1928-tól használt Borongaj Airfield füves repülőtér alkalmatlannak bizonyult a többmotoros utasszállítók számára, ezért 1947-ben a kereskedelmi légi közlekedés színterévé a fővárostól délnyugatra levő Lučko falu mellett sebtében megépített új (Velika Gorica) repülőtér vált, mely 1959-ben 167 ezer fős forgalmat ért el. Zágráb azonban az 1960-as évek elejére ezt a repülőteret is kinőtte, ezért fokozatosan a mai Pleso melletti közforgalmú légikikötő vette át a forgalmat a kapacitás többszöri növelése folyamán. Aszfaltbetonos 3252 x 60 méteres (ICAO II-es kategóriájú) futópályáját Jugoszlávia második legnagyobb futópályájaként tartották számon.

A jugoszláv föderáción belül 1991-ig Belgrád után a zágrábi a második legforgalmasabb repülőtér volt, de akkor forgalmának felét az 1980-as évek végén még az akkori államterületen belüli járatok (a belgrádi, szarajevói, szkopjei, priština stb.) keltették. Nemzetközi forgalma Belgrádhoz képest gyenge volt. A zágrábi reptérnek 1989-ben még 1,6 millió utasa volt, majd a polgárháborús helyzet hatására forgalma 1991-ben 644 ezer, 1992-ben pedig 300 ezer utasra csökkent.

Az önálló Horvátország fővárosaként Zágráb légi forgalma 1993-tól látványosan növekedett, mégpedig a Nyugat-Európa elérését gyorsabbá tevő légi vonalak előtérbe kerülése révén.

1995-ben 903 ezer, 2001-ben 1136 ezer, 2004-ben 1405 ezer, 2005-ben 1728 ezer utas fordult meg Zágráb termináljaiban. (A teljes forgalomnak kb. a háromnegyedét tette ki a nemzetközi, egynegyedét a belföldi.) A fővárosi repülő-

tér forgalmának jelentős részét azok a külföldi utasok keltették, akik Zágrábból földi közlekedési eszközökkel továbbutaztak a dalmát üdülőövezetbe. Ahogy egyre több közvetlen menetrendszerű és charterjárat végállomásává váltak a tengerparti repülőterek, úgy csökkent a Zágrábot csupán átszállásra használó utasok száma.

1995-ben Zágrábot a legforgalmasabb nemzetközi légi vonalak többségükben német nyelvű városokkal kötötték össze. Azonban akkor még Frankfurt nem emelkedett ki olymértékben a célrepülőterek közül, mint 2002-ben.

A századunk eleji forgalommegoszlásból változatlanul egyértelműen kitűnik Horvátország igen erős kapcsolata a német nyelvterülettel. Századunk elején a Croatian Airlines (CA) központ Zágrábnak a továbbra is nagyon markáns nyugati politikai és gazdasági orientációját tükrözi. Az északnyugati irányú vonalköteg eredője a frankfurti légikikötő, amely a horvátországi utasok számára a tengerentúli távolsági légi közlekedéshez a legszélesebb kínálatot nyújtott és előnye, hogy közelebb van, mint London (98. táblázat).

A horvát főváros repülőterén 2006-ban összesen 16 légitársaság volt jelen a különböző viszonylatú szolgáltatásaival. Közülük egy hazai (Croatia Airlines), hat társaság volt szocialista országbeli (Aeroflot, Air Bosna, Air Urga, Czech Airlines, LOT,

MALÉV, Wizz Air), további hét nyugat- és dél-európai (Air France, Alitalia, Austrian A., British A., Germanwings, Lufthansa, SAS, Swiss, TAP), egy amerikai (Delta Air) és egy kisázsiai (Turkish A.) [www.zagrebairport.cr] az utasok átszállás nélkül összesen 33 célrepülőterre juthattak el.

Ezek nagyrégiók szerinti számszerű megoszlása: balkáni országokbeli 22, kelet-közép-európai 4, nyugat-európai 6, dél-európai 3, törökországi 1, FÁK-országokbeli 1.

A Zágrábbal közvetlen összeköttetésben levő célállomások területileg az alábbiak szerint oszlottak meg 2006-ban:

- belföldi és balkáni országokbeliek: Mostar, Szarajevó, Dubrovnik, Pula, Szkopje, Split, Zadar;
- FÁK-országokbeli: Moszkva-Seremetyjevo;
- nyugat-európai: Párizs, Bécs, Amszterdam, Brüsszel, Frankfurt, London-Heathrow, London-Gatwick, London-Luton, München, Bécs, Zürich, Berlin-Schönefeld, Köln/Bonn, Hamburg, Stuttgart;
- dél-európai: Milánó-Malpensa, Bologna, Róma-Fiumicino, Lisszabon;
- észak-európai: Göteborg;
- izraeli és törökországi: Tel-Aviv, Isztambul;
- kelet-közép-európai: Prága, Varsó, Budapest.

98. táblázat

Horvátország nemzetközi légi forgalmának főbb irányok szerinti megoszlása, 2002

Repülőtér–célállomás	Távolság, km	Utasszám, ezer fő	Áru és posta, tonna	Üzemeltetett repülőgéptípus	Szolgáltató légitársaság
Zágráb–Amszterdam	1098	30,0	77	E319/EA32	Croatia Airlines
Zágráb–Berlin	760	2,1	1	AT42/BA46	Croatia Airlines
Zágráb–Brüsszel	1029	5,5	16	AT42/E319	Croatia Airlines
Zágráb–Frankfurt	734	113,7	512	BA461/E319	Croatia Airlines, Lufthansa
Zágráb–Isztambul	1157	12,1	19	B737 RI10, RI70	THY
Zágráb–London	1371	35,3	70	B737, B757 BA46, E319	British Airways, Croatia Airlines
Zágráb–Mostar	308	2,5	19	AT42	Croatia Airlines
Zágráb–München	490	34,3	3	AT42/BA46 B737 DNCS	Croatia Airlines, Lufthansa, Lufthansa Cityline
Zágráb–Párizs	1079	48,5	181	E319/EA32	Air France, Croatia Airlines
Zágráb–Prága	502	11,5	135	AT42/BA46 AT72/B737	Croatia Airlines, Czech Airlines
Zágráb–Szarajevó	278	16,8	97	AT42/E319	Croatia Airlines
Zágráb–Szkopje	612	5,7	241	AT42/BA46 AT42	Croatia Airlines
Zágráb–Tel-Aviv	2208	2,2	1	E319/EA32	Croatia Airlines
Zágráb–Bécs	266	19,0	27	AT42/BA46	Croatia Airlines, Tyrolean Airlines
Zágráb–Varsó	798	5,4	1	B737/E145	LOT
Zágráb–Zürich	605	14,2	45	AT42/EA32 BA46/E319	Croatia Airlines, Crossair

Forrás: ICAO Statistics Yearbook 2004 adataiból összeállította a szerző.

A zágrábi repülőtér aktív marketingpolitikát folytatott annak érdekében, hogy a távolsági (földrészek közötti) járatok regionális hubjává váljon. E cél érdekében megkezdődtek a tárgyalások olyan külföldi nagyobb légitársaságokkal, amelyek Zágráb és a távoli – nagyobb nemzetközi jelentőségű – desztinációk között végeznének szolgáltatásokat. A legjobb kilátások 2005-ben erre az amerikai „Trans Meridian Airlines” légitársasággal kötött egyezmény alapján

mutakoztak. Ennek azonban az volt a szépséghibája, hogy csak charterjáratok közlekedtetéséről volt szó (Horvátország és az USA között).

A 2006. évvel szemben 2010-re feltűnő változás ment végbe mind a (szolgáltató) légitársaság-állomány összetétele, mind a Zágrábbal összeköttetésben álló desztinációk száma és helye tekintetében.

Zagreb Pleso Airpoton 17 személyszállító és 4 cargo szállító légitársaság nyújtott szolgáltatást 2012 januárjában. Messze legtöbbet a német nyelvterület társaságai (Ausztrian A., Tyrolean A., Germanwings, Lufthansa, Augsburg A., Lufthansa CityLine) és más nyugat-európaiak (Air France, Brit Air, easyJet, Iberia, Norwegian Air Shuttle, Tap Portugal) vannak jelen, míg Európa keleti felét csupán az Aeroflot, a Czech Airlines és a Turkish A. képviseli. A közeli keletiek közül a Qatar A. és az izraeli El Al menetrendszerű járatai állnak rendelkezésre. Amíg a külföldi társaságok általában csak egy-két európai és közeli keleti célrepülőtér elérését teszik lehetővé, a Croatia Airlines egész évben 16 külföldi és 4 belföldi destinációra vezeti járatait. A nyári szezonban a külföldi célrepülőterek száma néggyel több.

A légi áruszállító idegen légitársaságok összesen 4 külföldi destinációval (Milánó, Köln/Bonn, Szarajevó, Ljubljana) kötik össze Zágrábot. Nehezen érthető, hogy a meglehetősen közeli Ljubljana felé milyen áru szállítása lehet indokolt légi úton a földi eszközök – pl. kamion – helyett.)

A 2006–2008. években Zágráb utasainak kiszolgálásából még jó néhány fapados társaság is kivette a részét (Flyglobespan, TUIfly, Ryanair, Thomson, WizzAir), azonban a kereslet csökkenésével kivonultak a piacról.

Századunk elején épült ki a leszállást vezénylő korszerű CAT-IIIb kategóriájú ILS rendszere, és az utóbbi években gazdagodott a reptér VIP terminállal, befejezés előtt áll termináljának bővítéssel egybekötött teljes átépítése. Utaskapacitása elérte az évi 2,5 millió főt, de 2011-ben még csak 2,32 millió utasa volt Zágrábnak. A még az 1990-es években felvázolt távlati tervek 3,3 millió utassal számoltak, ennek megfelelően 2012-től további bővítési/korszerűsítési munkálatok várhatók, többek között a második (párhuzamos) futópálya megépítése is segíti majd a forgalmat. A nagyvárosból a repülőtérre való eljutást könnyíteni fogja a tervezett gyorsvasút.

Kelet-Szlavónia gazdasági központja, Eszék két repülőtérrel is rendelkezik, de csak az egyik közforgalmú. A polgárháborúban erősen megrongálódott repülőtérrel ugyan helyreállították, azonban vonzáskörzete továbbra is szűk, Szlavónia keleti végére és a Baranya-háromszögre korlátozódik, mivel a zágrábi repülőtér összehasonlíthatatlanul kedvezőbb kínálatot nyújt. A polgárháború előtt többször felmerült, hogy vonzásterületébe be kellene vonni Pécs és Baranya megye déli részét autóbusz-gyorsjáratokkal (Civil aviation report 2005 Croatia [www.buyusa.gov/croatia]). Egy időben úgy látszott, hogy a Pécs-pogányi repülőtér kiépítésével ez az ötlet elvesztette időszerűségét. Azonban a

pécsi repülőtér csődjének bekövetkezésével ismét aktuális lehet a korábbi elképzelés. Az 1980-as évekkel ellentétben egyelőre Eszéken nemzetközi viszonylatban kevés a kínálat: a Ryanair diszkont társaság közlekedtet középkeletgóriás gépet (B737-800) Frankfurt/Hahn repülőtérre, de e viszonylatban 2010-ben alig 10 ezer fő utazott. Ezen felül a nyári szezonban Tunéziába közlekednek charterjáratok. Belföldön az ország kedvezőtlen alaprajzából adódó nagy távolság indokolja a horvát légitársaság dubrovnikai és spliti járatainak működtetését, kisebb befogadóképességű („regionális”) turbólégcsavaros repülőgéppel (DASH8. Q400).

Az eszéki reptéren 2003-ban mindössze 3500 utast regisztráltak. A forgalom 2006-tól növekvőben van, de így is 2010-ben éppen csak hogy megközelítette a 26 ezer főt – amivel messze elmarad a dalmáciai „vidéki” repülőterek mögött. Cargoforgalma rendkívül rapszodikus. (2009-ben még elérte a 188 tonnát, ezzel szemben 2010-ben egyáltalán nem raktak be, vagy raktak ki légi árut.)

Dél-Pannónia északnyugati szeglete számára a legközelebbi közforgalmú repülőtér a szlovéniai Mariborban jött létre. A Maribor Edvard Rusjan Airport a 2500+1200 m hosszú beton futópályája ellenére csak „kvázi nemzetközi” repülőtérnek minősíthető. A maribori vasúti pályaudvartól délre, 9 km-re (Slivnica település mellett) az A1 és A4 autópályák által közrefogott nagy múltú repülőteret 1991 előtt a JAT légitársaság menetrendi járatai Belgrádon kívül a horvát tengerpart legjelentősebb idegenforgalmi központjaival is összekötötték. Szlovénia önállóvá válása után az ausztriai Styrian Spirit magántársaság 2006 márciusától kísérletezett párizsi és londoni menetrendszerű járatok üzemeltetésével, de a társaság csődhelyzetbe kerülése miatt e szolgáltatások megszűntek. 2007 márciusától a Ryanair gépei kötik össze hetente háromszor a brit fővárossal a változatos turisztikai programokat kínáló környezetben levő Maribort. Ezen felül a nyári szezonban a Tunis Air járatai állnak rendelkezésre a Monastirba utazó turistáknak.

A menetrendszerűeknél hagyományosan nagyobb a teljesítménye a kizárólag a turizmust szolgáló charterjáratoknak. Azonban még ennek ellenére is a repülőtér utasforgalma 1992-ben 26 ezer fő, 2005-ben alig 60 ezer fő és még 2010-ben is 100 ezer fő alatt maradt. Ehhez képest túlméretezettnek tűnik a 2011-ben átadott, évi 600 ezer utas kapacitású új terminál! Pedig a repülőterek fejlesztése Dél-Pannóniában általában igen erős állami részvétellel történik – pénzügyi, politikai és egyéb vonatkozású támogatások formájában.

4. Turizmus

A fejezet a dél-pannon vidéket veszi nagytér alá idegenforgalmuk szempontjából. Bár a terület földrajzi jellegét tekintve javarészt homogén, fontos megjegyezni azt is, hogy a két ország között komoly különbségek vannak. Szlovénia közel tíz éve az Európai Unió tagja, míg Horvátország csak 2013-ban lépett be, és történelmük is eltérő kihívások elé állította őket. Annak ellenére, hogy mindkét ország esetében idegenforgalmi szempontból a mediterrán területek kapnak kiemelkedő szerepet, a belső kontinentális térség is igen jelentős, nemcsak a terület nagysága, de a benne rejlő, sokszor a szezonalitáson túlmutató lehetőségek okán is. A régióra jellemző sajátosság, hogy ezen belső területek a mediterrán régiókhoz képest meglehetősen alulreprezentáltak, ahogy azt a statisztikai adatok is mutatják, átvonuló, tranzit területet képeznek a tengerpart felé, így sok szempontból kihasználatlanok, pedig jelentős potenciált hordoznak magukban.

4.1. A dél-pannon térség idegenforgalmi potenciálja

A régió bár a mediterrán területektől eltérő jegyeket visel magán, olyan idegenforgalmi látványosságokban bővelkedik, amelyek nemcsak önmagukban értékesek, de a tengerparti kínálat kiegészítéseként is fellelhetnek. A térség sokszínű kínálata a kultúra, a természet és a rekreáció kedvelőinek nyújt széles választási lehetőséget. Zágráb, a horvát főváros mellett a területen fellelhető számos vár, épített emlékeit megőrző település a kulturális és a szakrális turizmus kedvelőit vonzza. A rekreációra vágyó turista a terület több magas színvonalú termálfürdőjébe látogathat el, de hódolhat olyan kedvtelésnek is, mint a kirándulás, a vadászat-halászat, vagy a védett természeti területeken élő gyönyörű növény- és állatvilág megtekintése. Mindemelllett a régió jelentős gasztronómiai kincsekkel is rendelkezik, itt megismerhetők a helyi ételek és italok, valamint a vidéki életforma a falusi turizmus keretében, amely egyre nagyobb arányban van jelen a horvát turisztikai palettán.

4.1.1. Horvátország

Horvátországban az idegenforgalomnak hosszú történelme van, az ország számára a turizmus mindig is elsődleges jelentőségű volt. Kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően, történelme során mindvégig jelentős kereskedelmi központként szerepelt. Már a Kr.e. 6. században a területén élő illírek az ókori görögökkel kereskedtek, a rómaiak tengerparti jelenlétéről pedig számos épít-

mény tanúskodik (pl. Diocletianus császár palotája Splitben vagy a pulai Amphiteatrum), a szlávok érkezése és folyamatos területvédelme ideje alatt pedig Dubrovnik játszott fontos kereskedelmi és kulturális szerepet. Az infrastruktúráls fejlődéssel létrejöttek az első kereskedelmi szálláshelyek, az első modern hoteleket a XIX. század végén építették Opatijában, Crikvenicában és Dubrovnikban (*Hitrec* 2002).

A vizsgált dél-pannon térség azonban merőben más, mint az ország tengerparti régiói, sokáig elhanyagolt turisztikai terület volt, az utóbbi években azonban ezen turisztikai régió felvirágoztatása is egyre inkább hangsúlyt kap. A horvát tengerpartot közvetlen módon többnyire nem érintette a kilencvenes évek eleji délszláv háború, így természeti és kulturális kincsei, bizonyos területeken legalábbis, készen álltak a turisták fogadására tulajdonképpen már a háború időszaka alatt is. Szemben az ország pannon területeivel, ahol a háború kegyetlen volt és pusztító, sőt, a térség fejletlensége, illetve a két régió közötti fejlettségbeli különbség a mai napig határozottan szembetűnő.

A tengerparti turisztikai régiók 17 850 négyzetkilométeren, azaz az ország területének kb. 30%-án terülnek el. A területet javarészt a tengerparti megyék alkotják, és csak igen kis részében a mögöttes területek, leginkább az Isztrián és Dalmáciában. A hegyvidéki térség 7913 négyzetkilométer, azaz az ország területének kb. 14%-át fedi le, egyben ez a legkisebb idegenforgalmi terület, ahol mindössze a lakosság 3%-a él. A dél-pannon vidék a legnagyobb, 30 776 négyzetkilométer, az ország területének kb. 54%-át foglalja magában, és itt az összlakosság több mint 66%-a él. Már Horvátország alapvető felosztásából is világossá válik, hogy a kontinentális, pontosabban a pannon terület fedi le az ország legnagyobb hányadát, illetve itt lakik a lakosság nagyja is. Ehhez az arányhoz nagyban hozzájárul az ország fővárosa, Zágráb, amely a térség nyugati részén fekszik. Ennek megfelelően Horvátország pannon vidékének turisztikai látványosságait két szegmensbe sorolhatjuk; az egyik szegmens Zágráb és környéke, a másik szegmenst pedig Pannon-Horvátország egyéb területei alkotják, tizenkét megye területén (*Bilen – Bučar* 2004).

A főváros, Zágráb, egyben a legnagyobb város és Horvátország egyik legjelentősebb ipari és kulturális központja. Gazdag történelmi múltra visszatekintő vidék, a mai város a Káptalandomb és a Gradec nevű középkori városmagból jött létre. A város születése hivatalosan 1094-re tehető, amikor Szent László király a Káptalandombon megalapította a zágrábi püspökséget. Területi elhelyezkedését tekintve a Száva és a Medvednica között fekszik, síksági területen, idegenforgalmi szempontból pedig igen jelentős a regionális útvonalak tekintetében, amelyek Kelet- és Közép-Európát kötik össze a Mediterráneummal, valamint Közép- és Dél-Európát Délkelet-Európával és Kis-Ázsiával. Az évek azon időszakában, amikor a lakói a tengerparton hűsölnek, úgy kiürül, hogy inkább tűnik osztrák kisvárosnak, mint fővárosnak. Legelőnyösebb arcát ta-

vasszal és ősszel mutatja, amikor a langyos estéken megtelnek az itteni életet oly nagyon jellemző kávézók, klubok és bárók. Idegenforgalmi sikereit részint központi fekvésének és jó közlekedésének is köszönheti. A város kulturális élete lüktető, egyre több zenész és színházi ember érkezik napjainkban a városba a világ minden tájáról, és az idelátogató nemcsak kitűnő színházi és komolyzenei előadásokat tekinthet meg, de a hatalmas Maksimir stadionban a világ legjobbjainak koncertjeit is, ugyanott, ahol a Dinamo Zagreb és a horvát válogatott is időről időre megvívja küzdelmeit.

Látványos idegenforgalmi elemeit hosszú, a XI. század végéig visszanyúló történelme adja, noha egészen a XIX. század végéig igen kis település volt. A modern Alsóváros üzleti, kereskedelmi központ, amely régi és újjépítésű turisztikai értékeket őriz. Ezek közül kiemelkedik az 1894-ben épült Horvát Nemzeti Színház, amely előtt Ivan Meštrović „Az élet kútja” című szobra található 1905-ből. Itt van az Zágrábi Egyetem is, amely a XIX. század végén költözött ebbe az eredetileg kórháznak épült alsóvárosi épületbe. Tomislav király lovas szobrát is itt láthatjuk, illetve a Művészeti Pavilon sárga épületét, amelyben időszakos kiállításokat rendeznek. A Stossmayer Képtárban tekinthető meg többek között a Baškai kőtábla is, amely a Kvarner-öbölből, Krk szigetéről került elő és az óhorvát glagolita írás legrégebb emlékeit őrzi. A kellemes, zöld parkokon túl a főváros szívében, a Jellasics téren villamosok jönnek-mennek és a Monarchia időszakából itt maradó épületek tekintélyt parancsoló homlokzatai néznek alá. A tér közepén a közkedvelt találkahely, Jellasics bán lovas szobra található, amelynek érdekessége, hogy amikor a kommunisták a második világháború után uralomra kerültek, a horvát szabadságot jelképező szobrot eltávolították, majd az 1990-es évek elejének antikommunista lelkesedése vissza helyezte azt eredeti helyére.

Ma is a város legkiemelkedőbb turisztikai látványossága az egyházi-püspöki Káptalándomb (Kaptol) és a Felsőváros, amely várfallal és bástyákkal körbevett területén élt egykor a lakosság, napjainkban pedig ez Európa egyik legjobban megőrzött középkori városrésze. A Káptalándombon áll többek között a Szűz Mária Mennybevitele-katedrális, amelyről azt mondják, hogy a legszebb gótikus szakrális építészeti alkotás az Alpoktól délkeletre. A Felsővárosban található a Gradec, a nyomaiban még középkori hangulatot árasztó legrégebb városrész, ahova legkönnyebben az 1888-ban épült siklóval juthatunk fel, de akár a vágányok mellett húzódó lépcsősoron, gyalogosan is. A városrész jelentős emlékei közé tartozik a Lotrščak-torony, amely zömök építmény kilátóteraszáról pompás panoráma nyílik a városra. Itt található a főváros legszebb barokk istenházája, a XVII. századi Szent Katalin-templom és a Kamenita Vrata (Kőkapu) is, amely utóbbi a ma is álló négy városkapu egyike. Zágráb egyik legszebb és legjellegzetesebb temploma az 1242-ben épült Szent Márk-templom, amely piros, fehér és kék kockás tetejének cserepei a horvát címert formázzák. A színes min-

táza a XIX. század végétől a templom díszé. Szintén itt áll a barokk stílusú Rauch palota, a Szent Cirilo és Metodia-templom, és a csillagvizsgálóként működő Popov-torony is. A Káptalándombon nagyszámban található szakrális emlékek egy része látogatható. Minden szakrális és egyházi objektum nagy idegenforgalmi értéket képvisel, hiszen mind a zágrábi püspökség történelméről és a város életéről tanúskodnak (*Stannard* 2004). A Báni palota a Szent Márk tér nyugati oldalán álló hosszúkás barokk egyszintes épület. A palotát a XIX. század elején Kulmer báró kezdte el építeni, majd 1808-ban felvásárolta az udvar és itt kapott helyet a központi levéltár, az országgyűlés, a törvényszék, az első emeleten pedig kialakítottak egy lakást, amelyben a bánok laktak. Később hozzácsatolták az észak felőli egyemeletes épületet, így egész háztömb ad jelenleg otthont Horvátország legmagasabb szintű államigazgatási hivatalainak. Itt élt és halt meg Jellasics bán, jelenleg pedig itt kapott helyet a horvát kormány és itt van a miniszterelnöki hivatal (*Andrašić* 2010).

Zágráb legnagyobb parkja a Maksimir, amelyet a XIX. század közepén alakítottak át angolparkok mintájára. Mesterséges tavakkal, tölgyesekkel, állatkerttel és kávézókkal segíti a városban élők kikapcsolódását. Az Alsóvárostól délkeletre található a Jarun-tó, amely csónakázótavat park övez. A város környéke is rendkívül vonzó turisztikai terület, mindenekelőtt a pihenni, vadászni, halászni vágyók számára. Az egyik legkedveltebb terület a város közvetlen közelében elhelyezkedő Medvednica-hegy, amely legmagasabb csúcsa a Sljeme (1035 méter). A Sljeme csúcsától nyugatra egészen Medvedgradig elsétálhatunk, amely még a tatárjárás idején épült, jó ideig romos állapotban volt, majd a haza emlékműveként felújították. A közvetlen közelben található a Stubicai, Krapinai és Tuhelji termálforrások is (*Bilen – Bučar* 2004).

A Zágrábban kívüli térség a másik arculatilag eltérő terület egység, tekintve, hogy Horvátország rurális területét képezi annak ellenére, hogy a pannon területen is kiemelhetők olyan urbanus központok, mint Eszék, Vukovár, Varasd, Bród és más kisebb városok.

A Zágráb megyében található Samobor kisváros a Gradna folyó partján épült, a samobori hegyvidék lejtőinek lábánál, amely a fővárosban lakók igen felkapott kirándulóhelye. A pannon városok építészetét megőrző kisváros különösen nagy idegenforgalmi értéket képvisel. Gazdag történelmi örökségről tesznek tanúbizonyságot a középkori kisváros romjai is, amelyek a mai város felett helyezkednek el. A középkorban a születőfélben lévő Zágrábbal állt egy szinten, az érdeklődés középpontjába a XIX. században került, amikor Ferdo Livadić zeneszerző belevetette magát a szláv öntudatot a monarchia elnyomása ellen erősítő mozgalomba. A Tomislav királyról elnevezett téren található a zeneszerző egykori háza, ahol ma a Városi Múzeum működik. Samobor, kiemelkedő gasztronómiai kínálatával és vonzó rendezvényeivel, amelyek közül a legjelentősebb a farsang idejét jellemző karneváli ünnepség, Zágráb megye legfejlettebb

idegenforgalmi központja. Itt készül a samoborska kremšnita, a helyi krémes, a bermet elnevezésű aperitif és egy a területre jellemző mustárféleség is, amelyet több mint egy évszázada készítenek a városban. A hely érdekessége az is, hogy Josip Broz Tito, az úgynevezett második Jugoszlávia hőn imádott vezetője első titkos kommunista gyűlését is Samobor közelében tartotta. A város környéke is különösen érdekes, itt található a Grgosova barlang és a régi vasércbányák, mint a természeti és ipari örökség összekapcsolódásának megtestesítői. A Samobor-hegységben fekszik a Žumberak természeti park, amely védett területén találhatóak az ökoturizmus szerelmeseinek kedvező turistautak és a Slani Dol-i ököközpont is. A terület látogatói javarészt a főváros lakosai, illetve az ide érkező turisták (*Stannard 2004*).

A Horvát-középhegység, azaz a Zagorje közvetlen kapcsolatban áll a pannon síkság természeti jellemzőivel. Az északnyugati területen kiemelkedő jelentőségű termálforrások találhatóak, itt több neves fürdőt is kialakítottak. A néhány éve újjáépített Tuhelj és a Muraközben található Sveti Martin termálfürdői kiemelkedő minőségűek, látogatószámukban vezető helyen állnak a többi konkurens horvát fürdővel szemben.

Közép-Horvátország legékesebb díszei az országszerte csak ezen a területen ilyen nagy számban és gazdag formavilágban megmaradt kastélyok, várak és erődítmények. Közülük a legvarázslatosabb Trakošćán vára, amely Horvátország északnyugati részén, az erdő mélyén, egy romantikus tó felett található. A vár egyes részei még a XIV. századból valók, amikor még kizárólag védelmi célokat szolgált, a XVI. században meg is erősítették, kerek tornyokat kapott, a török elleni védelem elősegítéséért. A vár a Draskovics család tulajdonában állt, amely egészen a XX. század elejéig lakta. A XIX. században felújították, fényűző lakókastéllyá építették át és ezt a képét máig meg is tudta őrizni. A vár alatti keskeny, fákkal övezett tóról szép kilátás nyílik a bástyafokokra.

Varasd barokk óvárosa világörökségi elismerésre várakozik, kiemelkedő éke az impozáns varasdi vár. A XVI. századi építményben az 1920-as években kapott otthont a Városi Múzeum, az egymás után sorjázó termekben a végvári időkben használatos puskákat, pisztolyokat, bárdokat és kardokat helyezték el, az előcsarnokokat vadásztróféák díszítik, az alagsorban pedig többnyire helyi művészek munkáit bemutató időszakos kiállításokat rendeznek. Varasdtól északra, a legészakibb horvát területen, a Muraköz szívében Csáktornya található, a Zrínyiek kastélyával, amelyet ma szintén múzeumként használnak.

Ebben a térségben található a Krapinčica-patak szurdokában elhelyezkedő Krapina városa is, amely római castrum, majd horvát zsupánsági székhely volt, a középkorban pedig forgalmas vásárváros, amelynek Nagy Lajos király adott különféle kiváltságokat. Később a Cillei grófok, majd Corvin János birtoka lett. A városszéli dombon van a világ egyik legfontosabb őskori lelőhelye, Hrušnjakovo, ahol a XIX. század végén több tucat Neander-völgyi ember és állat csont-

jait, valamint különböző használati tárgyakat ástak ki. Ezen a területen nemcsak a Krapina gyógyvízeit érdemes felkeresni, de a vallási turizmus fontos desztinációját, Marija Bistricát is. A híres búcsújáró hely XV. század végéről való Fekete Madonnáját kétszáz évvel később fedezték fel a templomfalba ágyazva, ahova azt a törökök elől rejtették annak idején. Jelenlétét csodálatos fénysugár adta tudtul.

Szlovénia felé haladva megtekinthető a XII. században épült komor, zömök vár, a Veliki Tabor is. A terület legismertebb személye Josip Broz Tito, az antifasiszta népfront és a szocialista Jugoszlávia hosszú ideig regnáló vezetője, akinek szülőhelye, Kumrovec itt, a Horvát-középhegységben van. Itt található az egyedi szabadtéri skanzen, amelyben falusi házak sora mutatja be a múlt lakosainak életét. Az egyik közülük Josip Broz szülőháza, amely előtt szobra is áll. A Staro Selo Néprajzi Múzeumot 1953-ban állították fel Kumrovec régi negyedében (Stannard 2004).

Horvátország keleti részén az 1990-es évek délszláv háborúja mély nyomokat hagyott, hiszen a terület egy része csak 1998-ban került vissza a Horvát Köztársasághoz. Itt a turisták is ritkán látott vendégek voltak igen hosszú ideig, sőt, ma sem igazán ezeket a területeket keresik fel, ha Horvátországba látogatnak. A háború nyomai is láthatók még itt-ott, egy-egy házfalon Eszék, Bród közelében, de főként a porig rombolt Vukováron. Az idelátogató tehát nemcsak egy felderítetlen vidéket barangolhat be, de megismerheti a történelem egy szeletét is és azt, hogy ezeken a területeken miként formálta a nemzeti öntudatot ez a véres háború. Egyértelműnek tűnik, hogy a tengerpart és ez a térség „ég és föld”, itt küszködnek a munkanélküliséggel, a fejlesztésekhez elengedhetetlen forrás hiányával, a még mindig látható háborús maradványokkal. A turistának mégisincs féltnivalója, hiszen a háborúnak vége és bár valóban mást látni itt, mint a horvát tengerparton, számtalan olyan kincse van ennek a keleti régiónak, amelyet nem érdemes kihagyni. Ha nemcsak a szépségekre vagyunk kíváncsiak, Vukováron kívül is van itt még látnivaló; Sziszecktől nyugatra az árterületen keresztül eljuthatunk egy korántsem szép világba, Jasenovacba, ahol az usztrasák tartották fenn koncentrációs táborukat a második világháború idején.

A bosnyák határ mellett fekvő Bród városa természetes határt képez Boszniával, s ezáltal az utóbbi időben nem éppen a turisták legkedveltebb látogatóhelye. Legfőbb nevezetessége a XVIII. századi vár, amely egykor a törökök elleni végvárrendszer sarkpontjának számított. A háború után a város megbénult, és megszépítése, javarészt forráshiány miatt, lassú léptekben halad. Nem messze található a horvát egyházi méltóság, Strossmayer püspökről ismert Diakóvár városa. A püspök látomása a pánszláv összefogásról épp a Habsburg-elnyomás idején az általa emelt székesegyház méltóságteljes tömbjében testesült meg, amely kettős tornya messziről szembetűnő. A templombelső is látványos, hiszen falait bibliai jeleneteket ábrázoló élénk színű, terjedelmes freskók díszí-

tik. Magát a székesegyház a XIX. században építette neogótikus stílusban Schmidt báró. A sok vitát kavart püspök szobra is megtalálható itt, de a Strossmayer Múzeumban írásait és használati tárgyait is megtekinthetjük.

Szlavónia legnagyobb városának, Eszéknek történelme a római korba nyúlik vissza, hiszen a római város, Mursa helyén építették fel a horvátok Eszék várát 1091-ben, amelyet 1526-ban elfoglaltak a törökök és itt is maradtak több mint 160 évig. A régi vár helyén 1712-ben az osztrákok erődítményt emeltek, amelynek egy része még ma is megmaradt. A szerbek kilenc hónapos ostromának nyomait még ma is magán viseli a város, közel 1000 lakosa vesztette életét és számos épülete súlyosan megrongálódott. A város három egymástól jól elkülönülő kerületre oszlik, amelyek a Dráva kanyarulatait követik; a Felsőváros, a Tvrđa, azaz az óváros és az Alsóváros. Eszék központja a Péter-Pál-székesegyházzal fémjelzett tér, amelynek építése szintén Strossmayer püspök nevéhez kötődik. A nagy vöröstéglás épület emblematikus, 90 méter magas tornya kiemelkedik a városból. A Tvrđa-t 1712-ben kezdték el építeni egy holland katonai erődítmény mintájára, a XVIII. században épült fel, hogy megvédje a várost egy újabb török támadástól, a második világháborúban a jugoszláv hadsereg hídfőállásként használta, majd a polgárháborúban újabb csapások érték. A várfal részleges lebontását leszámítva a Tvrđa ma is érintetlen állapotában áll. Területén található ma az Eszéki Egyetem és Szlavónia Múzeuma. A Tvrđa egyben Szlavónia egyetlen kulturális emlékműve, amely az UNESCO-tól a világörökség része jelölést kapta.

Vukovár neve a háború óta egybeforrott a horvát nép meghurcoltatásával. 1991-ben a Duna kanyarulatában meghúzódó szép barokk kisvárost szinte porig rombolta a háború. Napjainkban Vukovár igyekszik felépülni, javarészt már sikerült is neki, 1998-ban került vissza a horvátokhoz, azonban népességének nagy része addigra már nem élt itt, elmenekülni kényszerült és nem is tervezett visszatérni a gazdaságilag összeroppant városba. A városközpont napjainkban csak árnyéka egykori önmagának, az utakat újraburkolták, a házakat felújították, de még mindig magas arányban láthatunk romos házakat (*Stannard* 2004).

A kulturális turizmus potenciáljának felvonultatása mellett egy más terület is meg kell vizsgálnunk, hiszen a tengerparti „kék” turizmussal ellentétben a pannon részt a „zöld” turizmus jellemzi. A pannon terület természeti adottsága nem különbözik jelentősen a pannon síkság egyéb vidékeitől. A síksági látkép egyhangúságát ezen a területen az észak-keleten fekvő Papuk-hegység és egyéb dombos látképek törik meg. Kultúrtörténeti emlékművei és építményei mellett tehát Pannon-Horvátország gazdag természeti kincseivel is büszkélkedhet. Ezek mindenekelőtt a gyönyörű nemzeti és természeti parkok, a Kopácsi-rét, a Papuk természeti park, Lonjsko Polje, a már említett Medvednica és a Samobori-hegység, míg a többi területen elsősorban szőlőt termesztene és egyéb mezőgazdasági tevékenységgel foglalkoznak.

A Lonjsko Polje Nemzeti Park Zágrábtól alig száz kilométerre, a Száva partján terül el. Ezen a keskeny, hosszúkás árterületen gyönyörködhetünk a gólyákban, a szürke gémben és a ritkán látható védett ragadozó madárban, a rétisasban is. Több, mint 600 gólyapárjával Lonjsko Polje a gólyák európai gyűjtőhelyévé lett. Itt élnek a helyi posavljai lovak, a tarka turopoljei sertések, vaddisznók, szarvasok, hódok és vadmacskák. A Száva-part mentén öreg faházakkal teli festői falvak fekszenek, amelyek közül az 1994-ben Európai Gólyafalunak titulált sziszek-moslavina Čigoč a leghíresebb (*Stannard* 2004).

A Kopácsi-rét természeti park Horvátország északkeleti csücskében található, azaz földrajzilag Horvátország keleti részéhez tartozik. Baranya síksági területének része, az Eszék-Baranya megyéhez tartozik, a Dráva, a Duna és a magyar határ között. A Dráva dunai torkolatától északra és a Duna bal és jobb partján fekszik, a valamikori Kazuk kikötőig tartó területen. A természeti park keleti határa Szerbia és Horvátország határa. A természeti parktól északra, délre és nyugatra jelentős árterek találhatók, amelyek Kiskőszegig tartanak északon, Bijelo Brdo-ig délen és Alsómiholjácig nyugaton.

Kiemelkedő természeti értéke miatt a Kopácsi-rétet 1993-ban felvették a Ramsari területek jegyzékére. A jegyzéken az egyezmény oltalma alatt álló nemzetközi jelentőségű vizes területek vannak, különösen vízimadarak élőhelyei, az 1971-ben az iráni Ramsar városában kötött megállapodás szerint (ún. Ramsari Egyezmény). Az egyezménynek Horvátország 1991 óta teljesjogú tagja. Napjainkig a Ramsari jegyzéken világszerte mintegy 1700 terület szerepel, összesen több mint 150 millió hektárt lefedve. A Ramsari jegyzéken kívül a Kopácsi-rét a Fontos Madárelőhelyek listáján is szerepel. A programot a BirdLife International (a madarak és élőhelyük, a globális biológiai sokszínűség védelmére létrejött világszervezet, amely a természeti erőforrások fenntartható felhasználására hívja fel a figyelmet) alakította ki azzal a céllal, hogy meghatározzák, figyeljék és védjék a fontos madarak és egyéb biológiai értékek otthonát adó globális hálózatot. 2004 óta több mint 170 ország több mint 7500 területe került IBAs listára. A Kopácsi-réten máig 295 madárfajt jegyeztek, amelyek közül 144 állandó vagy időszakos fészekrakó (<http://www.kopacki-rit.com/oparku.html>).

A Papuk természeti park Szlavónia fontos biológiai és földrajzi sajátosságait viseli. A kiemelkedő talajjellemzők a terület létrejöttének viharos történelméről tanúskodnak. A geológiai jelenségek sokszínűsége, a növényzet és az itt élő nagyszámú állatfaj olyan értékeket jelentenek, amelyeket meg kell ismerni és meg kell őrizni. A Papuk természeti park az európai és a világ UNESCO természeti parkhálózatának része, amely legfőbb célja a védelem, a képzés és a fenntartható fejlődés (www.pp-papuk.hr).

Pannon-Horvátország határai érdekes turisztikai erőforrást képeznek, köszönhetően annak, hogy a magyar és szerb határ két jelentős folyó, a Duna és a

Dráva partja mentén húzódik, míg Bosznia-Hercegovina határán a Balkán leg-hosszabb folyója, a Száva folyik. A vízi turizmus pannon-horvátországi szerepe tehát nyilvánvaló. A vizes területek idegenforgalmi használata különösen fontos a fenntartható turizmus fejlesztése szempontjából, azonban mivel Horvátország ennél sokkal erősebb vízi kapacitással rendelkezik adriai partjain, a folyókban rejlő kitűnő lehetőségek mellékessé válnak. Mindemellett a síksági folyók medrei kiemelkedő ökológiai értékeket őriznek, amelyek a turizmus fejlődését egy kifejezetten korszerű és fenntartható irányba terelhetik a térség védett területeinek ökoturisztikai értékmegővése formájában (*Stannard* 2004).

4.1.2. Szlovénia

Egészen a múlt század kilencvenes éveig sem a horvátok, sem a szlovének nem rendelkeztek saját állammal, de mindkét nemzet létezett, bár földrajzilag szabdaltan, nyelvjárásaiban változatosan, idegen uralmak alatt. Ezen területek népi kultúrája befogadni is tudott szomszédaitól, ez figyelhető meg a nyelvben, a népviseletben, az ételekben, az építkezésben, a szokásokban, így az idegenforgalmi látványosságokban is. Szlovénia hegyvidéki területei, az Alpok térsége az ausztriai, tehát a német nyelvterület jellegzetességeit viseli magán, míg a tenger-mellék az olasz, a Karsztvidék és a horvátokkal szomszédos terület a horvát, a Muravidék pedig a magyar sajátosságokat.

A Mura folyó mentén elterülő síkság nemcsak táji jellegzetességei okán, hanem kulturális sajátosságai, például a népszokásai, népi építészete, kulturális és nyelvi sokszínűsége miatt kapta a Muravidék elnevezést. A régió területe kb. 910 négyzetkilométer, székhelye Muraszombat. Az emberek itt sajátos tájnyelvet beszélnek és a megye mocsaras, lápos területeivel, nagy földtábláival romantikus, titokzatos hely. Szlovénia keleti részén, a Mura folyó jobb és bal partján található, jobb oldalát Prlekijának, bal oldalát pedig Murántúlnak nevezik, a térséget Ausztria és Magyarország határolják. Délen az Alsó-Mura-sík Murától északra fekvő nagyobb része található, keleten pedig a Lendva-vidék alacsonyabb dombsága fekszik, amely földrajzilag a Zalai-dombság nyugati része. Északon a magyar–osztrák–szlovén hármashatárnál a Goričko elnevezésű dombság húzódik, amely az Őrség-Goričko-Raab Tájvédelmi Körzet része. Az ország 6,5%-a él itt, mintegy 130 ezer fő, akik nagy része szlovén, de az irodalmi-tól eltérő tájnyelvet beszélnek. A magyar kisebbség a szlovén–magyar határ mellett él, mintegy 5–15 km széles és 50 km hosszú sávban Pincétől Hodosig, nagyobb részük a Lendva-vidéken. A szlovéniai magyarok körülbelül hatezren vannak, de ennél jóval többen beszélik a magyar nyelvet. Lendva környékén egykor köolajat termeltek ki, s eközben termálvízre bukkantak, így a Mura jobb

és bal partján is több gyógyfürdőt találhatunk, Lendván, Moravske Toplicén és Banovcin.

A patakok, mocsaras lápok, erdők és szőlőskertek övezte, messzire nyúló nyomdatörténetéről is híres Lendva városa gyönyörű látványt nyújt. A város alatti egykor kiterjedt mocsaras síkságot mára többnyire lecsapolták, az érintetlen medrű vízfolyások és a Mura holtágainak élővilága igen gazdag, a magas talajvíz miatt a lapályos részeken ritka növényfajok élnek. A Mura-erdő a hármas határnál terül el és az emberi beavatkozástól többnyire érintetlen maradt. Lendva városának egyik jelképe a várkastély, amely a város feletti domb-ról uralja a vidéket. A kastély a XII. századtól kezdve a Hahót család birtoka lett, amely később a szlavón báni tisztséggel felvették a Bánffy nevet és egészen XVII. századi kihalásukig a vidék meghatározó családja volt. A vár és a környék később a Nádasdyak, majd az Esterházyak birtokába került, mai barokk formáját is ekkor kapta. Ma múzeum és galéria működik az épületben. A régi városrész a XIX–XX. század fordulóján kapta mai arculatát, főutcáján számos korabeli épület teszi jellegzetessé a városképet. Itt található a Bánffy-központ, a Templom téren Szent István bronzszobra, az itt született Zala György szobrász emlékszobája (ő készítette a budapesti Hősök terén található szobrok zömét), az egykori polgári iskola falán pedig Széchenyi és Kossuth domborműve. A templom alatti téren épült fel Makovecz Imre színház- és kultúrháza, a kívülről és belülről is rusztikus elemeket felhasználó építészeti elgondolás. A város központjában található egyhajós, félköríves apszissal záródó Szent Katalin-plébániatemplomot a XVIII. század derekán az Esterházy család építtette barokk stílusban, belsejében koronás szószékkal és a város neves személyeinek nyughelyéül szolgáló kriptával. A főoltár képe Alexandriai Szent Katalint ábrázolja, a Szűz Mária-oltárt pedig a magyar királyok szobrai díszítik. Bár a reformáció mára már csak egy kisebb közösség vallása, de található itt evangélikus plébánia is, sőt, a lendvai zsidó közösség XVIII–XIX. századi növekedése miatt a XIX. század közepén zsinagóga is épült (ezen kívül az országban csak Mariborban található), amely ma kulturális rendezvényeknek, kiállításoknak ad helyet. A Hosszúfaluban lévő zsidó temetőbe a XVIII. század második felétől temetkeztek a közösség tagjai, akik a második világháború után csak néhányan maradtak, utolsó tagjuk 1998-ban hunyt el. Az 1728-ban a Gludovác család által építtetett Szentháromság-kápolna a lendvai szőlőhegy felé található. A kápolna temetkezési hely volt, az építkezés során a legendás Hadik Mihály mumifikálódott holttestére bukkantak. Lendva színvonalas termálfürdőjéhez egy fürdőszálló is kapcsolódik, amely gyógyító helyre nemcsak osztrákok, de az utóbbi években egyre több magyar vendég is érkezik.

Lendvától Hosszúfalu felé haladva a történelmi Hetés vidéke fekszik, amelyhez a XX. század elején a mai Magyarországon lévő Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza és Zalasombatfa, valamint a szlovéniai Bánuta, Göntérháza,

Hídvég, Kámaháza, Radamost és Zsitkóc települések tartoztak. A vidék falvaira jellemző a fából készült szoknyás harangláb, amelyet Göntérházán és Kámaházán láthatunk. Zsitkóc Deák Ferenc szülőfaluja, itt megtekinthetjük emléktábláját és emlékszobáját is. A hetési falvak után Dobronok következik, amely a XIV. századtól kezdve városjoggal rendelkezik és látványossága a Szent Jakab-templom, szokatlan köerkélyes tornyával, valamint a Dobronoki György-ház, amely helytörténeti, néprajzi kiállításnak ad otthont. A dobronoki hímes tojáson kívül jól ismert a Bakonaki-tó is, a Szent Vid-kápolnával, a Vid-forrással és a gyógyító hatású energiapontokkal. Az egész évben látogatott zárandokhely mellett Dobronak borairól is jól ismert (*Galli et al. 2008*).

Dobronaktól eltávolodva Kebele településen át Szentlászlóra érhetünk, ahonnan egészen Hodosig szintén zömében magyar települések találhatók; Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szerdahely, Domonkosfa, Kapornak. Az őrségi Kapornakon található Skerlak-házban honismereti, néprajzi gyűjtemény tekinthető meg és a pálinkafőzésről híres vidék pálinkái is megkóstolhatók. Domonkosfát a XIII. századi, a település felett, a fák között megbúvó Szent Márton katolikus templomáról ismerhetjük. A Felvidékhez (Goričkohoz) tartozó Tótfalun megtekinthető a nevezetes körtemplom, amely a XIII. századi román építészet stílusjegyeit viseli magán, freskóit Johannes Aquila festette. A Felsőlendván, ma Gradban található várkastély történelme magyar jegyeket is hordoz, szinte egyfolytában magyar nemesek tulajdonában állt, ma mesterségek kiállításának ad helyet, várparkjában kellemes séta tehető.

A régió központjaként funkcionáló Muraszombat a Mura és a Lendva folyók és az Őrség dombvidékének találkozásánál található, vásározóhelyként alakult ki. A XIII. századtól település áll itt, a XIV. században kapott városi rangot, a XVII. században pedig a törökök több ízben kifosztották. Egészen 1919-ig Vas megyéhez tartozott, arculata a magyar városokéhoz hasonlít. A XI. századig visszanyúló, egy kis parkban található Szent Miklós-templom többször átépítésre került, legutóbb a XX. század elején, amikor neogótikus csatornatemplom épült a középkori szentély elé. Meghatározó tornyát a szentély fölé építették, a neorómai bejárat felett a Szapáry család címere látszik. A Szapáry-kastély a város legfőbb nevezetessége, egy 9,5 hektáros park közepén állt, mert a Belső Mura nevet viselte. Az épület alapjai a XVI. századból valók, mai barokk jegyeit a XVIII. században kapta. A Szapáry család után, egy árverés során került a város kezébe 1934-ben. Ma múzeum található benne, amely a Muravidék történelmét és néprajzát bemutató gyűjteménynek ad otthont 1955 óta. Mivel Muraszombat vásárváros volt és a vásárnapok szombatokra estek, neve innen ered. Mártonhelyen található a Szent Márton-templom, amely szintén Johannes Aquila kézjegyét viseli magán, sőt, a freskókon maga a mester is látható, a keleti fal záróablakánál középkori férfiként kézműves öltözkében térdel, a szentek imájáért fohászkodva. Moravske Toplice a terület második leglátogatot-

tabb helye, amely korábban jelentéktelen falu az olaj utáni kutatás eredményeként feltörő 72 fokos gyógyvíznek köszönhetően lett elismert fürdőhely a múlt század hatvanas éveiben, vonzáskörzetében is számos szálloda és idegenforgalmi szolgáltatást nyújtó intézmény található, főleg a német ajkú lakosságra berendezkedve. Bagonya az Urunk mennybemenetelének templomáról híres. A XIV. századi román stílusú eredeti épületet a szlovén építész Jože Plečnik építette át, az eredeti kis szentélyt megőrizve és ráépítve Európa egyik legkülönlegesebb, modern szakrális épületét. Filóc falu kerámiaművészetéről ismert, a bagonyai templom baldachinos oltárához is filóci kerámiát használtak, a falu gyűjtemény-skanzenébenben kézművesek műveit tekinthetjük meg. A közép-korban Lendvához hasonló jelentőségű Bántornya cipész és más céhekről volt híres, a település nevét az itteni Bánffy-birtokokról kapta. A település neves búcsúhely, a Szűz Mária-templom Aquila által készített freskóit tartalmazó ótemploma és XX. századi újtemploma közkedvelt látványosság. A Mura-vidékre jellemző zsuppos parasztházak egyike a Bántornya melletti Zorkóháza településen található, XIX. századvégi Kovač-tanya, amelyet 2000-ben újítottak fel és nyitottak meg a látogatók számára. Belatinc település Szent László-templomát a Zichyek építették át neobarokk stílusban a XIX. században, a család címerét két henger alakú csikozott torony fogja közre és a park végében vele szemben található a kastély is. Battyánfalván, egy nagy park közepén található az egykori Batthyány-várkastély, amely reneszánsz és barokk elemeket visel magán.

A Mura jobb oldalán elhelyezkedő Prlekija neve az itteni nyelvjárást jelöli, központja Ljutomer város. A terület enyhén dombos vidékén elsősorban bort termelnek, Jeruzalem jó minőségű fehér borairól híres. Az egykor mezőgazdaságával fémjelzett terület a gabona őrlése miatt számos vízimalommal is rendelkezett, az egyik ma is megtalálható és legismertebb a Babič-malom. Itt megtalálhatóak olajsajtoló-üzemek is, amelyekben tökmagot és napraforgómagot őröltek, majd préseltek olajjára. A Mura-vidék híres gyógyfürdői közé tartozó Radenci is itt helyezkedik el, azaz Radány, amelyet a Radenska ásványvízről is ismerhetünk, az újabbak közül pedig a Banovci termálfürdő.

Ljutomer városának központját három tér alkotja, a Stari trg (régí tér), a Főtér és a Miklošič tér. A régí téren található a XVIII. századi Anna-kápolna, a Főtéren magas talapzaton Szeplőtelen Mária szobra, a Miklošič tér pedig a Szent Flórián-kápolnának ad otthont.

Jeruzalem és környéke XIII. században a német keresztes lovagrend birto-kába került, s ekkor kapta nevét. A legenda szerint az átutazó lovagokat megragadta a vidék szépsége, a kiváló borok és ételek, azt mondták, hogy ez a terület az igazi Jeruzsálem, és letelepedtek. A jeruzalemi Hétfájdalmú Szűzanya másolat a dombtetőn álló templomban található és közkedvelt zárandokhely. Raskriž-jén egy XVIII. századi késő barokk plébániatemplom van, amely védett szakrá-

lis emlék és zarándokhely, az Iván forrás legendákból és a néphagyományból ismert gyógyító hatásának köszönhetően, valamint az amerikai fából készült, indiai kagylókkal díszített keresztnek, amely Mária Terézia ajándékaént a bécsi kincstárból került ide. Veržej városa egykor fontos katonai szerepet töltött be a Mura folyó mellett, Sv. Jurij és környékén pedig a Szentlélek barokk temploma tekinthető meg. Gornja Radgona a Mura jobb partján található, közigazgatásilag az első világháború végéig az ausztriai Radgonához tartozott, amely a Mura másik partján terül el és mint peremvárost, Radgonával fahíd kapcsolta egybe 1929-ig, amikor azt a zajló jég tönkretette. A két állam ezt követően megépítette az első vasbeton hidat. A város XII. századi vára mai formáját 1717-ben nyerte el, valamikor a török és magyar támadások ellen szolgáló fontos erőd volt. A borkultúra itt igen erős, hiszen nemcsak, hogy a római kortól fogva termesztenek is szőlőt, de a XIV. században a szőlőtermesztő polgárok adómentesen szállíthatták borukat egész Stájerországba és Ausztria többi részébe is. Ennek köszönhetően a város és környéke, Radgonske Gorice napjainkban is híres borairól és a XIX. század közepétől készített pezsgőiről is (Galli et al. 2008).

A Drávavidék a Muravidékhez hasonló jellegű földrajzi adottságokkal rendelkezik. Ormož város a Dráva völgyében, egy magaslaton fekszik, amely kedvező fekvését mindig is ki tudta használni, hiszen innen könnyen ellenőrizhető volt a folyó, a kereskedelmi és hadi utak. A korábbi római erődítményt a XIII. században egy kisebb vár építése követte, városfalat húztak fel, a XV. és XVII. században a várat is bővítették, kastélyszerűvé alakították át. A török elleni harcokban számos ostromot átélt város 1991-ben újra közel került a harcokhoz, hiszen a közelben csaptak össze a jugoszláv néphadsereg és a szlovén területvédelmi erők csapatai. A várkastély ma, felújított állapotában a XIX. századi biedermeier stílushoz közeli jegyeket visel, restaurálva megtekinthetők benne a XIV. századi Gleichenberg-freskók.

Az Ormožtól néhány kilométernyire fekvő Velika Nedelja két kiemelkedő éke a falu fölé magasodó dombokon található és messziről látszanak. A négyszögletű, minden sarkán kőbástyával ellátott várkastélyt a XIII. században a német lovagrend építette és Közép-Európában szinte egyedülként, hatszáz évig birtokolta is ezt a várat. Mai barokk külsejét a XVII. században kapta, ma a helyi néprajzi gyűjtemény mellett itt működik egy borászati kutatóintézet is. A másik kiemelkedő épület a Szentháromság-templom, amely apszisa és baptistériuma az első építésű falakkal együtt a XIII. századból valók.

Ptuj felé haladva a Dráva feletti sziklán Borl várát láthatjuk, amely helyén kezdetben a rómaiak húztak fel erődítményt, majd sok száz évvel később, a 12. század végén a Habsburgok építettek itt várat. Mátyás király idején ez volt a legnyugatibb magyar erődítmény, majd halála után az első világháború végéig a Habsburgok tulajdonában volt, akik a XVII. században barokk külsőt varázsoltak

tak neki. A második világháborúban szlovén civileket deportáltak ide, később kaszárnyaként, majd szállodaként működött. Ptujtól délre, a horvát határ mentén található a Haloze borvidék, amely első művelői a rómaiak voltak, majd a hagyományokat a középkor szerzetesei vitték tovább. Az itteni borok nagy része fehér szőlőből készül, a terület jellegzetes bora a Haložan (*Rajncics* 2006).

Ptuj városa már több ezer éve lakott területen fekszik, a római korban felismerték stratégiai fontosságát. A település virágzó életének elsőként a gótok, majd a hunok támadása vetett véget, a népvándorlás sokadik hullámával pedig a XVI. században szlávok telepedtek be, akik avar és frank uralom után a IX. század végén a Német-római Birodalom fennhatósága alá kerültek. A XIII. század közepén hét évig IV. Béla fiának, István hercegnek a birtoka is volt a város, majd a Habsburg Krajna egyik békésen fejlődő kereskedővárosává vált Pettau néven. A török terjeszkedés idején a XV. század végétől a birodalom egyik legfontosabb erőssége volt. Az óváros barokk képe a XVII. század végére alakult ki és meg is maradt. A történelmi városközpontban található XVI. századi Víztorony ma képzőművészeti galériának ad otthont, míg a Minoritski téren egy XIII. században alapított egykori kolostort találhatunk, amely a második világháború alatt a hitleri Németországhoz hű Steier Szövetség székhelyeként működött, majd 1945-ben súlyos légicsapás érte, s ezáltal a Szent Péter és Pál-templom nagyrészt elpusztult, de a kolostor épületben maradt részei ma részben látogathatók. A rendház előtt áll a XVII. század végi Pestis-oszlop, amelyet a súlyos járványok és a török veszély elkerülése miatt érzett hála és öröm okán emeltek. A Városházától nem messze található a Slovenski tér és a Városi torony, az eredetileg védelmi célokat szolgáló ötszintes reneszánsz, XVI. századi őrtorony, amely mellett a közel öt méter magas római emlék áll, az Orfeusz-kő. A toronyhoz kapcsolódik a város egyik legrégebbi épülete is, a ma döntően barokk stílusú Szent György-templom. A Dominikánus kolostort a friesachi szerzetesek építették a XIII. század elején, ma barokk stílusú és a helytörténeti múzeum régészeti gyűjteményének ad helyet. A Gradnak nevezett vár a kiemelkedően jó fekvésű dombon áll, amely minden itt élő nép védelmét szolgálta, de a Habsburgok balkáni térnyerésekor ez a funkciója megszűnt. A címerekkel ékesített Peruzzi kapun át juthatunk a vár alsó udvarába, majd egy lépcsősor vezet a belső udvarra, ahol a várkapolna és a múzeumi részek találhatók.

Kidričevo városa szomorú nevezetességei okán híres, itt található ugyanis a régi K.u.K. katonai temető, ahol sok száz muravidéki magyar ember is nyugszik. A második világháborút követő kegyetlen titoista megtorlás sok száz magyar családot telepített ide a lágerbe, akik közül a legtöbben már sosem térhettek vissza szülőhelyükre. Az iskoláskorú gyerekeket Hrastovec várába vitték, akik nagy része, családjától elszakítva, tifuszban halt meg.

Ptujaska Gora hegyre települt falu, amelynek a XIV. században Szűz Mária tiszteletére épült temploma kiemelkedő. A templom Cillei-oltárának XV. századi festett domborműve a magyar történelem fontos családjainak tagjait mutatja be. A közeli Breg faluban egy a Hammer család által a XVII. század végén épített udvarház áll, amelyet bár háborús sérülés nem ért, állapota mégis lepusztult. Štenenberg XVIII. századi impozáns kastélya azonban bámulatos lovagtermével, a kastélykápolna és a báltermek görög mitológiát idéző freskóival nevezetes turistalátványosság.

A szlovén Stájerország fővárosa, Szlovénia második legnagyobb városa, Maribor, a Pohorje-hegység keleti lábánál fekszik. Ptujhoz igen hasonló, hiszen ez a város is a Dráva északi partjának kiemelkedő részén fekszik, de annál jóval nagyobb. A település már a bronzkortól kezdve lakott helynek számít, első ismert lakói a kelták voltak, majd a római korban erődítményéről és postaállomásáról vált ismertté. Első komolyabb vára a X. században épült, de írásos említése (1920-ig Margburgnak nevezték) a XII. század végéről származik. A XIII. század közepén kapott városi rangot, a minoriták kolostort alakítottak, majd zsidó kereskedők költöztek ide és a XV. század végéig maradtak. A Bécs–Trieszt vasútvonalnak köszönhetően komoly kereskedelmi szerepre tett szert. Az első világháborúban összeomló Habsburg Birodalom kérdésessé tette a város és a déli Stájerország hovatartozását, amellyel kapcsolatos népszavazás alapján Graz és Klagenfurt osztrák kézben maradt, Maribor, Pohorje és az itteni Štajerska pedig csatlakozott az ekkor megalakul Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, az úgynevezett első Jugoszláviához. A település a második világháború végén többtucat légitámadást élt meg, de a műemlékek nagyjának sikerült épségben átvészelnie ezt az időszakot. A város legrégebbi műemléke a Bírószági torony a XIII. század elejéről, amely a városfal egyik sarokbástyája volt, ma kézműves kiállítást szoktak benne tartani. Tőle nem messze található az egykori minorita kolostor, amelyben ma szálloda van. A Dráva-parton él a világ legrégebbijének tartott, 340 éves szőlőtőke, amely ma is kb. hatvan liter bort ad a művelőjének. Az Öreg hídon túl található Víztoronyban egy bőséges kínálatot nyújtó vinotéka működik, vele szemben pedig a XV. századi Zsidó-torony áll, amely a XV. század elején, az akkori zsidónegyedben épült zsinagógaként, de később keresztény templomként funkcionált, ma kortárs képzőművészeti kiállításokat tartanak benne. A város főterén Ptujhoz hasonlóan itt is áll Pestis-oszlop 1743-ból, a szabálytalanul nyolcszögletű Szent Lajos-templom, és a XVI. században reneszánsz stílusban megalkotott, majd barokkosan átépített Városháza. A Martin Šlomšekről, a város első püspökéről elnevezett téren található Keresztelő Szent János-székesegyházat a Spenheim grófok emelték a XII. század végén, de többször újjá kellett építeni. Itt található a város híres egyetemének könyvtára és a Nemzeti Színház épülete is, valamint a XIX. század végi neoreneszánsz Postapalota. A Grajski téren lévő vár, amely a XV–XVI.

században épült, de később átalakították a Khisl grófok kastélyává, ma a gazdag Štajerska Helytörténeti Múzeumnak ad helyet. Itt található egy nagy bronz emlékmű is, egy tömb-szobor is, amellyel Maribor a második világháborúban elesettekre emlékezik. A Szabadság téren látható a XX. század eleji ferences templom vöröstéglás épülete és ikertornyai, az óváros északi részén pedig a Városi park, de még természetközelibb élményt nyújthat a város felett magasodó Piramida és a Kálvária-Domb. A már említett Hrastoveci várkastély a térség legszebb kastélya, számos látnivaló található benne, így a XVII. századi barokk kápolna, a bálterem és szép lépcsőház, de a várban ma pszichiátriai intézet működik. Lenart városában messziről kivehető a barokk Szent Leonárd-templom, valamivel távolabb pedig a Sveti Trojica-i apátság híres zárándok-temploma áll, amelyet a XVII. században még az Ágoston-rendiek birtokoltak, majd a rendfelosztás okozta kegyelmi úrt a ferencesek töltötték ki a XIX. század elején.

Maribortól délnyugatra van Slovenska Bistrica, amely Szent Bertalan-temploma mellett az váráról is híres, amely bár a középkorra nyúlik vissza, a mai kastély mégis a XVII. században épült. A városka a Pohorje-hegység lábánál, a Bistra patak partján fekszik. Kialakulását tulajdonképpen a Bécs-Trieszt kereskedelmi útvonalnak köszönheti. A várost a törökök többször feldúlták, háromszor porig égették, mai épületeinek többsége a 18. században épült (*Galli et al. 2008*).

4.2. A dél-pannon vidéken megjelenő turizmustípusok

A horvát „kék” turizmus, ahogy korábban említettük, közel az egész turisztikai piacot a tengerparti területekre irányítja. A kínálatot egészében a nap és tenger imádóira alakították, amely kifejezetten szezonális idegenforgalmat generál, az év július és augusztus hónapjaira esik az összes vendégéjszaka 63%-a (Horvát Turizmusfejlesztési Terv 2010-ig, 2003). A pannon térség szárazföldi terület, így az Adria árnyékában él, amelyet Curić et al. (2012) két tengerparti és három szárazföldi régióra vonatkozó vizsgálata is alátámaszt. Korlátként megemlíthető a különböző turizmustípusok hiányából fakadó fejletlen kínálat, különösen elő- és utószezonban. Ez közvetlenül Pannon-Horvátországra és a Zágrábon kívüli terület turizmusára vonatkozik, mivel a főváros idegenforgalmi jelentősége elégséges kihasználtságú. Az idegenforgalmi fejlődés további korlátját jelenti az is, hogy a szárazföldi terület nagyjából nem rendelkezik turisztikailag fejlett desztinációkkal (Horvát Turisztikai Minisztérium, 2009).

Horvátország belső területei idegenforgalmi szempontból még mindig rossz és hiányos kihasználtságúak annak ellenére, hogy turisztikai látványosságokban

gazdagok, ahogy azt az előző fejezetben láthattuk. A szárazföldi területek turizmusának dinamikusabb fejlődéséhez megfelelő turisztikai infrastruktúra kiépítésére van szükség. A turizmus a fejlődés egyik alapjává válhat azokon a területeken is, ahol eddig marginális szerepe volt. Minden régiónak olyan turisztikai kínálat kialakítására kell koncentrálnia, amelynek a legnagyobb pozitív hatást tudja elérni a bruttó hazai termék és a foglalkoztatottság növekedése tekintetében (Horvát turizmusfejlesztési terv 2010-ig, 2003).

A turizmus megjelenési formái Horvátország ezen területén két nagyobb, már meghatározásra került zónára oszthatók, Zágráb városára és Pannon-Horvátország többi részére. Mint említésre került, a két részt különböző erőforrásbázis jellemzi, ennek megfelelően a megjelenő turizmustípusok is eltérőek.

Zágráb városa elsősorban kulturális és adminisztratív központ, a történelem során püspöki székhely volt, amely jó antropogén alapot ad a városi turizmusnak. Zágrábban megjelenik a konferenciaturizmus, az eseményturizmus, a kulturális turizmus, az egészségturizmus, a városi turizmus és az aktív turizmus. A turisztikai tevékenységek egy része nemcsak az urbánus központra irányul, hanem, ahogy korábban is említésre került, a város környékére is, ahova a Medvednica is tartozik. Ezen a részen mindenekelőtt az aktív turizmus alakult ki, amely kiváló kiegészítést nyújt a főváros turizmusának. Az aktív turizmus kedvelőit igen sokszínű idegenforgalmi kínálat szolgálja ki: medencék és közfürdők, kerékpárklubok, golfklubok, lovasklubok, lovas egyesületek, motorozás, tájfutás, siklóernyőzés, paintball, hegymászás, halászat, síelés és szánkózás, barlangászat, sporttúrák, sport-rekreációs központok és teniszklubok. A város tágabb értelemben vett környékén gyakori a kirándulóturizmus, amely a főváros lakosságának és látogatóinak kedvelt tevékenysége. Sljeme jelentős magassága és talaja lehetővé teszi sítérp kialakítását is, amely az egyik legjobb turisztikai motiváció lehet a téli időszakban. Kevés főváros büszkélkedhet olyan természeti szépségekkel, mint amilyenek Zágrábot övezik. A térség különlegességei a szőlők és pincék, amelyek aktívan bekapcsolódnak a turisztikai kínálatba borturisztikai utak keretében. Zágráb megye, amely patkóformában övezi a fővárost, szőlő- és bortermelésben vezető szerepet tölt be, és Horvátország legjobb minőségű borainak származási helye.

Pannon-Horvátország másik részét két eltérő terület képezi; az egyik a Zágrábhoz és környékéhez hasonlóan hegyvidéki jellegű nyugati rész, ahol az alapvető idegenforgalmi sajátosságok a kiváló balneológiai tulajdonságú termálvízhez kötődnek, a gazdag szőlővidékhez és a Száva folyó völgyéhez Lonjsko Poljeval. A termálforrások a fürdőturizmus kialakulását tették lehetővé, amely néhány aktív fürdőhelyben mutatkozik meg. A horvát fürdők nagyjából az ország északi részén található: a Muraköz éke a legfiatalabb és legkorszerűbb Szent Martin termálfürdő, a Horvát-középhegységben híresek a legrégebbi varasdi

termálfürdők gyógy- és termálvizei, a Stubičke, Krapinske és a Tuhelji termálfürdők, míg Szlavóniában a legismertebb a Bizovac termálfürdő.

Horvátország keleti részén, a Duna, a Dráva és a Száva között fekszik a termékeny Szlavónia. Dalmácia után ez a legnagyobb történelmi terület, amely széles síkságairól, tölgyerdeiről, festői szőlőhegyeiről és öreg pincéiről, barokk palotáiról és templomairól híres. Itt őrizték meg a régi horvát folklór-kincseket: a díszes szekereket, a színes népviseletet, a tamburahangot és az egyedi gasztro-nómiai specialitásokat. Mint láthattuk, a turisták által jelenleg nem ez a leglátogatottabb terület, mivel a tengerre vezető turisztikai utaktól távol esik. Mindazonáltal, a felfedezni kívánóknak sok kellemes meglepetéssel tud szolgálni, különösen azoknak a turistáknak, akik élvezik a felfedezésre váró kulturális élményeket. Annak ellenére, hogy közép-európai fekvéséből kifolyólag Szlavónia kulturálisan Közép-Horvátországhoz hasonló, sokban különbözik is tőle. Míg Közép-Horvátország a háborúktól védve volt, Szlavónia történelmének java részében török uralom alatt állt, amelyből csak a XVIII. század elején szabadult fel, így mai lakosai többségükben Horvátország más területeiről és a környező országokból vándoroltak ide.

Pannon-Horvátország fenti jellemzése alapján tehát elmondható, hogy Zágráb városán kívül is, néhány esetben igen fontos turizmustípusokat emelhetünk ki, amelyek erős hatással lehetnek a Pannon-Horvátországban megjelenő más turizmustípusokra. Meghatározó és fejlett a fürdőturizmus a termálfürdőkben, az ökoturizmus a védett területeken, a borturizmus, az aktív turizmus, a vadászat és a halászat, a kulturális turizmus a városokban, a vízi turizmus, és néhány vidéki turizmustípus (agro-, falusi és etnoturizmus).

A vidéket jellemző turisztikai formák a trendeknek megfelelően a fenntarthatósággal hozhatók kapcsolatba és a szolgáltatók, valamint a kereslet tudatosságának eredményeként fejlődtek ki, nem beszélve arról, hogy a fejletlenebb területek felvirágoztatására is igen alkalmas eszközt jelentenek. Az agroturizmus, mint a vidéki turizmus egyik fajtája, Horvátország esetében is igen jelentőssé kezd válni. A gyönyörű, sokszor szinte érintetlen természeti környezet mellett a családi gazdaságok a vendégeknek autentikus ételeket és italokat nyújtanak, bemutatják a térség hagyományos életét, sokszor akár népszokásait is (Ćurić 2010). Tekintve, hogy a Muraköz vidékére kifejezetten jellemző a hagyományos bortermelés, az itteni falusi turizmus keretében a borutaknak is komoly jelentőségük van, nem beszélve az egyéb kulturális értékekről, amelyek így nemcsak értékesítésre kerülnek, de egyben a helyi, vidéki lakosság identitását is erősíti azok mindennapos megőrzése (Mesarić Žabčić 2008). A rurális turizmus azonban nem tud minden esetben megfelelően fejlődni, ahogy azt Svržnjak et al. (2011) írja egy a Lonjsko Polje falusi turisztikai lehetőségeiről szóló munkájában, itt ugyanis, a szerzők szerint, számolni kell a rurális terület elnéptelene-

désével is, amely komoly problémát okoz a turisztikai formák megvalósításában és fejlesztésében, a megfelelően képzett humán erőforrást tekintve.

Szlovénia pannon megyéire hasonló turizmustípusok jellemzőek, hiszen itt is, ahogy a turisztikai potenciál bemutatásánál láthattuk, remek lehetőségek rejlenek a kulturális turizmus, a borturizmus, az aktív turizmus, az ökoturizmus, a fürdőturizmus, a vadászat és a halászat kedvelőinek, nem beszélve a falusi turizmusról. A Muravidéken található Lendvai Termálfürdő, a már említett leglátogatottabb Moravske Tolice, a Banovci Termálfürdő és a Radenci Termálfürdő magas színvonalú szolgáltatásaikkal turisták tömegét vonzza, de Szlovénia ezen vidékén is találhatók turisztikai borutak és az aktív turizmus kedvelőinek kedvező lehetőségek a Mura völgyében és a Goričko területén. A kulturális turizmus lehetőségeit mutatják többek között Maribor és Ptuj városai, valamint a várak és kastélyok, amelyek ezen a területen találhatóak (*Jones et al. 2011*).

Szlovénia turizmusa már a XIX. századi Bécs–Trieszt vasútvonal megépítésekor is a természeti kincseken, a táj szépségein alapult, nemcsak a két pannon megye, hanem az ország nagy részét lefedő hegyvidéki területeken is. A vakációra érkező turisták négy desztinációtípus közül választhatnak: a tengerparti mediterrán úticélok, az alpesi régiók, a városok és Kelet-Szlovénia egészségturizmusának alapját képező fürdők között.

Szlovéniában az egészségturizmus az egyik legrégebbre nyúló turisztikai forma, hiszen a híres – bár nem a vizsgált területen lévő – Rogaška Slatina már a XVIII–XIX. század fordulóján működött. A második világháború után számos termál és ásványvízforrást újranyitottak, a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben pedig ezek a fürdőhelyek rehabilitációs központokká nőttek ki magukat. Az 1990-es évek Szlovéniában is megváltoztatták ezt az ágazatot, ahogy a világtrendnek megfelelően ez mindenhol máshol is így történt. Az egészségturizmus jegyében az ilyen típusú turisztikai szolgáltatások túlléptek a gyógyító funkción és kibővítették szolgáltatásaik palettáját a wellness, a wellbeing, tehát a rekreáció irányába. Ezzel pedig, a falusi turizmus, a kulturális turizmus és a gasztronómiai lehetőségek mellett megfelelő eszközeivé váltak a lemaradozó, fejletlenebb területek felzárkózásának. Ahogy Horvátországban, úgy Szlovéniában is a 2000. év jelentette a turisztikai felvirágzás kezdetét, hiszen nagyjából ekkor rendeződtek a délszláv háborús viszonyok és kezdhették a turisták jóval nagyobb számban látogatni ezeket a desztinációkat. A trendeknek megfelelően az új turizmusfejlesztési stratégia Szlovéniában is a magas minőségű szolgáltatásokra és termékekre helyezte a hangsúlyt, amelyek nemcsak a célpiacokat elégitik ki, de a szlovén turizmus, s ezzel a gazdaság számára is versenyelőnyt jelenthetnek a többi, konkurens országgal szemben (*Horvat 2004, 2010*).

4.3. A térség idegenforgalmának erőforrásai és a turistaforgalom

Pannon-Horvátország anyagi alapja három regionális részre irányul: Zágráb fővárosra, a nyugati és a keleti részre. Az említett területek mindegyike erős infrastrukturális hatással van a turizmusfejlődésre. A turizmus anyagi bázisának alapját a terület néhány nagyon jelentős és mélyen funkcionális jellemzője jelenti, így a vendéglátás, a közlekedés, a turisztikai szervezetek és a kereskedelem.

A vendéglátás a turizmus funkcionális alapja, és mindenképp a legátláthatóbb gazdasági tevékenység a külföldi turisták, de a helyi lakosság szempontjából is. Szinte az összes turisztikai desztináció esetében a vendéglátáson belül a legnagyobb hányadot a vendégek és a helyi lakosság számára nyújtott szálláshely-szolgáltatás, valamint az étel és ital értékesítése adja. A szálláshelyek száma vonatkozásában megállapítható, hogy egyedül a főváros rendelkezik változatos és nagyjából elégséges kínálattal, míg a többi területen csupán néhány hotel található, kevés egyéb szálláshely-lehetőséggel. Az állam erős ilyen irányú befolyása a falusi szálláshelyek fejlesztésére alapszik, amelynek Kelet-Szlavóniában és Baranyában már látható eredményei vannak.

A vendéglátás egyéb kínálata is elemzésre szorul, amely a tengerparti és a Zágrábi régióban fejlett, míg a pannon területeken gyakran aránytalanul gyenge. Jelentős lépéseket tettek tematikus turisztikai formák kialakításában, így a borutak, a vadászat és a halászat fejlesztésében, ahol a vendéglátás kis panziókban történik, amelyek nagyon fontosak a helyi lakosság aktivizálása szempontjából, de Pannon-Horvátország turizmusa számára kulcsfontosságúak a megfelelő és fenntartható szálláshelyek tekintetében is. Más ökoszálláshely-típusok még mindig nem erősödtek fel kellőképpen a térség gazdag természeti potenciálja ellenére. A turizmus rurális irányainak erősödése várható, hiszen a pannon terület erre teljesen ideális adottságokkal rendelkezik.

Horvátország közlekedési hálózata nagyon jónak mondható, az első tőkebefektetések egyike volt a pannon és tengerparti területet összekötő autópálya. Figyelembe véve, hogy a valamikori Testvériség és egyenlőség nagyforgalmú tranzitút a Száva völgyében halad és átszeli az egész pannon térséget, megállapíthatjuk, hogy a pannon terület kitűnő kapcsolatban van a tengerparti területtel, valamint azt is, hogy a pannon térség, kiépített útjainak köszönhetően, könnyen megközelíthető, amely lényeges szempont mind a kirándulóturizmus, mind a főváros turisztikai területe szempontjából. Horvátország északi területeit a Dráva mentén haladó, Pannon-Horvátország egyik legfontosabb autóútja köti össze. Mindemellett egy igen fontos útvonal a Bródot és Eszéket összekötő autópálya, noha elsődleges jelentősége a Budapesttel való összeköttetésben rejlik a regionális M6-os autópályával.

Zágráb és Vinkovci a volt Jugoszláviában fontos vasúti csomópontok voltak, és ez a tényező az ország szétesésével sem változtatta meg Horvátország vasúti folyosó szerepét, habár nincs különösebb idegenforgalmi jelentősége a pannon terület anyagi alapjában.

A repülőforgalom a zágrábi repülőtéren zajlik, amely anyagi szempontból elegendő Pannon-Horvátország idegenforgalmi fejlődésének kielégítésére. Ezen nemzetközi repülőtér mellett van még néhány kisebb is Varasd és Eszék környékén, de ezek nem bírnak különösebb jelentőséggel a turisztikai kínálatban. A kisebb repterek jó infrastrukturális alapot biztosítanak különböző idegenforgalmi tevékenységekhez, de a szegmens anyagi bázisként való turisztikai értékelése még várat magára.

A hajó- és vízi forgalom Horvátországban határozottan „kék és zöld” részekre oszlik, amelyek közül a „kék”-nek van dominánsabb jelentősége. A pannon területet övező folyók, különösen a Száva fontossága majd’ egészében feledésbe merült. Vinkovci kikötőjével és külföldi utasszállító hajók fogadására alkalmas mólójával, a pannon folyók értékének szép példáját mutatja. Megemlítendő, hogy a vízi turizmus a pannon területen igen nagy perspektívával és kitűnő technikai lehetőségekkel bír, amelyek kihasználása szükségszerű a következő években.

Az idegenforgalmi fejlődés fontos láncszemei, az anyagi bázis részeként, a turisztikai desztinációs szervezetek, amelyek az utóbbi néhány évben jelentős hatást fejtettek ki projekt és promóciós tevékenységükkel. A horvát pannon régió szinte minden megyéje rendelkezik magas minőségű internetkínálattal és szolgáltatással, Szlavóniában és Baranyában jelentősebben, de a nyugati megyék is felzárkózás alatt állnak és a turizmusfejlesztést ők is a gazdasági fejlődés prioritásai közé sorolják.

Egy ország idegenforgalmát a turistaérkezésekkel és az eltöltött vendégéjszakák számával szoktuk jellemezni.

Szlovénia területére 2011-ben 3 217 966 turista érkezett és ők közel 9,4 millió vendégéjszakát töltöttek el az ország szálláshelyein. Az eltöltött vendégéjszakák 58%-a külföldi turisták által realizálódott, ahol 18% olasz, 12% osztrák és 12% német vendég volt. A megelőző 2010. évhez képest a turisták száma Szlovéniában 7%-kal, a vendégéjszakáké 5%-kal nőtt 2011-re és az ide látogatók átlagosan 3 napot töltöttek el az országban. A szlovén turizmus meghatározó ágát képezik a gyógy- és egyéb fürdők, hiszen az összes vendégéjszaka 33%-a ebben a kategóriában történt, míg 24% a hegyvidéki, 22% pedig a tengerparti településeken realizálódott. A külföldi vendégek 28%-a töltötte idejét hegyi településeken és 23%, azaz több, mint 1,2 millió fő fürdőkhöz. A tanulmány által vizsgált dél-pannon térség megyéit tekintve a Muravidéken az összes vendégéjszaka 10%-át töltötték el vendégek, míg a Drávavidéken 5%-át. A Muravidék vendégéjszaka szempontjából legnépzsűrűbb települése a Moravske

Toplice volt a maga 523 ezer vendégéjszakájával, a Drávavidéké pedig Maribor, 224 ezer vendégéjszakával (Szlovén Idegenforgalmi Közösség, 2012). A 99. táblázatban láthatóak a horvátországi pannon megyékre lebontott idegenforgalmi statisztikai adatok. Horvátország turizmusát tekintve jól látható, hogy a háború utáni felvirágzás még mindig tart, mind a vendégérkezések (8%-os), mind az eltöltött vendégéjszakák száma (7%-os) növekedést mutat. 2011-ben Horvátországba 11,5 millió turista érkezett, akik közül közel 10 millió a külföldi vendég, és a több mint 60 millió eltöltött vendégéjszakából közel 55 millió külföldi turistához köthető. A pannon területhez tartozó megyékbe az összes turista közül alig 9,6% érkezett 2010-ben és 9,7% 2011-ben, az itt töltött vendégéjszakák aránya viszont az országosnak mindössze 3,43%-a volt 2010-ben és közel ugyanennyi 2011-ben.

99. táblázat

Horvátország pannon területének vendégforgalma, 2010–2011

Terület	Vendégek száma, fő		Vendégéjszakák száma, db	
	2010	2011	2010	2011
Horvátország	10 604 000	11 456 000	56 416 000	60 354 000
Pannon megyék	1 014 844	1 111 603	1 935 475	2 069 219
Zágráb megye	18 028	34 367	62 198	66 502
Krapina-Zagorje megye	54 781	60 121	145 411	153 046
Sziszek-Moslavina megye	26 991	26 569	87 382	87 317
Varasd megye	38 518	38 555	116 601	118 597
Kapronca-Körös megye	12 093	13 531	20 075	25 351
Belovár-Bilogora megye	11 590	13 887	23 981	30 468
Verőce-Drávamente megye	12 991	13 625	34 323	32 917
Pozsega-Szlavónia megye	9 014	9 729	18 786	23 627
Bród-Szávamente megye	18 099	18 526	31 951	33 127
Eszék-Baranya megye	71 749	77 697	159 261	173 892
Vukovár-Szerém megye	36 582	36 682	68 383	62 394
Muraköz	38 302	37 369	81 526	78 856
Zágráb város	666 106	730 945	1 085 597	1 183 125

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal, 2012.

A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy az idelátogató turisták nem éjszakáznak ezeken a területeken olyan gyakorisággal, mint a tengerparti megyékben, ami feltételezhetően a kirándulóturizmus jellegét mutatja. A szlovéniai pannon megyék 10% és 5%-os arányához képest a horvát pannon megyék jóval kisebb eredményt mutatnak az országos vendégéjszakaszámból, holott a terület jóval nagyobb. Horvátországban kb. 110 ezer vendég érkezett

fürdőhelyekre és 365 ezer éjszakát töltött el ott, amely számok elenyészőek az egész országra vonatkozó adatokhoz képest. A horvátországi külföldi turisták 22%-a német, közel 10%-a szlovén, 8%-a osztrák, 7%-a olasz és a többi ország mind csak ezek után következik.

Zágráb városa magasan vezet a pannon megyék között, mind az ideérkező turisták, mint az itt töltött vendégéjszakák számának tekintetében, őt pedig Eszék-Baranya, Krapina-Zagorje és Varasd megyék követik. A pannon megyék vendégforgalma tekintetében kis arányú bár, de növekedés mutatkozik, a vendégéjszakák száma viszont az országos adathoz képest épp csökkent a megelőző évhez viszonyítva, hiába nőtt az egész ország területén eltöltött éjszakák száma. A leggyengébben teljesítő megye a Pozsega-Szlavónia, és szomszédait sem látogatta nagy arányban turista sem 2011-ben, sem az azt megelőző évben. Zágráb város és Eszék-Baranya megye mellett a nyugati megyék (kivéve Zágráb megyét) bonyolítottak le magasabb vendégforgalmat. Mindemellett összességében látható, hogy Horvátországban a pannon megyék nemcsak a saját országon belüli tengerparti megyéktől maradnak el, de a szomszédos Szlovénia pannon megyéitől is. Ez nyilvánvalóan annak tudható be, hogy Szlovéniának ezek a megyéi gyakori kirándulóhelyek, és turisztikai szolgáltatásai is magasabb színvonalúak a horvát pannon megyékénél, hiszen ez utóbbiak még mindig a tengerpart árnyékában vannak. Az idegenforgalom Horvátországban a GDP 14,7%-a volt 2011-ben (Horvát Statisztikai Hivatal, 2012), míg Szlovéniában 12% (Szlovén Idegenforgalmi Közösség, 2012).

A két ország idegenforgalma közötti különbséget mutatja az ágyak száma is, hiszen míg egész Szlovénia területén közel 119 ezer ágyat kínáltak 2011-ben, úgy Horvátországban 935 ezret (*100. táblázat*). Ebből azonban a horvátországi pannon megyékre mindössze 25 225 jutott, valamivel kevesebb, mint 2010-ben. Ebből az alacsony számból Zágráb városa közel 12 ezer ágyat tudhat magáénak, és kereskedelmi szálláshelyei is igen kiemelkedőek, több ötcsillagos hotellel rendelkezik (az ország ötcsillagos szállodái Zágrábban, Opatijában és Dubrovnikban összpontosulnak, néhány kivétellel), szemben a Zágrábon kívüli nyugati és keleti pannon megyékkel.

4.4. A hazai lakosság turisztikai aktivitása

A regisztrált idegenforgalmi parasztgazdaságok Horvátországban továbbra is a bevezetés fázisában vannak. Így 2007-ben 126 parasztgazdaságot regisztráltak, amelyek összesen 339 ágyat kínálnak, nagyjuk étkezési, kisebb részük pedig bor- és pálinkakóstolási lehetőséggel kiegészítve.

100. táblázat

Az ágyszám alakulása Horvátországban és a pannon megyékben, 2010–2011

Terület	Ágyszám, db	
	2010	2011
Horvátország	909 951	934 564
Pannon megyék	26 075	25 225
Zágráb megye	1 240	1 108
Krapina-Zagorje megye	1 897	1 859
Sziszek-Moslavina megye	934	440
Varasd megye	2 071	2 057
Kapronca-Körös megye	529	517
Belovár-Bilogora megye	778	787
Verőce-Drávamente megye	599	605
Pozsega-Szlavónia megye	387	413
Bród-Szávamente megye	648	591
Eszék-Baranya megye	2 315	2 186
Vukovár-Szerém megye	1 002	1 304
Muraköz	1 468	1 470
Zágráb város	12 207	11 888

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal, 2012.

Az Isztria és Dubrovnik-Neretva megyéken kívül a regisztrált parasztgazdaságok számában jelentősebb növekedést az Eszék-Baranya, a Šibenik-Knin, a Zadar, a Split-Dalmácia, a Zágráb és a Sziszek-Moslavina megyék mutattak. Más szárazföldi megyékben alacsonyabb volt a regisztrált parasztgazdaságok száma, így a Muraköz, a Krapina-Zagorje, a Kapronca-Körös és a Varasd, a Belovár-Bilogora és a Vukovar-Szerém megyékben. Horvátország rurális turisztikai kínálatának fejlődési lehetőségei a pannon turisztikai területekben rejlenek, a turizmus eddig kihasználatlan formáiban, amelyek nagy lehetőségeket jelenthetnek a kulturális, rurális és aktív turizmus, különösen a régészetet, a barlangkutatót középpontba helyező, a kaland-, vadász-, kiránduló, fürdő-, wellness- és gasztronómiai turizmus vonatkozásában, amely utóbbi a helyi élelmiszertermelésre és a horvát régiók autentikus konyhájára alapul.

A Turisztikai Minisztérium aktívan ösztönzi a parasztgazdaságok fejlesztését, különösen Pannon-Horvátország területén, ahol 10–300 ezer euró összegű, 15 éves lejáratú hitelekkel nyújtanak többek között idős hagyományos házak felújítására vagy újak építésére, valamint vendéglátóipari objektumok vagy tartalmak létesítésére.

Noha számos minisztériumi projekt kelt életre, a rurális turizmus még kezdeti szakaszában van. A parasztgazdaságok aktivizálása továbbra sem mutat

jelentős eredményeket, tekintve, hogy a 2008 első nyolc hónapjában realizált összes vendégéjszaka-számban mindössze 1%-os volt a részvételük.

Az ország legdélebbi részén 70 turisztikai tevékenységű parasztgazdaságot regisztráltak, az Isztrián 64-et, a zadari területen 41-et. Az Eszék-Baranya megye 56 regisztrált szálláshellyel rendelkezik, a Karlovác megye csak eggyel, míg a Vukovár-Szerém és a Belovár-Bilogora megyék kettő-kettővel. Zágráb megyében 30 regisztrált turisztikai célú parasztgazdaság van.

Korábban már említésre került, hogy a Zágrábon kívüli pannon területen a turizmus speciális formái alakulnak ki, amelyek az egész pannon síkságnak majd' egészére jellemzőek. A parasztgazdaságok fejlesztése és a turisztikai kínálatban való részvételük nagy fejlődési potenciált jelent Horvátország pannon falvai számára. A terület kínálatára és az itt élő helyi lakosság mentalitására és életmódjára alapozva lassan kikristályosodnak a turizmus azon formái, amelyek ezeken a területeken a sajátos életformákba már beivódtak. Mindenekelőtt meg kell említeni a borturizmust, amely a múltban mindig is Pannon-Horvátországhoz kötődött, de idővel marginálissá vált és fennállt teljes megszűnésének lehetősége is. Azonban, ahogy a bor és a pálinka fogyasztása ezeken a területeken a mindennapi élet része, az utóbbi évek turisztikai fejlesztései épp ilyen irányúak voltak. Számos borospince újjáépítésre került, turisztikai igények kielégítésére alkalmassá vált. A régi pincék renoválása mellett egyre gyakoribbak a teljesen új, kóstoltatási célú egységek minden turisztikai standardnak megfelelően történő létesítése, amelyek igen magas szintű szolgáltatásokat nyújtanak, mégsem veszítik el autentikus jellegüket. A borhagyományok ápolása kitűnően illeszkedik más turisztikai formákhoz és Pannon-Horvátország lelkét tükrözi. Ezen turisztikai objektumoknak, a saját promóciónak és a kóstoltatás lehetőségének köszönhetően, nagyobb befolyásuk lehet az idegenforgalmi piacon. Sok parasztgazdaság, amely a borturizmus mellett döntött, a saját szolgáltatásából származó nyereség mellett termékét a turisztikailag leterhelt tengerparton is elhelyezi, így a nyári szezonra a turisták tengerparti igényei és a pannon terület termékeinek összeillő kapcsolata alakul ki. A korábban felsoroltak okán Horvátország gazdaságában prioritást képező stratégiai irány vitathatatlanul a turizmus és a mezőgazdaság kell, hogy legyen, mivel a jelenlegi lehetőségeken kívül további feltételek megléte is a gazdasági megújulást segíti. Ennek oka elsősorban az, hogy ezen két gazdasági ág szoros kapcsolatban áll egymással, integrálásukon és outputjaikon, valamint turisztikai termékeiken keresztül jóval nagyobb nyereség realizálódhat, mint az ipari termékek klasszikus kivitele során. Ehhez azonban, elsősorban a turisztikai tevékenységben erős marketingtevékenységre van szükség azért, hogy a Horvát Köztársaság egészében felismerhetőbbé, versenyképesebbé, valamint az elvárt nemzetközi turisztikai piacon stabil és egyértelmű pozíciójúvá váljék. Itt kell kiemelni, hogy a horvátországi élelmiszergyártás és -feldolgozás fenntartható versenyelőnyt biztosíthat, hiszen

rendelkezik minden feltétellel ahhoz, hogy a kiviteli termék keresett, egészséges élelmiszer legyen. Ehhez hasonlóan Horvátország idegenforgalma is képezhet fenntartható versenyelőnyt, hiszen megfelel az ökológiaileg egészséges turizmus követelményeinek. Ezen két versenyelőny együttesében látjuk a Horvát Köztársaság fényes jövőjét (*Meler 2002*).

4.5. Trendek Pannon-Horvátország idegenforgalmi fejlődésében

A Horvát Köztársaság számára az idegenforgalom egészen bizonyosan a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb iránya. Noha minden releváns szereplő tisztában van a kifejtett tényezőkkel, felmerül a kérdés, ki és hogyan tudja irányítani a lehető leghatékonyabban és leggyorsabban a turisztikai fejlesztéseket, különösen Horvátország pannon részén (*Meler 2002*).

Számos turisztikai témájú dokumentum elemzése alapján az alábbi turisztikai trendek várhatók:

- a turizmus globalizációja,
- az utazásszervezők és a nagy szállodaláncok összekötése,
- az e-kereskedelemre és a kereslet-kínálat közvetlen interakcióira alapuló új technológiák bevezetése,
- one-to-one marketing, azaz a customer-relationship, a vevőkkel való közvetlen kapcsolatra épülő marketing,
- adatbázis-menedzsment,
- a turisztikai információk központok helyett weboldalak,
- közvetlen online marketing,
- új disztribúciós hálózat, gyors foglalási rendszerek,
- ökoturizmus (Horvát Turisztikai Minisztérium, 2008).

Horvátország Turisztikai Minisztériuma a „Horvátország tematikus turisztikai útjai” című projekt keretében definiált néhány stratégiai meghatározást, amelyek kifejezetten a pannon terület turisztikai formáinak fejlesztésére irányulnak. Ezek közül a legjelentősebbek:

- a különböző turizmustípusok ösztönzése (kis úszó-hajós hotelek, ifjúsági szállók), különösen a kontinentális területeken (falusi, kalandturizmus, wellness, spa...),
- az idegenforgalmi tartalmak versenyképességének és promóciójának erősítése a fő útvonalak mentén és a kontinentális területen („look around” projekt),
- a hazai turisztikai forgalom növekedésének elősegítése,

- a gazdasági szereplők együttműködésének elősegítése a hazai termelés és az idegenforgalmi szolgáltatók alkotta láncon belül (horvát termék a horvát turizmus részére),
- a tudatosság és a koordináció erősítése a turisztikai év előkészítő és megvalósító tevékenységeiben a köz- és magánszféra szereplői között minden szinten (különösen helyi szinten).

2001 júniusában a Tudomány- és Technológiai Minisztérium elfogadta „A horvát turizmus fejlődését szolgáló kontinentális gazdasági erőforrások” elnevezésű projektet, amelyben összesen nyolcvan tudós vett részt kilenc tudományos intézményből és eredményeiket harminc tudományos műben mutatták be. A minisztérium 2003 márciusában egy évvel meghosszabbította a projektfinanszírozást.

A számos projektmegvalósulás alapján a pannon terület turizmusa kezdeti támogatást kapott, noha még korai a turisztikai forgalom a tengerpartihoz hasonló felélénküléséről beszélni. A Horvát Köztársaság turisztikai termékét újra kell pozicionálni az idegenforgalmi szempontból konkurens országokhoz képest, amely során egy felismerhető turisztikai termék meghatározása nemcsak a turisztikai identitás kialakítására lesz hatással, de a turisztikai terméket képező összes tényező szerkezetének átalakítására is. Az idegenforgalmi területek kínálatát nyújtó szereplőknek összeköttetésbe kell kerülniük a kontinentális gazdasági erőforrásokkal, hogy ily módon a turisztikai termékek olyan kínálata jöheszen létre, amely mind mennyiségileg, mind minőségileg megfelel a turisztikai fogyasztók igényeinek (*Meler 2002*).

Pannon-Horvátország idegenforgalmának vizsgálatával megállapíthatjuk, hogy a természetes és épített erőforrások bősége, és Zágráb város magas turisztikai értéke mellett, a turizmus elsődleges támasza a pannon falu és az urbánus központokon kívüli alternatív turizmustípusok kialakítása kell, hogy legyen. A horvát falu azt tudja nyújtani, amire napjaink idegenforgalmi piacának szüksége van, tehát egy minőségi és arányosan standardizált kínálatot az élelmiszertermelés területén. Adott sajátos CRO-imázssal rendelkező ételek megtervezésére van szükség, mint a saját nemzeti konyha identitásának megtestesítői (ethnic food). Figyelembe kell ugyanis venni, hogy a turisztikai termékek külföldi fogyasztói nagyon igényesek, ugyanakkor válogatós fogyasztók, mindenekelőtt nagy vásárlóerejűeknek köszönhetően. Egyre meghatározóbb a magas minőségű, magasan diverzifikált, egészséges, természetes és biológiailag teljes értékű ételek iránti igény, amely lehetőleg egy, a garanciát biztosító ismert márkanév alatt kerül értékesítésre (*Meler 2002*). Éppen ez volna a pannon falu fejlődésének biztos iránya, amely során a rurális turizmus megvalósítása logikus lépés.

Ugyanakkor a megőrzött biológiai sokféleség lehetővé teszi a turizmus ökológiai formáinak kialakulását, amely alapjai a Yale és Columbia egyetemek aka-

démikusainak 42 országról szóló kutatásaira épülnek, hiszen ezek alapján Horvátország természetvédelme szerint a kiváló 12. helyen áll. A víztisztaság tekintetében Horvátország az 5. helyen áll Európában, és 42. világviszonylatban.

Az ökoturizmus fejlődésének alapját mindenekelőtt a rendelkezésre álló természeti és kultúrtörténeti erőforrások és ökológiailag megőrzött állapotuk, valamint a helyi lakosság vendégszeretete és szívélyessége adja. Horvátországban öt nemzeti park található, tíz természeti park, két rezervátum, harmincegy védett terület, negyvennyolc védett természeti emlék, hatvanhat speciális rezervátum (botanikus, geomorfológiai, haltani, ornitológiai, zoológiai, erdei növényzeti), nagyszámú kultúrtörténeti emlékmű, védett fajok (növények és állatok), háziállatok őshonos fajai (Meler 2002).

Mindenestre, Horvátország Európa „öko-oázisaként”, az egészséges élelmszerre alapozott egészséges turizmusként történő pozicionálása objektíven tekintve valóban az egyik leghatékonyabb változat lehet a horvát turizmus fejlődése szempontjából a közeljövőben, amellyel napjaink globalizált feltételei között versenyképességre tehet szert.

4.6. Összegzés

Horvátország turizmusa az idegenforgalmi potenciál két strukturálisan elkülönített részéből áll. Az egyik a hagyományos európai tengerparti desztináció, amely turizmusfejlesztési szempontból remek feltételekkel rendelkezik, s ezeket a horvát tengerpart nagyban ki is használja és a turizmust jelentős gazdasági ágazattá fejleszti. A pusztán a tengerpartra orientálódó fejlesztés azonban marginálissá tette a kontinentális vagy pannon területek turisztikai potenciálját. Mindemellett a két nyári hónapra koncentrálódó turistaforgalom és a tengerparti területek intenzív túlterheltsége következtében több figyelmet kell fordítani Horvátország pannon területére. A Turisztikai Minisztérium által elindított néhány fejlesztési terv a helyi lakosság a turisztikai kínálatba történő bekapcsolására mutatott rá, és ezekkel a tevékenységekkel ez nélkülözhetetlen a jövőben is.

Pannon-Horvátország északkeleti, de majd' egész területe viharos múlt emlékeit őrzi. A pannon terület épített alapjai szinte az egész horvát történelmet végigkövetik. Pusztán a krapinai embert kell említenünk, amelyet a Zágrábtól 50 km-re található Krapina településen találtak meg, hiszen ez tanúsítja, hogy az ember hosszú időt töltött a pannon síkság ezen részén, maga után hagyva a múlt nyomait. Idegenforgalmi szempontból különösen érdekesek a középkor és újkor emlékei, amelyek nemcsak turisztikai potenciált jelentenek, de a terület viharos történelméről is tanúságot tesznek. A kastélyok és nyári lakok jelentős építmé-

neyi a pannon látkép alkotóegységei, de az olyan újkori emlékek is, mint Josip Broz Tito kumroveci szülőháza, erős turisztikai erőforrást jelentenek, mégis szégyen, hogy egyelőre csak elsősorban helyi szinten értékelik őket. A mai turisztikai piac olyan potenciális turisták tömegéből áll, akik számára Tito a Balkán és világának szinonimája, így ezek az épített értékek többszörösen is felhasználhatóak Pannon-Horvátország turizmusfejlesztésére, sőt, akár más volt jugoszláv országokkal hálózatot alkotva, ahol Tito öröksége szintén fellelhető, az egész Balkán turizmusa számára jelentőssé válhatnak.

Horvátország ideális helyzetben van ahhoz, hogy az elkövetkezendő időben kialakítsa kontinentális turizmusát, amely elsősorban a terület rurális és ökolátványosságaira épül. Amennyiben ez sikerül, a turizmus fejlődése egy olyan biztos és sokszínű kínálatot alakíthat ki, amely rugalmasabban tud reagálni a különböző külső hatásokra. A tengerparti és a mediterrán desztinációkat övező területek viszonylag rövid turisztikai szezonja az elkövetkező időszakban fenyegetést jelent Horvátország turistaforgalmára. A pannon terület fellendítésével a turisztikai szezon gyakorlatilag egész évéssé válik, amely a turizmusfejlődés számára biztosabb jövőt jelent. A statisztikai adatok vizsgálatával bizonyításra került, hogy Pannon-Horvátország részvétele az összturizmusban elenyésző, azonban ha a következő öt évben ez az arány 10–15%-ra nőne, akkor ez a növekedés bizonyítaná Pannon-Horvátország turizmusának fejlődését. A pannon régió fő idegenforgalmi piacát a tranzitturisták, a Közép-Európából és a környező országokból érkező turisták, valamint a nyári szezon ideje alatt érkező turisták egy része képezi.

A vizsgálat Pannon-Horvátország hatalmas turisztikai potenciálját bizonyítja, a korszerű tendenciákat mutató különböző turizmustípusok a terület számára új idegenforgalmi lehetőségeket nyújtanak. A turizmusfejlődést a többi pannon területekkel való összekapcsolódás is elősegítheti, amely közös piacra lépés lehetőségét is adhatja. Bár az Adriai-tenger a Mediterráneum igazi gyöngyszeme, láthattuk, hogy a pannon terület is kiemelkedő turisztikai potenciállal bír, amelyeket a következő időszakban idegenforgalmi szempontból értékelni kell.

5. Kutatás-fejlesztés, innovációs rendszerek

5.1. Országos helyzetkép

Egy régió jövőbeli fejlődését nagymértékben meghatározza népességének szellemi kondíciója, kvalifikáltságának szintje és szerkezete, valamint kutatási és fejlesztési potenciálja. A globális versenyképesség szellemi erőforrásokat megjelenítő két tényezőjét (a felsőoktatást és képzést, illetve az innovációkat) tekintve a balkáni országok ma még az európai versenyképességi rangsor legvégén helyezkednek el. Az országok helyezése jelentősebb szóródást mutat. A szellemi erőforrásokat minősítő nemzetközi rangsorban öt ország a középső harmadban helyezkedik el, Albánia és Bosznia-Hercegovina a megfigyelt 139 állam utolsó harmadának a közepén-végén található (101. táblázat). Bár gazdasági teljesítőképessége ellenére Szlovénia globális indexe átlagosnak tekinthető, a felsőoktatásban és innovációban mért mutatói azonban a balkáni országok sorában kiemelkedően jónak tekinthetők. A gazdasági növekedést hosszú távon fenntartani képes fejlett humán erőforrások és K+F kapacitások szükségében és kevésbé jó minőségében megmutatkozó gondokat tetézik még e tényezők területi elhelyezkedésének országokon belüli egyenlőtlenségei is.

101. táblázat

A nyugat-balkáni országok helyezése a globális versenyképességi rangsorban, 2011–2012

Megnevezés	Globális verseny- képességi index		Felsőoktatás, képzés		Innováció		A tudományos kutatóintézetek minősége	
	helyezés	pontszám	helyezés	pontszám	helyezés	pontszám	helyezés	pontszám
Albánia	78	4,1	82	4,0	123	2,6	134	2,2
Bosznia- Hercegovina	100	3,8	86	3,9	104	2,8	98	3,2
Horvátország	76	4,1	56	4,4	76	3,1	48	4,1
Macedónia	79	4,1	80	4,0	105	2,8	86	3,3
Montenegró	60	4,3	48	4,6	50	3,4	45	4,1
Szerbia	95	3,9	61	4,0	97	2,9	61	3,8
Szlovénia	57	4,3	21	5,2	40	3,6	33	4,6

Forrás: The Global Competitiveness Report, 2011–2012. alapján a szerző szerkesztése.

A ma még nagyon alacsony jövedelemtermelő képesség fejlesztéséhez szükséges új gazdasági szerkezet kialakításában jól képzett szakemberekre, magas hozzáadott értéket előállító termelő és szolgáltató vállalkozásokra, az innovációk kidolgozására alkalmas intézményekre van szükség az országok egyes régióiban.

A Nyugat-Balkán országaiban a munkaképes korú népesség kis hányadának (Albániában 6 százalékanak, Horvátországban 15 és Szerbiában 14 százalékanak) van felsőfokú végzettsége. Szép számmal találhatók olyan nagy népességszámú régiók, ahol a magas képzettségűek aránya nem éri el a 4 százalékot. A szlovén és horvát NUTS2 régiók népességének képzettségi mutatói jelentős eltéréseket mutatnak (102. táblázat). A dél-pannon térséghez tartozó horvát és szlovén régiók adatai a legalacsonyobbak. Különösen kedvezőtlennek tekinthető a horvát pannon régió rendkívül alacsony korosztályos beiskolázási rátája. Szlovéniában a keleti régió mutatója az országos átlag kétharmadát sem éri el. A nyugat-szlovéniai régió kiemelkedően magas értéke Ljubljana felsőoktatásban játszott erőteljes szerepét fejezi ki.

102. táblázat

A felsőfokú végzettségűek mutatói a régiókban, 2005–2010

Megnevezés	A felsőfokú végzettségűek aránya a 25–64 éves népességből, százalék		A felsőoktatási hallgatók aránya a 20–24 éves korosztályban, százalék, 2010
	2005	2011	
Kelet-Szlovénia	16,40	21,2	50,7
Nyugat-Szlovénia	24,60	29,5	124,1
Szlovénia	20,20	25,1	86,9
Északnyugat-Horvátország	18,31	21,7	75,8
Közép- és Kelet-Horvátország (Pannónia)	11,61	11,6	26,6
Adriai Horvátország	17,91	19,5	52,2
Horvátország	16,21	18,1	53,2
Európai Unió	22,50	26,8	n.a.

Forrás: Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database [2012. augusztus 19.].

5.2. Felsőoktatás

A megkésett fejlődés egyik jellemző vonásának tekinthető, hogy a Balkánon mind az egyetemi képzésben, mind pedig a kutatási-fejlesztési tevékenységben jelentős elmaradások tapasztalhatók Európa nyugati és középső felével való összehasonlításban. Miközben az európai egyetemi bázisok a XIX. század utolsó évtizedeiben nagy ütemű fejlődést mutattak, addig a Balkán országokban szerény fejlődés tanúi lehettünk. A lemaradásnak hosszú évszázadokra visszanyúló történelmi előzményei vannak. A korábbi Osztrák–Magyar Monarchia területén a felsőoktatás fejlődése szoros összefüggést mutatott az ellenreformáció terjedésével. A legelső felsőoktatási intézmény Ljubljánában a XVI. század végén alakult, majd a XVIII. században a jezsuita rend intézménye állami felügyelet alá került. A jezsuita oktatás Zágráb felsőoktatására is kedvező hatással volt. Az első főiskola a XVII. század végén alakult Zágrábban, majd két évszázad múlva, 1874-ben megnyitotta kapuit az egyetem. A királyi Jugoszláviában nem alapítottak egyetemet. Az 1970-es években a dél-pannon térségben Eszék és Maribor lett egyetemi város.

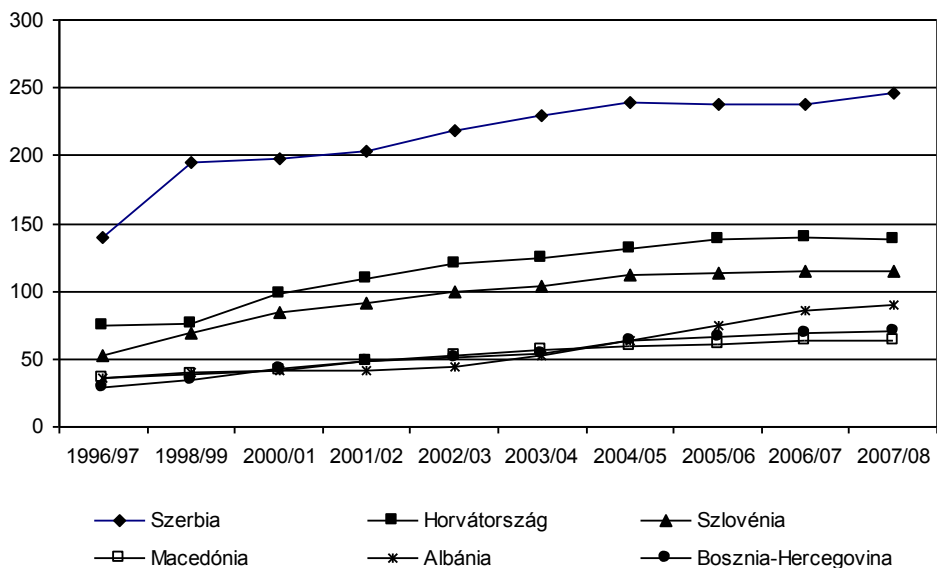
A Balkán országainak felsőoktatása a piacgazdaság kiépülésével párhuzamosan jelentős mennyiségi fejlődésen ment keresztül (65. ábra). A hallgatói létszám növekedett, az egyetemek szerkezetében is változások játszódtak le, ezek jellemzően a karok számának növekedését jelentik. Új tudományágazatok jelentek meg a felsőoktatási intézményekben. A jelentős – bár a kelet-európai változásoknál viszonylag alacsonyabb ütemű – mennyiségi fejlődés ellenére a felsőoktatás minőségi paramétereiben és versenyképességében sok hiányosság mutatkozik meg (Brunhofer 2010). Az utóbbi két évtizedben ezekben az országokban a felsőoktatási hallgatói létszám nem emelkedett olyan ütemben, mint a Kelet-Közép-Európában általában. A százezer lakosra jutó hallgató létszám (2571 fő 2008-ban) az európai uniós átlag kétharmadát teszi ki. A szlovén mutató ennek a kétszerese, a legmagasabb uniós értékek között található.

Alacsony beiskolázási arány, nagymértékű területi koncentráció, nem egységes felsőoktatás, kedvezőtlen tudományágazati szerkezet, rossz infrastrukturális ellátottság, hiányos pénzügyi finanszírozás tekinthető a Balkán felsőoktatási rendszere égető problémájának (103. táblázat). A hallgatói létszám változása a balkáni államokban sokkal mérsékeltebb volt, mint a többi kelet-közép-európai országban. Legnagyobb mértékben – több mint kétszeresére – az albán felsőoktatás bővült, ám ennek ellenére még mindig ebben az országban a legalacsonyabb a megfelelő korú népességen belül a felsőoktatási intézményekbe járó hallgatók aránya. Az egyetemek és főiskolák képzési szerkezete is jelentős különbségeket mutat, alacsony a műszaki és a természettudományi képzésben részesülő hallgatók aránya. A kivételt Szerbia jelenti, ahol a technikai jellegű képzés súlya közel azonos az európai uniós átlaggal.

A horvát felsőoktatás rendszerváltozás utáni fejlődése szerényebb ütemet mutat. 2007-ben a növekedés megállt, és lassú csökkenés vette kezdetét. A felsőoktatási rendszer 7 egyetemből, 13 szakfőiskolából és 25 magánfőiskolából áll. Az egyetemek átlagos hallgatói létszáma 20 ezer fő, az állami és magán főiskolák mérete ennél sokkal kisebb, 1500–2000 fős átlagléttszámmal működnek. A felsőoktatás területi szerkezetének két sajátossága állapítható meg. Egyrészt magas a képzés területi koncentrációja, Zágráb súlya magasabb 50 százaléknál. Másrészt az állami felsőoktatás többi eleme viszonylag egyenletes területi elhelyezkedést mutat. Az ország valamennyi nagy régiójában található 15–20 ezer fős hallgatói létszámot számláló, sokkarú egyetem. A szakfőiskolák több mint négyötöde megyeszékhelyeken található, a magánfőiskolák jelentős hányada, kétharmada viszont a fővárosba települt. A felsőoktatási intézmények hallgatói létszámának megoszlása az ország NUTS2 régiói között a következő képet mutatja: Északnyugati régió (Zágráb, Zápřešić, Varasd, Krapina, Csáktornya): 54 százalék, Adriai régió (Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Pula, Dubrovnik, Gospić, Knin, Višňjan): 33 százalék, Pannónia régió (Eszék, Vukovar, Bjelovar, Verőce, Slavonski Brod, Karlovac): 13 százalék.

65. ábra

A felsőfokú hallgatói létszám alakulása a Nyugat-Balkán országában, 1991–2008, ezer fő

Forrás: Nemzeti statisztikai adatforrások alapján a szerző szerkesztése.

103. táblázat

A balkáni országok felsőoktatásának néhány jellemző mutatója, 2007–2008 tanév

Megnevezés	Hallgatói létszám, ezer fő		A hallgatói létszám tudományágazat szerinti megoszlása, százalék					a főváros súlya, százalék	A hallgatók aránya a megfelelő korú népességből, százalék
	1999–2000 tanév	2007–2008 tanév	Változás, 1999=100	bölcsész tudomány	társadalomtudomány	természettudomány	műszaki tudomány		
Albánia	38,5	80,7	209	5	29	2	4	65,8	19
Bosznia-Hercegovina	34,4	68,3	198	16	37	4	10	48,8	34
Horvátország	95,9	140,0	146	8	38	7	12	52,7	47
Montenegró	100,0	...
Macedónia	39,0	64,2	164	11	32	7	11	67,0	36
Szerbia	194,2	238,7	123	10	39	8	21	51,5	48
Szlovénia	83,8	115,4	138	6	50	4	14	60,0	86

Forrás: UNESCO Institute for Statistics. www.unesco.org/en/efia/resources/statistics [2012. augusztus 19.] és nemzeti statisztikai adatforrások alapján a szerző szerkesztése.

Szlovénia felsőoktatása három állami egyetemre (Ljubljana, Maribor és Koper), két magánegyetemre (Nova Gorica és Portorož) és 29 magánfőiskolára tagolódik. Ez utóbbiak nagy része az egyetemi központokon kívüli településeken (Celje, Novo Mesto, Bled, Piran) jött létre. A fővárosba összpontosul a felsőfokú hallgatók 60 százaléka. A 26 karral rendelkező Ljubljana-i Egyetemen 61 ezer hallgatója volt 2010-ben. A 18 karú Maribori Egyetemen 26 ezer hallgató tanult. A hallgató létszám regionális eloszlása a Nyugat-szlovéniai régió túlsúlyát (71 százalék) mutatja. Ebben a régióban a fővárosi intézményeken kívül egy állami és két magánegyetem, illetve 14 magánfőiskola található.

A balkáni országokban a demokratikus politikai rendszer és a piacgazdaság működését szolgáló törvények sorában megtaláljuk a felsőoktatás, a képzés és a kutatás-fejlesztés új normáit és intézményeit szabályozó jogi dokumentumokat is. Ezekből azonban még hiányoznak a két nagy tevékenységi kör regionális egyenlőtlenségeinek mérséklését célul kitűző normatív rendelkezések.

5.3. Kutatás-fejlesztés

Jugoszlávia felbomlása, az öngazgatási rendszer széthullás, illetve a piacgazdaságra való átmenet átalakította az Nyugat-Balkán kutatási és technológiai térképét is. A volt országrészek közötti ipari és termelési kapcsolatok összezsugorodása a kutatási-fejlesztési kapacitásokat is kedvezőtlenül érintette. A jugoszláv innovációs rendszer a kelet-európai kommunista országokkal összehasonlítva fejlett volt, a nyugati technológiákat is alkalmazó, fejlett jugoszláv ipar is nagyszámú kutatóhelyet működtetett. Az iparilag fejlett jugoszláv tagköztársaságokban K+F-re a nemzeti jövedelem 2–3 százalékát fordították (*Uvalić 2006*). A jugoszláv tudomány intézményrendszere decentralizált volt, a tagköztársaságok tudományos akadémiái saját intézethálózattal rendelkeztek, az ágazati kutatóintézetek is köztársasági alárendeltségben működtek. A föderatív kormány a kutatás-fejlesztés összehangolásáért volt felelős.

Jugoszlávia széthullását követően a korábbi kutatási-fejlesztési rendszer alapjai is összeomlottak. A felsőoktatással ellentétben a K+F ágazat a rendszerváltozás után elveszítette korábbi pozíció egy részét, intézmények szűntek meg, jelentős volt a kutatólétszám csökkenése és a több ezer kutató hagyta el az újonnan létrejött országokat, és vándorolt Nyugat-Európába és az Egyesült Államokba (*Nechifor–Radosević 2006*).

A fejlődés kibontakozásának akadályát jelentő területi különbségek a kutatási szervezetrendszer leíró mutatókra is jellemzőek. A K+F-szektor is fővárosközpontú, a centrumrégióba való koncentrálódás mértéke a többi balkáni államtól lényegesen nem különbözik (*103. táblázat*).

Szlovénia kutatási kondíciói a 2004-ben csatlakozott országok között a legjobban számított. K+F-ráfordításai az uniós átlagon vannak. Különösen piac-konformnak tekinthető a ráfordítások szerkezete, az üzleti szféra teszi ki a ráfordítások közel kétharmadát. A felsőoktatási intézmények részesedése ugyanakkor elég szerény, 10 százalékponttal alacsonyabb, mint az uniós átlag. Ez a felsőoktatási intézmények előtt álló jelentős feladatokra világít rá. A fejlettebb Nyugat-Szlovénia szinte valamennyi mutatót tekintve kiemelkedő helyzetben van. Kivételesen esetnek tekinthető Kelet-Szlovénia üzleti K+F részesedése, amely több mint kétharmados értékével az uniós régiók között is előkelő helyet biztosít ennek a régiónak.

Horvátország szerényebb tudományos és kutatási potenciállal rendelkezik. K+F részesedése a GDP-ből nem éri el az egy százalékot. A kutatási kapacitások döntő része az Északnyugat-horvátországi régióban összpontosul. A K+F-ráfordítás GDP-ből való részesedését tekintve a horvát Pannónia régió az uniós rangsor legvégén helyezkedik el. A horvát kutatási szervezetrendszerben a felsőoktatásnak nagyobb súlya van, részesedése ráfordításokból megközelíti az egyharmados arányt.

A balkáni országokban – a kelet-európai országokhoz hasonlóan – az államilag szervezett tudományos akadémiáknak fontos tudományos és kutatásszervezési szerepük volt. A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia 1972-ben az akkori tagköztársaságokban helyi-regionális akadémiákat hozott létre. Ma e szervezetek jogutódai a tudós társaságok és a tudományos menedzseri funkciókat ellátó intézmények sajátos keverékeként működnek. Több akadémiának kutatóintézetei is vannak. Ezek és az azokban foglalkoztatott kutatók száma nem jelentős. A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia 29 intézetében és 9 regionális központjában 400 kutató dolgozik. A szlovén akadémia 12 társadalom- és 5 természettudományi kutatóintézetében 350 főt foglalkoztatnak. Valamennyi intézet a fővárosban található. Az utóbbi évtizedben három vidéki kutatóállomás (Maribor, Nova Gorica és Petanjci a Mura-vidéken) alakult, amelyek kisebb léptékű helyi kutatási igényeket elégítenek ki, illetve tudományszervezési támogatást nyújtanak a többi akadémiai intézet programjainak megvalósításához.

5.4. A pannon térség szellemi és kutatási-fejlesztési potenciálja

A dél-pannon térség három NUTS2 makrorégióhoz (Nyugat-Horvátország, Közép- és Kelet-Horvátország, valamint Kelet-Szlovénia) tartozik. A régiókat alkotó területi egységek – Horvátországban a megyék, Szlovéniában a statisztikai körzetek – adatszolgáltatása elég nagy különbségeket mutat. Emiatt nem

tudjuk elemzésünket valamennyi tényezőre kiterjeszteni, illetve egységes rendszerbe foglalni. A rendelkezésünkre álló információs források azonban lehetőséget teremtenek arra, hogy a szellemi potenciál és kutatás-fejlesztés helyzetét nagy vonalakban érzékeltessük.

Miként az előző fejezetben már szó volt róla, e térség nagyfokú belső differenciákat mutat, lévén az egyik régió – ahol Horvátország fővárosa is található – centrumtérség, előnyös szerkezeti és jövedelmi jellemzőkkel írható le, a másik – szlovén – régió ugyan országának gyengébb teljesítőképességű térsége, ám a pannon régióban közepes fejlettségűnek, míg a harmadik térség fejlődési problémákkal küszködő, elmaradott vidéknek tekinthető. Közép- és Kelet-Horvátország régióra esik a dél-pannon térség nagyobbik része.

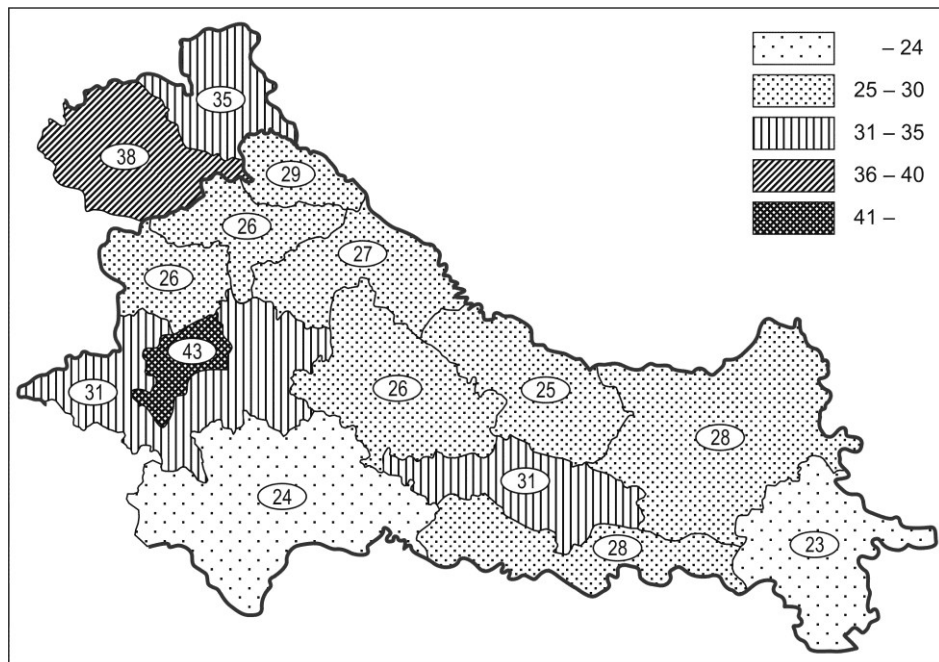
A szlovén régiók népességének képzettségi viszonyairól a 2002. évi népszámlálással bezárólag álltak rendelkezésünkre adatok. Három census adatait vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy – a szlovéniai trendhez hasonlóan – a két statisztikai régió (Muravidék és Drávavidék) képzettségi mutatói javultak. A fejlődés üteme azonban mindkét térségben az országos átlag alatt alakult.

5.5. Felsőfokú képzés

A felsőfokú intézményekben tanuló hallgatói létszámot tekintve a horvát megyék és a szlovén statisztikai körzetek között lényeges különbségek nem regisztrálhatók. A differenciák egyrészt a két ország közötti beiskolázási különbségekből és a felsőfokú intézmények területi elhelyezkedésének eltéréseiből fakadnak. Az ezer lakosra jutó felsőfokú hallgatói létszám 23 és 43 fő között szóródik. A legmagasabb értéket Zágráb főváros mutatja, ahol az ország legkiválóbb középiskoláiból jelentős létszámú felsőoktatási hallgató kerül ki. A felsőoktatás-hiányos, elmaradott periférikus megyékben az előbbi mutató 23–25 fő/ezer lakos. A szlovén körzetekben 35–38 fő/lakos értékek tapasztalhatók (66. ábra).

A pannon régióhoz tartozó horvát megyékben 40 felsőoktatási intézmény – 4 egyetem és 36 főiskola – működött 2011-ben. Ezek több mint fele a fővárosban található. Három felsőoktatási intézménye van Varasd megyének, 2-2 pedig Bród-Száva mente megyének, 1-1 található a többi megyében. A korábban jelzett koncentrációs adatokból egyértelműen következik, hogy a legtöbb felsőfokú hallgató a zágrábi intézményekben tanul, a 86 ezer fő az ország hallgatói létszámának 69,4 százalékát teszi ki. A Zágrábi Egyetem 29 karán 50 ezer hallgató tanul.

66. ábra

Ezer lakosra jutó felsőfokú hallgatók száma lakóhely szerint, 2010

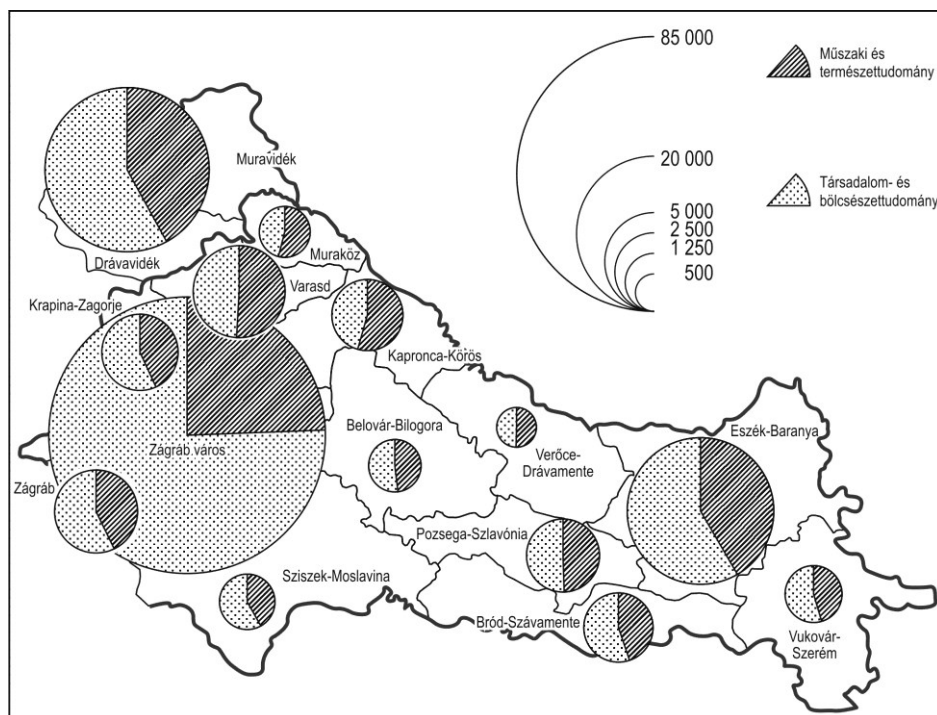
Forrás: Statistički ljetopis 2011. 483. o. alapján a szerző szerkesztése.

A második legnagyobb egyetemi centrum ebben a térségben Eszék 19 ezer hallgatóval. Varasdon a zágrábi egyetem szervezéstudományi és informatikai karán és a két főiskolán 4100 fő tanul. A többi főiskola létszáma 1-2 ezer fő körül mozog. A nem egyetemi központokban működő felsőoktatási intézmények éppúgy vegyes profilúak, mint a nagy egyetemek. A főiskolákon azonban lényegesen magasabb a műszaki-természettudományi szakokon tanuló aránya. A fővárosban ez utóbbi képzést a hallgatók 24,4 százaléka kapja, a többi megyében – ide értve az eszéki egyetemet is – pedig 40–50 százaléka (67. ábra).

A szlovén térségben egyetlen felsőoktatási intézmény, a Maribori Egyetem képez szakembereket. Az egyetem 16 karán (ebből 1-1 Ljubljanában, Kranjban és Celjében található) 23 ezer hallgató tanult 2010-ben. Az öt műszaki-technológiai és a négy természettudományi karra a hallgatók 42 százaléka jutott 2008-ban.

67. ábra

A dél-pannon megyék felsőoktatási intézményeinek hallgatói létszáma és tudományági megoszlása, 2008

Forrás: Polazne osnove za Mrežu visokih učilišta i studijskih programa u Republici Hrvatskoj. Zagreb. Agencija za Znanost i Visoko Obrazovanje. 2010.

A pécsi és az eszéki egyetem együttműködése

A biotechnológiai szakemberképzést, kutatásfejlesztést és kutatások hasznosítását szolgálja az az 1,8 millió euró értékű fejlesztés, amelyet a Pécsi Tudományegyetem és az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem közösen valósít meg a magyar–horvát határon átnyúló együttműködés keretében.

A projektek eredményeként egy laboratóriumi állatházakat alakítanak ki Pécsen, korszerű berendezésekkel felszerelt laborokat létesítenek közös kutatásokra, valamint tananyagfejlesztéssel lehetőséget teremtenek az eszéki biotechnológiai alapképzés és a pécsi mesterképzés összehangolására, színvonalának emelésére. Az ehhez szükséges forrást négy európai uniós pályázaton nyerték el.

A pécsi egyetem biotechnológiai intézetében létesülő laboratóriumi állatházban és annak eszéki részlegében összesen mintegy kétezer egeret és ezer patkányt tartanak majd, amelyeket

élettudományi kutatásokhoz használnak fel. A beruházás nagy előnye, lesz, hogy a két egyetemnek a jövőben már nem kell nagy költséggel a kutatók igényei szerint módosított génállományú állatokat vásárolnia. E nagy tisztaságú, kórokozómentes állattartó egység ma már szinte nélkülözhetetlen a magas színvonalú kutatómunkához.

A nemzetközi szakfolyóiratok csak akkor fogadják el a tudományos publikációkat, ha a szerzők bizonyítani tudják, hogy a kísérleti állatok tartása megfelelt azoknak a szigorú nemzetközi szabványoknak, amelyek szavatolják az állatkísérletek kórokozók által kiváltott torzításoktól mentes elvégzését. Ilyen körülmények szükségesek a gyógyszergyárak számára végzett független minőségbiztosítást jelentő gyógyszer- és toxicitási tesztekhez, dózishatás-kísérletekhez is.

A pécsi és az eszéki egyetem együttműködése keretében mindkét intézményben laboratóriumok kialakításával és korszerű eszközpark megvásárlásával biotechnológiai központot hoznak létre, ahol közös képzéseket, valamint kutatásokat folytathatnak a gyógyszeripar és az orvosi biotechnológiai ipar számára. A laboratóriumok munkájában kiemelt szerepet kaphatnak a rákkal és az immunológiával kapcsolatos kutatások. Utóbbi esetében a munkák összehangolásával lehetőség nyílik immundiagnosztikai eljárások, protokollok kifejlesztésére, szabványosítására, egységesített adatok gyűjtésére, vizsgálatára.

A két intézmény nagy hangsúlyt fektet hallgatóik képzésére is. Tananyagfejlesztéssel nemcsak a Strossmayer egyetemen indított biotechnológia alapképzés és a pécsi egyetemen ugyanekkor kezdődött mesterképzés színvonalát emelik, hanem biztosítják, hogy az Eszéken végzett hallgatók Pécsen folytathassák tanulmányaikat.

Forrás: Népszava, 2011. június 1.

5.6. Kutatás-fejlesztés

A dél-pannon térség kutatási-fejlesztési kapacitásai – az előzőekben már érzékelhettük – szerénynek mondhatók. A horvát térségek átlagát a főváros teljesítményei emelik meg jelentősen. A főváros kiterjed K+F intézményhálózatával nem foglalkozunk, csak a horvát dél-pannon megyék kutatási kapacitásainak néhány jellegzetességét foglaljuk össze. A szerény kutatási paletta egyik jellegzetessége, hogy a közép- és kelet-horvátországi térség felsőoktatási intézményeinek kis mérete és rendkívül vegyes profilja miatt csekély összeget (2009-ben 7,9 millió eurót) költenek K+F-re. Ennek legnagyobb hányadát az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem 11 karán és öt természettudományi intézetében folyó kutatásokra fordítják. A térség másik jellegzetessége a kormányzati fenntartású intézmények nagy súlya a kutatási ráfordításokban. 11 millió eurót használ fel a régióban található agrárkutató intézet, a két tudományos-technológiai park (Eszéken és Varasdon), illetve az öt akadémiai tudományos központ (Varasdon, Eszéken, Pozsegán, Vinkovciban és Bjelováron). A harmadik jellemző K+F vonása e térségnek az, hogy noha több horvát tulajdonban lévő innovatív, fejlesztésorientált nagy- és középvállalat is található a régió öt-hat

nagyobb városában (pl. a Belup gyógyszergyár Kaproncán, a kutinai műtrágyagyár, az eszéki Saponia kozmetikai és háztartási vegyipari vállalat, a belišči papírgyár), az üzleti szektor kutatási-fejlesztési ráfordítása mindössze 5,3 millió eurót tett ki 2009-ben.

A K+F fejlesztésének hosszú távra szóló stratégiája jelentős változásokat vetít előre az uniós csatlakozást követően. Nincsenek információk azonban arról, hogy az ágazat ráfordításainak várható növekedése milyen hatással lesz horvát Pannónia fejlődésére, a regionális operatív programokban sem leltünk ennek nyomára.

A szlovén statisztikai régiók fejlettebb kutatási-fejlesztési rendszeréről pontosabb információkat találhatunk a Szlovén Statisztikai Hivatal kiadványaiban. Mura-vidék és Dráva-vidék a kelet-szlovéniai NUTS2 régió kutatási fejlesztési ráfordításaiból 23, foglalkoztatottaiból pedig 8 százalékkal részesednek. Vásárlóerő-paritáson számolva a két régió 2009-ben 58 millió eurót fordított kutatásra-fejlesztésre. (A magyarországi Dél-dunántúli régióval összehasonlítva a két szlovén térség kifejezetten kedvező helyzetben van, a 442 ezer lakosú térség a dél-dunántúli népesség 45 százalékát teszi ki, kutatási ráfordítási ugyanakkor 37 százalékkal magasabbak.)

E szlovén térségek K+F mutatóinak kiemelkedő jellemzője az üzleti szektor meghatározó részesedése a ráfordításokból. A Slovenian Current Research Information System (<http://sicris.izum.si>) adatbázis Mariborban közel 50, Ptujban 12, Lendván pedig 5 üzleti kutatóhelyet regisztrált. Maribor gép- és járműipari nagyvállalataiban kiterjedt műszaki-technológiai fejlesztések folynak.

A szlovén fejlesztéspolitika az elmaradott területek gazdasági megerősítésében is szerepet szán a kutatás-fejlesztésnek. A Mura-vidék versenyképességének erősítésére a 2010–2015 közötti időszakra kidolgozott program egyik pontja a kutatási kapacitások fejlesztését célozza meg.

Az Európai Unió balkáni országok előcsatlakozását támogató IPA-programjának is vannak kutatással-fejlesztéssel és felsőoktatással kapcsolatos projektjei. A pécsi, a kaposvári és az eszéki egyetem, az MTA Regionális Kutatások Központjának közreműködésével több projekt kidolgozására vállalkozott. A 2011-ben befejeződött „Határokon átnyúló dél-pannóniai tudásrégió kialakítása” c. projekt általános célja az egyetemek aktívabb térségi szerepvállalására – harmadik funkciójára –, a szervezeti és társadalmi innovációkat közvetítő tudáshálózatokra épülő dél-pannóniai tudásrégió kialakítása volt az egyetemek és a térségi szereplők hálózati kapcsolatainak erősítésével.

Kutatócsoport Lendván

A ljubljanaei Etnikai Kutatóintézet Lendvai Kutatócsoportját (Izpostava Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi) 2005 novemberében nyitották meg.

A csoport munkája mindenekelőtt az etnikai kérdés és az etnikumok közötti viszony kutatására fókuszál Szlovénia északkeleti részén, a határ szlovén és magyar oldalán. Elsősorban a szlovéniai magyar és a magyarországi szlovén kisebbséget érintő kutatásokról van szó. Különösen a kisebbségek történetét, illetve az általuk lakott terület történetét megvilágító kutatások fontosak, valamint az itt élő egyéb etnikai csoportok közötti kapcsolatok kutatása. A kisebbségi élet egyéb területei, mint pl. az oktatás, kultúra, médiák, kisebbségi politika stb. kutatása is lényeges eleme a csoport munkájának.

A csoport feladatai közé tartoznak a levéltári és egyéb írott források gyűjtése (különböző dokumentumok, fényképek, képeslapok, plakátok meghívók stb.), mélyinterjúk készítése, valamint az ezekből kialakítandó adatbázisok megszervezése.

Az etnikai csoportok közötti jó viszony, együttélés és együttműködés nemcsak a régió, a szlovén állam és a szomszédos államok számára fontos, hanem az európai integrációs folyamatban is kulcsszerepet játszanak. Ez utóbbi hosszú távon csak abban az esetben lehet sikeres, ha felismeri saját kulturális, etnikai, és egyéb különbözöségeit, melyeket ismernie, tisztelnie, figyelembe vennie valamint fejlesztenie kell.

A lendvai kutatócsoport azon intézmények közé tartozik a Mura-vidéken és a régióban, amelyek tudományos munkát folytatnak. Működése nem csak a magyar kisebbség és a szűkebben vett nemzetiségileg vegyesen lakta terület számára kulcsfontosságú, hanem a régió tudományos fejlődése szempontjából is.

Forrás: Kovács Attila: Megnyílt az Etnikai Kutatóintézet lendvai irodája. Naptár, 2006. 109–112. o.

X. FEJEZET

TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERE

1. Bevezetés

A területfejlesztés intézmény- és eszközrendszerén belül kiemelt figyelmet fordítunk a releváns területfejlesztési dokumentumok elemzésére, illetőleg az azokban megfogalmazott fejlesztési elképzelésekre és azok nagytérési összefüggéseire. Az elemzés területi lehatárolását Dél-Pannónia földrajzi elhelyezkedése adja, ez alapján Horvátország 13 megyéje és Szlovénia két statisztikai régiója képezi a vizsgálat tárgyát. Mindkét országban eltérő területfejlesztési intézmény- és eszközrendszer alakult ki a gazdasági-társadalmi kohézió elősegítése és a területi különbségek csökkentése érdekében, ahogyan az egyes térségek fejlesztési dokumentumai, s azok „térlátása” is más és más. Dél-Pannónia szempontjából meghatározó kérdés továbbá, hogy milyen határ menti és transznacionális együttműködésekben vesznek részt a vizsgált terület entitásai.

Dél-Pannónia az érintett országok kontinentális részein helyezkedik el, távol az Adriai-tenger partjától, így nem érvényesül a tengerpart mint adottság által generált speciális gazdasági szerkezet. Mindezen látszólag hátrányos helyzete ellenére Dél-Pannónia egyértelmű összekötő szerepet tölt be az adriai térség és a közép-európai magterület között, amely kapocs szerepet a jó minőségű fizikai infrastruktúra (V. és X. korridor, elsősorban közút) biztosítja. A vizsgálati terület fő közlekedési tengelyét a kelet–nyugati irányú X.a korridor (E59, E70) jelenti (Maribor–Zágráb–Bród–Lipovac), melyet az V. folyosó észak–déli irányú ágai kereszteznek, így teremtve kapcsolatot Közép-Európával és az adriai partvidékkel (V.a: Lendva–Maribor, V.b: Varasd–Zágráb, V.c: Pélmonostor–Eszék–Diakóvár). További fontos észak–déli korridor az 5-ös főút (E661–Verőce–Daruvár–Okučani), amely a Balaton és Banja Luka/Szarajevó/Split felé teremt összeköttetést.

Dél-Pannónia legjelentősebb gazdasági és politikai központja, Zágráb (790 014 fő), amely egyben Horvátország fővárosa. További meghatározó települések még: Ljubljana (272 140 fő), Maribor (95 171 fő), Eszék (108 048 fő), Bród (59 141 fő), Károlyváros (55 705 fő), Sziszek (47 768), Varasd (46 946), valamint Belovár (40 276).

A két vizsgált ország régiói – az eltérő területi berendezkedésből és az eltérő időben bekövetkezett uniós csatlakozásukból kifolyólag – meglehetősen különböző területfejlesztési eszköz- és intézményrendszerrel rendelkeznek. Mindkét

ország „jól regionalizálható”, mert az újkori történelemben mindkét mai állam valamely korábbi államalakulat egy vagy több régióját alkotta. Mivel a jelenlegi regionális beosztási határok nem, vagy csak részben követik a geográfiai Pannónia határait, a továbbiakban a vizsgálatot Horvátország esetében a jelenlegi Kontinentális Horvátország NUTS2 régióra, míg Szlovénia esetében a két északi statisztikai régióra (NUTS3) szűkítjük (Drávavidék, Muravidék). Így a vizsgálati térség összesen 35 426 km² területet (31 919 km² Horvátországban és 3507 km² Szlovéniában), illetve 3 318 883 fő lakosságot tesz ki (ebből 2 877 284 fő Horvátországban és 441 599 fő Szlovéniában él) (DZS 2011b, SORS 2012, 2013).

2. Területi különbségek Szlovéniában

Szlovénia makroregionális sajátosságait részletesen már a korábbi fejezetekben áttekintettük, így most csak a területfejlesztés szempontjából vizsgáljuk azokat.

Szlovénia területe történelmi, földrajzi, gazdasági, kulturális és nyelvi szempontból is több tekintetben heterogén. A fejlesztéspolitikának, a regionális politikának és az igazgatási rendszernek is ezt a heterogenitást kell kezelnie.

A legprosperálóbb fővárosi régió és a legszegényebb Muravidék egy főre eső GDP-je alapján számított regionális különbség a 2000. évi 1,89-szeres értékről 2006-ra 2,20-szorosra nőtt, majd onnan csökkent fokozatosan (2010-re) a 2,14-szeres mértékre (SORS 2013). 2010-re a fővárosi régió egy főre eső GDP-je meghaladta az országos átlag 140%-át, míg a legszegényebb Muravidék nem érte el a 70%-ot (*104. táblázat*). A Maribor központú Drávavidék a második legsűrűbben lakott régiója az országnak, miközben Maribor az ország második legnépesebb városa, és a területfejlesztés számára kijelölt három pólus egyike – Ljubljana és a partvidék (Koper) mellett. Ezzel szemben Muravidék – lassú fejlődése és az országban tapasztalható mérsékelt területi kiegyenlítődés ellenére – még mindig az ország legszegényebb területe, ahol a népsűrűség is alacsony.

2.1. A területfejlesztés eszköz- és intézményrendszere Szlovénia pannon statisztikai régióiban

A területrendezésnek, a területhasználatnak, más országok gyakorlatához hasonlóan, külön szabályai vannak Szlovéniában is. 2002-ben fogadták el a tervtörvényt és az építésügyi törvényt, amelyek meghatározták a területi tervek fajtáit és összetételét, mégpedig az elkészítésükért felelős központi kormányzati és önkormányzati szintenként. Ez alapján központi kormányzati szinten fogadják el a nemzeti területfejlesztési stratégiát az ország térfelosztásával és a területfej-

104. táblázat

Regionális különbségek Szlovéniában

Régió (NUTS3 és kohéziós régiók)	Tertület, km ²	Lakosság 2012, fő	Népsűrűség, 2012, fő/km ²	GDP/fő folyó áron, 2010, euró	GDP/fő meg- oszlás, 2010, %	GDP PPS az EU27 átlagának %-ában, 2009
Muravidék	1 337	118 573	88,7	11 445	65,9	n.a.
Drávavidék	2 170	323 026	148,9	14 489	83,4	n.a.
Karintia	1 041	72 267	69,4	13 013	74,9	n.a.
Svinja-vidék	2 384	260 545	109,3	15 708	90,4	n.a.
Zasavska	264	43 775	165,8	11 769	67,7	n.a.
Alsó-Szavamente	885	70 215	79,3	14 742	84,8	n.a.
Délkelet-Szlovénia	2 675	142 749	53,4	16 145	92,9	n.a.
Belső-Karszt	1 456	52 423	36,0	12 416	71,4	n.a.
Kelet-Szlovénia	12 212	1 083 573	88,7	14 370	82,7	69
Közép-Szlovénia	2 555	537 712	210,5	24 519	141,1	n.a.
Hegyvidék	2 137	204 170	95,5	14 408	82,9	n.a.
Gorizia	2 325	119 230	51,3	16 388	94,3	n.a.
Partmenti-Karszt	1 044	111 577	106,9	19 078	109,8	n.a.
Nyugat-Szlovénia	8 061	972 689	120,7	20 761	119,5	100
Összesen	20 273	2 056 262	101,4	17 379	100,0	84

Forrás: SORS 2013 és az EUROSTAT különböző adatai alapján szerkesztette Mezei C.

lesztési tervet, illetőleg helyi szinten is készülnek önkormányzati területfejlesztési stratégiák (területi besorolással) és részletező tervek. A tervtörvény felkínálja továbbá regionális fejlesztési koncepciók elkészítésének lehetőségét, mégpedig az alsóbb szintű fejlesztési elképzelések összegzéseként, egyeztetéseként. A 2007-ben elfogadott új tervtörvény már rögzítette a területi tervek hierarchiáját és az egyes szinteken készülő tervek felépítését, tartalmi elemeit is (Pichler – Milanović et al. 2012).

A területfejlesztés legfontosabb eszköze a még 1999-ben elfogadott és azóta többször is, utoljára 2011-ben módosított, a kiegyensúlyozott területi fejlődésről szóló törvény. A jogszabály lefekteti a területfejlesztés kereteit, és lehatárolja a speciális problémákkal küzdő térségekkel rendelkező régiók támogatási feltételeit is. A törvény 2011-es „felújítása” során éppen arra törekedtek, hogy a regionális fejlesztést egy konzisztens, szisztematikus rendszerbe illesszék, minimalisra csökkentve ezzel a regionális fejlesztési ad hoc beavatkozások igényét. A törvény módosítása lehetővé teszi az elmaradott régiókat érintő külső negatív hatások azonnali kormányzati kezelését, anélkül, hogy erről a beavatkozásról külön törvényt kellene alkotni (mint például 2009-ben a Muravidékre). A törvény speciális prioritásokat és intézkedéseket fogalmaz meg a határ menti hátrányos helyzetű térségekre vonatkozóan, és átmeneti intézkedéseket, például a vállalkozások speciális foglalkoztatási támogatását, a magas munkanélküliségű térségekre (OECD 2011).

A kiegyensúlyozott területi fejlődésről szóló törvény 2011-es módosítása bevezeti ráadásul a regionális programok végrehajtását garantáló, azok költségvetését három éves időszakonként a nemzeti költségvetésbe beillesztő regionális fejlesztési megállapodások rendszerét, amit a regionális tanácsok és a kormány írnak alá. A megállapodások tartalmazzák a regionális hatásokat kifejtő ágazati és az európai uniós forrásból finanszírozott projekteket is. A megállapodások a regionális fejlesztési programok kiegészítői, s így együtt három évre rögzítik a regionális fejlesztés irányait és pénzügyi kereteit (OECD 2011).

A regionális politikáért jelenleg a Gazdaságfejlesztési és Technológiai Minisztérium felel, amely a fejlesztendő területeket a következő csoportokba sorolja:

- a legfejletlenebb régiók;
- az egyedi fejlődési problémákkal küzdő helyi önkormányzatok;
- a határ menti térségek és
- a nemzetiségek által lakott térségek (MEDT 2012).

A minisztérium felel a regionális politika legfontosabb eszközének számító Regionális és Vidékfejlesztési Alap működéséért. Az alap regionális és vidékfejlesztési projekteket támogat kedvezményes hitellel, társfinanszírozással, ga-

ranciovállalással vagy kisebb részben vissza nem térítendő támogatással. Az ország valamennyi NUTS 3-as régiója rendelkezik önálló regionális fejlesztési tanáccsal és regionális fejlesztési ügynökséggel. Ennek a 12 regionális fejlesztési ügynökségnek a munkáját a minisztérium irányítja, de a minisztérium kéri el a nemzeti fejlesztési programokat és koordinálja a regionális fejlesztési programokat is (MEDT 2012).

Szlovénia legelmaradottabb régiójának számító Muravidékre 2009-ben önálló törvényt fogadtak el, végrehajtását pedig külön, a kormány által elfogadott Muravidék Regionális Fejlesztési Program (2010–2015) vezényli le. A program kivitelezésére a központi költségvetésből a hat évre 33 millió eurót szántak (Act 2009). A törvényben foglaltak teljesítésére, a regionális fejlesztési célok elérésére és az egyes minisztériumok tevékenységének koordinálására önálló kormányzati hivatalt állítottak fel a régióban. A Muravidék Regionális Fejlesztési Ügynökséggel bevonásával, azzal szoros együttműködésben tevékenykedő centralizált irányítású hivatal a régió fejlesztésére szánt eszközök működtetésén túl projektgeneráló és partnerségépítő szerepet is betölt (GOLSRP 2010).

2.2. Nemzeti fejlesztési dokumentumok

1. Nemzeti Fejlesztési Stratégia. A legfontosabb állami stratégiai dokumentum a nemzeti fejlesztési stratégia (2005), amely helyzetképet rajzol az ország állapotról, számba veszi a belső társadalmi, területi, környezeti, regionális, ágazati és egyéb potenciálokat és korlátokat. Másik oldalról ez az átfogó fejlesztési terv hosszú távú fejlesztési célokat is kijelöl, illetőleg meghatározza a regionális politika szerepét a fenntartható fejlődés elősegítésében. Szlovénia nemzeti fejlesztési stratégiája a gazdasági fejlődést és a foglalkoztatás bővülését, az életminőség javulását és a jólét növekedését valamint a fenntartható fejlődést, illetőleg a nemzeti, kulturális identitás és a saját fejlődési lehetőségek kiaknázásával a nemzetközi közösség aktív tagjává válást jelöli meg hosszú távú célkitűzéseként (Šušteršič et al. 2005).

A dokumentum által kijelölt öt fejlesztési prioritás:

- Versenyképes gazdaság és gyorsabb gazdasági növekedés;
- Hatékony nemzedékek (tudástranszfer, oktatás, K+F, élethosszig tartó tanulás);
- Hatékony és olcsóbb állam;
- Modern szociális állam és a foglalkoztatás bővülése;
- A beavatkozások összehangolása a fenntartható fejlődés elérése érdekében (Šušteršič et al. 2005).

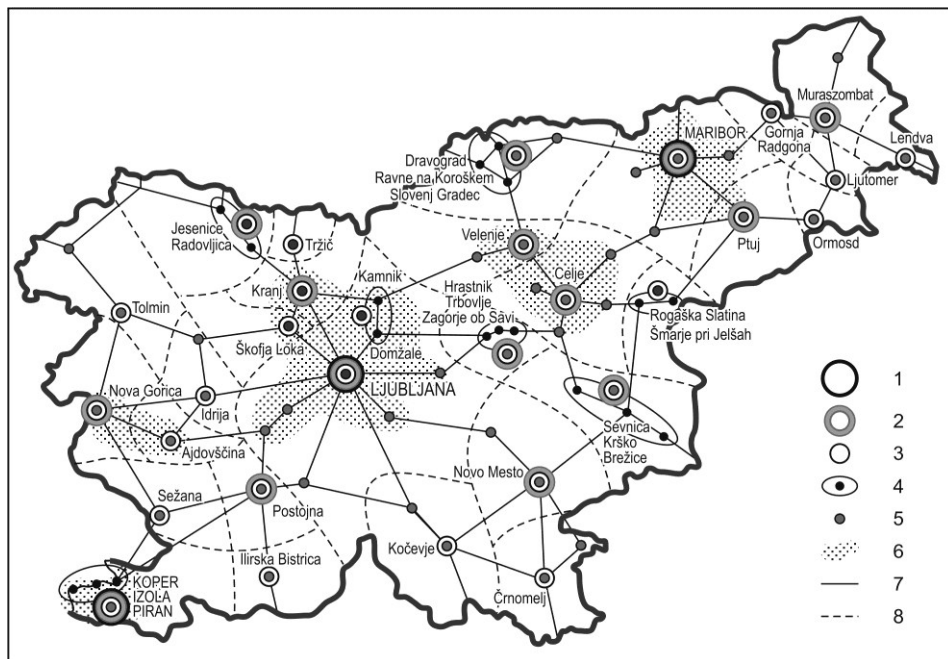
A kiegyensúlyozott területi fejlődéssel az integrált beavatkozási prioritás keretében foglalkozik a dokumentum. Ezen belül a következő célokat fogalmazza meg a stratégia:

- saját kompetenciákkal és forrásokkal rendelkező, a térségek fejlesztését irányító régiók kialakítása;
- a policentrikus városfejlődés elősegítése, innovatív városrégiók kialakítása és a regionális gazdaságfejlesztést támogató technológiai park és üzleti inkubációs hálózat kialakítása;
- a felsőoktatás, az élethosszig tartó tanulás és az egyéb közszolgáltatások regionális hálózatának kiépítése;
- a helyi önkormányzati gazdaság-, infrastruktúra- és közösségfejlesztési források biztosítása, a helyi tervek és szabályok tökéletesítése (egyszerűsítés, minőségi javulás);
- ivóvíz és helyi élelmiszer (ön)ellátás biztosítása mindenhol;
- a regionális fejlesztési koncepciók frissítése és erősebb kooperáció kiépítése a városok és a rurális térségek között;
- a vidéki térségek attraktivitásának és fejlődési potenciáljának biztosítása;
- az elmaradott térségek közlekedési folyosókhoz való kapcsolódásának biztosítása, a közösségi közlekedés és a fenntartható mobilitás támogatása;
- regionális partnerségépítés az információs társadalom érdekében; továbbá
- az egyes régiók természeti és egyéb kockázatainak felmérése a népességmegtartás és a regionális fejlődés elérése érdekében (Šušteršič et al. 2005).

2. *Szlovénia Területfejlesztési Stratégiája*. A területfejlesztési törvény és a területi tervekre vonatkozó szabályok alapján készült el Szlovénia Területfejlesztési Stratégiája 2004-ben. Ez a policentrikus városi fejlődés elősegítését célozza mindösszesen 51 városi térség, köztük 12 nemzeti, három nemzetközi, 16 regionális és 19 településközi jelentőségű városi centrum, valamint 15 nemzeti jelentőségű funkcionális városi térség kijelölésével. A policentrizmus kihangsúlyozása a dokumentumban úgy jelenik meg, mint a közszolgáltatásokhoz, a munkához, a szolgáltatásokhoz és a tudáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása ezen centrumokban, ami hozzájárul Szlovénia kiegyenlített fejlődéséhez és a közlekedési hálózat megfelelő alakulásához (Pichler-Milanović et al. 2012). Ljubljana nem fővárosi régióként szerepel a stratégiában, hanem a három nemzetközi jelentőségű centrum (Koper–Izola–Piran térség, Maribor) egyikeként (68. ábra).

3. *Szlovénia Regionális Fejlesztési Stratégiája*. A kormány 2001-ben fogadta el az ország kiegyenlített regionális fejlődését szolgáló regionális fejlesztési stratégiát, amely egészen 2007-ig (az új NDP és NSRK indulásáig) Szlovénia

68. ábra

Szlovénia Területfejlesztési Stratégiájának városhálózati „képe”

Jelmagyarázat: 1 – Nemzetközi jelentőségű városközpont; 2 – Nemzeti jelentőségű városközpont; 3 – Regionális jelentőségű városközpont; 4 – Konurbáció; 5 – Vonzáskörzettel rendelkező városközpont; 6 – Bővebb városrész; 7 – A városközpontok hálózati kapcsolatai; 8 – Régióhatár.

Forrás: MESP 2004. 24. o. alapján Mezei C. szerkesztette.

legmeghatározóbb regionális fejlesztési dokumentuma maradt (OECD 2011). A fenntarthatóságra maximális hangsúlyt helyező dokumentum szerint a regionális fejlesztés fő feladata a szlovén régiók kiegyensúlyozott gazdasági, társadalmi, egészségügyi, kulturális, területi és környezeti fejlődésének elősegítése (EEA 2011).

4. Nemzeti Fejlesztési Terv. Az európai uniós fejlesztési forrásokat becsatornázó, a nemzeti fejlesztési stratégián alapuló nemzeti fejlesztési terv először a 2001–2006-os időszakra készült, majd 2004-ben elfogadták a 2007–2013-as periódusra vonatkozó nemzeti fejlesztési tervet is. Az első a programozási periódusban az ország egy NUTS2 régiót alkotott, a 2007-től induló programozási időszakra viszont már két ún. kohéziós régiót alakítottak ki (ugyanakkor elkülönült operatív programok nem készültek az egyes NUTS2-es régiókra). Nyugat-Szlovénia a négy fejlettebb NUTS3 térséget, a jóval fejletlenebb Kelet-

Szlovénia pedig nyolc NUTS 3-as régiót (köztük a Muravidéket és a Drávavidéket) tartalmaz.

A korábbi NFT célja a tudásalapú társadalom építése volt nemzetközileg versenyképes gazdasággal, és fenntartható, területileg kiegyensúlyozott fejlődéssel a háttérben. A fejlesztési prioritások ennek megfelelően a következők voltak:

- A vállalkozói szektor fejlesztése és a versenyképesség fokozása;
- Tudás, humán erőforrás fejlesztés és foglalkoztatás;
- Információs társadalom, infrastruktúra és életminőség;
- A mezőgazdaság reformja és vidékfejlesztés;
- A kiegyensúlyozott területi fejlődés elősegítése (Černe 2003).

A 2007–2013-as programozási periódusra vonatkozó NSRK a Nemzeti Fejlesztési Terv (NDP) részét képezi, amely magában foglalja az összes, Szlovéniában megvalósuló fejlesztési-befektetési programot és projektet, amelyeket állami vagy önkormányzati költségvetésből akartak – részben vagy egészben – finanszírozni.

Az NDP specifikus célkitűzései: növelni a gazdasági, társadalmi és környezeti tőkét és növelni a hatékonyságot a gazdasági versenyképesség, az életminőség és a természeti erőforrások fenntartható használata terén (EB 2010).

Az uniós források felosztását szabályozó NSRK által kitűzött átfogó cél a kiegyensúlyozott területi fejlődés elősegítése. Ennek támogatására három tematikus operatív program hivatott, a Regionális Fejlesztési Potenciál Erősítése OP, a Közlekedési és Környezeti Infrastruktúra OP és Humán Tőke OP.

2.3. Regionális fejlesztési elképzelések és lehetőségek

A regionális fejlesztés legmeghatározóbb dokumentumai az ún. regionális fejlesztési programok, amelyet mind a 12 NUTS 3-as régióra elkészítettek a regionális fejlesztési ügynökségek. A regionális fejlesztési programok a helyzetelemzési részből kiindulva fogalmazzák meg a régiók fejlesztési lehetőségeit, amely alapján meghatározzák a régió jövőképehez illeszkedő elérendő célkitűzéseket, prioritásokat és azok projektszintű lebontását is. Az ágazati fejlesztési programok és projektek, valamint az állami és a helyi célkitűzések összehangolása lényegében a regionális programok feladata.

A Muravidék régió ügynökségét 1996-ban alapították (akkor még vállalkozói központként működött, majd 1997-től ügynökségként). Még 2000-ben a Mura Regionális Fejlesztési Ügynökség elkészítette Muravidék első regionális tervét, majd az új programozási időszakra új regionális fejlesztési terv készült.

A régió 2007–2013-as fejlesztési programjának prioritásai a gazdaságfejlesztés, a humán erőforrás-fejlesztés, a helyi közösségfejlesztés és partnerségépítés, az egészségfejlesztés és a területileg kiegyensúlyozott fejlődés köré szerveződnek. A prioritások éppen ezért a turizmusfejlesztés, az infrastruktúrafejlesztés, a humán erőforrás-fejlesztés, a környezetvédelem és az agrár- és vidékfejlesztés területeire koncentrálnak (RRA Mura 2007). Ezt a cél- és prioritásszerkezetet írta felül a gazdasági válság és annak negatív hatásai, amelyek halmozottan hátrányosan érintették Szlovénia legelmaradottabb régiójaként a Muravidéket. E problémák kezelésére fogadta el a kormány a Muravidék fejlesztését szabályozó, annak új eszköz- és intézményrendszeréről szóló 2009. évi törvényt (Act 2009). A régió fejlődési irányait lényegében az ebben a törvényben megfogalmazott prioritásrendszer határozza meg, amely ugyanakkor jelentősen építkezik a 2007–2013-as időszakra kidolgozott regionális programra.

A törvény által előírányzott fejlesztési akciók célja új munkahelyek létrehozása, a régiók megőrzése, az infrastruktúrafejlesztés, illetve a gazdasági és pénzügyi válság következményeinek csökkentése. A törvény rendelkezik Muravidék versenyképességének fokozásáról, foglalkoztatási támogatások és befektetési adókedvezmények nyújtásáról, illetőleg a régióbeli fejlesztési projektek kiemelt támogatásáról a hazai és az uniós fejlesztési források elosztása során. A támogatandó projekteknél a geotermikus és más megújuló energiák hasznosítása, a fenntartható és versenyképes mezőgazdaság és élelmiszertermelés valamint a turisztikai területek prioritást élveznek (SVLR 2010).

Drávavidék régió fejlesztési ügynöksége a Maribor Fejlesztési Ügynökség 1993-ban alakult. Az ügynökség készítette el a régió 2002–2006-os, majd a 2007–2013-as programozási periódusra szóló regionális fejlesztési tervét. A régió aktuális fejlesztési tervében Drávavidéket a zöld fejlődés, a sikeres vállalkozások és a boldog (kreatív) emberek régiójaként vizionálják (MDA 2009).

A régió fejlesztési prioritásai és a hozzájuk kapcsolódó programok:

1. Összetartó, sikeres és „látható” régió.
 - 1.1. Fejlesztési együttműködések.
2. Vállalkozások, versenyképesség és tudás a gyorsabb fejlődésért.
 - 2.1. Vállalkozásfejlesztés, új kis- és középvállalkozások és megfelelő vállalkozói környezet.
 - 2.2. Globális versenyképesség és a tudásalapú gazdaság nemzetközivé válása.
 - 2.3. Humán erőforrás-fejlesztés.
 - 2.4. A foglalkoztatás bővülése, hatékony munkaerő piac és élethosszig tartó tanulás.
 - 2.5. Versenyképes turizmus.
 - 2.6. Integrált vidékfejlesztés, versenyképes erdő- és mezőgazdaság.

3. Kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődés

- 3.1. A fenntartható fejlődést támogató alapelvek és intézkedések ösztönzése.
- 3.2. Fenntartható területi és természeti erőforrás menedzsment.
- 3.3. Környezetvédelem és fenntartható energia (MDA 2009).

2.4. Európai uniós regionális fejlesztési források Szlovéniában

Szlovénia összes előcsatlakozási forrásfelhasználása 1992 és 2004 között meghaladta a 426,4 millió eurót. Az országot érintő első PHARE-program (1992–1995) célja Szlovénia gazdaságának strukturális átalakítása volt. Ezt tükrözték a program prioritásai: privatizáció, infrastruktúra-fejlesztés, TEMPUS-program, tudományos-technológiai, környezeti, energetika és turisztikai fejlesztések. Az 1995–1999 közötti időszakban az EU-s támogatások felhasználásának fő célja az előcsatlakozási stratégia megvalósítása volt (jogharmonizáció, közigazgatás, szociális szféra). Ebben az időben indultak az első határon átnyúló együttműködési programok is (először Olaszországgal, majd Ausztriával és Magyarországgal). Az előcsatlakozás harmadik periódusa (2000–2004) lényegében a csatlakozás folyamata volt (Dubarle et al. 2010).

A csatlakozást követő 2004 és 2006 közti „csonka” programozási időszakban Szlovénia teljes területe egy NUTS 2 régiót alkotott és az 1. célterülethez tartozott. Az ország egy főre jutó GDP-je az EU15 átlagának 70 százalékát érte el 2001 végén. A rövid időszakra egységes programozási dokumentum készült, amelynek forrásai a három prioritás közt a 105. táblázat adatai szerint oszlottak meg (Dubarle et al. 2010).

Az összesen 237 millió eurónyi EU-s támogatásból 136,5 millió eurót tett ki az Európai Regionális Fejlesztési Alap hozzájárulása, amely az 1. prioritás fejlesztéseit támogatta. Ez a szlovén GDP 0,17%-ának megfelelő összeg – a programvégrehajtás idejére vetítve (EC 2010a).

A 2007–2013-as költségvetési ciklusra új programozási dokumentum és prioritásrendszer készült (106. táblázat).

A „Regionális fejlesztési potenciálok megerősítése” OP keretösszegéből kifejezetten régiófejlesztési célokra a források 36 százalékát fordítják (az elmara-dott térségekre és a horvát–szlovén határ menti térségekre fókuszálva). A regionális fejlesztési források tekintetében is megjelennek a gazdaságfejlesztési szempontok, a gazdaságfejlesztési infrastruktúra kiépítésére, fejlesztésére a források 23%-a szolgál, míg a versenyképesség elősegítésre, K+F-re további 24%-ot fordítanak. Turizmusfejlesztésre és a természeti, kulturális örökségek védel-

mére, fejlesztésére további 15%-ot terveztek az NSRK ezen prioritásában (EC 2013).

105. táblázat

Szlovénia forrásainak megoszlása a 2004–2006-os programozási időszakban, millió euró

Prioritások	EU-támogatás	Társfinanszírozás	Összes költség
1. A termelő ágazatok és a versenyképesség fejlesztése	129,2	45,2	174,4
2. Tudás, humán erőforrás, foglalkoztatás fejlesztése	72,7	24,2	96,9
3. A mező-, erdőgazdaság és halászat megújítása	25,4	26,4	51,8
Technikai segítségnyújtás	10,2	3,4	13,6
Összesen	237,5	99,2	336,7

Forrás: EC 2013.

106. táblázat

A szlovén NSRK operatív programjainak pénzügyi keretei, 2007–2013, millió euró

Operatív program	ERFA	ESZA	KA	Összesen
Regionális fejlesztési potenciálok megerősítése	1 709,8			1 709,8
Humánerőforrás-fejlesztés		755,7		755,7
Környezeti és közlekedési infrastruktúra fejlesztése	224,0		1 635,6	1 859,6
Összesen	1 933,8	755,7	1 635,6	4 325,1

Forrás: Dubarle et al. 2010. 563. o.

Az OP a prioritás keretéből 586 millió eurót feloszt a régiók közt: a legnagyobb forrással a Drávavidék (134 millió euró), a Savinja-vidék (85 millió euró) és a Muravidék régió (70 millió euró) rendelkezik, míg a legkisebb forrásokkal a kis területű Zasavska (19 millió euró) és a legfejlettebb közép-szlovéniai régió számolhat (16 millió euró). A regionális fejlesztési források tekintetében is megjelennek a gazdaságfejlesztési szempontok: gazdasági és oktatási infrastruktúra fejlesztése, turizmusfejlesztés, városfejlesztés (barnamezők) szerepelnek a támogatandó területek közt (Dubarle et al. 2010).

3. Területi különbségek Horvátországban

Horvátország jelenlegi közigazgatási és NUTS-beosztása alapján 20 megyére és a fővárosra (NUTS 3), illetőleg két fejlesztési-statisztikai régióra (NUTS 2) tagolódik (69. ábra).

69. ábra

Horvátország megyéi és régiói, 2013

2005-ben a megyék alapadatai (terület, lakosságszám, egy főre jutó GDP, a nemzeti GDP-ből való részesedés) alapján vizsgálták a homogén régiók horvátországi kialakításának lehetőségét. Az elemzés kimutatta, hogy Zágráb kiugró értékekkel rendelkezik az összes mutató szerint (ám a főváros lakossága nem érte el a NUTS2 régióktól elvárt minimum 800 ezer fős küszöböt), a tengerparti megyék pedig viszonylag homogén klasztert alkotnak. Miközben a vizsgálat alátámasztotta, hogy Horvátország kontinentális megyéi viszonylag homogén földrajzi régiót alkotnak (*Lovrinčević et al. 2005*), 2007-ben mégis egy három NUTS2 régiós felosztást fogadtak el – kettéosztva az ország nem tengerparti területeit. Ezzel a regionális beosztással szemben azonban számos kritika fogalmazódott meg (földrajzi, gazdasági, igazgatásszervezési), ám az uniós csatlakozásra 2012 végén létrejött kétrégiós struktúra legfőbb indoka, minden bizonnyal, Zágráb kohéziós forrásokhoz való hozzáféréseinek biztosítása volt.

Az újonnan létrehozott, a fővárost is magában foglaló Kontinentális-Horvátország lakossága több mint kétszeresen meghaladja az adriai régióét. A korábbi, háromrégiós felosztás egy sokkal kiegyenlítettebb területi struktúrát jelentett, amely – bár nem vette teljesen egészében figyelembe a történelmi régiók határait – megfelelően tudta kezelni a fejlettebb északnyugati és a centrumtérstől távol eső periferikus térségek közötti fejlettségi különbségeket (*107. táblázat*).

A politikai viták jelenleg is folynak az ország regionális felosztásáról. Korántsem biztos, hogy a jelenlegi két NUTS2-es régió hosszú életű lesz. Ezért választottuk azt a megoldást, hogy a korábbi hármas felosztást is elemezzük.

A megyék és a régiók között igen jelentős fejlettségbeli különbség van. Az ENSZ (UNDP) által támogatott regionális versenyképességi vizsgálat pedig kimutatta a gazdagabb régiók versenyképességi előnyét is. 2007 és 2010 között ugyan valamennyi kontinentális megyében nőtt a GDP, azonban a növekedés mértéke nem volt elegendő a regionális különbségek érdemi csökkentéséhez, hiszen az 3,14-ről (2007) 3,09-szeresre (2010) mérséklődött csak. A megyék rangsorában azonban volt némi átrendeződés. Varasd megye például átvette a legversenyképesebb címet Zágráb városától. A legnagyobb előrelépést a tengerparti régió relatíve elmaradott megyéi mutatták. A kontinentális megyék közül kiemelkedő Krapina-Zagorje (15.-ről 11. hely), illetve Bród-Szávamente megye előreugrása (18.-ról 16.). Az elmúlt években a legnagyobb visszaesést a kontinentális megyék szenvedték el. Muraköz például két helyet rontott (4.), de kiugróan rossz helyzetbe került az északnyugati Kapronca-Körös (7.-ből 12.), és ugyancsak meredek versenyképesség-csökkenést produkált Belovár-Bilogora (11.-ből 15.) és Sziszek-Moslavina (16.-ból 19.) is (*Singer – Lenardić 2011. 21. o.*).

A versenyképesség mátrix alapján elmondható, hogy a horvát „kék banánt” a három magas GDP-jű és egyben magas versenyképességű megye alkotja (*70. ábra*). A legnagyobb egy főre eső GDP-vel rendelkező Zágráb a két fejlett

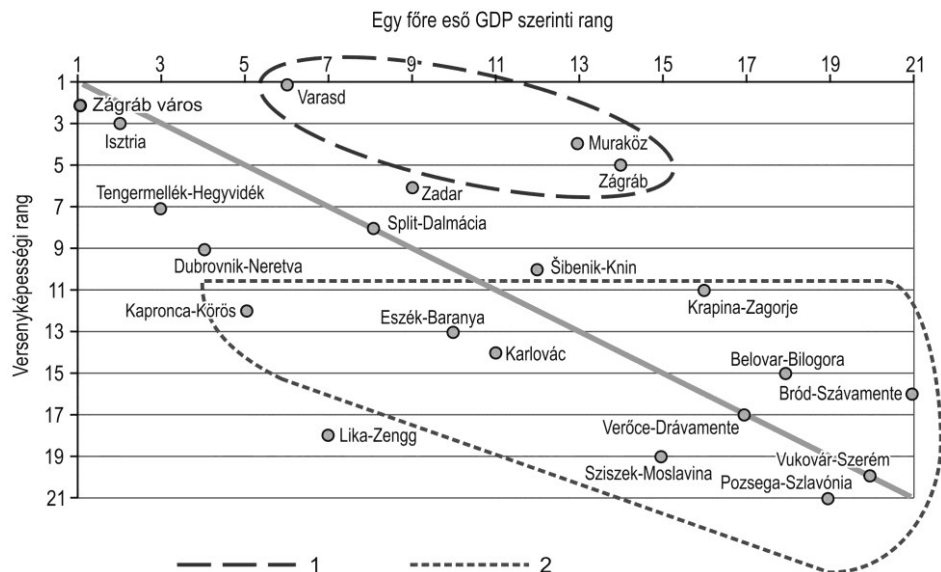
107. táblázat

Horvátország megyéinek alapadatai

Régió (NUTS 2) / Megye (NUTS 3)	Terület, km ²	Lakosság, 2011, fő	Népsűrűség, 2011, fő/km ²	GDP/fő folyó áron, 2009	Horvátország átlagának %-ában	GDP PPS az EU27 átlagának %-ában, 2009
Horvátország összesen	56 594	4 290 612	75,81	10 111	100,0	61
Kontinentális Horvátország	31 889	2 877 284	90,23	n.a.	n.a.	n.a.
Volt Északnyugat-Horvátország régió összesen	8 669	1 649 623	190,29	12 695	125,6	78
Kapronca-Körös	1 748	115 582	66,12	9 371	92,7	
Krapina-Zagorje	1 229	133 064	108,27	6 576	65,0	
Muraköz	729	114 414	156,95	8 349	82,6	
Város	1 262	176 046	139,50	8 834	87,4	
Zágráb megye	3 060	317 642	103,80	7 803	77,2	
Zágráb város	641	792 875	1 236,93	17 814	176,2	
Volt Pannón-Horvátország régió összesen	23 220	1 227 661	52,87	7 149	70,7	44
Belovár-Bilogora	2 640	119 743	45,36	7 677	75,9	
Bród-Szávamente	2 030	158 559	78,11	5 606	55,4	
Észak-Baranya	4 155	304 899	73,38	8 112	80,2	
Karlovác	3 626	128 749	35,51	7 634	75,5	
Pozsega-Szlavónia	1 823	78 031	42,80	6 229	61,6	
Sziszék-Moslavina	4 468	172 977	38,71	8 325	82,3	
Verőce-Drávamente	2 024	84 586	41,79	6 399	63,3	
Vukovár-Szerémség	2 454	180 117	73,40	5 974	59,1	
Adriai-Horvátország	24 705	1 413 328	57,21	9 764	96,6	60
Dubrovnik-Neretva	1 781	122 783	68,94	9 990	98,8	
Isztria	2 813	208 440	74,10	12 810	126,7	
Lika-Zengg	5 353	51 022	9,53	8 707	86,1	
Sibenik-Knin	2 984	109 320	36,64	7 239	71,6	
Split-Dalmácia	4 540	455 242	100,27	7 952	78,7	
Tengermellék-Hegyvidék	3 588	296 123	82,53	12 305	121,7	
Zadar	3 646	170 398	46,74	8 388	83,0	

Forrás: DZS 2011b, DZS 2012. és Eurostat adatai alapján a szerzők szerkesztése.

70. ábra

Horvátország megyéinek GDP/versenyképesség mátrixa

Jelmagyarázat: 1 – Fejlett és versenyképes megyék; 2 – Alacsony versenyképességgel és GDP-vel rendelkező megyék.

Forrás: Singer – Lenardić 2011. 22. o. alapján Pámer Z. szerkesztése.

nyugat-adriai megyével képez egy csoportot. Kapronca-Körös megye pedig, bár az északnyugati régióban található, inkább a pannon-horvát, alacsony GDP-vel és versenyképességgel rendelkező megyékkel mutat hasonlóságot.

3.1. A területfejlesztési intézményrendszere Horvátországban és a dél-pannon megyékben

Horvátország területfejlesztési törvénye 2009-ben született. A törvény keretjellelleggel szabályozza a területfejlesztés célját, alapelveit, a területi tervezési dokumentumok hierarchiáját, az intézményrendszert, fejlettség szerinti tipizálás módját, illetve a támogatandó térségek kategóriáit.

A fejlesztéspolitikai intézményeket Horvátországban a törvény alapvetően nemzeti és megyei szintre telepíti. Ezt egészíti ki tervezési-statisztikai régióként a NUTS2 szint (108. táblázat).

Horvátországban a fejlesztéspolitikai intézményrendszer szervesen illeszkedik a közigazgatási szintekhez. Az önkormányzati törvény értelmében a megye

108. táblázat

A horvát területi szintek szerepe a területfejlesztésben

NUTS szint	Területi megfelelője	Hatáskör	Szervezet	Irányadó dokumentum
NUTS 0/1	ország	koordináció	Regionális Fejlesztési és Európai Uniók Alapok Minisztériuma; A Horvát Köztársaság Regionális Fejlesztési Ügynöksége; egyéb minisztériumok és kormányzati szervek	regionális fejlesztési stratégia
NUTS 2	statisztikai régió	tanácsadás; közös prioritások meghatározása; javaslattétel regionális fejlesztési projektekre; iránymutatások a megyei fejlesztési stratégiákhoz;	statisztikai régió partnerségi tanácsa	–
NUTS 3	megye	a területfejlesztés koordinációja; területi tervezés; együttműködés a helyi szinttel;	megyei fejlesztési ügynökség	megyei fejlesztési stratégia

Forrás: Zakon 2009. és Uredba 2010a alapján Pámer Z. szerkesztése.

területi önkormányzati szint, és számos, a területfejlesztéshez kötődő funkciója (területrendezés, várostervezés, gazdaságfejlesztés) van. Ezzel szemben a NUTS2 szinten működő partnerségi tanács csupán delegált, konzultatív testület, munkaszervezeti funkcióit a Horvát Köztársaság Regionális Fejlesztési Ügynöksége látja el. A partnerségi tanács feladata az adott régió területi fejlődésének előmozdítása, régiós szintű közös fejlesztési prioritások megfogalmazása, projektek javaslata a területfejlesztésért felelős minisztérium felé, a programozási dokumentumok nyomon követése és a megyei fejlesztési stratégiák kidolgozásának elősegítése (Zakon 2001, Uredba 2010a).

Az intézményrendszer állami és megyei fókuszú kialakítása a megyék megerősödését segítette elő. A megyék politikai helyzetét javította a 2008-ban bevezetett helyi választási reform, amely előírta a helyi és a megyei vezetők (zsupán, főispán és helyetteseik) közvetlen választását (Zakon 2008a). A vizsgált két régió összes megyéjében megalakultak a megyei fejlesztési ügynökségek és a regionális partnerségi tanácsok is. A megyei fejlesztési ügynökségek vagy a megyei hivatalok szervezeti egységeiként vagy önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságokként működhetnek (Zakon 2009). Az itt vizsgálat alá vont me-

gyék többsége korlátozott felelősségű társaságként alapította meg fejlesztési ügynökségét, amelynek előnye a nagyobb önállóság, illetve a piaci jellegű tevékenységek felvállalhatósága. Két megye esetében azonban az ügynökség közintézményként működik. A „kötelező” megyei fejlesztési ügynökségeken kívül egyéb, pl. városi alapítású (Csáktornya, DAN d.o.o.) fejlesztési ügynökség is működik a térségben. Eszék-Baranya megyében a kötelező fejlesztési ügynökség mellett a megyei apparátuson belül létrejött egy elkülönült fejlesztési osztály is. Zágráb városában a fejlesztési koordinációt a városi apparátuson belüli szervezet látja el, míg a városi fejlesztési ügynökség a városi holdingot és a technológiai parkot irányítja (RAZA 2012).

A vizsgálati térség két fejlesztési ügynöksége is rendelkezik brüsszeli képviseléssel. A varasdi AZRA által működtetett iroda számos más megye és város képviselőjét is ellátja (Croatianregions 2007). Ezzel szemben az eszéki székhelyű Szlavónia-Baranya Fejlesztési Ügynökség irodája egyelőre egyetlen egy megyére koncentrál, de célja tevékenységének kiterjesztése a teljes kelet-horvátországi térségre. A brüsszeli irodák célja az információszolgáltatás, a kapcsolattartás az állami misszióval, illetve a forrásszerzés a brüsszeli kezelési pályázatoknál. Az ún. Közösségi Kezdeményezések jelentős része már jelenleg is elérhető Horvátország számára, azonban ezek köre és forráskerete jelentősen bővülni fog a csatlakozást követően.

3.2. A dél-pannóniai megyék számára elérhető fejlesztési források és azok felhasználása

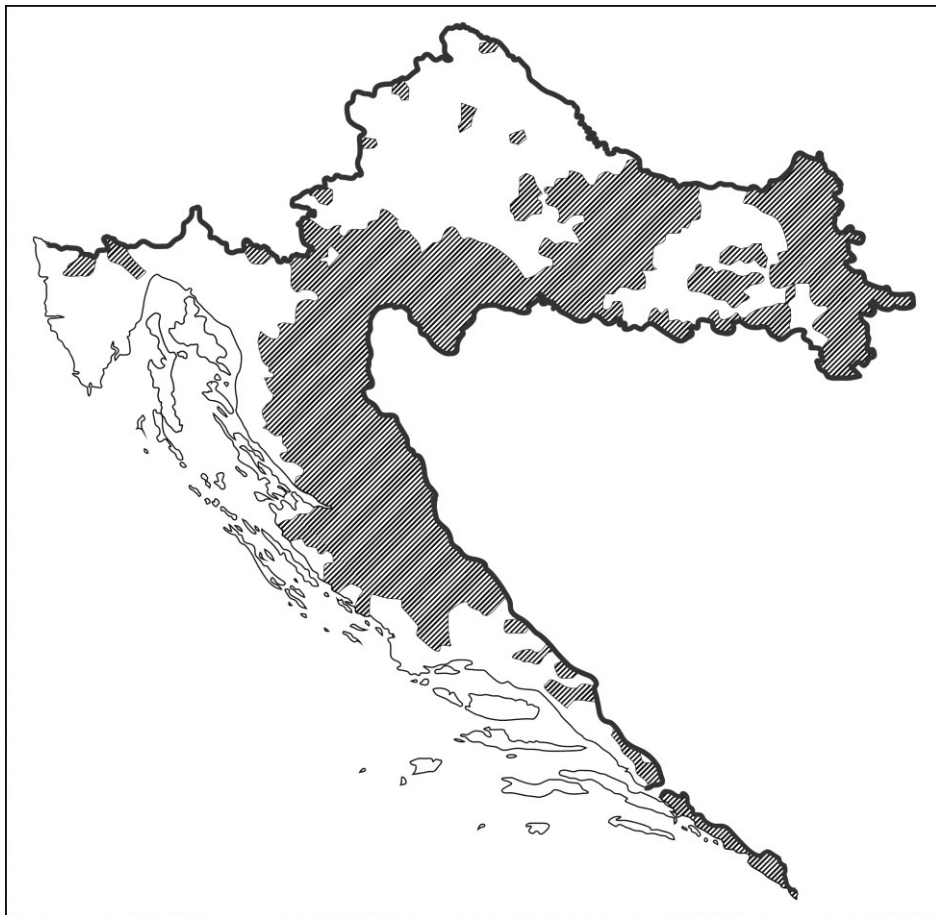
3.2.1. Hazai fejlesztési preferenciák és források

Horvátország esetében az első fejlesztéspolitikai célú területi preferenciarendszert az 1996-os különös kezelésű területekről szóló törvény jelentette (Čavrak 2002), amelyet azóta többször (utoljára 2008-ban) módosítottak. A törvény három csoportba sorolja a különös kezelésű területeket (LAU 2 szinten). Az első és második csoportba olyan területek tartoznak, melyek a honvédő háborúban megszállás alatt voltak. A harmadik csoportba gazdasági, strukturális és demográfiai kritériumok alapján kerülhetnek be a települések (Zakon 2008b). A különös kezelésű területek a pannóniai régiót is érintik (71. ábra).

A különös kezelésű területeken élő természetes személyek kedvezőbb feltételekkel juthatnak lakáshoz és építkezhetnek, ezzel is segítve az egykori menekültek visszatérését. Az oda települő személyek és vállalkozások adókedvezményeket élveznek. Ezen kedvezmények egyrészt területpolitikai, másrészt szociálpolitikai célokat szolgálnak. Ezek a területek 2010-ig (a Regionális Fejlesztési Alap megszűnéséig) kiemelt területfejlesztési (infrastruktúra-fejlesztési)

71. ábra

Különös kezelésű területek Horvátországban régióként, 2008

Forrás: Zakon 2008b alapján Pámer Z. szerkesztése.

támogatásban is részesültek (Zakon 2010), illetve bizonyos minisztériumok által kezelt programok (pl. energiahatékonysági) jelenleg is elkülönülten kezelik.

A területfejlesztésért felelős minisztérium javaslatára a parlament 2010-ben új fejlettségi klasszifikációs rendszert fogadott el, amely egy komplex mutatóra épül a munkanélküliség, az egy főre jutó jövedelem, a helyi és megyei önkormányzat bevételei, a demográfiai folyamatok és a képzettség adatainak súlyozásával (Uredba 2010b). A megyékre négy kategóriát (az országos átlag 75, 100, 125%-a), míg a településekre öt kategóriát (az országos átlag 50, 75, 100,

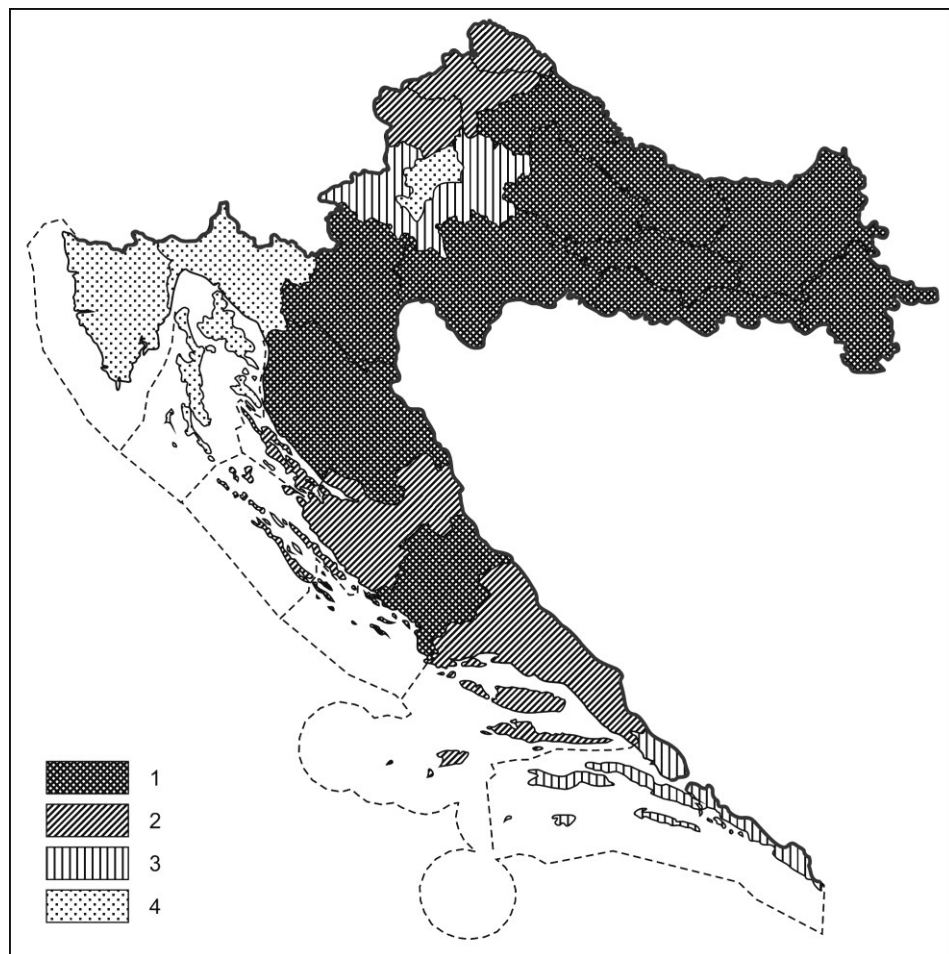
125%-a) határoztak meg (Odluka 2010). Az így képzett öt csoport közül az I. és II. kategóriába tartozó települések minősülnek támogatandónak. A kontinentális régiók megyéinek többsége a legfejletlenebb, I. kategóriába tartozik. Csupán Zágráb városa (IV.), illetve három északnyugati megye nem része a legfejletlenebb megyék csoportjának (72. ábra). A helyi önkormányzati szintű adatokból is kitűnik a kelet-horvát térség fejletlensége: a legtöbb I. kategóriájú község Eszék-Baranya és Vukovár-Szerém megyében található. Ezzel szemben Északnyugat-Horvátországban összesen egy község van, mely a legfejletlenebbek közé tartozik (109. táblázat).

A fejlettségi index alkalmazására példa a Regionális Fejlesztési és Európai Unió Alapok Minisztériuma által kezelt, az Európai Beruházási Bank által társfinanszírozott kommunálisinfrastruktúra-fejlesztési és a helyi közösségek integrált fejlesztését célzó program. A jelenleg futó, harmadik kör a fejlettségi index alapján az I–IV. kategóriába tartozó települések számára elérhető 13 kontinentális megyében (Zágráb város nem része a célterületnek). Az I. és II. fejlettségi kategóriába tartozó önkormányzatok önerő nélkül pályázhatnak a támogatásra (MRRŠVG 2011). A megyei szintű fejlettségi indexet az uniós (IPA) finanszírozású üzleti infrastruktúra-fejlesztési és egyéb pályázatok alkalmazzák: bizonyos programok az I. fejlettségi kategóriájú megyéket célozzák.

Az állami források között megemlítendő az Alap Vukovár Város Felújítására és Fejlesztésére. Az alapot 2002-ben törvény hozta létre a háborúban szinte teljesen lerombolt város újjáépítésére. Az alap kölcsönöket nyújt a gazdasági és kommunális infrastruktúra fejlesztésére, befektetés-ösztönzési segítséget nyújt és koordinálja a fejlesztésben érdekelt helyi és állami szervek tevékenységét. Az alapnak köszönhetően üzleti infrastruktúra-fejlesztési projektek és városarculati beruházások indultak. Tervezik továbbá egy városi fejlesztési ügynökség létrehozását a fejlesztések koordinálására. Az alap 2010–2011-ben összesen nettó 54,8 millió kuna értékben vállalt kötelezettséget különböző fejlesztésekre (Fond Vukovar 2010).

Itt kell megemlíteni azt is, hogy a délszláv háborút követően több külföldi donor szervezet is megjelent az országban a fizikai infrastruktúra újjáépítését és a közüzemfejlesztését támogatva.

72. ábra

Horvátország megyéi fejlettségi indexük alapján, 2010

Jelmagyarázat: 1. – A legfejletlenebb megyék, az országos átlag 75%-a alatti mutatóval; 2. – Az országos átlag 75 és 100%-a közötti komplex mutatóval rendelkező megyék; 3. – Az országos átlagot elérő, de annak 125%-ánál alacsonyabb mutatóval rendelkező megyék; 4. – Az országos átlag 125%-ánál magasabb komplex mutatóval rendelkező megyék.

Forrás: Odluka 2010. alapján Pámer Z. szerkesztése.

109. táblázat

Önkormányzatok száma megyénként fejlettségi indexük alapján, 2010

Régió (NUTS 2) / Megye (NUTS 3)	Megye fejlettségi indexe	Önkormányzatok száma fejlettségi index szerint				
		I.	II.	III.	IV.	V.
Horvátország összesen		36	221	193	80	28
Kontinentális Horvátország régió összesen		30	182	108	15	2
Volt Északnyugat-Horvátország régió összesen		1	58	72	13	2
Kapronca-Körös	I.	1	19	5	1	0
Krapina-Zagorje	II.	0	6	24	2	0
Muraköz	II.	0	14	10	1	0
Varasd	II.	0	11	15	2	0
Zágráb (megye)	III.	0	8	18	7	1
Zágráb (város)	IV.	0	0	0	0	1
Volt Pannon-Horvátország régió összesen		29	124	36	2	0
Belovár-Bilogora	I.	3	18	2	0	0
Bród-Szávamente	I.	3	21	4	0	0
Eszék-Baranya	I.	7	24	10	1	0
Károlyváros	I.	4	13	5	0	0
Pozsega-Szlavónia	I.	0	7	3	0	0
Sziszek-Moslavina	I.	3	9	6	1	0
Verőce-Drávamente	I.	4	9	3	0	0
Vukovár-Szerémség	I.	5	23	3	0	0
Adriai-Horvátország		6	39	85	65	26
Dubrovnik-Neretva	III.	0	4	16	3	0
Isztria	IV.	0	0	10	20	11
Lika-Zengg	I.	1	5	4	1	1
Šibenik-Knin	I.	4	5	9	2	0
Split-Dalmácia	II.	1	15	23	12	4
Tengermellék-Hegyvidék	IV.	0	0	5	21	10
Zára	II.	0	10	18	6	0

Forrás: MRRŠVG 2010. alapján Pámer Z. szerkesztése.

3.2.2. *Uniós források felhasználásának lehetőségei a kontinentális horvát régiókban*

Horvátország 2004. június 6-án kapta meg az Európai Tanácstól a hivatalos tagjelölt státuszt. Ettől kezdve váltak elérhetővé számára a 2000–2006-os időszakban a térség újjáépítését és felzárkóztatását célzó CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) program mellett a „klasszikus” előcsatlakozási alapok, a PHARE, a SAPARD és az ISPA. A CARDS-program a megelőző programozási időszakban mintegy 278,8 millió, a klasszikus előcsatlakozási alapok pedig 245 millió euró támogatást nyújtottak Horvátországnak (Dubarle et al. 2010). A források felhasználására vonatkozóan csak hozzávetőleges becsléssel rendelkezünk. A források jelentős része a csatlakozás jogi, intézményi feltételeinek megteremtését célzó tanácsadási jellegű tevékenységre fordítódott, melyet jellemzően központi kormányzati szervek használtak fel kedvezményezettként.

A 2007-ben induló programozási időszakban az Európai Bizottság egységesítette az előcsatlakozási alapok rendszerét és létrehozta az IPA-t (Instrument for Pre-Accession). Az IPA működése sokkal inkább szolgálta a strukturális alapokra való felkészülést: mind a programozás, a menedzsment és a megvalósítás terén a „mainstream” programokhoz hasonló szabályok mentén működik. Az IPA által nyújtott támogatás öt komponens keretében történik:

Segítségnyújtás az átmenethez és intézményfejlesztés: elsősorban állami szintű intézményfejlesztési segítségnyújtás, cél a koppenhágai kritériumoknak (politikai és gazdasági) való megfelelés. Bár ezen komponens prioritásai között is szerepel a gazdasági és társadalmi kohézió előmozdítása, ezen támogatások nem tekinthetők területpolitikai célúnak.

Határon átnyúló együttműködés: beleértve az uniós tagországokkal (Magyarország, Szlovénia), a nyugat-balkáni országokkal való határok mentén újonnan indított együttműködési programokat (a kontinentális régiók estében Szerbiával és Bosznia-Hercegovinával kínálkozik együttműködési lehetőség), valamint a MED (Mediterrán) és a SEE (Délkelet-Európa) transznacionális programokban való együttműködést. Az egyes megyék határon átnyúló együttműködési programokban való részvételi lehetőségeit mutatja a 110. táblázat.

Regionális fejlesztés: az Európai Regionális Fejlesztési Alap forrásainak fogadására való felkészülést szolgálja. A 2013-ig tartó időszakra vonatkozóan három operatív program került kidolgozásra: a (1) regionális versenyképesség fokozása, (2) a közlekedés és a (3) környezetvédelem területén. Ezen programok némelyike tartalmaz területi preferenciát is.

Humán erőforrás-fejlesztés: az Európai Szociális Alapra való felkészülést szolgálja. A komponens forrásainak felhasználását a Humán erőforrás-fejlesztési

110. táblázat

Horvátország számára rendelkezésre álló IPA -források a 2007–2013-as időszakban, euró

IPA -források	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
(I) Segítségnyújtás az átmenethez és intézményfejlesztés	49 611 775	45 374 274	45 601 430	39 483 458	39 959 128	39 969 161	17 437 969
(II) Határon átnyúló együttműködés	9 688 225	14 725 726	15 898 570	15 601 136	15 869 158	16 442 542	9 749 192
(III) Regionális fejlesztés	45 050 000	47 600 000	49 700 000	56 800 000	58 200 000	57 578 127	31 000 000
(IV) Humán erőforrás-fejlesztés	11 377 000	12 700 000	14 200 000	15 700 000	16 000 000	16 040 000	9 000 000
(V) Vidékfejlesztés	25 500 000	25 600 000	25 800 000	26 000 000	26 500 000	26 151 182	27 700 000
Összesen	141 227 000	146 000 000	151 200 000	153 584 594	156 528 286	156 181 012	94 887 161

Forrás: http://ec.europa.eu/enlargement/acceding-country/croatia/financial-assistance/index_en.htm [2012. április 6.].

Operatív Program tartalmazza. A program prioritásai a foglalkoztatás növelése, a szociális befogadás és a humán tőke fejlesztésén keresztül a foglalkoztatási esélyek javítása az élethosszig tartó tanulás elvével összhangban (VRH 2007a).

Vidékfejlesztés: a korábbi SAPARD-programot felváltva az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap használatát alapozza meg. A program fő prioritása a mezőgazdasági vállalkozások fejlesztése az uniós előírásoknak való megfelelés érdekében, a környezeti állapot javítása, helyi vidékfejlesztési stratégiák kidolgozása (LEADER), a vidéki infrastruktúra fejlesztése, illetve a vidéki térségek gazdaságának diverzifikálása (MPRRR 2011). A program bizonyos intézkedéseiből ki van zárva Zágráb városa, illetve egyes urbanizált elővárosi területek.

A Regionális Versenyképesség Operatív Program 1. prioritástengelye az elmaradott területek fejlesztését célozza a kis- és közepes vállalkozások fejlődését elősegítő üzleti infrastruktúra fejlesztésén keresztül. A forrásokból a két vizsgált régió megyéi közül Bród-Szávamente, Eszék-Baranya, Károlyváros, Pozsega-Szlavónia, Sziszek-Moslavina, Verőce-Drávamente és Vukovár-Szerémség részesülhet. A 2. prioritás keretében támogatott üzleti környezetet javító és innovációösztönző intézkedések valamennyi megye számára elérhetők (VRH 2007b). A program a legújabb pénzügyi allokáció értelmében 63 950 ezer euró forrással rendelkezik (EC 2010a).

A Környezet Operatív Program által támogatott tevékenységek közül kiemelendő a megyei szintű hulladékgazdálkodási rendszerek kialakítását támogató intézkedés, amely a megyék mérete alapján eltérő feltételeket támaszt. Ezenkívül a program támogatja a vízbázisvédelmi célú projekteteket (ivóvíz és szennyvíz) (VRH 2007c). A program céljainak megvalósítására 96,7 millió euró áll rendelkezésre. A bizottság által jóváhagyott indikatív projektlistán a vizsgált régióból összesen 309 millió euró értékben szerepel hulladékgazdálkodási és 386 millió euró értékben vízgazdálkodási projekt, amelyek szintén lefedik valamennyi megyét. Ezen projektek előkészítésére hazai, korábbi előcsatlakozási és EBRD-forrásból került sor (EC 2010b).

A Közlekedés Operatív Program két fő prioritással rendelkezik: vasútfejlesztés és belvízi hajózás. A vasútfejlesztés magában foglalja a X. korridoron (szlovén határ–Zágráb–Dugo Selo–Novska–Okučani) a sebesség növelését, illetve a vasúti informatika fejlesztését. A belvízi hajózási prioritás a VII. korridort (Duna) érinti (vukovári kikötő), illetve a Száván a hajózási feltételek javítását (MMTPR 2007). A módosított, 2011-ig kibővített allokáció 96,7 millió euró áll rendelkezésre (EC 2010c).

4. Összefoglalás

A kötetben bemutatott Dél-Pannónia Károlyváros megye kivételével megegyezik a Kontinentális Horvátország elnevezésű horvát NUTS2 régióval, és további két szlovén régióval, a Drávavidékkel és a Muravidékkel. A vizsgálati terület mindkét országban meglehetősen megosztott a térség fejlettségét, gazdasági bázisát, elérhetőségi feltételeit, népességét tekintve. A horvát kontinentális régió, amely a korábbi legfejlettebb Északnyugat-Horvátország, illetve a legelmaradottabb Pannon-Horvátország régió egyesítésével jött létre, óriási területi különbségeket fed el a regionális statisztikai átlagokkal. A szlovén oldalon Maribor és régiója az ország egyik legjelentősebb térségét, míg a határszálen húzódó Muramente a legelmaradottabb régióját jelenti.

A területi különbségek kezelésének szükségességét mindkét országban felismerték a nemzeti kormányok, térségi és területfejlesztési programok és speciális állami támogatások segítségével próbálják orvosolni az óriási területi differenciákból fakadó problémákat. Dél-Pannónia azonban egyik ország fejlesztési dokumentumában sem jelenik meg egységes egészként – az országstratégiák csak az országhatárokig gondolkodnak. Kivételt képeznek természetesen a határ menti együttműködési programok, amelyekből szép számmal találhatunk a térségben, ám azok egyike sem koncentrált és koncentrált kifejezetten a vizsgálati térségre, Dél-Pannóniára.

Horvátország 2013-as európai uniós csatlakozása azonban új utakat nyithat hosszabb távon a térség egységes kezelése, a határokon átvéelő együttműködési, komplex térségfejlesztési programok irányába. Dél-Pannónia számos ország számára biztosít közvetlen földrajzi kapcsolatot (Szlovénia, Magyarország, Horvátország, Ausztria, Szerbia, Bosznia-Hercegovina), amely összekötő kapocs szerephez azonban garantálni kell a megfelelő közlekedési folyosókat, a határok légiesedését és a határokon átvéelő partnerségi-társadalmi összefogás kiépülését.

XI. FEJEZET

ÁLLAMHATÁROK ÉS HATÁROKON ÁTNYÚLÓ KAPCSOLATOK 1990 UTÁN

Az államhatárok, a határokon átnyúló kapcsolatok megítélése és azok politikai földrajzi, geopolitikai értékelése több tekintetben függ a térszemléleti dimenziótól. Az államhatárok elsődlegesen az adott államhoz kötötten, a szomszédos államok és a szélesebb értelemben vett nemzetközi környezet tekintetében jelennek meg kitüntetetten.

Az államhatárokkal kapcsolatos minden döntés állami érdekeltségű, illetve az Európai Unióban a külső határok kérdésköre jelentős részben közösségi kompetenciává vált. Az államhatárok történeti, gazdasági, politikai, biztonsági, környezeti, identitási stb. elemeket egyaránt hordoznak, illetve megjelenítenek.

Az államhatár menti területek meghatározása korántsem azonos módon alakult, s jelenik meg a mai Európában. Az EU a NUTS3-as területi szintet tette a határokon átnyúló kapcsolatok legfontosabb elemévé. Dél-Pannónia területén két horvát megye kivételével minden megye közvetlenül államhatáros.

Beszélhetünk topográfiai (a határ két oldalán elhelyezkedők közvetlen kommunikációra képesek), szabályozottan funkcionális (amely zónában valamilyen elv mentén meghatározott közös szabályok érvényesek), valamint stratégiai határmentiségről, amely megjelenik egy-egy állam tudatos döntéseiben (erőforrások kihelyezése, avagy kivonása az adott térségből.)

A határátkelők nyitása, az átkelés szabályozása kétoldalú államközi megállapodás tárgyát képezték mindenkor. (Egyoldalúan le lehet zárni határátkelőt.) A határátkelők működési jellegének és feltételeinek meghatározása kétoldalú érdeken nyugszik.

A vizsgált terület történetileg és recensén is egyfajta „határookra vetett” régióként értelmezhető. A XIX. és XX. század az államterületek és határok gyakori, radikális újrendeződésének az időszaka a térségben. Államok szűntek meg, alakultak át, avagy újjá, illetve korábban sohasem létezett független államok jöttek létre. Az egész régióra vonatkozóan megfogalmazhatunk egy „államhatár-mentiségi élményt”, s részben a határok közelségének és szinte permanens változásának negatív következményeit.

Dél-Pannónia esetében külön kell vizsgálnunk az osztrák és magyar határ menti kapcsolatokat, melyek 1918–1920-tól kezdve – leszámítva az 1941–1945 közötti időszakot – államhatárként funkcionáltak. Meg kell különböztetnünk az

1990-es évek legelején államhatárrá vált, korábbi tagköztársasági határokat, melyek a korábbi generációk számára újak, míg az 1990 után születettek számára már „természetes adottságként” jelentek meg.

1. Országok, határok, „határrégió”

A Dél-Pannónia tekintetében érintett, érdekelt országok viszonylag kis területek, relatíve sok szomszédal rendelkeznek. Az államhatárok az országok területéhez képest általában jelentős hosszúságúak: Ausztria 2562 km, nyolc szomszédos ország, Magyarország 2171 km, hét, Szerbia 2027 km, nyolc, Horvátország 2197 km, öt, Bosznia és Hercegovina 1459 km, három, Szlovénia 1334 km, négy szomszédos ország. Szlovénia esetében az ország területének 50–75%-át tekintik határ mentinek.

Dél-Pannónia régió területe teljes egészében érintkezik a magyar-szlovén (102 km), a magyar–horvát (355 km), és a horvát–szerb (340 km) államhatárral. (A régió határai ezekben az esetekben megegyeznek az adott állammal közös teljes határszakasszal, így a kétoldalú kapcsolatok egésze megjelenik az államhatáron, illetve a határtérségben.) A teljes osztrák–szlovén határnak (330 km) csak egy rövid szakasza határolja a régiót, s ugyanez vonatkozik a horvát–szlovén határra (667 km) is. A horvát–bosnyák határnak (1009 km) kevesebb mint a fele, a Száva-határ érintkezik a régióval. (A határon átnyúló kapcsolatok szempontjából fontos, hogy a Száva-határ leghosszabb szakasza a boszniai Szerb Köztársasággal határos, s emellett a föderációhoz tartozó Orašje, valamint a lényegében nemzetközi ellenőrzés alatt álló Brčko körzet bonyolítja a határok kérdést.)

A régió államhatár szakaszainak hossza így mintegy 1600 km. A nemzetközi szakirodalomban kialakult bármilyen távolságot (15, 25, 30, 50 km) tekintsünk is mérvadónak az államhatár hatásokat illetően, Dél-Pannónia államhatár domináns problematikája megjelenik.

A bilaterális határszakaszok mellett topográfiai, illetve funkcionális hármas határok „tobzódásáról”: osztrák–szlovén–magyar, szlovén–horvát–magyar, horvát–magyar–szerb, horvát–szerb–boszniai beszélhetünk a régióval kapcsolatban. Mind a kettős határszakaszok, mind pedig a hármas határok rendkívül sok sajátosságot hordoznak mind történeti, mind pedig gazdasági, társadalmi, politikai tekintetben.

A magyar hármas határok kutatása az 1990-es évek elejétől kezdve lényegében folyamatos. 2000 után célirányossá váltak a kutatások. Az elsősorban néprajzi, szociológiai irányultságú kutatások térkapcsolati kutatási eredményei is jelentősek (www.etnologia.mta.hu/harmashatarok/kutatok_en.html). A kutató-

sokban – éppen bonyolult történeti és recens viszonyai miatt – lényegi szerepet kap az osztrák–szlovén–magyar hármás határ kutatása.

Közép-európai mércével mérve több tervkoncepció is „négyes határról” beszél az osztrák–szlovén–magyar–horvát közös határ térségeiben. Ez abból a szempontból megalapozott, hogy Horvátország EU-csatlakozása után nem egyszerűen négyes határról, hanem egy bonyolult európai uniós határtérség-komplexumról kell beszélnünk, melynek jelene sok tekintetben ott van a közös történelmi múltban. A négy részből kettő (az osztrák és a szlovén) az eurózónához tartozik, míg a másik kettő (a magyar és horvát területek) azon kívül van. (A négyes határ funkcionális központjai közé sorolható Graz, Maribor, Varasd, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, s határérdekeltsége miatt még Szombathely is.) A horvát területek feltehetően 2015-ben, avagy valamivel azután csatlakozhatnak a schengeni rendszerhez.

Dél-Pannónia területének döntő része Horvátországhoz tartozik, így a horvát államhatárok, illetve az azokon keresztüli mozgások szinte minden szempontból meghatározzák a régió folyamatait (73. ábra).

Elemzésünkben nem a határrégiók jellemzésére (az megjelenik a regionális részben, s nem az európai uniós programok bemutatása, ami a területfejlesztési fejezetben kap helyet), hanem a kapcsolatok sokszínű alakulásának bemutatására törekszünk. A magyar–horvát határon átnyúló kapcsolatokról készült monográfia (Bali 2012) eredményeit csak érintőlegesen kezeljük.

2. A „régí államhatárok” és határon átnyúló kapcsolatok sajátosságai

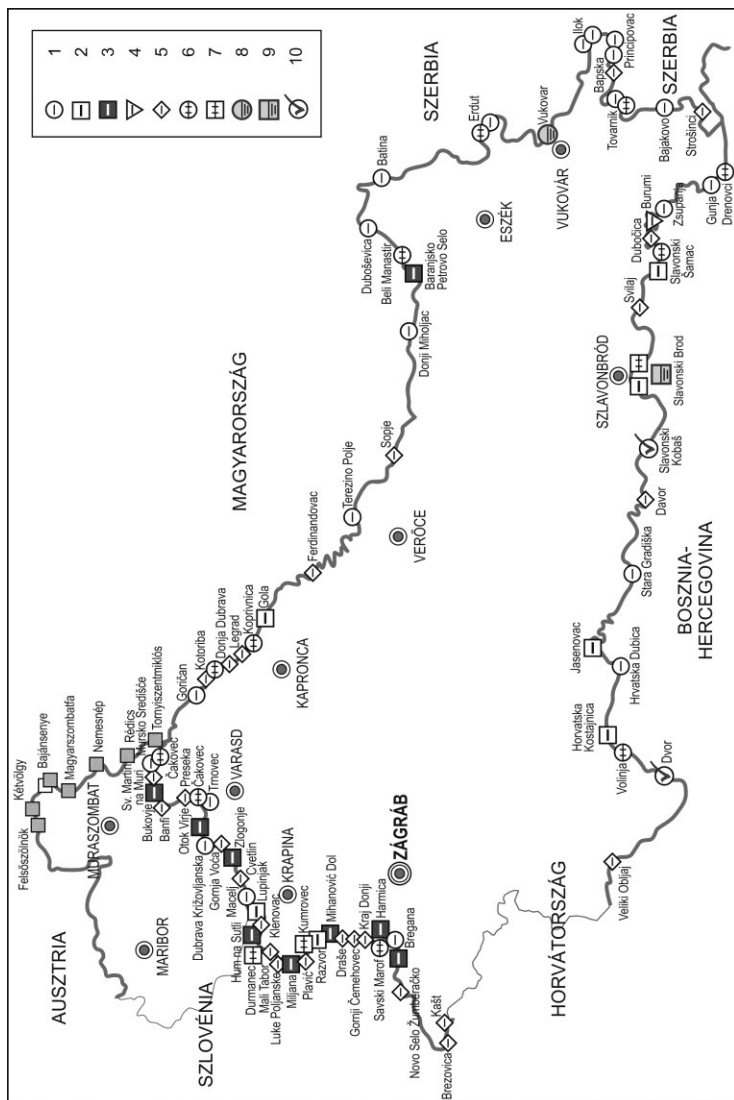
Az új folyamatokat jelentős részben befolyásolta az országok közötti fejlettségi különbség (a szlovén és a magyar csatlakozás időszakában az akkori EU25 állam egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP-jét 100-nak vesszük, akkor Ausztriáé 122,2, Szlovéniáé 78, Magyarországé 61, Horvátországé pedig 46% volt. A szomszédos területek mindegyike az országok kevésbé fejlett területeihez tartoztak (Bojnec 2006).

2.1. Az osztrák–szlovén határszakasz

A mai osztrák–szlovén határ az érintett két szlovén statisztikai régióban eltérő sajátosságokkal alakult. 1920 előtt a Muraszombati járás a Magyar Királysághoz tartozott, míg a többi szakaszon nem volt közjogi jellegű határ, hanem a mai szlovéniai területek betagozódtak az osztrák tartományi igazgatásba. Az

73. ábra

Határátkelők, 2012

Jelmagyarzat: 1 – 1. kategóriájú állandó nemzetközi közúti határátljáró; 2 – 2. kategóriájú állandó nemzetközi közúti határátljáró; 3 – 2. kategóriájú állandó nemzetközi közúti határátljáró; 4 – Időnyellegű közúti határátljáró; 5 – Állandó közúti kishatárátelő; 6 – 1. kategóriájú állandó nemzetközi vasúti határátljáró; 7 – 2. kategóriájú állandó nemzetközi vasúti határátljáró; 8 – 1. kategóriájú állandó folyami határátljáró; 9 – 2. kategóriájú állandó folyami határátljáró; 10 – Időszakos közúti ellenőrző pont; 11 – 1. kategóriájú állandó nemzetközi légi kikötő.

Forrás: Carinska uprava Republike Hrvatske.

államhatárt 1918 után húzták meg, majd több, kisebb korrekciót hajtottak rajta végre. (A nagyobb, népszavazással eldönthető korrekció nem történt meg, mert 1920-ban a kijelölt stájer népszavazási területen a szlovén népesség többsége Ausztria része kívánt maradni.)

Az osztrák–jugoszláv szakaszon 1945-ben bonyolultan alakultak a viszonyok. A jugoszláv területi követelések miatt a kapcsolatok feszültté váltak. (Tito partizánjai elfoglalták Karintia jelentős részét, s megpróbálták a szlovénok lakta területeket Jugoszláviához csatolni, de nem sikerült.) Az osztrák államszerződés (1955), a szovjet csapatok ausztriai kivonulása után oldódtak a feszültségek. Az 1960-as évek elejétől a jugoszláv vendégmunkások tömege jelent meg Ausztriában, illetve közlekedett az országon keresztül Németország irányában.

Az 1970-es években egyszerre bontakozott ki a területközi együttműködés új feltételrendszere (Alpok–Adria Munkaközösség megalakulása 1978-ban), valamint az Ausztriában élő szlovénekkal kapcsolatos államközi vita, melynek társadalmasítására kísérletet tett a jugoszláv vezetés. 1976 novemberében mintegy 150 ezer ember követelte Ljubljanában az Ausztriában élő szlovének helyzetének javítását. Ezzel együtt meghatározó tendenciának a területi kapcsolatok kiszélesedését és elmélyülését tekinthetjük. Jugoszlávia északnyugati területein sajátos gazdasági, kulturális folyamatok bontakoztak ki a határtérségben (Klemenčič 1981).

Az első világháborútól 1990-ig egy sajátosságot kell figyelembe vennünk: Míg a két mai szlovén statisztikai régió Stájerországgal határos, addig az államközi kapcsolatokban elsősorban a karintiai részekkel kapcsolatos problémák kerültek előtérbe. A Mura-völgyében így az együttműködés kerülhetett előtérbe. Graz funkcionális hatása jelentős mértékben érvényesült a két régióban.

1991 nyarán (Szlovénia tíz napos függetlenségi háborúja alatt) az osztrák politikai elitben felrémlett a „harmadik karintiai elszakítási kísérlet lehetősége” (a jugoszláv gépek többször megsértették az ország légterét, bombázták a szomszédos szlovén területeket, ezért mintegy ötezer osztrák katonát vezényeltek az osztrák–jugoszláv határtérségbe. (Az osztrákok hidakat aknáztak alá tankelhárító aknákkal, jól látható módon.) A közös határt és a határátkelőket napokra lezárták az osztrákok. A szlovén területvédelmi erők sorra elfoglalták a határátkelőket a jugoszláv oldalon.

A függetlenné váló Szlovénia az olasz–szlovén határon azonnal szomszédossá vált az EU-val. Ausztria 1995. évi EU-csatlakozásával Szlovénia hosszú szakaszon az EU külső határán találta magát. A szomszédság okán is megindultak az európai támogatások, melyeket a területfejlesztési fejezetben részleteztünk. Itt is meg kell jegyeznünk legalább annyit, hogy az EU PHARE–CBC-kapcsolatok indulásakor lehatárolt öt szlovén statisztikai régió (9069 km², 972 ezer fő), valamint a velük „szembenálló és kooperáló” hat osztrák INTERREG

régió (25 403 km², 2,3 millió fő) nem képviseltek azonos súlyt és lehetőségeket sem (LACE-PHARE CBC Slovenia-Austria).

1996-ban az együttműködési térben a Muravidék volt a legfejletlenebb (az EU15 GDP-jének mindössze 50,3%-kát érte el, Graz volt a legfejlettebb (az EU15 GDP átlagának 125,1%-ával. Az együttműködési tér a legtöbb tekintetben erősen tagolt volt.

Ausztria részben rurális jellegű, osztrák mércével mérve nem a legfejlettebb területei és a legfejlettebb volt jugoszláv tagköztársaság között jelentős területi fejlettségbeli különbségek voltak. A határ teljes körű kinyílása a tőkeerős osztrák cégeket elindította Szlovénia felé. Az osztrák határ régiók jelentős mértékben profitáltak a határnyitásból, s ugyanakkor az osztrák oldalon is sajátos folyamatok indultak el (*Mayerhofer* 2002).

2001-ben létrejött a „Stájerország–Szlovénia eurorégió”, mely új lehetőségeket hozott a határ menti és a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére. Az együttműködés érdemi eredményeket hozott a kapcsolatépítésben, de a határtériség egészét természetes módon nem tudta megváltoztatni.

Szlovénia uniós, majd schengeni csatlakozása után Dél-Pannónia érintett határszakaszain, különösen a maribori statisztikai régióban rendkívül gyorsan fejlődtek a határon átnyúló, sokoldalú kapcsolatok. A szlovén munkavállalók, cégek tömegesen jelentek meg Ausztria határ menti településeiben, a városokban is. Az osztrák határ közelsége előnnyé vált a határos szlovén területek szereplői számára. A határ menti mikrogazdasági előnyök kiaknázása tömegessé vált (*Döring – Aigner* 2009).

Maribor körzete és a szomszédos osztrák területek között nagyon intenzív kapcsolatrendszer alakult ki. A kapcsolatrendszeren belül az együttműködés és a verseny egyaránt megjelent.

A muraszombati statisztikai régió és települései úgyszintén bekapcsolódtak az új folyamatokba, de ezek intenzitása erősen elmaradt a mariboriétól. A turisztikai fogadókészség fejlesztésével, a magas fürdőkultúrával azonban jelentős hatást gyakorolnak a szomszédos osztrák települések népességére.

Szlovénia függetlenné válásától az EU csatlakozásáig kialakult határforgalom sok tekintetben tanulságos. 1992–2002 között évente 39,4 és 50,7 millió fő lépte át a szlovén–osztrák határt, s ez a magas szám az összes szlovéniai határátlépések 27,6–28,1%-át jelentette (*Bufon* 2011). A belső határon akadálytalan mind a személyek, mind pedig az áruk mozgása, elsősorban nem határátlépési, hanem forgalom-intenzitási elemzések jelennek meg.

2.2. A szlovén–magyar határszakasz sajátosságai

A jugoszláv utódállamok közül Szlovénia, Horvátország, Szerbia felé van Magyarország közös határa. A magyar–jugoszláv közös határ sok, éles korszakváltást élt meg. Ha megnézzük Jugoszlávia 1945–1990 közötti, az országos jelentőségű beruházásokat szemléltető térképét (Gospodarstvo Jugoslavije v letih 1945–1990), akkor azt kell megállapítanunk, hogy a magyar határ térségében nagyon kevés jelentős ipari beruházás történt, s az is szinte kivétel nélkül az élelmiszer és textiliparba. Muraszombaton jelentősen kibővült a „Mura” konfekciógyár, Csáktornyan élelmiszeripar, Varasdon a feldolgozóipar fejlesztésére került sor, Kaproncán felfutott a „Podravka”, Pélmonostoron, Verőcén a cukorgyár épült meg. Az első, határ menti városvonalon Pélmonostor és Kapronca között nem történt országos szinten említésre, számontartásra méltó beruházás.

A mai magyar–szlovén határ 102 km hosszúságú, mind Magyarország, mind pedig Szlovénia legrövidebb kétoldalú nemzetközi államhatár szakasza. Ez a rövid közös határ azzal is jár, hogy valójában a kétoldalú kapcsolatok mellett két hármas határról (magyar–osztrák–szlovén, magyar–horvát–szlovén) kell beszélnünk, de azt is mondhatnánk, hogy az európai nagytérben nézve a kapcsolatokat egy négyes államhatár-koncentrációról van szó a térségben. A már sokszor emlegetett Mura, illetve Dráva még inkább megerősíti a négyes jelenlétet, kölcsönös érdekelséget.

A szlovén kapcsolatok ápolására Vas megye és Szombathely vállalkozott a legnagyobb mértékben már 1990 előtt is. Részben a magyarországi szlovén kisebbség, részben a szlovéniai magyarság miatt a kapcsolatok széles tematikával épültek ki. A maribori egyetem és a szombathelyi főiskola fontos szerepet kapott a felsősoktatási kapcsolatrendszer építésében. A szlovén, illetve a magyar nyelv oktatása prioritást élvezett a területközi kapcsolatokban.

A rövid közös határ és a határ menti települések is teljesen új helyzetbe kerültek a független Szlovénia létrejötte után. A határ rövid ideig volt veszélyeztetve a tíz napos szlovéniai háború alatt, de a jelentősebb katonai konfliktusok elkerültek. A határátkelőknél volt kisebb összeütközés a szlovének és a Jugoszláv Néphadsereg között, de sem jelentős anyagi, sem pedig súlyos személyi károk nem keletkeztek.

Szlovénia függetlenné válása után a két ország rövid idő alatt szinte mindenre kiterjedően rendezte kapcsolatit, sorra nyíltak meg az új határátkelő helyek. A lakossági mozgások az új helyzetben felerősödtek, a kölcsönös, eltérő áruösszetételű bevásárló turizmus kiterjedtté vált.

A közös, illetve az Ausztriával közös hármas határon az osztrák EU-csatlakozást azonnal követően (1995, 1996) beindult az ún. trilaterális Phare CBC-program. 1999-től 2-2 millió eurós keret segítette a magyar–szlovén hatá-

ron átnyúló projektek megvalósítását. A projektek jelentős része a mikro- és kistérségi kapcsolatok kiépítését, elmélyítését szolgálta.

A szlovén és magyar csatlakozással a Muravidék és szomszédos magyar területei együtt váltak az EU részévé. A határellenőrzés megszűnte sajátos forgalom-átrendeződéseket váltott ki, szinte azonnal. A belső határ miatt a forgalom intenzitása hihetetlenül megnőtt: 2003-ban Rédicsnél 205 895 kamion lépett át, addig a csatlakozás után 2004 májusa és novembere között 412 984, így több mint duplájára nőtt a forgalom. (Ezzel párhuzamosan a horvát határ mentén fekvő Letenyén mintegy 44%-kal csökkent a teherforgalom a magyar és szlovén EU-tagság után.)

A két ország között a két legjelentősebb infrastrukturális beruházás a vasúti kapcsolat ismételt kiépítése, valamint a korszerű autópálya-kapcsolat megteremtése volt. A modern vasúti összeköttetés megteremtésekor szempont volt az, hogy kétoldalú legyen (ne érintse Horvátországot, hiszen Csáktornyan keresztül adott volt a kapcsolat), így a Zalaegerszeg–Őrholders–Muraszombat vonalon került sor (2005) a rekonstrukcióra, illetve a hiányzó pályaszakasz kiépítésére. Az új vasútvonal alapvetően a nagytérségi teherszállítást szolgálja (*III. táblázat*), személyforgalma mind a nemzetközi, mind a kétoldalú forgalomban kicsi.

Az autópálya-kapcsolat megteremtésekor szintén elvárás volt, hogy harmadik ország ne befolyásolhassa a kapcsolatok alakulását. Így jött létre az új kapcsolat, Lendvánál érve el a szlovén hálózatot.

2004–2006 között, már az EU keretei között került sor a Szlovénia–Magyarország–Horvátország Szomszédsági Program (INTERREG III/A) Közöségi Kezdeményezés végrehajtására. A támogatásra jogosult területek lehatárolásakor a határmentiség szempontjai minden tekintetben természetes módon jelentek meg.

A hármas határ megismerése és fejlesztése meghaladta a kétoldalú kapcsolatok kihívásait, még a szlovén és a horvát fél oldaláról is, akik egy évtizede még egy állam részét képezték. Ugyanakkor pl. a sport területén (Háromországos Pannon Maraton kerékpáros körverseny) viszonylag rövid idő alatt tradícióvá vált.

A magyar–osztrák–szlovén hármas határon kitüntetett szerepet tölt be Szentgotthárd. A város Felsőszölnökön keresztül Szlovénia, Rábafüzesen pedig Ausztria felé nyitott kaput már az EU-csatlakozás előtt is. Szentgotthárd a magyarországi szlovén kultúra központjává vált. Itt jött létre a Szlovén Kulturális és Tájékoztató Központ. A város a diplomáciai kapcsolatok szempontjából is fontos, hiszen itt működik a szlovén konzulátus. 2007-ben létrejött a Szlovén Baráti Társaság is a városban. A hármashatár-tudat minden szempontból erős hatásokkal van a város életében, s nem csak a honlapon jelenik meg önálló tételként.

111. táblázat

A magyar–szlovén határt átlépő vasúti áruforgalom alakulása, 2002–2013, tonna

Áruféleség	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013. I.1.–V.9.
Élelmiszer, italok, dohány	0	5 920	4 156	14 184	3 209	3 115	24 123	763	0	6 241	7 239	638
Nyersanyagok	0	160 078	365 029	214 864	170 612	103 290	131 121	56 740	87 345	112 553	43 132	6 484
Energiahordozók	0	6 906	8 240	13 365	18 090	22 357	34 197	30 520	87 838	70 387	68 195	14 180
Feldolgozott termékek	8	386 399	227 241	253 482	333 401	394 899	266 267	159 995	184 396	298 772	219 324	182 043
Gépek és szállítóeszközök	1 821	185 556	245 718	319 854	432 695	593 716	707 122	658 789	864 596	805 512	494 677	181 765
Mezőgazdasági termékek	45	56 199	156 945	251 099	259 046	112 122	55 796	23 508	73 065	65 333	42 641	28 978
ebből: gabona	0	1 647	91 356	106 323	186 682	94 796	46 115	15 681	48 517	31 505	0	0
zöldség	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ipari növények	45	54 552	65 589	144 776	72 364	17 326	9 681	7 827	24 548	33 828	42 641	28 978
Összesen	1 874	801 058	1 007 329	1 066 848	1 217 053	1 229 499	1 218 626	930 315	1 297 240	1 358 798	875 208	414 088

Forrás: Rail Cargo Hungaria Zrt. Gyevnár Sándor.

Lenti és Lendva 2004-ben kötötte meg testvérvárosi szerződését. A két település és térségük a Muránia eurorégió keretei között kölcsönös települési és kistérségi érdekek bázisán mélyíti kapcsolatait. A két város, illetve a két kistérség az idegenforgalom területi (határon átnyúló) fejlesztésében látja az egyik kitörési pontot.

A községek között is megindult a kapcsolatok újraformálása. Az 1990-ig nagyrészt elzárt határ közelében fekvő községek között sokoldalú kapcsolatok alakultak az új viszonyok között. Molnári és a határ másik oldalán fekvő Donja Dubrova között a határnyitástól kezdve formálódtak a településközi, intézményi és lakossági kapcsolatok. A 2004–2006 közötti INTERREG III/A szomszédsági program keretében már közös EU projektet (INNOMUR) valósítottak meg, méghozzá eredményesen.

A Magyarországgal határos területek nem tartoznak Szlovénia legfejlettebb és leggazdagabb részei közé, ugyanakkor a szomszédos magyar településekhez, területekhez képest magasan fejlettek. Ez az aszimmetria meglátszik a lakossági kapcsolatokban, illetve mozgásokban is. Anyagilag a szlovének tehetősebbek (földvásárlás), a munkavállalásban (legális, illegális) a magyarok aktívak. Nem óriási nagyságrendű munkavállalásokról van szó, hiszen a települések a határ mindkét oldalán kicsik, ráadásul a népességük előregedett, hanem kiegészítő jellegű jövedelemszerzésről.

2.3. A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok sajátosságai

A horvát–magyar határ jelentős szakaszán belő alkotmányos-közigazgatási határként szerepet évszázadokon keresztül. Voltak kisebb területre kiterjedő határviták (Muraköz, Répás kerület) a két fél között, de a Dráva határ tudata beépült mindkét közösség életébe. A Baranya-háromszög területén a közös határ új képződmény, hiszen csak a trianoni békében vált államhatárrá.

A közös határ alapvetően három szakaszra (Dráva-határ, annak minden, a folyó mederalakulásával kapcsolatos sajátosságával együtt, a rövid Répás-kerület, mely a Dráva bal partján helyezkedik el, valamint a Baranya-háromszöget elválasztó szárazföldi határ) tagolódik. A Dráva-határon a vasúti (Gyékényes, Murakeresztúr) és közúti hidak (Drávaszabolcs, Barcs) teremtettek kapcsolatot, hosszú szakaszokon nehézkes volt mindig az átkelés. A Baranya-háromszögben a Duna, Udvar nemzetközi, Beremend kétoldalú és Magyarbóly vasúti kapcsolat mintegy koncentráltan jelenik meg.

A 355 km hosszú magyar–horvát közös határ a horvát–szerb konfliktus időszakában szakaszonként (keleti, középső, nyugati) sajátosan alakult. A szerb szabadcsapatok Baranya-háromszögi uralma miatt a Duna–Dráva közötti szárazföldi határszakasz lezárásra került. A szerbek harckocsikat állítottak az ud-

vari határátkelő mellé, elaknásították a közös határ teljes hosszát. (Az udvari határátkelő 1998. január 15-ig zárva maradt.) Eszékkal a kapcsolattartás bizonytalanná vált, hiszen lényegében frontvárossá vált. Drávaszabolcs néhány napot leszámítva folyamatosan üzemelt, de lényegében a horvát beutazó forgalom vált meghatározóvá 1991–1992-ben. Barcs jelentősége megnőtt a konfliktus időszakában, de leginkább a letenyei határátkelő értékelődött föl a harci események elmúltával. Letenye felértékelődése alapvetően minden tekintetben megalapozott és érthető. Egyszerre meghatározó a nemzetközi és a kétoldalú forgalom szempontjából.

1990–1991 jugoszláv folyamatai, a polgárháborús szituáció rövid idő alatt a kétoldalú kapcsolatok természetesnek mondható minimalizálásához vezetett. A konfliktus időszakában az egész magyar–jugoszláv határtérségben egyfajta bizonytalanság alakult ki. A drávaszabolcsi határátkelő néhány napot leszámítva folyamatosan nyitva volt ugyan, de elsősorban a menekültek érkezése jelentette a forgalmat. Baranya és Pécs menekültbefogadó területté vált, a menekültek elemi ellátása jelentős terhet rótt a városra és a megyére egyaránt.

A horvát belső rendszerváltás a polgárháború elhúzódása miatt lényegesen hosszabb ideig tartott, mint a szlovén. A súlyos harcok következményei (tömeges halálozás, kényszerszermigráció stb.) mind területi szinten, mind pedig a városok szintjén. Területileg elsősorban a korábbi Határőrvidék szenvedett hatalmas demográfiai károkat (szerbek elmenekülése, illetve kiűzése), a városok közül a jelentős szerb lakossággal rendelkezők, illetve a súlyos ostromot szenvedett Vukovár.

A polgárháború egészében véve jelentősen módosította a területi és a települési állapotokat, folyamatokat. A korábbi helyzet visszaállítása szinte lehetetlen a legtöbb szempontból rövid idő alatt.

A horvát bevásárló turizmus 1991–1998 között kiemelkedő jelentőségű volt az első magyar városvonal települései szempontjából. A kiskereskedelmi forgalom összértékének 30%-át, egyes cikkekből pedig a 70%-át tette ki.

Horvátország 1992-ben visszaállította a megyerendszert, méghozzá jelentős részben történeti alapokon. A megyeszékhelyek első határ menti vonala (Eszék, Verőce, Kapronca, Csáktornya) közül Eszék emelkedik ki, s tölt be nagyregionális szerepkört is az ország keleti területein. A dunai–szávai városvonal (Vukovár, Bród, Pozsega, Sziszek, Zágráb) lényegese erősebb, s különösen Zágráb miatt fejlettebb is. Egészében véve Horvátország meghatározó súlyú tengelye a nyugati határvidék a fővárossal és Rijeka kikötővel, míg a Dunamente lényegesen gyengébb pozíciókkal rendelkezik. A magyar határ menti városvonal csomópontjai (Verőce, Kapronca, Csáktornya) nem tartoznak az ország meghatározó jelentőségű központjai közé.

Somogy megye 1996-ban írt alá testvérmegyei együttműködési megállapodást Kapronca megyével, 1997-ben a szomszédos Verőce megyével, és ugyan-

akkor a távoli Isztriával is. 2004-ben Bjelovár megye lett testvérmegye. A négy horvát megyét tekintve Somogy megye a legaktívabb a formális kapcsolatépítésben Horvátország felé.

A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésének a lehetősége ismét megnyílt Pécs számára is (mely 1973-tól élen járt a horvát és az észéki kapcsolatok fejlesztésében), de a város meggyengülve jött ki a maga rendszerváltásából. A kapcsolatok ceremoniális szintjét fenn tudta tartani, de átütő, nagy kapcsolat-offenzívára nem volt képes sem a gazdaságban, sem pedig a kultúrában.

A határon átnyúló kapcsolatokban új elemként és színként jelent meg a menekültek által létesített vállalkozások tevékenysége. Ezek a vállalkozások alapvetően törvényesen működtek, de egy részük foglalkozott illegális kereskedelemmel is.

Horvátország függetlenné válása (annak nyilvános és rejtett magyar támogatása) és annak gyors elismerése új perspektívát nyitott a kétoldalú kapcsolatok számára. A két ország politikai elitje stratégiai partnerségről kezdett beszélni, ami a politikai és makrogazdasági kapcsolatokban meg is jelent. Jelentős magyar cégek (MOL, OTP) léptek be a horvát piacra.

A horvát–magyar határt átlépő vasúti teherforgalom a gazdasági és politikai változások függvényében alakult. Az összes forgalom ingadozása nagy, az áruösszetétel folyamatosan változott (112. táblázat).

A vasúti személyforgalomban még nagyobbak az ingadozások a három közös vasúti átkelőhelyen keresztül. Mind a ki-, mind pedig a beutazó forgalom érzékenyen reagált minden változásra. A személyi tranzitforgalom nagyon alacsony (74. ábra).

1998 után a magyar–horvát viszonylatban a kapcsolatok kiszélesedő építéséről beszélhetünk. A két ország kölcsönösen stratégiai partnerként kezeli egymást. A kapcsolatépítés egyaránt kiterjed az ágazati, területi, kormányközi viszonyokra. (A közös kormányulések intézményesülése elvileg a kapcsolatok robbanását is hozhatta volna, de erre mindenre kiterjedő módon nem került sor.)

A magyar–horvát szabadkereskedelmi megállapodás elvileg és gyakorlatilag is új perspektívát nyitott a gazdaságban a kapcsolatépítés számára. A területközi gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok felfutása megindult, de az EU-tagságra való felkészülés miatt Magyarországnak fel kellett mondania a szabadkereskedelmi megállapodást.

Magyarország 2004. májusi EU-csatlakozása ismét új fejezetet nyitott a térség számára a kapcsolatépítést illetően. Az eddig eltelt évek alatt azt állapíthatjuk meg, hogy Pécs csak részben tudott élni az EU-tagság új lehetőségeivel déli irányba.

112. táblázat

A magyar–horvát határt átlépő vasúti áruforgalom alakulása, 2002–2013, tonna

Árufűléség	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Gyékényes</i>								
Élelmiszer, italok, dohány	180 438	84 280	58 080	64 210	61 665	49 154	21 759	53 172
Nyersanyagok	188 230	23 758	166 966	435 941	384 214	570 915	443 819	436 411
Energiahordozók	169 646	91 064	169 622	247 881	181 846	104 086	143 439	226 137
Feldolgozott termékek	414 641	598 286	447 705	527 033	426 481	460 505	606 387	624 136
Gépek és szállítóeszközök	151 523	88 559	96 393	117 445	123 935	108 623	123 357	103 165
Mezőgazdasági termékek	636 756	492 012	135 013	81 060	127 154	116 978	82 797	220 121
ebből: gabona	439 735	303 162	95 250	55 236	103 685	98 414	75 473	194 959
zöldség	0	0	0	0	0	0	0	0
ipari növények	197 021	188 850	39 763	25 824	23 469	18 564	7 324	25 162
Összesen	1 741 234	1 377 959	1 073 779	1 473 570	1 305 295	1 410 261	1 421 558	1 663 142
<i>Magyarbóly</i>								
Élelmiszer, italok, dohány	8 481	4 731	5 312	6 695	9 550	1 991	2 003	2 014
Nyersanyagok	1 052	26 534	2 838	2 522	23 210	39 254	24 873	19 886
Energiahordozók	2 534	8 980	15 957	13 922	10 080	15 710	18 090	6 742
Feldolgozott termékek	11 764	27 490	20 081	20 552	11 928	7 292	18 204	19 224
Gépek és szállítóeszközök	5 383	1 541	2 279	3 358	1 321	3 827	4 539	869
Mezőgazdasági termékek	24 794	12 740	38 945	30 176	35 808	48 723	15 571	64 140
ebből: gabona	0	2 797	11 144	946	5 666	8 850	1 998	1 869
zöldség	0	0	0	0	0	0	0	0
ipari növények	24 794	9 943	27 801	29 230	30 142	39 873	13 573	62 271
Összesen	54 008	82 016	85 412	77 225	91 897	116 797	83 280	112 875
<i>Murakeresztúr</i>								
Élelmiszer, italok, dohány	19 269	31 652	33 875	31 748	32 298	40 278	18 902	24 589
Nyersanyagok	11 243	14 562	4 623	334	1 691	1 145	2 003	1 445
Energiahordozók	2 117	859	9 199	8 318	77 867	134 931	153 558	137 706
Feldolgozott termékek	67 582	56 897	75 796	50 768	86 193	45 409	20 774	18 729
Gépek és szállítóeszközök	8 688	2 832	4 176	10 915	70 798	66 138	68 620	58 113
Mezőgazdasági termékek	7 247	4 706	5 228	11 880	4 298	4 268	11 669	3 364
ebből: gabona	5 031	2 091	2 004	8 647	1 050	801	9 102	0
zöldség	0	0	0	0	0	0	0	0
ipari növények	2 216	2 615	3 224	3 233	3 248	3 467	2 567	3 364
Összesen	116 146	111 508	132 897	113 963	273 145	292 169	275 526	243 946
Mindösszesen	1 911 388	1 571 483	1 292 088	1 664 758	1 670 337	1 819 227	1 780 364	2 019 963

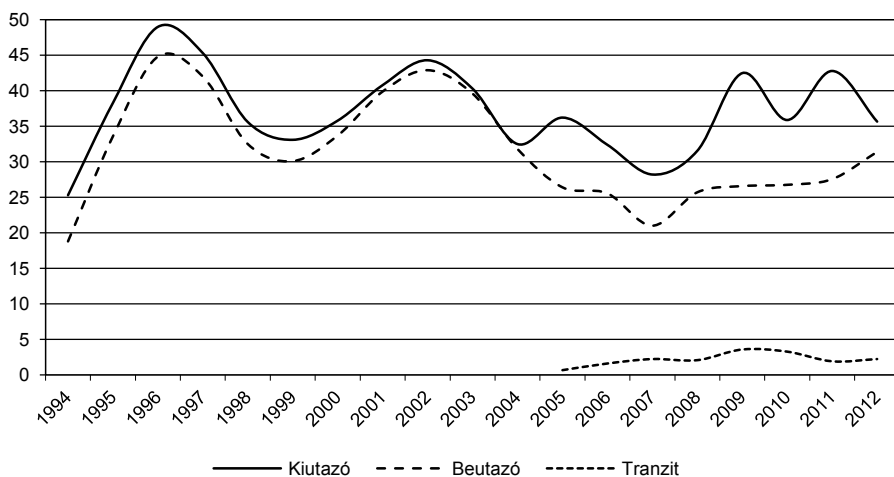
11.2. táblázat folytatása

Árúfűléség		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013. I.I. – V.9.
<i>Gyékényes</i>	Élelmiszer, italok, dohány	65 094	17 079	10 866	1 144	10 962	7 789	20 623	4 900
	Nyersanyagok	453 980	402 490	326 254	496 657	364 487	397 923	459 711	197 542
	Energiahordozók	312 652	617 418	581 727	232 820	169 967	320 809	427 339	71 422
	Feldolgozott termékek	543 696	642 486	584 417	641 431	434 335	310 501	499 102	196 732
	Gépek és szállítóeszközök	105 285	118 234	115 280	108 936	92 376	112 914	96 765	30 394
	Mezőgazdasági termékek	245 945	289 115	164 222	291 358	264 859	155 649	110 219	6 427
	ebből: gabona	237 159	272 182	155 666	288 549	260 143	102 444	106 277	4 202
	zöldség	0	0	0	0	0	0	0	0
	ipari növények	8 786	16 933	8 556	2 809	4 716	53 205	3 942	2 225
	Összesen	1 726 652	2 086 822	1 782 766	1 772 346	1 336 986	1 305 585	1 613 759	507 417
<i>Magyarbóly</i>	Élelmiszer, italok, dohány	10 055	7 566	12 172	7 632	23 633	17 484	6 180	4 047
	Nyersanyagok	13 966	33 721	19 841	3 610	0	0	3 399	265
	Energiahordozók	112 787	37 227	78 580	46 771	7 050	34 256	47 332	25 826
	Feldolgozott termékek	8 338	7 967	6 475	4 253	7 348	3 106	4 131	2 108
	Gépek és szállítóeszközök	16 115	2 959	4 454	581	5 690	12 878	13 614	6 543
	Mezőgazdasági termékek	15 624	17 065	27 076	1 703	698	5 831	3 122	0
	ebből: gabona	0	4 217	13 106	0	0	0	0	0
	zöldség	0	0	0	0	0	0	0	0
	ipari növények	15 624	12 848	13 970	1 703	698	5 831	3 122	43
	Összesen	176 885	106 505	148 598	64 550	44 419	73 555	77 778	38 789
<i>Murakeresztúr</i>	Élelmiszer, italok, dohány	10 086	1 261	487	0	1 303	0	0	0
	Nyersanyagok	504	2 486	15 472	4 358	14 087	22 406	911	2 205
	Energiahordozók	140 051	138 419	126 709	156 905	64 825	1 639	764	694
	Feldolgozott termékek	22 823	25 990	20 421	11 182	11 048	16 768	14 253	1 502
	Gépek és szállítóeszközök	67 490	72 292	60 687	72 593	29 798	3 427	2 833	926
	Mezőgazdasági termékek	1 019	2 106	319	0	60	0	0	2 089
	ebből: gabona	0	0	0	0	0	0	0	0
	zöldség	0	0	0	0	0	0	0	0
	ipari növények	1 019	1 258	319	0	60	0	0	2 089
	Összesen	241 973	242 554	224 095	245 038	121 121	44 240	18 761	7 416
Mindösszesen		2 145 510	2 435 881	2 155 459	2 081 934	1 502 526	1 423 380	1 710 298	553 622

Forrás: Rail Cargo Hungaria Zrt. Gyevnár Sándor.

74. ábra

*Magyarország–Horvátország közötti fizető utasforgalom,
1994–2012, ezer utas*

Forrás: Rail Cargo Hungaria Zrt. Gyevnár Sándor.

A Pécs2010 EKF-projekt ismét új lehetőségeket hozott a város számára, legalább kulturális tekintetben. A Déli Kulturális Övezet megfogalmazása kifejezetten előnyös a város kulturális és déli kapcsolatai szempontjából, az igazi kérdés az, hogy az EKF-et követően hosszabb távon hogyan képes Pécs kezelni.

Az Alpok–Adria Munkaközösség még az államszocialista korszakban (1978) alakult meg Velencében. Szlovénia és Horvátország mint jugoszláv szövetségi tagállamok az alapítók között voltak, a magyar megyék (5) 1988-ban kapcsolódtak be a tevékenységébe. 2005-re a tevékenység kifulladásra jutott (három alapító tartomány kilépett), 2006-ban Győr-Moson-Sopron megye is elhagyta a munkaközösséget, szükségessé vált a lényegi reform. A terület túl nagy a közvetlen együttműködés számára, lényegében csak formálisan létezik a gyakorlatban. (A Vajdaság egy lehetséges elemet látott az európai kapcsolatrendszer építésére a szervezetben, ezért belépett.)

1998 novemberében létrejött a Duna–Dráva–Száva Euroregionális Együttműködés, mely a szélesebb értelemben vett „folyóköz” régióinak, településeinek az együttműködését kívánta nagymértékben elősegíteni. Az együttműködésben részt vevő régiók, városok köre fokozatosan bővült. 2008 végén a szerveződéshivatalos honlapja szerint a területe 28 284 km, a 2242 településen mintegy 2,5 millió ember él, 11 területi közigazgatási egységben, 713 önkormányzatba szerveződve. A határok szerepe nem csak a közösségek, települések, régiók

számára fontos, hanem az egyének szempontjából is. (Tuzla kanton részvétele a szerveződésben azt mutatja, hogy a Száva sem igazán határ a kapcsolatok építése szempontjából.)

A Mura–Dráva eurorégió a folyóvölgyek közös érdekeltségű kérdéseinek a közös kezelésére jött létre 2004-ben. A szerveződésben magyar részről Somogy és Zala, horvát oldalon Medimurska megye vesz részt.

Pannon EGTC létrejöttékor (2010. augusztus) a szlovéniai Lendva csatlakozott (a horvátországi Csáktornya mérlegelte a belépést). A területi együttműködés formalizálása minden szempontból megtörtént, tartalmi kitöltése megkezdődött.

Horvátország EU-csatlakozása a területi kapcsolatok új eleme, illetve lehetősége 2013 nyara óta. A legelső eredménynek azt tekinthetjük, hogy a magyar–horvát határ Baranya–háromszögi szakaszán szinte a csatlakozással együtt megtörtént a szerbek által telepített aknák felszedése. A folyamatot lényegében az EU finanszírozta.

Egészében véve a határok mentén és azokon átnyúlóan létrejött az együttműködés politikai, infrastrukturális és szerteágazó intézményi feltételrendszere. A kérdés az, hogy az érintett felek hogyan tudják, s mennyire képesek kihasználni a formálisan adott feltételeket.

3. Az új jugoszláv utódállami államhatárok

Jugoszlávia 1945. évi ismételt, föderatív alapokon történő újjászervezése során át kellett gondolni az új tagállamok új határait. Milovan Đilas vezetésével létrejött egy határmegállapító bizottság, mely az érdekelt párt- és állami vezetők bevonásával törekedett a határok kitűzésére. (Végigjárták a tagállamok új határait.) A „demokrácia” érvényesülése is teret kapott, az adott területen élő lakosság is kinyilváníthatta hovatartozási szándékát.

1945-ben Jugoszlávia föderatív berendezkedésű államként született újjá. A tagállami határok megvonása több kompromisszummal járt (Horvátország – részben a területen élő lakosság kérésének engedve – megkapta Szerbiától a Baranya–háromszöget, ugyanakkor le kellett mondania a Szerémség keleti feléről. Az ottani szerb lakosság Belgrádhhoz kívánt csatlakozni) melyeket az érdekelt felek eltérően értékelte 1990 után. Jugoszlávia felbomlásával a korábbi tagköztársasági közigazgatási határok államhatárokká alakultak (Koszovó esetében a tartományi határ lett államhatárrá.) Kisebb területi viták maradtak az egyes új államok között.

A jugoszláv társadalmi, gazdasági, politikai válság 1991 nyarától kezdve véres fordulatot vett. A szlovén–osztrák, a szlovén–magyar, a horvát–magyar ha-

társzakaszon a nemzetközi határátkelő-helyek birtoklásáért bontakoztak ki fegyveres küzdelmek. A közös határszakaszok ellenőrzését fokozatosan átvették az újonnan függetlenné váló államok.

Az 1992 utáni időszakban az érintett országok sorban megkötötték a határ-egyezményeket, melyekben alapként a korábbi tagállami szintű határok államhatárrá válását fogalmazták meg. Az érintett települések között több vita is kibontakozott egyes kis területek hovatartozásáról. A horvát–boszniai határmegállapodás 1999. július 30-án részben szövegesen, részben pedig 25 ezres méretarányú térképmellékleten rögzítették a közös határ pontos vonalát. (A határmegállapodást a boszniai szerb politikai vezetés ellenállása miatt csak 2013-ban ratifikálták az EU nyomására, s Horvátország EU-csatlakozását megelőzően.)

Horvátország EU-csatlakozásával a horvátok által ellenőrizendő külső határ (Montenegró, BiH, Szerbia felé) lett az EU egy tagállama által ellenőrzött leghosszabb határ. A határ hossza némileg meghaladja az 1300 kilométert. Ez óriási feladatot ró Horvátországra. A határ ellenőrzését végző határrendőrség száma 6000 fővel nőtt, jelentős technikai újításokat hajtottak végre mind a zöld-határokon, mind pedig a határátkelőkön.

3.1. A szlovén–horvát határ

A mai szlovén–horvát államhatár a modernizáció korszakában hosszú időn át közjogi jellegű politikai-közigazgatási határ volt, hiszen elválasztotta egymástól az Osztrák Császárságot a Magyar Királyságtól. (Egy részén Zala és Vas megye korábbi megyehatára vált országhatárrá.) Ez a határ a gazdasági kapcsolatok tekintetében nem jelentett igazi akadályt, inkább csak a politikai és társadalmi viszonyulásokat és területi kapcsolatrendszereket befolyásolta.

A két ország együttes függetlenné válásakor a korábbi közigazgatási határ államhatárrá vált. A határmegállapodást néhány ponton vitatták a helyi szereplők.

1992-ben 50,2 millió, 1995-ben 50,3 millió, 2002-ben 61,3 millió ember kelt át a közös határon. A korábbi államkereten belül kialakult gazdasági, munkahelyi, családi stb. kapcsolatok miatt a napi ingázás rendkívül kiterjedt maradt (csak most az államhatáron keresztüli mozgásként került számbavételre.)

A horvát EU-csatlakozás előtt a közös szakaszon 57 határátkelőhely működött, melyek közül 25 a nemzetközi forgalom egésze, 10 a kétoldalú, 22 pedig csak a helyi forgalom számára volt megnyitva. A határ két oldalán élők inkább a megnövekedett forgalomra, semmint a határátkelőhelyek hiányára panaszkodtak.

A horvát EU-csatlakozás minden szempontból ismét „megnyitotta” az amúgy is szinte teljesen átjárható a határt. Az EU fejlesztéspolitikája a közös

határ térségében már korábban megjelent, de 2013 nyarától a belső határ sok szempontból átalakult jellegében. A két ország minimális (bár a tengeri kijárat kapcsán fontos) területeket érintő határvitája nem lehet akadálya a kapcsolatépítésnek.

Horvátország schengeni csatlakozásával az államhatárokon el fog tűnni az ellenőrzés, sok tekintetben „visszaáll” majd az 1991 előtti, területközi szabad mozgás.

3.2. A horvát–szerb határ

A horvát–szerb határ lényegében a belső közigazgatási területrendezés (1945) időszakában alapozódott meg, amikor a Baranya-háromszög Horvátországhoz, a Szerémség keleti fele, mintegy területcsereként pedig Szerbiához került.

Jugoszlávia fennállásának időszakában a Belgrád–Zágráb tengely az ország legfontosabb gazdasági, közlekedési, térszerkezeti eleme volt, óriási belső és tranzitforgalommal.

1990–1991 között elmérgesedtek a szerb–horvát kapcsolatok, majd véres polgárháborúvá váltak részben Horvátország belső, részben pedig a közös határ menti területeken. Vukovár vére ostroma a horvát történelem egésze számára üzenettel bírt, nem csak a határmentén.

1991–1998 között nem államhatár, hanem egy sajátos uralmi-megszállási területválasztó vonalként funkcionált a szerb–horvát közös határ jelentős részben. Lényegében csak 1998-tól beszélhetünk az ideiglenesség és a nyílt ellenségeség felszámolásáról. A területközi kapcsolatok fokozatosan alakultak újjá, nyíltak meg ismét a határátkelő helyek.

Különösen 2000 után kezdtek javulni a kétoldalú viszonyok, s normalizálódtak részben a határon átnyúló kapcsolatok is. Horvátország uniós csatlakozási folyamatai felgyorsultak, Szerbia új vezetése pedig „elindult az Európai Unióba vezető rögzös úton”. Magyarország EU-csatlakozása és annak fejlesztéspolitikai és gyakorlati következményei jótékony hatással voltak nemcsak a magyar–horvát, a magyar–szerb, hanem sajátos módon a szerb–horvát kapcsolatokra is.

Horvátország EU-tagságával a szerb határ az EU külső határa is lett egyben, így a határpolitika részben közösségi meghatározás alá került. Az integrált határmanagement kiépítése minden tekintetben átláthatóbbá teszi a külső határon való mozgásokat. (Az illegális mozgások megakadályozása a közös határ mindkét oldalán elsőrendű feladattá vált.)

A két ország között maradtak határviták, két kis dunai sziget jelenti ennek meghatározó elemét. A Vukovár mentén elhelyezkedő sziget kérdése azért problémás, mert 2013 nyarán a cirill betűs feliratok kihelyezése miatt (amire a

horvát törvények kötelezik a város vezetését) kiéleződtek a szerb-horvát ellentétek a városban.

A határ menti és a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése érdekében mindkét félnek túl kell tennie magát az 1990–1998 közötti tragikus eseményeken, illetve fel kell dolgoznia azok mindmáig élő személyes élményeit. Önmagában az EU nyújthat anyagi támogatásokat a fejlesztésekre, de talán sehol sem olyam erősek a történelmi emlékezetek, mint ebben a térségben.

3.3. A horvát–boszniai határ

A horvát–boszniai határ, a Száva-határ a vizsgált terület jelentős részén a török uralom után felállított határörvidék déli határaival egyezik meg. Valódi birodalomelválasztó határként funkcionált. Az elválasztó-terelő szerep a vasúti kapcsolatok kialakításakor mutatkozott meg egyértelműen.

1991–1995 között, a boszniai háború időszakában a Száva-határ nagyon bonyolult összetételű konfliktusok színterévé vált. Mindhárom érintett közösség (bosnyákok, horvátok, szerbek) sajátos konfliktushálóban élte meg a fél évtizedet. Boszniában 1995 után a nemzetközi ellenőrzés vált a meghatározóvá. A belső határok „megnyitása”, a különböző közösségek katonai ellenőrzőpontjainak felszámolása hosszabb időt vett igénybe. (A közösségek közötti határok egyes esetekben bonyolultabbak voltak, mint az államhatárok.)

A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése szempontjából egy rendkívül bonyolult határkomplexum jött létre a horvát–boszniai határ szávai szakaszán Brčko térségében. Brčko körzet szerepe az, hogy nemzetközi ellenőrzés alatt biztosítsa a Szerb Köztársaság nyugati és keleti részei közötti összeköttetést, valamint a kapcsolattartás lehetőségeit Belgráddal.

A Száva jobb partján fekvő, két területből, három községet keretbe foglaló „Posavina kanton” a föderáció területileg elkülönült része. A 325 km², s mintegy 40 ezer lakosú kanton Horvátországgal, a Szerb Köztársasággal a Brčko körzettel, valamint a föderáció részeként azzal is interakciókban van.

A horvát-boszniai közös határ problematikáját tovább árnyalja, hogy Bosznia-Hercegovina önálló, föderatív berendezkedésű ország, egységes államhatár-politikával, határrendőrséggel, de a lakossági mozgások tekintetében el kell különítenünk a boszniai Szerb Köztársasággal, illetve a föderáció területével közös részre. A boszniai szerb vezetés eltérő érdekek és értékek mentén gondolkodik a közös határról, illetve annak lehetőségeiről.

2013. június 19-én Horvátország Bosznia-Hercegovinával kötött átfogó határellenőrzési és határforgalmi megállapodást. A valamivel több mint ezer kilométer hosszúságú közös határon rögzítették a határátkelőket, s kategóriákba sorolták őket. Az 5 kilométeren belüli mozgások számára sajátos kishatárfor-

galmi rendet alakítottak ki, hogy megkönnyítsék a családi, rokoni, üzleti stb. közvetlen határmenti fenntartását. Kijelöltek egy 30 km széles határsávot is, ahol a boszniai állampolgárok egyszerűsített dokumentumokkal utazhatnak.

A határon átnyúló kapcsolatok jelentős része intézményesített, részben államközi, területi-közigazgatási szintű, illetve lokális jellegű. A testvérvárosi, testvérmegyei kapcsolatok formálisan nagyszámúak, s jónéhány esetben sikerült is őket tartalommal (oktatási, kulturális, turisztikai) megtölteni, de a gazdasági-együttműködési kapcsolatok általában korlátozottak. Ebben szerepet játszik a régió egészének egyfajta tökeszegénysége, a gazdasági növekedés és modernizáció érdekében „nyugat felé való fordulása”.

Megindult ugyan a volt jugoszláv területeken a korábbi kapcsolatok egyfajta újrafogalmazása, s ebben a szlovének játszanak leginkább aktív szerepet, de a konfliktus időszakából még nagyon sok bizonytalansági elem él. (Erre jó példa volt a horvát EU-csatlakozási folyamat szlovén kezelése, néha blokkolása.)

4. Összegzés

A dél-pannon térség szempontjából fontos a „két régi, külső szomszéd” (Ausztria és Magyarország) és a volt Jugoszlávia majd utódállamainak a kapcsolatrendszere. Mind Ausztria, mind pedig Magyarország irányába több változás játszódott le 1945 után. A változások Magyarországgal kapcsolatban voltak élesek.

A nagyobb politikai közösségek (államok) közötti viszonyok voltak dominánsak a kapcsolattartás lehetőségeit, illetve korlátait illetően. Mind Ausztria, mind pedig Magyarország tekintetében megjelentek tagköztársasági kapcsolattartási lehetőségek is, de azok korlátozottak voltak.

1990–1995-től kezdve az Európai Unió egyre fajsúlyosabb szereplőjévé vált a térségben. Nem csak a támogatáspolitikájával, hanem egyfajta követelményrendszer megfogalmazásával (annak pénzügyi eszközökkel való kikényszerítésével) terelte a határok menti és az azokon átnyúló folyamatokat.

XII. FEJEZET

DÉL-PANNÓNIA REGIONÁLIS SAJÁTOSSÁGAI

Dél-Pannónia meghatározó térségi jellemvonása az „országhatárookra vetettsége”. A két ország egyes részeiből kialakított régió négy országgal szomszédos (75. ábra). Így hat állam érintett a területi folyamatokban valamilyen módon.

Dél-Pannónia horvátországi részének regionális sajátosságait a megyék, míg a szlovéniai rész regionális sajátosságait a két funkcionális statisztikai régió keretei között elemezzük.

1. Zágráb megye

Zágráb megye Horvátország középső részén található 3058 km² területen (a Horvát Köztársaság 5,4%-a) 3 176 066 lakossal (a Horvát Köztársaság népességének 7,41%-a), terület és népsűrűség tekintetében a nagyobb horvát megyék egyike (76. ábra).

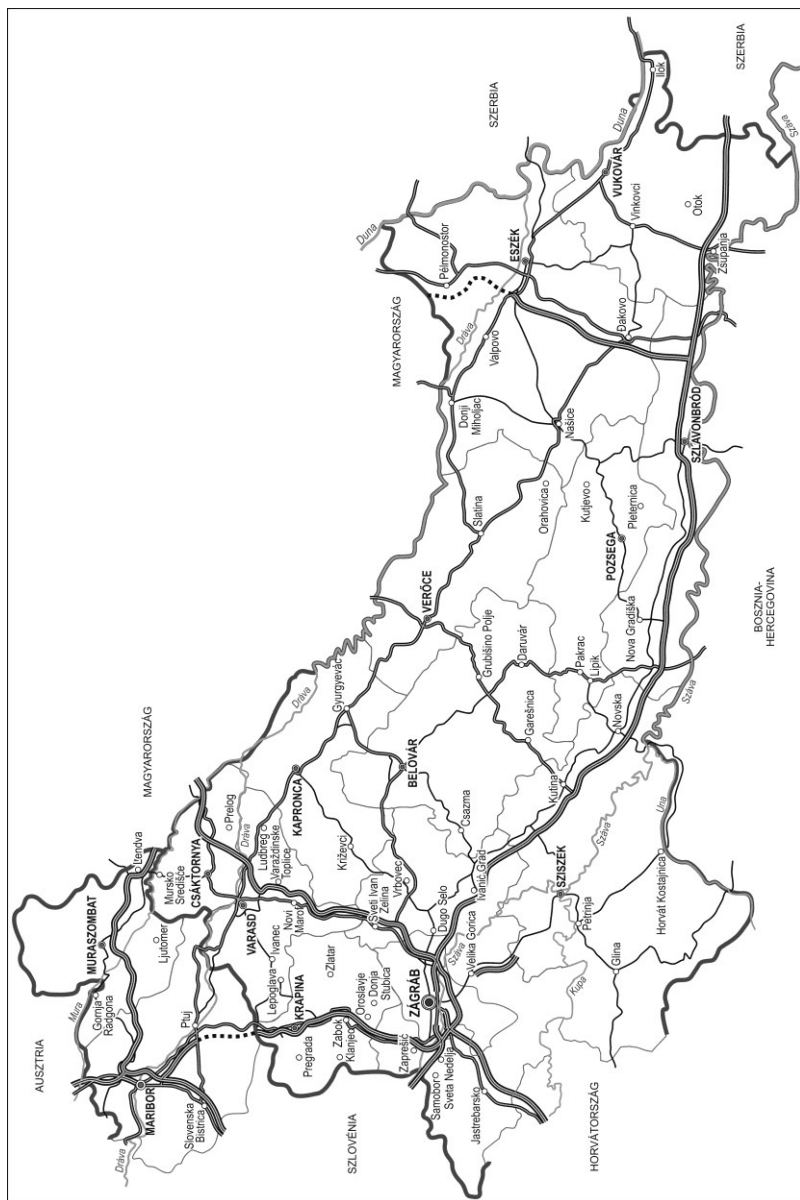
Kedvező közlekedés-földrajzi helyzete van, mivel az adriai és a Duna menti területek találkozásánál helyezkedik el. Központi helye van a többi másodlagos horvátországi központhoz viszonyítva (Fiume, Eszék, Split); területe kapcsolatot teremt egyrészt Közép-, Nyugat- és Délkelet-Európa között (a X-es páneurópai korridor Bregana–Zágráb–Kutina közötti autópálya-szakasz, X.a páneurópai korridor Krapina–Zágráb közötti autópálya-szakasz), valamint Közép- és Kelet-Európát köti össze az Adria régióval (V.b páneurópai korridor Varasd–Zágráb–Karlovác közötti autópálya-szakasz).

A megye a főváros (Zágráb) vonzáskörzetét képezi, ami annak a gazdasági felemelkedését és a főváros jobb ellátását biztosítja, de teret ad a gazdasági tevékenységek fővárosból történő kiterjedéséhez, valamint magas társadalmi és gazdasági színvonalat, foglalkoztatási lehetőségeket, ami a betelepülést és/vagy az ingázást, a fokozottabb urbanizációt idézi elő.

A megye területén található Horvátország legnagyobb repülőtere a Pleso-i (Velika Gorica) repülőtér. A nemzetközi és belföldi légitikikötőn kívül 9 kisebb reptér üzemel, amelyek a mezőgazdasági, sport- és idegenforgalmi repülés céljait szolgálják.

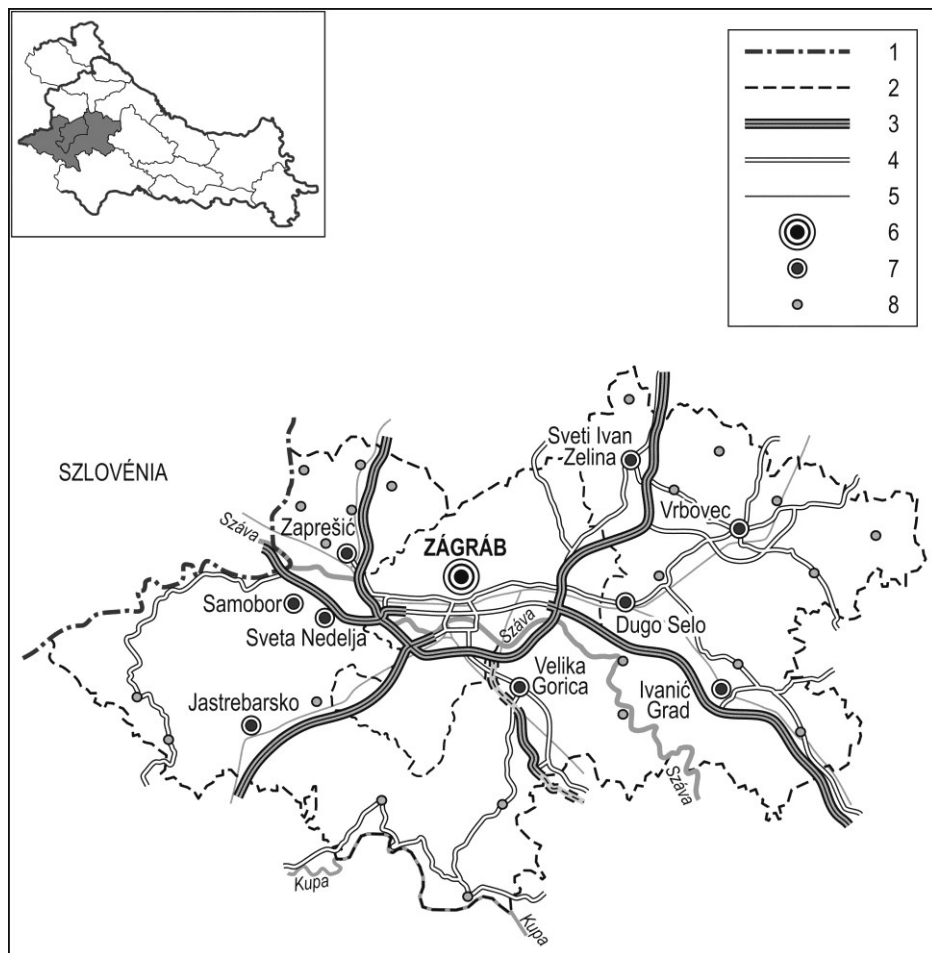
75. ábra

Dél-Pannónia „államközi helyzete”, jelentősebb települései, a közlekedési hálózat alapelemei

Forrás: A szerzők szerkesztése.

76. ábra

Zágráb megye és Zágráb város térszerkezeti vázlata

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A megye népessége növekvő, 2001-ben 309 696, 2011-ben 317 606 fő). Népsűrűsége átlagosan 103,8 fő/km², ami a horvátországi átlag (79 fő/km²) fölötti értéket jelent (113. táblázat). A népesség nagy része (57%) középszintű szolgáltatásokkal rendelkező településeken él, amelyek túlnyomórészt urbanizált területeket képeznek. A 697 település közül 200-nak 100 főnél kevesebb lakosa van, ezek előregedő és kihaló falvak.

113. táblázat

Zágráb megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	134 754	1948	227 538
1869	146 592	1953	233 411
1880	155 324	1961	233 875
1890	178 938	1971	232 836
1900	194 643	1981	259 429
1910	211 150	1991	282 989
1921	208 141	2001	309 696
1931	224 095	2011	317 606

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

A megye demográfiai trendje hosszabb ideje pozitív, ami kimondottan a bevándorlás következménye, míg a természetes szaporulat gyakorlatilag az egész megyében negatív.

A lakosság korszerkezetében jelentős részt képvisel az aktív népesség, amely a jövőben a fejlődést tudja biztosítani. A jelenlegi demográfiai trend az aktív népesség fiatalodására utal, mivel az ingázók és a betelepülők fiatalok és középkorúak. A csökkenő népességszámú közösségek esetében egyidejűleg az előrecedés trendje állapítható meg.

A megye háztartásainak nagy részét a mezőgazdasági háztartások képezik (58,7%), s a jellegzetesen rurális közösségekben ez az arány jóval magasabb. A megye demográfiai dinamikájának meghatározó tényezője a főváros közelsége, melynek vonzása a megye népességszámának csökkenéséhez vezetett. A főváros fenntartható növekedésének érdekében történő korlátozások miatt a vonzás szuburbanizációs folyamatot idézett elő.

A megyét 34 helyi önkormányzat képezi, melyek közül 9 város: Velika Gorica, Samobor, Zaprešić, Jastrebarsko, Vrbovec, Dugo Selo, Ivanić-Grad, Sveti Ivan Zelina, Sveta Nedelja és 25 község (općina). Összesen 697 településföldrajzi értelemben vett településsel kell számolnunk a megyében.

A megyén belül jelentős települési és területi fejlettségbeli különbségek érzékelhetők. Zágrábbal összehasonlítva, a különbségek kimagaslóan nagyok. Az egy főre jutó jövedelem tekintetében a legmagasabb jövedelemmel rendelkező önkormányzat háromszorosa a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező önkormányzatoknak, ami jelentős eltérésnek számít.

A gazdaság foglalkoztatási szerkezetében a feldolgozóipar (a foglalkoztatottak 39%-a) és a kereskedelem (30 % körüli) dominál, ami azt jelenti, hogy e két ágazat közel kétharmadát képezi a megye gazdaságának (HGK-a i Fine za

2005). Ezeket az ágazatokat követi az építőipar, majd a közlekedés, míg a mezőgazdaság csupán 2%-kal vesz részt a foglalkoztatási szerkezetben.

Horvátország mezőgazdasági termelésének egytizede jut a megyére, ami országosan a harmadik helyet jelenti Eszék-Baranya és Belovár-Bilogora megyék után.

A megyének országos szinten vezető szerepe van az állattenyésztésben, a tej- és tojástermelésben és a takarmánynövények termesztésében.

Az utóbbi években a mezőgazdasági termelés és a termelékenység visszaesésben van, ami főleg a falusi településeket érinti. A mezőgazdaságban a családi gazdaságok dominálnak. A foglalkoztatottak számának (119 245 fő) 11,46%-a saját gazdaságában tevékenykedik.

A fejlődés fő akadályát a felaprózott tulajdonú termőterületek jelentik. A családi gazdaságok kicsik: az átlagosan 5,5 parcellára jutó hasznosított terület 1,93 hektár, az átlagos 0,39 hektár parcellanagysággal számolva, ami az országos átlag (3,7 hektár) és az EU átlaga alatti érték.

A mezőgazdaság területek nagy részét a szántók (60%), rétek és legelők (27%), szőlők (7,5%) és gyümölcsösök (2%) képezik. A növénytermesztésben a gabonafélék termesztése az uralkodó (114. táblázat).

Hasonló a helyzet az állattenyésztés tekintetében is (szarvasmarha, sertés, szárnyas), ahol a háztáji gazdaságokként az állattartás annyira kisméretű, hogy nem teszi lehetővé a korszerű és kifizetődő állattenyésztést.

114. táblázat

Zágráb megye területhasznosítási szerkezete, 2005

A területhasznosítási kategóriák	A terület nagysága, ha	Térszerkezeti arány, %
Mezőgazdasági terület	172 548	56,25
szántó	101 252	33,01
gyümölcsös	4 175	1,36
szőlő	5 773	1,88
rét	47 518	15,49
legelő	12 503	4,08
halastó	1 314	0,43
mocsár	13	0,004
Erdőterület	105 762	34,48
Vízfelület	8 624	2,81
Épület, udvar	7 230	2,36
Út, vasút	9 865	3,22
Egyéb	2 721	0,88
Zsuppánság területe	306 750	100,00

Forrás: Županijski zavod za prostorno uređenje i zaštitu okoliša Zagrebačke županije.

A foglalkoztatottság egyharmadával és az összbevétel több mint egyötödével a feldolgozóipar a megye gazdaságának legfontosabb ágazata. Ezen belül az élelmiszeripar és a nemfémek ásványok feldolgozása, a fafeldolgozás és bútorgyártás, és a vegyipari termékek gyártása az uralkodó. A feldolgozóiparon belül a nagyvállalatok az összfoglalkoztatottak felével a jövedelem felét állítják elő. Az építőipar a megye lakosságának 10%-át foglalkoztatja. Ebben az ágazatban néhány nagyvállalat tevékenysége jelentős.

A megye idegenforgalmi adottságait a vonzó természeti szépségek (természetvédelmi területek, erdőterületek, vadászterületek, hévízforrások) és a gazdag kultúrtörténeti emlékek képezik. A főváros körüli nyugodt környezetet nyújtó települések a rekreációs idegenforgalom főbb területei. Különösképpen jelentős idegenforgalmi adottsággal bír a „Naftalan” gyógyhely, a Žumberek és Medvednica Természeti Park, a Varoški Lug Állatrezervátum és a Crna Mlaka Ornitológiai Rezervátum.

2. Zágráb megyei jogú város

Zágráb, Horvátország fővárosa, közigazgatásilag megyei jogú város, gazdaságilag, pénzügyileg és politikai szempontból az ország domináns központja. A város népessége növekvő tendenciát mutat (2011-ben 790 017 fő), ami az ország népességének 18,44%-a (115. táblázat). A 640 km² területen koncentrálódó népesség népsűrűsége 134 fő/km².

A népesség korösszetételét értékelve azt állapíthatjuk meg, hogy az sok tekintetben kedvezőtlen. Alacsony a fiatal korcsoportba (0–19 évesek) tartozók száma, s magas a 60 éven felülieké.

115. táblázat

Zágráb népességszámának alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	48 266	1948	356 529
1869	54 761	1953	393 919
1880	67 188	1961	478 076
1890	82 848	1971	629 896
1900	111 565	1981	723 065
1910	136 351	1991	777 826
1921	167 765	2001	779 145
1931	258 024	2011	790 017

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

A főváros területén közel 30 ezer vállalkozót jegyeznek (Horvátország összes vállalkozóinak 33,6%-a), ami jelentősen befolyásolja a főváros arányát az összjövedelemben (51,9%). A bruttó jövedelemben a főváros 59,6%-kal, a vállalkozásokban foglalkoztatottak 39,1%-ával vesz részt. A külföldi befektetések 75%-a közvetlen Zágábban allokálódik.

A város 2009 márciusában 424 263 főt foglalkoztatott, ami Horvátország foglalkoztatottjainak 28%-át jelenti, a munkanélküliek száma 2011 áprilisában 40 605 fő (13,1%). Zágráb az ország kivételét illetően (megközelítően 4 milliárd USD) 38%-kal vesz részt. 2011-ben az átlagos nettó kereset 6413 kuna, nagyobb az országos átlagnál (5480 kuna).

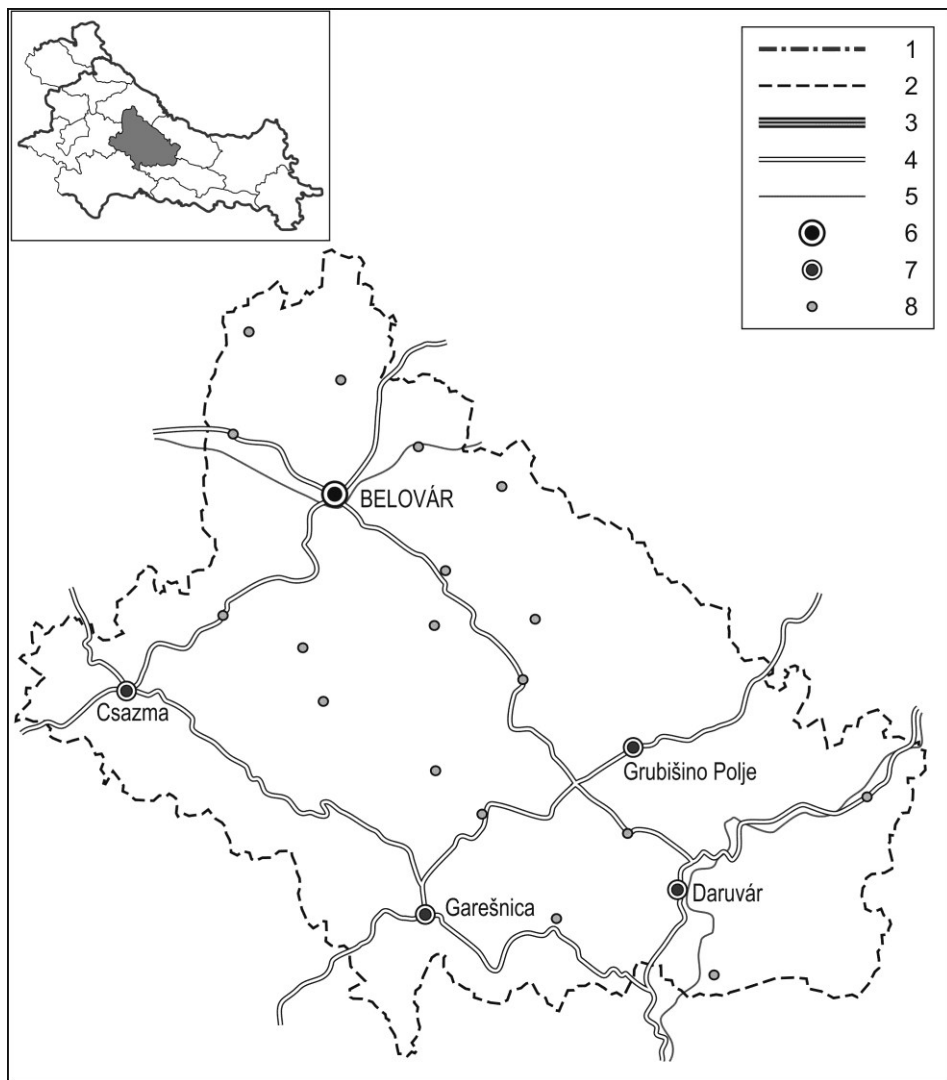
A fővárosba érkező vendégek száma 2010-ben 666 106 fő (73%-a külföldi turista), a vendégejszakák száma 1 085 597, aminek 74%-a a külföldi vendégekre esett. Zágráb, mint közigazgatási és adminisztratív központ az ország átlagos vendégforgalmának 6%-át és a vendégejszakák számának 2%-át adja.

3. Belovár-Bilogora megye

A Belovár-Bilogora megye négy jellegzetes földrajzi tájegységet foglal magában: északon és északkeleten a Bilogorát, keleten a Papuk és a Ravna Gora peremmasszívumát, délnyugaton a Moslavačka gorát, nyugaton a Čazma és az Ilovát (77. ábra). Területe 2 636,67 km², az ország 6,6%-a. Népességének száma csökkenő (1992–2011 között közel 25 ezerrel csökkent), Horvátország összlakosságának 3%-át képezi. A közép nagyságú megye földrajzilag Pannon-Horvátországhoz tartozik, amelyet Horvátország legfejlettebb részeként és az európai és a regionális közlekedési útvonalak egyik fontos kereszteződéseként tartanak számon (Száva és Dráva-menti, valamint a Közép-Európa–Adria és a Duna mente–Adria közlekedési folyosók). Az állami jelentőségű közúthálózat jól kiszolgálja a megye területét: Zágráb–Belovár–Daruvár–Pakrác és a Vrbovec–Csázma–Garešnica–Pakrác és az Ivanić-Grad–Csázma–Belovár–Gyurgyevác, valamint a Kutina–Garešnica–Grubišno Polje–Verőce és a Pakrác–Daruvár–Đulovac–Slatina közötti főutak, amelyek merőlegesek a Dráva és a Száva menti közlekedési folyosókra, összekötik azokat.

Az 1857-ben megtartott első népszámlálástól tekintve a megye népessége 1953-ig állandóan növekedett (116. táblázat). A száz éves időszak folyamán az első és a második világháborút követően jelentkező csökkenés kedvezőtlenül befolyásolta a lakosság korszerkezetét, ami a későbbiekben az újszülöttek számának csökkenésében mutatkozott meg és legszembetűnőbb 1965–1970 között volt, de a későbbiekben is éreztette hatását. A megye népességének aránya az ország összlakosságában ötven év óta csökken (1948-ban 4,40%, 2001-ben már

77. ábra

Belovár-Bilogora megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

116. táblázat

Belovár-Bilogora megye népességszámának alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	84 893	1948	166 485
1869	95 981	1953	170 651
1880	101 420	1961	167 599
1890	130 901	1971	157 811
1900	150 825	1981	149 551
1910	163 039	1991	144 042
1921	162 453	2001	133 084
1931	173 597	2011	119 764

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

csak 3,01%). A negatív trendre, ami a természetes szaporulat csökkenése és a népesség korszerkezetének tekintetében is érzékelhető, az urbanizáció térhódítása, a társadalmi-gazdasági változások, különösen a migrációk, a kulturális-oktatási és egészségügyi-szociális változások hatottak.

A népességcsökkenés újabb trendjét az 1990-es évek polgárháborúja idézte elő, aminek következtében a megye egyes területei nagy háborús károkat szenvedett, különösen Đulovac, Sirač és Veliki Grđevac községek, valamint a városok közül Belovár, Grubišno Polje és Daruvár, ahonnan a szerb és montenegrói nemzetiségű lakosság (és a magukat „jugoszlávnak” vallók) elköltözött. Néhány falu lakossága megtizedelődött és majdhogy kiürült. Néhány faluba a szomszédos államokból elmenekült horvát lakosok költöztek (Bosznia-Hercegovinából, a Vajdaságból).

A megye területén 346 települést tartanak nyilván, melyek közül 5 településnek van városi rangja: Belovár 40 276 lakossal, Čazma 8077, Daruvár 11 633, Grubišno Polje 6478 és Garešnica 10 472 lakossal. A városi lakosság a megye népességének 33%-át képezi, ami az országos átlag alatti érték (51,3%). A 228 falusi település kifejezetten agrárjellegű. Ezeken a településeken a megye lakosságának csupán 33,9% él.

Közigazgatásilag a megyét 18 község alkotja: Berek, Dežanovac, Đulovac, Hercegovac, Ivanska, Kapela, Končanica, Nova Rača, Ravišće, Severin, Sirač, Šandrovac, Štefanja, Velika Pisanica, Velika Trnovitica, Veliki Grđevac, Veliko Trojstvo és Zrinski Topolovac.

A településhálózatban a kisméretű és a szórt települések dominálnak. 2001-ben a megyében 323 településből 177-ben 200-nál kevesebb lakos élt, 56,8% (Horvátország 51%), 304 településen 1000 lakos alatti népesség élt, illetve

94,2% (Horvátország 91%). Ez a szórt népesséeloszlás nehezíti a területrendezést és az infrastruktúra kiépítését.

Az urbanizációs folyamat ellenére, amelyre a városok kifejezett népességnövekedése és a kevésbé urbanizált települések gyengébb növekedése vagy stagnálása utal, a megye összlakossága csökken.

Az optimálisnak mondható természeti adottságainak köszönhetően (napsütötte órák száma, csapadékmennyiség, domborzati sajátosságok) a megye gazdaságának kulcságazata a mezőgazdaság, amely a fejlett élelmiszeripar alapját képezi. A megye földrajzi helyzetét tekintve Európa fejlett mezőgazdasági övezetében („corn belt”) helyezkedik el (Franciaország, Lombardia, Magyarország, Ukrajna).

A megye területének 2005-ben több mint fele mezőgazdasági terület 152 290 ha (57,9%) amely Horvátország területének 5%-a és amelynek jelentős része 94,7%, illetve 144 725 ha művelhető terület (Horvátország összes művelhető területeinek 7,8%-a). Ebből 69,8%-ot a szántók és kertek képeznek, a rétek 26,2 %-ot. Az erdőterületek a megye összterületének 36,3%-át képezik (117–118. táblázat).

Mivel a megye jelentős részét erdők borítják, érthető, hogy az erdészet az egyik fő gazdasági tényező.

117. táblázat

A művelhető és mezőgazdasági területek nagysága Belovár-Bilogora megyében és Horvátországban, 2005

Területhasznosítási kategóriák	Terület, ha	Térszerkezeti arány, %	Területszerkezeti kategóriák nagysága országos szinten, ha	A megye részaránya Horvátország viszonylatában, %
Szántó és kert	101 484	70,1	847 000	12,0
Gyümölcsös	3 927	2,7	47 000	8,3
Szőlő	1 442	1,0	33 000	5,7
Rét	37 872	26,2	160 000	23,1
<i>Művelhető terület</i>	<i>144 725</i>	<i>100,0</i>	<i>1 087 000</i>	<i>7,8</i>
Legelő	4 044		110 000	3,7
Halastó	3 200		6 042	52,9
Nádas, mocsár	321			
<i>Mezőgazdasági terület</i>	<i>152 290</i>			
Erdő	95 973	36,3	2 221 386	4,3
Nem termőterület	15 404			
<i>Összesen</i>	<i>263 667</i>		<i>5 659 400</i>	<i>4,7</i>

Forrás: Statistički ljetopis, 2008, 254. és 284. o.

118. táblázat

A szántók hasznosítási szerkezete, 2007

Megnevezés	Belovár-Bilogora megye		Horvátország	
	terület, ha	arány, %	terület, ha	arány, %
Gabonafélék	56 488	77,8	558 590	67,2
Burgonya	803	1,1	17 355	2,1
Olajos magvak, termékek	3 159	4,3	82 093	9,9
Dohány	94	0,2	6 005	0,7
Cukorrépa	72	0,1	34 316	4,1
Takarmánynövények	11 257	15,5	105 862	12,8
Virág, fűszernövények	134	0,2	6 878	0,8
Vetemény (hüvelyesek)	578	0,8	19 789	2,4
Összesen	72 585	100,0	830 888	100,0

Forrás: Statistički ljetopis 2008., 256., 660–661. o.

A rendelkezésre álló termőföldek nagyobb része családi gazdaságok tulajdonában van (72 585 ha), 65 869 hektár pedig a nagyvállalatokéban. 6716 hektárt jogi személyek tulajdonában van. A megye területén 91 jogi személy található, amelyek 100 hektárnál nagyobb termőfölddel rendelkeznek, és 11 jogi személy, amelyek 50–100 hektár agrárterülettel rendelkeznek. A 100 hektártól nagyobb területtel rendelkező jogi személy 5064 hektáron (a mezőgazdasági területek több mint 70%-án) gazdálkodnak.

A termőfölddel rendelkező háztartások közül 2359 rendelkezik 10 hektárnál nagyobb művelhető területtel, 4182 háztartásnak 5–10 hektár nagyságú parcellája van. A 10 hektárnál nagyobb művelhető területtel rendelkező háztartások az agrárháztartások 10%-át képezik, a művelhető területek 46% át hasznosítják, míg a 3 hektár termőfölddel rendelkező háztartások az összes agrárháztartások 58%-át képezik, viszont a termőföldnek csupán a 21%-át birtokolják.

A háztartásokról készült statisztika alapján (2001) a 10 hektárnál nagyobb birtokok a szarvasmarha-állomány 48,6%-át, a fejőstehenek 40%-át tudják magukénak, míg a kisebb gazdaságok (5–10 ha) a szarvasmarha-állomány 32%-ával és a fejőstehén-állomány 35%-ával rendelkeznek. A megye élelmiszeriparában stratégiai terméknek számít a tej és a nem kellő mértékben hangsúlyozott tejtermékek gyártása,

A sertésenyésztés tekintetében a megyében összesen 167 774 sertést számláltak (2001), ami akkor az ország állományának a 9,7%-át jelentette. A legjelentősebb sertésenyésztő vidékek Belovár, Rovišće, Čazma, Nova Rača és Garešnica. A megyében 170 háztartásnak 50-nél nagyobb juhállománya van.

A megye gazdaságának alapja a növénytermesztés és az állattenyésztés, valamint az élelmiszeripar, amelyet a kedvező agroklimatológiai és domborzati

feltételek, valamint az élelmiszertermelés sokéves hagyományai tesznek lehetővé.

A mezőgazdaságban nyilvántartott vállalatok főleg növénytermesztéssel és állattartással foglalkoznak (Daruvári „POLJODAR TIM” d.o.o., és „MAJDAK PROMET” d.o.o., belovári „RATARSTVO” Rt.). A tojástermelés és a termék forgalmazását a belovári „GALA” d.o.o., végzi, a szőlészetben pedig a Daruvári Borászat „BADEL1862” d.d. vállalatnak van megyei szinten jelentős szerepe.

Az édességipart a Belovári „Koestlin” d.d., képviseli a gabonafeldolgozásban és az ipari takarmánygyártásban a belovári „PRERADA” d.d., a „FARINA” d.o.o. és a „GAŠPAR” d.o.o. cégek emelhetők ki. Ezeken az ágazatokon kívül a burgonyafeldolgozás és a „chips” gyártása, de egyre intenzívebb a különböző primőrúru feldolgozása. A húsfeldolgozó és tejipar az ország tejtermelésének 50%-át („LURA” d.d., a híres belovári „ZDENKA” d.d. sajtgyár).

A szőlészet és borászat külföldön is hírnevet szerzett, s a megye hagyományos sörgyártását a Daruvári Sörgyár („Daruvarske Pivovare” d.d.) fémjelzi.

A megye kivitelében a fafeldolgozó és bútoripar 30–31%-kal szerepel, a megszerzett devizabevételek 68,9%-t adja.

A fafeldolgozó ipar legismertebb vállalatai a belovári „Česma–Šperploča” d.d. és a „Česma–Furnir” d.d. A foglalkoztatottak 12%-át a faipar köti le.

Az épületanyaggyártás keretében a megyében az égetett épületelemek gyártását mészegetés, kőzetfeldolgozás, ásványi kötőanyagok és ragasztók, armírozott beton elemek gyártása stb. tartozik. 2003-ban összesen 9,24 millió USD értékű termék került kivitelre.

A megye textilipara a férfi és női konfekciós termékek gyártását foglalja magában. Központja Garešnica községben van s legnagyobb termelési egysége a „Modea” a Hrastovac-i „Nada” és a „Penic-tekstil” valamint a daruvári „Vesna” textilgyár.

A fémfeldolgozó ipar keretében a gépgyártásnak, a közlekedési eszközök gyártásának és egyéb fémárúk, mezőgazdasági gépek, kistraktorok és pótkocsik gyártásának van hagyománya, s a közlekedési eszközök alkatrészgyártása, különböző méretű csövek gyártása jelenti a megye fémiparának kulcstermékeit.

A fémiparágazat legjelentősebb képviselői: a daruvári magas technológiájú „DALIT-CORP” d.d.; a belovári ESCO d.o.o. – rúgókat és fémtermékeket gyártó vállalat; a belovári öntöde d.o.o. –, amely armatúrákat és a közcsatornahálózathoz csővezeték elemeket gyárt.

A belovári „Hittner” d.o.o. – közel 70 munkást foglalkoztató – erdészetben használatos traktorokat gyárt („Ekotrac”), a daruvári MPD – szelepeket, szivattyúkat gyártó vállalat.

A daruvári hévízforrást már az ókorban a rómaiak is használták, ma a helyiek közkedvelt fürdőhelye. A vadászturizmusnak száz éves hagyománya van, hiszen a változatos vadállomány jelentős vonzerőt jelent a külföldi vadá-

szok számára. Ezen kívül számos vadász tevékenység (vadászkutya-tenyésztés, vadász-céllövő versenyek, ökotevékenységek, a vadászok védőszentje emlékének ápolása, vadászkürttel kapcsolatos hagyományápolás) gazdagítja. A megye területén hat idegenforgalmi társaság működik, sajnos egyik sem foglalkozik vendégfogadással és helyi programok szervezésével.

A kulturális, sport és gazdasági rendezvények sokasága közül az ütőhangszerek nemzetközi fesztiválja, a folklórrendezvények, az aratóünnepség, a művésztelepek és képzőművészeti tárlatok, az amatőrszínházak és fúvószenekarok szemléje, a motoros és traktorversenyek emelhetők ki.

A megye szállodaiparában 713 férőhelyet tartottak nyilván 2005-ben, ebből a megye öt szállodájában 510 férőhely állt rendelkezésre. Ez évben 25 543 vendégéjszakát jegyeztek. Az egyéb szálláshelyeken 65 ezer vendéget tartottak nyilván, az egynapos kirándulásokra érkezők száma megközelíti a 12 ezer vendéget.

4. Bród-Szávamente megye

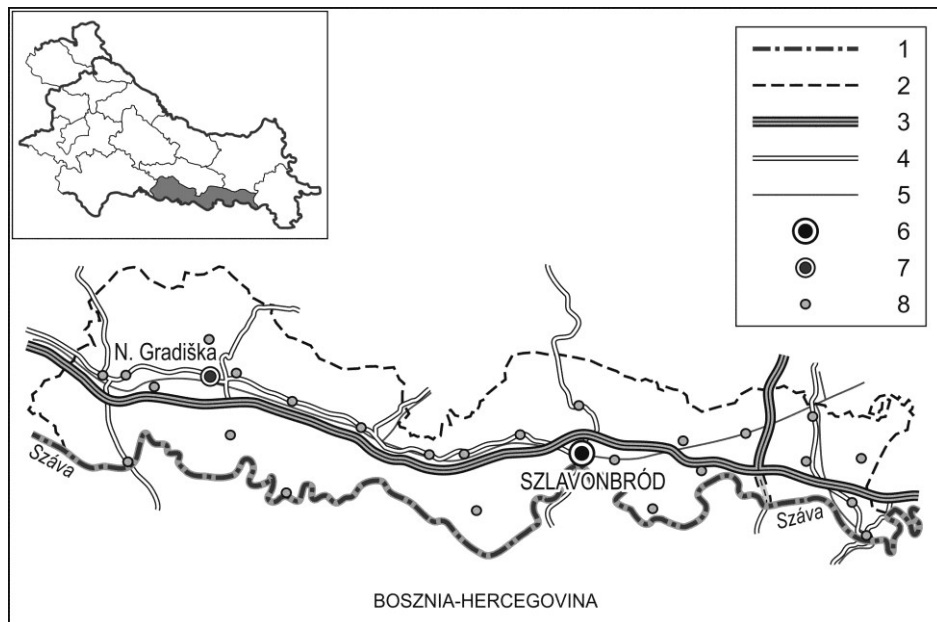
A Bród-Szávamente a Szlavóniai-síkság déli részén helyezkedik el, északon a Psunj-, a Pozsegai- és Dilj-hegység, délen pedig a Száva folyó határolja, ami egyben 163 km-en országhatár képez Bosznia-Hercegovina felé.

A megye nyugat-kelet irányban húzódik légvonalban 117 kilométeren, szélessége viszont 7 (Orljava folyó térsége) és 27 km közötti (Psunj és a Száva között). Területe 2034 km², ami az ország területének 3,59 %-a, e tekintetben a megyék sorrendjében a tizennegyedik.

A megyének kedvező közlekedés-földrajzi helyzete van: egyrészt kapcsolódási területet jelent Nyugat- és Kelet-, valamint Kelet- és Délkelet-Európa, illetve a Közel-Kelet között. Területén teljes hosszában húzódik a Száva menti közlekedési tengely (X. Páneurópai korridor), valamint az Eszék–Đakovo irány is a terület keleti részén halad át (V.c Páneurópai korridor). Ezt a nyugat-keleti irányt követi a nemzetközi vasútvonal, az autópálya és a kőolajvezeték is. Szlavonbród a kontinentális Horvátország második folyami kikötője, melynek éves forgalma eléri a 150 ezer tonnát (78. ábra).

A 2011-ben megtartott népszámláláskor Bród-Szávamente megyében 158 575 lakos élt (az ország népességének 3,7%-a), ami kb. 18 ezerrel kevesebb mint 2001-ben (119. táblázat). A megye népsűrűsége 78,1 fő/km², magasabb az országos átlagnál. A polgárháborút követően 1991 és 2001 között lényegesen megváltozott egyes községek népességszáma. 2009-ben az újszülöttek száma 4,1%-kal nőtt az előző évekhez viszonyítva.

78. ábra

Bród-Szávamente megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasút-vonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

119. táblázat

Bród-Szávamente megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	74 136	1948	134 436
1869	79 273	1953	142 614
1880	77 739	1961	154 309
1890	90 751	1971	164 065
1900	99 979	1981	167 667
1910	116 295	1991	174 998
1921	112 693	2001	176 765
1931	128 790	2011	158 575

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

A természetes szaporulat 2009-ben a megyében negatív előjelű volt $-1,26\%$ (-222 személy). A természetes népességsökkenést a vitális index (születések száma száz elhalálozottra), $89,0$ volt. A házasságkötések aránya (2009-ben az ezer lakosra megkötött házasságok száma) $5,1\%$.

Az etnikai összetétel tekintetében a népesség $93,95\%$ horvát a fennmaradó 6% -ot az albánok, bosnyákok, magyarok, németek, romák, ruszinok, szlovákok, szerbek stb. alkotják.

Bród-Szávamente megyét 213 település képezi. Közigazgatási szempontból 2 városra és 26 községre tagolódik. A két városon kívül (Slavonski Brod és Nova Gradiška), a 26 községben 165 település van. Szlavonbródban, a megyeszékhelyen $59\,141$ lakos, Nova Gradiskában $14\,229$ lakos él. A 26 község közül lakosságszám tekintetében Sibinj a legnagyobb 6895 lakossal, a legkisebb Dragalić 1361 lakossal.

A megye községei: Bebrina, Brodski Stupnik, Bukovlje, Cernik, Davor, Donji Andrijević, Dragalić, Garčin, Gornji Bogićevci, Gornja Vrba, Gundinci, Klakar, Nova Kapela, Okučani, Oprisavci, Oriovac, Podcrkavlje, Rešetari, Sibinj, Sikirevci, Slavonski Šamac, Staro Petrovo Selo, Velika Kopanica, Vrbje és Vrpolje.

Bród-Szávamente megye az agrártermelés tekintetében az egyik legoptimálisabb terület Horvátországban. A megye $115\,421$ hektár agrárterülettel rendelkezik, amelyből $103\,515$ hektár művelhető termőföld (az agrárterületek $89,68\%$ -a). Ez az arány jóval az országos átlag ($63,2\%$) fölötti érték (*120. táblázat*).

A megye termőföld-hasznosításának szerkezetében tehát a szántók és kertek dominálnak ($81,12\%$), ami alátámasztja a megye intenzív gazdaságának hatékonyságát, hiszen meghaladja az országos szintet (73%).

Az erdőterületeivel, amelyek állami vagy magántulajdonúak, a megye Horvátország erdőseégeinek $2,9\%$ -ával rendelkezik. Az erdőborítottság a megye területének 30% -a, ami az országos átlag alatti érték (37%).

A halászerületek nagysága 2782 hektár, ami a megye területének $1,3\%$ -a. Három halastó (Brodski Stupnik-i, az Oriovac-i és a Vrbovljan-i) képezi a haltermelés alapját.

Bród-Szávamente megyében $20\,704$ háztartás foglalkozik mezőgazdasággal, akik $81\,903$ hektár termőföldet művelnek. A termőföld parcellák nagysága a $15\,310$ háztartás esetében kisebb, mint 3 hektár ($73,95\%$). Húsz hektárnál nagyobb termőfölddel csak 314 családi gazdaság rendelkezik, ami lényegesen drágítja a mezőgazdasági termelést és fékezi az ágazat fejlődését.

Bród-Szávamente megye ipara nem kiemelkedő jelentőségű. Az ipari vállalatok a megyében működő vállalkozások $16,6\%$ -át képviselték 2000-ben. Az ipari foglalkoztatottak aránya $47,9\%$ volt.

120. táblázat

*A szántók hasznosítási szerkezete Bród-Szávamente megyében,
2006–2007, ha*

Megnevezés	2006			2007		
	összesen	jogi szemé- lyek	családi gaz- daságok	összesen	jogi szemé- lyek	családi gaz- daságok
Gabona	39 565	3 352	36 213	37 368	5 342	32 026
Olajos növények	8 183	1 988	6 195	6 111	2 494	3 617
Dohány	25	–	25	39	14	25
Cukorrépa	1 965	100	1 865	1 241	576	665
Takarmánynövények	6 073	278	5 795	6 837	403	6 434
Virág, fűszernövények	19	–	19	14	–	14
Burgonya, hüvelyes vetemények és más főzelékfélék	1 171	37	1 134	1 158	42	1 116
Összesen:	57 001	5 755	51 246	52 768	8 871	43 897

Forrás: Bród-Szávamente megye fejlesztési stratégiája, 2011–2013.

A megye gazdaságát és főleg iparát is elérte a Kelet-Európát érintő „tranzíciós krízis”. A foglalkoztatottak száma a megye iparában a háború előtti 44%-ára csökkent.

A megye területének geológiai szerkezete olyan közetféléseket tartalmaz (mészkő, márga, homok, agyag és lignit), amelyek kitermelése és hasznosítása jövedelmező (amfibolit bányászat). Szlavonbród területén a téglá- és cserépgyártáshoz szükséges agyagot nyernek ki, ami a bródi épületanyaggyár nyersanyagát szolgálja.

A „Djuro Djaković” fémfeldolgozó mamutvállalat hídszerkezeteket, villanymozdonyokat, ipari berendezéseket, mezőgazdasági gépeket, autóalkatrészeket, katonai eszközöket („Degman” tankok). Szlavonbródban készül a „Crotram Konzorcium” által kifejlesztett alacsonypadlós villamos.

A megye jelenlegi idegenforgalmi fejlettségét főleg a természeti erőforrásoknak, gazdag kultúrtörténeti vonzerőknek, közlekedés-földrajzi helyzetének és az idegenforgalmi-vendéglátóipari fejlettségi szintjének köszönheti. A polgárháborút megelőző időszakban Bród-Szávamente megye közepesen fejlett idegenforgalommal rendelkezett, amit a vendéglátóipar és a Belgrád–Zágráb autótú mint nemzetközi közlekedési folyosó tett lehetővé.

A turizmus fejlesztésének természetföldrajzi alapját a Száva és mellékfolyói, a folyóvölgy mocsarai, víztározói, ártéri erdői, meánderei, a Papuk, a Psunj és a Dilj hegyek lankáinak szőlőültetvényei, a síkvidéki erdőségek biztosítják, vala-

mint számos különleges adottság, amelyek a kiránduló, a sport- és rekreációs turizmus, a vadászturizmus és horgászat lehetőségeit kínálják.

5. Kapronca-Körös megye

Kapronca-Körös megye az ország északnyugati részében található és Zágráb, Krapina-Zagorje, Varasd, Muraköz, Belovár-Bilogora, Sziszek-Moslavina és Karlovac megyékkel együtt Közép-Horvátország megyéi közé sorolható. Területe 1748 km², s e tekintetben az ország tizenhetedik megyéje. Keleti és északkeleti határát a Dráva képezi, amely határfolyó Magyarország felé, nyugaton Varasd, délen pedig Belovár-Bilogora megyével határos.

A megye területén közlekedés-földrajzi tekintetben másodlagos jelentőségű transzverzális és longitudinális közlekedési irányok dominálnak. Így a megye számára lehetővé válik, hogy csatlakozzon az Adria és Közép-, illetve Kelet-Európa országainak, egyben a Dráva menti és a zágrábi régió kapcsolatrendszerébe is. A megye területe síkvidéki összeköttetést jelent a Dráva és Száva völgye között (79. ábra).

A 2011-ben megtartott népszámlálás időpontjában a megyében 115 584 fő élt (az ország népességének 2,8 %-a) 66,1 fő/km² népsűrűséggel, aminek alapján a megye az ország közepes népsűrűségű megyéi közé tartozik (121. táblázat).

A megye természetes szaporulata már 1971 óta negatív, generációs népességszám-csökkenéssel jellemezhető, amit az állandó kivándorlás, valamint a születések számának csökkenése eredményezett. E negatív szaporulatot a vitális index változása is alátámasztja. Folyamatos természetes növekedés csak Kapronca esetében tapasztalható.

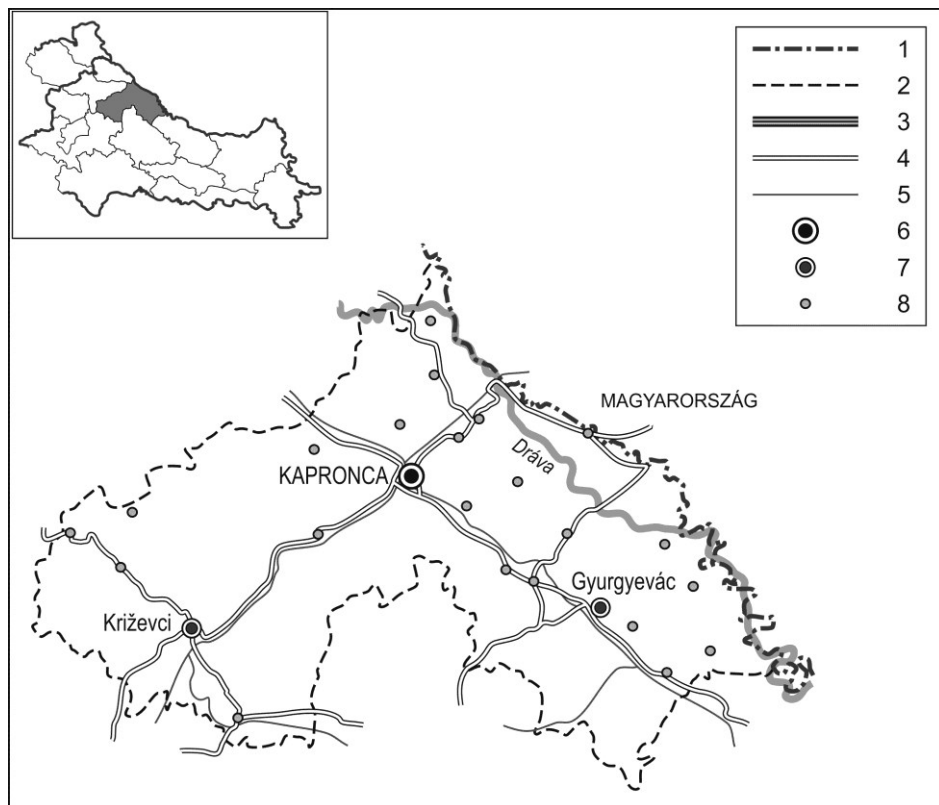
121. táblázat

Kapronca-Körös megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	87 464	1948	140 565
1869	97 581	1953	142 362
1880	105 529	1961	143 019
1890	121 772	1971	138 994
1900	132 581	1981	133 790
1910	142 546	1991	129 397
1921	139 054	2001	124 467
1931	143 268	2011	115 584

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

79. ábra

Kapronca-Körös megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A népességszám alakulásának trendjei negyven év óta csökkenést mutatnak, s a természetes szaporulat tekintetében generációs depopulációról beszélhetünk, az elmúlt három évtizedben negatív népességalakulási trend van jelen. Hasonlóan csökken a közös háztartásban élők száma és az előregedő háztartások az uralkodók. Ezen folyamatok következményeként csökken a munkaképes aktív népesség száma, s folytatódik a népesség előregedése, az átlagéletkor 38,6 év, ami az országos átlagéletkortől 1,5 évvel több. Az öregségi index (a 60 évesnél magasabb népesség és a 19 éves korú népesség aránya) a horvát átlagtól kedvezőtlenebb.

A munkaképes korcsoportok a népesség 66%-át képezik, Đelekovecben ez az érték csupán 58%.

A népesség etnikai szerkezetében a horvátok 96%-kal, a szerbek 1,9%-kal, a szlovének 0,1%-kal, a magyarok és a romák pedig 0,1-0,1%-kal szerepelnek.

A népesség területi eloszlásának jelenlegi állapotát a társadalmi-gazdasági viszonyok, az urbanizáció és a deagrarizáció határozták meg. A megye északi-keleti részét a Dráva völgye képezi. Ezen a vidéken a mezőgazdasági tevékenység van túlsúlyban, de jelentős a kőolaj- és földgáz-kitermelés is. Nagyobb és koncentráltabb településekkel jellemezhető vidék, amelyek Kaproncával megfelelő közlekedési összeköttetésnek köszönhetően gyorsabban urbanizálódnak.

A megyét városok: Gyurgyevác (8264 fő), Kapronca (30 854 fő) és Križevci (21 122 fő), valamint 21 község képezi közigazgatásilag. Ezek a községek: Drnje, Đelekovec, Ferdinandovac, Gola, Hlebina, Kalinovac, Kalnik, Kloštar Podravski, Koprivnički Bregi, Koprivnički Ivanec, Légrád, Molve, Novigrad Podravski, Novo Virje, Peteranec, Podravske Sesvete, Rasinja, Sokolovac, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Orehovec és Virje.

A megye agrárterülete a 2009. évi adatok alapján 77 ezer hektár (a megye összterületének 44%-a), melynek 76,7%-át a szántók és kertek (59 000 ha), valamivel több mint 20,6%-át rétek és legelők (15 830 ha), 0,7%-ot gyümölcsösök (570 ha) és 2%-át szőlőskertek (1600 ha) képezik.

Az agrárterületek 93%-a magántulajdonban van. Ezek a területek felaprózottak (az átlagos parcellanagyság 3,73 ha), és az agrárháztartások 74%-a 5 hektárnál kisebb termőfölddel rendelkezik. Ezeken a felaprózott területeken 51 638 fő él, akiknek 31%-a 55 évnél idősebb.

A gyümölcsstermelésben (alma ültetvények) és a szőlészetben – jelentős támogatásokkal – a kereskedelmi termelés területeit 2009 végéig nagy mértékben növelték.

Az állattenyésztés (hús- és tejtermelés) folyamatos növekedésének megfelelően, a növénytermesztés is azon kultúrák termesztését helyezi előtérbe, amelyek az állattenyésztéshez szükséges takarmányt szolgálja (a szántók 53%-án). A megye támogatja a főzelékfélék és virágok termesztését. A kereslet jóval meghaladja az ipari főzelékfélék termelését.

Az állattenyésztés kifejezetten fejlett az ország többi részéhez viszonyítva, figyelembe véve az állatállomány nagyságát, az állattenyésztők számát és azok piaci részesedését a hazai piacon. A szarvasmarha-tenyésztés az állattenyésztés alapja a 67 ezres szarvasmarha-állománnyal, melynek felét (38 000) a tehének adják.

Kapronca-Körös megye iparának kulcsfontosságú ágazata a kőolaj-kitermelés. A horvátországi kőolajipari vállalat (INA) a térség kőolaj- és földgáztartalékainak feltárását és kiaknázását végzi: Légrád (középső és keleti rész), Kutnjak-

Delekovec, Cvetkovec, Peteranec, Gola, Lepavina, Jagnjedovac, Mosti (északi rész), Molve, Ferdinandovac, Čepelovac-Hampovica, Kalinovac, Stari Gradac (északnyugati rész), Šandrovac (északkeleti rész) és a Bilogora.

Az épületanyag-kitermelés központjai Žljebic, Keter, Mladj, Prosenica, Otok, Gašpar, Hoti, Sekulin (kavics és homok); Ribnjak, Gušćerovec, Reka (agyag) és Vojnovec (terméskő), de ezeken a helyeken kívül újabb lelőhelyek feltárása van folyamatban.

A könnyűipari ágazatok közül az élelmiszeripar dominál (a „Vegeta” ételízesítőt gyártó „Podravka”), jelentős szerepe a gyógyszeriparnak („Belupo”) és az üdítő- és szeszesitalgyártó iparnak van. Kiegészítő ágazatok a papíripar („Hartmann” és „Bilokalnik-Ipa”) és fafeldolgozó ipar („Bilokalnik-Drvo”). A beruházások legjobban az élelmiszer-, üdítő- és szeszesital, valamint a fafeldolgozó ipart érintik.

A megye legvonzóbb idegenforgalmi erőforrásait a kultúrtörténeti emlékek szolgáltatják. Zágrábból Kalnik felé utazva meglátogatható az Obreške klijeti. Itt található még a Veliki Kalnik vár, az Erdődy-kastély Felső-Rijékán (Gornja Rijeka), Grad Mali Kalnik város a csúcson Pusta Barbara, a kaproncai erődítmény és a gyurgyeváci óváros, a Lepavina falu melletti monostor komplexum, valamint az Inkey-kastély komplexumok és a Szent Kereszt-templom Raszinjében.

Jelentős desztináció még a Hlebina-i Naiv Művészek Galériája, a Szent Anna-templom, a Szentháromság görög katolikus katedrális és a Szent Kereszt-templom, valamint a történelmi központ Krizsevciben, Kaproncán a „Podravka” élelmiszeripari múzeum. Kiemelt idegenforgalmi vonzereje van a Kalnik-hegység tájainak és az itt található hegymászóháznak.

A megye területén 11 természetvédelmi terület található, 5550 hektár összterülettel, amelyek az ökoturizmus szempontjából nyújtanak kiváló lehetőségeket, és alkalmasak. Az erdei rezervátumok közé sorolhatók a Crni jarki és Dugačko Brdo-i erdőségek, a geo- és botanikai örökség területei a Gyurgyeváci-homok, a Mali Kalnik, a Veliki Pažut ornitológiai védett terület.

6. Krapina-Zagorje megye

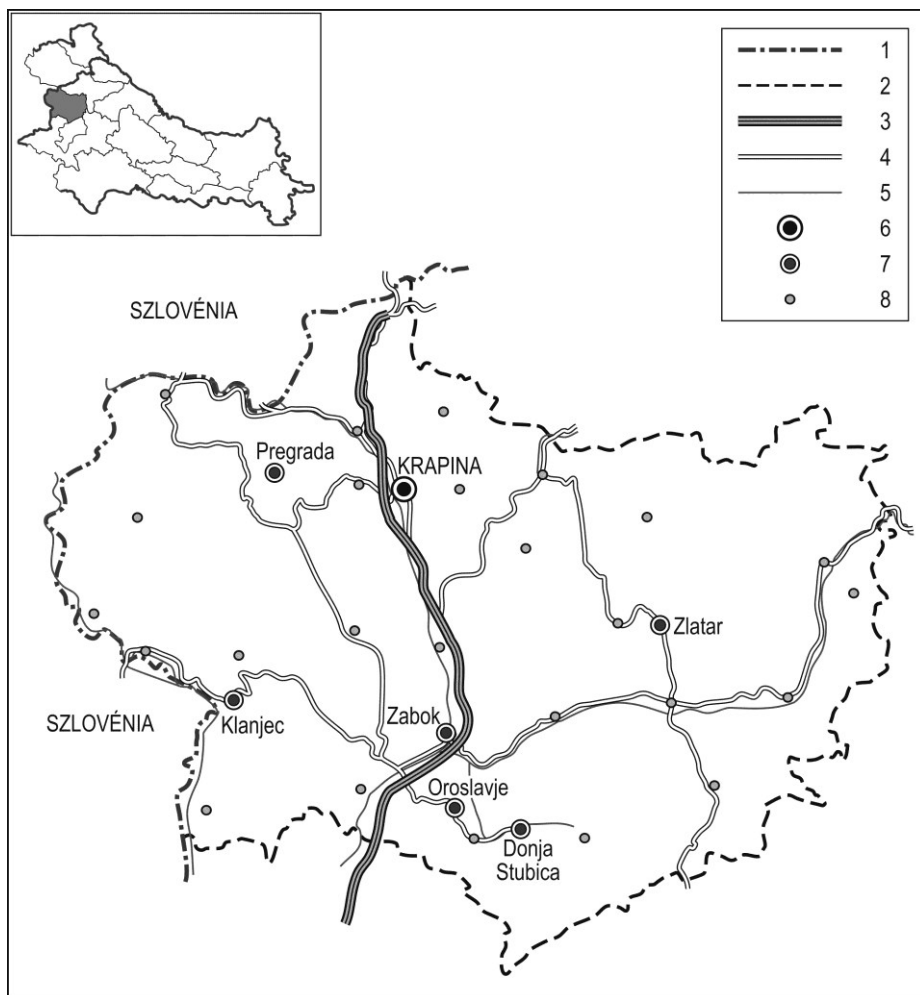
Krapina-Zagorje megye (1224,22 km²) Horvátország északnyugati részén található és Közép-Horvátországhoz tartozik. Sajátos földrajzi tájegység, amely a Macelj-hegység csúcsától és az északon található Ivanščicától délkeleten Medvednicáig húzódik. Nyugati határa a Sutla folyó, határfolyó Szlovénia felé, a keleti határa pedig a Krapina és a Lonja folyók vízválasztója. Északon Varasd, délen pedig Zágráb megyével és Zágráb várossal határos (80. ábra).

A megye adminisztratív lehatárolása nagy általánosságban lefedi az Alsó-Zagorje (Donje Zagorje) tájegységet.

Jelentős közlekedés-földrajzi adottság a megyén áthaladó észak–dél irányú autópálya-szakasz (E-59 Nürnberg–Linz–Graz–Macelj–Zágráb–Split), ami Horvátország északnyugati kapcsolatát biztosítja Nyugat-Európa irányába.

80. ábra

Krapina-Zagorje megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasút-vonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A megye népessége 2011-ben 132 892 főt számlált, kb. kilencezerrel kevesebbet, mint 2001-ben. Az utóbbi népszámlálás adatai alapján a megye népessége az ország összlakosságának 3,1%-a (122. táblázat).

A kisebb területű megye (1224,22 km²) népsűrűsége azonban országos átlag feletti (108,1fő/km²), így a Murántúli, valamint Varasd megyével együtt a leg-sűrűbben lakottak Horvátországban.

A megye 15 évesnél idősebb korcsoportjának képzettségi szerkezetében (118 139 fő) a középiskolát (szakiskolák) végzetek száma dominál. A lakosság etnikai összetételében a horvátok 98,44%-ot képeznek, a szlovén nemzeti kisebbség 0,31%-kal, a szerb 0,16%-kal vesz részt. Az albánok aránya 0,09%, a bosnyákoké 0,04%. A vallási hovatartozás tekintetében a katolikus vallás dominál (97,47%).

122. táblázat

Krapina-Zagorje megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	100 804	1948	181 586
1869	113 711	1953	178 938
1880	125 394	1961	168 952
1890	139 547	1971	161 247
1900	152 047	1981	153 567
1910	168 404	1991	148 779
1921	163 594	2001	142 432
1931	175 227	2011	132 892

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

A megyei önkormányzatot 7 város (Donja Stubica, Klanjec, Krapina, Oroslavje, Pregrada, Zabok, Zlatar) és a 421 települést keretbe foglaló 25 község alkotja. A városokban a megye népességének 24%-a él, összesen 36 142 fő. A Krapina-Zagorje megye területén főleg falusi települések a jellemzőek. Azok a települések, amelyeket várossá nyilvánítottak a falusi és városi jelleg közötti átmenetet képviselnek.

A megye agrárterülete az összes terület 57,7%-át, a művelhető terület pedig 50,4%-át képezi. Az agrárterületek 98,7%-a magántulajdonban vannak.

A mezőgazdasági területek alapvető sajátossága a felaprózottság, a parcellák átlagos nagysága 2,16 hektár. A termőföld vetésszerkezetében a gabonafélék az uralkodók (71%), a takarmánynövények 16,8%-kal, a burgonya 8,2%-kal, a főzelékfélék 4%-kal vannak jelen, míg a parlagon hagyott agrárterületek és kertek aránya 3% körüli.

A mezőgazdasági lakosság a megye összlakosságának 12,34%-a, amelyből 84,42% aktív mezőgazdasági népesség és 15,58% az eltartott lakosság.

A 2003-as adatok alapján Krapina-Zagorje megyében 27 657 agrárháztartást tartottak nyilván, ami az ország mezőgazdasági háztartásainak 6,17%-a.

A megye iparának húzóágazatai a fémfeldolgozó ipar, a nemfémes ásványok kiaknázása, a textilipar, valamint az elektromos gépek gyártása.

A fémfeldolgozó iparon belül közel 70 vállalkozót tartanak nyilván és ezek a vállalatok 2005-től kezdve folyamatosan növekvő kivittelt produkálnak. A legdinamikusabban fejlődő cégek a krapinai „Jedinstvo” d.d., a humi „Omco” d.d., a konjisljaci „Armko” d.d., az oroslavljei „TPK Orometal” d.d. és a „Pireko” Rt.

A nemfémes ásványfeldolgozás ágazataiban 13 bejegyzett vállalkozás közül a legsikeresebb a humi „Vetropack Straža” Rt., a bedekovcsinai „Tondach Horvátország”, a „Zagorka PGM”, és a golubovaci „Schiedel” kéményeket gyártó vállalat.

A textil és konfekcióipar legjelentősebb vállalatai a krapinai „Kotka Rt”, a zlatari „Prevent Zlatar” Rt., az oroslavljei „Bulgari Filati” d.o.o., a klanjici „Klanjec” d.d. fonóüzem és a zaboki „Regeneracija” d.d. Az elektromosgépgyártás legismertebb és legjelentősebb vállalatai a zlatari „Končar”, a Szt. Kereszti „TEP” d.d. és a zaboki „Dekor” d.d.

A feldolgozóipar ágazatai esetében jelentős kivittelt a fémfeldolgozó ipar valósított meg (52%), valamint a nemfémes ásványok bányászata (14%), a konfekcióipar (10,8%) és a textilipar (4,9%).

A gazdaság növekedését a feldolgozóipar pozitív növekedési trendje befolyásolta az évtized közepén. A feldolgozóipar a megye gazdaságában 86,03%-kal szerepel. A termelésnövekedésben a bányászat (+18,9%), az építőipar (+44,7%), és az energiatermelés (4,5%) is kiveszi a részét.

A megye Horvátország kivitelében 3%-kal részesedik, ezzel egy időben a behozatal 258,6 millió USD, ami 4,5%-os növekedést mutat az évtized végén. Ez az érték az országos behozatal 1,56%-a.

Krapina-Zagorje megye azon idegenforgalmi ágazatoknak nyújt minőségi szempontból megfelelő alapot, amelyek a sajátos természetföldrajzi és kultúrtörténeti adottságokra épülnek.

A megye hévízforrásai és fürdői (Krapinai-, Stubič-i, Tuhelj-i) képezik az idegenforgalmi kínálat alapját.

A festői szépségű zagorjei dombok, szőlőskertek, a Medvednica, Ivančica és Macelj-i hegyek erdősegei, a kultúrtörténeti emlékek kiegészítő idegenforgalmi előnyökkel bírnak. Számos középkori barokk kastély és azok történelmi „kincesei” jelentenek itt idegenforgalmi vonzerőt.

A zarándokturizmus kiemelt központjai Marija Bistricán találhatóak, de e turizmus kínálatát képezi még számos templom is Loborban, Belce-ben és a Trški Vrh-on is.

A sport és rekreációs kínálat a gyógyfürdőkhez kötődik és főleg a vízhez, a medencékhez és kísérő tevékenységekhez (minigolf).

7. Muraköz megye

Muraköz megye Horvátország legészakibb részén helyezkedik el a Mura és a Dráva folyók között a Keleti-Alpok és a Pannon-síkság találkozásánál. A Felső-Muraköz alacsony dombság és itt kezdődik a Szlovén-dombvidék. A megye külső határát Magyarország és Szlovénia, belső határait pedig Varasd és Kapronca-Körös megyék alkotják, így közvetlen kapcsolata van Közép-Európával. Muraköz az ország területileg legkisebb megyéje (729,5 km²), Horvátország szárazföldi területének 1,29%-a (81. ábra).

Muraköz megyében 2011-ben 113 804 fő, Horvátország népességének 2,66%-a élt. A megye az ország legsűrűbben lakott megyéje (156 fő/km²) (123. táblázat).

Muraközben 1998-ban jegyezték a megyében először negatív természetes szaporulatot, majd három évig pozitív, hogy azután 2002-től ismét negatív előjelű legyen (1238 újszülöttre, 1311 elhalálozott, ami 73-mal több mint az újszülöttek száma).

A kor és nemek szerkezetét illetően a népesség, 50,98%-át a nők képezték. A fiatal korosztály aránya (15 éves korig 18,7%), magasabb az országos átlagnál

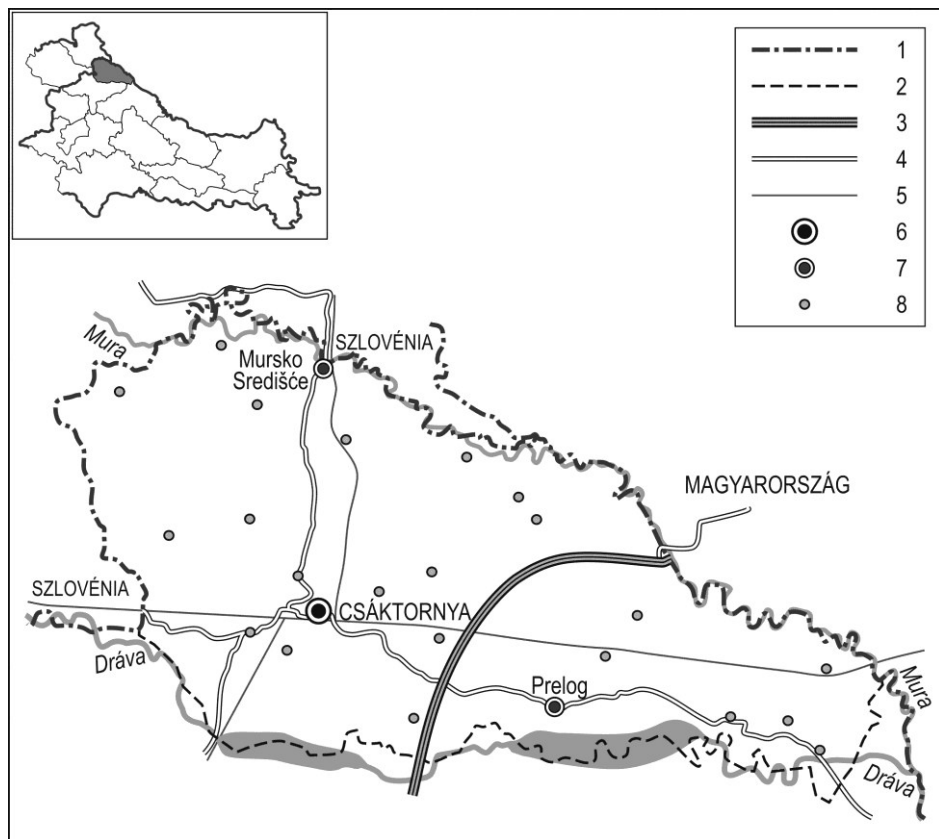
123. táblázat

Muraköz megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	55 412	1948	110 686
1869	61 397	1953	112 551
1880	66 638	1961	112 073
1890	73 728	1971	115 660
1900	79 808	1981	116 825
1910	88 623	1991	119 866
1921	92 760	2001	118 426
1931	99 346	2011	113 804

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

81. ábra

Muraköz megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

(7,1%), a 65 éveseknél idősebb korosztály aránya (13,7%) viszont alacsonyabb (15,7%). A legfiatalabb korcsoport aránya az 1991–2001 periódusban azonban 21,6%-ról 18,6%-ra csökkent, a legidősebb korosztályé pedig 12,1%-ról 13,7%-ra nőtt. A legnépesebb korcsoport a 40–44 éveseké. Az átlagos életkor 2001-ben 37,6 év, az öregedési index 72,0 míg az öregedési koefficiens 18,7. A korábbi népszámláláshoz képest az átlagos életkor 2,1 évvel nőtt.

Muraköz megye településállományát 3 város – Csáktornya, Prelog és Mursko Središće –, valamint 126 település képezi, amelyek 22 községbe (Beli-ca, Dekanovec, Domašinec, Donja Dubrova, Donji Kraljevac, Donji Vidovec,

Goričan, Gornji Mihaljevec, Kotoriba, Mala Subotica, Nedelišće, Orehovica, Podturen, Pribislavec, Selnica, Strahoninec, Sveta Marija, Sveti Juraj na Bregu, Sveti Martin na Muri, Šenkovec, Štrigovec, Vratišinec) vannak szervezve.

A települések közel 60%-a 500 lelket számlál és itt a megye népességének 14,33 %-a. Az 501–1000 főt számláló települések száma 34 (20,75 %). Az 1001–2000 lakost számláló településeken (19) a megye népességének 21,7 %-a él, míg a 2001–5000 népességű településeken (12) él a megye népességének 30%-a. A három városban pedig 23 604 fő (19,7%). Csáktornyanak, a megyeszékhelynek 15 999 lakosa van (13,3%).

A megye mezőgazdasága országos szinten is jelentős gazdasági ágazat s a népesség foglalkoztatásában jelent kulcsfontosságú ágazatot.

Az agrárterületek (53 075 ha) a megye területének 72,7%-át képezik, melynek (51 139 ha) 96,4%-a művelhető terület (az országos átlag 65%). A mezőgazdaság részvétele a megye gazdaságában, és a mezőgazdasági lakosság részaránya a megye összlakosságában országos átlag feletti. A mezőgazdasági háztartásokban a megye népességének 59,45%-a él, ami szintén az országos átlag feletti érték (33,66%).

A termelés szerkezetben a növénytermesztés az uralkodó (a gabonafélék 80%), ami lényegesen különbözik más európai államok termelés szerkezetétől ahol a növénytermesztésnek csupán 40%-os részaránya van (124. táblázat).

A termőföld tulajdonviszony szerinti szerkezetére, mint az országban általában, a felaprózottság jellemző. A parcellák közel 96%-ának tulajdonosai 3 hektárnál kisebb telekkel rendelkeznek, melynek 63%-át művelik. A 10 hektárnál nagyobb parcellák az összes agrárterület 2,33%-át képezik, s ezek a megye mezőgazdaságának tartópillérei (125. táblázat).

124. táblázat

A mezőgazdasági területek szerkezete Muraköz megyében, 2010

Területhasznosítási kategóriák	Terület, ha	Térszerkezeti arány, %
Szántó és kert	36 742	69,65
Gyümölcsös	3 120	5,92
Szőlő	1 237	2,34
Rét	9 691	18,37
<i>Művelhető terület</i>	<i>50 790</i>	<i>96,28</i>
Legelő	1 806	3,42
Nádas, mocsár	159	0,30
<i>Nem termőterület</i>	<i>1 965</i>	<i>3,72</i>
Összesen	52 755	100,00

Forrás: Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar Čakovec 2011.

125. táblázat

Agrárgazdaságok és a mezőgazdasági területek, 2010

Terület, ha	Agrárgazdaságok száma, db	Művelt terület, ha
0 – 1	1 377	405,23
1 – 3	1 183	2 274,92
3 – 5	775	2 954,09
5 – 10	494	3 356,88
10 – 20	238	3 281,96
20 – 50	133	3 896,00
50 felett	37	7 756,10
Termőföld nélkül	2 164	–
Összesen	6 401	23 925,18

Forrás: Agencija za plaćanje u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, Upisnik poljoprivrednih gospodarstava.

Muraköz mezőgazdaságában a gabonafélék termelése dominál, melyben a kukorica termesztése 13 000 hektáron történik. A búzát megközelítőleg 3500–4000 hektáron, az árpat pedig 1500 hektáron termelik, míg a rozs és a zab vetésterülete kb. 800 hektár. A főzelékfélékkel beültetett területek nagysága 4000–5000 hektárt tesz ki. A burgonya Muraköz hagyományos kertészeti terméke.

A primőr termékeket (paprika, paradicsom, saláta, vágott virág) egész évben közel 40 000 m² területű, korszerűen felszerelt fóliasátrak alatt és üvegházakban termesztik s megközelítőleg ugyanekkora felületen kevésbé korszerű módon történik a primőráru termesztése. Tíz korszerű hűtőházban lényegesen tovább őrizhető meg az áru minősége, ami növeli e termékek versenyképességét is.

A takarmánynövények vetésterülete közel 1700–1800 hektár. Jelentős az olajos növények vetésterülete (kb. 1500 ha), valamint a gyógy- és fűszernövények (levendula, kamilla) vetésterülete.

A textil- és cipőipar a megye gazdaságában 9,5%-kal, a foglalkoztatottak tekintetében 22%-kal vesz részt (2004). A fémfeldolgozó- és élelmiszeripar és más ágazatok is pozitív üzleti eredményeket tudnak felmutatni, s néhány (kis- és középvállalkozás) kimondottan sikeres, mivel működésüket technológia-fejlesztéssel és ezáltal nagy versenyképességükkel alapozzák meg.

Az építőipar a gazdasági ágazatok közül az ezredforduló leggyorsabban növekvő ágazata. E vállalatok számának növekedése dinamikus (2004-ben 4 nagy-, 5 közepes és 212 kisvállalkozás); az építőiparban foglalkoztatottak száma a megye foglalkoztatottjainak 13,9%-át adja a megyében, és 12,2%-kal szerepel annak bevételében.

A turizmus vonzó erőforrásait a megyében a látványos természeti tájak, kulturális hagyományok és értékek, a vízfelületek, vizes élőhelyek, hévízforrások, valamint a kiváló közlekedés-földrajzi adottságok biztosítják. A látogatottság 1991–2004 között 6-8 ezer fő között ingadozott, melynek felét a külföldi turisták képezték. A hazai vendégeket főleg kiránduló csoportok, kulturális és sportrendezvényeket látogató és hivatali vendégek képezik, míg a külföldi turisták vadászok, visszatérő elvándoroltak és hivatalos látogatáson levő vendégek. A szervezett idegenforgalom a megyében 2002. után indult fejlődésnek. 2005-ben nyílt meg a „Szent Martin” termálfürdő 14 apartmannal összesen 392 fekvőhely kapacitással.

8. Eszék-Baranya megye

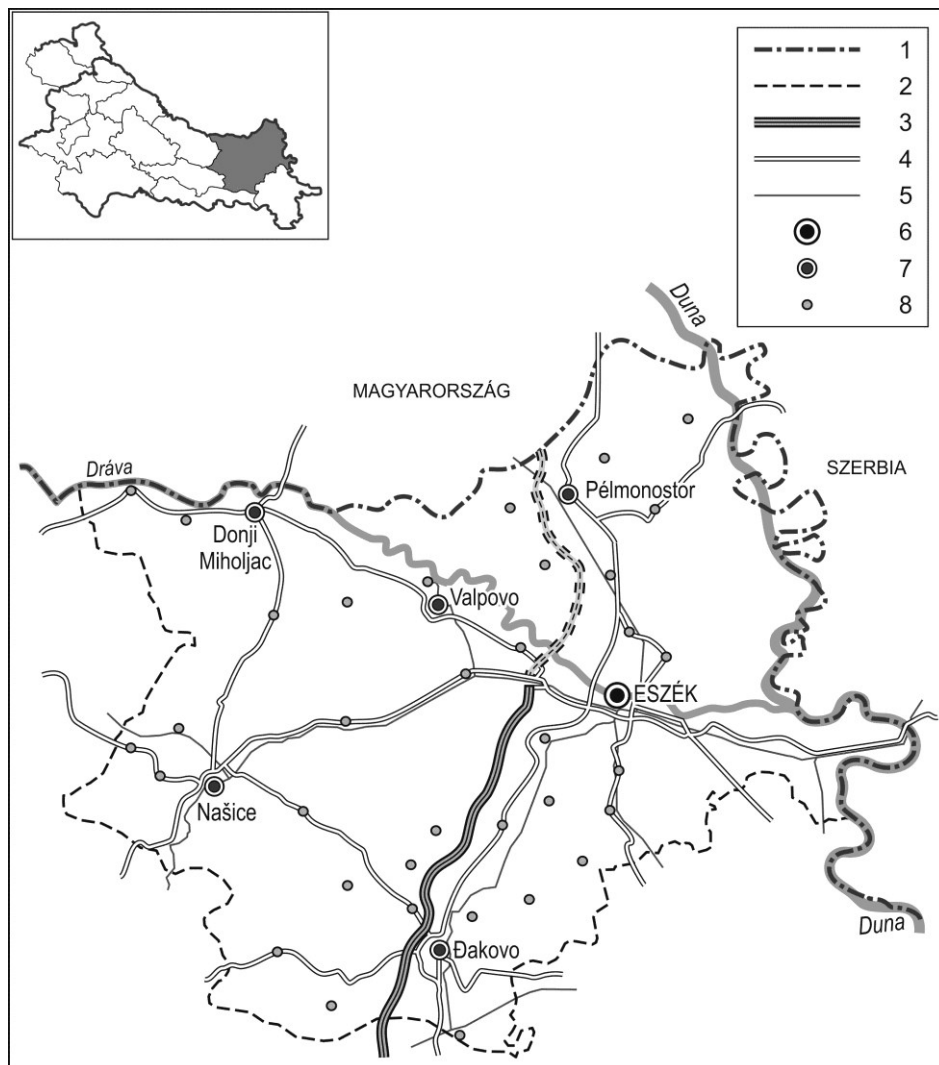
A megye Horvátország északkeleti periferiáján, a Dráva, Száva és a Duna mente között helyezkedik el és e három folyó festői tájait foglalja magában. A megye területe 4152 km² és a Dráva alsó folyásának területét, torkolatvidékét a Baranya-háromszöget integrálja. A Duna jobb partjának alluviális lapálya képezi keleti természetföldrajzi határát. Északon Magyarországgal, keleten Szerbiával, délen Vukovár-Szerém, délnyugaton Bród-Szavamente, nyugaton pedig a Pozsega-Szlavónia és Verőce-Drávamente megyékkel határos.

Horvátország viszonylatában közlekedés-földrajzi helyzete periférikus, bár a X-es korridor (Salzburg–Zágráb–Belgrád–Isztambul) és a párhuzamosan futó Dráva menti korridor, valamint az V/c korridor (Közép-Európa és az Adria kapcsolata/Ploče–Budapest és Szarajevó érintésével) közvetlen autópálya-összeköttetést biztosít Zágrábbal és Délkelet-Európával. Az eszéki légikikötő és a dunai hajózás pedig erősítik a megye térbeli kapcsolatait (82. ábra).

A megye területére és környékére a VII. században telepednek le a horvátok, akik ma is többségi és őshonos népcsoportot képeznek ezen a területen. A magyarok a X. században telepednek le Baranya területére, míg a szerbek a török előrenyomulás közben kezdenek idevándorolni a XVI. században, előbb a menekülők, majd mint török katonák. A szerb népesség letelepedése a későbbiekben is folytatódik, az első világháború után a szaloniki frontról visszatérő önkéntesek jöttek. A többi népcsoportok (németek, csehek, szlovákok) a XVIII. és XIX. században érkeztek erre a területre.

Az 1990-es évek elejéig történő állandó lakosságnövekedést követő megtorpanás a polgárháború eredménye, ami ezen a területen jelentős demográfiai változásokat okozott. Az ország elüldözött lakosságának 15%-át Eszék-Baranya megye képezi Vukovár-Szerém megye mögött (23,36 %). A korábban ideiglenes Krajainai Köztársasághoz tartozó területen, Horvátország alkotmányos

82. ábra

Eszék-Baranya megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasút-vonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

rendjének visszaállításával 1995–1998 között újabb elköltözésekre, visszatelepülésre és új beköltözésekre került sor, különösen Baranyában.

A népességszökkenés az alacsony természetes szaporulat és a külföldre, valamint Zágráb irányába történő elvándorlások következménye.

Eszék-Baranya megye 2011-ben 305 032 lakost számlált (25 ezerrel kevesebbet mint 2001-ben (Horvátország népességének 7,12%-a), népsűrűsége 73,4 fő/km² (126. táblázat). A háztartások számát illetően harmadik a megyék rangsorában (113 583).

126. táblázat

Eszék-Baranya megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	146 505	1948	280 670
1869	166 970	1953	294 376
1880	164 425	1961	328 965
1890	189 075	1971	351 164
1900	209 709	1981	356 470
1910	231 107	1991	367 193
1921	232 713	2001	330 506
1931	263 024	2011	305 032

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

A képzettségi szerkezetet tekintve a népesség 15 éves és ettől idősebb korosztályából (összesen 271 787, a népesség 82,23%-a) 3,35% iskolai végzettség nélküli, 4,32% az általános iskola 1–3 osztályát, 13,08% 4–7 osztályt és 25,51% az általános iskolát fejezett be. Középiskolai végzettsége pedig 5,91%-nak van.

A tudományos fokozattal rendelkezők aránya alacsony: 0,24%-a rendelkezik magiszteri és 0,12%-a tudományok doktora fokozattal. A népesség képzettségi szerkezete az országos arányokhoz viszonyítva kedvezőtlen.

A megye területén a népesség 83,89%-át a horvátok, 8,73%-át a szerbek, 2,96%-át magyarok, 2,64%-át pedig más nemzetiségek adják.

A megye területén 7 város található: Pélmonostor (10 068), Belišće (10 825), Donji Miholjac (9491), Đakovo (27 745), Našice (16 224), Eszék (108 048), Valpovo (11 563). Közigazgatásilag a települések 35 község területén oszlanak el: Antunovac, Bilje, Bizovac, Čeminac, Čepin, Darda, Draž, Donja Motičina (sjedište Donja Motičina), Drenje, Đurđenovac, Erdőd, Ernestinovo, Feričanci, Gorjani, Jagodnjak, Kneževi Vinogradi, Koška, Levanjska Varoš, Magadenovac, Marijanci, Podravska Moslavina, Petlovac, Petrijevci, Podgorač, Punitovci,

Popovac, Satnica Đakovačka, Semeljci, Strizivojna, Šodolovci, Trnava, Viljevo, Viškovci, Vladislavci, Vuka.

A kiváló termőföldek (231 273 ha), a megye gazdasági életének legfontosabb erőforrásai, az ország termőterületének 8,4%-át képezik (127–128. táblázat).

Az erdészetben és a halászatban 2009-ben 176 vállalat működött (Eszék-Baranya megye vállalatainak 5%-a), 3983 főt foglalkoztattak (9%) (zaposlenika OBŽ), és 2,8 milliárd kuna jövedelmet állítottak elő (a megye összjövedelmének 12,2%-át).

A biotermelés 2000 után felfutott, 2008-ban már 166 biotermelőt tartottak nyilván, s 4895 hektáron folyt biotermelés.

127. táblázat

Eszék-Baranya megye agrárterületeinek szerkezete, ha

Megnevezés	Eszék-Baranyai megye		Horvátország	
	összesen	magántulajdon	összesen	magántulajdon
Agrárterület	212 013	141 440	1 216 000	1 052 000
Szántó és kert	201 705	133 208	866 000	718 000
Gyümölcsös	3 564	3 177	40 000	43 000
Szőlő	2 083	675	31 000	26 000
Rét	2 641	2 617	163 000	163 000
Legelő	2 020	1 763	110 000	102 000

Forrás: Županijska razvojna strategija Osječko-baranjske županije 2011–2013.

128. táblázat

A vetésszerkezet alakulása, 2007

Megnevezés	Eszék-Baranya megye, ha	Horvátországi összehasonlítás, %
Összesen	199 358	24,0
Gabona	133 066	23,8
Olajos növények	27 690	33,7
Dohány	143	2,4
Cukorrépa	14 186	41,3
Takarmánynövények	19 760	18,7
Virág, fűszernövény, gyógynövény	1 903	27,7
Burgonya, hüvelyes, vetemény, és egyéb főzelékféle	2 610	7,0

Forrás: Statistički ljetopis RH 2008r. 660–663. o.

A megye területén az állattenyésztés keretében a legfejlettebb ágazat a szarvasmarha-tenyésztés ezen belül a tejtermelés, a sertés- és baromfitenyésztés, juhtenyésztés, kecsketenyésztés és a méhészet.

A tejtermelésnek országos szinten is kiemelkedő, a gazdasági szabályozók és a piaci viszonyok miatt folyamatos ingadozásokat mutat.

A megye ipari termelése 22 ipari ágazatban folyik. Szerkezetében hagyományosan a feldolgozóipar 87,30%-kal, a villamosenergia-termelés és szolgáltatás gáz- és vízellátás 7,05%-kal, a bányászat 5,57%-kal szerepel.

Az ezredfordulón a feldolgozóipar keretében az élelmiszeripar dominál (a feldolgozóipar 29,80%-a). A papírgyártás és cellulózipar (14,68%), a nemfémes ásványok feldolgozóipara 13,07%-kal, a vegyi anyagok és vegyi termékek 7,77%-kal, a gumi- és műanyaggyártás 3,71%-kal, a kiadó és nyomdaipar 3,15%-kal vesz részt a megye feldolgozóiparában), míg a gépípar 3,02%-kal vesz részt.

Eszék-Baranya megye területén 22 vállalatot tartanak nyilván, amelyek az ország 400 legnagyobb vállalatai közé tartoznak.

Legjelentősebb iparvállalatok a megyében a nasicei „Našicecement” cement-gyár, a belistyei „Belišće” papír- és kartongyár, az eszéki „Saponia” könnyű-vegyipari vállalat, a „Kandit Premier élelmiszeripari és gyógyszeripari vállalat, a valpovói mezőgazdasági-élelmiszeripari vállalat, az eszéki „Meggle Horvátország” tejipari és az „IPK Kandit” édességipari vállalat, valamint a NEXE Beton betonipari vállalat.

Idegenforgalmi vonzerejét a vonzó vendégházak táját, a változatos növény- és állatvilággal rendelkező erdők, a folyók és a halastavakkal, mocsarakkal tagolt folyópartok, a lankás dombvidék képezik. A megye eddigi idegenforgalmi fejlődését a kultúrtörténeti emlékek, a gyógyvizek, természeti szépségek a földrajzi helyzet és az idegenforgalmi-vendéglátóipari kínálat és szolgáltatás színvonala határozza meg.

A Kopácsi-rét Közép-Európa egyik legautentikusabb természeti parkja, mint a Duna egyik legeredetibb árterülete, amely egyben a vízimadarak rezervátuma.

Az egészség- és kongresszusi turizmus tekintetében Bizovačke toplice, és az Ivandvor–Đakovo idegenforgalmi rekreációs övezet emelhető ki. A kulturális turizmus egyre jelentősebb részévé válik a kínálatnak. Az eszéki óváros barokk komplexuma mellett elkerülhetetlen látnivalók a Donji Miholjac-i, našicei és valpói kastélyok, az aljmasi templom, amely Kelet-Szlavónia egyik leglátogatottabb zárandokhelye. A fenti látnivalókhoz kapcsolódik még a vadászturizmus, és a borutak kínálata.

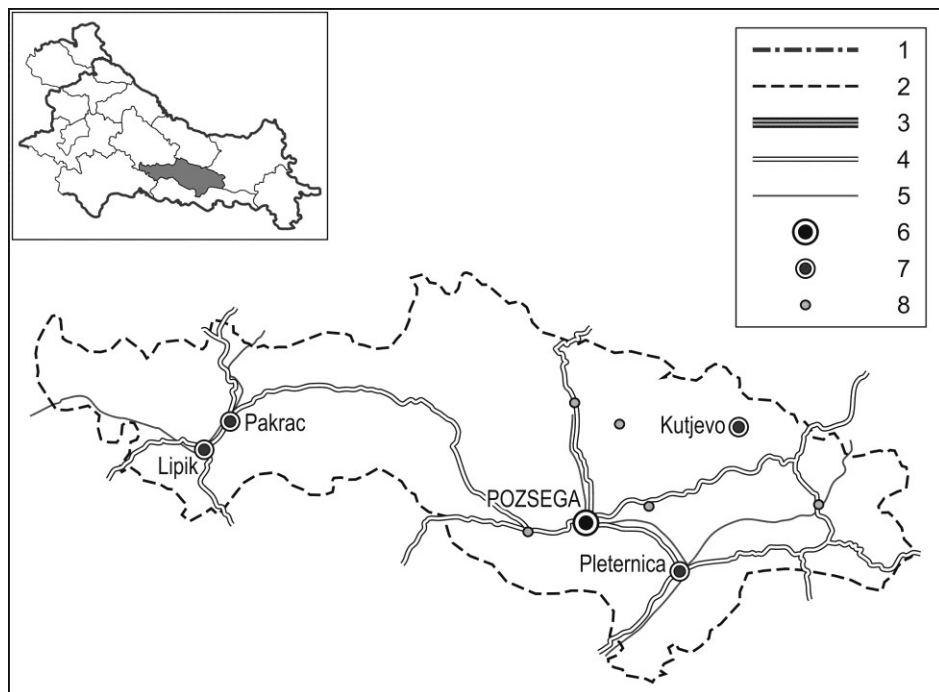
9. Pozsega-Szlavónia megye

Pozsega-Szlavónia megyét a történelmi dokumentumok már a XIII. században említik, melynek központi részét a rómaiak által „Vallis aureu”-nak (Arany völgy) nevezett táj képezi. A megye a Pannon makrorégió része. Területét, amely 1821 km² és Horvátország területének 3,21%-a, a Papuk, a Psunj, a Krndija, a Dilj és a Požeška gora hegyei zárják körül. Északnyugaton Belovár-Bilogora megyével, északon Verőce-Drávamente, keleten Eszék-Baranya, délen Bród-Szávamente, nyugaton pedig Sziszek-Moslavina megyével határos.

Közlekedés-földrajzilag nincs kimondottan kedvező helyzete, mivel a fő közlekedési útvonalak elkerülik területét, városaik összeköttetése nehézkes (83. ábra).

83. ábra

Pozsega-Szlavónia megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasút-vonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A 2011-ben végzett népszámlálás alapján a megyében 78 034 lakos élt (Horvátország népességének 1,82 %-a) (129. táblázat). Az átlagos népsűrűség 42,8 fő/km².

129. táblázat

Pozsega-Szlavónia megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	47 877	1948	89 646
1869	53 532	1953	94 761
1880	54 183	1961	99 340
1890	68 101	1971	101 745
1900	79 141	1981	99 096
1910	91 272	1991	99 334
1921	91 076	2001	85 831
1931	99 657	2011	78 034

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

A nemzetiségi összetételben a horvátok 90,4%-kal, a szerbek 6,0 %-kal, az olaszok 0,8%-kal, a magyarok 0,2%-kal vannak jelen.

Ez a terület jelenleg elnéptelenedő tendenciát mutat, különösen Pakrác vidéke, míg Pozsega vidékén kevésbé intenzív az elnéptelenedés. A depopulációs viszonyokhoz elsősorban a negatív természetes szaporulat járul hozzá.

A megye népességszökkenése emigrációs-egzódus típusba sorolható (negatív migrációs egyenleg különböző intenzitással).

A kor és nem szerinti népességszerkezet tekintetében 1991 és 2011 között a férfiak száma csökkent, így részarányuk is 48,39%-ról 48,23%-ra. A nők esetében is csökkent a lélekszám, de a részarányuk nőtt (1991-ben 51,61%, 2001-ben viszont 51,77%).

Az utolsó népszámláláskor a fiatal korosztály (23 037 fő) 26,84%-ot, az érett korcsoport (43 775 fő) 51,00%, az idősek korcsoportja (18 671 fő), illetve 21,75% volt.

A megye népességének átlagéletkora 38,2 év s valamennyi község hasonló életkorral bír. A 60 évesnél magasabb életkorúak aránya magas.

A népesség fiatal korosztályának csökkenését az aktív korcsoportok csökkenése követte 1991-ben, az aktív korcsoport (39 678) 39,94%-a 2001-ben (34 954) 40,72% volt. Valamivel magasabb az aktív korcsoport aránya a városokban és községi székhelyeken, ahol az aktív népesség aránya nagyobb a megyei aránytól. A népszámlálási adatok a képzettségi szerkezet javulására

utalnak. A középiskolát végzettek aránya a legnagyobb a népesség 15 évesnél idősebb korcsoportjának képzettségi szerkezetében (39,62%).

A megyében tehát a legkisebb, legalacsonyabb népességű településeknek előregedő népessége van, magas átlagos életkorral. A fiatalok nagy része emigrált, a helyben maradtak nem tudják pótolni a népességsökkenést.

Pozsega-Szlavónia megyét tíz helyi önkormányzat képezi: 5 város: Pozsega (megyeszékhely, a római Incerum településtől nem messze az Orljava jobb partján épült), Pakrác, Lipik, Pleternica és Kutjevo, illetve 5 község (Brestovac, Csaglin, Jaksity, Kaptol és Velika), melyekhez 277 település tartozik.

A települések számát illetően a megye a kelet-szlavóniai megyék között az első. A makrorégió településeinek 28%-a összpontosul itt, ami Horvátország településeinek 4,08%-a, és ami a természeti adottságok változatosságával és a specifikus történelmi fejlődés következménye. Viszonylag kis települések dominálnak, a megye népsűrűsége alacsony.

A megye településeinek túlnyomó része az utak, főutak mentén kialakult szalagtelepülés. A népesség koncentrációjára is a forgalmas közlekedési gócpontok köré és mellé történő letelepedés a jellemző, ami megnehezíti az infrastruktúra-fejlesztést. A kis települések elnéptelenedésével a mezőgazdasági termelés felhagyása következik be.

A kiváló természeti adottságok, a művelhető területek vetésszerkezete minőségi és jövedelmező mezőgazdaság feltételeit teremtték meg ebben a megyében. A korábbi mezőgazdasági kombinátok magánkézben vannak. Ezek a korábbi időszak termelésének 55%-át érik el, mivel jelentős területek már családi gazdaságok tulajdonában vannak. Jelentős területek vannak még elaknásítva az 1990-es polgárháborús évek óta.

A művelhető területek (szántók, kertek, gyümölcsösök, szőlők és rétek) a megye területének 43,13%-át, a mezőgazdasági területek 90,95%-át képezik. Horvátország mezőgazdasági területeiben a megye 7,36%-kal szerepel.

A mezőgazdaság 2003-ban történt összeírása a megye területén 13 521 mezőgazdasági háztartást, és 37 mezőgazdasággal foglalkozó jogi személyt tart nyilván. A gazdaságok átlagos teleknagysága a megyében közel 7,2 hektár.

A 2004–2007 időszakban 424 új gyümölcsöst telepítettek, ami 7,12% a horvátországi gyümölcssterületeknek. Jelentős mértékben növelték a szőlészetek területeit is, ami az országos szőlőterületek 8,54%-át képezi.

A megyében 1295,48 hektáron termesztenek szőlőt, ezek a gazdaságok túlnyomórészt a kutjevói, a Pozsega-pleterniki, valamint a Pakrác-lipiki borvidéken találhatók.

Az állatállomány megtizedelődött a polgárháború idején, melynek következményei ma is érezhetők. Pozsega-Szlavónia megye területén 2004–2007 időszakban 53 farmot építettek ki 1256 vágóállattal, ami a horvátországi kiépített farmok 7,13%-a, valamint a horvát állatállomány 4,44%-a.

A családi gazdaságok telkeinek felaprózottsága miatt ezek a gazdaságok nem válhattak vezetőivé ennek az ágazatnak. Az esetek többségében a termőföldek (80–85%) a családi gazdaságok tulajdonában vannak, de gazdaságonként a művelhető területek parcellanagysága 3 hektár körüli.

Pozsega-Szlavónia megye kulcsfontosságú ipari ágazatai a textil-, fémfeldolgozó- és fafeldolgozó ipar.

A textilipar keretében a konfekciógyártás („Pearl” d.o.o. Brestovac), munkaruhák készítése („Ivić” d.o.o. Golo Brdo), gyermekkonfekció (a pozsegai „Samteks d.o.o.”), takarók készítése („Natura” d.o.o. Ramanovci) és bőrdíszműgyártás a jellemző („Westroj” d.o.o. Pozsega).

A fémipar keretében a tetőablakok és bádogszerkezetek gyártása („Limpres” d.o.o. Pleternica), fémszerkezetek, csatorna és tartáyelemek készítése („Magma” d.o.o., Pozsega), valamint alumíniumöntvények gyártása szerepel („Toman” d.o.o., Pozsega).

A fafeldolgozó ipar bútoripari termékeket és épületasztalos termékeket gyárt („Franjić S&Z” d.o.o., Buk (AK-Dinvel d.o.o., Velika, Drvodjel d.o.o., Požega) (Contura d.o.o., Pleternica, drvenu građu (Bor d.o.o., Kaptol).

A többi gazdasági ágazat közül a PVC asztalos üzemek (a pozsegai „Staklorad” d.d., az alaginci-i „Joka” d.o.o.), a pozsegai „Damco” festékgyártó és ragasztógyár a legismertebbek; építészetrel a pozsegai „Presoflex Gradnja” d.o.o., a „Stan d.d. és a pakraci „Brinjak” d.o.o. foglalkoznak.

Pozsega-Szlavónia megye idegenforgalma a polgárháború előtt fontos szerepet játszott a gazdaságban. Az 1980-as években sokkal több vendég fordult meg, mint a XXI. század kezdetén. Ezt a csökkenést az 1991–1995 közötti háborús pusztítások idézték elő, melynek kapcsán megsemmisült az idegenforgalmi infrastruktúra nagy része (pl. a lipiki egészségügyi-rekreációs központ, a Končar hotel, Mališćak hotel, a Velika-i úszómedence). Annak ellenére hogy a vendégek száma emelkedő tendenciájú, a vendégéjszakák száma lényegesen a háború előtti átlag alatti.

A megye idegenforgalmi vonzerőinek sorába tartoznak a „Papuki parkerdő”, és más természet közeli üdülőterületek, amelyek a tiszta környezetről, a helyi gasztronómiai különlegességekről (Kutjevo-i gasztronómiai rendezvények) és borutakról, borpincékről (Enjingi, Krauthaker, Jakobović, Šag, Majetić magán pincészetek), valamint vadászterületeiről (szervezett vadászat a megyei vadászterületeken) és egészségturizmusáról (Lirpik Egészségügyi-Rekreációs Központ) híresek.

10. Sziszek-Moslavina megye

Sziszek-Moslavina megye Közép-Horvátország nagyobb megyéi közé sorolható (4467,55 km²), az ország összterületének 7,89%-át képezi.

Központi helyzeténél fogva fontos szerepet játszik a horvát területek összekötésében, ezért kedvező közlekedés-földrajzi helyzete fontos tényező a megye területének fejlődésében.

Sziszek-Moslavina megye a Száva menti korridor (a Zágráb és Belgrád közti autópálya és nemzetközi vasútvonal, Nyugat- és Közép-Európa valamint Délkelet-Európa kapcsolata) és a Magyarországot és a Dráva mentét az Adriai régióval összekötő tengelyek kereszteződésén helyezkedik el. Az Una folyó menti vasútvonal (Zágráb–Volinja–Bihać–Šibenik) és a Száva mint hajózható közlekedési tengely fontos erőforrásai a megyének. E közlekedési tengelyek megerősítése a megye fejlődésében nagy szerepet játszana (84. ábra).

A megye központi helyzete miatt határos Boszniával, északon Zágráb, északkeleten Belovár, keleten Pozsega és Bród megyékkel, nyugaton pedig Karlovac megyével.

A Sziszek-Moslavina megye területén 2011-ben 172 439 lakos élt, az ország népességének 4,18%-a (130. táblázat). Népsűrűsége az országos átlag alatti: 38,6 fő/km². A nemek eloszlási szerkezetét tekintve a nők többségben vannak, s arányuk 51,92%.

Etnikai szerkezetét tekintve a megyében a horvátok 82,39%-os többséget képviselnek, a szerbek 12,18%-ot, a bosnyákok 1,43%-ot. A többi etnikai kisebbséget (összesen 6%) a romák, csehek, albánok, ukránok, szlovákok, szlovének, olaszok, magyarok, makedónok, montenegróiak és németek képezik.

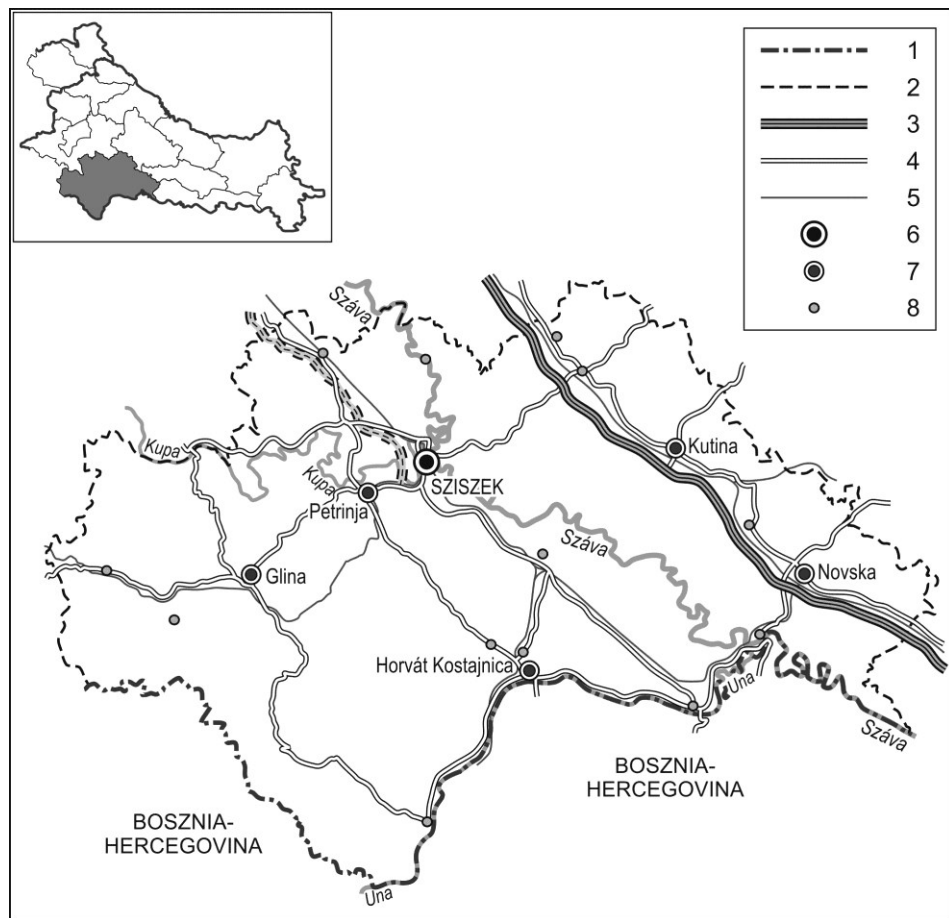
130. táblázat

Sziszek-Moslavina megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	168 292	1948	234 953
1869	182 656	1953	247 482
1880	186 059	1961	255 635
1890	215 675	1971	258 643
1900	235 514	1981	255 292
1910	256 207	1991	251 332
1921	248 953	2001	185 387
1931	268 287	2011	172 439

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

84. ábra

Sziszek-Moslavina megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A fiatal korosztály a megye népességének 16,15%-a, a munkaképes korosztály (15–65 év) 65,48%-ot tett ki 2001-ben, az eltartott népesség pedig 18,11%. E tekintetben a Sziszek-Moslavina megye a Horvátország négy legveszélyeztetettebb megyéjének egyike, tipikusan elnéptelenedő tendenciákkal bír, a társadalomra ható valamennyi negatív következményével.

A megye területén 6 város (Glina, Hrvatska Kostajnica, Kutina, Novska, Sziszek és Petrinja), valamint 453 település található, melyeknek átlagos népes-

ségszáma 406 fő, és 19 helyi önkormányzati egységbe tartoznak. A megye közigazgatásában 13 község szerepel (Donji Kukuruzari, Dvor, Gvozd, Hrvatska Dubica, Jasenovac, Lekenik, Lipovljani, Majur, Martinska Ves, Popovača, Sunja, Topusko, Velika Ludina).

Sziszek-Moslavina megye területének több mint fele (53%) agrárterület, amelynek 41,5%-a művelhető (185 000 ha). Az agrárterületek túlnyomó részét szántóföldek és rétek alkotják, ezen utóbbiak területén aknagyanús területek is megmaradtak, ezért azok gazdasági szempontból jelenleg inaktívak. A legjelentősebb és legtermékenyebb termőföldek a folyók völgyében találhatók. A művelhető területeken kukoricát (24 561 ha), búzát (7700 ha), burgonyát (2662 ha) és szóját (858 ha) termesztnek.

Az ígéretesnek mutatkozó szőlészetet és a gyümölcstermelés fejlesztését a megye csak az utóbbi időben kezdte támogatni.

A megye állatállománya a polgárháború idején lényegesen lecsökkent, melynek következményei még most is érezhetők. Az állatállomány 2004. és 2005. évi összehasonlítása a piaci viszonyok változásait, illetve a tej és a húzállat felvásárlási árának hatásait mutatja.

Az értékes faállománnyal rendelkező erdőterületek 172 ezer hektáron találhatók (a megye területének 40%-a), amelyek 27 millió köbméter faanyagot jelentenek, amelyből évi 600 ezer köbméter vágásra engedélyezett faanyagot jelent.

A 2003-ban végzett összeírás alapján a megyében 27 184 mezőgazdasági háztartást jegyeztek és 40 jogi személyt, melyeknek az alapfoglalkozása a mezőgazdaság. Annak ellenére, hogy komoly gazdasági erőforrásról van szó, a megyében még mindig érezhető a külterjes termeléshez való hozzáállás hagyománya, amit a termőföldparcellák felaprózottsága is bizonyít.

A legtöbb termőföldparcella 1,01–2,00 hektár nagyságú ami a művelhető területek 15%-a, míg a 10 ha feletti területek csupán 5,8%-kal részesülnek.

A megye gazdaságában a termelőágazatok közül a feldolgozóipar dominál, melynek keretében az élelmiszeripar a vezető („Gavrilović”, „Vivera”), amit a fafeldolgozó ipar, a nem fémes ásványok kiaknázása, a kőolaj-finomítás („Petrokemija”), a fémfeldolgozás („CMC Sisak”) és, majd a vegyipar és az elektromosgép-gyártás követ. A feldolgozóipar közel 13 ezer főt foglalkoztat.

A megye gazdaságának kulcsfontosságú iparvállalatai a fém- és elektromosgép-gyártásban találhatók.

Az „Aurora Energetika” d.o.o. a megújuló energiaforrások hasznosításához és az energiahatékonyság biztosításhoz szükséges felszereléseket, ezen belül pedig a LED technológia alkalmazásával világítótesteket gyárt.

A horvátországi félvezető ipart a megyébe telepített „Applied Ceramics” képviseli, amely egyedüli Európában, mivel a félvezetőkhöz szükséges alkotóelemeket gyártásához hasonló gyárak csak Amerikában és a Távol-Keleten

vannak. A popovačai Pharmas gyógyszeripari vállalat generikus gyógyszereket gyárt.

Szlavónia és Közép-Horvátország kontinentális idegenforgalmában az öko-idegenforgalom játszik kiemelt szerepet. Regionális jellegű vonzerő a Lónyaimező Természetvédelmi Park (506 km²), melynek vonzerejét hévízforrások és kultúrtörténeti emlékek gazdagítják. A park a megye területének 13,21%-a.

A megye szálláskapacitásai szerények (összesen 123 hotel és étterem található, amelyek közül csak 60 működik), s csupán 1,7%-át képezik Horvátország kapacitásainak.

A falusi turizmusban 133 vendég számára tud szállást nyújtani a megye a fizetővendég-szolgálat keretén belül, ahol a vendéglátók egyéb gasztronómiai, borászati különlegességekkel is szolgálnak.

11. Varasd megye

Varasd megye, amelynek története közel kilencszáz éves hagyományra tekint vissza, az ország északnyugati részén található, és a Dráva menti övezetbe tartozik. Területe 1261 km².

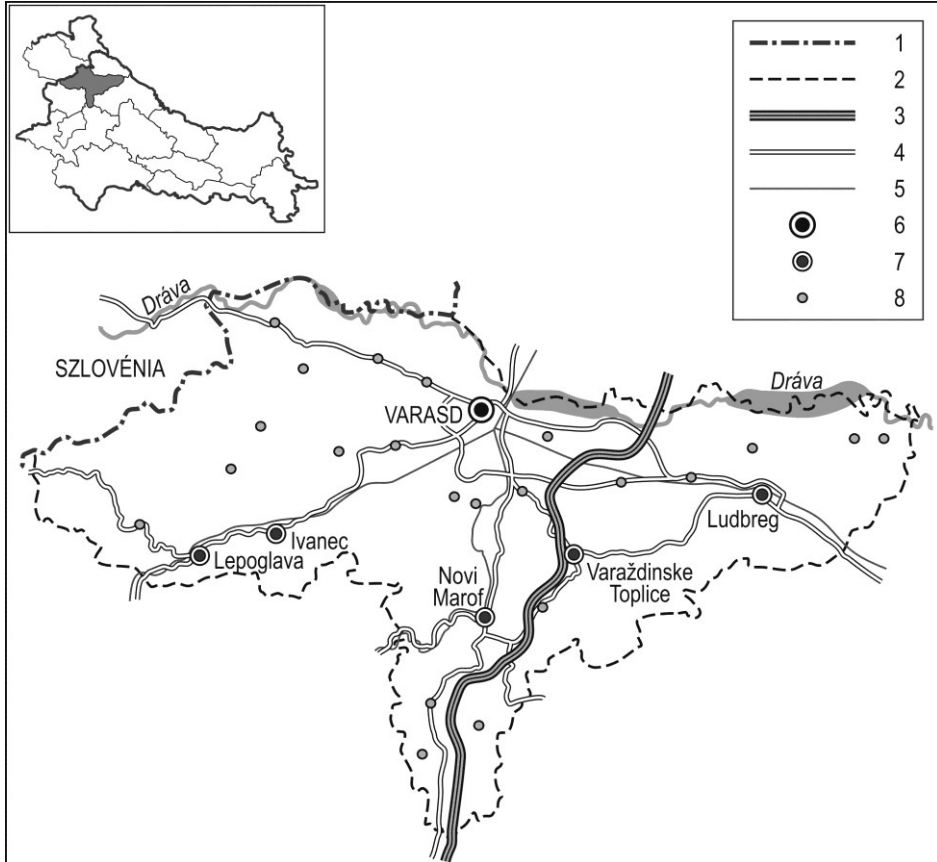
A megye a Felső-Zagorje területét foglalja magában az Ivansčica-hegy és a Dráva folyó között. Nyugaton Szlovéniával, keleten Kapronca-Körös, délen pedig Krapina-Zagorje és Zágráb megyékkel határos.

A megyét fontos útvonalak kötik össze Közép- és Nyugat-Európával: az E65 és az E71 Páneurópai korridor (Magyarország–Varasd–Zágráb–Fiume) és nemzeti korridorok, amelyek a „Dráva menti korridor” részei (Eszék–Varasd–Szlovénia), és amelyek Varasd térségében keresztezik egymást. Ezen útvonal Lepoglava és a Krapina-Zagorje megye irányába folytatódik, csatlakozva a zágráb–maribori autópályára (85. ábra).

A megye népessége 2011-ben 175 951 főt számlált, ami az ország népességének 4,16%-a (131. táblázat). A népsűrűség 139,4 fő/km², ami lényegesen az országos átlag alatti érték (78,4 fő/km²). A legsűrűbben lakott város a megyeszékhely Varasd (825,48 fő/km²), a legritkább népsűrűségű helység pedig Ljubeščica (55,03 fő/km²).

A 2009-ben végzett becslések a népesség természetes csökkenésére és komoly népességszökkenésre utalnak a 2001-ben végzett népszámláláshoz viszonyítva (2008-ban az élve születettek száma 1780 fő, az elhalálozottaké 2280 fő; a 2003–2007 közötti időszakban az elhalálozottak száma 30–50%-kal nagyobb, mint a születések száma). A vitális index 78,1. Horvátországban a természetes szaporulat 2009-ben –7837, a vitális index pedig 85.

85. ábra

Varasd megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasút; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A nemek szerinti eloszlást illetően a nők többségben vannak (94 930). A népesség előregedési indexe (2001) 87,0 így az országos átlag alatti (90,7).

A nemzeti kisebbségek közül (2532), a szerbek 0,41%-kal, a szlovének 0,30%-kal, a romák 0,24%-kal, az albánok pedig 0,16%-kal vannak jelen.

A megye területén 6 város található: Ivanec, Lepoglava, Ludbreg, Novi Marof, Varasd (46 946 fő), Varazdinske Toplice (6364 fő). A közigazgatási felosztásban 22 község szerepel: Bednja, Breznica, Breznički Hum, Beretinec, Cestica, Donja Voća, Gornji Kneginiec, Jalžabet, Klenovnik, Ljubešćica, Mali

Bukovec, Martijanec, Maruševec, Petrijanec, Sračinec, Sveti Đurđ, Sveti Ilija, Trnovec Bartolovečki, Veliki Bukovec, Vidovec, Vinica és Visoko.

A megye népességének fele falusi jellegű, ezer főnél kisebb településeken él. Ezért a népességkoncentráció a városi településeken a megyében lényegesen alacsonyabb a horvátországi átlagnál.

131. táblázat

Varasd megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség	Év	Népesség
1857	87 960	1948	174 682
1869	99 194	1953	177 352
1880	105 612	1961	179 905
1890	120 397	1971	184 380
1900	131 849	1981	187 495
1910	144 720	1991	187 853
1921	147 524	2001	184 769
1931	159 767	2011	175 951

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

Varasd megyében a mezőgazdasági területek a megye területének 56,7%-át foglalják magukba, a termőföldek pedig 52,9%-át. A rendelkezésre álló adatok alapján az összes mezőgazdasági terület 93,58%-a, illetve a művelt területek 94,9%-a magánkézben van.

A művelhető területek közül a szántók 67,89%-kal, gyümölcsösök, szőlészetek 9,15%-kal, a rétek 22,96%-kal szerepelnek, a konyhakertészet a művelhető terület 5%-án van jelen.

Mint általában minden megye esetében, a mezőgazdaságot a termőföld felaprózottsága jellemzi: közel 560 ezer kataszteri egységet jegyeznek, melyek átlagos nagysága 0,13 hektár. Egy családi gazdaságnak átlagosan húsz parcellája van, amelyek az esetek többségében szórta helyezkednek el.

Az erdőterületek jelentős részét képezik a megye területének (26%), gazdasági hasznosításuk azonban korlátozott.

Fejlett még a méhészet (közel 230 méhésztevékenység ismert). A nyilvántartott méhészek száma 150, akik összesen 10 500 kaptárral rendelkeznek.

A megye területén fejlett nem termelő mezőgazdasági ágazat még a lovaslás, melynek számos hasznosítási funkciója aktív.

A megye gazdasági fejlődésének legjelentősebb mozgatói a jelentős ipari kapacitásokkal rendelkező városok: Varasd, Ludbreg, Ivanec, Novi Marof, Varaždinske Toplice és Lepoglava. Elhelyezkedésük megfelelő és kedvező le-

hetőségeket nyújt a megye kiegyensúlyozott fejlődéséhez. Az ipar szerkezetében a textilipar, a fémfeldolgozó- és faipar, bőr- és építőipar dominál.

A textilipar legnagyobb kapacitásai Varasdon összpontosulnak, míg az élelmiszeripar a községi székhelyeken egyaránt jelen van.

A faipar a megye hagyományos feldolgozóipara, amelyben a bútoripar, épületasztalos készítmények ipara a legjelentősebb.

A bőr- és cipőipar a kézműiparból fejlődött ki, sokáig stagnált, s ma sem versenyképes a piacon.

A megye energiatermelésében jelentős szerepe van a Dráván épített „Varaždin” és „Čakovec” vízi erőműveknek, valamint a „Dubrava” duzzasztónak. Az energiatermelés továbbfejlesztése érdekében kis vízi erőművek építését tervezik.

A kiváló természeti adottságok, a jó közlekedés-földrajzi helyzet ellenére Varasd megye idegenforgalma szerény keretek között alakul. A legtöbb vendégéjszakát a Varaždinske Toplice gyógyfürdő jegyzi, ahol a gyógyidegenforgalom és a fürdőzés a fő idegenforgalmi kínálat. A külföldi vendégek a vadászturizmust részesítik előnyben, a hazaiak a horgászati helyeket, de fejlődést mutat a hivatali idegenforgalom is.

12. Verőce-Drávamente megye

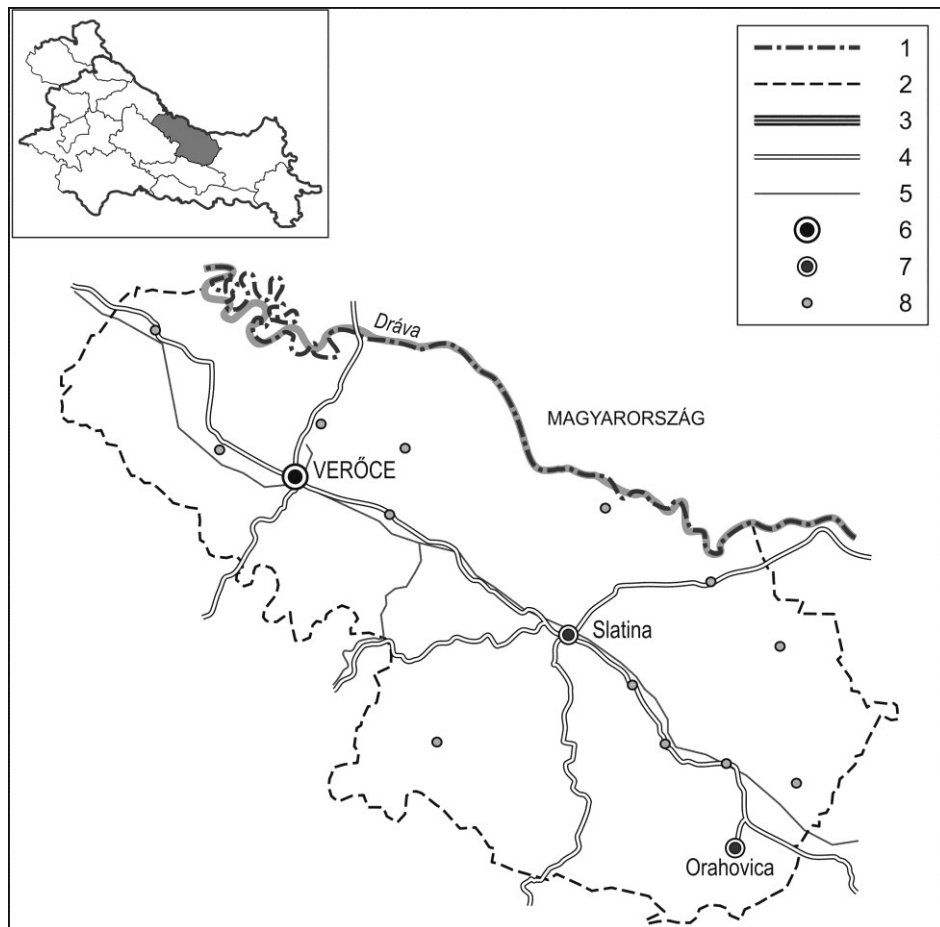
Verőce-Drávamente megye az egyik legrégebb szlavóniai közigazgatási terület (már a XIII. században említik a történelmi dokumentumok), a Dráva völgyében és a szlavóniai szigethegyek északi lejtőin húzódik, a magyar–horvát határ, Eszék-Baranya, Pozsega-Szlavónia megyék között. Területe 2021 km². Horvátország főbb közlekedési tengelyeihez viszonyítva periférikus helyzete van, bár összekötő szerepe van a Közép-Kelet-Európa és Délkelet-Európa, Magyarország és a nyugat-balkáni államok (Bosznia-Hercegovina, Dél-Horvátország, Montenegró), illetve az Adriai régió között (86. ábra).

A 2011-es népszámláláskor a megye területén összesen 84 836 lakos élt (az ország 1,98%-a) (132. táblázat). A kedvezőtlen természetes szaporulat és migrációs mutatók (külső és belső egyaránt) a megye elnéptelenedő demográfiai folyamataira és a népesség tovább súlyosbodó vitális szerkezeteire utalnak.

Az öregedési index 75,3% ami a zsupánság előregedő népességére utal. Ennek következménye várhatóan a természetes szaporulat további csökkenése lesz.

A megye területén 3 városban (Verőcén, Orahovicán és Slatinán 40 281 fő) él a megye lakosságának 46,3%-a. Ezek a települések az urbanizálódás központjai és a megye fejlődésének hordozói. A népesség nagyobb része a 13 községbe

86. ábra

Verőce-Drávamente megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

szerveződő 190 falusi településen él, így a megye rurális jellegű. A falvak közül csupán 16 településnek volt ezer főnél nagyobb népessége, a többi 40 ezer lakos (48%) 174 településen él (átlagosan 230 fő/település).

Az urbanizált települések jelentős társadalmi-gazdasági átalakuláson mentek át. Az erősen urbanizált települések közül, amelyekben a primer szektor lakossága más szektorokba került át 4 település összesen 9476 lakossal, a megye

10,15%-a. Közülük 3 községi székhely, egy település pedig város (Orahovica). Az átalakuló, kevésbé urbanizált települések csoportjába szintén 4 település tartozik összesen 6027 fővel, ami a megye népességének 6,45%-át képezi. Ezek a települések községi székhelyek.

132. táblázat

Verőce-Drávamente megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség, fő	Év	Népesség, fő
1857	57 107	1948	125 372
1869	68 513	1953	131 517
1880	69 225	1961	127 512
1890	82 419	1971	116 314
1900	90 266	1981	107 339
1910	101 818	1991	104 625
1921	102 824	2001	93 389
1931	125 049	2011	84 836

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

A mezőgazdasági termelés a megye területén többnyire hagyományos kultúrák termesztésével jellemezhető (gabonafélék, olajos növények), de a megye közismerten jelentős dohány és konyhakerti kultúrákat (paprika) termeszto terület. Szójatermesztés tekintetében a megye 13,66%-kal, a napraforgó-termesztés tekintetében pedig 9,55%-kal részesül az ország termeléséből (133. táblázat).

A mezőgazdasági háztartások 64 137 parcellán 65 441 hektár művelhető területtel rendelkeztek (2003), ez 3,4 ha parcellanagyságot jelentett gazdaságonként.

A művelt területek felaprózottsága jelentős mértékben korlátozza a hatékony művelést. 2009-ben csak 3 olyan gazdaság létezett, amelyek 1500 hektárnál nagyobb összterülettel rendelkeztek (az összes gazdaságok mindössze 0,03%-a). Túlnyomórészt a 3 hektár és annál kisebb gazdaságok a jellemzőek.

A termőföld túlnyomó része magántulajdonban van (77%), illetve 65%-a családi gazdaságok tulajdona. A többi termőterület (23%) a gazdasági egységek tulajdona.

Verőce-Drávamente megye gazdasági szerkezetében az ipar fejlődésének kiemelkedő jelentősége van. Az ipari termelés kulcságazatait a bányaiipar, a feldolgozóipar, villamosenergia-termelés, gáz-, hőenergia-ellátás, klimatizáció, vízellátás és szennyvízelvezetés, hulladékkezelés képezik.

133. táblázat

A megye néhány mezőgazdasággal kapcsolatos adata, 2007

Megnevezés	Terület nagysága, ha
Háztartások száma, db	19 062
Összes rendelkezésre álló termőföld	65 441
Művelt termőföld	58 862
Szántó, kert	51 686
Konyhakertészet	254
Rét	4 102
Legelő	1 275
Gyümölcsös	920
Szőlő	607
Kertészet	17
Egyéb termőföld	6 579
Parcellák száma, db	64 137

Forrás: Ured državne uprave u Viroviticko-podravskoj županiji, Služba za gospodarstvo, Županija brojkama, Virovitica, 2008. godine.

A megye feldolgozóipara az összes iparban dolgozók 90,94%-át foglalkoztatja, és az összes ipari vállalat 82,72%-a a feldolgozóiparban összpontosul, valamint egyedüli gazdasági ágazat, amely a kivitelből származó bevételt generálja a megyében.

Országos összehasonlításban a kivitelt illetően a megye 1,74%-kal a foglalkoztatottak arányában 1,45%-kal, a bejegyzett vállalatok tekintetében 1,10%-kal szerepel.

Az iparban foglalkoztatottankénti átlagos bruttó jövedelmek és bérek az országos átlag alattiak.

A megye gazdaságában alacsony szintű technológiák szerepelnek. A feldolgozóiparban az élelmiszeripar (az összjövedelem 43%-a) és a nemfémes ásványok kitermelése (13%). A többi iparág részesedése 10% alatti (dohányipar, fémipar, fafeldolgozó ipar).

A legjelentősebb és egyben a legnagyobb kereskedelmi vállalatok országos viszonylatban is a verőcei fafeldolgozó és bútorigipari vállalatok („TVIN Virovitica”, „Gaj”, „FM Slatina”), az élelmiszeriparban (cukorgyártás, konzervipar, malomipari termékek) a verőcei „Viro”, a „Zadruga Eurovoce” Orahovica, és a verőcei „Silosi VTC”. Az építőipari vállalatok közül (kerámialapok gyártása, épületanyag/tégla) az orahovikai „KIO”, a sladojevci „IGM”, az „Opeco Verőce” és az orahovikai „IGM Radlovac” a legfejlettebbek. A dohányipart a

Horvátországi Dohányipar („Hrvatski Duvan”) és a slatinai „Agroduhan” képviselik.

Az új iparágak közül a szoláris technológiai rendszerek gyártása jelent előretörést (Asel Slatina), a számítástechnikában szoftverkészítés pedig az „Odenica promet Virovitica”.

A természetvédelmi és öko-idegenfogalmi vonzerőkön kívül a szőlészetek, gyümölcsösök és a vadban gazdag erdőségek nyújtanak kiváló rekreációs lehetőségeket a megyében. A legismertebb borászatok Orahovicán és Slatinán működnek, valamint a Spisity Bukoviciai községben termelő Vukosavljevići borászat, melyek termékeikkel kiváló lehetőségeket nyújtanak a turizmus fejlesztéséhez. Orahovicán található az a XIX. századi pincészet, amelyben a vidék legjobb minőségű régi borait őrzik. Jelentős lehetőségek rejlenek a falusi turizmusban is.

A megye idegenforgalmi-vendéglátóipari kapacitásainak fejlesztése mind számbeli, mind változatosság tekintetében nem tud felmutatni jelentősebb előrehaladást sem helyi, sem pedig a regionális turizmus szintjén. A nyilvántartott szálláshelyek közül az orahoviciai (két hotel), a „Višnjica”-i, a jankováci, illetve a Bukovicin és Špišičen található hotelek. A megye területén 2010-ben összesen 459 fő fogadására volt lehetőség 22 szálláshelyen.

13. Vukovár-Szerém megye

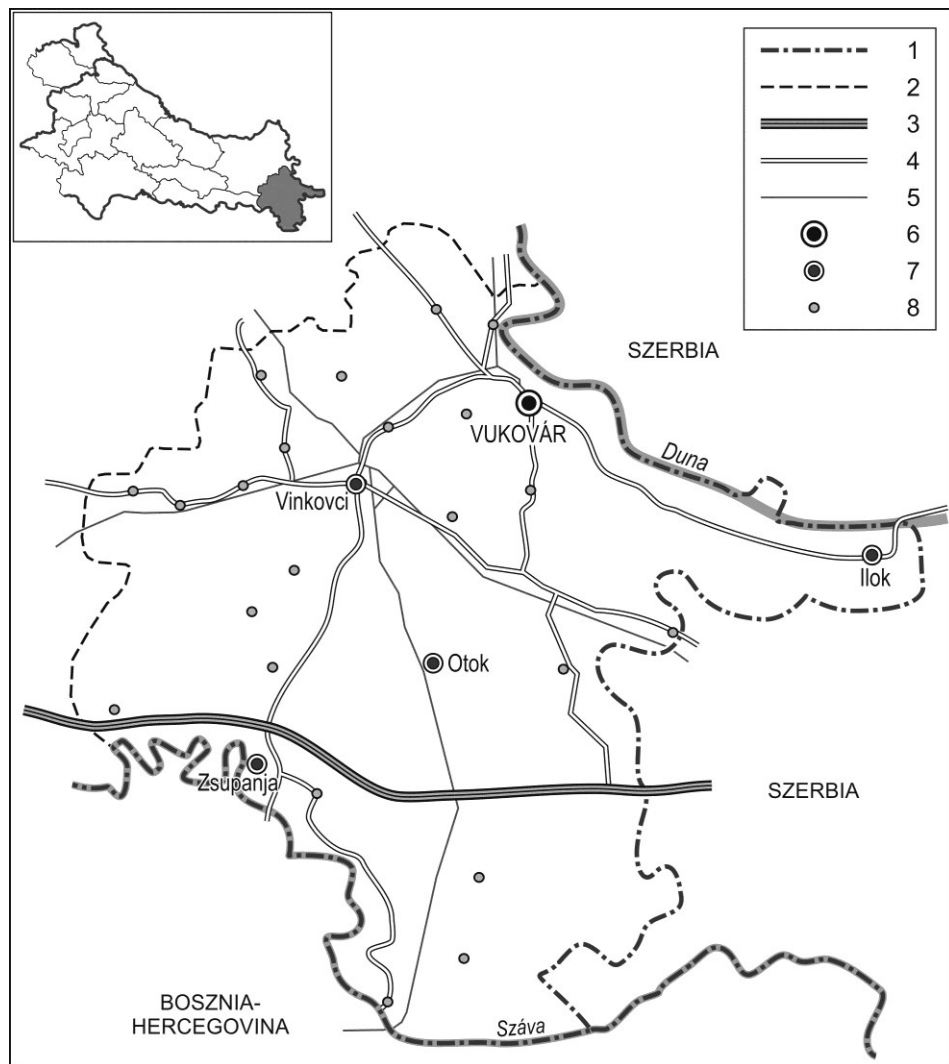
Vukovár-Szerém megye Horvátország keleti részén a Duna és Száva folyók közé ékelődve keleten Szerbiával, délen pedig Bosznia-Hercegovinával határos. Területe 2448 km², ami Horvátország területének 2,8%-a, lakosainak száma pedig (2011-ben 179 521) az ország 4,19%-át képezi.

A megyének jó földrajzi fekvése van, bár Horvátország tekintetében periférikus helyzetű. Az autópálya kiépítésével egészen a horvát szerb-határig, illetve Eszékig a megye rákapcsolódott X-es Páneurópai korridorra s ezáltal közvetlenebb kapcsolata van Nyugat- és Délkelet-Európával, illetve Horvátország központi területeivel, és a fővárossal (87. ábra).

A megyének gazdag kultúrtörténeti öröksége van (Vinkovci hétezer éve folyamatosan létező település Európában, két római császár itt született). A legrégibb „Orion” naptárt is Vinkovciban találták meg. A „Vucsedoli galamb” archeológiai lelet a neolit korból származik. A legismertebb horvátországi és európai folklórrendezvényt is évente itt rendezik meg.

A megye népessége 2011-ben 179 521 főt számlált, az ország népességének 4,19%-a. Ez 25 ezer fővel kevesebbet, mint tíz évvel korábban volt (134. táblázat). A csökkenés fő okai a háborús pusztítások és a háború hatása az újszülöttek számának csökkenésére, az alacsony életszínvonal, a fiatalok elvándorlása, a

87. ábra

Vukovár-Szerém megye áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város; 8 – Községi mikroközpont.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

134. táblázat

Vukovár-Szerémségi megye népességének alakulása, 1857–2011, fő

Év	Népesség, fő	Év	Népesség, fő
1857	86 768	1948	152 472
1869	101 029	1953	166 956
1880	104 801	1961	193 224
1890	117 918	1971	217 115
1900	125 569	1981	223 919
1910	129 754	1991	231 241
1921	127 417	2001	204 768
1931	139 340	2011	179 521

Forrás: Naselja i stanovništvo RH od 1857–2001. godine. Izdanje Državnog zavoda za statistiku.

vidék elnéptelenedése. Az átlagos népsűrűség 73,2 fő/km², ami az országos átlag feletti.

A népesség korösszetételének változásai a lakosság előregedésének tendenciáját támasztják alá. Az előregedési index 77,3-ról 88,1-re nőtt 2001 és 2007 között. A lakosság képzettségi szerkezete (15 év fölötti korosztály) az országos átlag alatti, a felsőfokú és egyetemi végzettségűek aránya is jóval az országos átlag alatt van.

A népesség etnikai szerkezetében 2002-ben kimagaslóan magas a nemzeti kisebbségek aránya. Míg a horvát nemzetiség 78,27%-ot tesz ki, a szerbek aránya 15,45%, a többi – más kisebbségek összessége (pl. magyarok, szlovákok, bosnyákok, rutének, ukránok, cigányok) – 6,28-ot %.

A munkanélküliség 2008-ban az országos átlag (12,1%) fölötti (21,8%). Ez a megye jegyzi az országban a legmagasabb munkanélküliséget, bár a következő években (2008–2010) a munkanélküliség növekedésének relatív trendje a legalacsonyabb volt országos szinten.

A megye területén 5 város fejlődött ki (Vinkovci, Vukovár, Županja, Ilok, Otok) és 26 község 84 települést integrálva. Az össznépesség 49%-a az 5 városban, nagyobb része pedig (51%) a falvakban él. Az 1991-től dúló háború következtében elindult elvándorlás főleg a falusi és a határ menti területeket érintette.

Vukovár-Szerém megyében kulcsfontosságú gazdasági ágazat a mezőgazdaság, amit az összterülethez viszonyított mezőgazdasági területek magas aránya (61,2%) bizonyít.

A mezőgazdaságban a kis- és középgazdaságok dominálnak (20 hektárig), melyek száma 2003-ban 6756 volt, összterületük viszont csupán 31 217 hektár s túlnyomórészt saját szükségleteikre termelnek. A kis és középgazdaságok kereskedelmi célú termelése elenyésző. A közép nagyságú birtokok (20–50 hektár) és

a nagybirtokok (50 hektár felett) száma felfelé ívelő. Számuk 1049, és 95 751 hektár termőföldet birtokolnak.

A kisbirtokok (3 hektárig) az összes birtok 31%-át képezik, viszont a mezőgazdasági területek 2,5%-át művelik. A termőföld 75,4%-át a gazdaságok 10%-a műveli.

Jelentős eszközöket fordítottak a gyümölcsösök és szőlészetek fejlesztésére. 2008–2009 időszakban a gyümölcsösök összterületét 20%-kal növelték, melyekben főleg az almaültetvények, meggyesek, és diófaültetvények domináltak. Ugyanebben az időszakban a szőlőültetvényeket 435 hektárral növelték, ami 27%-os területi növekedést jelentett. Az évi bortermelés 2009-ben 12,8 millió liter körül alakult. A borszőlők közül a „Graševina” a legnagyobb területen termelt fajta (60%), a „Tramini” (13%), a „Frankovka” (10%), valamint a „Rajnai rizling” (8%).

A megye országos részaránya a szarvasmarha-tenyésztésben 2001–2009 időszakban 4%-ról 9,5%-ra nőtt, míg a tejtermelésben 2,7-szeres növekedést jegyzett.

Sertésenyésztésben termeléseszköken volt tapasztalható az egyébként is alacsony szintű, felaprózott és szervezetlen.

Vukovár-Szerém megyében komoly lehetőségei vannak a fafeldolgozó ipar fejlesztésének tekintettel arra, hogy erdőborítottsága 69 ezer hektár, melynek becsült faállománya 19 millió köbméter, amelyből vágásra szánt mennyiség kb. évi 300 ezer köbméter.

Az agyagos és homokos talajok, valamint a folyóvölgyekben található homok és kavics a megye építőiparának alapját képezi.

A kőolaj és földgáztartalékok (Đeletovci, Ilača, Orolik, Slakovci, Srijemske Laze és Novi Jankovci) országos jelentőségű lelőhelyek, ahol évente 70 ezer tonna kőolajat és 3,5 millió köbméter földgázt termelnek ki, ami kevesebb, mint a polgárháború előtt (1990) kitermelt mennyiségek (250 ezer tonna kőolaj és 26 millió köbméter földgáz).

Az ipar fejlettsége nem kielégítő, az ipar a társadalmi össztermékben 15,4%-át adja mindössze a 20,4%-os országos átlag mellett. Az ipar fejletlenségét a 6,2% országos átlaghoz viszonyított 3,5%-os ipari foglalkoztatottság is bizonyítja.

A turizmus alapját a természeti vonzerők, a kiváló minőségű és tájjellegű gasztronómiai különlegességek, a fejlett szőlészet és borászat, az értékes archeológiai lelőhelyek és a népművészeti érdekességek képezik.

A megye fő idegenforgalmi ágazatait elsősorban a sporthorgászat, a vadászturizmus (a kiterjedt erdőségek és a vadállomány diverzitása), a rendezvények (34 rendezvény, amelyek közül a „Vinkovci őszi” a legismertebb az országban) képezik.

A kiegészítő idegenforgalmi ágazatok közül jelentős a kerékpározás (Duna és Száva menti kerékpárutak hossza 184 km), a kulturális turizmus (Eltz-kastély Vukováron, Odescalchi-kastély Ilokon, Vučedol-i archeológiai lelőhely, Sopot) és a tematikus idegenforgalmi utak (gyümölcsaszörp-útja, iloki borút). Lehetőségeket nyújt még a vízi turizmus két kikötővel, ahol nemzetközi utasszállító hajók köthetnek ki), a rekreációs és lovas turizmus (a megyében 15 egyesület 250 lótenyésztőt tömörít, akik különböző lófajtákat tenyésztenek).

Az idegenforgalmi vonzerőnek nincs kellő súlya az idegenforgalmi kínálat piacán. A szálláshely-kapacitások 2010-ben szerények voltak. A közel 1250 állandó férőhely kizárólag a hotelekben található (20%-os kihasználtság mellett). A vendégek és a vendégéjszakák számának alakulása 2008-ig pozitív volt, ám az országos vendégéjszakák számának csupán 0,15%-át érte el.

Szükség lenne a szálláshelyek minőségi fejlesztésére, ami jelentős befektetéseket igényel, hogy a vendéglátóipar a korszerű szabványoknak meg tudjon felelni.

14. A szlovéniai Muravidék

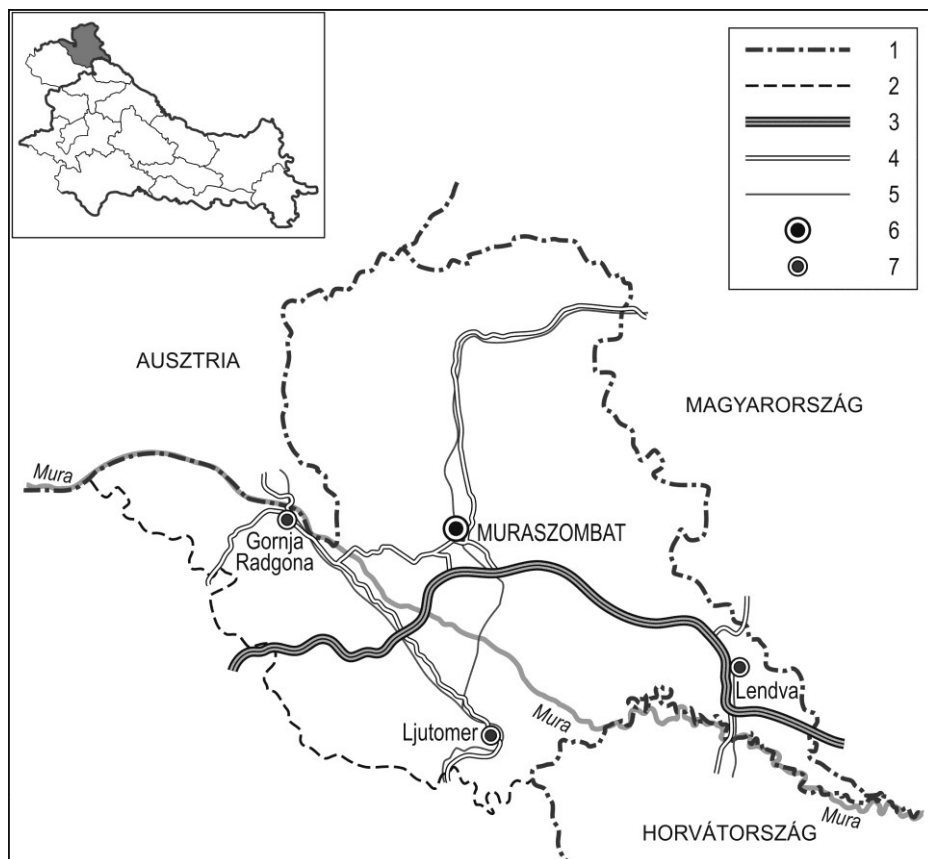
A Muravidék (szlovénul Pomurska) Szlovénia legészakibb történelmi régiója, amely 1920 előtt a történelmi Magyarország részét képezte. A régió területe kb. 1337 négyzetkilométer, Szlovénia területének 6,59%-a, népessége 2011-ben 119 145 fő, népsűrűsége 89,1fő/km² (88. ábra).

A régió távol esik az ország központi részétől, ezért földrajzi helyzete csupán az 1990-es évektől, a magyar-szlovén kapcsolatokban történő változások, ill. a „vasfüggöny” felszámolása után javult. Gazdasági fellendülése a rendszerváltás után történő közlekedés-fejlesztések, a Budapest-Ljubljana közötti autópálya és vasút megépítésével változott.

A Muravidék közigazgatási régió, székhelye Muraszombat. A történelmi régió, Alsó-Stájerország (Štajerska) történelmi régió egy részét, és Muraközből Ráckanizsa községet foglalja magában. Nyugaton a Drávamellék (Podravska) közigazgatási régió, délen a horvát, keleten a szlovén–magyar, nyugaton pedig az szlovén–osztrák államhatár határolja.

A régió területe az Alpokaljához tartozó Dráva–Mura-dombvidék részét képezi, s nagyjából egybeesik a Mura-vidék vagy Alsó-Mura-sík (Mursko-Prek-mursko polje) földrajzi tájegységgel, amely a Mura folyó két oldalán elterülő vidéket jelöli. A folyó bal partján a történelmi Muravidék (Prekmurje), míg a folyó jobb partján a Preklja nevű történelmi tájegység található. Az első világ-háborúig az előbbi Magyarország, az utóbbi pedig Ausztria része volt.

88. ábra

A Muravidék áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A régió északi felén az Vendvidéki-dombság (Goričko), nyugaton a Muraközi-dombság (Slovenske Gorice) húzódik. Keleten a magyar határ mentén a Lendva-vidék (Dolinsko) alacsonyabb dombsága terül el.

A Muravidék népességszáma 2011-ben 119 ezer főt tett ki. A népességszám a függetlenség megteremtése óta szűk keretek között ingadozik. A népességszám változását a negatív természetes szaporulat és a migrációs különbség jellege alakítja. A régiónak alacsony népsűrűsége van, 89,4 fő/km².

Lendva a szlovéniai magyarság legnépesebb települése, s egyben az itt élő magyarok kulturális, oktatási, művelődési központja. A közös EU-tagság és a

határellenőrzések megszűnése új lehetőségeket teremtett mind a város, mind pedig a szlovéniai magyarság számára.

A népesség korszerkezete 2002-ben hasonló volt az országos átlagéhoz, azóta viszont a fiatalok korcsoportjának részaránya visszaesett (135. táblázat).

A foglalkoztatási szerkezetében a népesség 41,2%-a a szolgáltatásokban, 44,8%-a az iparban, 14,0%-a pedig a primer szektorban dolgozik.

A válság időszakának munkanélküliségét vizsgálva látható, hogy ezen régióban gyorsan emelkedik a munkanélküliség, különösen az időszak második felében (136. táblázat). A jegyzett munkanélküliség 2008-ban kétszerese volt az országos átlagnak.

135. táblázat

A Muravidék népességének korszerkezete, 2001–2008

Év	0–19 év		20–59 év		60 év felett		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
2001	27 479	22,1	72 507	58,3	24 343	19,6	124 329	100,0
2008	22 770	18,7	72 563	59,6	26 491	21,7	2 025 866	100,0

Forrás: Szlovén Statisztikai Hivatal.

136. táblázat

Regisztrált munkanélküliek száma, 2008–2010

Régió	Regisztrált munkanélküliek száma			Változás	
	2008	2009	2010	2008–2009	2009–2010
	márciusban, fő			előző év megfelelő időszak (márc.) = 100	
Szlovénia átlag	64 295	79 682	98 893	123,9	124,1
Muravidék	6 925	8 135	10 820	117,5	133,0

Forrás: Szlovén Statisztikai Hivatal on-line adatok alapján saját számítások.

A régió településeinek száma 346, az átlagos településnagyság 344 fő. A közigazgatási szerkezetben 27 önkormányzat van: Apače, Beltinci, Cankova, Črenšovci, Dobrovník/Dobronak, Gornja Radgona, Gornji Petrovci, Grad, Hodoš/Hodos, Kobilje, Križevci, Kuzma, Lendva, Ljutomer, Moravske Toplice, Murska Sobota, Odranci, Radenci, Razkrižje, Rogašovci, Sveti Jurij, Šalovci, Tišina, Turnišče, Velika Polana, Veržej, Puconci, ebből 4 város.

Gazdasági szempontból a Muravidék a kevésbé fejlett szlovéniai régiók közé tartozik, 2000-ben csupán a nemzeti jövedelem 4,5%-ával rendelkezett, az egy főre jutó GDP tekintetében a legutolsó volt. A mezőgazdaság fejlettségének

ellenére csupán 10,3%-kal vett részt a gazdaság szerkezetében, míg a szolgáltatások 53%-kal, az ipar 35,65%-kal szerepelnek.

A kontinentális éghajlat és sík területek kedvező feltételeket teremtenek a mezőgazdaság és különösen a vegyes zöldségfélék termesztéséhez. Az uralkodó tevékenység a farmer mezőgazdaság (szántók). Szlovéniának ezen a részén mezőgazdasági terület háromnegyedén folyik intenzív növénytermelés, a mezőgazdaságilag hasznosítható területek 61%-át szántók és kertek, 33%-rétek 6%-át gyümölcsösök és szőlők alkotják.

A különböző ipari ágazatok a második világháború után főleg a városokban fejlődtek ki. Lendván kőolaj-finomító és vegyipari üzemek működnek, valamint, a városban elektronikai ipar üzemel. Muraszombaton a régóta működő „Mura” konfekcióüzemnek ma már leányvállalatai vannak a régió más településein is. Gornja Radgonán konténergáz van.

A régióban a GDP, 2007-ben 1361 millió euró, az egy főre jutó GDP pedig 11 160 euró volt.

A természeti adottságok a termál- és vadászturizmus fejlődését tették lehetővé, de újabban a falusi turizmus és a borutak is komoly vonzerőt képeznek, nyáron a Mura folyó nyújt rekreációs lehetőségeket. A Szlovéniába látogató turisták 10%-a keresi fel ezt a vidéket évente.

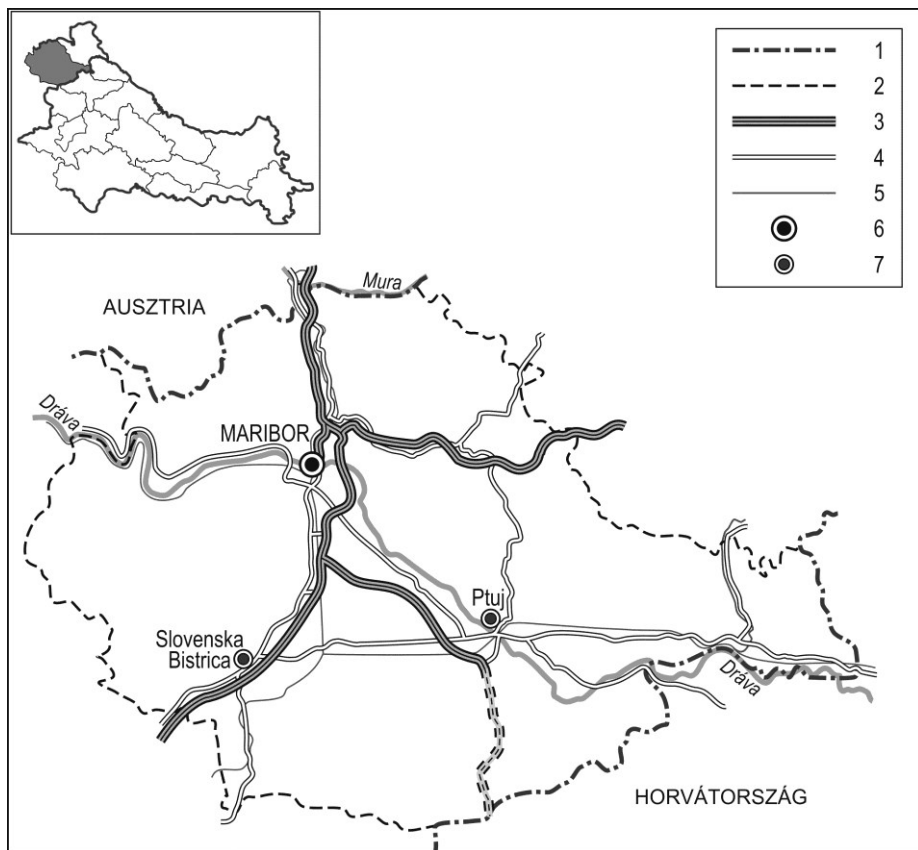
15. A szlovéniai Drávavidék

A Drávavidék (Podravska regija) Ausztriával és Horvátországgal határos régió, területét tekintve a második (2170 km², Szlovénia területének 10,7%-a), népességét tekintve pedig az ötödik régió Szlovéniában. Székhelye Maribor, a Dráva partján épült ki, az ország második városa. A Drávavidék természetföldrajzi képe a régióra jellemző Dráva melléki dombokkal (Pohorje és Kozjak), az északkeleti szubalpin erdős dombokkal, valamint a Dráva menti és Ptuji-síksággal jellemezhető (89. ábra).

A népességszám 2011-ben (323 119) a korábbi népszámláláshoz viszonyítva enyhe növekedést mutat (2002-ben 310 743), népsűrűsége 147,2 fő/km², közigazgatási székhelye és legnagyobb városa, Maribor.

Magas a külföldről betelepülők száma (leginkább a jugoszláv utódállamok területéről), ami valamelyest javítja a negatív természetes szaporulatot. A régió demográfiai mutatói lényegesen eltérnek a határrégiót jellemző kedvezőtlen demográfiai sajátosságoktól és hasonlóak az országos értékekhez. A népesség több mint fele (55,3%) a szolgáltatásokban, 38,2%-a az iparban, 6,5%-a pedig a primer szektorban dolgozik. Jelenleg a Drávavidéken a legalacsonyabb a munkanélküliség az egész országban (A munkanélküliek száma 19 949 fő).

89. ábra

A Drávavidék áttekintő térképe

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Megyehatár; 3 – Autópálya; 4 – Főközlekedési út; 5 – Vasútvonal; 6 – Megyeszékhely; 7 – Város.

Forrás: A szerzők szerkesztése.

A régióban 678 település található, az átlagos településnagyság 477 fő. A Drávavidék közigazgatási szerkezetét a városokkal együtt 41 községi önkormányzat (szlovénül: občina) alkotja. Ezek a következők: Benedikt, Cerkvenjak, Destnik, Dornava, Duplek, Gorišnica, Hajdina, Hoče-Slivnica, Juršinci, Kidričevo, Kungota, Lenart, Lovrenc na Pohorju, Majšperk, Markovci, Miklavž na Dravskem polju, Oplotnica, Pesnica, Podlehnik, Rače-Fram, Ruše, Selnica ob Dravi, Starše, Sveta Ana, Sveti Andraž v Slovenskih goricah, Šentilj, Trnovska vas, Videm, Zavrc és Žetale, Maribor (101 000), Ptuj (19 500), Slovenska Bistrica (7000) és Ormož (2300).

2011-ben a régióban 116 669 aktív lakost tartottak nyilván, ami Szlovénia aktív épességének 14,3%-a. Nagyobb részük a gyáriparban dolgozik (fémserkezetgyártás, gépipar, közlekedési eszközök gyártása, textilipar, vegyipar, papírgyártás, épületanyaggyártás, élelmiszeripar gumiiipar, fafeldolgozó ipar), valamint a kereskedelemben és egyéb szolgáltatásokban (137. táblázat).

137. táblázat

A Muravidék és a Drávavidék népességének foglalkoztatottsági megoszlása, %

Nemzetgazdasági ágazat		Muravidék	Drávavidék	Szlovénia
		hozzáadott érték megoszlása ágazatok szerint		
Mezőgazdaság	A+B	7,2	2,9	2,5
Bányászat, feldolgozóipar	C+D	24,6	23,5	23,9
Energia- és vízgazdálkodás	E	1,5	2,8	2,8
Építőipar	F	10,8	8,8	7,9
Kereskedelem, gépjárműjavítás	G	9,6	11,0	12,2
Szállás, vendéglátás	H	4,3	2,0	2,3
Szállítás, raktározás	I	5,5	6,5	7,7
Pénzügyi tevékenységek	J	2,7	5,2	4,6
Ingatlan és üzleti szolgáltatás	K	15,1	19,0	17,4
Közigazgatás	L	5,1	4,2	5,5
Oktatás	M	6,1	6,1	5,2
Egészségügyi és szociális szolgáltatás	N	5,7	5,6	4,6
Egyéb közösségi szolgáltatás	O+P	1,7	2,5	3,4
Nemzetgazdaság összesen		100,0	100,0	100,0
Érték, millió euró		1 194	4 102	30 341

Forrás: Szlovén Statisztikai Hivatal on-line adatok alapján, <http://www.stat.si/letopis/2009>.

A gazdasági élet kulcsfontosságú ágazatai a Dráva folyón épített vízierőművek energiatermelése, a fémfeldolgozó ipar, valamint a folyó völgyében kialakított parcellák belterjes mezőgazdasági termelése.

A régió kiemelt ipari központjai Maribor, Ptuj és Kidričevó. A foglalkoztatás tekintetében a legsikeresebb vállalatok a Boxmark Leather kidričevói leányvállalata, az ormosdi Carrera Optyl szemüveggyár, a ptuji Perutnina élelmiszer-gyár, és a csiszolóanyagokat gyártó maribori Swaytcomet gyárak. A maribori ipari övezet kulcsfontosságú objektumai még a maribori „Impol” fémfeldolgozó, a „Henkel Szlovénia”, a TMI „Košaki” élelmiszer-gyár, a TVT „Boris Kidrič” vasúti szerelvénygyár, a kidričevói „TALUM” alumíniumfeldolgozó és a Mlinotest malomipari létesítmény. A valamikori híres TAM teherautógyár

alapjain egy több mint száz vállalatot tömörítő iparövezet, de hasonló vállalat-hálózat épült ki a Marles (bútoripar) alapjain is.

A Drávavidék gazdaságában a fejlett fém- és gépipar mellett jelentős szerepe van a kereskedelemnek és a pénzügyi-banki ágazatnak. A szlovén posta az egyik legnagyobb jövedelmet megvalósító vállalat. 2011-ben a régióban 6472 vállalkozást tartottak nyilván (Szlovénia vállalkozásainak 12%-a), melyeknek 93%-a kisvállalkozás s csak 1,1%-a nagyvállalat.

A régió számos idegenforgalmi vonzerőben is bővelkedik, melyek közül a természeti és kultúrtörténeti nevezetességek, sport lehetőségek és gasztronómiai és borászati kínálatok jellemzőek. Maribor kultúrtörténeti emlékekkel, rendezvényekkel, sok-sok látnivalóval kecsegtet. A Pohorje-hegyen a téli turizmus adottságai és gazdag infrastruktúrája található. A sírendezvények és a romantikus éjszakai szízesnek van vonzó hagyománya. A Dráva folyó menti idegenforgalmi desztinációk a nyári időszakban vonzóak. Ptuj a Pannon-peremvidék történelmi városa. A ptuji várban lévő múzeumban értékes gyűjtemények láthatók. Itt van Szlovénia legrégebbi borpincéje is, míg a ptuji dombokon a híres zarándoktemplom és a közeli Štatenberg-kastély látogatható.

A régió GDP-je, 2007-ben 4674 millió euró, az egy főre jutó GDP pedig 10,382 euró volt és fejlettségét tekintve a második a Közép-Szlovén régió mögött.

IRODALOM

- ÁCS ZOLTÁN 1986: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Act 2009: Act regulating development support to the Pomurje region in the period 2010–2015.
- ANDRAŠIĆ, STJEPAN 2010: Zágráb. Budapest, Kossuth Kiadó.
- ARDAY LAJOS 1990: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919*. Budapest, Magvető Kiadó.
- BABAC, BRANKO 1992: *O nekim općim problemima uobličavanja političko-upravnog ustrojstva u svezi s ostvarivanjem nacionalnih strategija razvoja Hrvatske i hrvatskoga građanskog društva – Teorijske i istraživačke osnove*. Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu, broj 2.
- BABIĆ, ZDENKO – MATKOVIĆ, TEO – ŠOŠIĆ, VEDRAN 2006: Structural Changes in Tertiary Education and Impacts on the Labor Market. – *Croatian Economic Survey*. 9. 125–165. o.
- BACSA GÁBOR 1998: *A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése*. Budapest, Püski Kiadó.
- BAJZA JÓZSEF 1925: *A magyar–horvát unió felbomlása*. Budapest, Franklin Kiadó.
- BAJZA JÓZSEF 1941: *A horvát kérdés: válogatott tanulmányok*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Tóth László. Budapest, Egyetemi Nyomda.
- BAK BORBÁLA 1997: *Magyarország történelmi topográfiája. (A honfoglalástól 1950-ig)*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete. (História Könyvek).
- BALI LÓRÁNT – MOHOS MÁRIA 2009: Három ország egy megyében – Zala megye közigazgatási térszerkezetének változásai a kezdetektől napjainkig. In: TÓTH JÓZSEF – M. CSÁSZÁR ZSUZSA – HASANOVIĆ-KOLUTÁ CZ ANDREA (szerk.): *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben*. Pécs, PTE Földtudományok Doktori Iskola. 109–126. o.
- BALI LÓRÁNT 2011: A Dráva mente vasúti és vízi infrastruktúrájának a fejlesztése a ki-egyezés után. In: FRISNYÁK SÁNDOR – GÁL ANDRÁS (szerk.): *Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Földrajzi tanulmányok*. Nyíregyháza–Szerencs, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete–Bocskai István Gimnázium. 15–19. o.
- BALI LÓRÁNT 2012: *A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*. Budapest–Szepetnek, Underground Kiadó.
- Banka Slovenije 2012: *Financial Stability Review*. May, 2012. Ljubljana.
- BARANYAI JÚLIA 1976: *Vízbe vesző nyomokon*. Szabadka, Forum Könyvkiadó.
- BAŠIĆ, FERDO 2005: Soil Resources of Croatia. – European Soil Bureau – Research Report. 9. 89–96. o.
- BÁTORFI LAJOS 1873: *A muraközi kérdés*. Nagykanizsa, Wajdits József (kiadó).

- BEBLER, ANTON 1992: A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. – *Európai Szemle*. 3. 112–128. o.
- BELANKA CSABA – NAGY IMRE 2007: A környezetvédelmi együttműködés Magyarország határregióiban különös tekintettel az Interreg IIIA Szomszédsági Program eredményeire. In: GULYÁS LÁSZLÓ – GÁL JÓZSEF (szerk.): *Európai Kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézet. 21–26. o.
- BELUSZKY PÁL – GYÖRI RÓBERT 2006: A magyar városhálózat funkcionális versenyképessége. In: HORVÁTH GYULA (szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 236–293. o.
- BENNETT, CHRISTOPHER 1995: *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*. London, Hurst and Company.
- BERNATZIK, EDMUND 1911: *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*. Wien, Manz.
- BIČANIĆ VLADO et al. (ed.) 1997: Hrvatska poljoprivreda na raskrižju. Nacionalno izvješće Republike Hrvatske. World Food Summit, Rome 13–17 November 1996. Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Republike Hrvatske. P. 324.
- BILEN, MILJENKO – BUČAR, KRISTINA 2004: *Osnove turističke geografije*. Zagreb, Ekonomski fakultet.
- BOGNÁR ANDRÁS 1991: Changes in the ethnic composition in Baranja. – *Geographical Papers*. 8. 301–325. o.
- BOJNEC, ŠTEFAN 2006: Regional and structural policies in less favoured and cross-border areas – An example from Slovenia. – *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft für Agrarökonomie*. 15. 119–128. o.
- BOJNEC, ŠTEFAN 2009: Food Retailing and Consumer Food Prices in Slovenia. – *Journal of Food Products Marketing*. 3. 351–363. o. (Special Issue: Marketing Trends within the Global Trading System).
- BOTRIĆ, VALERIJA 2003: Regional Aspects of Unemployment in Croatia. – *Croatian Economic Survey*. 6. 77–96. o.
- BRAIČIĆ, ZDENKO – LONČAR, JELENA 2012: Interdependence Between Industrialization and Some Aspects of the Population Social Mobility in the Sisak and Petrinja Regions. – *Geoadria*. 2. 209–234. o.
- BRAIČIĆ, ZDENKO – STIPERSKI, ZORAN – NJEGAČ DRAŽEN 2009: Utjecaj gospodarske tranzicije i rata na promjene u prostornoj slici zaposlenosti Sisačke regije – *Hrvatski Geografski Glasnik* 1. 103–125. o.
- BRUNČIĆ, DAVOR 2007: Upravno uređenje virovitičke županije nakon povratka ustavnosti 1861. godine. – *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*. 23. 115–124. o.
- BRUNHOFER, MARIA (ed.) 2010: *Higher Education in South Eastern Europe. University-Economy Partnerships for Enhancing Knowledge Transfer*. Graz, World University Service.
- BUFON, MILAN 2003: The geopolitical locations of Slovenia in the perspective of European integration processes. – *Dela*. 19. 123–139. o.
- BUFON, MILAN 2011: The Slovenian Borderlands: Between Integration and Marginality. – *Geographica Timisiensis*. 2. 19–37. o.

- BULLA BÉLA – MENDÖL TIBOR 1947: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, Egyetemi Nyomda.
- BURDETT, ANITA L. P. 1995: *The historical boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia Documents and Maps 1815–1945*. Bristol, Archive Edition.
- ČAVRAK, VLADO 2002: Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske. – *Ekonomija*. 3. 645–665. o.
- ČERNE, ANDREJ 1999: Questions of regional development in Slovenia. Development of the Possibilities of Slovenia: The Future of Cities — The 80th anniversary of the Department of Geography. – *Dela*. 14. 137–150. o.
- ČERNE, ANDREJ 2003: Regional development perspectives of Slovenia. – *Dela*. 19. 107–121. o.
- CIGLIĆ, ROK – PERKO, DRAGO 2012: Slovenia in Geographical typifications and regionalizations of Europe. – *Geografski vestnik*. 1. 23–37. o.
- ČINČ JUHANT, BREDI – PLANJŠEK, MOJCA 2002: *O geologiji Pomurja in Goriškega*. Narava Slovenije. Mura in Prekmurje, Prirodoslovni muzej, Ljubljana.
- CINI, VLADIMIR – DRVENKAR, NATAŠA 2011: Analysis of regional (non-) competitiveness of Pannonian Croatia. In: BACHER, URBAN – BARKOVIĆ, DRAŽEN – DERNOSCHEG, KARL-HEINZ – LAMZA-MARONIĆ, MAJA – MATIĆ, BRANKO – PAP, NORBERT – RUNZHEIMER, BODO (eds.) *Interdisciplinary Management Research VII*. Osijek, Faculty of Economics in Osijek. 956–969. o.
- Constitution of the Republic of Slovenia (official translation prepared on the request of the Secretary General of the National Assembly of the Republic of Slovenia).
- Croatian regions 2007: Croatian Regions Office – Office Partners.
<http://www.croatianregions.eu/en/12/office-partners/> [2012. április 4.].
- CUNDER, TOMAŽ 2009: Kmetijstvo v Pomurju danes in jutri. In: KIKEC, TATJANA (ed.): *Pomurje trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri*. Zbornik 20. zborovanje slovenskih geografov. Ljutomer–Murska Sobota, 26.–28. marec 2009. Murska Sobota, Zveza geografov Slovenije in Društvo geografov Pomurja. 143–156. o.
- ČURIĆ, KSENJA 2010: Agroturizam kao dodatne djelatnosti na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. – *Praktični menadžment*. 1. 101–105. o.
- CURIĆ, ZORAN – GLAMUZINA, NIKOLA – OPAČIĆ, VUK TVRTKO 2012: Contemporary Issues in the Regional Development of Tourism in Croatia. – *Croatian Geographical Bulletin*. 1. 19–40. o.
- CVIJIC, JOVAN 2009: *A Balkán-félsziget és a délszláv országok. Az emberföldrajz alapjai*. Szabadka–Újvidék, Kiss Lajos Néprajzi Társaság – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- DABINOVIĆ, ANTUN 1944: *Horvátország és az Árpádok*. Pécs, Dunántúli Tudományos Intézet.
- DEFILIPPIS, JOSIP 1993: *Obiteljska gospodarstva Hrvatske*. Zagreb, AGM.
- DEFILIPPIS, JOSIP 2005: *Poljoprivreda i razvoj*. Zagreb. Školska knjiga.
- Dela No. 10. 1993: The Geographic Aspects of the Border Regions and Regional Development. Ljubljana.
- Dela No. 7. 1988: The Three Border Area of Austria, Italy and Yugoslavia. – An International Research Project of Geographer from the Universities of Ljubljana, Klagenfurt and Trieste. Ljubljana.

- DESPALATOVIĆ, ELINOR MURRAY 1975: *Ljudevit Gaj and the Illyrian movement*. New York–London, Columbia University Press.
- DIMITROVSKA ANDREWS, KALIOPA – PLOŠTAJNER, ZLATA 2001: Local Government in Slovenia. In: *Local Self Government and Decentralization in South-East Europe. Proceedings of the Workshop held in Zagreb at the 6th April 2001*. Zagreb, Friedrich Ebert Stiftung. 9–36. o.
- DIMOU, MICHEL – SCHAFFAR, ALEXANDRA 2009: Urban hierarchies and city growth in the Balkans. – *Urban Studies*. 13. 2891–2906. o.
- DIÓSZEGI ISTVÁN 1984: Etnikum és politika az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: HANÁK GÁBOR (szerk.): *Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemből*. Budapest, RTV-Minerva.
- DÖRING, THOMAS – AIGNER, BRIGIT 2009: *Should Cross-Border Services Between Austria and Slovenia Still be Restricted? (An Economic Assessment of the Existing Market Regulations)*. Villach, Carinthia University of Applied Sciences. (Discussion Paper Series 2).
- DÖVÉNYI ZOLTÁN (főszerk.) 2012: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Državna Geodetska Uprava 2011: Registar geografskih imena nacionalnih manjina, Republike Hrvatske. Zagreb, Državna Geodetska Uprava.
- Državni zavod za zaštitu prirode.
<http://www.dzpz.hr/zasticena-podrucja/zasticena-podrucja-u-hrvatskoj-68.html>
- DUBARLE, PATRICK – MEZEI, CECÍLIA – PÁMER, ZOLTÁN 2010: Regionális fejlesztési programok. In: HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 548–579. o.
- DURAY, BALÁZS – MEZEI, ISTVÁN – NAGY, IMRE – PÁNOVICS, ATTILA 2010: *Environmental Policy and the Institutional System of Environment Protection in the Carpathian Basin*. Pécs, Centre for Regional Studies Hungarian Academy of Sciences.
- ĐURĐEV, BRANISLAV S. – BUBALO-ŽIVKOVIĆ, MILKA – IVKOV-DŽIGURSKI, ANĐELIJA – IVANOVIĆ, LJUBICA 2009: Majorities and minorities in former Yugoslav countries at turn of the 21st century. – *Geographica Pannonica*. 4. 118–126. o.
- DZS 2001: *Census of Population, Households and Dwellings, 2001*. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2003–2012 (különböző évfolyamok): *Statistical Yearbook*. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2005–2013 (különböző évfolyamok): *Statistical information*. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2011a: *Census of Population, Households and Dwellings 2011, First Results by Settlements*. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2011b: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2011. Državni zavod za statistiku. Zagreb.
- DZS 2011c: *Population projections of the Republic of Croatia, 2010–2061*. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.

- DZS 2012a: *Employment and wages, 2012* (Statistical Reports 1502/2013). Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2012b: *Transport and Communication, 2011* (Statistical Reports 1465/2012.). Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2012c: Gross Domestic Product for Republic of Croatia, Statistical Regions at level 2 and Counties, 2009. (First Releases 12.1.3.)
- DZS 2013a: *A statistical portrait of Croatia in the European Union, 1 July 2013*. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2013b: *Gross Fixed Capital Formation (Gross Investment), 2011* (Statistical Reports 1507/2013.). Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- DZS 2013c: *Census of Population, Households and Dwellings 2011, Population by Sex and Age*. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- EB 2010: Szlovénia-Magyarország Határon Átnyúló Együttműködés Operatív Program, 2007–2013. Az Európai Bizottság által elfogadott 2010. márciusi változat.
- EC 2010a: Commission decision of 22.6.2010 amending Decision C(2007)5733 adopting the multi-annual "Regional Competitiveness" operational programme for Community assistance from the Instrument of Pre-Accession Assistance for the Regional Development component in Croatia.
- EC 2010b: Commission decision of 22.6.2010 amending Decision C(2007)5734 adopting the multi-annual "Environmental" operational programme for Community assistance from the Instrument of Pre-Accession Assistance for the Regional Development component in Croatia.
- EC 2010c: Commission decision of 22.6.2010 amending Decision C(2007)6051 adopting the multi-annual "Transportation" operational programme for Community assistance from the Instrument of Pre-Accession Assistance for the Regional Development component in Croatia.
- EEA 2011: Survey of resource efficiency policies in EEA member and cooperating countries. 2011. Country profile: Slovenia. European Environmental Agency.
- ERDŐSI FERENC 2005: *A Balkán közlekedésének főbb földrajzi jellemzői*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. (Balkán Füzetek 3.).
- ERDŐSI FERENC 2010: A Balkán közlekedése. In: HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 410–430. o. (Régiók Európája 4.)
- European Commission 2009: Guidelines for Integrated Border Management in EC External Cooperation. Brussels.
- Europska povelja o lokalnoj samoupravi i lokalna samouprava u Republici Hrvatskoj (Zbornik radova), Osječko-baranjska županija, Pravni fakultet Osijek, Veleposlanstvo lokalne demokracije Slavonije, Osijek, 1988.
- FARAGÓ LÁSZLÓ – RÁCZ SZILÁRD 2010: Városhálózat. In: HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 241–272. o.
- FEKETE GÁBOR – VARGA ZOLTÁN (szerk.) 2006: *Magyarország tájainak növényzete és állatvilága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- FELETAR, DRAGUTIN (et al.) 2001: *Geografija Hrvatske*. Naklada „Dr. Feletar”, Hrvatski Zemljopis.
- FÉNYES ELEK 1842: *Magyarország statisztikája I.* Pest.
- FILIPOVIĆ, DAVOR – PODRUG, NAJLA – BUJANOVIĆ, HRVOJE 2011: Mergers and acquisitions: the case of Croatia. Conference paper, 5th International Scientific Conference “Entrepreneurship and Macroeconomic Management: Reflections on the World in Turmoil, Marc. 24–26., 2011. Pula.
- Fond Vukovar 2010: <http://fond-vukovar.hr/o-fondu>
- FRISNYÁK SÁNDOR (szerk.) 1996: *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola.
- GÁL ZOLTÁN 2010b: A Nyugat-Balkán bankszektora. In: HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 453–470. o.
- GÁL, ZOLTÁN 2010a: *The Golden Age of Local Banking – The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- GALLI KÁROLY – HALÁSZ ALBERT – MARTON JENŐ 2008: *Csodaszép Szlovénia*. Budapest, Hibernia Nova Kiadó.
- GAŠPAROVIĆ, SLAVEN – JAKOVIĆ, MARTINA – VRBANC, MIRELA 2012: Croatian airports in the European low-cost carrier network. – *Geoadria*. 1. 93–109. o.
- GEREŠ, DRAGUTIN 1997: *Raspoloživost vode u Republici Hrvatskoj*. Priručnik za hidrotehničke melioracije, II. Kolo, Navodnjavanje, Rijeka. 93–123. o.
- GERGELY FERENC – KŐHEGYI MIHÁLY 1974: *A Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1921 között*. Baja, Városi Tanács.
- GOLDSTEIN, IVO – GRGIN, BORISLAV – MOAČANIN, NENAD – POTREBICA, FILIP – PAVLIČEVIĆ, DRAGUTIN – VRANJEŠ-ŠOLJAN, BOŽENA – KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, MIRA – KLEMENČIĆ, MLADEN – ROGIĆ, VELJKO 1996: *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Zagreb, Školska knjiga.
- GOLDSTEIN, IVO 1999: *Croatia. A History*. London, Hurst and Company.
- GOLSRP 2010: Programme for promoting competitiveness of the Pomurje Region 2010–2015, presentation. Government Office for Local Self-government and Regional Policy of the Republic of Slovenia. Ljubljana, 2010.
- GOLUBOVIĆ, SRĐAN – GOLUBOVIĆ, NATAŠA 2005: Financial Sector Reform in the Balkan Countries in Transition. – *Facta Universitatis. Series: Economic and Organisation*. 3. 229–236. o.
- Gospodarska Kretanja 06/2013. Hrvatska Gospodarska Komora.
- GÖNCZ LÁSZLÓ 2000: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Doktori disszertáció. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modernkori Történelem Tanszék, Doktori program.
- GÖNCZ LÁSZLÓ 2008: A nemzeti tudat alakulásának jellemzői a Muravidéken. In: PAPP RICHÁRD – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- GRDEŠIĆ, IVAN 1993: Horvátország: átalakulás választások útján. In: Bihari Mihály (szerk.): *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában. 1989–1992*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 467–477. o.

- GULYÁS LÁSZLÓ 1992: Trianoni határaink története IV. A magyar–délszláv határ története – *Kapu*. 11. 70–74. o.
- GULYÁS LÁSZLÓ 2000: A jugoszláv állam széthullása III. Horvátország születése. – *Kapu*. 2. 38–41. o.
- GULYÁS LÁSZLÓ 2003: Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In: MEZEI CECÍLIA (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. 168–186. o.
- GULYÁS LÁSZLÓ 2005: *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Rt.
- GULYÁS LÁSZLÓ 2009a: Regionalizáció, regionalizmus és a nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában. – *Tér és Társadalom*. 2. 155–169. o.
- GULYÁS LÁSZLÓ 2009b: A Sporazum, avagy föderalista kísérlet a királyi Jugoszláviában 1939–1941. – *Közép-európai Közlemények*. 4–5. 80–86. o.
- GYÖNGYÖSSY PÉTER 2003: *Település és táj kapcsolata az Őrségben*. Szombathely, Kerekdő Alapítvány.
- GYUKICS, SZLAVOLJUB 2000: *A Milosevics-klán*. Budapest, Atheneum 2000 Kiadó.
- GYURICZA LÁSZLÓ 2012: Mura-vidék – Kerka-vidék – Hetés: problémák és pontatlanságok a tájak nevezéktanában és térképi ábrázolásában. – *Magyar Földrajzi Közlemények*. 4. 376–381. o.
- HAČEK, MIRO 2011: *The Local Self Government System in Slovenia with the Emphasis on the Local Authorities and Relations between them*. Ljubljana, UNPAN–NISPACEE Paper.
- HAJDÚ ZOLTÁN 1995: A Dél-Dunántúl politikai földrajzi helyzetének történeti változásai. In: HORVÁTH GYULA (szerk.): *A Dunántúl szolgálatában*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja. 113–133. o.
- HAJDÚ ZOLTÁN 2010: A Balkán az európai térben. In: HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 17–42. o.
- HAJDÚ, ZOLTÁN 2007: Hungarian Researches on the Southeast-European Space (the Balkans). In: HAJDÚ, ZOLTÁN – ILLÉS, IVÁN – RAFFAY, ZOLTÁN (eds.): *Southeast-Europe: State Borders, Cross-Border Relations, Spatial Structures*. Pécs, Centre for Regional Studies Hungarian Academy of Sciences. 10–44. o.
- HAJDÚ, ZOLTÁN 2011: Peculiarities and conflicts of ethnic composition. In: HORVÁTH, GYULA – HAJDÚ, ZOLTÁN (eds.): *Regional Transformation Processes in the Western Balkan Countries*. Pécs, Centre for Regional Studies Hungarian Academy of Sciences. 123–148. o.
- HAMMEL, EUGENE A. 1993: Demography and the origins of the Yugoslav Civil War. – *Anthropology Today* 1. 4–9. o.
- HANFA 2012a: *Monthly Report*, December 2012. Zagreb, Hrvatska agencija za nadzor financijskih usluga.
- HANFA 2012b: *Annual Report* 2011. Zagreb, Hrvatska agencija za nadzor financijskih usluga.
- HEKA LÁSZLÓ 2000: *Horvát alkotmány- és jogtörténet I. (1848-ig)*. Szeged, JATEPress.

- HEKA LÁSZLÓ 2001: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez*. Szeged, Goldpress.
- Higher education in Croatia* 2010. Brussels, European Commission Tempus. 2010.
- HITREC, TOMISLAV 2002: History of Tourism with Particular Reference to the Croatian Adriatic. <http://eh.net/XIIICongress/cd/paper/4Hitrec185.pdf> [2012. december 30.].
- HÓMAN BÁLINT 1910: *A zágrábi püspökség alapítási éve*. Budapest, Turul.
- HOÓZ ISTVÁN 1996: A nemzetiségi struktúra átalakulása a Kárpát-medencében. – *Statisztikai Szemle*. 11. 930–939. o.
- HOPTNER, JACOB B. 1962: *Yugoslavia in crisis 1934–1941*. New York, Columbia University Press.
- Horvát Turisztikai Minisztérium 2003: Horvát turizmusfejlesztési terv 2010-ig. Zágráb, Turisztikai Minisztérium.
- Horvát Turisztikai Minisztérium 2009: Turistički promet a Republici Hrvatskoj za 2008. godinu. Zágráb, Turisztikai Minisztérium.
- Horvát Turisztikai Minisztérium 2008: Tematski turistički putevi u Republici Hrvatskoj (fejlesztési terv). Zágráb, Turisztikai Minisztérium.
- HORVAT, UROŠ 2004: Tourism in Slovenia. *Zveza geografskih društev Slovenije*. 141–146. o.
- HORVAT, UROŠ 2010: Health resorts and their importance for the development of less developed areas in Slovenia. – *Journal for Geography*. 1. 147–159. o.
- HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN (szerk.) 2010: *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- HORVÁTH JENŐ 1920: *Magyarország és a nemzetiségi kérdés 1815–1920 között*. Budapest, Pfeifer.
- Horvátország hulladékgazdálkodási törvénye (Zakon o otpadu NN 178/2004, 111/2006)
- Horvátország környezetvédelmi törvénye (Zakonu o zaštiti prirode NN 70/2005)
- Horvátország levegővédelmi törvénye (Zakon o zaštiti zraka NN178/2004, 60/2008)
- Horvátország természetvédelmi törvénye (Zakon o zaštiti prirode NN 162/2003)
- Horvátország vízügyi törvénye (Zakon o vodama NN 107/1995)
- HORY, LADISLAUS – BROSZAT, MARTIN 1964: *Der kroatische Ustascha-Staat, 1941–1945*. Stuttgart, Dt. Verl.-Anst.
- Hrvatska Narodna Banka 2001a: *Bank Bulletin* No. 3., December 2001. Zagreb.
- Hrvatska Narodna Banka 2001b: *Bank Bulletin* No. 1., March 2001. Zagreb.
- Hrvatska Narodna Banka 2006: *Bank Bulletin* No. 13., December 2006. Zagreb.
- Hrvatska Narodna Banka 2012: *Bank Bulletin* No. 25., December 2012. Zagreb.
- Hrvatska Narodna Banka 2013: *Bulletin* No.189., February 2013. Zagreb.
- International Sava River Commission 2009: Sava River Basin Analysis. Report, Zagreb.
- Jane's World Railways, 2009–2010* 2009/2010. Publisher: Jane's Information Group.
- JELAVICH, BARBARA 1996: *A Balkán története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- JONES, LURA – WOODS, MICHAEL 2011: *Case Study Contextual Report 7: Pomurska*. DERREG. [http://www.derreg.eu/system/files/Pomurska%20WP5%20contextual %20report.pdf](http://www.derreg.eu/system/files/Pomurska%20WP5%20contextual%20report.pdf) [2013. február 25.].
- JUHÁSZ JÁCINT ATTILA 2009: Pénzügyi-banki szolgáltatások. In: HORVÁTH GYULA (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó. 352–364. o.

- JUHÁSZ JÓZSEF – MÁRKUSZ LÁSZLÓ – TÁLAS PÉTER – VALKI LÁSZLÓ 2003: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- JUHÁSZ JÓZSEF 1999: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest, Aula Kiadó.
- Jutarnji 2012: HDZ-ovi župani protiv podjele na dvije regije: 'Sve se radilo u tajnosti, odluku smo doznali iz novina!' <http://www.jutarnji.hr/hdz-ovi-zupani-protiv-podjele-hrvatske-na-dvije-regije--za-novu-podjelu-hrvatske-doznali-smo-iz-novina-/1051873/> [2012. december 31.].
- KARÁCSONYI JÁNOS 1916: *Szent László meghódítja régi Szlavóniát*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből. XXIV. kötet. 1915–1932).
- KARAMAN AKSENTIJEVIĆ, NADA – JEŽIĆ, ZORAN 2011: Tendencies of development inequalities of Croatian counties. Zbornik radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu. Rijeka. 2. 269–290. o.
- KARDOS FERENC 2012: *Határjáró, határkerülő romák. Roma közösségek a magyar–osztrák–szlovén hármás határ övezetében*. www.etnologia.mta.hu/harmashatarok/kutatok_en.html [2013. július 10.].
- KASOFF, MARK J. 1976: Local Government in Yugoslavia and the Constitutional Reform of 1974 A Case Study of Ljubljana. – *Journal of the American Institute of Planners*. 4. 399–409. o.
- KATUS LÁSZLÓ 1998: *A délszláv-magyar kapcsolatok története. I. rész. A kezdetektől 1849-ig*. Pécs, Kódex Nyomda Kft.
- KERNER, ROBERT J. (ed.) 1949: *Yugoslavia*. Berkeley, California University Press.
- KLADIVO, PETR – PTÁČEK, PAVEL – ROUBÍNEK, PAVEL – ZIENER, KAREN 2012: The Czech-Polish and Austrian-Slovenian Borderlands – Similarities and Differences in the Development and Typology of Regions. – *Moravian Geographical Reports*. 3. 22–37. o.
- KLEMENČIČ, MARIJAN M. 2005: Regija in regionalna struktura Slovenije. – *Dela*. 23. 5–58. o.
- KLEMENČIČ, MLADEN 1994: Croatia – past and present: Location, position, territory, borders, regions. – *Lurralde*. 17. 243–258. o.
- KLEMENČIČ, VLADIMIR 1981: Die Kulturlandschaft im nordwestlichen Grenzgebiet Jugoslawiens. – *Regio Basiliensis*. 2–3. 217–231. o.
- KLEMPIC BOGADI, SANJA – PODGORELEC, SONJA 2009: Socio-Demographic Characteristics & Processes in Croatian Coastal Cities. – *Geoadria*. 2. 221–247. o.
- KLEMPIC, SANJA 2004: Split as an In-migration Centre. – *Hrvatski Geografski Glasnik*. 1. 5–28. o.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942: A szlávok őstörténete. In: SZEKFÜ GYULA (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Budapest, Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudomány Intézete–Franklin Társulat–Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- KNIEZSA ISTVÁN 1976: Magyarország népei a XI. században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. Budapest, Franklin, 1938, 368–472. o.
- KOČI-PAVLAKOVIĆ, VERA – PEJNOVIĆ, DANE 2005: Polarization of Regional Economic Development in Croatia – Trends and Challenges in a New Geographic Reality. – *Hrvatski Geografski Glasnik*. 2. 5–19. o.

- KOCSIS KÁROLY 1993: *Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- KOCSIS KÁROLY 1996: Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In: FRISNYÁK SÁNDOR (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola. 49–58. o.
- KOCSIS KÁROLY 2011: A magyar népesség története. A Kárpát-medencei etnikai térszerkezet történeti alakulása. In: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA – FLÓRIÁN MÁRIA (szerk.): *Magyar néprajz I. Táj, nép, történelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 293–426. o.
- KOCSIS KÁROLY – BOTTLIK ZSOLT – TÁTRAI PATRIK 2006: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002)*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. (Elmélet – módszer – gyakorlat, 61.).
- KORDEJ-DE VILLA, ŽELJKA – RAŠIĆ-BAKARIĆ, IVANA – STARC, NENAD; STUBBS, PAUL – SUMPOR, MARIJANA – ŠIŠINAČKI, JELENA 2005: The Spatial Dimensions of Development in Croatia – from Theory to Policy Vacuum. In: LOVRINČEVIĆ, ŽELJKO – MERVAR, ANDREA – MIHALJEK, DUBRAVKO – NUŠINOVIĆ, MUSTAFA – RADAS, SONJA – STARC, NENAD – ŠVALJEK, SANDRA – TEODOROVIĆ, IVAN (eds.): *Proceedings of the 65th Anniversary Conference of the Institute of Economics*. Zagreb, Institute of Economics. 611–646. o.
- KOSÁRY DOMOKOS 1984: Nemzeti fejlődés és ellentétek a XIX. századi Magyarországon. In: HANÁK GÁBOR (szerk.): *Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemből*. Budapest, RTV-Minerva.
- KOVAČ, JURE – SEMOLIČ, BRANE – ZAVRŠNIK, BRUNO 2009: Restructuring the Textile and Clothing Industry Using Modern Business Models – A Slovenian Case Study. – *Fibres & Textiles in Eastern Europe*. 3. 11–16. o.
- KOVÁCS ATTILA 2006: Megnyílt az Etnikai Kutatóintézet lendvai irodája. Naptár. 109–112. o.
- KOVÁCS SÁNDOR ZSOLT 2011: A pénzügyi szolgáltatások területi dilemmái Magyarországon. In: PÁLVÖLGYI KÁROLYNÉ – REISINGER ADRIENN – SZABADOS ESZTER – TÓTH TAMÁS (szerk.): *Fiatál Regionalisták VII. Konferenciája*. Győr, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola. 199–206. o.
- KOX, HENK L. M. – RUBALCABA, LUIS 2007: Analysing the Contribution of Business Services to European Economic Growth. Bruges European Economic Research Papers. 9. Brugge.
- Köztes-Európa, 1763–1993 (Térképgyűjtemény)*. Összeáll.: PÁNDI LAJOS. Budapest, Osiris-Századvég Kiadó, 1995.
- KRALJIČKOVIĆ, JOSIP (ed.) 2009: Hrvatska poljoprivreda. Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja Republike Hrvatske.
- KRISTÓ GYULA (főszerk.) 1994: *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 1979: *A feudális szétagoltság Magyarországon*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- KRUGMAN, PAUL 1994: Competitiveness: A dangerous obsession. – *Foreign Affairs*. 2. 28–44. o.

- KUBINYI ANDRÁS 1996: A Magyar Királyság népessége a XV. század végén. – *Történelmi Szemle*. 2–3. 135–162. o.
- Kukuriku 2011: Kukuriku koalíciója – Plan 21. <http://www.kukuriku.org/files/plan21.pdf> [2013. április 4.].
- LAMPE, JOHN R. 1996: *Yugoslavia as a history*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LAUC, ZVONIMIR 1999: Promicanje i provedba načela Europske povelje o lokalnoj samoupravi, osobito načela supsidijarnosti. – *Hrvatska javna uprava*. 3. 447–472. o.
- LAUC, ZVONIMIR 2000: Lokalna samouprava u Republici Hrvatskoj – de lege ferenda. – *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. 1–2. 65–89. o.
- LEDERER, IVO J. 1963: *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*. New Haven, Yale University.
- LELKES GYÖRGY (szerk.) 1998: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, TALMA Könyvkiadó.
- LENGYEL IMRE 2003: *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged, JATEPress.
- LITTERSCHEID, D. 1994: Kroatien Eisenbahnen im Bürgerkrieg. – *Dampf und Reisen*. 4. 39. o.
- Lokalna samouprava – hrvatska i nizozemska iskustva, Hrvatski institut za lokalnu samoupravu. Osijek, Interkerkel Verdesberaad, 2006.
- LORBER, LUČKA 2006: Development of the industrial areas of Maribor and change of their intended function. In: MAIER, JÖRG (ed.): *Stadt und Stadtregion Maribor: Strukturen, Entwicklungen, Probleme*. Bayreuth, Universität, Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung. 35–48. o.
- LOVRINČEVIĆ, ŽELJKO – MARIĆ, ZDRAVK – RAJH, EDO 2005: Kako optimalno regionalizirati Hrvatsku? – *Ekonomski pregled*. 12. 1109–1160. o.
- LOVRINČEVIĆ, ŽELJKO – MIKULIĆ, DAVOR 2012: *Croatia – Regional development and social indicators in Croatia*. Washington DC., World Bank.
- LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT 2009: A regionalitás kérdőjelei Jugoszláviában. In: LÉNÁR ANDOR – LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT (szerk.): *Politika, egyház, mindennapok*. Budapest, Heraldika Kiadó. 299–321. o. (Modern Minerva Könyvek 2.).
- LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT 2010: Trianon és Magyarország déli határregiói. – *Közép-európai Közlemények*. 4. 69–76. o.
- LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT 2011a: Külső és belső határok a Nyugat-Balkán regionális térfelosztásában. – *Közép-európai Közlemények*. 3–4. 262–276. o.
- LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT 2011b: A regionális együttműködés kudarca, avagy a horvát-szlovén határvíta. – *Közép-európai Közlemények*. 2. 151–160. o.
- LUX GÁBOR – MEZEI CECÍLIA 2012: A gazdaságfejlődés szerkezeti és területi problémái a Nyugat-Balkánon. – *Magyar Tudomány*. 4. 407–416. o.
- LUX GÁBOR 2009: Divergent patterns of adaptation among Central European Old Industrial Regions. – *European Spatial Research and Policy*. 1. 145–157. o.
- LUX GÁBOR 2010: Deintegráció és újraszerveződés a Nyugat-Balkán iparában. In: HORVÁTH GYULA – HAJDÚ ZOLTÁN (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a*

- Nyugat-Balkán országaiban*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 363–383. o.
- LUX, GÁBOR 2013: Industrial restructuring in Central and South-Eastern Europe: difference of degree or kind? In: PÁLNÉ KOVÁCS, ILONA – SCOTT, JAMES – GÁL, ZOLTÁN (eds.): *Territorial cohesion in Europe. For the 70th anniversary of the Transdanubian Research Institute*. Pécs, Institute for Regional Studies CERS HAS. 375–388. o.
- MAGAŠ, DAMIR 1996: Croatian Islands – Main Geographical and Geopolitical Characteristics. – *Geoadria*. 1. 5–16. o.
- MAGAŠ, DAMIR 2003: Contemporary aspects of the geographical regionalization and administrative-territorial organization of Croatia. – *Geoadria*. 1. 127–147. o.
- MAGAŠ, DAMIR 2011: The Concept of Territorial Organisation of Adriatic Croatia. – *Geoadria*. 2. 211–236. o.
- MARKOVIĆ, JOVAN Đ. 1970: *Geografske oblasti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- MAROSI SÁNDOR – SÁRFALVI BÉLA (szerk.) 1970: *Európa I-II*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- MATAS, MATE 2006: Raširenost krša u Hrvatskoj. 1–6. o.
<http://www.geografija.hr/clanci/1011> [2013. március 10.].
- MAYER, DARKO – BAČANI, ANDREA 2003: Navodnjavanje i podzemne vode. Hrvatske vode, 11. 45. 531–540. o.
- MAYER, DARKO 2004: *Voda – od nastanka do upotrebe*. Zagreb, Prosvjeta.
- MAYERHOFER, PETER 2002: *Austrian border regions and eastern integration: A low competitiveness – high growth paradoxon*. Hamburg, HWWA Discussion Paper, No. 202.
- MDA 2009: Regional Development in Slovenia – the Role of Maribor Development Agency and Enterprise Europe Network. Presentation of Maribor Development Agency, Ljubljana, 15.10.2009.
- MEDT 2012: The Ministry of Economic Development and Technology about the regional development.
http://www.mgrt.gov.si/en/areas_of_work/regional_development_and_territorial_cooperation/regional_development/ [2012. szeptember 13.].
- MELER, MARCEL 2002: Kontinentalni gospodarski resursi u funkciji razvitka turizma – jučer, danas i sutra, Znanstveni skup „Kontinentalni gospodarski resursi u funkciji razvitka turizma Republike Hrvatske”. Osijek. 3–20. o.
- MESARIĆ ŽABČIĆ, REBEKA 2008: Ruralni turizam i poduzetništvo: primjer Međimurske županije – *Acta Turistica Nova*. 2. 181–204. o.
- MEZEI CECÍLIA 2010: Területfejlesztés Horvátországban. – *Területi Statisztika*. 3. 350–358. o.
- MEŽNARIĆ, SILVA – STUBBS, PAUL 2012: *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Croatia. Final Country Report*. Bruxelles, European Commission. DG Employment. Social Affairs and Inclusion.
- MISKOLCZY GYULA 1927: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában*. Budapest, Magyar Történeti Társulat.

- MMTPR 2007: Operativni program za promet 2007–2009. Instrument pretpristupne pomoći.
- MOHOS MÁRIA 2008: *A Rábától a Muráig. A magyar–szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata*. Szombathely, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ. (Bibliotheca Slavica Savariensis 10.)
- MPRRR 2011: IPARD Program – Plan za poljoprivredu i ruralni razvoj 2007–2013. Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja. Zagreb.
- MRRŠVG 2010: Ocjenjivanje i razvrstavanje jedinica lokalne samouprave prema razvijenosti.
- MRRŠVG 2011: Projekt „Integralni razvoj lokalne zajednice“ – EIB III – Obavijest.
- MURÁNYI VERONIKA 2012: *A határ menti kapcsolatok alakulásának néhány jellemezője az Őrségben és a Vendvidéken*.
www.etnologia.mta.hu/harmashatarok/kutatok_en.html [2013. július 10.].
- MUSTRA, V. – SKRABIC, B. – BURNAC, P. 2012: Wage Inequalities and Agglomeration In: Croatia: Who’S To Blame? – *Regional and Sectoral Economic Studies*. 2. 27–51. o.
- MUŽIC, STJEPAN – KRALIK, GORDANA – RAGUŽ-ĐURIĆ, RADMILA – JANJEČIĆ, ZLATKO – BOBETIĆ BRANKO 2008: Peradarska proizvodnja u Republici Hrvatskoj. – *Krmiva*. 6. 353–358. o.
- NAGY IMRE (szerk.) 2007: *Vajdaság*. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó. (A Kárpát-medence régiói 7.).
- NAGY IMRE 2008: Horvátország környezetvédelmi intézményrendszere. In: FODOR ISTVÁN – SUVÁK ANDREA (szerk.): *A fenntartható fejlődés és a megújuló természeti erőforrások környezetvédelmi összefüggései a Kárpát-medencében. Konferenciakötet*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 325–330. o.
- NATION, R. CRAIG 2003: *War in the Balkans 1991–2002*. Carlisle, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
- National Development Plan 2001–2006*. Republic of Slovenia, Ministry of the Economy, Ljubljana, Slovenia. 2001.
- National Strategic Reference Framework 2007–2013*. The Republic of Slovenia, Government Office for Local Self-Government and Regional Policy, Ljubljana, Slovenia. 2007.
- NECHIFOR, IULIA – RADOSEVIĆ, SLAVO (eds.) 2006: *Why Invest in Science in South Eastern Europe? Proceedings of the International Conference and High Level Round Table*. Venice, UNESCO Office in Venice. Science Policy Series 5.
- NEMES NAGY JÓZSEF (szerk.) 2005: *Regionális Elemzési Módszerek*. Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék–MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. (Regionális Tudományi Tanulmányok 11.).
- NÉMET NÁNDOR 2002: Szlovénia térszerkezete az évezred végén. – *RÉKA Regionális Értékelő és Kvantitatív Analízisek*. 1. 7–37. o.
- NIKEŽIĆ, M. 2003: *Srpska krhka vertikala*. Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- NJEGAČ, DRAŽEN 2004: Zagreb in the network of European cities. – *Dela*. 22. 7–14. o.
- Nordregio 2004: Espon 1.1.1. project. Potentials for polycentric development in Europe. Final report.

- Odluka 2010: Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti. NN 89/2010.
- OECD 2011: *OECD Territorial Reviews Slovenia, 2011*. Paris, OECD Publishing.
- ORMOS MÁRIA 1984: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- ÖIR 2006: *Metropolitan Networking in CenSE backed by North-South Rail Corridors*. Final Report of the Pilot Projects. Wien, Österreichisches Institut für Raumplanung.
- PAK, M. 1998: Urban System in Slovenia – The Recentmost Developmental Trends.– IANOŞ, I.– PUMAIN, D. – RACINE, J. B. (eds.) *Integrated Urban Systems and Sustainability of Urban Life*. Bucureşti, Editura Tehnică. 227–233. o.
- PALUGYAY IMRE 1863: *A kapcsolt részek (Slavonia-Croatia) történelmi – s jog – viszonyai Magyarországhoz*. Pozsony.
- PAP NORBERT – VÉGH ANDOR 2006: Agriculture. In: KOC SIS KÁROLY (ed.): *Southeastern-Europe in Maps*. Budapest, MTA FKI. 97–106. o.
- PAP NORBERT – VÉGH ANDOR 2006: Átalakuló mezőgazdaság a Balkánon. In: PAP NORBERT (szerk.): *Balatontól az Adriáig*. Pécs, Lomart. 171–180. o.
- PAP NORBERT 2007: *A Balkán „kis” politikai földrajza*. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. (Balkán Füzetek, 5.)
- PAP NORBERT 2009: A térség (a Nyugat-Balkán) fontosabb gazdasági tevékenységei In: KOBOLKA ISTVÁN – PAP NORBERT (szerk.): *A Nyugat-Balkán*. Budapest, MK Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsa. 163–187. o.
- PAP NORBERT 2010: *Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában*. Pécs, Publikon Kiadó.
- PAPADASKALOPOULOS, ATHANASSIOS – KARAGANIS, ANASTASIOS – CHRISTOFAKIS, MANOLIS 2005: The spatial impact of EU Pan-European transport axes: City clusters formation in the Balkan area developmental perspectives. – *Transport Policy* 6. 488–499. o.
- PAVIĆ, RADOVAN 2008: Contributions for supplement and modification in regionalization of the Republic of Croatia. – *Geoadria*. 1. 19–40.
- PAVLOWITSCH, STEVAN K. 1992: *Jugoslavia's Great Dictator: Tito*. London, Hurst and Company.
- PEJDO, ANA – ŠILJKOVIĆ, ŽELJKA 2007: Mogućnosti navodnjavanja podzemnim vodama u Hrvatskoj. – *Geoadria*. 2. 111–129. o.
- PELC, STANKO – DROZG, VLADIMIR 2009: Rural geography in Slovenia – an overview. – *Revija za geografijo*. 1. 27–36. o.
- PERKO, DRAGO 1998: The regionalization of Slovenia. – *Geografski zbornik*. 38. 12–50. o.
- PETRAKOS, GEORGE – ECONOMOU, DIMITRIOS 2002: The spatial aspects of development in South-eastern Europe. – *Spatium* 8. 1–13. o.
- PEVCIN, PRIMOŽ 2012: Local Government in Slovenia: Structure, Size, and Expenditures. – *Croatian and Comparative Public Administration*. 3. 705–724. o.
- PICHLER-MILANOVIĆ, NATAŠA – ZAVODNIK LAMOVŠEK, ALMA 2012: ESPON TANGO Territorial Approaches for New Governance. Manuscript. Applied Research 2013/1/21. In: Annex A Version 29/06/2012. Case Study 11: Formulation and implementation of spatial planning strategies and regional development policies in Ljubljana Urban Region. 123–138. o.

- PLOŠTAJNER, ZLATA 2004: Slovenian Public Administration: Continuation of Reform. In: *Reforming Local Public Administration: Efforts and Perspectives in South-East European Countries*. Zagreb, Friedrich Ebert Stiftung. 49–57. o.
- PODOLNJAK, ROBERT 2009: Lokalna izvršna vlast u Hrvatskoj... Zagreb.
- Polazne osnove za Mrežu visokih učilišta i studijskih programa u Republici Hrvatskoj. Zagreb, Agencija za Znanost i Visoko Obrazovanje. 2010.
- PROBÁLD FERENC 2007a: Szlovénia. In: PROBÁLD FERENC – SZABÓ PÁL (szerk.): *Európa Regionális Földrajza: Társadalomföldrajz*. Budapest, Eötvös Kiadó. 434–436. o.
- PROBÁLD FERENC 2007b: Horvátország. In: PROBÁLD FERENC – SZABÓ PÁL (szerk.): *Európa Regionális Földrajza: Társadalomföldrajz*. Budapest, Eötvös Kiadó. 434–436. o.
- PULJIZ, JAKŠA – MALEKOVIĆ, SANJA 2007: Regional Income and Unemployment Disparities in Croatia. In: FREDOTOVIĆ, MAJA – REIĆ, ZLATANM (eds.): *Proceedings of the 7th International Conference on Enterprise in Transition*. Split-Bol, Faculty of Economics University of Split. 1280–1298. o.
- RAFFAY ZOLTÁN 2004: Az üzleti szolgáltatások szerepe a regionális versenyképesség erősítésében. In: PÁLNÉ KOVÁCS Ilona (szerk.): *Versenyképesség és igazgatás. Tanulmányok a regionális versenyképesség igazgatási feltételeiről*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 69–90. o.
- RAJNICS VIKTÓRIA 2006: *Szlovénia*. Budapest, Tábla és Penna Kiadó.
- RAMET, SABRINA P. 2006: *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Washington (DC), Woodrow Wilson Center Press.
- RAŠIĆ BAKARIĆ, IVANA 2003: Introduction of Nomenclature of Territorial Units for Statistics in Croatia. ERSa conference paper, Jyväskylä, European Regional Science Association.
- RAŠIĆ BAKARIĆ, IVANA 2007: Uncovering Regional Disparities – the Use of Factor and Cluster Analysis. – *Croatian Economic Survey*. 9. 11–34. o.
- RÁTZ KÁLMÁN 1941: *A pánszlávizmus története*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- RAVBAR, MARJAN 2004: Regional development in the regional division of Slovenia. – *Acta Geographica Slovenica*. 1. 7–24. o.
- RAZA 2012: Razvojna agencija Zagreb – TPZ. Centar za razvojne projekte.
- Razvojna agencija Sinergija 2007. Lokalna razvojna strategija občin Goričkoga, 2007–2013.
- REARDON, THOMAS – VRABEC, GORAN – KARAKAS, DAMIR – FRITSCH, CONRAD 2003: The Rapid Rise of Supermarkets in Croatia: Implications for Farm Sector Development and Agribusiness Competitiveness Programs. RAISE project report.
- Regionalni Razvojni Program Pomurske Regije 2007–2013. Regionalna razvojna agencija Mura d.o.o. 2007.
- Regionalni Razvojni Programstatistične regije Podravje 2007–2013. Mariborska Razvojna Agencija. 2007.
- REMBOLD, FRITZ 2003: Land fragmentation and its impact in Central and Eastern European countries and the Commonwealth of Independent States. *Land Reform, Land Settlement and Cooperatives*. FAO. 82–90. o.

- Renewable Energy Potential Maps for the Western Balkan Countries.
www.geowille.com/renewables/products/pdf/Renewables_webmanual_actual.pdf.
- RePUS 2007: Regional Polycentric Urban System – Strategy for a regional Polycentric Urban System in Central-Eastern Europe Economic Integration Zone. Final report.
- RODIĆ, DRAGAN 1981: Geografija Jugoslavije I. deo. Beograd, Naučna Knjiga.
- ROGIĆ, VELJKO 1962: *Fizionomska i funkcionalna regionalizacija Hrvatske*. Zbornik VI. kongresa geografov. Ljubljana, FLRJ.
- ROGIĆ, VELJKO 1973: Regionalizacija Jugoslavije. – *Geografski Glasnik*. 35. 13–29. o.
- ROGIĆ, VELJKO 1977: The Changing Urban Pattern in Yugoslavia. In: CARTER, FRANCIS W. (ed.): *An Historical Geography of the Balkans*. London, Academic Press, London. 409–436. o.
- ROGIĆ, VELJKO 1983: Nacrt uvjetno-homogene regionalizacije SR Hrvatske. – *Geografski glasnik*. 45. 75–89. o.
- ROGLIĆ, Josip 1955: Prilog regionalnoj podjeli Jugoslavije. – *Geografski glasnik*. 16–17. 9–20. o.
- RÓNAI ANDRÁS 1942: *A magyar föld, múlt, nép és nemzetiségeink*. Budapest, Pallas Ny.
- ROTHSCHILD, JOSEPH 1974: *East Central Europe Between the World Wars*. University of Washington Press.
- RRA Mura 2007: Regionalni Razvojni Program Pomurske Regije 2007–2013. Regionalna razvojna agencija Mura d.o.o., 2007.
- RUZITSKA LAJOS 1964: *A magyar vasútépítések története 1914-ig*. Budapest, Közdk.
- SAJTI ENIKŐ (szerk.) 1989: *Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok*. Szeged, JATEPress.
- SALAJ, MATIJA (ed.) 1999: *Program prostornog uređenja Hrvatske*. Zagreb, Ministarstvo prostornog uređenja graditeljstva i stanovanja.
- SALLAI JÁNOS 1995: *Magyarország történelmi határai a térképeken*. Budapest, Püski Kiadó.
- SCHECHTMAN, JOSEPH B. 1946: *European population transfer 1939–1945*. New York: Oxford University.
- SCHMIDT, ANTON-HEINZ 1996: Kroatien in der Habsburg Monarchie. Wien.
- Science in the Balkans – the Road to Stability. Strengthening EU Cooperation in R&D with the Western Balkan Countries. Report on the Conference of Science and Technology in the Western Balkans. Brussels. 17 January 2008. Bucharest, Romanian Office of Science and Technology.
- SDSS 2004: The Spatial Development Strategy of Slovenia. Ljubljana, Ministry of the Environment, Spatial Planning and Energy, Office for Spatial Development.
- SIĆ, MIROSLAV 2003: Regional disparities in Croatia. – *Hrvatski Geografski Glasnik*. 2. 5–28. o.
- SIĆ, MIROSLAV 2009: Utjecaj autoceste Zagreb-Split na regionalni razvoj Like. – *Hrvatski Geografski Glasnik*. 1. 87–101. o.
- SILBER, LAURA – LITTLE, ALLAN 1995: *Jugoszlávia halála*. Budapest. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- SINGER, SLAVICA – LENARDIĆ, MIRA 2011: *Regional Competitiveness Index of Croatia 2010*. Zagreb, National Competitiveness Council, UNDP Croatia.

- SIRAC, MARKO (ed.) 1997: *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Zagreb, Zavod za prostorno planiranje.
- ŠKORIĆ, ARSO – FILIPOVSKI, GEORGI – ĆIRIĆ, MILIVOJE 1985: *Klasifikacija zemljišta Jugoslavije*. Sarajevo, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- ŠKUFLIĆ, LORENA – BOTRIĆ, VALERIJA 2009: Foreign direct investments in Croatia: regional perspective. – *Ekonomska istraživanja*. 3. 9–28. o.
- ŠKUFLIĆ, LORENA – RABAR, DANIJELA – ŠOKČEVIĆ SANDRA 2010: Assessment of the efficiency of Croatian counties using data envelopment analysis. – *Ekonomska istraživanja*. 2. 88–101. o.
- SLAVUJ, LANA – CVITANOVIĆ, MARIN – PRELOGOVIĆ, VEDRAN 2009: Emergence of problem areas in the urban structure of post-socialist Zagreb. – *Spatium*. 21. 76–83. o.
- Slovene Regions in Figures 2010. Ljubljana, Statistical Office of the Republic of Slovenia.
- Slovene Regions in Figures 2012. Ljubljana, Statistical Office of the Republic of Slovenia.
- Slovenia in the New Decade: Sustainability, Competiveness, Membership in the EU – The Strategy for the Economic Development of Slovenia 2001–2006. Institute of Macroeconomic Analysis and Development, Ljubljana, Slovenia. 2001.
- Slovenia's Development Strategy. Institute of Macroeconomic Analysis and Development. Ljubljana, Slovenia. 2005.
- Slovenian Economic Mirror, June 2013. Institute of Macroeconomic Analysis and Development of the Republic of Slovenia.
- SOKCSEVITS DÉNES – SZILÁGYI IMRE – SZILÁGYI KÁROLY 1992: *Déli szomszédaink története*. Budapest, Bereményi Könyvkiadó.
- SOKCSEVITS DÉNES 2011: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus Kft.
- SOLYMOSSY SÁNDOR 1991: A magyar ősi hitvilág. In: *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Válogatott tanulmányok*. (vál. és a sajtó alá rend. Horváth Ildikó) Budapest, Akadémiai Kiadó. 152–220. o.
- SORS 2012: *Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 2012*. Ljubljana, Statistical Office of the Republic of Slovenia.
- SORS 2013: Statistical Office of the Republic of Slovenia's SI-STAT database. <http://pxweb.stat.si/>
- SPIRA GYÖRGY 1980: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországnán*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- STANNARD, DOROTHY (szerk.) 2004: *Horvátország*. Budapest, Kossuth Kiadó. (Berlitz zsebkönyv).
- STUPVOD 2008: *Strategija upravljanja vodama*. Nacrt. Hrvatske Vode, 2008.
- SUMPOR, MARIJANA – ĐOKIĆ, IRENA – ŽALAC, GABRIJELA 2013: Prospects of Croatian Regions in Western Balkan Territorial Cooperation. In: PÁLNÉ KOVÁCS, ILONA – SCOTT, JAMES – GÁL, ZOLTÁN (eds.): *Territorial Cohesion in Europe for the 70th Anniversary of the Transdanubian Research Institute*. Pécs, Institute for Regional Studies CERS HAS. 503–516. o.

- ŠUŠTERŠIČ, JANEZ – ROJEC, MARITA – KORENIKA, KLAVDIJA (eds.) 2005: *Slovenia's development strategy*. Ljubljana, Institute of Macroeconomic Analysis and Development.
- ŠVARC, JADRANKA – RAČIĆ, DOMAGOJ 2010: Erawatch country report: Croatia, 2010. Brussels, Erawatch.
- SVAVOLJUB, DUKIC 2000: *A Milosevics-klán*. Budapest, Atheneum.
- SVLR 2010: Programme for Promoting Competitiveness of the Pomurje Region 2010–2015. Presentation. Ljubljana, Government Office for Local Self-government and Regional Policy of the Republic of Slovenia.
- SVRŽNJAK, KRISTINA – PUGELNIK, IRENA – KANTAR, SANDRA 2011: Ograničavajući čimbenici razvoja ruralnog turizma Lonjskog Polja. – *Praktični menadžment* 2. 27–32. o.
- SZABÓ ISTVÁN 1941: *A magyarság életrajza*. Budapest, Franklin Ny.
- SZABÓ PÁL ZOLTÁN 1945: Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: VITÉZ TEMESY GYÖZÖ (szerk.): *Földrajzi zsebkönyv 1945*. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. 210–233. o.
- Szlovén Idegenforgalmi Közösség 2012: Slovenian Tourism in Numbers, 2011. Ljubljana, Slovenska Turistična Organizacija.
- The Global Competitiveness Report 2011–2012*. Geneva, World Economic Forum.
- TINER TIBOR 1995: Határátlépő nemzetközi személyforgalmunk néhány földrajzi jellemzője. – *Földrajzi Értesítő*. 3–4. 298–300. o.
- TOMIĆ, BRAHIMIR – UHERNIK, ANA IVIČEVIĆ 2012: *Izvešće za 2011. Rad Bolnica u Hrvatskoj. (Hospital Activity in Croatia)*. Zagreb, Hrvatski Zavod za Javno Zdravstvo.
- TÓTH PÁL PÉTER 2011: *Népességfejlődés és Magyarság*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Uredba 2010a: Uredba o osnivanju partnerskih vijeća statističkih regija – NN 38/2010.
- Uredba 2010b: Uredba o indeksu razvijenosti. NN 63/2010.
- UVALIĆ, MILICA (ed.) 2006: *Science, Technology and Economic Development in South and Eastern Europe*. Venice, UNESCO Office in Venice. (Science Policy Series 1.)
- VASKA GÉZA 1932: *Jugoszlávia*. Budapest, Globus Ny. (Történelem a világháború után, 6–8.).
- VÉGH ANDOR 2006: Horvátország 1945 utáni etnikai térszerkezet-változásai. – *Balkán Füzetek*. 4. 42–56. o.
- VÉKÁS JÁNOS 2008: A Vajdaság, mint emlék és modell – Jugoszlávia nélkül. In: PAPP RICHÁRD – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 225–249. o.
- VIDANOVIĆ-SAZDA, GAVRILO 1975: *Ekonomska geografija Jugoslavije*. Drugo izdanje. Beograd, Savremena Administracija.
- VLAJ, STANE 2004: *Local Self-Government in Slovenia*. Ljubljana, IFIMES.
- VLAJ, STANE 2008: Regionalisation of the Republic of Slovenia. Uprava, letnik VI. 1. 7–34. o.
- VLAJ, STANE 2012: The System of Local Self-Government in Slovenia with a Special Emphasis on the Status of the Capital City Ljubljana. Croatian and Comparative – *Public Administration*. 3. 675–694. o.

- VRANEŠEVIĆ, TIHOMIR – TOMAŠEVIĆ-LIŠANIN, MARIJA – MANDIĆ, MIROSLAV – VIGNALI, CLAUDIO 2006: Small retailers' competition against large store chains in Croatia. – *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*. 3. 3–4. 447–458. o.
- VRESK, MILAN 1995: Regionalna struktura Hrvatske. Socioekonomske osnove strukturiranja. – *Geografski glasnik*. 57. 55–70. o.
- VRH 2007a: Operativni program za razvoj ljudskih potencijala 2007–2009. Instrument pretpristupne pomoći.
- VRH 2007b: Regional Competitiveness Operational Programme 2007–2009. Instrument for Pre-accession Assistance.
- VRH 2007c: Operativni program za okoliš 2007–2009. Instrument pretpristupne pomoći.
- World Travel & Tourism Council 2010: *Travel & Tourism: Economic Impact Croatia*. London, World Travel & Tourism Council.
- Zagrebačka Burza (Zágrábi Tőzsde) www.zse.hr
- Zakon 2001: Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi. NN 33/2001, 60/2001, 106/2003, 129/2005, 109/07, 125/2008.
- Zakon 2008a: Zakon o izmjenama i dopunama o izmjenama i dopunama zakona o izborima općinskih načelnika, gradonačelnika, župana i gradonačelnika grada Zagreba. NN 128/2008.
- Zakon 2008b: Zakon o područjima posebne državne skrbi. NN 86/2008.
- Zakon 2009: Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske. NN 153/2009.
- Zakon 2010: Zakon o prestanku važenja zakona o Fondu za regionalni razvoj Republike Hrvatske. NN 124/2010.
- ZEIDLER MIKLÓS 2002: Társadalom és gazdaság Trianon után. – *Limes*. 2. 5–24. o.
- ZOHAR, FRANCI 2008: Reform of Financing of Municipalities in Slovenia. – *Financial Theory and Practice*. 2. 159–179. o.
- Županijska razvojna strategija Virovitičko-Podravske županije 2011–2013. Virovitica, 2011.
- Županijska razvojna strategija Bjelovarsko-Bilogorske županije 2011–2013. Bjelovar, 2011.
- Županijska razvojna strategija Požeško-Slavonske županije 2011–2013. Požega, 2011.
- Županijska razvojna strategije Brodsko-Posavske županije, 2011–2013. Slavonski Brod, 2011.
- Županijska razvojna strategije Osiječko-Baranjske županije, 2011–2013. Osijek, 2011.

A KÖTET SZERZŐI

BALI LÓRÁNT PhD, egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely
ČURUVIJA, MILOŠ PhD, egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Újvidék
ERDŐSI FERENC DSc, professor emeritus, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
GERDESICS VIKTÓRIA PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
GRÜNHUT ZOLTÁN PhD, tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
GULYÁS LÁSZLÓ PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Szeged
HAGYMÁS ISTVÁN, pszichiáter-magánszakorvos, Muraszombat
HAJDÚ ZOLTÁN DSc, tudományos tanácsadó, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
HARDI TAMÁS PhD, tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Győr
HORVÁTH GYULA DSc, tudományos tanácsadó, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
KOVÁCS SÁNDOR ZSOLT, tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
LAUC, ZVONIMIR PhD, egyetemi tanár, Josip Juraj Strossmayer Egyetem, Eszék
MEZEI CECÍLIA PhD, tudományos osztályvezető, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
MUJIĆ, NIHADA DSc, egyetemi tanár, Josip Juraj Strossmayer Egyetem, Eszék
NAGY IMRE PhD, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Újvidék
PÁGER BALÁZS, tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
PÁMER ZOLTÁN, külkapcsolati csoportvezető, Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség, Pécs
PÓLA PÉTER PhD, tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
RÁCZ SZILÁRD, tudományos titkár, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
REISINGER ADRIENN PhD, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Győr
ROMELIĆ, JOVAN PhD, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Újvidék
TÓTH PÁL PÉTER DSc, tudományos tanácsadó, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest
VÉGH ANDOR PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
ZÁGOREC-CSUKA JUDIT PhD, tanár, 1. sz. Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola, Lendva

Dialóg Campus Kiadó (Nordex Kft.) • 1088 Budapest, Rákóczi út 9. Tel./fax:
(1) 266-0025; e-mail: info@dialogcampus.hu • A kiadásért felel: dr. Bázing
Zsuzsanna igazgató • Főszerkesztő: Schenk János • Műszaki szerkesztő:
Strasserné Csapó Ilona • Ábrák: Fonyódi Valéria • Borító: Pinczehelyi
Sándor • Az első borítón a lendvai szőlőhegy, Nagy Imre fotója. A hátsó
borítón Eszék főtere, Mánfai György fotója • Nyomdai kivitelezés: Sümegi
Nyomdaipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. Pécs. Felelős vezető: Sümegi
Ferenc ügyvezető.

ISBN 963 9052 33 7 Ö
ISBN 978 963 9899 71 1